

१ गोकुलजी पारल.

मिर्जा करीम बेग.

२

श्री दौलतराव शिंदे.

[१८१७]

श्री
शिंदेशाही इतिहासार्ची साधनें.

भाग ४ था.

वाकणकरसंग्रह.

बाळाजी लक्ष्मण वाकणकर

यांचा असल पत्रव्यवहार.

१८६४ ते १८७६ विकमी.

संपादक

अनंत वामन वाकणकर, धार.

प्रकाशक

आनंदराव भाऊ फाळके

मुद्रक

य ता माणगांवकर, आलीजाह दरबार प्रेस,

लष्कर ग्वाल्हेर

१९३५

प्रकाशकाने सर्वाधिकार स्वाधीन ठेवले आहेत

सूचीपत्र.

विषयसूची.

१ श्रीमंत दौलतराव शिंदे व गोकुळजी पारख	मुखपृष्ठ.
२ संमति ग्रंथसूची	
३ मालेराई	१-२
४ मालेच्या ग्रंथांची सूची	१-२
५ प्रस्तावना	१-३२
६ श्रीमंत दौलतराव शिंदे यांचा पत्रव्यवहार	१-१२
७ श्रीमंत यशवंतराव होळकर ” ”	१३-१४
८ श्रीमंत गहिनाबाई गायकवाड ” ”	१५-२२
९ श्रीमंत रामचंद्रराव पवार धारकर ” ”	२३-३२
१० श्रीमंत मैनाबाई पवार धारकर ” ”	३३-७४
११ सीताराम रावजी फणसे ” ”	७५-१७८
१२ बापुजी रघुनाथ दिघे ” ”	१७९-२२८
१३ धारकर मुत्सद्दी ” ”	२२९-२७४
१४ यादी कैफियती वगैरे	२७५-३१८
१५ व्यक्तिसूची	१
१६ स्थळसूची	१

चिन्हसूची

- * असल पत्राची तारीख.
- * पैवस्ती तारीख.
- ↑ ↑ पत्र व पैवस्तीखेरीज अन्य तारीख.
- † हस्ताक्षर कनिष्ठ अधिकारी.
- †† हस्ताक्षर वरिष्ठ अधिकारी.
- ‡ राजमुद्रा.

श्री
संमति ग्रंथसूची.

प्रकाशित.

१ पारसनीस. दत्तात्रय बलवंत.	वाईजाबाई शिंदे यांचे चरित्र.
२ फाळके. आनदराव भाऊ.	शिंदेशाही इतिहासाची साधने भाग १, २.
३ भागवत. अ. र.	सयाजीराव गायकवाड यांचे चरित्र.
४ लेले. काशिनाथ कृष्ण, ओक शिवराम.	धार संस्थानचा इतिहास भाग १, २.
५ लोकहितवादी.	गुजराथचा इतिहास.
६ सरदेसाई. गोविंद सखाराम.	मराठी रियासत भाग १, २, ४.
-

अप्रकाशित.

- ७ फनसे दफ्तर.
८ वाकणकर दफ्तर.
९ शिकेनवीस दफ्तर.
-

10 Dighe D A	Life of Bapu Raghunath Dighe
11	Gazetteer Dhar State
12	Holker State
13 Malcolno Sir John	Report on the Settlement of
Malwa
14	H O E R
15	Rulers of Baroda.
-

मालेराई.

शिंदेसाही इतिहासाचीं साधनें या मालेचा चौथा भाग 'वाकणकरसंग्रह' या नावाने उल्लेखिला आहे. याचे कारण असे की, तो आमचा साठा नसून धारकर पवार याचे कारभारी याचा तो संग्रह होय. अर्थात् मूळ न सोडिता ज्या कर्तव्यगार कामगाराची ही कृती होय ती मूळ स्वरूपातच देणे इष्ट आहे.

वाळाजी लक्ष्मण वाकणकर हे बडोदेकर सीताराम रावजी फणसे याच्या वतीने धारचा कारभार पाहात असत 'मराठेसाहीत सर्वत्र यादवी माजली असून तिजमुळे हरीमक्ताचा शेरुर उतरला होता परकीयाचा प्रसर होऊन प्राबल्य वाढत चाललें होतें विधिविधेय काही उरला नव्हता उपयोग परस्परे कोणाचा कोणाची नव्हता प्रत्येकाचे देव्हारे डळमळत होते.' राहते की जाते हीच विवचना सर्वास अहोरात्र होती संक्षेपात सागावयाचे म्हणजे तो काळ 'राज्यक्रांतीचा' होता प्रतिकूल परिस्थितीची तडत असता वाकणकरानी जे श्रम, साहस व सेवा केली, ती खरोखरीच प्रशंसनीय व सस्मरणीय राहिल यात गका नाही. त्याच्याच वंशजास म्हणजे अनंत वामन वाकणकर यास आपल्या पूर्वजांची कीर्ति जगासमोर आणण्याचे श्रेय तर आहेच पण त्याबरोबर या 'मालेस' आश्रय देऊन गतकालीन 'सोवतीची' साक्षा दिली त्याजविषयी त्याचे आभारी आहोत आमचा व श्रीयुत वाकणकर याचा परिचय नवा व आकस्मिक आहे. प्रथम भेटीतच सर्व संग्रह त्यांनी आमच्या स्वाधीन करून तो प्रसिद्ध करण्याची सभती दिली त्याप्रमाणे हा भाग हातावेगळा होत आहे हे पाहून हर्ष होतो विणेषत या भागामुळेच आमच्या ग्रंथांची जुळणी करण्यास सघी सापडली या सुभारासच 'पेक्षावे दपतराचे' प्रसिद्धीकरण होऊ लागले त्यामुळेही आमचे कार्य थोडे लावणीवर टाकणे सोयीचे वाटले; अर्थात् मालेचे कार्य बाहेर पडू शकले नाही आणि कित्येकांस तर ही माला बंद पडल्यासारखाच भास झाला असल्यास नवल नाही कार्याची आखणी करून मालेची सूची या ग्रंथासोबत दिली आहे ती अवलोकनात येऊन दिरंगाईबद्दल वाचक क्षमा करतील अशी आशा आहे यापुढे काम सुरळीत चालून वेळशीर निघत जाईल असा यत्न चालविला आहे, शेवटास लावणार परमेश्वर समर्थ आहे.

या साधनसंग्रहाच्या परामर्षाचा हेतु असाही आहे की, ज्या मराठ्यांनी उत्तरेस येऊन भयवा झेडा रोविला आणि इतिहासात कीर्ति अजरामर करून ठेविली त्या सर्वांची जितकी साधने उपलब्ध होतील ती साद्य छापली जाऊन ते साहित्य समोर यावे आणि खऱ्या इतिहासाचा प्रकाश न्यावा जोपावेलो ही साधने साद्य समोर येत नाहीत तोपर्यंत खऱ्या इतिहासाची पूर्तता होणार नाही. त्या अभावी काहीना काही व्यंग हे राहणारच ते राहू नये हा प्रपचच साधला त्यात परमाश्रितारखे काहीच नाही की ज्याचे कौतुक करून वाकणकरानी ग्रंथवाद द्यावेत.

पेशवे दप्तर' प्रकाशित झाल्यानंतर आता उत्तर काही उरलेच नाही असा कित्येकांचा समज आहे तो उचित असावा अने वाटत नाही शिंदेसाहीसंबंधीच विपुल असे साहित्य सध्या आमच्या हाती आहे आणखीही त्यात भर पडावयाचीच आहे होळकरासाठीसंबंधी 'चंद्रचूडसंग्रह' अद्याप अप्रकाशितच आहे पवारामंबधी हा एवढाच भाग पुढे येत आहे. गायकवाड, करवीरकर, नागपूरकर व सावत-वाडीकर भोसले यांच्यासंबंधी साधने प्रगट व्हावयाचीच आहेत अर्थात् अशा परिस्थितीत जे काही लिहिले जाईल तो सारा इतिहास नसून खर्चाचे होईल खर्चा मात्र कोणी खरटूच नये असा आमचा भावार्थ नाही खरे राजवाडे पारसनीस व पुरंदरे यांच्या सावधान्याचे खर्च तयार झाले आहेत त्याचे सफलही रियासतकारानी केले आहे पण ते सर्व एकपक्षीय साहित्य होय एवढेच ते सध्या इतिहासाची मान्यता पावत नाही

या भागाचे संपादक श्रीयुत अनंत वामन वाकणकर यांनी प्रस्तावना वेगळी दिलीच आहे त्याविषयी निराळे लिह्याचयास नलगे त्यांनी जी विधाने केली आहेत ती त्यांना अवगत अमलेच्या साधनावरून केली असावीत असे वाटते व त्यावहल त्याचीच संपूर्ण जबाबदारी आहे शिंदेसाहीची साधने संपूर्ण वाचावयाची मधी सापटून त्यांना उपयोग झाला असता तर विगेष आनंद वाटता. अस्तु श्रीयुत वाकणकरांचा व आमचा जो संघ घटून आला आहे तो या भागापुरताच न राहता उत्तरकडील साधनसंचयार्थ अलट गहील अशी अपेक्षा असून ती सफल होईल अशी आम्हास पूर्ण आशा आहे.

'गवालियरनामा' या नावाचे एक ऐतिहासिक हिंदी काव्य सापडले असून त्याची पहिली व शेवटची काही पाने गहाळ आहेत अर्थात् कर्त्याचे नावगाव कळत नाही पण 'धर्म' कविच्या आधाराने 'गोपाचर' म्हणजे गवालियर किल्याचे वर्णन त्यात आरंभापासून आलिबाह महादजी शिंद्याच्या शेवटपर्यंत दिले आहे या 'धर्म' कविच्या कुलाचा शोध लागला असून सुप्रसिद्ध 'सुजान' व 'भूषण' हे कवि याच घराण्यात गिपजले असे समजते अस्तु ग्रंथाची नकल झाली असून ती 'खाडेराम रासो' बरोबर प्रकाशित होणार आहे

'मुघोलकर घोरपडे घराण्याचा इतिहास' या ग्रंथाच्या प्रति श्रीमंत सर मालोजीराव घोरपडे राजेसाहेब मुघोल यांनी भेटी दाखल पाठविल्या त्यावहल राजेसाहेबांचे अत्यंत आभारी आहेत या ग्रंथातील पत्रसत्या अती अल्प आहे पण ती अत्यंत महत्त्वाची असून त्यामुळे इतिहासातील एक कोडे उलगडले आहे मराठे हे राजपूत नसून दक्षिणेतील असले मराठे होत असे जे कित्येक प्रतिपादन करीत आले ते वस्तुतः विसंगत आहे असे स्पष्ट होते तसेच 'मराठ्यांच्या उत्तरेतील मोहिमा' भाग १ ला हा ग्रंथ श्रीयुत विश्वनाथ गोविंद दिघे यांनी आम्हाकडे पाठविला त्याविषयी त्याचेही आभारी आहेत पेशवे दप्तरातील सारखासंबंधी ज्या शका वाचकास उद्भवतात त्याचे निरसन करण्याचा यत्न लेखकाने केला तो स्तुत्य होय.

श्री

शिंदेशाही इतिहासाची साधने.

मालेच्या ग्रंथांची सूची.

प्रकाशित झाले.

१ शिंदे राजघराण्याचा पत्रव्यवहार	१७३०-१७६८
२ होळकर राजघराण्याचा ,,	१७४०-१८१५
३ शिंदेशाही मुत्सद्यांचा ,,	१७०७-१७७०
४ वाकणकर संग्रह	१८०७-१८४७

मुद्रित होत आहेत.

५ बाळाजी जनार्दन जांवागांवकर पत्रव्यवहार	१७७०-१८००
६ शिंदेशाही चिटणीस घराणे ,,	१७६८-१८६०
७ चालाराव गोविंद गलगलेकर ,,	१७६२-१७८२

मुद्रणासाठी तयार आहेत.

८ शिंदेशाहीतील शेणवी मंडळी पत्रव्यवहार	१७७०-१८६०
९ आपाजीराम दामोलकर ,,	१७६८-१८१६
१० जगन्नाथ विश्वनाथ जुन्नरकर ,,	१७८१-१७९४
११ हिंदी पत्रव्यवहार	१७३६-१८६०
१२ श्री. महादजी शिंदे पत्रव्यवहार	१७६२-१७७३
१३ ,, महादजी शिंदे ,,	१७७४-१७८२
१४ ,, महादजी शिंदे ,,	१७८३-१७९४
१५ सदाशिव जगन्नाथ जुन्नरकर पत्रव्यवहार	१७९४-१७९५
१६ सदाशिव जगन्नाथ जुन्नरकर ,,	१७९६-१७९७
१७ सदाशिव जगन्नाथ जुन्नरकर ,,	१७९८-१७९९

१८ सदाशिव जगन्नाथ जुन्नरकर पत्रव्यवहार	१८००-१८०१
१९ सदाशिव जगन्नाथ जुन्नरकर ,,	१८०२-१८०३
२० सदाशिव जगन्नाथ जुन्नरकर ,,	१८०४-१८०५
२१ नागोराव देवजी आणि महिपतराव आपाजी	१७८५-१८१५
२२ फारसी पत्रव्यवहार	
२३ अंबाजी इंगळे पत्रव्यवहार	१७६३-१८१०
२४ श्री. दौलतराव शिंदे ,,	१७९४-१८०३
२५ श्री. दौलतराव शिंदे ,,	१८०४-१८२०
२६ किरकोळ मंडळी ,,	१७७०-१८६०
२७ खांडेराय रासो आणि गवालियरनामा	१७४९-

पुढें चालू.

प्रस्तावना.

म्हाल्हेर येथे ' शिंदेशाही इतिहासाची साधने ' या मालेत धारणी संबंध ठेवणारा ' बाकणकर संग्रह ' चौथा भाग म्हणून प्रसिद्ध व्हावा हा एक सुयोग्य म्हणान्याचा कारण शिंदे होळकर व पवार ह्या तिन्ही शाखा अस्तित्वांत आल्यानंतर दोनशे वर्षांनी त्या तिन्ही घराण्यांचा इतिहास आणि तोही एकाच प्रेमसूत्राने बद्ध झालेल्या स्वरूपांत दिसावा हा केवळ पूर्वम्हणानुबंधाचा सात्विक परिणाम होय. प्रस्तुच्या भागांत उदाजीच्या उदयाचे तेज नसून अस्तावलास जाऊ पहाणाऱ्या त्याच्या बाजीची रंगबेरंगी किरणे दिसतील. सव्वाशे वर्षांपूर्वी मराठ्यांच्या दौलती कोणत्या स्थितीत प्रहकलहामुळे सापडल्या होत्या याचे यथार्थ स्वरूप येथे दिसेल. पवारावर कोसळलेल्या संकट-परंपरेचा हा जणू कळसच होय. पूर्वी संकटकाळीं सोबत्यांनी परस्पर सहाय्य केले तरीच अपेक्षा या समयी होती व ती अशतः सफलही झाली. तत्कालीन मापेत बोलावयाचे म्हणजे ती ' राजकाती ' होती, अशा विकट प्रसंगी पारडें सर्वत्रच फिरलेले असतें. तेव्हां सक्रिय सहाय्यापेक्षा स्नेहाचीच प्रचीति स्मरणीय ठरते. या दृष्टीने ज्या शाक्तीचा उपयोग प्रत्यक्ष राजकारणांत घडला त्याच घटनेची ऐतिहासिक साधने तद्द्वारे प्रसिद्ध होऊन परामर्श व्हावा ही गोष्ट मननीय आहे. त्याविषयी धन्यवाद घावे तेवढे धोडेच. मराठा ' शिंदेदाराची ' दौड भारी. पण तो शनैःपंथाः आक्रमण करणाऱ्या आपल्या सोबत्यास न विसरतां बरोबर नेत आहे याचे विशेष कौमुद करारेंसे वाटतें.

बाकणकरसंग्रहाचा परिचय.

ह्या संग्रहांत इसवी सन १८०७ ते १८२२ पावेतोंच्या काळाचा आणि विशेषतः त्या वेळच्या एका हुत्सही पण असहाय अशा राणीचा इतिहास सापडतो. ती राणी म्हणजे धार संस्थानच्या दुसऱ्या आनंदराव पवाराची पत्नी मैनाबाई होय. या बाईचा बडोदकर गायकवाडांशी निकटचा संबंध असे. अर्थात् त्यांचा ओढा बाईकडे असणे स्वाभाविकच होतें. १८०३ नंतरचा काळ अत्यंत घामधुमीचा असल्यामुळे या बाईचे व तिच्या मुलासह सर्व राज्याचे संरक्षण व्हावे म्हणून गायकवाडांनी सिताराम रावजी फणसे याची योजना केली परंतु त्याचे धारस येणे अशक्य असल्यामुळे त्याने आपला धाकटा बंधु व आपल्या विश्वासांतील माणसाची निषड करून त्यास इकडे पाठविलें. त्यांत वाळाजी लक्ष्मण बाकणकर हा मुख्य असून तोच बाईचा मुख्य कारभारी होता.

हा पुढे म्हाल्हेरीस दौलतराव शिंद्यांकडे जून १८१६ च्या सुमारे गेला असून जवळजवळ तीन वर्षे शिंद्यांच्या दरबारीच होता. या अवधीत त्याच्याशी झालेला पत्रव्यवहार ह्या भागांत समाविष्ट होतो. सदरहू संग्रहांत अस्सल पत्रे, याद्या, मसूदे, कलमबंधा वगैरे मिळून ठेन्नांक ३५० वर आहेत. पत्रव्यवहार खूद दौलतराव शिंदे, महारराव होळकर, बडोद्याचा दिवाण सिताराम रावजी व रघुनाथ महिपत फणसे, बापू रघुनाथ दिवे इत्यादिकांचा असून त्या वेळच्या परिस्थितीचे आविष्करण करून दाखविणारा आहे. तसेच श्रीमंत दुसरे बाजीराव पेशवे यांच्या राजत्यागाचा प्रसंग,

शिंदे, होळकर व पवार यांची परस्परावद्दल सहाय्युत्ती, उद्योन्मुख इंग्रजांचें धोरण वगैरे प्रसंग ऐतिहासिक महत्वाचें अथल वाङ्मय, दंडनीति, सामाजिक परिस्थिति वगैरे विषयांवर पूर्ण प्रकाश पाडणारा असा आहे. प्रस्तुतच्या पत्रव्यवहारापैकी चार पत्रे^१ पूर्वी प्रसिद्ध झाली आहेत.

बायजाबाई शिंदे, लाडाबाई व तुळसाबाई होळकर यांनी आपत्तीत पवार घराण्याच्या राजकियांस धीर देऊन बाहेरच्या राजकारणाळा इष्ट वळण लावण्याची तयारी दाखविल्याचें पाहून चमत्ता वाढते. [लेखांक १४, ३२].

लेखांक ९३ त राणी मैनाबाई पवार ही गायकवाडांच्या मदतीची अपेक्षा करीत असतां संस्थानची व व्यक्तिचा तिची स्थिति किती असहाय झाली होती हें समजतें.

लेखांक १०३, १०४ यात दुसरे बाजीराव याची लावेळची मन स्थिति दिसतें. पत्रें सांकेतिक असून त्या वेळच्या राजकारणातील अनेक उल्लाखाली दाखविणारी आहेत.

लेखांक १७३ त इंग्रजांच्या घोरणावद्दल मराठ्याचें मत काय होतें हें दिसतें.

लेखांक १७५, १७८ त आलेली दुसऱ्या बाजीरावाच्या राज्यत्यागाच्या दिवसांची हकीगत इतिहासकारांस अगदीं नवीन वाढेल.

तसेंच महादजी शिंद्यांची एक अप्रसिद्ध बखर ह्या पत्रव्यवहारांत सांपडेल. [लेखांक ११८] हिची अस्सल प्रत लेखकानें भारत इतिहाससंशोधकमंडळास सन १९२६ सालीं नजर केली आहे.

तसेंच मालकमसाहेबाचे रिपोर्टांतील हकीकत अस्सल बरहुकूम ह्या पत्रव्यवहारांत सांपडते.

एवंच ह्या पत्रव्यवहार पेशवाईची इतिश्री, पवारांची असहाय स्थिति, दौळतराव शिंद्याची सहाय्युत्ती, गायकवाडांचा जिझाळा व होळकरांच्या राजकियांची कळकळ वगैरे प्रसंग अगदीं नवीन स्वरूपांत दाखवितो. पेशवाईच्या अखेरच्या वेळेस परस्परांची गृहस्थिति कशी काय होती याचें साद्वित्र या संग्रहांत पूर्णपणें रेखाटल्याचें आढळतें.

माळव्याचें महत्त्व.

भौगोलिक दृष्ट्या माळवा भारतवर्षाचे केंद्रस्थानी असल्यामुळें त्याचा संबंध केव्हाहि आसपासच्या इतर भागाशी येणें अगदीं साहजिक आहे. यामुळेच या प्रांताला प्राचीन काळापासून एक प्रकारचें महत्त्व आलेलें आहे. शिवाय ह्या प्रदेशांत अत्यंत सुपीक व समशीतोष्ण असून प्राचीनकाळीं परमारवंशीय प्रसिद्ध मुंजभोज प्रसूति राजांनी आपल्या पराक्रमानें या देशास वैभवाने शिखरास नेऊन पोचविलें होतें. त्यांनीं आपल्या आवढत्या कुलराजघानींभोंवतीं मोठ्या खंदक खणून कोट बांधून तिला अधिक बळकटी आणली व तिचें वैभव फार वाढविलें. तेव्हा साहजिकच माळव्याचे आसपासच्या राजांस या स्थळासंबंधानें हेवा उत्पन्न होऊन त्यांनीं या स्थळावर अनेक स्वाभ्या केल्या. परंतु त्या वेळीं परमार राजाची सत्ता प्रबळ असल्यामुळें सुमारें पाचशें वर्षे या स्थळावर परमारवंशीय राजांचेच आधिपत्य

(१) भा. इ सं मंडळ त्रैमासिक अंक ७ पहा, लेखांक ९५, ९६. विद्यासेवक वर्ष ९

क्रक ६ पहा, लेखांक १०३, १०४.

राहिलें. या परमारवंशाचे राजवटीच्या अखेरच्या काळांत ज्ञानेश्वरासारख्या संतमहारांम्य़ांच्या पादरजानें हें स्थान पुनित झालें आहे परमार राजांचा या स्थळाशीं अति निकट व प्रेमाचा संबंध ईसवी सनाचे चौदावें शतकाचे आरंभापावेतो राहिला. परमारवंशीय राजसत्तेच्या पडत्या काळांत या स्थळावर परकीय व परधर्मीय मुसलमानी आक्रमणास सुरवात झाली. अखेरीस परमारांची सत्ता नष्ट होऊन माळव्यांत मुसलमानांचा अमल प्रस्थापित झाला. मुसलमानांचे अमलाखाली माळवा सुमारे ४०० वर्षे राहिला. या काळांत अलाउद्दीन, मलिकंजर, दिलावरखान, अकबर, दारुलकोहसारखे अनेक ऐतिहासिक पुरुष भारची हद्दा खाऊन गेले, यानंतर छत्रपती शिवाजी महाराज व त्यांचे गुरु समर्थ रामदास यांचे ताळमीत तयार झालेल्या पुढील पिढ्यांनी अटकेपार महाराष्ट्रधर्माची ध्वजा फडकावली, तेव्हां त्यांचा पारोबी अनेक वेळां संबंध आला विशेषतः छत्रपती शाहू व त्यांचे मुख्य प्रधान पहिले बाजीराव पेशवे यांच्या कारकीर्दीत वडाजीराव पवार, मल्हारजी होळकर, राणोजी शिंदे या प्रमुख योथ्यांनी वरचेवर माळव्यावर स्वाभ्या करून प्रांत मराठ्यांचे भगव्या क्षेत्राखाली आणिला व पुढें माळव्याचे रक्षणार्थी जबाबदारी आपले शिरावर घेऊन या त्रिपर्वांनी माळव्यांत आपल्या सत्तेची केंद्रस्थानें स्थापन केली. तेव्हांपासून मराठ्यांचा भगवा झेंडा फडकत आहे आणि या वेळेपासूनच पवाराचे अर्थात प्राचीन परमारवंशी-यांच्या राजसत्तेचें मुख्य ठिकाण पुन. धार हें झालें.

१. मराठ्यांच्या आगमनापूर्वीची माळव्याची स्थिति.

महमदशाहा बादशाहाचे कारकीर्दीपासूनच माळव्याची स्थिति उत्तरोदत्तर बिचकट चालली होती. लोकांवर धर्मासंबंधानें व वसुलीचे बाबतींत फार जुलूम होत असल्याने माळव्यांतील रयत, ठाकुर, जमींदारसुद्धा फार तस्त असत, नादारी व शिकस्त अहवालीमुळे किल्लेक वतनदार लोक वतनें विकून ठाकून परांगदा होऊं पहात होते.^१ बादशाहा व त्याचे दरबारी लोक ख्यालीखुशाळीत निमग्न राहूं लागल्यामुळे दिल्लीचे दरबारीबिखील रयतेची दाद लागेना. म्हणूनच प्रथमतः १७१२ पासून मराठे सरदारांनी विशेषतः पवारांनी माळव्यावर वरचेवर स्वाभ्या करून तेथें आपला जम बसवून बादशाही अधिकार्यापासून मराठवाहीचे हक्क वसूल करण्याचा उपक्रम सुरू केला. वस्तुतः या कार्याची शुहुर्तेड १७०९ त वडाजी पवारानें मांडवगढ काबीज करून रोविली होती.^२ याशिवाय जी इतर कारणे आहेत तीं खाली दिली आहेत.

मराठ्यांच्या उत्तरेकडील स्वाभ्यांची कारणे.

माळवा हा प्रांत केंद्रवर्ती असला तरी या प्रांताकडे मराठ्यांची दृष्टी का वळली हा महत्वाचा प्रश्न आहे. त्याचे उत्तर खालील कळमांत देतां येईल.—

१. आश्विन शुद्ध १० शके १६०० रोजी शिव छत्रपतींनी सनद देतांना श्रीसमर्थांच्या आज्ञेचा उल्लेख केला आहे. तीत मराठ्यांच्या पुढील कामगिरीचें रहस्य सापडतें. तें समर्थांच्याच शब्दांत सांगायार्थें म्हणजे ‘ आज्ञा केली की तुमचा मुख्य धर्म राज्यस्थापन करून धर्म-

(२) मांडवगढ खरेदीपत्र १७२९.

(३) मालकम.

स्थापना देवब्राह्मणाची सेवा, प्रजेची पीडा दूर करून, पाळण, रक्षण करावे' व हेच ध्येय गांठण्याकरिता ते बाहेर पडले.

२. तदनंतरचे राजकारण पाहिले तर डुसरें कारण सांपडतें. संभाजी महाराजांचा विपरीत काल झाल्यामुळे अर्थात् छत्रपति राजाराम त्याच्या वेळचे मुत्सद्दी व सेनापती याचे वरचे 'स्वराज्यसाधनाचे' विकट कार्य पार पाडण्याचे नक्कीवीं आलें, पण त्यांनीं असातः तरी पार पाडलेच.

छत्रपती शाहू सुद्धा आल्यावर त्यांनीं १७०७ पासून १७१४ पर्यंत आपली गृहास्थिति सावरून नंतर बाळाजी विश्वनाथ यास स्वराज्यसाधन करण्याकरितां मतलबाची याद करून दिली. तीत 'सदा सुमे खेरीज गुजराथ, माळवा साधेल तेथधर साधणें कलम,' असा स्पष्ट उल्लेख आहे. अर्थात् त्याप्रमाणें बाळाजी विश्वनाथ १७१८ त हुसेनखलीवरोवर दिल्लीस गेले व यादींतील स्वराज्य मतलबाच्या सनदा सध्यद बंधुकरून करूनहि घेतल्या. त्याच्या सत्युमुळे अपुरें राहिलेंलें कार्य छत्रपति शाहूनीं त्याचा मुलगा बाजीराव यांस पेशवाईचीं वलें देतांना सोपविलें.^४

३. स्वराज्यातील अतःस्थिति पाहता पेशवाईपद मिळाल्यापासून आठ वर्षंपावेतो बाजीरावास खंडेराव दामाडे, कान्होजी भोसले, प्रतिनिधी वगैरेचीं आपले जमत नाहींसें दिसलें. म्हणून पिलाजी जाधवाच्या सल्लेवरून बाजीरावानां उत्तराभिमुख दृष्टि बळविली. सुदैवानें १७०९ त मालव राजधानी जी मांडव तीवर मराठ्यांचा विजयी झंडा उदाजीरावानें प्रथम फडकविला असल्याचें दिसलें.

४. तिसरें कारण शाहू महाराजांची त्या वेळची असमाधानकारक आर्थिक स्थिति हें होय. निजामाच्या प्रतापदौत असोनात कर्ज झालें. तेव्हां जेव्हां १७२८ चे पावसाळ्यांत पुष्कळ वाटाघाट करत ठरविलें कीं, उत्तरेस काहीं मिळाल्यास पहाणें. त्याप्रमाणें दसत्याच्या शुभ मुहूर्तावर बाजीराव व चिमाजी अप्पा सिंगोलेबनास निघाले. त्याबरोबर कामाची पण बोटणी केजी. ती अशी कीं, बाजीरावानें मागें राहून फौज जमा करावी आणि चिमाजी अप्पाचा पाठपुरावा करावा.^५

५. माळव्याचा बादशही सुमेदार राजा गिरधर बहादर व त्याचा नातलग दगाबहादर यांचा असल झुलमी असून ते पुढें गेलेल्या मराठे सरदारास दाद घेत नव्हते. ही परिस्थिति पाहून सवाई जयसिंग यांनीं बाजीरावांस मुद्दाम माळव्यात उतरून बामधूस उडविण्यास सूचविलें.^६ याच्या झुडाशीं त्याची स्वतःची महत्वाकांक्षाहि होती.^७ यावरून मराठे उत्तरेकडे छुटीकरितां गेले नव्हत खऱ्या स्वराज्यसाधनाकरितां गेले होते असें स्पष्ट दिसतें.

पेशवे आणि विधे सरदार.

३ डिसेंबर १७२२ त श्रीमंत बाजीरावाकरून पवारांस मिळालेल्या सनदेंत खालील उल्लेख आहे.
'प्रांत गुजराथ व प्रांत माळवा निमे मोकासा इज्जूरून अमकांकडे आहे त्यांपैकीं निमे

(४) राजवाडे खंड १ प्रस्तावना पान ३५.

(५) पेदमा.

(६) पेदमा. १३ के १०.

(७) काव्येतिहाससंग्रह.

तुम्हांस मोकासा सरंजाम दिव्हा आहे. आमची इमादत सर्व तुम्हांवरच आहे. येविषयी आपलें समाधान असो देणें. ' ही सनद खुद्द बाजीराव पेन्हाये यांचे हातची असल्यामुळे बाजीरावांचा उदाजीरावावर केवढा भरंवसा होता हें दिसतें, तसेंच माळवा व गुजराथ या प्रांतांत आरंभी मराठ्यांचा जम बसविणारा मुख्य इसम उदाजी पवारच होता याबद्दल बरील सनदेवरून संशय राहात नाहीं.

१७२३ डिसेंबरच्या माळव्याच्या स्वारींत मराठे सरदारांची हिंदुस्थानावर स्वारी झाली तींत पवारांनी ' माळव्यांत साधेल तो अंमल साधावा असे ठरलें होतें. "

१७२४-२५ या सालांत उदाजी पवारांनी गुजराथ व माळवा या ठिकाणी स्वारी करून आपलीं ठाणी कायम केलीं. या कामी त्यांचा बंधु आनंदराव याचें पण पूर्ण सहाय्य होतें त्यामुळे उभयतांची सरदारी एकच मोजली जात असे. अर्थात् या एकंदर उद्योगांत लागणारा खर्च उभयतां बंधूंनीं पुढें निमानिम कर्जापायीं वाटून घेण्याचें ठरविलें होतें.

पुढें सारीख २६ एप्रिल १७२६ रोजीं आबाजी जिबक पुरंदरे यांनें सरबुलंदखां याशीं तह केला, त्याबरोबर या सालीं गुजराथ व माळवा या दोन्ही प्रांतांतील अमलासंबंधानें छत्रपतीचे आज्ञेवरून झालेल्या तह्याचा मजकूर अत्यंत महत्त्वाचा आहे तो असा:— (१) ' प्रांत मजकुराची चौथाई व सरदेशमुखीचा येखतियार सर्व तुम्हावर [उदाजीराव] दिव्हा असे. हुजूरून राजेश्री मिर्जाराव तुम्हासमागमे दिले आहेत. सिकारोखा कूचपुकाम त्यांचा परंतु जे करणें तें तुमच्याच येखत्याने करावे. मुलकी तहरह त्यांनीं तुम्ही करावी तुम्हाखेरीज त्यांस हरएक विचार करावयाची प्रयोजन नाहीं. येखतियार तुम्हावर '.

(२) जी जमा येईल तींत सरदेशमुखी व बावरी चौथाई दस्तुरप्रमाणें काढावी. डरला ऐवज कामाचाही गणीप्रमाणें घ्यावा. सिबंरी तोपखान्याला लागणारा खर्च निराळा चौथाई सरदेश, दिवाणचा, ऐवज काढावा. त्यांत राजश्रीचें देणें वारून बाकी येवजापैकीं येक तकसीम तुम्हास सरदारीस दिली घेणें दोन तकसीमा आमचे सरदारीस देणें. "

त्याचबरोबर बादशाही अधिकार्यांस कांही पत्रेहि लिहून देण्यांत आली. उपलब्ध फक्त चार पत्रेंच आहेत. पहिलें पत्र गुजराथचा सुमेदार सरबुलंद यांस लिहिलें आहे. त्यांत ' हल्ली सुमे गुजराथची चौथाई व सरदेशमुखी वसुली करण्याचें कामावर " साहमतपनाह उदाजीराव पवार यांची नेमणूक केली आहे. ' दुसरें पत्र माळव्याचा त्या जैठवा सुमेदार गिरिचर बहादर यांस लिहिलें आहे. ' हल्ली सुमे माळव्याचे चौथाई व सरदेशमुखीचे कामावर साहमतदस्तगाह उदाजीराव पवार यांची नेमणूक झाली आहे. " तिसरें पत्र माळवे सुभ्यांतीन सरकार मांड्

(८) घारकर पवार पान १०-११.

(९) घारकर पवार पान १२.

(१०) घारकर पवार पान १३-१५.

(११) घारकर पवार पान १७-१८.

येथील फौजदार महमदउमरखाँ यांस छिहिलें आहे. त्यांत, 'उदाजीराव पवार याची नेमणूक चौथ व सरदेशमुखीचे अधिकारवर केली आहे. त्यास सर्व तऱ्हेची मदत आपणाकडून देण्यांत यावी'.

इ० स० १७२६ मॅगवेतो हा सर्व अधिकार उदाजीरावाकडे सोपविण्यांत आला होता. गुजराथ प्रांताचा निमा मोकासा सेनापती दाभाडे याजकडे व निमे पेशव्याकडे पूर्वीपासून चालत असून त्या प्रांतात गायकवाड व बांदे हे सरदार काम करीत होते, व पेशव्याच्या वतीने उदाजीराव व आनंदराव हे काम करीत होते.^{११}

पण ही व्यवस्था दाभाड्यांस रुचली नाहीं. त्यामुळे शाहू महाराजांनी उदाजीरावास त्यांचा बंदोबस्त करण्यास भाग पडेल, अर्थात् पुढील राठवऱ्यांचे पर्यवसान बमईच्या लढाईत झालें हें सांगणें नको.

या सर्व सरदारांत परस्पर तीव्र मतभेद राहून नये असें समजून कंठाची कदम बाडे, पिलाजी गायकवाड, उदाजी पवार या तिघा सरदारांस मनसुब्याकरितां हुजूर बोलाविले व विमणाची वसती याजकडे दिलेला अर्था मोकासा काढून तो पूर्वीप्रमाणें सेनापति दाभाड्याकडे सोपविला.^{१२}

या व्यवस्थेमुळे उदाजीरावास इतरत्र म्हणजे खानदेश, गुजराथ, मालवा, व मध्य आठ याशिवाय पुढील दुसऱ्या प्रांतातहि अमल प्रस्थापित करून भराव्याचे हक्क वसूल करण्याकरिता योजना करण्यांत आली.^{१३}

१७२८-२९ त सर जॉन मास्किन यानें म्हटल्याप्रमाणें थारवाड, बुंदेलखंड, काठियावाड, कच्छ, सोरठ इत्यादि प्रांतांत जाण्याकरितां दिलेली सर्व ताकीदपत्रे उपलब्ध आहेत.^{१४}

याप्रमाणें गुजराथ व मालव्या शिवाय उत्तरेकडील दुसऱ्या प्रांताचा अंमल उदाजीरावाकडे सोपविला गेल्यामुळे उदाजीराव व आनंदराव पवार यांच्या कार्याचें क्षेत्र उत्तरोत्तर विस्तृत होत गेलें. तेव्हां त्यांस साहजिक अधिक पाठिंबा देणें बाजीराव पेशव्यास इष्ट वाटून त्यांनीं हद्दहद्द मालव्यातील राजकारणात मल्हारराव होळकराचा रिषाव करून दिला. तसें मल्हारराव तर प्रथम बलनाणीकराकडे चाकरीस असून कांहीं दिवस बांब्यांच्या लष्करांत आपले मामा थारगळ याचे वतीनें काम करीत होते. त्याचे पराक्रम पाहून बाजीराव पेशव्यांनीं मल्हाररावास मागून घेतले.^{१५} (होळकरांची कैफियत) नंतर पांचवो थारवाची मनसब करून आपल्या तर्फे मालव्यातील कामगिरीवर पाठविलें.^{१६}

पुढें मालव्यांतील रतलाम व बांसवाडा येथील मोकासा उदाजीराव व मल्हारराव होळकर या समयतात निमे निमवांटून देण्यांत आला.^{१७}

(१२) थारो. ठे. १०५, २३५.

(१३) थारो. ठे. १५६ २ जुलै १७२६.

(१४) ताकीदपत्रें २३-२४.

(१५) थारकर पवार २५-२६.

(१६) होळकरांची कैफियत.

(१७) ताकीदपत्रें. २६ मे १७२८, पान २७.

(१८) ताकीदपत्रें, थारकर पवार २९.

अशा रीतीने उदाजीराव व मल्हारराव होळकर या उभयतां शिपाईगव्यांत स्नेह व घरोवा वाढत गेला.^{१९} या खेरीज ४६ परगण्यांची मोकासबाब उदाजीरावाकडे होती.^{२०}

सरबुलंदखान यांनी आलेल्या करारानंतर पेशवे व पवार या मध्ये विरोध उत्पन्न झाला. परंतु त्यांत विशेष कारण भोकाशाच्या हिंसाबद्दल वाद उत्पन्न होऊन चिमणाजी अप्पाशीं बिघडले, तरी बाजीरावाने त्यांत खालीलप्रमाणें तहजोड सुचविली ' झुरत प्रांतांत जो ऐवज वसूल घेतील त्यापैकी दरसदे ३५ रुपये आम्हास यावे. शुजरायेंत सबा लख रुपये आम्हास यावे. माळव्याचा त्यांचा वांटा आहे, त्यास होळकरांचेवर पांचशें राउत देऊन वाटा घ्यावा. '^{२१}

पुढें माळव्यांतील मुख्य मराठ्यांच्या अंमलाखालीं आल्याची नोंद मल्हारजी होळकर व राणोजी शिंदे यांचे विद्यमानें पेशवे दरारांत झाला. सलासीन रु. १० सफर [२२ जुलै १७६२] रोजी झाली.^{२२}

त्याच दिवशीं शाहूमहाराजांचे आहेप्रमाणें पेशवे बाजीराव यांनीं तो मुख्य आपल्या अर्थांत भरवयाचे व पराक्रमी सरदार पवार, होळकर व शिंदे यांस त्यांची कामगिरी पाहून सनदा देऊन वाढून दिला. या शुल्लखाचे वाटणींतच आनंदराव पवार यांस धार, तुकोजी व जिवाजी पवार यांस देवास, मल्हारजी होळकर यांस इंदुर व राणोजी शिंदे यांस उज्जेन हीं माळव्यांतील महत्वाचीं ठिकाणें आणि त्यांचे आसपासचा मुख्य भिळाल, व तेव्हापासून तो त्याजकडेस व पुढें आज तागावत त्यांचे बंधाजाकडेस चालत चाला आहे.

पुढील धोरण काय असावें याचेंहि प्रत्यंतर त्या वेळीं आनंदराव पवारास भिळालेल्या सनदेंत सापडतें तें असें:—

' रा. मल्हारजी होळकर व राणोजी शिंदे व तुकोजी पवार व जिवाजी पवार यांस व तुम्हांस [आनंदराव पवार] प्रांत माळवा येथील महालांची वाटणी करून दिली आहे. त्याच्या सनदा सादर आहेत. त्याखेरीजचा मुख्य सुभा अजमेर, सुभा प्रयाग व बोडसे व दतीया वगैरे मुख्य येथील आकार होईल त्यापैकी दिवाणची बाबती व सरदेशमुखीचा येवज काढून बाकी राहिलेला येवज त्यास वर सदे रुपये १६ प्रमाणें तुम्ही आपली तक्कीम घेत जाणें. छ १७ सफर '^{२३}

यावरून माळव्यांतील मराठ्यांच्या राज्याची स्थापना या दृष्टीनें तारीख २२ जुलै सन १७६२ ही ठरते हा दिवस माळव्याचे पवार, होळकर आणि शिंदे या राजघराण्यांचे किंबहुना सर्व भरत-खंडाचे अर्वाचीन इतिहासांत महत्वाचा मासिला पाहिजे.^{२४}

(१९) ताकीदपत्र पान ३०.

(२०) धारकर पवार पान ३६-३८.

(२१) पेदमा. ११ ठे. ५४.

(२२) इतिहाससंग्रह पु. ७ अंक १-२-३ आगष्ट सेप्टेंबर आक्टोबर १९१५ इ० आणि शिंद्या. १ पान ३.

(२३) धारकर पवार १५९ शिंद्या. भाग १ पान १९-२०.

(२४) धारकर पवार १६०.

शाहूमहाराजांचे आह्वेने माळव्यांतील मुलखांची ही जी वांटणी झाली, तीत मुलखांचे पाच विभाग केले होते, असें दिसते, धारकर व देवासकर या दोघा पवारांचे दोन, होळकरांचा एक व शिंद्यांचा एक या प्रमाणे चार विभागांची वांटणी होऊन पाचवा विभाग पेशव्याकडे ठेविला गेला असावा. पेशव्याकडील विभागाची व्यवस्था व धंदोवस्त मात्र कधी समाईक या सरदारकडे तर कधी खालशांत ठेविला जात असे.

१७४३ त माळवा प्रांताची सनद पेशव्यास मिळाली त्यामुळे तर माळव्यांतील पवार, होळकर व शिंदे या सरदारांचे आपापल्या मुलखावर पूर्ण स्वामित्व झाले होते असें म्हणण्यास जागा आहे.^{२५}

आनंदराव पवारास त्याचे अमलाखाली दिलेल्या मुलखाशिवाय इतर मुलखांत शेकडा १६ हिस्सा मिळत होता. तसाच राणोजी शिंदे व मल्हारजी होळकर यासहि वा बेळी शेकडा १६ प्रमाणेच मिळत होता.^{२६}

खंडणीचे बाबतीतही उत्तरेकडील जो मुलख सामईक अमलाखाली आला असेल व येईल त्या वरील खंडणीचे आकारावर सारखा अर्थात् प्रत्येक शेकडा १६ प्रमाणे हिस्सा मिळण्याचा ठराव करून देऊन तिचाचाहि सारखा दर्जा ठेवण्यात आला होता. पुढे परिस्थितीप्रमाणे त्यात वेळोवेळी फेरफार झाले.^{२७}

शिंदे, होळकर व पवार यांच्या स्नेहाची मिसाल.

वर प्रागितल्याप्रमाणे पवाराचा जुदेलखंडाशी संबंध होता हे लक्षांत आलेच असेल. परंतु पवारांचा प्रत्यक्ष शिंदे आणि होळकर यांच्याशी निकट संबंध कसा बहून आला ही हकीगत मोठी मनोरंजक आहे. तीत प्रसंग अनेक आहेत, पैकीं काहीं सारांश रूपाने यावेसे वाटतात.

जुदेलखंडातील स्वारीनंतर पेशवे बाजीराव याचा गुजराथेंत सोनगड येथें युद्धास अवघता तेथून खोनी बाजी निवराव, पिळाजी जावव, मल्हारजी होळकर, राणोजी शिंदे व आनंदराव पवार या सरदारांस जुदेलखंड व माळवे प्रांतात जाऊन आपापल्या तात्काल्यातून पैसेटके वसूल करण्यास पाठविले होते.^{२८} या प्रमुख सरदारांस माळवा, गुजराथ, जुदेलखंड इत्यादि प्रांतात एकत्र काम करावे लागत असल्यामुळे त्यांचा स्नेहसंबंध खुळला आणि ते आपापले सरकारी देणे देत असतां एकमेकांबद्दल जागीन रहात असत असे त्यांच्या त्यावेळच्या हिशेबावरून दिसते.^{२९}

हमईच्या युद्धानंतरसुद्धा बाजीरावाने पवारासंबंधीचा जिव्हाळा उदात्तीरावास लागलीच पांचसात दिवसांनी हत्ती व वर्षे देऊन सन्मानाने सोहून देऊन दर्शविला. पवार फुटल्यामुळे अर्थात् माळव्याने काम मल्हाररावाकडे सोपविले. परंतु पूर्वीच्या कामनिःघात पवार बंधू बरोबरीने जात असल्यामुळे

(२५) धारकर पवार १६१.

(२६) चिडसा भाग १ पान १९-२०.

(२७) काव्येतिहाससंग्रह पृष्ठ ५३५ यासम्ये वरील फेरफार पहावयास सांपडेल.

(२८) धारकर पवार १२२.

(२९) पैदमा. १० ले. ३६.

मल्हाररावाम बनें घाटेना म्हणून त्यांनीं पेशव्याकडे रदबदलीचा घाट घासला. या वेळीं राणोजी शिंदे हे पेशव्यांच्या मर्जीतले होते मलठ्यास एकदा मल्हारराव उदाजीरावाकडे मेटीस गेले असता पेशव्या-तर्फे निरोप घेऊन राणोजी शिंदेहि तेथें आले, परस्पर तिर्काच्या मेटी होऊन राणोजींनी निघते समयी मल्हाररावासहि बरोबर चळण्यास सांगितले हे दोघे जाणार व आपण मागे राहणार हें पाहून तेथे असलेल्या आनंदरावास मनस्वी वाईट वाटले, परंतु मल्हाररावाच्या लक्षांत ही गोष्ट येऊन त्यानें राणोजीस जा म्हणून सांगितले आनंदरावासहि आपला जव्हेर झालासे वाटून त्यांनी राणोजीस द्रोमणा दिला. ही गोष्ट राणोजीच्या मनास लागून पुढे पेशव्याजवळ रदबदलीहि केली अर्थात आनंदरावाबद्दल दिलसफाई झाली हें सांगणें नको.^{३०}

दामाडे प्रकरणानंतर वर सांगितल्याप्रमाणें दिलसफाई झाली, तसेंच महमदखान बंगस व निजाम या जमबतांचा डावहि फसला. महमदखानास राणोजींनी व मल्हारजी यांनी त्याला जेर करून १७३१ चे पावसाळाखेर सिरांजेवरच मुकाम करावयास लाविलें पण या धामधुमीत माळव्यातील प्रजा जस्त झाल्यामुळें बाजीरावाकडे निरोपावर निरोप येऊन त्यांना इंदूरकर मंडळीहें तेजकर्ण आणि छत्रकर्ण यांच्या विनंत्यास मानच खावा लागला, त्याबरोबर राणोजी व मल्हारजी यांच्या जोडीला आणखी आनंदराव पवाराची माळव्यात योजना झाली, त्यामुळें बंगशाचा समाचार घेणें सोपें झालें. एवंच या जर्मीच्या मिलाफानें पुढील परस्पराचा स्नेहसंदेह बाळग्यास मदत झाली एवंच १७३१ चे पावसाळ्यानंतर मराठ्यांची मोहीम कशी यशस्वी झाली हें सांगणें नलगे.

या स्वारीमुळें मराठ्यांचीं ठाणीं कायम होऊन सरदर मंडळीहें याच्या अनुमतीनें अंमल बसविला गेला. मुलखांतील कामाकाजाचा बंदोबस्त आनंदराव, मल्हारराव व राणोजी या तिर्काकडेच सोपविला गेला, तत्संबंधी बाजीरावाचें या तिर्कास धाडलेलें पत्र विचारांत घेण्यासारखे आहे.^{३१}

यशवंतराव पवार.

आनंदराव पवार १७६६ त एकाएकी सर्पदंशामुळें उज्वीस मृत्यु पावला. अर्थात् त्याचा मुलगा यशवंतराव यास सरदारी मिळाली. बालपणापासूनच बडिलांच्या तालमेंत बाळग्यामुळें त्याला आपल्या सैन्या व पराक्रमादि गुणाचे चीज करून दाखविता आले व त्याचबरोबर मराठ्यांच्या साम्राज्या करिता भारातीर्थी देह ठेवून झुयबा मिळविता आले.

१७३२ तील वाटणीनंतर मालवा प्रांताची सर्व व्यवस्था लावण्याचें काम शिंदे, होळकर व पवार यांकडे होतें. परंतु शांतता राखण्याकरिता बादशहा व मराठे यांचा आपापल्यापरी अनेक अडचणी होत्या. म्हणून बादशहासुतकें सवाई जयसिंग व बाजीराव यांची १७३६ जुलैत धोलपुरास मेटहि झाली. पण तबजोड कुकट गेली.

ऑग्रीस १७३७ च्या एप्रिललांत झीलवी लढाई झालीच, तीत यशवंतराव पवाराचे पराक्रमाबद्दल फार तारीफ झाली. पुढे १७३८ चे आदरी मोघाळच्या लढाईतहि यशवंतरावानें पराक्रम केला असल्याचा उल्लेख सापडतो. तदनंतर वसईची मोहीम व नादिराहद्वार स्वारी करण्याच्या तयारींत यशवंतरावाचें नांव प्रमुख्यानें उल्लेखिलें गेलें.

(३०) धारकर पवार पा. १३७. पेद १४ के. ४८.

(३१) धारकर पवार पा. १५५.

१७१९ जुलैत छत्रसालाच्या मुलाशीं झालेल्या करारांत बाजीरावानें यशवंतराव पवारास मध्यस्थ नेमलें होतें. पुढें आक्कोबर महिन्यांत शिंदे, होळकर यांचे महाल हुशूरकडे सोंपविले गेले त्यामुळें तो पेशव्यांच्या रूपेसहि पात्र झाला.

१७४१ त यशवंतरावाचे तहजोडीनें सवाई जयसिंग व अभयसिंग यांचा सल्लख झाला. यावरून त्या वेळच्या त्याच्या राजकारणांतील त्याच्या वजनाची पण साक्ष पडते.^{३२}

१७४१ जानेवारींत गायकवाडांच्या अभ्यवस्थित नागपुकीमुळे यशवंतरावाला चार शुकाची लागली पण नानासाहेब पेशव्यांनी धार १७४२ त परत दिली.^{३३}

२१ एप्रिल १७४९ त राणोजी, महारजी व पिलाजी जाधवांबरोबर यशवंतराव हाहि बाळाजी बाजीरावास मिळालेल्या नायब सुभेदारीच्या करारावर जामिनदार होता.^{३४}

१७४९-४७ च्या बहादुरशेखाचे स्वारीत पेशव्याशीं यशवंतरावाचे चाकडें आलें. ही त्यामुळें महात्म्युल्ल जप्तहि झाले होते, परंतु पुढें ते परतहि मिळाले. १७४९ त पुन्हा कर्ज व अभ्यवस्थेमुळें यशवंतराव गैरमणीत उतरला. त्यावेळीं तर त्यानें निजामाकडे जाऊन मिळण्याचें ठरविलें होतें निजामानें तर "पंचहजारी साहेबनौबद" ही किताब देऊं केली होता पण शेवटीं मुत्सर्गांच्या खटपटीमुळें तें प्रकरण मिटलें.

१७६० त उदगीरच्या लढाईत पराक्रमाबद्दल यशवंतरावास राजराजेश्वराची मूर्ती व चौघडा पेशव्याकडून मिळाला. ते अद्याप संस्थानात समारंभानें पूजले जातात तसेंच याचवेळीं जरी-पठका वगैरेही सन्मान मिळाले.

यशवंतराव छत्र अखत्यामुळें झाला त्याच्या नवेली वृत्तीबद्दल दोनतीन वेळा प्रायश्चितहि भोगावें लागलें.^{३५} पण त्याबरोबर पेशव्याला त्याच्या गुणाकडे पाहून आपलेसें करून घ्यावेसें वाटे.

छत्रते शेवटीं पानपताचे मोहिमेवर जातीनें हजर राहून मराठी साम्राज्याकरिता आपला देह युद्धभूमीवर ठेवला व शेवटनें सुयश मिळविलें. मार्गे त्याचा मुलगा खंडेराव हा अल्पवयी होता, पण घरदारी त्यासच मिळाली. येथून पुढें पवारघादीस गृहकलहादि अनेक आपसींनीं प्रस्त केल्यामुळें ही चाही मार्गे पडत चालली.

यशवंतराव पवार हा नावांप्रमाणें खरोखरच नेहमीं यशवंत होता. त्याच्या सौर्यपराक्रमादि गुणावर लुब्ध होऊन त्या वेळेचे मोगल साम्राज्यातील प्रभाव मुत्सद्दी जयपुरकर राजे सवाई जयसिंग यांनीं त्यांस 'सवाई' ही सन्माननीय पदवी अर्पण केली होती.^{३६}

महाराष्ट्रधर्माची व साम्राज्याची पताका अटकेपार राघोबादादानें नेऊन रोविली होती. तिचे रक्षणार्थ पुढें सदाशिवराव भाऊस जागीनें आवें लागले, तेव्हां त्याचेवरोबर शिंदे, होळकर व पवार हे जीवास जीव

(३२) धारकर पवार का.

(३३) मरि. १ पा. ४३.

(३४) मरि. २ पा. २४१.

(३५) पुरंदरे.

(३६) के. २८.

वेणारे सरदार होतेच. त्यांनी अनेक आपत्ती कोसळल्या तरी व डगमगतां अंगिकारलेली कामगिरी कशी पार पाडली हे सर्वश्रुत आहेच. तिजविषयी येथे निराळें सांगण्याची गरज नाही. १७६१ त मराठ्यांचा पविपत येथे पराजय झाला तरी या तिघांनी आरंभापासून आपलें कर्तव्य किती धैर्याने, शौर्याने व शिताफीने बजाविलें याची साक्ष इतिहास देत आहे.

माळव्यांतील स्वराज्यस्थापना व तिचें रहस्य.

आनंदराव व यशवंतराव पवार, महारजी होळकर, राणोजी व जयापा शिंदे, यांच्या संचारामुळे माळव्यांत मोगलांचा जोर हटला. इतकेंच नव्हे तर दिल्लीचें बादशाही तत्त्वहि उल्लंघन लागलें होतें. पण अशा स्थितीवहि या सरदारांनी बादशाही तत्त्वास थोका होक दिवला नाही, ही गोष्ट त्यांच्या विधायक कामगिरीचीच द्योतक म्हणता येईल. दिल्लीच्या तत्त्वाविषयी मराठ्यांचें राजकीय धोरण उदारपणाचेंच होतें त्यांनी बादशाहास देशोघडीस लावण्याचें धोरण स्वीकारलें नाही, अथवा त्यांस मांडलीकहि बनविलें नाही. मराठे पुणेदार हे नामधारी बादशाहासमोरदेखील मोठ्या अदबीने वागत व आपला सन्मानपूर्वक गौरव करून घेत. मराठ्यांनी मोगलासारखी पाषाणीवृत्ति धारण केली अश्वती तर प्रत्यक्ष जी बादशाहीचिन्हें म्हणजे ताजमहाल, सिकंदर, कुतुबमिनार, दिल्ली व आग्याचे किस्मांतील बादशाही प्रासाद व जागजागी असलेल्या अनेक जुमामशीरीहि आपणांस हल्ली खिंडाराच्या रूपानें दिसल्या असल्या आणि असें झाले असतें तर मराठ्यांना त्यामुळे लागणारा कलंक कधीहि धुकून काढतां आला नसता त्यांनी आप्रा, दिल्ली, फतेपुरखिरी, अहमद नगरे बादशाही वाहराना हातदेखील लाविली नाही, त्याकडे त्यांचे झुळी लक्षच नव्हतें. आपल्या महाराष्ट्रधर्माची [हिंदुधर्माची] मुख्य स्थळे, तीर्थक्षेत्रे, इत्यादि जीं परधर्मीयांचे ताब्यात गेलीं होती तेवढी सोडविण्याचें व त्यास उपद्रव न लागावा अशी व्यवस्था करण्याचेंच त्यांचे मुख्य ध्येय होतें. बादशाही सत्ता समूळ उच्चाटण करावी असें त्यांचे धोरण केव्हांहि नव्हतें व यासुद्धेंच मोगल बादशाहाला तत्त्वावरून कोटून न देतां उलट त्याचें रक्षण करण्याचें काम त्यांनीं जातीनें पतकरिलें हे महादजी शिबांच्या कामगिरीवरून दिसतें.

पश्चारांचा राज्यविस्तार.

शिंदे, होळकर व पवार यांची, शौर्यांत, हुशारी व दर्जांत जशी बरोबरी होती तशी राज्य विस्तारांतसुद्धां आरंभी आनंदराव व तदनंतर यशवंतरावांचे श्रुत्युपावेतो होती. हे त्या वेळच्या पवारांच्या ताब्यात असलेल्या मुलखाच्या यादीवरून दिसून येईल.

[१] माळव्यांत धार, बदनावर, नालडा, छायेन, ताल, मंढावल, पिपलोद, आगर, खुनेल, डग, गंगराव, बाकाणी, सैराबाद, किरावड, जहरपूर, तसेंच सुंदरशी, कुशी, धरमपुरी, बलखेड, डुंगला, मुलतानाबाद, ठिकरी, बेरसा वगैरे महाल.^{३०}

[२] दक्षिणेकडील जहागीर.^{३१}

[३] खंडणी खालील ठिकाणाहून:—

वासवावा, अजी, डोंगरपूर, सोपुर, इंद्रगढ, कातोळी, सोत.^{३२}

(३७) ठे. २०६-२११.

(१८) ठे. १२१.

(२१) ठे. १, २०३, २०६, २११, आणि २१३, विहिदा. १, पान १९-२०, भाग २ पान ६३-६४.

[४] दक्षिणेकडील काही गांवाचा मोकासा [विश्वासराई] रु. ११,०९४.५०

आनंदराव पवाराला सुखाचे जे दिवस लाभले ते पुढे त्याचा पराक्रमी मुलगा यशवंतराव याचे ते अखेरचेच म्हणावयाचे. यशवंतरावाला साम्राज्याकरिता पानपतावर देह अर्पण करण्याचा जो अग्रंड यशाचा वाटा मिळाला तोहि जेवढ्याच तऱ्यात यशवंतरावाने आपला धाकटा बंधु रायाजी पवार यास डग व गंगगड हे महाल तोडून दिव्यामुळे तर धार संस्थानचा राज्यविस्तार कमीच साला एवंच पवारवाहीच्या विस्ताराने व कामगिरीचे कार्य तर थांबलेच, पण उलट यशवंतरावाचा मुलगा खंडेराव पवार याचे कारकीर्दीपासून तर ओहोटीच लागली.

खंडेराव पवारांची कारकीर्द [१७६१-८२].

बालपणी खंडेराव पवारांस त्याची सापल माता सन्वारबाई व माधवराव ओढेकर याची पूर्ण मदत राहिली. परंतु ओढेकरांमुळे पवाराने राजकीय धोरणात त्याच्या व्यक्तिगत मतानुरूप व पेशवाईतील एकाच पक्षाला म्हणजे कारभारी पक्षाला चिकटून राहण्याच्या दृष्टीमुळे फार फरक होई याचे उदाहरण म्हणजे १७६८ च्या उत्तरेकडील स्वारीत खंडेरावास त्याच्या मातुधीने धाडले नाही, उलट त्याचे ऐवजी यशवंतरावाचा दासीपुत्र महिपतराव यास पाठविले. यामुळे खंडेरावाचे लक्ष माधवराव पेशव्याकडे न राहता रघुनाथरावाकडे लागले. पुढे नारायणरावाच्या बंधानंतर १७७४ चे सुमारास दादा साळव्याकडे पळाले त्या वेळेपासून खंडेरावाने त्याचा पक्ष उचळपणे स्वीकारिला परंतु ओढेकर व सक्वारबाई यांनी बारभाईचाय पक्ष परतूनला, १७७५ चे ८ जानेवारीस दादांनी पवाराकडून भारचे ठाणे मागून घेऊन तेथे बंदोबस्त करून भारचे किल्यात आनंदीबाईस ठेविले व येथेच दुसऱ्या बाजीरावाचा १० जानेवारी १७७५ रोजी जन्म झाला यानंतर आनंदीबाई एकदा झुरतेस गेली होती, पण [Uplon] अष्टनेने बुद्ध याबविल्यावर ती पुनश्च भारेस आली. बाई कर्तृत्ववान असल्यामुळे तिने फौज जमा करून मेलसा बगैरे ठिकाणी दंगे केले, तेव्हा कारभारी पक्षातर्फे खंडेराव त्रिंबक ओढेकर याने आजून मोडले.

तद्नंतर बाईस पकडण्याकरिता ओढेकरास आज्ञा झाली व त्याप्रमाणे त्याने किल्यास वेढा दिला. शेवटी २६ नोव्हेंबरचे सुमारास दादाने महादजी शिंद्यास कळविले की मी भारचा किल्ला खंडेराव पवार यास परत करतो. बाईस शेवटी स्वाधीन व्हावे लागले.

पण या सर्वांचा परिणाम असा झाला की, खंडेरावास असा आग्रह दिव्यामुळे काही दिवस महालसुलुखास मुकावे लागले. शेवटी पुरंदरच्या तद्नंतर खंडेराव बारभाईच्या पक्षास घेऊन मिळाला, परंतु एकंदरीत खंडेराव पवारांचे घरी ओढेकर दिवाणाचे प्रस्थ फारच वाढले, त्याचा परिणाम पुढे त्याचा मुलगा आनंदराव पवार यास फार योगावा लागला.

१७७९ चे सुमारास तर खंडेराव पवार व महादजी शिंदे यांची येट होऊन परस्परांवद्दल पूर्वापार संबंधांचे दडीकरण करण्याची योजना झाली होती. पुढे १७८१ त कर्नल कॅमॅकचे पारिपत्य करण्याचे कामी महादजीस खंडेरावाने जातीने आपल्या पयकासह सागील होऊन मदत केली होती. १७८२ च्या फेब्रुवारी महिन्यात खंडेराव पवार स्वर्गवासी झाला. त्या वेळी त्याची बायको नर्मदाबाई ही गरोदर होती, तीस नोव्हेंबर १७८२ त पुत्र झाला तोच दुसरा आनंदराव पवार होय.

पवार व गायकवाड यांचा संबंध.

बडोद्याचे गोविंदराव गायकवाड यांची कन्या नर्मदाबाई ही खंडेराव पवारास दिली असून पुढे खंडेरावाचा मुलगा आनंदराव पवार [द्वितीय] यांस गोविंदरावाच्या मेव्हणीची [गहिनाबाई गायकवाड हिच्या बहिणीची] मुलगी दुर्गाबाई (उर्फ मैनाबाई पवार) दिली होती. असे हे दुहेरी नाते होते. या नात्यामुळेच पुढे गहिनाबाई गायकवाडाने आनंदराव पवाराच्या मृत्युनंतर मैनाबाईच्या अत्यंत असहाय स्थितीतल्या हाकेला पैसाटका फौजामानसे वगैरे देऊन सक्रीय मदत केली. ह्याच माणसापैकी प्रमुख असे सखाराम चिमणाजी, बालाजी लक्ष्मण व बापु रघुनाथ हे होत.^{५१}

आनंदराव पवार दुसरा [१७८२-१८०७].

आपल्या आईकडून आनंदराव हा गोविंदराव गायकवाडाचा नातू तर मैनाबाईच्या नात्याने गोविंदरावांचा जावई झाला. लग्नसमारंभ बडोद्यास झाला. त्यावेळी घारेडून दिवाण ओढेकर हा तेथे आला होता. ओढेकर हा पवारांचा जुना कारभारी असूनही मालकाचे भर्जाप्रमाणे वागत नव्हता. त्याचा प्रयत्न आपली छाप राजा व प्रजा या उभयतावर राहवी अशा असे ह्या अशा मनोरचनेत फरक घडून आणायचा झणून खुद्द गोविंदराव गायकवाडांची दिवाण ओढेकर व मालक आनंदराव यांचा समेट घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला परंतु तो फुकट गेला.

अशा स्थितीत आनंदराव हा आपल्या मातुग्रीसह कधी कवठ्यास तर कधी बडोद्यास असे परंतु दैववशात मातुग्री लष्करच वारली त्यामुळे आनंदरावास बडोद्यास राहणे बरे वाटेना. तशात ओढेकराच्या वर्तनाची नीट येऊन आता आपले राज्य हस्तगत करून घ्यावे असे मनांत येऊन १७९६-९७ त त्याने घारेस जाण्यास गोविंदराव गायकवाडाजवळ निरोप मागितला. आनंदरावांचे वय लहान पाहून गायकवाडाने अनमान केले परंतु आनंदरावाचा निग्रह पाहून गहिनाबाईंनी चार विन्नासू मागसे व थोडा पैसा देऊन रवाना केले. त्या वेळी आनंदरावाचे वय १५ वर्षांचे होते. ही सर्व संवळी धार परगण्यांत येऊन पोहोचल्यावर आनंदरावाने ओढेकर यांस पत्रे दाखली. परंतु त्याकडे त्याने दुर्लक्ष्य केले अशा प्रकारचा उद्दामपणा पाहून आनंदरावाने शाबक्यास जाऊन तेथील राण्याच्या मदतीने हजेरबाराचे माणसांचा सरंजाम घेऊन घारेवर चाल करून आला या पूर्वीच बदनावर प्रगण्यातील ठाकुर लोकास त्याने अनुकूल करून घेतले होते ओढेकरास अर्थात फार वेळ प्रजेच्या इच्छेविरुद्ध राहता येईना म्हणून त्याने नकळत उज्जनीचा आश्रय घांठला उज्जनीस आल्यावर त्याने अफगाण लोक जमवून घारेवर बरेचवेर हल्ले करण्यास सुरवात केली याच वेळी उत्तर हिंदुस्थानांत गेलेली पवारांची पथके रोजमुरा यकल्यामुळे उद्धत आली. ह्याला कारण रंगराज्य होता. या सर्व कारणांमुळे आनंदरावच्या खजिन्यात पैसा उरला नव्हता. एवंच आनंदरावाची स्थिति फारच विकट झाली होती. तशांत दुसऱ्या अनेक राजकारणाकडेही त्याला लक्ष घावे लागले.

होळकर व पवार यांचा संबंध.

तुकोजी होळकराचे मृत्यूनंतर होळकरांचे दौलतीत गादी संघर्षी फारच गडबड उडाली. त्यामुळे मधवंतराव होळकर आश्रयार्थ भटकत फिरत होता. तो बडवाणीस आला व तेथून १८००चे एप्रिल मेचे

धुमारास पवाराचे इलाख्यात धरमपुरी येथे आला. त्यास आनंदराव पवाराने सन्मानाने धारस आणून आपले आश्रयास ठेवले. तो दोनतीन महिने तेथे होता. या अवधीत ओढेकर याने उजनीहून पेंडारी जमा करून आनंदरावावर चाल केली. त्या वेळी यशवंतरावांचे आनंदरावास चांगलेच सहाय्य झाले. या हत्यात ओढेकराचा टिकाव लागला नाही उल्ट होळकराचे सहायाने आनंदरावांचे त्याचा पराभव केला तेव्हा ओढेकराने दौलतरावाकडे जाऊन त्याकडे तंबीचा निरोप पाठविला. त्यामुळे यशवंतरावास धार सोडणे प्राप्त झाले. इतके झाल्यावर ओढेकराने आनंदरावाकडे पुन्हा संघाने मागले पण उपयोग झाला नाही.

तदनंतर ओढेकराने पुनश्च यशवंतरावास धारचे ईशान्येस [केसुरास] आणिले व वाढाघाट झुक केली, पण तीत काही निष्पन्न झाले नाही. उल्ट होळकराचे कोकणी परमणा मात्र बरबाद केला. यामुळे आनंदराव अविश्व अडचणीत येत गेला.

सारास रंगराव ओढेकर हे धारकराच्या दौलतीत खळव होते. ऐश्याकडे झाले संघाने असल्यामुळे त्याला आनंदरावास संभाळून ठेवावे लागले. परंतु तो प्रबळ झाल्यामुळे आनंदरावास तर फारच त्राम भोगावा लागला. कधी होळकराकडे तर कधी तो शिंयाकडे या प्रमाणे संघाने बाबी. बोधही तो शिंयाकडे गेला व त्याला दौलतरावांचे आश्रय देऊन त्याला पवाराचा आगर हा महत्त्व काढून दिला. रंगरावाला शिंयाकडे आश्रय मिळण्याचे कारण तो यादव मास्कराचा नातलग होता. यादव मास्कर हा दौलतरावाचा कारभारी असल्यामुळे असे होणे सहाजिक होते. रंगरावांचे पुढे तर पवाराची दक्षिणेतील उत्पत्ती अस करविली. रंगराव शिंयाच्या तडजोडीमुळे फारतर एक वर्षे आनंदरावाजवळ होता. एवंच पवाराची दौलत फारच खचवाईस आली.^{५५}

पवार व शिंदे

१८०० चे अखेरीस दौलतराव पुणे सोडून निघाला त्या वेळी त्याची मोठी इलाखीची स्थिति होती. घरात बायांचे खळ मोडावयाचे, बाहेर फौजेची तलब चढलेली, आणि बाजीरावाजवळून तर पैसा मिळण्याची सोय नव्हती. अशा स्थितीत असरेकडे जाऊनच पैसा मिळवावा तशांत बाजीरावा- तर्फे पैशाची बसली, खंडण्या वगैरे कामगिरी पत्करून निघाला, तो बाया यशवंतराव होळकराशी संगनमत करीत होत्या. यशवंतरावाची स्थिति म्हणाल तर घरास गृहकलह व त्यासोबत बाजीरावाशी वाकडे आलेले, मग काय निचारता ? त्याने एकच मार्ग रवीकारला तो असा की. फसेवसे करून बाजीराव व दौलतराव यांस हर प्रयुक्तीने त्रस्त करायचे व बाजीरावाने आपला बंधू विठ्ठली होळकर याचा अमानुषपणे केलेल्या खूनचा सूड उगवावयाचा एवंच दौलतरावाशी सामना करून त्याला व बाजीरावाला खाली पडायला लावावयाचे असा यशवंतरावाचा हेतू होता.

१८०१ जून ते आपट या महिन्यात या दोघांची झुंज लागली. नर्मदेपासून इंदूर, उजेनपावे- तोंच्या प्रदेशांत एक धुमाकूळ माजला होता. त्यात यशवंतरावाने आपल्या बलीनी काव्याने यात केले व बाजीरावास सह देव्याकरिता तयारी करून लागला. या वेळी आनंदराव पवाराला आपली गृहस्थिती सुधारण्याची होती. कारण ओढेकराच्या आगळिकीमुळे पैशाची नखबंद, पुण्यास पणक तलब चढल्या- मुळे लडून गेलेले अशा अनेक मानगणी होत्या. त्यामुळे त्याला त्राहि भगवत् झाले होते. तरी त्यातले-

त्यांत संस्थानांतील ठाकर भुमिचे यांस अनुकूल करून ठेवले होते. इतकेंच नव्हें तर खोजारच्या भाषवा जोबड वगैरे रजपूत राजांशी स्नेहसंबंध जोडला होता. पैकीं जोबडचा राजा आनंदसिंग याच्या कन्येशीं तर विवाहसुद्धां केला. तिला 'खांडा गणी' म्हणत. परंतु मनाम स्वस्थता मात्र नव्हती. पैश्याचें देणें थकले होतें व त्याची निकड भारीच होती.

दौलतराव शिंदे १८०१च्या अखेर नर्मदा उतरून यशवंतरावाच्या पारिपत्याला गुंतला होता. शिंदे बायांना बठणीवर आणणें व फौजेची चढलेली तलब निवारण्याकरितां म्हणून बाजीरावाच्या नांवावर थकलेल्या बाकीकसुलीचें काम शिरावर घेऊन तो मालवा व राज-पुतान्यांतील राजे लोकांस बठणीवर आणण्याचे निमित्तानें पुढें निघालाच वाटेत धारकर पवारांना पैश्याकडील बाकी देणें होतीच, झणून दौलतराव जातीनें धारेस १८०२ चे ९ जानेवारीस आला. देण्याचेप्यासंबंधी बोलणें चालू झालें, आनंदरावाजवळ तर पैसा नव्हता, त्यावर दौलतरावानें एक शकल काढली ती अशी की, धारकर पवारांना कोटेकराकडून सामायिक वाढणीपैकी थकलेली पुष्कळ रकम देणें होती. तीवर परभारे चार लखाची वरात देण्यांत आली.^{४३} पण ही शिंदेपवारांची मेढ विशेष महत्त्वाची होय. या वेळीं परस्पराकडून बरोबरीच्या नाथ्यानें मेजवान्या, आदर, बहुमान झाले. इतकेंच नव्हें तर पवारांचा सरंजाम दौलतरावाबरोबरहि वसुलीकरितां प्रथम डोंगरपुराकडे व मग कोठ्याकडे निघाला^{४४} ह्या मेढीनंतर काहीं दिवसांनीं तर आनंदराव जातीनें दौलतरावाबरोबर राहू लागला इतकेंच नव्हें तर १८०३ सेप्टेंबरच्या असईच्या सुद्धांत तो स्वतः हजर होता.^{४५}

या घामधुमीत रंगरावानें दौलतरावाचें मन बळवून त्याचेकडे आपल्या खर्चाकरितां हाणून आगर व सुनेल हे पवारांचे महाल (खतेत्र) मागून घेतले हे महाल त्याचेकडे बरींच वर्षे होते. पण शेवटीं बिंध्याच्या बापुखानानें आगर शिंदेसाठीच्या अधिकारांत घेतला. त्याबरोबर होळकरांच्या कामगारांनीं सुनेल ह्या महाल बळकाविला.

असईच्या लढाईचे परिणाम दौलतरावास जाणवले तर यशवंतराव होळकरानें केलेली लाडगे-तोड ईश्रबास फारच मानहानिकारक झाली. पण अवघड फौजा बाळगून त्यांची तरतूद करणें तर या वसयतां सरदारास अगदीं नकोसें झालें होतें. मग त्याकरितां असें अनेक प्रसंग येत की, त्यांच्या जेलगामी बागणाऱ्या कामगाराच्या वाटेक त्या दुष्कल्याकडे कानाडोळाच करावा लागे अशा स्थितीत आनंदराव पवारासारख्या परिस्थितीमुळे गांजलेल्या तरुण युवकास शिंदेहोळकरांच्या सुभ्यासमोर निमुटपणें मागतील तें देऊन टाकावें लागे. याची अनेक उदाहरणें आहेत.^{४६}

होळकरांच्या कामगारांची हीच दशा ! आनंदराव पवार पैशाच्या अत्यंत अडचणींत असता त्यानें आपले ताल व मंडावळ हे महाल ४० हजार रुपयाला गंगाराम कोठ्याकडे काहीं वर्षां करिता लावून दिले होते. दोन वर्षांनंतर गंगाराम मृत्यु पावताच सदरहू महाल होळकरांसाठी जमा झाले !

(४३) के. २०९.

(४४) शिंदेसा. अग्रकाशित भाग

(४५) धार गॅझेट व मालकम.

(४६) के. २०९.

१८०३ पासून पुढे तर आनंदरावाला फारच हलाखीचे विनवस काढावे लागले. बडोद्यास आजोळी जाऊन आपली सावत्र आजी गहिनाबाई गायकवाड हिची मदत मागे तिनेहि आपल्या विश्वासातल्या मावकाराना सांगून तर कधी सिताराम रावजी फणसे दिवाण यास खानगी रीतीन शक्य ती मदत पोहोचविण्याचा उपक्रम चालू ठेविला.^{५०} धारकर पवारांत बडोद्याच्या सावकारा कडून पुष्कळ रकम उसनवार दिली गेली होती.^{५१} पैकीं गोकुल पारख हा तर प्रत्यक्ष धारेस काही दिवस येऊन राहिला होता पुढे तो दौलतराव शिंद्याबरोबर ग्वाल्हेरीस गेला व तेथे त्याचा फडनीसहि झाला. याचा व आनंदराव पवाराचा फार जिद्दाळ्याचा संबंध असल्यामुळे पुढे आनंदराव पवाराच्या मृत्यूनंतर त्याची पत्नी मैनाबाई पवार हीस आपले वजन खर्च करून अत्यंत कळकळीने मदत केली.

अशा स्थितीचा आनंदराव पवाराचे मनावर व शरीरावर फार भयंकर परिणाम होऊन त्यातच १८०७ जून ९ तारखेस त्याचा अंत झाला. त्या वेळीं मैनाबाई बरोबर होती परंतु मृत्यु पूर्वी आनंदरावाने दौलतराव शिंद्याकडे आपला गोविंद गोपाळ नावाचा बकील ग्वाल्हेरीस पाठविला होता. दौलतरावाची तबजोडोच आपण चालू होतेंच इतक्यात आनंदराव पवाराच्या मृत्यूची दुःखद वार्ता ग्वाल्हेरीत येऊन थडफली. दौलतरावांनीं पण त्या वेळीं मागेपुढे न पाहता पूर्वीच्या संपत्तीला धोमेरु अशी सक्रिय सहाय्य भूति दाखविली.^{५२}

मैनाबाई पवारांची कारकीर्द व गृहस्थिति.

मराठी साम्राज्याच्या उत्तरत्या काळी उत्तरहिन्दुस्थानात तीन प्रमुख कर्तबगार व प्रसंगावधानी त्रियाची विशेष ख्याति होती. त्या मैनाबाई पवार, बायबाबाई शिंदे व भीमाबाई हुळे ह्या होत. पैकीं मैनाबाईवर अनेक आपत्ति कोसळल्या पण वेळेवेळीं मिळत गेलेल्या मदतीने चीज करीत तिने आपले नष्टचर्य संपविलें. तिच्या संकटपरपरेस आरंभ झाला तो येणेंप्रमाणें — आनंदराव पवार याचा मृत्यु ९ जून १८०७ त झाला, व त्याचे कारण विषप्रयोग झणतात^{५३} काहीहि असो. त्या मृत्यूने स्वल्प बेसुर असल्याने त्याच्या सत्तण पत्नीस परमावध ने दुःख झालें यात शंका नाही. बरे सापत्तिक स्थिति नीट असेल तर संस्थानचे महात्म्यमुलक वगैरेची शिंदे होळकराच्या झुंजीमुळे न विशेषत ओढेकराच्या इरामकोरीमुळे बिल्हेवाड लागली होती इतकेच नव्हे तर आपल्या पतीची त्याच्या हयातीतच असहाय स्थिति झाली होती, त्यात तिचा काहीदिवस गेले असता पतिनिघन झाले ! या सर्व निराशेत असताना आनंदरावाने मृत्युपूर्वी आपल्या मातुलघराण्याच्या लोकांच्या सहायाची याचना केली होती.^{५४} त्यामुळे समूळ आधार तुटला नव्हता, गायकबाबांनीहि आपल्या जिद्दाळ्याच्या नातलग्याच्या हाकेस उत्तर देऊन आगलीच धाव घेतली.

गायकबाबांच्या सहायाची मिमांसा

गायकबाबांनी मदत करण्याने प्रमुख कारण ह्मणजे वर सांगितल्याप्रमाणें आनंदराव हा गोविंदराव गायकबाबांच्या मुलीचा मुलगा व दुसरे आनंदरावाची स्त्री मैनाबाई ही गोविंदरावाच्या पत्नित्या

(४७) फ द

(४८) के. २१४.

) (४९) के १.

(५०) H. O. E B:

बायकोची झणजे गहिनाबाई हिची जी वडील बहीण होनी तिची ही मुलगी असल्याने दुहेरी जिन्हाळ्याने नाते होय. त्यामुळे गायकवाडास स्वस्थ राहता येणे शक्य नव्हते. हे कारण जमेल धरले तरी प्रत्यक्ष गायकवाडाच्या घरीहि अनेक राजकारणी मानगडी होत्या. मेजर बॉकर गायकवाडी राज्यात आल्या पासून हुकळीला जोर आला होता. गोविंदरावांचे वेळी एक पक्ष पेशव्याकडे कलता असे, तरी इंग्रजांचा दुसरा पक्ष व तोहि पद्धतशीर व विशेष जोरदार. इंग्रजांनी गायकवाडाचे घर रावजी आप्पाजींच्या सहाय्याने सुधारले यात संशय नाही. पण त्याचा जाच होत असल्याचा प्रत्यय येऊ लागला होता. रावजी आप्पाजींनी बडोदेकरांची दिवाणगिरी इंग्रजांचे तंत्राने कां होईना पण चांगली केली, परंतु १८०३ त तो निवर्तल्यानंतर त्याचा दत्तक मुलगा सीताराम रावजी व त्याबरोबर रावजीचा चुन्त भाऊ रघुनाथ महिपत उर्फ काकाजी हे गायकवाडाचे खरे हितैषी झालून काम करू लागताच सीताराम रावजी हा गंगाधर शास्त्री व इंग्रज यांच्या रोषास पात्र झाला. व पुढे गंगाधर शास्त्र्याच्या छानानंतर तर सीताराम रावजीस एका छुळक कारणावरून अधिकारप्युत केले व काही सवयीवर मुंबईस धाडण्याचे कारण बोधून काढले व बाहेतच नवसरीस जांबवून ठेविले. इतकेंच नव्हे तर सीताराम रावजी, रघुनाथ महिपत, व सखाराम चिमणाजी [सीताराम रावजींचा सख्खाभाऊ] यांच्या प्रत्येक हालचालीवर करणी नजर होती. त्यांत दुखांत छुळ एवढेच होतें कीं, गहिनाबाई गायकवाड, फतेसिंग बगैरे राजबराण्यातील पुरुषांचा त्यावर पूर्ण लोभ होता. त्यामुळे राजकारणातील प्रत्येक उलाढालीत सीताराम रावजीचा सल्ला व शक्य ती मदत प्रत्यक्षपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे उपयोगात येत असे. तशांत ही प्रभुमंडळी मुत्सद्दी व सरदारबहादर म्हणून प्रसिद्ध जमत आमंदरावाने आपल्या आज्ञेकडे म्हणजे गहिनाबाई कडे मदतीची याचना केली असता तिने सीताराम रावजीस दोळावुल रजाचेच मार्फत मागले व पैशाटक्याझुद्धां वेळोवेळीं मदत पोहचविली. रामचंद्र बाबुराव नांवाचा आपल्या तर्फेचा एक कारभारी घारेस ठेविला होता, पण तोहि करणार काय ! कारण एक तर घारच्या सौलीला रंगगाव सारख्यानीं पोखरून टाकले होतें व दुसरें शिंदेहोळकर याचे सरदार व पेंढारी हे संस्थानीं मुळकांतून बेदरकार फिरत, पैसे बसूल करीत व वाटेक ती तंबी देत ! पण सीताराम रावजीने व रघुनाथ महिपताने शक्य होतें तें केलेच. पवारानींमुद्दां पुढे १८०९ मे ११ ला सखाराम चिमणाजीस दिवाणगिरी ची सनद देऊन आपली कृतज्ञता व्यक्त केली.^{५४} इकडे १८०७ नंतर मैनाबाईंची तर फारच असहाय स्थिति झाली होती. बरे बडोबास पहावे तर सीताराम रावजी, रघुनाथ महिपत बगैरेची उध्पन्ने इंग्रजांनी कमी केलीं इतकेंच नव्हे तर त्याचे जवळचा फौजफाटा काढून घेतला व त्या समयतास आपल्या जाग्यावरून परवानगीशिवाय हालण्याची बंदी होती^{५५}

राजकारणांत नेहमी बदल झालाच पाहिजे या सिद्धांताप्रमाणें इंग्रजांचे सीताराम प्रवृत्ति बदलचे मत बरें होऊं लागतें व त्याप्रमाणें जें जें काम तें हातीं घेत त्यांत थोडीबहुत सहाय्यभूतीहि

(५१) फद.

(५२) मरि, उत्तरविभाग ३ पान ३८९ वरचे विधान चूक आहे. पहा लेखांक ९३.

(५३) डे. ७७.

(५४) फद.

(५५) फद.

दाखवीत. चारकरांच्या प्रकणीं तर दिसून येईल कीं, मेजर वॉकर व तदनंतर कारनॅक यांनीं फारशी आडकाठी घेतली नाहीं, उलट सहास्रभूतिच दाखविली.^{५६}

पुत्रजनम.

तारीख १ जून १८०७ रोजी आनंदराव पवार मृत्यू पावला सुमारे सहा महिन्यांनंतर माडवगडास मैनाबाई प्रसूत होऊन मुलगा झाला त्याचें नांव रामचंद्रराव ठेविले.^{५७} आनंदराव श्रीधामास आपले इष्टदेवत मानी^{५८} त्यावरूनच हें नामाभिधान कायम केलें गेलें असें दिसतें. सुखाचे दिवस आपणास पुढें येतील अशी गाढ बाघून पुढील विचार मैनाबाईचे चाळ असतील नसतील तोंच पवार घराण्यातील लेकवळा मुरारराव पवार म्हणून एक पुरुष त्या वेळीं चार राजकारणात उभापती करीत असे त्याचें मनांत चारघ्या गादीची अमिलाषा उत्पन्न झाली. त्यावरून मैनाबाईस पूर्वीच गुणगुण लागली असावी म्हणूनच तिनें चारपेक्षा मारुक्का किंवा सुरक्षित समजून बाळंतपणाकरितां योजिला असावा गोदर स्थितीत व पतिनिधनाच्या दुःखात असल्यानें मैनाबाईस राजकारणाकडे लक्ष देणें शक्य नव्हतें. ही संधि साधून मुराररावानें संस्थानची अधिकार सूत्रें हस्तगत केली. आता राहिलेलें महत्त्वाचें काम म्हणजे त्या उमयता मायलेकास जगातून नाहीसें करणें. ह्या कामाची मुराररावानें तयारी चालविली. तूर्त तर मुराररावच्या बंडाची आपत्ति मैनाबाईच्या दैन्यात कशी आणखी भर घालीत होती, हें लक्षात ठेवण्यासारखें आहे.

अनर्थ परंपरा

मुराररावाच्या कपट नाटकाचें चित्र मेजर वॉकरच्या ४ जून १८०८ च्या पत्रावरून समोर उभें राहतें मुराररावानें परमार्थ एक पत्र छ २१ सावळ तारखेस धाडून आपल्या राजविठेराला खात्री असावी असें भासविण्याचा प्रयत्न केला. पण वॉकरनें त्याचा कावा ओळखून 'पेशाजी कैलासबासी आनंदराव बापु बनी मारुक्क होते. तसें आता आनंदराव बापुची स्त्री मैनाबाई पवार बनी. तिचे उदरी पुत्र ईश्वरें दिव्हा आहे त्यास खांबेदाचे जागीं योजून ताबेदारीनें त्याचे संतोषा-प्रमाणें वर्तणूक केल्यात सुख आहे ' असें व केल्यास अमर्यादागें चालल्यास त्याचा परिणाम बाईड होईल, असें बजावून सांगितलें'.^{५९}

मैनाबाई बालराजासह घारेस आल्यानंतर मुराररावानें आपल्या कपट नाटकाचा पहिला प्रवेश दाखविला. तो असा कीं मैनाबाईस दोन गोड गोष्टी सांगून घारेस शहरातील बाब्यात राहाण्याची निकड लाविली व त्याप्रमाणें त्या तेथें जाऊन राहिल्याहि. संघी साधून मुराररावानें एके दिवशीं उघड सरकारचाव्यास आग लाविली व आंतील मैनाबाई व बालराजा सर्व भाणसासुद्धा मत्स्यसात व्हावें अशी तजवीज केली होती.^{६०}

(५६) जे. १११.

(५७) भरि उत्तरविभाग ३ पान ३८६ मधील 'आनंदरावचा मुलगा मुरारराव' हे विधान चुक आहे पहा जेव्हा १३.

(५८) फद

(५९) जे. ६८ भा.सं. त्रै. वर्ष ९ अं ३.

(६०) जे. १३.

इमानी सेवकांच्या सहाय्याने मैनाबाई व बालराजा रामचंद्रराव मुखरूप बाहेर पडले. व निवाऱ्याच्या जागेस गेले तात्काळ ही कष्टे कट्टाणी तिने गहिनाबाई गायकवाडाचे कानी सत्वर पडेल अशी व्यवस्था केली ही दारुण बाता ऐकून गहिनाबाईच्या हृदयाचे पाणी झाले व क्षणात सीताराम रावजीना मैनाबाईचे रक्षण हर प्रयत्नाने करण्याचे सांगितले. आता या वेळी मात्र सीताराम रावजी व रघुनाथ सहिष्णूत याना घारेस उचड मदत पाठविण्याखेरीज गत्यंतर नव्हते म्हणून त्यांनीही मेजर वॉकरची समति मिळवून वारकरास माणसे व पैसाटका वगैरेनी सहाय्य करण्याची तयारी जाहीर पणें चालविली ^{११} ही सची या बडोदेकर मंडळीस त्या वेळी अप्रत्यक्षपणें फायद्याचीच होती. कारण दौलतराव शिंद्याला त्या वेळी हुशार दिवाण पाहिजे होता, त्यांत सीताराम रावजी रिकामाच होता व गोकुळ पारखाचीही त्याचेवद्दल शिफारस होतीच त्यामुळे अनायासे कार्यमाग साधण्यासारखा होता परंतु इंग्रज त्यास भोक्ळा सोडीनात तशीच स्थिती रघुनाथ सहिष्णूतावद्दलही होती. म्हणून शेवटी सखाराम चिमणाजीची किमानपक्षी योजना करण्यात आली बाहेरून घारच्या बंदोबस्ताचे कारण, तर त्याचबरोबर आतून परभारे पुढें गाल्हेरचा मार्ग आक्रमण करणे असा बुहेरी पेंच सुंदर साधण्यासारखा होता व त्याप्रमाणे सखाराम चिमणाजीची घारेस जाण्याची तयारी झाली ^{१२}

मैनाबाईच्या हाकेला उत्तर अगदी सत्वर म्हणजे तरी १८०९ त दिले गेले.

बडोवेकर मंडळीचें घारेस आगमन व संकटांची परमावधी.

गहिनाबाईकडून सक्ती आस्थासन मिळाले. सखाराम चिमणाजीसारख्या शिपाईबहादरास घाडणे फार अवश्य होते कारण मुराररावाचे कणीक तिबण्याचे काम लहानसहान कामगाराचे हातून पार पडण्यासारखे नव्हते त्यात माळव्याला शिंदेहोळकराच्या बामघुनीमुळे विशेष महत्त्व आले होते. बरे नुसता शिपाईगडी म्हणावा तर तो ह्मद्या दोषापैकी एकाच्या तावडीत सापडता तर त्याला चांगलीच थप्पड बसती याकरिता सखाराम चिमणाजीसारख्या तापट शिपाईसद्वास नीट सल्ला-मसलत देऊन शिंदेहोळकराच्या मुत्सद्देगिरीचे अनेक डाव ओळखणारी माणसे बडोद्यास एकत्र करावयाची होती व ती मिळताच १८०९ त सखाराम चिमणाजी, बाळाजी लक्ष्मण (बाकणकर), बापू रघुनाथ (दिघे), यशवंतराव खानविलकर, सदाशिवभट पुराणिक इत्यादि मुत्सद्दी, हुशार व शूर अशा प्रमुख मंडळी समवेत, बडोद्याहून घारच्या मदतीस निघाले. बरोबर अर्थात् त्यांचा फौजफाटा होताच, पण जवळ पैसा मात्र नव्हता !

१८०९ त घार संस्थानची फारच शोचनीय स्थिति झाली होती. शिंदेहोळकराचे सुभे व रामदीना सारखे सरदार यांनी परगण्यातून बामघुम चालू होती त्यात पेढाऱ्याची गर्दी तर औरज होती. या सर्व गोष्टींना तोड देऊन भोडकळीस आलेले संस्थान समाजण्याचे काम किती विकट होते हे सहजच दिसतें. तशात लेकवळा मुरारराव म्हणजे जळती अगार छातीवर होती बरे पैशाची तरदूब म्हणावी तर आनंद-रावापासून खजीना सपशेल रिकामा इतकेच नव्हे तर उलट सावकाराचे दाराशी रोजचें घरणें. त्या वेळी घरात पैसा आणावयाचा म्हणजे फौज बाळगून जरब दाखवून होईल त्याजबळून भोजून घेणे, नाही तर स्वस्थ राहून उपासमार होऊ द्यावी ! बरे फौज बाळगावी तर शिपायास रोजमुरा नगदी दिलाच

(६१) के. १११.

(६२) के. ११३.

ळथाचा व त्याचे तर्फे वारचा सर्व कारभार पाहणारा वाळाजी लक्ष्मण ह्या जबाबदार माण-
सावर एकदम येऊन कोसळल्या फौजेतील शिपायांनी एकच गिल्ला केला व आपली चढलेली
तलव बिल्याशिवाय आपण प्रेत घरावाहेर जाऊ देणार नाही अशी धमकी दिली परंतु एका
वाळाजी लक्ष्मणाच्या वचनावर विश्वास ठेऊन प्रेतसंस्कार मात्र होऊ दिला

दहून करून मढळी परत येते तो वाळाजीपतास एकदम अटक करण्यात आली. पैसे धा
व आपली सुटका करून घ्या हाच शिपायाचा सवाल ! आता त्या वेळी वाळाजीपत पैसे कोठून
आणणार ? मैनावाईजवळ तर जाणूनबुजून दातावर मारायला पैसा नव्हता. जिकडून पैसाचा
थोडासा आधार म्हणजे बडनावर महाल, पण तोहि शिवाचे ताब्यात ! झाले, नावाने सस्थान
उरले अशा स्थितीत त्या अवलेस काय घाटले असेल ? पण त्या बाईने पैस्ये न सोडतां एके दिवशी
मोठ्या शिताफीने वाळाजीपतास फौजेच्या पहाऱ्यातून उचलून किल्ल्यात आणले व तोफा सोडून
आनवही व्यक्त केला. (वाकणकर घराण्याची कैफियत) पण अशा सुटकेस वाळाजीपत मानेना.
तो सत्यवचनी पुसत झुल्या छातीने फौजवाल्याकडे परत गेला व आपक्षुशीने स्वाधीन झाला.
त्या स्थितीत हे सत्यनिष्ठ आचरण पाहून हवालदिल झालेल्या शिपायास आश्चर्य घाटले व
त्याचा परिणाम असा झाला की नुसता थोडासा पगार देण्याच्या हमीवर शिपायांनी विश्वास
ठेवून दगा बद केला पुढे थोडेसे पैसे दिल्यावर ते अरव मालेगावाकडे निघून गेले

अशा पवारांच्या हुलासीच्या स्थितीत मुरारराव पुन्हा घारेस आला व बापु दिव्याच्या
प्रतिकारास न जुमानता वार ताब्यात घेतली पण बापूने मोठ्या शिताफीने रात्री छाप घालून
त्यास पळावयास लाविलें. इतक्यात होळकराचा रामदीन चालून आला प्रथम रामदीनास
हार जावी लागली पण बरेशाचे अगलात झालेल्या लढाईत मुरारराव पकडला गेला व त्याला
हिंगलसगडास अटकेत ठेविले पुढे तो होळकराचे कैदेत राहून करीमखान पेंढ्याचे मदतीने
निसटला शेवटी उज्जनीजवळ बापु दिव्याने मुराररावाचा पूर्ण पराभव केला व पुढे
तो २० जुलै १८१६ रोजी मेला^{६६} एवच हे मुराररावाचे खूळ आपोआप मोडले.

मैनावाईचा जीरस पुत्र रामचंद्रराव ह्याच्या मृत्यूनंतर गादीचा वारसा कोणाकडे जाईल
असा महत्वाचा प्रश्न पुढें उभा राहिला होता परंतु विठ्ठलराव पवार यास स्वतंत्र महाल
मुलखाची सोय असल्याने व त्याची मुले अम्मळ ब्रूड असल्याने त्याने मुद्दाम आपला हुक्म
सांगितला नाही म्हणून तर मैनावाईनी आपल्या घाकट्या ठकावार्डे शिंदे नामक बहिणीचा
मुलगा भाडीवर घेण्याचा बेत केला, त्याला आपली पूर्ण सहानुभूति दाखविली. माग्यवशात्
दौलतराव शिंदे, महारराव होळकर यांनीही आपली समती मोठ्या गौरवाने दिली.^{६७} दुखाचा
कडेकोट शाल्यानंतर शिंदेहोळकर यांच्या घोरणात एकदम फरक पडल्यासारखा दिसतो दौलतराव
शिंद्यानी तर पवाराचा वकील गोविंद गोपाळ याच्याशी १८०७ च्या जुलैत केलेला करार
पाळून^{६८} पवाराच्या दौलतीस हातभार लावावा असे सदरहू आपत्तीनंतर योजिले.

(६६) फद. २५.

(६७) ले. १३, १४.

(६८) ले. १.

रीलतराव स्वतः जातीने पवाराच्या वावरीत हात घालीत नसे. त्याचे वेजवावदार सुभे उदाहरणार्थ बापु शिंदे याच्यासारखे त्याला नकळत मधूनमधून आस देत होळकर घराण्यातील राजस्थिया लाडाबाई, तुळसाबाई ह्याही घोर देत^{६१}

संस्थानच्या माहाल, मुलूस व रांडणीची वासलात

मैनाबाईच्या कारकिर्दीच्या आरम्भी सरयानची खाली लिहिल्याप्रमाणे दशा होती. डग, अगराड वगैरे यशवतराव पवाराने आपला धाकटा वधू राणोजी यास दिलेले महाल त्याचे मुलास म्हणजे विठ्ठलराव पवारास पचले नाहीत कारण सदरहू महाल परभारे होळकरानी जप्त केले व बदमावर गिद्यानी जप्त केला बेरजा महाल पेंढाऱ्यानी गिद्याकडे सधान घामून घेतात उतरविला. आगर व सुनेल अनुक्रमे शिंदे होळकराचे घरात जमा झाले होते वकाणी, खैराबाद, छायेन, फिराबाद, पिपळोद, घौहरपूर कोटेवाल्याकडे व शिद्याकडे जमा झाले होते सुदरशी हा महाल होळकराच्या पेंढारी कादरवक्षाने दावला कृषी महाल करीम मोहुरा व मकराण्याचा जमींदार मुशाफर या उभयतांचे पचाटघात होता या वेळी तर ह्या मकराण्याचे अमलदारी, वृक्षी, चिखलदा, अली, बारिया येथे फारच प्राबल्य होते

सखणीबद्दल म्हणावे तर ती डोंगरपूर वासवाड्याकडून १८०२-३ पावेतो बरोबर आली, व पुढे बापु रघुनाथला १८१२ व १८१५ त खुद्द धाडून मागवावी लागली अलीची सखणी मुशाफराने परभारे बळविली ६ प्रगड, खाताली, सोपार येथील सखणी शिंदे, होळकर व पवार यांची सामयिक होती तीही बंद पैंकी सोपार जॉन बत्तीसने घेतल्यामुळे येथे बंद कोट्याचीही सखणी बराता देण्यापुरती वसूल, बाकी सर्व एकलेली जोयट हे वस्तुत आनंदराव पवाराच्या सासऱ्याकडून (म्हणजे आनंदसिंह राजपूत राणा याकडून) मिळालेले, पण ते भीमाबाई बुळीने बळकाविले. तीच दशा देवासकराच्या लोहारीची

संस्थानातील प्रमुख इमानदार माणसे.

बर सांगितल्याप्रमाणे मैनाबाई पवाराची त्या वेळी अत्यंत शोचनीय स्थिति होती पण १८११ ते १८२३ पावेतो तिच्या पदरी खालील विश्वासू माणसे होती, ती येणेंप्रमाणे— बाळाजी लक्ष्मण बाकणकर (कारभारी), बापूजी रघुनाथ दिघे (सेवापती सरजामाकडे), प्रभाकर रामचंद्र (मुजुमदार), रामराव काशी (शिवकेनवीस), सदाशिव आपाजी (फडणीस), लक्ष्मण खेडराव (वकील), बजाजी रघुनाथ (वकील), जिवाजी बहिरव (वकील), बलवतराव गोपाळ (वकील शिद्याकडे), बलवतराव महिपत (वकील होळकराकडे), गोविंद गोपाळ (वकील), अमृतराव विठ्ठल (कमाविसदार)

आश्रित मढळीमध्ये सदाशिवभट (पुराणिक), अनंतभट कवठेकर, गोपाळभट पुराणिक, बापुसट आठले, वाळकृष्ण बैद्य, बापुसट देव, घोडभट निस्वत गुरूबाबा (टकले)

बाळाजी लक्ष्मणाचे कार्यसैन्य.

सखाराम चिमणाजी १८११ चे आरम्भी बारल्यावर, (अर्थात् भडिनाबाई गायकवाड व सीताराम रावजीचे समतीने) बाळाजी लक्ष्मण यास मैनाबाईने, संस्थानचा कारभारी नेमले.

त्या वेळी विकट परिस्थिति पाहता हे पद म्हणजे सुळावरची पोळीच होती. आरभी वारेस आल्यावर सखाराम चिमणाजीच्या हयातीतच बाळाजीपत जातीने फौज घेऊन मुराररावाचा पाठलाग, करीत फिरत होता. एका लढाईत तर तो जखमी झाला होता. अमन्याचे जवळच्या लढाईत त्याने मुराररावाचा पराभवहि केला,^{७०} पण कारभारी झाल्यावर कामाची वांटणी होऊन फौज बाळगून खडप्या वसूल करणे, मुराररावाचे पारिपत्य करणे वगैरे जबाबदारीची कामे बापु रघुनाथकडे गेली व ती त्याने अत्यंत योग्य रीतीने पार पाडली

कारभार पाहू लागताच बाळाजीपताने खालील कामे आपल्याकडे घेतली — (१) गेलेला मुलूख परत मिळविणे, (२) शिंदेहोळकराची सहानुभूति मिळविणे, (३) आणि जे मिळेल त्याला चिरस्थायी करणे.^{७१}

१८११-१४ पावेतो बालराजा रामचंद्रराव पवार, व मैनावाई याच्या राज्याची काय स्थिती होती हे रघुनाथ महिपत व सीताराम रावजी यांच्या ७ मे १८१४ च्या पत्रात दिसून येते 'सर्वथे सरकारीत असच वुमुक्षितपणा होऊन ते पोट भरावयाकरिता फिरतात तरी जाणा मिळून एक माळबा त्यात धार सस्थान म्हणजे मोडकी काठी त्या पक्षी त्यानी तरी कशास मागेपुढे पाह्यावे अस्तु तुम्हीं (बाळाजी लक्ष्मण) आपले तफेनी जितके राखवेल तितके राखीत आहात'^{७२}

त्या वेळी रामदीन, यशवतराव शिवाजी याच्या फौजा सस्थानचे महाल बरबाद करीत होत्या तेव्हा बाळाजीपताने त्यास घासदाण्याऐवजी योडे वहुत देऊन रवाना केले तोच पेढाऱ्याची टोळबाड आली। एवच स्थिति अत्यंत शोचनीय होती. यावर उपाय म्हणून गोकुळ पारखामार्फत दौलतरावाच्या कानावर ही हकीपत घातली तसेच बडोद्याहून त्या वेळी श्रीपतराव व पिराजी हुजरे पुण्यास गेले होते त्याचेहि मार्फत श्रीमताचे कानावर ही गोष्ट घालविली यापासून शिंदेहोळकरांवर परभारे काहीतरी प्रभाव पडावा असे धोरण होते.^{७३}

१८१४ चे सुमारास तर बाळाजीपतास नकोसे झाले होते कारण त्या वेळी सर्वत्र पैशा-दक्याची अडचण, देणेदाराचे घरणे, पेढाऱ्याची गर्बी, व शेवटी तर त्याच्यावद्दल मैनावाईचे मन गैरमर्जी होण्यापावेतो पाळी आली. अखेरीस गहिनाबाई गायकवाडांनी ही स्थिति पाहून मैनावाईस एक चांगले कडक पत्र घातले त्यामुळे मैनावाईचे मनावर मात्र इष्ट परिणाम झाला व त्यानी आपले धोरण बदलले.^{७४}

अशी स्थिति कोठवर चालावी हा प्रश्न नित्य समोर असे शेवटी बाळाजीपताने जातीने ग्वाल्हेरीस जाऊन दौलतराव शिंद्यास भेटून त्याचेकडून त्याच्या पूर्वापार सवघाच्या सहानुभूतीने सर्व गुते सोडवावे असे ठरले, व त्याप्रमाणे बाळाजीपत १८१६ च्या मे महिन्यात

(७०) R. H. O. P.

(७१) ले १८, १९.

(७२) ले ६९

(७३) ले ७०

(७४) ले ७०.

ग्वाल्हेरकडे रवाना झाला.^{५१} मागे आपला सर्व कारभार बापु रघुनाथ याजवर सोपविला. त्या वेळीं बापु इतका कोणी कर्तव्यगार हुंगार, धोरणी, असा नव्हताच. बापु जातीने गूर लढवण्या होता. त्यामुळे बंदोवस्ताचे काम त्याचेच हाती असे तो पूर्वी खडण्या वसूल कर प्याच्या कामगिरीवर गेलाही होता

दौलतराव शिंद्यांचे वैयक्तिक महत्त्व.

शिंदेहोळकराचे कंपनी सरकारशी पूर्वी तह झाले खरे परंतु पेढ्याच्या पारिपत्या-शिवाय कंपनी सरकारला गातता लाभणें शक्य नव्हते कारण हे पेढारी म्हणजे शिंदेहोळकर यांच्या लष्करी शक्तीचे एक घटक असत. त्यामुळे जोपावेतो त्या अगाची छाटाछाट झाली नव्हती तोपावेतो त्याच्या धोरणाला स्थैर्य आले नव्हते पेढारी सरदारापैकी काही शिंद्यांचे तर काही होळकराच्या कुपाछ्यासाठी बाढलेले असल्यामुळे त्यांना आपल्या मालकाच्या महत्त्वाकांक्षेबद्दल महत्त्व बाटे व त्याप्रमाणे शक्य तोवर ते प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष त्यांना मदत देण्यास तयार असत.

वर सांगितल्याप्रमाणे दौलतरावाचा वचक इम्रानसुद्धा होता. त्याकरिता त्याच्याशी पुनश्च कायमचा तह करून मग पेढ्याच्या नायनाट करणें फार सोपे होते अशा तऱ्हेची शिंदे व इम्रान यांच्या दरम्यान तहाची वाटाघाट चालू असता बाळाजी लक्ष्मण तेथें असल्यामुळे पवारांचा तहसुद्धा त्याच वेळी आपल्याबरोबर घडवून आणावा असे दौलतरावांच्या मनात आलें व त्याप्रमाणे गोकुळ पारखाने गोष्ट काढताच दौलतरावाने त्यास आपली अनुकूलताहि दर्शविली वस्तुतः अशा तऱ्हेचे सहानुभूतिपूर्ण उद्गार दौलतरावांनी बाळाजी लक्ष्मणाची पहिली भेट झाली त्याच वेळी काढले होते.^{५२} बाळाजीपताने बरील अनुकूल परिस्थिति पाहून घारेस मैनावाई व बडोद्यास गहिनावाई व सीताराम रावजी याची पत्रद्वारे समती मिळविली.^{५३} लागलीच त्या वेळचा ग्वाल्हेरचा रेसिडेंट स्टुअर्ट याची गाठ घेऊन त्याचे मार्फत एक कलमबंदीची याद गव्हरनरजनरलकडे पाठविली^{५४} तसेच या प्रकरणाला आणखी बळकटी यावी म्हणून बडोद्याचा रेसिडेंट कारनेक याचकडूनहि फर्तिसिंग गायकवाड याचे मार्फत एक परभारे स्टुअर्टकडे पत्र पाठविले^{५५} याशिवाय ज्ञाशीकर शिवराम भाऊ व त्याचे कारभारी गोपाळराव हे उभयता खुद्द बाळाजीपताचे नातलग असल्यामुळे त्याचे मध्यस्थीनेसुद्धा गव्हरनरजनरलकडे आणखी सधान बांधले ज्ञाशीकर आणि इम्रान यांचे शिवरामभाऊपासून फारच स्वयं, त्यामुळे या तहाच्या प्रकरणाला फार विशेष मदत होती^{५६} पण या सर्व परभारे चाललेल्या वाटाघाटी, त्या वेळी दक्षिणेंत व मालव्यांत बंदो-बस्त करीत फिरत असलेल्या मालकमसाहेबास ते रुचले नाही व त्याने ते सर्व हाणून पाडले.^{५७}

(७५) ले. ४२

(७६) ले ५२, ५३.

(७७) ले १०७

(७८) ले १९, ४६, ५२, ५८, १५१.

(७९) ले ११४.

(८०) ले ९१

(८१) ले. १४९.

हे असे मालकमने का हाणून पाडले याला काही कारणे होती. ती स्पष्टपणे मालकमच्या २२ सितंबर १८१८ च्या रिपोर्टत दिसतात These possessions whilst under the authority of Scindhia separated as they are from his other territories and granted in gajur must I fear, remain a serious obstacle to the complete establishment of a safe and easy communication with Gujrath (an object both in a commercial and military point of view of much importance) while the transfer of these places to Dhar would consolidate its territories, and make it more efficient to all the duties of a dependent ally and afford the fairest prospect not only of this communication being rendered safe but the general improvement of these countries, of our authority being requisite for the subjugation of the Bheels and other plunderers with whom the whole of this tract is infested.

या सर्व भानगडी लष्करास चालू असता दौलतरावाकडून महाल सोडण्यात दिरगाई पण झाली तरी त्याने बदनावरची सोडविट्टी बाळाजी लक्ष्मणास २३ आगस्त १८१७ ला दिली आणि तेव्हाच बेरसा महालाचीहि सोडविट्टी दिली^१ बदनावरची वखल देण्यात अबाजी सखारामाने उशीर केला तेव्हा दौलतरावाने त्याची चांगलीच कानसबाडणी केली^२ आणि शेवटी १२ जिल्हेज रोजी बदनावरची वखल झाली^३

याशिवाय शिवेहोळकर याचा खानगी तह झाला होता त्यातसुद्धा पवाराचे महाल होळकरानी सोडून द्यावे असे ठरले होते^४ हा तह बडवून आणण्याकरिता होळकराचा वकील तात्या अळेकर हा ग्वाल्हेरीस आला असता त्यास समक्ष सांगितले होते.^५ इतकेच नव्हे तर विठ्ठलराव पवार याचेही महाल सोडावे अशी कबूली घेतली होती. याच अनुरोधाने दौलतरावाने महारराव होळकरास एक स्वदस्तूरचे पत्रही पाठविले^६ पण शिंद्यानी नव्या तहाची वाढावाढ चालू असल्यामुळे धारकराचे महाल सोडण्यात दिरगाई होत गेली तरी पण बदनावर तर शिंद्यानी सोडलाच^७ आणि बेरसा खाली करून देण्याबद्दल करीमखान पेढान्यासही कळविले

(८२) ले. ४, ५, ७, ९

(८३) ले. ८

(८४) ले. ५२, १३९ मजकूर

(८५) अप्रकाशित शिड्दा

(८६) ले. ६६.

(८७) ले. ९

(८८) ले. १०.

पुढें दीलतरावानी आपल्यातर्फें बापू रघुनाथास बंदोबस्ताची कामेंसुद्धा सांगितली. हे सर्व चालू असतां श्रीमत बाजीराव पेशवे याचा राज्यत्यागाचा प्रसंग, फर्तेसिंग गायकवाडाचा मृत्यु, सीताराम रावजीची नवसारीस अटक वगैरे अनेक मानगडी उपस्थित झाल्या.^{८९}

शेवटीं तर मालकमने स्वतंत्र तहामुळे पवाराचा शिवाजी राजकारणविषयक सवध तुटला तरी पण पूर्वापार जिझाळ्याचा सवध तसाच टिकावा म्हणून आपली नात म्हणजे बायलाबाईच्या मुलीची मुलगी (सेनापती यशवतराव दामाड्याची कन्या) भारच्या रामचंद्रराव पवार यास देऊन लग्नसमारम मोठ्या वाटाने पार पाडला हा योग बाळाजी-पंताने जुळविला होता.^{९०} तसेच सरदार फाळके याचे पूर्वज हे सवरहू समारभाचे मुख्य चालक असल्याचे वाचून फार आनंद वाटतो.^{९१} एवढे शिंदे व पवार यांचा राणोजी शिंदे व उदाजी व आनंदराव पवार यांचेपासून चालत आलेला जिझाळ्याचा सवध बरील विवाहसवध रूपाने कायमचा निगडित झाला व त्याचा प्रत्यक्ष पुरावा या पिढीपावेतो प्रत्यक्ष रूपाने पाहण्याचे आम्हें उभयतां शाहीचे प्रजेस प्राप्त झाले आहे व होईल

पवार व कपनी बहादुर.

भारकर पवार व इंग्रज यांचा प्रत्यक्ष सवध १८१७ पावेतो आलाच नाही याचे कारण एक असे दिसते की, यशवतराव पवारानंतर भराठी राज्यात महादजी, यशवतराव होळकर किंवा दीलतराव यांच्यासारखा षडाळीचा सामना देणारा त्याच्यात त्या वेळी नव्हता. दुसरे कारण असे दिसते की, पवाराची दीलत अल्पवयी राजे, शिरजोर ओढेकरासारखे दिवाण यांच्या मुळें दिवसेदिवस कमी होत होती अर्थात् मोठी फौज बाळगून सतत मुळुखगिरीवर राहणें शक्य नव्हते तशांत सखेराव व आनंदराव (दुसरा) हे तर अल्पवयीच वारले त्यामुळे इंग्रजांशी समक्ष टक्कर देण्याचा प्रसंग आला नाही.^{९२} सलट आनंदरावाच्या मृत्यूनंतर मुराररावाच्या षडाळीला आळा घालावा म्हणून सीताराम रावजीच्या मध्यस्थीवरून वॉकरने मुराररावास एक तबीचे पत्रहि १८०८ मध्ये घाडले.^{९३} शिवाचा आणि इंग्रजांचा सह होत असताना पवाराचा कारमारी बाळाजी लक्ष्मण हा त्या वेळी ग्वाल्हेरीसच हजर होता त्याने गव्हर्नरजनरलकडे रेसिडेंट स्टुअर्टचेमार्फत तहाचे कागदोपत्री बोलणें लाविले.^{९४} त्याच प्रमाणें इंग्रज व शाहीवाले यांचे सत्य पाहून शाहीवाल्यामार्फत इंग्रजाकडे सभानहि वाधले.^{९५} श्रीमत पेशवे यांच्या बंदोबस्ताचे प्रकरण चालू असताना स्टुअर्टच्या सांगण्यावरून पवाराचा वकील जिवाजी बहिरव नाडकर याला मालकमकडे रवाना करण्यात आले योगायोग असा की एकाच वेळी एकाच ठेन्यात मालकमसमोर पेशव्यांच्या वकीलांशी जरवेची भाषा बोलतो

(८९) ले १४५, १४७.

(९०) ले. १९३, १९७.

(९१) टीप १.

(९२) ले २०८

(९३) ले २११

(९४) ले १५१

(९५) ले. ९४, १९६.

तर त्या चलट पवाराच्या बकिलाला तुमचा बदोबस्त करून देतो असे आश्वासन मिळते.^{१६} इम्राना गुजराय व सिंदेहोळकर यांच्या माळव्यातील मुलुखाच्या मध्यावरचे सस्थान या तिघापासून अल्लिप्त ठेवावयाचे होते म्हणूनच त्यांनी पवाराशी शिबामार्फत तह होऊ देण्याचे टाळले व याचमुळे बाळाजीपंताने इम्रानाकडे लावलेल्या सधानाला यश मिळाले नाही आणि म्हणूनच पवाराशी मालकमने बापू रघुनाथाशी स्वतंत्र तह केला.^{१७} ज्या वेळी बापू रघुनाथाशी तहाची वाटाघाट चालू होती त्यात सिंदे, गायकवाड अथवा होळकर यांच्याशी कोणत्याही प्रकारचा सवध ठेवू नये अशी एक पवाराना न रुचणारी अट घातली. तसेच धारकराच्या कारभाराने म्हणजे बाळाजी लक्ष्मणाने सिंधाचे दरबारी इत पर बावू नये असे स्पष्टपणे कळविले.^{१८}

सखाराम चिमणाजी व सीताराम रावजी यांना धारकर पवारानी दिवाणगिरीच्या सनदा दिल्या होत्या. पण सखाराम मेल्यावर सीताराम रावजी याचे नावे दिवाणगिरीची सनद होती. ती सीताराम रावजी इम्रानाच्या रोषास पात्र होताच दिवाणगिरी काढून घेण्यापावेतो पाळी आली. बाळाजीपंत तर जाणूनबुजून सीताराम रावजीच्या मर्जीतला व त्याच्या तर्फेचा कारभारी तेव्हा अर्थात् त्याच्या म्हणण्याकडे दुर्लक्ष करून त्याला दूर करावयाचे ही गोष्ट इम्रानी परभारे बापूशी आपण करून त्याला आपलासा केला वस्तुतः ज्या अधिकाराने बाळाजीपंताने स्टुअर्ट यास शिष्टाचार पद्धतीला अनुसरून मेजवानी वगैरे देऊन त्याचे मार्फत गव्हरनर-जनरलाकडे पवाराच्या तहाचे बोलणे लावले होते, त्याचेकडे गव्हरनरजनरलने लक्ष असो घावयास नको होते काय? पण जातील ज्ञानगढी वर सांगितलेल्या होत्या.^{१९}

मालकमने पवाराशी केलेला तह सहानुभूतिपूर्ण होता हे खास. प्रथम मालकमने लेफ्टनंट मॅकडोनाल्ड यास घारेस भाडले व सर्व चौकशी केली तदनंतर आपण स्वतः घारेस गेला आणि तहाची शिफारस गव्हरनरजनरलकडे केली.^{२०} या तहामुळे पवाराचा गेलेला मुलुख परत आला नाही जरा, पण त्या वेळची असलेली दुःस्थिती दूर मात्र झाली.^{२१}

पवार व पेशवे.

‘पेशवाई बुडाली येणें करून सर्व बुडाले’ छत्रपती राजाराम महाराजापासून विश्वास-राईचा सरजाम व किताब मिळविणारे पवारबधू व तदनंतर त्याचे पुत्रप्रपौत्र सरदारी चा मान मिळवून छत्रपतीचा अभिमान बाळगून पुढे पुढे बाजीरावासारख्या पराक्रमी पुरुषाबरोबर जाऊन आपल्या कर्तृत्वशक्तीला वाव मिळेलसे पाहून उदाजीराव पवार त्याच्या लष्करात सामील झाला माळव्यातील मुलुखगिरीत तर त्याने पेशव्याकडून वाहवा मिळविली परंतु वसईच्या युद्धात दामाड्याच्या पक्षाला मिळाल्यामुळे व पुढे खुद्द

(१६) ले. १७७

(१७) ले. १४५.

(१८) ले. १४५.

(१९) ले. २१६.

(२०) ले. १५०.

(२१) ले. ६२.

शाहू छत्रपतीच्या अवकूपेमुळें त्याला आपण मिळविलेल्या यशाचा उपभोग घेता आला नाही. परंतु राणीजी शिंदे व मल्हारजी होळकर यांच्याप्रमाणें पेशव्यांच्या हाताखाली वागून आपला उत्कर्ष करून घेण्याचे श्रेय त्याचा चाकटा बघू आनदराव पवार हा विसरला नाही. उदाजीराव राजकारणातून निवृत्त झाल्यावर तो मलठण येथेंच राहिला पूर्वीची त्याचे वेळची वतने कायम असून आजही त्याचे मलठण सस्थान म्हणून आज घारेस विद्यमान आहे एवढेंच नव्हे तर उदाजीराव व आनदराव (१ला) यांच्या वधुभावाचा पुरावा प्रस्तुतच्या धार सस्थान-च्या गादीवरील विद्यमान अधिपतीत विसती आनदरावानंतर त्याचा मुलगा यशवतराव हा मानिपतचे युद्धात धारातीर्थी आपला देह ठेवून चिर यश मिळवून गेला. मागे त्याचा अल्पवयी मुलगा खडेरराव यानेयुद्धा आगामी पेशव्याचे म्हणजे हुसत्या बाजीरावाचे जन्म-स्थान धारच्या किल्ल्यात जणू काय आगाऊ तयार करून ठेविले होते.^{१०३}

खडेरानंतर त्याचा अल्पवयी मुलगा आनदराव (२रा) पवार याने दौलतराव शिवा भाफत आपले जुने मानमरातब राखण्याची छटपट केली.^{१०४} १८१४त बालराजा रामचंद्रराव पवार याची कथण कऱ्हाणी सीताराम रावजीनी श्रीमताचे कानावर पोहोचविली पण श्रीमंत १८१४ ते १८१८ पावेतो आपल्याच राजकारणात निमग्न होते तो ब्रुलकोटाजवळचा राज्य-स्थानाचा विवस उगवला। ज्या ठेऱ्यात श्रीमताच्या बकीलावर सालकम तोडसुख घेतो, त्याच ठेऱ्यात पवाराचा बकील जिवाजी नाडकर यास आदराने बसावयास 'बाकी' देतो व पवाराचा बंदोबस्त करून देण्याचे अभिवचन देतो।^{१०५} विविध योगयोग। त्या वेळी पवाराचे बकीलाचे तोडून उद्गार निघाले पेशवाई बुडाली येणे करून सर्व बुडाले.^{१०६}

पेशवाई बुडाली तरी पण तिच्या अवशेषाची झळ पवाराना लागण्याचा प्रसंग आला असताच कारण अप्पासाहेब भोसले व त्रिवकजी डेगळे हे घारेस येऊन जाणार असल्याच्या गुप्त वार्ता कारभारी मडळीच्या कानावर आल्या होत्या पण हे प्रसंग टळले।

बाळाजीपत वाकणकराची कामगिरी,

बाळाजी लक्ष्मणाची कामगिरी कोणती हे सांगण्यापूर्वी त्याच्या बालपणासंबंधी त्रोटक हकीगत सांगावीशी वाटते कारण ती थोडी मनोरंजक आहे बाळाजी लक्ष्मणाची जन्मतिथि त्याच्या ४६ व्या वर्षफलाच्या कागदावरून सुमारे १७७३ काढता येते पण जन्मस्थान कोणते हे मक्की सांगता येत नाही त्याचे वडील बालपणीच बारल्यानंतर तो आपल्या आई व बहिणीसह आपले मामा घाटे याचेकडे आला घाटे हे बहिरोपत मेहेदळचाचे घर कारभारी असत. बहिरोपत मेहेदळचाचे त्या वेळी राजकारणात बरेच महत्त्व असल्यामुळे बाळाजीपताचे आपल्या मामाबरोबर नेहमी त्याचेकडे जाणेयेणें असे एकदा असा प्रसंग आला की बाळाजीपत मेहेदळचाकडे हजर होता. तो प्रसंग म्हणजे बडोद्याचा दिवाण सीताराम रावजी

(१०२) ले. २०८.

(१०३) ले. १.

(१०४) ले. १७७

(१०५) ले. १७५.

हा पेशव्याकडून गायकवाडाच्या दिवाणगिरीची वस्त्रे मिळविण्याकरिता आला असता त्या वेळच्या खटपटीत बाळाजीची मदत झाली तीत त्याचा तरतरीतपणा व बुद्धि सहज नजरेत आली. व लागलीच बहिरोपताचे अनुज्ञेने त्यास आपलेबरोबर बडोद्यासहि नेले आणि आपला खानगी चिटणीस नेमले पुणे सोडण्यापूर्वीच बाळाजीपंताचे लग्न झाले होते सीताराम रावजी बाळाजीपंताची योग्यता पाहून त्याच्यावर खूब असत त्यामुळे त्याचे अत्यंत प्रेम असे; इतकेच नव्हे तर तो अगदी आपल्यापैकीच एका नव्हे आपला धाकटा भाऊच आहे असे समजत. याचे उदाहरण म्हणजे बाळाजीच्या मुलीची लग्ने सीताराम रावजीनी स्वतः पुढे होऊन करून दिली दोन वेळा तर त्याला राजकारणातल्या नाजूक प्रकरणात झगजाकडे मुवईसही धाडले होते.

घारेस सखाराम चिमणाजीस धाडण्याचे ठरले त्या वेळी दिवाणजीचा तापट स्वभाव पाहून त्याला सल्लामसल्ल देणे, कारभाराचे काम पाहणे, प्रसंगी तरवार बांधून लढाईवर जाणे वगैरे कामास अत्यंत आवश्यक असे समजून बाळाजीस मुद्दाम बरोबर दिले. १८०९ त घारेस आल्यावर तर मुराररावाच्या पाठलागाचे व फौजेच्या बंदोबस्ताचे काम त्याचेचकडे असे. अमरावत्याचे लढाईत त्याने मुराररावाचा पाठलाग करून पराभव केला. एका लढाईत तर बाळाजीपंत जखमी झाला होता फौजेतील बडबोर अरबी मकराणी शिपायावर त्याचे फार वजन असे.^{१०६} (अप्रकाशित पत्रे) त्या वेळी वापू रघुनाथ हा बाळाजीचे हाताखाली होता

१८११ त सखाराम चिमणाजीच्या मृत्यूप्रसंगी बाळाजीच्या गुणाची परीक्षा झाली. तो प्रसंग मागे सांगितलाच आहे हे सर्व पाहून मैनाबाईने बाळाजीपंतास सस्थानचा कारभारी नेमले. त्यामुळे त्याजकडील फौजेचे सर्व काम वापू रघुनाथकडे सोपविले गेले. कारण बाळाजीपंतास कारभाराची कामे फार करावी लागत

बाळाजीपंतावर १८११-१२ त खालील महत्त्वाची कामे सोपविली गेली होती —

१. शिंदेहोळकराकडून पवाराचे बदनावर, बेरसा, ताल, मडावल, डग, गगराड, सुनेल, आगर, हे जप्त असलेले महाल सोडविणे व त्याची सहानुभूति मिळविणे.
२. शिंदेहोळकरा बरोबरच्या सामयिक झगड, खातोली, सोपार, सोत, येथील खडण्या वसूल करणे
३. भीमाबाई दुळी, पेढारी, शिंदे, होळकराचे सुभे वगैरेच्या धुमाकुळीचा बदोबस्त करणे
४. सस्थानचा कारभार पाहणे.

बरील कामे एकापेक्षा एक अवघड होती शिंदेहोळकराकडे अनुक्रमे बळवत्तराव गोपाळ व बळवत्तराव महिपत यास वकील म्हणून धाडले होते. परंतु १८१६ पावेतो काही जम वसेना असे पाहून खुद्द जातीनेच जाण्याचे बाळाजीपंताने ठरविले. व प्रथम तो मे १८१६ त दीलतराव शिंद्याकडेच गेला. दीलतराव शिंद्यानेहि त्याचे म्हणणे सहानुभूतिपूर्वक ऐकून १८१७ त बदनावर

व बेरसा महालाच्या सोडचिठ्या दिल्या^{१००} ढग व गगराड हे महाल विठ्ठलराव पवाराचे होते. अर्थात् त्याचे बतीनेहि बाळाजीपताने खटपट केली पण तीत यश आले नाही

१८१८ चे साल उजाडले त्यावेळी इंग्रजांची सरशी होऊन बाजीराव पेशवे राज्यत्याग करून ब्रम्हावर्तास हरीहरी करीत बसले, दौलतरावाच्या तहामुळे जोर हटला, होळकराशी स्वतंत्र तह झालाच होता बरील दौलतरावाचा तह चालू असता बाळाजीपताने पवाराचाहि इंग्रजाशी तह घडवून आणण्याकरिता रेसिडेंट स्टुअर्टमार्फत हेस्टिंग्सकडे कलमबंदी वाढली पण त्या वेळच्या राजकारणपट्टे मालकमने बाळाजीपताचे शिवामार्फतचे दोळणें हाणून पाडले

इंग्रजांना त्या वेळी मराठमंडळाची म्हणजे शिंदे, होळकर, गायकवाड, व पवार यांची पुन एकजूट होईल अशी भीति होती व ती अग्रस्तुत नव्हती तशात बाळाजी लक्ष्मण हा मूळचा गायकवाड पक्षातला, पुढें चारचा चाकर आणि गेला शिंद्याची सहानुभूति मिळवायला । हे सर्व लक्षात आणून मालकमने पुढील सर्व आपत्ति टाळण्याकरिता चारेस असलेला त्याचा दुय्यम बापू दिचे याचेच पवारातर्फे आपण ऐकून घेण्याचे ठरविले व त्याच्याशीच तह्याची वाटावाटा करून बाळाजीपताच्या गैरहाजरीत बदोबस्त केला^{१०१} त्याबरोबर बाळाजीपताच्या स्टुअर्टमार्फत चालविलेल्या वाटावाटीला यश आले नाही त्यामुळे बाळाजीपताला आपल्या कामगिरीच्या पूर्ण यशाला मुकाबेच लागले

परंतु चारेस परत येण्यापूर्वी दौलतराव शिंद्याची नात सव्याराजा (म्हणजे बायबाबाई-च्या मुलीची मुलगी) ही चारच्या रामचंद्रराव पवाराला योग्य बधु म्हणून निवडून शिंदेपवाराचा सबंध जुळविलाच^{१०२}

वर सांगितलेल्या सर्व कामगिरीबद्दल बाळाजीपतास पवार सरकारकडून योग्य पारि-
तोषक मिळाले^{१०३} हे पारितोषक म्हणजे रामपुरा, शिंदोला ही वसपरंपरा जहागीर गावे, एक वाग व सालिना रु २,९०० नेमणूक व इतर वतने दिली त्यापैकी अल्पभाग बाळाजी-पताचा निपणटु, म्हणजे प्रस्तुत लेखक, यास मिळत आहे व त्याचा उल्लेख करताना विशेष अभिमानही वाटतो

सारास १८०७ ते १८१८ हा पवारशाहीचाहि पडता काळ होता त्या शाहीची पूर्वस्मृति राखून शिंद्यांनी सक्रिय सहानुभूति दाखविली, नव्हे शरीरसंबंधी जोडला गायकवाडांनी प्रसंगी येऊन पैसाटका खर्च करून चार माणसे मदतीस देऊन आपण पवाराचे भातुल असा खरा जिन्हाळा दाखविला होळकराच्या खुद्द घरी अनेक मानगडी होत्या त्यामुळे त्यांना पवाराकडे लक्ष पुरविणें शक्य नव्हते, तरी त्यांनी सात्वत केलेच

इंग्रजांनी स्वयं प्रेरणेने जें एकदा मदत करण्याचे ठरविले, ते घोरण आजतागाईत चालू आहे

(१०७) ले ४, ५, ६, ७

(१०८) ले २२४

(१०९) ले १९३, १९८

(११०) ले २९, ३०, ३१.

मैनाबाई पवारांची पुढील कारकीर्द.

इश्रज्याची तह करून त्याच्याच दामनगिरीने राज्यशकट चालविण्याचें व चार हुशार भाणसे पदरी ठेवून आपल्या पतीच्या निधनानंतर सव्धानाला चिरस्थैर्य आणण्याचे सर्व श्रेय मैनाबाई पवारांच्या कर्तव्यगारीसच आहे तिने बाळाजी लक्ष्मणास ग्वाल्हेरीस माहालमुलुक सोडविण्यास घाडले तर बापू रघुनाथासारख्या गूर सेनापतीस प्रोत्साहन देऊन १८०७ ते १८१८ पावेतोच्या मोठ्या बडचणीच्या काळात आपली दौलत कायम राखली इतकेच नव्हे तर एकाच वेळी गापकवाड, शिंदे, होळकर व इश्रज अशा चार परस्पर भिन्न मनोरचनेच्या प्रबल राजकार्यधुरंधरास एका साधनसुत्राने बद्ध केले ही ह्योटी अहिल्याबाई होळकराखेरीज इतर मराठे शाहीतील राजस्त्रियाचे अग्री वचित्तच दिसते दौलतराव व बायजाबाई या उभयतांस आपलेसे करून घेऊन मैनाबाईने दौलतरावाची नात सव्धाराजा हिला आपली सून केली.

१८२३ चे सुमारास रामचंद्रराव पवाराचे लग्न हा तिच्या पतिनिधनानंतरचा एक मंगल दिन होता या शुभ प्रसंगी मैनाबाईने आपली सर्व इमानदार भाणसे म्हणजे बाळाजी लक्ष्मण, बापू रघुनाथ व आप्त स्वकीय म्हणजे विठ्ठलराव पवाराची मडळी (विद्यमान सरदार आमदा-वाधकराचे पूर्वज), सरदार साठे, सदाशिवभट पुराणिक (विद्यमान रंगनाथराव पुराणिकाचे पूर्वज), फडनिस, शिवकेनदीस, चौधरी, कानुगो वगैरे बरोबर नेली होती लग्न सोहळा मोठ्या थाटाने पार पडला.

बाळाजी लक्ष्मण ग्वाल्हेरीस गेल्यावर त्याच्या मार्गे धारचा कारभार बापूकडे गेला तो तसाच इश्रज्यानी त्याचेकडेच सोपविला रामचंद्रराव पवार वयात आल्यावर राज्य करू लागताच मैनाबाई साहेब निवृत्त होऊन ईश्वरारावनेत दिवस बालू लागल्या. आपल्या पतीच्या स्मरणार्थ आनंदेश्वर म्हणून एक विस्तीर्ण देवालय बांधून त्यातच त्या राहू लागल्या एवच दौलतराव शिंद्यानी जे प्रशासापर उगदार काढले ते खरे ठरले. मराठेशाहीत अशा राजस्त्रिया निर्माण झाल्या म्हणून उत्तर मराठेशाहीचा इतिहास इतका नजरेत भरतो.

आमचे चुलत आजोबा रामचंद्र लक्ष्मण यांनी हा सग्रह सगतवार लावून प्रथमतः कैफियत लिहिली तदनंतर आमचे चुलते गोविंद रामचंद्र यांनी तो आमचे स्वाधीन केला या साधनसंशोधनाच्या कामी निरपेक्ष बुद्धीने गुह्यवर्ग काशिनाथ कृष्ण लेले व कै शि का ओक यांनी दिशा दाखवून उत्तेजित केले त्याबद्दल लेखक त्याचा सदैव ऋणी राहील तसेच नकला करणे, टिप्पणे लिहिणे, सूची तयार करणे इत्यादि कामात आमचे पुतणे चिरजीव बापू वाकणकर, वसंतराव दुर्गे बी ए, रघुनाथ शास्त्री, व रा० देशपांडे यांच्या श्रमाचे कौतुक केल्यावाचून राहावत नाही ज्या पवार सरकारची सेवा करण्याचा आम्हास अभिमान वाटतो व ज्या मालकाच्या कृपाछात्राखाली राहून हा व्यवसाय करता आला त्या उदार कै श्रीमंत उदाजीराव पवार बहादुरांच्या चरणी ही वाढमय सेवा अर्पण करता आली नाही याबद्दल अत्यंत विषाद वाटतो समाधानाची व हर्षाची गोष्ट एवढी खरी की, राजबराण्यातील व्यक्तींनी व अधिकारी वर्गांनी या कुटीचे कौतुक केले याबद्दल लेखक त्या सर्वांना बन्धुवाद देत आहे.

प्रस्तावना संपली पण ती हातावेगळी होण्यापूर्वी दोन छब्ब सांगातेसेच वाटतात श्रीमंत फाळकेसाहेब यांनी आपल्या सग्रही असलेला बराच अस्सल पत्रव्यवहार प्रस्तुत लेखकाला

दाखवून एकदर साधनसामुग्रीचा इतिहास सगति लावताना कसा उपयोग केला पाहिजे हे मोठ्या प्रेमाने व मोकळ्या मनाने समजावून सांगितले सरदारसाहेबांचा इतिहासाचा व्यासंग फार दाढ्या आहे या निघानाची सत्यता यापुढे प्रसिद्ध होणाऱ्या भागावरून दिसून येईल एकूण त्यास धन्यवाद द्यावे तितके थोडे

सवत्सरप्रभात होऊन वरान्न दिवस वर आला म्हणून लेखक आपल्या निपणजोबाचे (बाळाजी लक्ष्मण) पुण्यस्मरण करून ब्रम्हार्पणवुद्धीने ही वाङ्मयरूप अजलि समर्पण करीत आहे.

घानमडी, किल्ले पार.
चैत्र शुद्ध १ सवत् १९९२ विक्रमी }

अनंत वामन धाकणकर.

शिंदेशाही इतिहासाची साधने.

भाग ४ था.

श्रीमंत दौलतराव शिंदे

यांचा असल पत्रव्यवहार.

१८६४ ते १८७६ विक्रमी.

लेखांक [१]

श्रीनाथप्रा

* संमत् १८६४ ज्येष्ठ वद्य १२

[१ जुलै १८०७]

नकल

यादी^१ कलमबंदी नाा धारवाले पवार याजकडील जाबसालसमंची ठरावाची विा राजश्री गोविंद^२ गोपाळ दिला मारनिले. सुा त समान मयातेन व आलफ. येणेप्रमाणे कलमे

(१) वाकणकर दत्तरात धारप्रकरणीं दौलतराव शिंदे यांची केवळ १२ पत्रेच उपलब्ध आहेत. शा यादीव्यतिरिक्त १८१४ पर्यंत शिवांकडे धारकर पवारांचा जो वकील राहात असे त्याचा किंवा दत्तर मुत्सद्दी यांचा पत्रव्यवहारही सांपडत नाही यामुळे यादीतील कलमांचे गुंते पूर्णपणे समजत नाहीत.

(२) सन १८०७ चे आरंभापासून आनंदराव पवारांची प्रकृति बासळत असल्यामुळे त्यांनी धारचे गुंते उपविण्यासाठी शिवांकडे आपला हा वकील पाठविला होता. पवारांच्या तत्कालीन राजकीय परिस्थितीची ही यादी बरीच चोतक आहे.

प्रो बदनावर^३ व ताल^४ मंडावल^५ व बेरसे^६ व सुंदरसी^७ सदरहू पांच महालच्या सोडचिठ्या देवउन माहाली अंमल दखल करून देवावा. व पुढे हरयेकविषई उपद्रव माहालास लागू नये व मामलेदाराची खात्री सरकारातोन करून घावी म्हणोन तुम्ही विनंती केली. ऐसियास सदरहू पांच महाल पो प्रो मंडावल होळकर याजकडे आहे. बाकी प्यार महालच्या सोडचिठ्या सरकारातोन आलाहिदा करून दिल्या आहे [त] त्या प्रो माहाली आमल दखलगिरी करून दिली जाईल व मामलेदाराची खात्री सरकारातोन करून माहालास हरयेकविशी उपद्रव लागणार नाही. कलम १

हली सरकारांत माहालचे मोकळीके नाबद वगैरे येवज सरकारांत देणे ठर-

आनदराब^८ पवार विद्यमान असतां दत्तपुत्र ध्यावयाचा निश्चय ठरला आहे त्या प्रो दत्तपुत्र घेउन सरदारीचा क्रम चालव. हरयेक येविषई पुस्तपना सरकारातोन राखावा. ही दौलत व ते दौलत येक मोजून वर्तनूक होत असावी म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियासी दत्तपुत्र ध्यावयाचा निश्चय ठरला आहे त्या प्रो दत्तपुत्र घेउन पुढे सरदारीचा क्रम सुरळीतपण चालवावा. दौलतसंमची हरयेकविशई उपराळा सरकारातोन राखला जाईल. कलम १

पुण्याकडील श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान स्वामी याजकडोन बहुमान व वळे व दौलतीचा बंदोबस्त अगत्यवादे करून देवावा. हेविशई पत्रे श्रीमंतास व आनंदराव

(१) बदनावर. हा कसबा वारच्या उत्तरेस १५ कोसावर असून धारकर पवाराच्या तहसीलचे मुख्य ठिकाण आहे.

(४) ताल. शिंदेशाही आचरोवच्या उत्तरेस ११ कोसावर हा कसबा आहे. हा महाल होळकरांकडून गफूरखां पेंढारी [नवाब जाबरा] यास दिला होता. तो मंदोसरच्या तहान्वये त्याचे वंशजाकडे आयाप चालत आहे. [Atchison vol iv page 172, 337]

(५) मंडावल. हा टप्पा तालच्या दक्षिणेस ४ कोसावर असून तो हल्ली नवाब जाबच्याकडे आहे.

(६) हे धारकर छंदेराव पवार यांचे पुत्र. यास संताप नव्हते. अशा स्थितीत प्रकृति नीट राहिली, शरीर क्षीण होत चालले तेव्हा पुढे दत्तक घेउन दौलत बालविष्याच्या निश्चय ठरला होता पण अंतकाळी त्यांची जेष्ठ स्त्री मैनाबाई गरोदर असल्याने कळल्यामुळे अर्थातच तो जेत रहित झाला. [लेखांक १] पुढे आनंदरावांचे मृत्यूनंतर मैनाबाईचे पोटी पुत्र झाला त्याचे नाव रामचंद्रराव ठेविले तो अगदी अल्पवयांतच इसवी सन १८१० साली वारला तेव्हा मात्र दुसरा मुलगा दत्तक घ्यावा लागला. [लेखांक ११, १४] या दत्तक मुलाचे नावहि रामचंद्ररावच ठेविले.

(७) भोपाळ जवळील बेरसा महाल. विशेष माहिती ५हा भाग १ लेखांक १०० टीप ११७.

(८) यास टप्पा सुंदरसी असे म्हणतात. तो शान्तापुरच्या अग्नेयी दिशेस ८ कोसावर असून पूर्वापार 'समाईक' होता. जुळताच पवार व होळकर यास मोबदला घेउन शिंद्यांनी सर्वस्वी आपले स्वाधीन करून घेतला आहे.

विला आहे येक लक्ष १,००,००० रुो येकूण लक्ष रुो पो निमे येवज बर्शत ठाणी दोन महिन्याचे मुदतीनी निशा करून देउ. बाकी निमे येवजाच्या वराता सरकारातोन व्हाव्या त्या सही करून येवजाची तोड पाडून देउ म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियास सदरहू येवज येक लक्ष रुो सरकारांत घेणें ठरले आहे तो बर्शत ठाणी दोन महिन्याचे मुदतीने सरकारांत येवज द्यावा. कलम १

दौलतसमंभी देणेदाराचा पेच आहे व हल्ली ईकडील भरण्यास सावकाराचा येवज घ्यावा लागेल व पुण्यास दोन रुा खर्च वेच पडल तो जीवनमाफक वकीलास लिहून ठरवावा तोही सावकाराचा घेउन दिल्या पाडिजे. त्यास येविसी सावकाराची खात्री सरकारातोन होउन निमावणी खात्री आन्वये घडावी म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियासी पुण्याकडील खर्च[वि]चा चा ठराव वकीलास लिहून जीवनमाफक करून देविला जाईल व सावकाराची खात्री निमावणी सरकारातोन केली जाईल.

कलम १

खातरजमेची पत्रे वायास^{१०} व

जाधव^१ वकील यास देउन बंदोबस्त करून द्यावा म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियास श्रीमंतास व वकील यास पत्रे सरकारातोन लिहून देउन येविषईचा बंदोबस्त करून देविला जाईल. कलम १

होळकर याजकडे प्रो मंडावल व इंद्रगड खातोली व सोपुर वगैर आहेत त्यास सरकारातोन पत्रे लिहून देउन माहळ सोडून देवावे व त्याजकडील फौजेचा वगैर उपद्रव न लागावा. येविसी पत्रें त्यास देउन बंदोबस्त करून देवावा. त्याजकडील उपद्रव लागल्यास इकडून उपराळा होउन निरुपद्रव व्हावा म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियासी होळकर यासी पत्रें लिहून देउन सदरहू माहळ त्याजकडे आहे ते सोडउन देविले जातील व त्याजकडील उपद्रव लागल्यास सरकारातोन पत्रे दिली जातील. कलम १

बडुमान, हाती, घोडा व सिरपेंच, कठी वळे खासे व दिवाण, वकील वगैर यास सिरस्ते प्रो द्यावी म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियासी बडुमान व वळे पेशजीच्या शिरस्त्या प्रो दिली जातील. कलम १

संस्थान कोटे व बासवाडा^{११} व डोंगर-

(९) आनंदराव जाधव हा शिवांकडून पुणेंदरबारी पेशव्याकडे वकीलीचे कामावर होता.

(१०) यशवंतराव व आनंदराव पवार यांच्या जिवा. [लेखांक २, २४, ३२]

(११) बांसवाडा. रतलामच्या वायव्य दिशेस २४ कोसांवर हें ल्हानसें संस्थान असून या वेळीं तें मराठ्यांचें अंकित होतें. तें विशेषतः चारकरास खंडणी देत असें.

क्रॉरमारी यास धावी म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियास येविषई खातरजमेची पत्रे सरकारातोन दिल्ली जातील. कलम १

इकडील पयकाचा सरंजाम सामखतीत आसावा हा वेत त्यास संस्थानी जीव पाहून राहील. येथून पुढें श्रीमंताकडील व आपले कडील व होळकर याजकडील उपद्रव दौलतीस हरयेकविशयी न लागता सर्वोपरी आगस्थवाद आपण ठेउन निभावणी होत आसावी म्हणोन तुम्हीही विनंती केली. एसियास पयकाची चाकरी माहाळच्या व्यवस्थे प्री करीत जावी. सरकारातोन सर्वोपरी तुमचा पुस्तपन्हा राखोन निभावणी केली जाईल. कलम १

पूर^{३२} व स्रोत^{३३} येथें खंडणीचा येवज येणें त्याचा उपराळा इकडोन होउन येवज येत असावा व वेरसे व साा समंवी राजेरजवाडे यास पत्रे लागल्यासारखी देतआसावी म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियास संस्थानचे खंडण्याचे येवजाविषई उपराळा सरकारातोन होत जाईल व पत्रे लागतील तसी देविली जातील. - कलम १

रंगराव बोडेकर याची दिवाण-गिरी सरदारीची पहिलेपासून होती परंतु आलीकडे त्याचे व आनंदराव बाबा [पवार] याचे वाकडे पडले. त्यास हली सरदारीची वेवस्था पाहून [बोडेकर] येखादा विचार करतील याजकरिता सरकारातोन येविसीचा वंदोवस्त करून देउन उपराळा राखाबा म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियासी येविषई सरकारातोन उपराळा बाजबांचे रुईने राखिला जाईल. - कलम १

तेरीज कलमे सुमारी ११ आकरा.

येकूण येणेंप्रो कलमे सुमारी आकरा ठराउन दिल्ली आहेत त्याप्रो वर्तनूक होत असावी. सदरहू आन्वये सरकारातून निभावणी केली जाईल. जाणिजे छ * २५ माहे राखर. मोर्तव सुद. मोर्तव

(१२) बांसवाळ्याच्या नैर्ऋत्य दिशेस २४ कोसावर हें संस्थान असून या वेळीं तें मराठ्यास खंडणी देत असे. ही उदेपूरची एक शाखा होय. [पहा भाग २ लेखांक ३७ टीप ३३]

(१३) बांसवाळा व डोंगरपूर या शेजारीच गुंठ या नावाचें एक लहानसें राज्य गुजराथेंत लोणावळ्याजवळ आहे खरें. पण तें चारवें मांडजीक नसून शिवाचें अंकित होतें. [Atchison vol. vi page 333] मग तें शिवाची दाखलें असें म्हणावयाचें किंवा हें निराळें मानावयाचें ?

लेखांक [२]

श्रीनाथप्रा * संवत् १८६४ आषाढ वद्य ७

[२७ जुलै १८०७]

नकल

गंगाजलनिर्मळ गहनावाई^{१४} पवार यांसी.

स्नेहपूर्वक दौलतराव शिंदे विनंती उपरी. येथील कुशल [जाणून स्वकीय] लिहीत जावे विशेष. आनंदराव पवार याचा काळ^{१५} जाल्यावर त्यास दत्तक देउन सरदारीचा बंदोबस्त चालवावा ऐसे ठरविले होते. अलीकडे आनंदराव [पवार] याची स्त्री^{१६} [मैनावाई] गरुदर आहे म्हणोन तुमचे पत्र आले. त्यास उत्तम आहे. त्याची स्त्री प्रसूत होय तोपरिंयंत तुम्ही व कारभारी याजकडोन सरदारीचा बंदोबस्त करून चालत आहे तसे चालवावे. इकडोनही उपराळा होत जाईल. प्रसूत होउन पुत्र जाल्यास ठीकच जाले नाही तर दत्तपुत्र घ्यावयाचे ठरले आहे त्याप्रमाणे मुलाची योजना करून दत्तविधान करवावे. रा. छ * २१ माहे जावळ. सुा समान मयातेन व अलफ. वहुत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [३]

श्री * संवत् १८७१ भाद्रपद शुद्ध १०

[२४ सितंबर १८१४]

नकल

रफावत शुष्या[अ]त दस्तगाह

हीरे खान^{१७} जाादार शिाख्ता ता

आजी तरफ दौलतराव सिंदे सलाम. सुा खमस आशर मयातेन व अलफ. राजश्री रंगराव आपा ओढेकर धारेस, आनंदराव पवार बडोद्यास असतानी, कारभार पवार याचे दौलतीचा करोन होते. त्या कारकीर्दीत रामराय चेनराम व आशुतराय साबकार धारकर याचे दुकानी दरकदार मंडळीनी ऐवज ठेवीस ठेविल. त्या पैा बाकी राहिली.

(१४) ही गदावंतराव पवारांची स्त्री, खंडेरावांची मातोश्री व आनंदराव (द्वितीय) यांची आजी होय.

(१५) आनंदराव पवार हे ९ जून १८०७ रोजी वारले.

(१६) हीच चतुर व राजकारणी मैनावाई या भागाचा मुख्य विषय आहे.

(१७) हीरे खां जमादार या वेळीं शिवांकट्टन उजैनीस कमाविसदार होता. त्याचा वंश हल्लीं गाल्हेरीस असून ताळके गणेशदेवा जिह्वा नरवर हा महाल त्याजकडे जागीर आहे. [ताजा. भाग १ पान ३४४]

ते आनंदराव पवार घारेस आल्यावर रंगराव आपाचा व पवार यांचा विवाह होउन रंगराव आपा परागंवा जाळे. त्यासमागमे दरकदार मंडळीही गेली. उपरांत आनंदराव पवार याणी दरकदार मंडळीचा ऐवज कोणकोणाचे दुकानी जमा [आहे] याचा ठिकाण लाउन रामराय चैनराम सावकार यासी किसाला करून दरकदार याचा ऐवज खाते बरड्कूम जवरीने फडशा करून घेउन सिवाय सावकार याचे घरची चीजवस्त गळावपळा झाडून छटून नेला. हे सर्व धारचे लोकास माहित असतानी रामराय चैनराय सावकार परागंदा होउन नवलाईस" येउन राहिला. तेथें उजनीत दरकदार लाळाजी रामचंद्र वगैरे आहेत. ते उपद्रव सावकार मजकूरास ठेवीचे ऐवजाचे बाकीचा तगादा करितात म्हणोन समजले. आस ऐवज पवार मारनिले यानी घेतला. हा घरांत तो घेतला नाही. सर्वास माहितदारी याची असता सावकार मजकूर यासी तगादा करावयाचे कारण काय ? पवार याणी घेतला नसल्यास तगादा करावयास जागा. तो अर्थ [ही] राहिला नाही. त्यावरून हें पत्र तुम्हास लिा असे. तरी तुम्ही उजनीस लाळाजी रामचंद्र वगैरे दरकदार आहेत, आस निक्षून ताकीद करून सावकार नवलाईस चत्रमुज आंबाराम याचे दुकानी घर वगैरे आहेत त्यास तगादा लागू न देणे. रुजूवात [किरतां] पवार याणी ऐवज घेतला नाही ऐसे ठरल्यास सोईचे पोटी फडशा करून देईल. सध्या तगादा केला असता निक्षून ताकीद करणे. जाणजे, छ * ९ माहे शवाल. जादा काय लिहिणे. मोर्तब सुद.

लेखांक [४] :

श्रीनाथसा * संवत् १८७४ आषाढ शुद्ध ११

[२३ अगस्त १८७७]

नकळ

राजश्री आंबाजी सखाराम" [कंपूवाले] गोसावी यांस.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्तोत्रा

दौलतराव त्रिंदे दंडवत. सुभा

(१८) नवलाई हें बळनगरचें दुसरें नांव असल तो महाळ पूर्वापार शिंथाकडे आहे.

(१९) याचें उपनाम हंदापुरकर. मात्र तें क्वचितच कागदोपजी आढळतें. महादजी शिंथानी कवायती सैन्याची स्वतंत्र उमारणी केली त्या वेळीं [कवायती] कंपूच्या हिंशेबाचें काम याजकडे सांगितलें होतें. तेव्हापासून उपनावाचा ओप होऊन 'कंपूवाले' हेंच आढनाव प्राप्त झालें. तें आजवर चालूं आहे. याचे वंशज साप्रत ग्वाल्हेरीस आहेत. अस्तु. याच कंपूवाल्याकडे धारकराचा वदनावर हा महाळ या वेळीं होता तो त्याचें 'खोबचिरी' सरशी सोडला नाही. शिंथाच्या स्वदस्त्याचें दुसरें पत्र गेल्यानंतर धारकरास २३ अक्टुबर १८७७ रोजीं ह्वाली केला. [लेखांक ८, १८]

समान आशेर मयातेन व अलफ. पो बदनावर हा महाल राजश्री रामचंद्रराव पवार^{२०} यांज कडील [होता] तेथील जप्ती सरकारात करून तुम्हाकडे लाउन दिल्या होता तो दूर करून साल मारापासून मारानिले पवार यांचा याजकडे लाउन दिल्या आसे. तरी पो मारी मारानिले याजकडील कामदार अमल वहिवाट करतील. तुम्ही तेथील दखलागिरी न करितां ठाणे यांचे खाचीन करून कबज घेणे, जाणिजे छ * ९ सवाल. न. बहुत काय लिहिणे हे विनंती. मोर्तेब.

बार

लेखांक [५]

श्रीरामजीनाथसा * संवत् १८७४ श्रावण शुद्ध ११

[२३ अगस्त १८१७]

सिका

नकल

आज सूबा राजश्री सुमेदार श्री दौलतरावजी सिंदे आलीजाहा बहादुर के सीरकार ते परगणे बदनावर के जमीदार चौधरी काजुगो बागैरे को मालूम होवे. आयु परगणे मजकूर यो माहाल आंबाजी सखाराम [कंपूवाले] इन के त्रफ से दूरी करी के साल मजकूर सन समान आसेर मयातेन समत १८७४ के साल सो राजेश्री रामचंद्रराव पवार इन के त्रफ लगाय दिया है. सो तुम इन सो रूखु होए के परगणे मजकूर का बसूल इन के तरफ सुरळीत देणा. भीती सावन सुदी ११ संमत १८७४. जाणिजे. छ * ९ सवाल. शुा समान आशेर मयातेन व अलफ. मोर्तेब सुद. मोर्तेब.

बार

लेखांक [६]

श्रीनाथसा * संवत् १८७४ श्रावण शुद्ध ११

[२३ अगस्त १८१७]

सिका

नकल

आज सूमा राजश्री दौलतराव सिंदे ता नामदार खान पेंढारी. सुमा समान आशेर मयातेन व अलफ. पो बेरशे हा माहाल राजश्री रामचंद्रराव पवार याजकडील

(२०) मैनाबाईचा औरस मुलगा रामचंद्रराव १८१० सालीं मरण पावल्यावर त्यांनीं आपली बहीण ठकाबाई जी बडोद्याच्या महीपतराव शिंवास दिली होती तिचा मुलगा माहीवर घेऊन त्याचें नांव रामचंद्रराव (द्वितीय) असें ठेविलें. त्याच रामचंद्रराव पवाराचे नावें शिंवांनीं बदनावर व बेरशे या महालाच्या सोडचिठ्या दिल्या आहेत. [लेखांक ४, ६]

[होता] तेथील जप्ती सरकारांत करून तुम्हाकडे लाउन दिल्या होता. तो दूर करून साल मारापासून मारानिले पवार याचा याजकडे लाउन दिल्या आसे. तरी पो मार मारानिले याजकडील कामदार अमल बहिवाट करतील. तुम्ही तेथील दखलगिरी न करितां ठाणे याचे खाधीन करून कवज घेणे. जाणिजे छ * ९ सवाल. मोर्तब सुद. मोर्तब.

लेखांक [७]

श्रीरामजीनाथसा * संवत् १८७४ श्रावण शुद्ध ११

[२३ अगस्ट १८१७]

सिका

नकल

आज रूखा राजश्री सूवेदार श्री दौलतरावजी तिंटे आलीजाहा बाहादुर के सीरकार[ति] परगणे घेरसा के जमीदार चौधरी कासुगो वागैरे को मालुम होवे आंगु. परगणे मजकूर यो माहाल नामदार ग्वां पेंदारी इन के त्रफ से दूरी करी के साल मजकूर सन समान आसेर मयातेन संमत १८७४ के साल सो राजश्री रामचंद्रराव पवार इनके त्रफ लगावे दिया है सो तुम मुसारतुळे सो रुजू होए के परगणे मजकूर का बसूल इन के त्रफ घुरलीत देणा. मिति सावन सुदी ११ ममत १८७४. जाणिजे. छ * ९ सवाल. सुा आशर समान मयातेन व अलफ. मोर्तब सुद. मोर्तब.

वार.

[१२ अगस्ट १८१८]

लेखांक [८]

श्रीनाथसा * संवत् १८७४ भाद्रपद वद्य १३

[८ अक्टुबर १८१७]

नकल

राजश्री आंबाजी सखाराम [कपूर्वाले] गोसावी यांसि

दंडबत, मुमा समान आशेर मयातेन व अलफ. पो बदनाबर हा माहाल सरकारात होता तो पवाराचा पवार याजकडे साल मारापासून धावयाचा ठरून सोडचिठी पेशजी लेहून देविल्ली आसता तुम्ही पो मारचे ठाणे न देतां मनास येईल तसे पत्रोतर पवार याजकडे पाठविले. त्यांतील मजकूर त्याजकडून सरकारांत समजला. त्यास पवार यांचा व सरकाराचा घोरोबा [पूर्वापार आहे] त्यापेक्षा त्यांचा महाल त्याजकडे धावा हेच सरकारांत ठरून सोडचिठी दिल्ली आहे. त्यास तुम्ही या उपरी दिकत कोणेविसी न करितां पो मारचे ठाणे पवार याजकडील कारकूनाचे हावाली करून देउन पावती घेउन हुजूर पाठउन देणें. येविसी तुम्हास घराउ पत्रांतही लिहिले आहे. त्यास या उपरी

येकरूप दिकत न करिता ठणें हावाली, करून पावती जरूर पाठउन देणे. ज्ञाणिजे.
छ * २६ खिलकाद. दिकत न करिता ठाणे देउन पावती पाठउन देणे. हे विनंती. मोर्तव.

लेखांक [९]

श्रीनाथसा * संवत् १८७४ कार्तिक शुद्ध ४

[२ नवंबर १८१७]

नकाळ

राजश्री मल्हारराव होळकर गोसावी यांस

सकलगुणालंकरण अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो दौलतराव^१ सिंदे
रामराम विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन खकीये कुशल लिहित असिले पाहिजे
विशेष. धारकर पवार याजकडील पो बदनावर व बेरसा हे दोन माहाळ इकडे होते.
त्याची सोडचिठी देउन माहाळ सोडून दिले. आपल्याकडेही ताल, मंडावळ हे दोन
माहाळ आहेत. त्याची सोडचिठी आपले येथून होउन माहाळ पवार यांचे स्वाधीन व्हावे
याजकरिता हे पत्र आपणास लािा असे. तरी सदरहू दोनी माहाळची सोडचिठी म् आपण
देउन माहाळ पवार यांचे स्वाधीन करून देवावे. रा छ * २ मोहरम. बहुत काय
लिहिणे लोम कीजे हे विनंती. मोर्तव.

(९५) हें पत्र अत्यंत महत्त्वाचें असून सक्तीय सहासुमूतीचें तें एक सुंदर उदाहरण होय. कारण
आ पत्रावरून धारकरांना मनपूर्वक मदत करावी असें दौलतराव शिंयांला वाटत असल्याचें स्पष्ट
दिसतें. रंगराव ओढेकर याच्या फारकीदीत धारकरांचे जे अहाळ गेले त्यांपैकी, मंडावळ
होळकरांकडे असून बाकीचे शिंयांकडे अडकले होते. सन १८०७ च्या यादीप्रमाणें ते सर्वच या चेळीं
धारकराकडे असावयास पाहिजेत. पण यादीचीं कलमें सर्वस्वी पारंपहल्याचें दिसत नाही. धारपैकी
सुंदरसी व ताल हे दोन माहाळ केवळ शिंयांनीं सोडले. कराराप्रमाणें त्यांनीं होळकरांकडे मंडावळसंबंधीं
मध्यस्ती केली किंवा नाहीं हें कळत नाही. तथापि होळकरांनीं मंडावळ तर सोडलें नाहीं पण शिंयां-
कडून झटलेल्या माहाळपैकीं ताल हा माहाळसुद्धां बळकावला असें स्पष्ट होतें. [लेखांक १, ४, ६] मात्र
तो शिंयांकडून परस्पर किंवा पवारांकडून लाटला हें निश्चित नाही. बहुधा गोकळीकेनंतरच दाबला
असावा असें वाटतें. अस्तु. बदनावर व बेरसे या बाकीच्या माहाळांची 'सोडचिठी' देतांना शिंयांनीं जी
ही मध्यस्ती केली तिचा सुट्टीच उपयोग झाला नाही. कारण हे दोन्ही माहाळ होळकरांच्या वतीनें
गुरू खान पेंढारी याजकडे होते ते मंदोसरच्या तहान्वयें त्याजकडेच गुंतले गेले. अर्थात् धारकर
त्यास कायमचेच सुकले.

लेखांक [१०]

श्रीनायसा * संवत् १८७४ कार्तिक शुद्ध ६

[१४ नवंबर १८१७]

राजश्री रामचंद्रराव धवार गोसावी यांस

सकलगुणालंकरण अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य श्रो दौलतराव सिंदे रामराम विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. 'माळव्यांत होळकराकडील बंडवाले'^१ याणी मनस्वी उपद्रव करून माहालक्ष्म्या पायमल्या केल्या. हळी खाचरोद माहाली जाउन दबाव देउन लाखोचे रूपये खडणी मागतात व इकडील पलटणे राा आंबाजी सखाराम [कपूवाले] याजबरोबर आहेत ती सांप्रत बेकाबू होउन पो नबलाई येथे मनस्वी अविचार करून खडणी घेउन त हळी खाचरोदेकडे जाउन खडणी लाख रुपये मागतात' म्हणोन बोभाटाची पत्रे आली. त्यावरून हे पत्र आपणास लिहिले असे. तरी आपलेकडील राा वापूजी^२ रघुनाथ[दीघे] याजबरोबर संजाम आहे त्यासुद्धा मारानिलेस माळव्यांत पाठउन रो गंगाधर विठल मंदोसरवाले^३ याचे विचार्ये बंडवाले यास जरब देउन कोणेविसी खालसे माहाली उपद्रव न लागे ते करावे व पुढेही बंडवाले याचा उपद्रव माळव्यात खालसे [किंवा] हरयेक महाली न होय ते करावे. येविसी

(२२) हा होळकराह्यांतील पलटणवाला रामदीन दिसतो.

(२३) याचें आवर्नाव दिघे. हा या वेळीं बारकरांचा सेनापती होता. बारचा मुख्य कारभारी ग्वाल्हेरीस शिवांकडे गेला असता त्याचें कामही तात्पुरतें हाच पहात असे. [लेखांक ३६, ४०]

(२४) कत्वे रहिमतपुर ताळके कोरेगांव जिल्हा सातारा येथील हें वरणें मुळचें रहिवासी असून त्याचें अडनांव बोकील कुठेकर असें आहे. याचा पणजा गंगाधर हरी हा राणोजी शिवापाशी होता असें म्हणतात, यास लेखावार नाही. तथापि 'परगने मंदोसरची फडणीसी पूर्वीपासून गिरमाजी देवराव यालकडे होती व तीं त्यानें महायात्रेस जाते समयी आपला भाचा बाळाजी लक्ष्मण बोकील याच्या नांवें जयाजी आपा शिवास सांगून देवविली ' असें निश्चित समजतें. [७ अगस्ट १७५०] तेन्हांपासून कोठेकर गुलगुल्याप्रमाणेंच हे 'मंदोसरवाले' नांवाचे गेले. बाळाजी व विठलपंत हे सहोदर बंधु असून 'कर्तुलपणामुळें पुढें फार प्रसिद्धीस आले. महादजी शिवाच्या वेळीं 'हुजूर सरकार खासगीकडून जनानखान्याचें कामावर बाळाजी होता 'व त्याच्या बतीनें 'मंदोसरची फडणीसी विठलपंत करीत असे.' मामलती करून उभयता घनाढ्य सावकार बनले आणि अनेक अडचणींच्या प्रसंगीं त्यांनीं द्रव्यद्वारे शिंदेबाहीची सेवा केली असें समजतें. अस्तु. या घराण्याची एक शाखा मंदोसरास व दुसरी ग्वाल्हेरीस विद्यमान आहे.

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण^{२१} [वाकणकर] यासी [येथें] बोलण्यांत आले आहे [ते] आपल्यास लिहितील त्याजरून कळो येईल. १ रा छ * ४ मोहरम. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे. ६ हे विनंती.

गोविंद
छंद

लेखांक [११]

श्रीनाथसा * संवत् १८७६ वैशाख शुद्ध १०
[४ मे १८९९]

जी
जोति स्वरूप व
रणी तलर माहाद
जी हत दखतरा
व शिंदे निरत
र

रफावत छुज्या[अ]त दस्तगाह बापू खां^{२६} हिफजुलताला

अजी तरफ दौलतराव सिंदे सलाम. सुमा तिसा आशेर मयातेन व अलफ. गंगाजळनिर्मळ गहनाबाई^{२७} गायकवाड बडोद्याहून महायात्रेस जात आहेत. बराबर यात्रे-करी मंडळी व रथ, घोडी, पालख्या, उंटे वगैरे आढाळा आहे. त्यास तुम्हापासी आगरास^{२८} मुक्तामास येतील. तेथें चौकी पाहाण्याचा वगैरे बंदोबस्त ठेउन तुम्हीही स्वारप्यादे देउन [झालरा] पाटण्यापर्यंत पोहोंचाउन देणे जाणजे. छ * ९ रजब. १ ज्यादा काय लिहिणे हे किताबत.

गोविंद
छंद

(२५) यानें उपनाम वाकणकर असें असून ते प्रस्तुत साधन ग्रंथाच्या संपादकाचे निपणजे होत. बडोदेकर सीताराम रावजी आच्या वतीनें ते चारचा कारभार सन १८११ पासून करीत होते. पवारांचे बाबळेचे महाल सोडविणें, फौजांचा छुमाकूल बंद करविणें व इंग्रजाशीं तह बघवून आणणें इत्यादि महत्वाचीं कामें शिवाकहून संपादण्यासाठीं ते ग्वाल्हेरीस मे १८१६ त गेले होते. [लेखांक १५, २१, ३२]

(२६) या वेळीं या नांवाचे दोन मुख्य शिंदेसाहीत होते. एक बाबळे व दुसरा दंडी. त्यापैकीं हा अमुकच असावा असें निश्चित सांगतां येत नाहीं. तथापि लष्करांत दंडीचा मोठ ज्वाच्यामुळें प्रख्यात झाला तोच बहुधा हा बापू खां दंडी असावा. याचे वंशज शिंदेसाहीत ग्वाल्हेरीस शिळेदारींत विद्यमान आहेत. अस्तु. याचें पयक या वेळीं आगरास होतें.

(२७) गोविंदराव गायकवाड बडोदेकर यांची ही द्वितीय पत्नी असून तिची माहायामेस जाण्याची इच्छा सन १८१६ पासून होती. पण ती अनेक कारणांमुळें खंजणीवर पडत जाऊन शेवटीं या वेळीं पूर्ण झाली. [लेखांक १५ ते २०]

(२८) हा महाल उजैनच्या उत्तरेस २१ कोद्यावर असून ओडेकर दिवाण यानकडे चारकरांनीं लावून दिलेला होता. पुढें तो शिंयांकनील बापू खान यानें जो बळकाविला तो हल्लीं शिंयांकडेस आहे [Malcolm's Memoirs vol. i page 86]

पर्याय सर्वांचे मननी वागावेसेच आहेत. त्यात त्या दौलतीचा व ईकडील श्रृणानुबंध पूर्वीपासून द्वैतभाव परस्परां नाहीच नाही. तसेच पुढेही दिवसो दिवस बुद्धिगत असावे आसाच मनोधर्म आहे. सर्वार्थे राा वळवंतराव^{३१} महिपत यासी बोळण्यांत आले आहेत. [ते] आपणास लिहितील. राा छ * २९ जमाखर. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती. मोर्तब.

पो. छ ११ रजव. इहिदे आशर मयातेन

श्रावण मास [शुभा १२]

[१२ अगस्ट १८१०]

लेखांक [१४]

भीमहाळसाकांत * संवत् १८६७ श्रावण शुद्ध १

[१ अगस्ट १८१०]

नकल

गंगाजलनिर्मल मैनाबाई पवार यासी

प्रीतिपूर्वक सौ लाबाबाई व तुळसाबाई होळकर क्षेमालिंगन विनंति उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लािा जावे विशेष. आपण पत्र पो ते पावोन अर्थ मनन केला. रामचंद्रराव पवार यांचे विपरीत लेख श्रावण करून चितास फार वाईट वाटले व आपणासही अशा दिवसात बहुत दुःख जाले. अस्तु. मृत्येळोकाची वस्ती. यास विवेकच प्राधान्य. दुसरा उपाय नाही. आपण धैर्यवान. पुढे दौलतीचा क्रम चालला पाहिजे. तोही विधि संपादून यथाक्रमे व्यवहार चालण्याची पैवी केली. उत्तम आहे. ताल मंडावळचा मार लािा. त्यास राजश्री बालाराम आगरवाले उदेपुरास गेले आहेत. ते आल्या नंतर येविसीचा मार ध्यानास आणोन उचित तेच घडेल. वरकड दौलत प्रकर्णी परस्परे रूणा-नुबंधाचे पर्याय दर्शविले, त्यास इकडोन अशा प्रसंगी कोण्हेही ठिकाणी व्यंग दिसोन आल्यास पूर्ण करावे, हाच क्रम परंपरागत आहे. त्यात म्या दौलतीचा व ईकडील रूणा-नुबंधाच्या [गोष्टी] परस्परां लिहून समजाव्या असे नाही. सर्वदा पत्र पाठऊन संतोषावासी घडत जावी. कितेक मार राा वळवंतराव महिपत लिहितील. राा छ * २९ जाखर. बहुत काय लािा लोभ करावा हे विनंती. मोर्तब.

पो. छ ११ रजव. इहिदे आशर मयातेन

श्रावण मास

[१२ अगस्ट १८१०]

(११) होळकराच्या दरबारी पवाराचा या चेळी हा वकील होता.

श्रीमंत यशवंतराव होळकर

यांचा असल पत्रव्यवहार.

संवत् १८६७ विक्रमी.

—११—

लेखांक [१३]

श्रीमहाळसाकांत * संवत् १८६७ भावण शुद्ध १
[१ अगस्ट १८१०]

नकाळ

गंगाजलनिर्मल मातुश्री गहनाबाई पवार यांसी

स्नेहा यशवंतराव होळकर दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लीला जावे. विशेष. आपण पत्र पो ते पावोन अर्थ मनन केला. रामचंद्रराव^{११} पवार याचे विपरीत वृत्त श्रवण होताच चितास परम खेद जाला. आपल्यास वृद्धापकाळी दुःखाचे पर्वत जाले. यका दुःखाने शा पासून मननी वागून शांतवन घडत नाही. परंतु आपण बडील आपल्यास लिहून काय-समजावयाचे आहे. १ मृत्युलोकाची वस्ती. अशा गोष्टीस विवेकच प्रशस्त. दुसरा उपायच नाही. आपण धैर्यवान. [म्हणून] अशाच मनसुब्याचे ग्रहण करून पुढे दौलतीचा क्रम चालण्याचा इरादा ठेउन तोही विधि^{१०} संपादिला [ते] उचित आहे. बरकड परंपरागत रूणानुबंधाचे पर्याय दर्शविले. त्यास या दौलतीपासून आपसांत अथवा बाहेर राजेरजाबद्ध्यात अशा प्रसंगी उचित तेच घडत आली आहेत. यातील

(२९) हा मैनाबाई पवार याचा औरस पुत्र हा बारला तेव्हा मैनाबाईनें आपले. वहीणीचा मुलगा ज्येष्ठ शुद्ध १५ शके १७३२ [१७ जून १८१० ई] या दिवशीं दत्तक घेऊन त्याचें ही नांव रामचंद्ररावच ठेविले. या वेळेस गुरारराव पवारानें चारचे दौलतीत बखेबे माजविले होते. तेव्हां होळकर व शिंदे या शेजारच्या व पेशवाईतील प्रमुख सरदारांनीं गुराररावास या नवीन दत्तकविरुद्ध साहाय्य करूं नये यासाठीं उमयतां सरदारांची मैनाबाईस सहाजुभूती अथवा संमति मिळविणें अवश्य वाटलें.

(३०) बारकराच्या दत्तविधानाविषयीं शिंदेहोळकर यांच्या संमतीपत्रांचा जो निर्देश John Malcolm यानें केला आहे त्यापैकी होळकरांचें पत्र तें हेंच होय. [Memoirs vol i page 90] मात्र लेखांक १ व २ खेरीज शिंद्यांचें निराळें पत्र या प्रसंगाविषयीं उपलब्ध नाहीं.

महाराणी गहिनाबाई गायकवाड

यांचा असल पत्रव्यवहार.

१८७३ ते १८७५ विक्रमी.

लेखांक [१५]

श्री

* संवत् १८७३ भाद्रपद वद्य २

[८ सितंबर १८९६]

राजश्री बालाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो गहिनाबाई^{२२} गायकवाड दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. तुम्ही श्रावण शुद्धा १ १३ ची पत्रे घारेस पाठविली. त्यातोन राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिघे] यांचे नांवाचे पत्र येथे घारेडून आले. त्यांतील सविस्तर अक्षरशा समजोन बडूत आनंद जाला. ऐशियास तेथे मुख्यास^{२३} व राजश्री गोकुल^{२४} पारख यास संस्थान [घार]चे वगैरे हरत्र तुम्ही वरचेवर

१ ५ अगस्ट १८९६

(३२) पहा लेखांक ११ टीप २७. धारकर मैनाबाई पवारांच्या ह्या मावशी असून त्यांचे धारकर पवारांस फार साधे होतें.

(३३) ' मुख्य, खासा, सरदार, आलिजाद, बाबासाहेब ' इत्यादि अनेक नांवांनं दौलतराव शिंयांस या पत्रात संबोधण्यात आले आहे. [लेखांक १६, २१, २५, २७, ३५]

(३४) हा मूळचा बडोदें येथील सावकार [दुसरे] बडोद्यास आजोळी असतां तेथेंच याशीं आनंदराव पवार देवघेवीचा व्यवहार संवत् १८५० पासून सुरू झाला होता. आनंदराव पवार यास भावाप्रमाणें मानीत असून [लेखांक ३५] याचेंहि आनंदरावांशी तसेंच उदारपणानें वर्तन होतें. बडोद्याहून आनंदराव घारेस आपले दौलतीवर संवत् १८५४ चे साली आले तेव्हां हा बहुधा त्यांज वरोवरच आला. दिवाण रंगराव ओडेकर यासी बेबनाव असल्यामुळें लढाई करून आनंदरावानें दौलत आपले ताब्यांत घेतली. तेव्हां ओडेकरांनीं शिंयांकडे गैरवाका समजावून शिंयांकडून धारचे दौलतीवर तंत्री आणविली. हसने मयातेन व अल्पचे साली दौलतराव शिंदे घारेवर स्वतः चालून आले व त्यांनीं आनंदरावाजवळ जबर खंडणी मागितली. खंडणीची पुरेशी रकम देण्यास नसल्यामुळें त्या ऐवजासाठीं हा सावकार आनंदरावातर्फें शिंयांकडे ओलीस राहिला. तो तेथें गेल्यावर आपल्या कर्तृत्वानें चांगलाच

असतील. त्यातील अमिप्राय तुमचेही समजण्यात काही आला असेल. त्याजी उत्तरे येथे आलीया उपरी येथोन आमची रवानगी चिरंजीव [फतेसिंगराव] करणार आहेत. त्यास तेथे कोण्ही कल्पना घेतील की ही यात्रेस इकडे आल्याने इतराचा सरंजाम समागमे येईल त्यामुळे पत्राची उत्तरे बावयास संशय घेतील. तरी तो संशय तेथे कोणासही वाटू देऊ नये. जो सरंजाम आम्हावरोवर यावयाचा तो आमचाच गार्हकवाडी सरंजाम येईल. दुसऱ्याचा यावयाचा नाही व तशी योजनाही नाही. फक्त आम्हास श्रीचे यात्रेसच यावयाचे आहे. आम्ही व चिरंजीव अन्नपूर्णाबाई [१] गार्हकवाड ऐसे उभयताची रवानगी चिरंजीव करणार. समागमे सामान जे बावयाचे ते धरगूतीच देणार आहेत. बरकड संशय कोण्ही घेतील तरी तसा कांही बेत नाही. आमच्या सामाना निसीच आम्ही उभयेता त्या प्रांती येऊ. यात्रा सागपणे व्हावी हाच निश्चय आहे. तुम्ही ये विसीचे तेथील ध्यानास आणोन पत्राचे उत्तर लैकर पाठवावे. धारेकळीलही [महाल मोकळीकीच्या] कामाचे सत्वर घडेल ते करावे. रा छ * २१ माहे जिल्हेज. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

पो छ ७ सफर. डा पौष शुभा ८

[१७ डिसेंबर १८१६]

लेखांक [१७]

श्री * संवत् १८७३ फाल्गुन वद्य १०

[१२ मार्च १८१७]

राजश्री वाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो गृहीनाबाई गार्हकवाड दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही माघ वद्य १ १ चे पत्र पाठविले ते पावले. गोकुल पारख यांचेकडे कामकाजाचे पूर्ववत् प्रो जालिया-चा मजकूर लिहा तो वगैरे समजोन संतोष जाला. ऐशियास तुम्ही लिा की पाठणकर^१

† १४ फरवरी १८१६.

(४०) शिंद्याकडे खुशालचंद अंबादास यांचे कर्ज निघत होतें. त्याच्या फेरीसंबंधी या वेळी पारखजीने पेढीतर्फे निकड लावली होती अर्थात्च शिंद्याचा ग्रह प्रतिकूल होऊन त्याला कामा वरून दूर करून त्याचे बरेच पैसेही परत केले असें समजतें [२३ सितंबर १८१७] या व्यतिरिक्त काहीं अन्य कारण असेल तर तें तूर्त कळत नाही अस्तु. या वेळी समेट झाला असावा. [लेखांक ४४]

(४१) हा बहुधा मानसिंगराव पाटणकर असावा. याचा मुलगा आषा साहेब यास दौलतराव शिंद्यांची मुलगी ठरली होती. तो या वेळी भाल्हेरीस जमास आला होता.

लेखांक [१६]

श्री

* संवत् १८७३ कार्तिक वद्य ७
[१२ नवंबर १८१६]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्तोत्र गहिनाबाई गायकवाड दंडवत
विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. तुमची पत्रे
आम्हीन झुग १ ४ ची राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिचे] यास धारेस आली. ती त्याही येथे आम्हास
पाहावयाकरितां पाठविली. ती पाहोन सविस्तर अवगत जाले. ऐशियास राजश्री गोकुळ
पारख यांही तुम्हास ठेउन घेतले आहे व तुमची रवानगी त्याचे भ्रंवसियावर जाली.
त्यास त्याजळा श्रीरणछोडरायजी^{१०} प्रसन्न आहेत. त्याचेच हातोन तुम्हांसही श्री प्रसन्न होईल.
सत्वर कामकाज होउन येईल ते करावे. नवसारी^{११} काडील जे [वर्तमान] आहे तेंच आहे.
अधिक ल्याहावे ऐसे नाही. श्रीकासी यात्रेस आम्हास जावयाचा उद्योग आहे. हे बहुत
वर्ष जाण्याचा प्रयत्न करीत आहो. त्यास येथून चिरंजीव राजश्री फतेसिंग गायकवाड
याही उभयेता सरदार [शिंदे होळकर] यांचे लष्करात पत्रे आमचे रवानगीचे उद्देशे
मार्गाचे बंदोबस्ताकरिता आगोवर पाठविली आहेत. त्यास तेथे लष्करात मुख्यास व
राजश्री बाळाबाई^{१२} पारख व गोकुळ पारख यासही पत्रे गेलीच आहेत. ती त्यास पावलीच

१ २५ सितंबर १८१६

(३७) गुजराथच्या या प्रसिद्ध देवस्थानाविषयी गोकुळजी पारख यास अति निष्ठा होती.
म्हालेरीसही त्यानें या इष्टदेवतेप्रीत्यर्थ एक देवालय बांधलें असून तें अद्याप त्याचे नांवानें विख्यात
आहे. हा जाल्या कवि ही होता, 'पद चौत्यानी' या नांवाचें काव्य श्रीमंत फाळके साहेब यांच्या
संगर्भा आहे. त्यांत म्हालेरीस बांधलेल्या देवालयाचा उल्लेख असून वर्ष दिलें आहे.

राग रामकली ताल आढी चौतालौ ववाई आज अजुपम बाजी ।
कोटि काम लावन्य कृपा की मूरत आन निराजी ।
संवत अठारै मोहोतर छुम दिन कृष्णाष्टमी छुम साजी ।
शुक्रवार आसाढ मास सुधी गगन हुंदुमी बाजी ।
वदत वेद पंडित कवि कीरति समाज सभाजी ।
जै जै श्री रिणछोड अगतपति यह भुनि उपज अबाजी ।
यीनो दरस द्वारिका नायक रीझि दास क्रियो राजी ।
पूरण पुन्य उदै पारष को भक्ति छाप जगबाजी ।

(३८) नवसारी हा महाल गायकवाडांचे राज्यांत असून तेथें सिताराम राजवी नजरकैद होता.

(३९) पद्या लेखांक १५ टीप ३५.

लेखांक [१८]

श्री * संवत् १८७४ आश्विन वद्य १२
[६ नवंबर १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [धाकणकर] गोसावी यासी

स्नो गहिनाबाई गायकवाड दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. तुम्ही माद्रपद श्या १८ चे पत्र पो ते पावोन त्याचे उत्तर तुम्हास आगोघर लियो आहे त्यावरून कळेल. हाली येथे घारेडून पत्रे येउन वदना-वरची दखल जालियाचे समजोन संतोष जाला. तुम्ही प्रयेत्न करून [शिष्टांची] हातचिठी घेउन पाठविल्यामुळे हे कार्य जाले. येविसीचे चिरंजीव दुर्गाबाई^{४४} याही आम्हास लिहिले ते आवगत जाले. बाळाजीपंत, तुम्ही लष्करात जाउन तेथेच राजश्री पारखजी यांचे संधानानी जमून राहिला आणि दरबारचे साधन केले. साहास करण्याविसी आळस केला नाही म्हणोन हे कार्य जाले. ईश्वरे तुम्हास यश दिले. असेच आणिकरी तेथेच च्यार दिवस राहोन बेरसे व ताल मंडावळ वगैरे महालच्या सुटका करून घ्याव्या. येविसी आता तुम्हास त्या दरबारी विशेष प्रयत्न करावा लागेल असे नाही. कारण की तुम्ही फार दिवस राहून तेथील सर्व दरबारी कामाचे वगैरे तुम्हास माहित जाले व पारखजीचा छेभ व दरबारी वळण हे तुम्ही चांगले साधन केले. यास्तव तूर्त येण्याची उतावळी सहसा करूं नये. व आम्हासही तिकडे यावयाचेच आहे. हे तुम्ही जाणतच आहा. खास आम्ही तिकडे येठ तोपर्यंत तुम्ही तेथेच असावे. वरचेवर पत्रे सविस्तर लेहून पाठवीत जावी. वरकड सर्व मजकूर तुम्हास येथोन चिरंजीव राजश्री काकाजी^{४५} याही लिहिला आहे त्यावरून कळेल. रा छ * २६ माहे जिल्हेज. बहुतेक काय लिहिणे हे विनंती.

पो छ १८ मोहरम

डा कार्तिक मास वद्य ५ शुक्रवार

[२८ नवंबर १८१७]

† १८ सितंबर १८१७.

(४३) मैनाबाई पवारांचे माहेरचे नांव दुर्गाबाई होतें.

(४४) याचें संपूर्ण नांव रघुनाथ महीपत फणसे. हा रावजी, आपाजीचा चुलत भाऊ असून धारसंबंधी गहनाबाई तर्फे पुष्कळसे कामकाज करीत असे. [लेखांक १९, २०, ४४]

लगास पुण्याहून उजनीकडोन येणार, त्याचे समागमे आपण यात्रे करिता यावे. त्यास ते तरी निघोन गेले. आम्हास येथे याही बाहेर प्रस्तानी काढिले आहे. उमयेता सरदाराकडील पत्रे याही आपविली तीही आली आहेत. यात्रेस जात आहो ही आवई चहूकडे प्रगटल्या मुळे यात्रा येथे येउन जमा जाली. दोन दोनशे कोसावरून यात्रा येउन जमली आहे. आता हे अंदेशा घेतात आणि पुढील वर्षी जावे म्हणतात. त्यास अंदेशे व्यावयाचे ते अगोघरच याही विचार पाहिला नाही. आतां अंदेशे घेवोन लोकाची खराबी होती. येथे यांची फजीती तरी कशानी होईल ! परंतु माझी जन्मपर्यंत होईल. जन्मपर्यंत कोणी तोंब काढू देणार नाही. त्यास यात्रा गोळा जाली त्याअर्थां आम्हास राहणे ठीक पडत नाही. याकरिता धारेकडोन असीच निघोन येईन. धारेचा सरंजाम वजनीपर्यंत येईल. पुढे तेथून बंदोबस्त करावा. येविसी तुम्ही तेथे राजश्री गोकुल पारख यासी बोलोन बंदोबस्त करावा. येथील यांचे मानस असेच आगोघर कळले असते तरी हरिभक्तिवडील व प्रेमानंद आगोघर इकडून तिकडे गेले त्याबरोबर यात्रा गेली असती. येथून प्रेमानंद गेले तेव्हा आम्ही त्याजला सांगितले आहे [किं] च्यार रुपें लागले तरी आमचे गावावर व्यावे. त्याणीही रूकार देउन सांगितले जे तुम्ही तिकडे यावे म्हणजे होईल. ऐवज तेथूनच देउ असे बोलण्यात खचित करून गेले. येथे तरी असी अवस्था जाली. विचार करणारे सर्वच प्रौढ आहेत ! त्यास च्यार रुपे गोकुल पारख यास सांगोन गावावर यावे त्या बाा येथे आम्ही त्याचे हुकानी गावाकडून मरणा करवीत जाउ. दुसरे धारेकडील कामकाज पारखजी पार पाडतील हा भरवसा पूर्ण आहे. त्या ऐवजी कांही दिले तरी यात्रा पार पडे. यातीलही त्यासी बोलावे. येथून चिरंजीव याही त्याजला व तुम्हास सविस्तर लीग आहे व प्रेमानंद यासीही बोलणे केलेच आहे. अशा वेवस्थेनी येणे तीकडे प्रशस्त नाही व येथे यात्रा येउन जमा जाली, त्याअर्थां राहणेही चांगले नव्हे. चहूकडून फजितीचा पार राहिला नाही. यातोन काय ईश्वर पार पाडील ते खरे. येथून निघाले म्हणजे तुम्हास आणिक पत्र पाठव. येथील विचार तर तुमचा तुम्हास ठाडकच आहे. हे पत्र पारखजी यास वेगळे वाटेनी कोण्हास न समजता समजवावे. या पत्राचे उत्तर पाठवाव तरी इकडे न पाठवावे. धारेसच पाठउन यावे. रा छ * २३ आहे राखर. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

(४९) गायकवाडांनी यात्रेस पाठविण्याचें ज्ञानपीठर ठाकल्यामुळे लोकांत आपला दुर्लौकिक होईल म्हणून गहिनावार्डेने खासगी रीतीने खर्चाची सोय करून यात्रेस जाण्याचा विचार केला होता,

लेखांक [२०]

श्री

* संवत् १८७५ श्रावण शुद्ध १४

[१५ अगस्ट १८९८]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीजालंकृत राजमान्य स्तोत्रा - गहिनाबाई गायकवाड दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जाणे विशेष. तुम्ही आशाढ बाा १४ चे पत्र पाठविले ते श्रावण शुद्ध १११९ पावले. वो राजश्री मात वैश्व यांची पत्रे आली ती पाठविली आहेत म्हणोन व भ्रमसाहस करण्यांत कमी करीत नाही म्हणोन वगैरे लीला ते समजले. एशियास पत्रे बेदमूर्तीची तुम्ही पाठविल्या प्रो धारेकडोन येथे येउन पावली व पहिली रवानगी अगोघर पावली. येथून स्वाजला ह्याली पत्रे लेहून पाठविली आहेत. तरी तुम्ही स्वाजकडे क्षेत्री पावती करावी. तिकडून यात्रा होउन ग्वाल्हेरीस रा केळियाचे भाउन आमच्या पत्नी लीला आहे. स्वास तुमच्याकडे ते येउन तुम्ही इकडे रवानगी आ यात्रकरीयाची सोबत लाउन देउन करावी. तेथे राहून तुम्ही भ्रमसाहस करीत आहा व साधन चांगले ठेविले [ते] आजच तुम्ही लेहून समजले असे नाही. पहिल्यापासोनच ध्यानांत आहे. तुमची पत्रे चिरंजीव राजश्री फाकाजीस येउन समजण्यांत येते व धारेहूनही लीला येते. सांप्रत धारेकडील प्रसंगाची पत्रे तुम्हास जाउन समजलेच असेल. दिवसमान बहुत दुर्घट आले. ईश्वरच संरक्ष[ण] करील ते खरे. तुम्ही तिकडोन साधन चांगले ठेउन संस्थानचे संपूर्ण माहाल, मुलुक, खंडण्या प्राचीन प्रो चाख होउन येयास्थित बंदोबस्त होईल असे करून घेण्याचा प्रयत्न करीत आहा व असावा. चिरंजीव फतेसिंगराव [गायकवाड] गेलियामुळे^{४०} [इकडील] पक्ष केवळच कमी पडला. आम्ही दुःख प्रवाही पडिलो. दिवस तर असे येउन प्राप्त जाले. धार संस्थानास आधार व आश्रय [आता] कोणहाचाच न राहिला. सर्व ईश्वरावर हवाला आहे. तोच साध्य करून सांभाळील ते खरे. रा छ * १२ माहे शवाल. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

पो छ २५ माहे जिल्हकाद

ला भाद्रपद मास बा १२ रवीवार

[२७ सितंबर १८९८]

॥

११ जुलै १८९८

१२ अगस्ट १८९८

(४६) हा बडोद्याहून यात्रेस गेला होता. परत येतांना तो बाळाजीपंत वाकणकरास ग्वाल्हेरीस भेटला.

(४७) फतेसिंग गायकवाड हे २३ जून १८९८ रोजी वारले.

लेखांख [१९]

श्री

* संवत् १८७४ पौष वद्य ३

[२५ जनवरी १८१८]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो गहिनाबाई गायकवाड दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही पेशजी पत्री लिहिले की इकडे दंगा आहे याउपरी येण्याची मर्जी म्हणोन व सांप्र[त] तुमचे पत्र चिरंजीव राजश्री काकाजीस मार्गशीर्ष शुभा १ ५ चे आले जे उभयता सुरदाराचे कंपनीकडे तहनामे^{५५} होत आहेत येविसीचे विस्तारे लिहिले ते समजण्यात आले. एशियास आमचा मनोदय बहुतच तिकडे यात्रेस जावयाचा परंतु मार्गच्या वगैरे अनेक प्रकारे बीड[?] त्यामुळे अद्यापि योग चढला नाही. चित्तास या गोष्टीनी खिन्नता फारच वाटती की सर्व प्रकारे जाण्याची तयारी होउन जाणे न जाले. सोंगा प्रो विसोन आले. यास्तव श्रीनी कृपाच करून दर्शन द्यावे हा हेतु विशेष. त्यास उभयता सुरदार याजकडील पुरळीत जाले आणि मार्गतील उपद्रव ना[म]ना जाले म्हणजे तुम्ही आम्हास अगत्य करून घ्यावावे. जसा येण्याचा योग तिकडे होईल तसा करून येउ. ईश्वरे बैदे मार्गतील निवारण करावे म्हणजे तिकडे येण्यास होईल. प्रयत्न तसा करू. तुम्ही छिो प्रो द्याच्या पेठ्यांत करण्याचे तेही करून घ्यावे. उत्तम आहे. बाळाजीपंत, तुम्ही तेथे राहून मेहनत साहसे करोन माहाळ सोडविला व त्यांचा लोभ संपादन करून धार संस्थानचा बोज बर्षमान केला हे करणे उत्कृष्ट केले. चित्तास परम संतोष वाटतो. आता दुसरे माहाळ सोडवणे तेही सोडवण्याच्या प्रयत्नात आहां. तसे लौकरच सोडउन घ्यावे. विशेष साहास तुम्हास करावा लागणार नाही. कारण की त्या दरवारी तुम्ही आपलेसे करून सर्वत्राच्या मर्जी प्रमाणे आहां. यावरून मनांत वाटते की माहाळ लौकरच सोडवाल. हे जालियाने संस्थान मारची ददात दूर होईल. हे येश तुम्हासच. असेच आमच्याही तिकडे येण्याचे तुम्ही तेथे असताच घडवावे हे लक्ष्य अत्यंत लागले आहे. रा ङ * १७ माहे रावल. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

पो ङ ९ माहे राखर.

उा. माघ शुभा १०

[१५ फरवरी १८१८]

† १३ डिसेंबर १८१७

(५५) इंग्रजांनी प्रथम शिंद्याची ५ नवंबर १८१७ रोजी व नंतर होळकरांची ६ जनवरी १८१८ रोजी तह केला. [Aitchison vol iv page 61, 170]

इकडोनही आपणाविशीं दुसरा विचार नाही. वरकड बाळाजीपंत बोलतां कळो येइल.
 रा छ * १ जाखर. बहुत काय लिहिणे ! हे विनंती.

मोर्तव
 छद

लेखांक [२२]

श्री ! शंकर * संवत् १८७३ वैशाख शुद्ध २
 [२९ अप्रेल १८९६]

० श्री ✓
 श्री भवानी छक
 र चरणी तत्पर ख
 डेराव मुत अन
 डराव पवार निर
 तर सवे १७०५

राजश्री रामचंद्रपंत आणा [?] गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो रामचंद्रराव पवार दंडवत
 विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. आपणाकडून
 पत्र येऊन संतोषवृत्त कळत नाही. तरी ऐसे न होता सदैव पत्र पाठउन सविस्तर लिहीत
 असावे. यानंतर येथोन राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] याची रवानगी लष्करात केली
 आहे. [ते] येउन सविस्तर बोलतील आजवरून समजेल. [ही] दौलत दिवसे दिवस खराब
 होउन हाली कांही अर्थ राहिला नाही. बंडबळेड्याचा वगैरे उपसर्ग अद्यापि जो आहे तोच
 आहे. माहाली मुलुकी वगैरे व्यवस्ता आपण जाणतच न आहा. त्यास मारनीले बोलतील
 त्या प्रो कामकाजाचा उपयोग घडउन उपर राखीत आसावा. येविसी इकडील कार्यास
 आपण कमी करणार नाही. प्रसंगी उपराळा ठेवाळ ही खातरजमा आहे. स्नेह लोम ठेवित
 आहा त्याप्रमाणे पुढे ठेउन बरचेवर कागदपत्र पाठवीत जावे. रा छ * १ जाखर.
 बहुत काय लिहिणे लोम कीजे ! हे विनंती.

मोर्तव
 छद

लेखांक [२३]

श्री * संवत् १८७३ वैशाख शुद्ध २
 [२९ अप्रेल १८९६]

० श्री ✓
 श्री भवानी छक
 र चरणी तत्पर ख
 डेराव मुत अन
 डराव पवार निर
 तर सवे १७०५

राजश्री गणेश उमाजी [?] गोसावी यास

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो : रामचंद्रराव पवार दंडवत विनंती

श्रीमंत रामचंद्रराव पवार धारकर

यांचा असल पत्रव्यवहार.

१८७३ ते १८७९ विक्रमी.

लेखांक [२१]

श्रीशंकर

* संवत् १८७३ वैशाख शुद्ध २

[२९ अप्रेल १८९६]

० श्री ✓
 श्री भवानी शंकर ४८
 र चरणी तत्पर ल
 डेराव द्रुत अन
 दराव पवार निर
 तर सके १७०५

राजश्री आत्माराम बाबा^{११} [बाकडे] गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो॥ रामचंद्रराव पवार दंडवत विनंती
 संपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. आलीकडे पत्र येउन
 सविस्तर कळत नाही. तरी बरचेवर पत्र पाठउन संतोषवीत जावे. यानंतर येथोन राजश्री
 बाळाजी लक्ष्मण [बाकणकर] याची रवानगी लष्करांत केली आहे. सविस्तर मारानीले
 सांगता सर्व कळो येईल. सर्व प्रकारे येथे आश्रय राजश्री आलिङ्ग्या[ह] बाहादर यांचा आहे.
 प्रसंगी आपण आहां [तरी] कामकाजाचा उपर राखून उपयोग करणे आपणाकडे आहे.
 तुम्ही येथील कामास कमी करणार नाही. स्नेह ॥ घरोन्याचे ठाई जे विहित तेच घडेल.

(४८) या काळच्या अनेक पत्रांवर आनंदराव पवाराचाच सिका ललविलेला आढळतो. बंडखोर
 मुरारराव पवार सिके तान्यांत वेण्याचे खटपटीत होता. तेव्हां त्याने या वैद्यी रामचंद्रराव पवाराचा
 नवा सिका पळविला असावा व यामुळेच जुना आनंदरावाचाच सिका वापरला जात असावा असे
 दिसते. [लेखांक ३१]

(४९) याचे पूर्ण नांव आत्माराम शिवराम नायदे. तो प्रथमतः बाकडे सावकार यांच्या वतीने
 शिंद्याकडे गुमास्ता होता पुढे त्याने अनेक महत्वाची कामे केली. या वेळी तो शिंद्याचा मुख्य मंत्री
 झाला होता. दिवाणगिरी त्याकडे बरीच टिकली म्हणून ' बाकडे दिवाण ' या नावाने तो सिंदियाहीत
 प्रसिद्धी पावला. [ताना १ पृष्ठ ५०४]

कडोन कोण्ही पाठवोन समजुती पाडोन घरी आणावे या मावी सर्वोस वडील तीता मातुश्री आजिबाई^{५४} साहेब ब्याचेच पत्र व त्याचे हुजरे दोन पाठविले परंतु चितास न येता सरासरी उत्तर दिले. मागुती बापू [दीघे] तीता राजश्री विठ्ठलराव बाबा^{५५} [पवार] याजकडे जावोन त्याचे पत्र व त्याचे खिजमतगार पाा परंतु पूर्वपाठच. तेव्हा बापूजी कूच करून सादल पुरास^{५६} गेले. आपला तोफखाना व सरंजाम मागेच होता. स्वाराची गाठ पडली. लढाईही थोडकी जाली. त्याणी गच्छ आरंभन रुजनीचा आश्रय केला. राठलाग करावा तरी संस्थानची जागा. उगाच बदनामीचा ठपका येणार याजकरिता गौतमपुन्या^{५७} पुढे बापू न गेले. उज्यनीस राहोन सरंजाम जमा करोन पहिले इकडेस आले. आताही तेथच मागुती आश्रयास गेले. याचा पर्याय पारखजीसी बोलावे की आलिज्या[ह] बहादर याचा सर्वोपरी भरवसा बाळगीत असता असा पर्याय....आमचा....हाण्यास आश्रय नाही....करावा तरी हे सुदर्शन^{५८} पाठीसी. तेव्हा याचा बंदोबस्त तुम्ही कराळ तरीच होईल. वरकड पर्याय तुम्हासी बोलण्यास आलेच आहेत. त्या प्रो बोलेन बंदोबस्त सत्वर होईल ते करावे. बडोबाकडोन आलिकडेस पत्र कांहीं आले नाही. आल्यावर लिहिण्यात येईल. कळावे. रा छ * ७ माहे रजव. १ बहंत काय लिहिणे लोम करावा ही विनंती.

मोहेव
सुद

लेखांक [२५]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ आश्विन शुद्ध २
[२३ सितंबर १८९९]

० श्री ७
श्री मबानी शक
रचणी तत्पर ख
डेरान सुत भव
दरान पवार निर
तर सके १७०५

राजश्री दौलतराव बाबा सिंदे

आलिज्याह बहादर गोसावी यासी

सकलगुणालंकरण अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो रामचंद्रराव पवार

(५४) गहिनाबाई पवार.

(५५) धारकर अशवंतराव पवार याचे कनिष्ठ बंधु रायाजी याचा हा विठ्ठलराव पुत्र असून तो मैनाबाईचा नात्याने जुलत सासरा होता.

(५६) सादलपुर हा गाव कैसूरच्या दक्षिणेस एक कोसावर आहे.

(५७) गौतमपुरा. बडनगरच्या पूर्वेस ५ कोसावर पंचल नदीच्या काठी होळकरांही परगने देपालपुरात हा गाव आहे. योरले मल्हारजी होळकर यांची पत्नी गौतमाबाई हिच्या नावाशी तर या गावाचा संबंध नसेल !

(५८) सुरारराव पवार. दुर्वास कवीसायें सुदर्शन लागले होतें त्याप्रमाणें मैनाबाई पचाराच्या

उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जाणे. यानंतर राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] याची रवानगी लष्करात केली आहे. सविस्तर मशारानिलेचे सांगण्यावरून कळो येईल. तुम्ही प्रसंगी तेथे आहां [तरी] कामकाजाचा उपयोग घडउन हरयेकविसी जपत जावे. इकडे राजश्री गणपराव रघुनाथ [१] कवैरे मंडळी स्नेह ठेवितात त्या प्रो तुमचे ही लक्ष असावे. वरकड मारनीलेसी ^{तः} बोलण्यात आले आहे. तेथे कामकाजाविसी पुरवणी करून योग घडवणे. येविसी भरोसा तुमचा आहे. येथील सर्व अडचणी एकीकडे ठेउन निरोपायास्तव राणी मारनीलेची केली आहे त्याप्रमाणे लौकर तेथोन उलगडा होउन येणे जाले पाहिजे. सविस्तर वडनगरचे पत्रावरूनही कळेल. रा छ * १ जाखर. सुा सित आशर मयातेन व अलफ. बहुत काय लिहीणे हे विनंती.

मोर्न
सुद

लेखांक [२४]

श्री १ शंकर

* संवत् १८७३ ज्येष्ठ शुद्ध ९

[४ जून १८९६]

० श्री ८
श्री भवानी शंकर
रक्षणी तगर व
बेराव सुत अन
बराव पवार निर
तर सके १७०५

राजश्री बाळाजीपंत [वाकणकर] गोसावी यांस

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्तोत्रा रामचंद्रराव पवार दंडवत विनंती
उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही उज्यनी [पो] जला ही वीस बेवीस रोज होत....वोन पोहोचला. चिरंजीव^{१०} कुक्षी^{१३} कडोन झाबव्याकडे^{१२} गेले होते. राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिघे] नेमाडच्या माहालच्या बंदोबस्ताकरिता गेले. ही संघी पाहोन झाबव्याकडून निघोन धार प्रगण्यात केसुरास^{१४} मुकामास आले, तेव्हा बापूस बोलावण प्राप्त [जाले.] तिकडच काम तसेच टाकोन बापू धारेस आल्यानंतर सर्वांनुयते आपल्या

(५०) मुरारराव पवार. हा धारकर पवारांचा लेकावला असून द्वितीय आनंदरावांच्या मृत्यूनंतर धारच्या गावीविषयीं अमिलाबा करूं लागला व त्यानें बंडही माजविलें होतें. [लेखांक ३३]

(५१) कुक्षी हा कसबा धारच्या नैर्ऋत्य दिशेस ३२ कोसांवर असून तो धारकरांच्या तहसीलचें मुख्य ठिकाण आहे.

(५२) झाबवा हें कडानसैं संस्थान धारच्या पश्चिमेस २४ कोसांवर असून तें होळकरांचें अंकित आहे. [Aitchison vol iv page 433]

(५३) केसुर हा गांव धारच्या ईशान्य-दिशेस ७ कोसांवर आहे.

य जखमेचे कांही संबंधही नाही. तेथे गैरसमजूत कोणही लिहीले असल त्यावरून तुम्ही नु लिहीलेत. त्यास गुलाब खान याचे घरचे पत्रावरून कळले. गुलाब खान यासी आज पावेतो दुसरा विचार जालाच नाही आणि पुढेही होणार नाही. त्याम तुम्ही जमातदार याची खातरी करावी. बापूही फौजमुद्दा घाटाखाली^१ गेले आहेत. कळावे. † रा छ * १६ माहे जिल्हेज. बहुत काय लिहीणे छेम करावा हे विनंती.

मोर्ग
मुद्

पो छ ८ मोहरम

आ मार्गशीर्ष मास शुद्ध ९ गुरुवार

[२८ नवंबर १८१६]

लेखांक [२७]

श्री 'शंकर * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष शुद्ध ७

[१६ नवंबर १८१६]

० श्री ✓
श्री गवानी शक
२ चरणी तपस रं
देराव सुत जर्न
दराव पवार निर
तर सके १७०५

राजश्री दौलतराव बाबा [शिंदे] गोसावी यांसी

सकलगुणालंकरण अलंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्तोत्र रामचंद्रराव पवार रामराम विनंती. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल छेखन करीत असिले पाहीजे विशेष. आपण कृपा करून प्रगणे बदनावर व प्रो वेरसे येथील सोडविठ्या देविल्या त्याप्रमाणे राजश्री आंवाजी सखाराम [कंपूवाले] याणी बदनावर येथील दखल दिली. वेरसे येथे पेंढारी याचा दंगा विशेष [म्हणून] तेथील दखल जाहली नाही. यास्तव तेथोन निक्षूण ताकीद होउन ठाण्याची दखल व्हावी. येविसी राजश्री बालाजी लक्ष्मण [वाकणकर] आपणास श्रुत करीतच आहेत. तसेच राजश्री होळकर साहेब याजकडील माहाल सोडवण्याविशींचे मी लिहून सुचवावे असे नाही. या संस्थानचा अमिमान आपणासच नु आहे. आलीकडे कंपनी बाहादर याचा [व] आपला तहनामा ठरत आहे म्हणोन ऐकण्यांत आले. त्यास बाबासाहेब, ह्या संस्थानचा आगत्यवाद कैलासवासी वडीलापासून धरीत आला त्याप्रमाणे येथील बंदोबस्त तहनाम्यात^१ करून

(६१) बापूजी दिने नेमाळात गेलेला मुरारबासाठीं मार्गे परतला होता तो या वेळी (नालछा) घाटाखाली पुन्हा उतरला असें घाटते. [लेखांक ३७]

(६२) इंग्रजाशी आपल्याप्रमाणेंच धारकर पवारांचा स्वतंत्र किंवा आपल्या 'पेठ्यात तह' घडवून

विनंती. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे विशेष. वहुत दिवस जाहले पत्र येउन परामृष होत नाही तेणेकरून चित सापेक्षित आहे. ब्यास ऐसे न होता निरंतर पत्र प्रेषणी संतोषवीत असावे. यानंतर सविस्तर मजकूर राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] याणी श्रुत केलेच असेल. मशारनिलेस कामकाजाचे बंदोबस्ताविषई बहुत खातरजमा करून लोमपूर्वक सांगितले ते कळो आले. ऐशियास बाबा, येथे सर्वोपरीत आम्हा आपला ठेउन आहो. आपण पूर्वीपासून लोम करीत आहा त्याआन्वये पुढेही आमिमान आमचा असावा. वडीलामागे संमाळ करणे हा वडीलपणा आपणाकडेसच आहे. ग्रहदशा बळोत्तर व काळमाहात्माचे योगे x x सिष्ट राहिले आहे यतहीषई आमचा उपाय काय तो आपण हे जाणोन ब्यास पाठविले आहेत. ब्यास कामकाजाचा बंदोबस्त सत्वर करउन दिव्हा पाहिजे. वरकड बाळाजीपंत निवेदन करतील. १ रा छ * ? माहे जिल्हाद. बहुत काय लिहीणे लोम करावा हे विनंती.

मोर्ग
बुध

लेखांक [२६]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ कार्तिक वष २
[७ नवंबर १८९६]

० श्री ✓
श्री भवानी बाक
र चरणी सत्वर छ
डेरान बुत अनं
दराव पवार निरं
तर सके १७०५

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी बासी

अखंडितलक्ष्मीअलंकृत राजमान्य स्नेहा रामचंद्रराव पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही राजश्री बापू [दिघे] याचे नावे आम्हिन श्या १५चे पत्र पाठविले ते कार्तिक वष २ पावले. लिहीला मजकूर कळो आला. गुलाब खान याचा मजकूर सविस्तर समजले. ऐशियास माणसामाणसी गैरमाहितीनी आषाढ मासी मुंज्या तलाव याची पाळ बांधावयाचे वेळेस वेगारी करिता तंदा सिपाईयाचा जाळा. नंतर सरकारांत समजताच [उभयतांची] समजूत तेव्हाच केली. चवकीचे पाठीस लागून त्याचें नावा प्रकारें त्यांचा छळ करण्यास कमी केले नाहीं.

(५९) धारकराकडील मेवाती दळ्याचा हा गुलाब खान जमादार असून तो बाळाजीपंत वाकणकराबरोबर म्हाळेंदरीस गेला होता.

(६०) हा तलाव धार नहराचे उत्तरेस असून परमारवंशीय राजा भोजदेव याचा मुलता मुंजराज याच्या नांवानें तो प्रसिद्ध आहे.

लेखांक [२९]

श्रीगंगकर = संवत् १८७५ आश्विन वद्य २
[१६ अक्टूबर १८९८]

० श्री ~
श्री मयानी शक
रचरणी तत्पर से
देराव सुप्र अनं
दराव पवार निरं
तर सके १७०५

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यास

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो रामचंद्रराव पवार दंडवत विनंती
उपरी. तुम्ही हुजुर विनंती केली की सरकारातोन नेमणूक करून दिली आहे त्यावर
खर्च पार पडत नाही, तर कोठे माहाली आसामी करून दिली पाहीजे. त्यावरून तुम्ही
सरकार कामकाजाचे उपयोगी, तुमचा खर्च चालला पाहीजे हे जाणून प्रो घदनावर^{१३} येथे
आसामी फडणीसीचे दरकाची नेमून देउन सालिना वेतन शागिर्दपेशासुद्धा ऐवज
माहाल चळणी सिका रुपये

७०० जातीस

३०० शागिर्दपेशा

९६ खिजमतगार आ २

६० आल्फागिन्या आ १

६० मोतादार आ १

४८ मशालची आ १

३६ पाणक्या आ १

१,०००

३००

तुम्ही सदर जातीस व शागिर्दपेशासुद्धा रुपये एक हजार नेमून देउन आलाहिदा वर्त-
मानभावी पत्र कमाविसदार याचे नावे करून ही सनद तुम्हास भोगवटियास दिली आहे.
तर साल मजकूरापासून सालदरसाल वेतनाचा ऐवज घेउन फडणीसीचे दरकाचे काम
इमाने इतबारे करीत जावे सा ल * १५ माहे जिल्हेज. सुा तिसा आसेर मयातेन व
अलफ. बहुत काय लिहीणे हे विनंती.

मोर्तन
सुद

नार.

(६३) बाळाजीपंतास कारगारीपणाबद्दल प्रथमतः वार्षिक २००० रुपयांची नेमणूक असावी.
पुढे खांत भर पडली पण तीही पुरेसी नसल्यामुळे जो बदनावर महाल खानें परत मिळविला तेथील
फडणीसी वेळून हे १००० रुपये आपली वाढविण्यांत आले. तें त्याच्या सेवेचें फल होय.
[लेखांक ३०]

घेणार आपण बडीक आहेत. येविसी विस्तारे ल्याहावे येस नाही. बाळाजीपंत विनंती करतील ते लक्षांत येउन बंदोबस्त व्हावा. ॥ रा छ * ६ माहे मोहरम. बहुत काय लिहिणे कृपा लोम करावा हे विनंती.

मोर्तब
सुद

लेखांक [२८]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष वद्य ५

[२९ नवंबर १८९७]

० श्री ५
श्री भवानी बांक
र करणी तत्पर ल
डेरान सुत जन
दराब पवार नीर
तर सके १७०५

राजश्री दौलतराव बाबा [शिंदे] गोसावी यांसी

सकलगुणालंकरण अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो रामचंद्रराव पवार रामराम विनंती. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लेखन करित असिले पाहीजे विशेष. आपण कृपा करून पत्र पाठविले तें पावलें. पत्री मजकूर ' खाचरोद, मंडुसर, नवलाई वगैर खालसे म्हाली बंडवाले उपद्रव करितात त्यास आपल्याकडील राजश्री बापू रघुनाथ [दिवे] याबरोबर सरंजाम आहे त्यासुद्धा मारनिलेस मालव्यांत पाठउन राजश्री गंगाधर विठल मंडुसरवाले याचे विचारे बंडवाले यास जरब देवउन कोण्हेविसी माहाली उपद्रव न होये ते करावे ' म्हणोन लिहीले. ऐसियास पत्राअन्वये बापू रघुनाथ [दिवे] यास ताकीद केली आहे. धंदुसरवाले याचे पत्र २८ आल्यास त्या रोखास सरंजामसुद्धा जातील. बंडवाले याचा उपद्रव इकडे विशेष हे मी ल्याहावे ऐस नाही. तशात होळकरशाईतील सूमे याचे करण्याची व चालीची वेवस्था माहालकरी परमारा [आपणास] लिहितच आहेत. अस्तु. महालवाल्याकडील पत्रें येतील तसी इकडून पुरवणी करण्याविसी सरंजामास निष्कूण ताकीद केली आहे. सर्व प्रकारे या संस्थानी भरवसा आपला आहे. येविसी राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] विनंती करितच आहेत. रा ॥ छ * १९ माहे मोहरम. बहुत काये लिहिणे लोम करावा हे विनंती.

मोर्तब
सुद

आणावा असें किंवांचे धोरण होतें. त्यास स्वयम् मालक, मंत्री, मैनावाई व त्यांच्या माहेरचे लोक यांची पूर्ण अज्ञमती होती. [लेखांक १९, ५९] मात्र शिंदे किंवा गायकवाड यांच्या मध्यस्तीनें तह व्हावा अशी इंगर्जाची मुळीच इच्छा नव्हती असें दिसून येईल. [लेखांक १९]

लेखांक [३१]

श्रीशंकर

ः सवत् १८७९ चैत्र शुद्ध १

[२४ मार्च १८९२]

० श्री ८
श्री गवानी शंकर
चरणौ सरपंच अम
दराज सुत रामन
द्राव पवार निर
तर शने १७२९

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांस

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्तोत्रा रामचंद्रराव पवार रामराम विनंती
उपरी. तुम्ही सरकारचाकरी निष्ठेनी करीत आला व पुढेही उपयोग जाणोन तुम्हास
वेतन ऐवजी जागीर गाव मौजे रामपूर^{६६} प्रो घार देह यो येक गाव नेमून दिल्ला असे.
त्याचे जमावंदीचा ठराव ऐन बावतीसुद्धा रुपये

११०१ संमत १८७९

१२२६ संमत १८८०

१३५१ संमत १८८१

१४७६ संमत १८८२

१६०१ संमत १८८३

६७५५

सदरद्व प्रो साळाचे सालात तुमचे वेतनात शासुार खर्च लेहून पाचवे साला
पासून पुढे सालदरसाल इस्तमुरार सोळासे येक १५ रुपया लिहिले जातीळ. खेरीज जे
जमीदार याची दामी दस्तुरी व धर्मादाय तेथे प्राचीन असतील ते देउन मौजे मारची
वहिवाट पुत्रपौत्रादिवैशंपरंपरा करून सरकारचाकरी इमाने इतबारे करीत जावी. रा
छ * २९ माहे जाखर. सुा इतने आशरीन मयातेन व आळफ. वहुत काय लिहिणे
हे विनंति.

मोर्तब
सुय

(६४) रामपुन्याप्रमाणेच मिळोता म्हणून दुसरा गाव वंशपरंपरेने मिळाला होता असा दुसऱ्या
कागदावून उल्लेख आढळतो.

लेखांक [३०]

श्रीशंकर * संवत् १८७८ फाल्गुन वद्य १२
[२० मार्च १८९२]

यादी राजाजी वालाजी लक्ष्मण [वाकणकर] यांचे नेमणुकीचा ठराव. सुमा इसने
असरीन मयातेन व अलफ. हाली सिका रूपये

२,००० जातीस

२५२ शागिर्दपेशा

१२ खिजमतगार आ ३ दर ४

५ आत्फागिन्या आ १

४ मशालची आ १ यो

२१

आ ५

यो बारमाही आकार

रूपये

६०० मोई मेण्याचे आ ८ यो

८ नाईक आ १

४२ मोई आ ७ रु ६

५०

येकूण बारमाही

रूपये

४८ मोतातदार आ १ यो

२,९००

येकूण यकोणतीसे रूपये हली सिका मारनीले याची नेमणूक सरसाला जातीस व
शागीर्द पेशा मोईसुद्धा करार केल आस तरी सरकारचाकरी इमाने इतबारे करीत आला ह्या
प्रमाणे करीत जावी. सदरी लिहिल्या आन्वये वेतन सन इसने आशरीनचे आबळ साला
पासून पावत जाईल. येणे ग्रा करार.

तारीख * २५ माहे जाखर

फाल्गुण सन मार. सुा धार

[२० मार्च १८९२]

व हाली येथोन राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [बाकणकर] याची रवानगी केली आहे. [ते] येउन सर्व वृत्त समजावितील. ते घ्यानात आणोन कामकाजाचा बंदोबस्त होई ते जाले पाहिजे. आजपर्यंत दिवस निघाले तसे काढिले परंतु हाली समय बहुत विलक्षण [आला] कांहीं अर्थ येथे राहिला नाही. निर्वाण जाणोन मारानिलेस पाठवणे प्राप्त आले, या वेळेस येथील पूर्ण अमिमाने आपण पुरतपन्हा ठेवाळ तरच स्थिती ठीक राहील. पहिलेपासून संस्थान रक्षिणे हे नाव सर्व आपले [झाले] आहे आणि पुढे कमी पडल्यास तोही [बद]लौकिक आपलाच होईल. यास्तव दोन्ही सरकार एक मोजून चालत आले, तसेच पुढे चालउन उपराळा ठेवावा. बाई, आम्हास आपले सिवाय दुसरा आश्रय नाही. त्या अन्वये आपण येथे लक्ष ठेउन सांभाळीत असावे. पारका विचार मोजू नये. सदैव पत्र पाठउन संतोपवीत जावे. रवाना छ * १ जमादिलाखर. बहुत काय लिहिणे ओम करावा ॥ हे विनंती.

मोतीब
छद

लेखांक [३३]

श्री १ कालकाप्रसन * संवत् १८७३ ज्येष्ठ शुद्ध २
[२९ अश्वेळ १८१६]

राजश्री नोकुलदास पारख गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहित जावे विशेष. आलीकडे पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. तरी वरचेवर पत्र पाठउन संतोपवीत जावे. यानंतर येथील सविस्तर पत्र दर पत्र लिहिण्यांत येतच आहे. आजपर्यंत येथील दिवस निघाले तसे काढले, परंतु हाली समय बहुत अडचणीचा [आला.] याचा इतिहास लेहून कळवावे, नंतर घ्यानास यावे असा अर्थ नाही. झा तागाईत जाला व्यवहार माहीतच आहे. पारखजी, नउ दाहा वर्षे^{६०} कसाला गुजरात आला, कोठपर्यंत पुरी पढावे ? एक तुम्ही तेथे आहा व बडोदेकर [साह्यास] आले म्हणोन दिवस [तरी] निघाले. येरवी आजपावेनो निभाव होता हे समजतच आहे. तेही या व्यवहारामुळे आम्हा बाा सर्वोपरी पेचात आले असोन पुढे चालण्यास काही नजर पुरत नाही. हल्ली [येथील] व्यवहार केवळ थकल्यात आला. तेथोन यखादा यतहीपयीचा विचार जाल्यासिवाय परिणा [म] नाही.

(६७) मैनाबाईचे पती आनंदराव पवार १८०७ या सालत मृत्यु पावले. त्यानंतर धारच्या दौलतीवर जें संकट कोसळलें त्याचा हा संक्षिप्त इतिहास आहे.

राणी मैनाबाई पवार धारकर

यांचा असल पत्रव्यवहार.

१८७३ ते १८७८ विक्रमी.

लेखांक [३२]

श्री 'कालकाप्रसन' * संवत् १८७३ जेष्ठ शुद्ध २
[२९ अप्रेल १८९६]

सौभाग्यादिसंपन्न वज्रचुडेमंडित वाईजाबाई सिंदे यांसी.

प्रति मैनाबाई पवार क्षेम आळिगन विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे विशेष. बहुत दिवस आपणाकडून पत्रे येउन संतोषवृत्त कळत नाही तेणे करून चित्त उद्विग्न असे. तरी ऐसे न करितां निरंतर पत्र पाठउन परामृप करीत असावे. यानंतर येथोन हमेशा^{६६} पत्रे लिहिण्यात येतात परंतु उत्तर-सुधा आपणाकडून न यावे असा रुणानुबंध नाही. येथे सर्वोपरी भरोसा आम्हांस आपला. [तरी] राजश्री [दौलतराव सिंदे] आळिज्या वाहादर लोभ करितात त्याप्रमाणे आपलेही लक्ष असोन अगत्यवाद ठेवीत जावे. येथे बंडबस्खेडे होउन संस्थानची खराबी जाली वगैरे विचार सर्व आपले ऐकण्यांत असेलच. हालीही मुरारराव पवार याणी बंड केले आहे. येथे मनश्री अडचणीचा प्रकार. माहाल मुलक खराब [झाले] कांही गुंतले गेले. उपद्रव तर घरचे बाहेरचे रात्रदिवस चाछ. येणे करून सांप्रत दौलतीत कांही ताकत राहिली नाही. आम्हांस सर्व प्रकारे आधार आपला. येविसी राजश्री गोकुल पारख तेथे बोलत आहेतच

(६५) मैनाबाईला लिहितां वाचता येत असून 'कालकाप्रसन' ही त्यांच्या स्वदस्तूरची अक्षरें बहुधा सर्व पत्रांवर आहेत.

(६६) सन १८९० पावेतो बहुधा गदनाबाई पवारांचाच सिंदेहोळकरांशी पत्रव्यवहार चालत असे. [लेखांक २, १३, १४] पुढे ५ अगस्ट १८९६ पर्यंत त्या निवृत्त होत्या तथापि त्यांच्या समक्षतेतच मैनाबाईचा स्वतंत्र पत्रव्यवहार चालू झाला होता असे स्पष्ट होतें.

तुमचा यास आहे. कामाकाजाचा उलगडा सत्वर करून देउन मशारनिलेची रवानगी करावी. अडचण येथे निरोपाय जाला आहे. सा यांनाच पा आहेत. त्यास लिहिल्या आन्वय घडावे. रा छ * १ जमादिलाखर. बहुत लिहिणे लोम करावा १ हे विनंती.

मोर्तव
सुद

लेखाक [३४]

श्री १ कालकाप्रा * संवत् १८७३ वैशाख शुद्ध ५
[२ मे १८७६]

राजश्री [गोकुल] पारखजी गोसावी यासी.

प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. अलाहिदा पत्री साकल्यार्थ लिहिला आहे. त्यावरून ध्यानास येईल. सारांग रो ग्राळजीपताचे रवानगीचे कारण मिळोन सर्वोपरी लाच्यारी. सर्वांचे माघ्यान्हीला यथा योग्यतेप्रमाणे चालण्याचा अभाव. या परती संकट दगेची बाकी दुसरी कोणती ? या संकटातोन पारंगत होण्यास कैलासवासी माहाराज यांची निष्ठा धरोन आज ता हरयेक प्रकारे दौलतीची बरदास्त करीत आला. त्या पेक्षा आपणच आधार हे खचित समजोन यास पा आहे. या समागमे तेथे खाशास कांहीं टामटुम अथवा बत्तादिक पा [तरी] त्याचा सर्वोपरी अभाव. या पेक्षा अधिक लाच्यारी ते कोणती ? तथापि तुमच्या भरवसियावर फक्त पा आहेत. यांची अधिक बरदास्त व बोज वाढवोन कार्य करोन देवोन मार्गस्त करण आपल्याकडेस आहे. कैलासवासी कैलासी प्रसन्न होत व लौकिकांतही कीर्ति राहील ते करावे. विशेष लिहावे तरी उपरोध दिसतो. येथोन फक्त मार्गाची खर्चाची मात्र सरवरा करोन तुम्हापर्यंत पोहचते केले आहेत. पुढे तुम्हाजवळ येवोन पोहचल्यावर कळेळ तसी बरदास्त करावी. ही लाच्यारी आपल्यास लिहिण्यास संकोच नाही जाणोन लिहिले परंतु बाहेर माझा उपहास न होय ते करावे. पारखजी, खाशाही बंधु म्हणविले हे प्रसिद्ध त्याची शरम असोन माझी शरम सर्वोपरी तुम्हास आहे. कळावे. रा छ * ४ जमादिलाखर. बहुत काय लिहिणे लोम असावा १ हे विनंती.

मोर्तव
सुद

त्याचा चुलता रघुनाथराव महिपत फणसे यास घरी बसवून इंग्रजांनी गायकवाडाची फौज देखील कमी केली. अर्थात् बडोद्याकडील स्थिति सर्व प्रकारें या वेळी फार खालावली होती.

(७०) मैनाबाईचे अतार आनंदराव पवार.

यास्तव राजश्री वाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] यास तेथे पो आहेत. हे येउन सर्व वृत्त समजावितील त्यावरून कळेळ. त्यास या वेळेस अमिमानपूर्वक तेथोन बंदोबस्त होउन पुस्तपन्हा जाल्यास जाग्यावर आमची कायमी आहे. नाही तर आमची या उपर पराकाष्ठा आहे हे निश्चय समजावे. पारखजी, लिहिण्याबोळण्यास यक जागा तुम्ही म्हणोन तुम्हासी कोणताही संकोच न ठेविता आहे विचार तो लिहिण्यात येतो. त्यास येविसी जसा विचार करणे तसा करून बंदोबस्त होई ते करावे. गुराराव [पवार] जमेत करून आले आहेत. यास्तव फौज बोळाउन घेतली. आजला येउन दोन.

मोर्तव
बुद

लेखांक [३३अ]

श्री १ कालकाप्रसन * संवत् १८७३ वैशाख शुद्ध २
[२९ अप्रेल १८९६]

राजश्री गोकुलदास पारख गोसावी यांसी

पुरवणी विनंती उपरी. तीन महिने जाले. इकडे निर्वाहा करण्यास जागा नाही. सिबंदीनी मनस्वी गवगवा केळ आहे. येकेक दिवस कसा संकटाचा जात आहे हे येक श्री जाणे. पत्नी पर्याय कोठवर ल्याहावा. निरोपाय जाणोन मारनिलेसच पाठविले आहेत. हे पावल्यावर अविलंबेच कामाकाजाचा बंदोबस्त घडउन द्यावा. माहालाविसी बारंवार सूचना लिहीत आहो व आपलेही ध्यानांत आहे. त्यास हाली माहालची मोकळीक झोण्यास दिवस लागू नयेत. या समयास माहाल सुटल्यास मोठेच वस्तास उपयोग होईल. तेथे इतक्यानी कमी जाजती नाही. येथे मात्र वेळेस सांभा[ळ]ले असे होईल. तसेच दुसरी कडे माहाल आहेत त्याचीही मोकळीक करून देवावी. इतके हे काम जाल्यानी दुसऱ्यास आपला उपद्रव लागणार नाही व व्यवहारही चालून सवड पडेल. येथे सर्व राखणे तुम्हास आहे. त्यापेक्षा विस्तारे काय ल्याहावे ? जे आमचे न्युन्य तेच तुमचे असे समजोन करीत आला [तसे] पुढेही कराळ. वरकड वाळाजीपंत [वाकणकर] बोलतील. लक्ष अहर्निशी तुम्हाकडे ठेउन मार्गप्रतीक्षा करीत आहो. येथे विचार या तऱ्हेचा. बडोद्यास स्याज^१वर प्ररांग. दोहीकडील आगल्य तुम्हासच आहे. सारांश तेथे सर्व अर्थे भरोसा

(६८) होळकर व त्यांच्या पेठ्यांतील पेंढारी आजकडे धारकरांचे महाल गुंतले होते [लेखांक १, ९, १४]

(६९) धारविषयी कळकळ वाळगणारा बडोद्याचा दिवाण सीतागम रावजी फणसे हा इंग्रजां-विरुद्ध पेशव्याकडे खटपटी करितो असे मानविल्यामुळे त्याची जाहागीर काढवून त्यास नवसारी येथे नजर कैद ठेवण्यांत आले. इतकेंच नव्हे तर इंग्रजांच्या संमतीसिवाय कोणतीही गोष्ट त्याला करता येत नव्हती.

क्षरातून दोन्ही दौलती येक गोजीत असावे. बरकड मारनिले बोल्ला कळेल. कामे लवकर करून देउन रागी करावी. ' रा छ * १० माहे रजव. बहुत काय लिहिणे लोभ करावे हे विनंति.

मोर्तव
सुद

लेखांक [३६]

श्री ' कालकाप्रसन्न * संवत् १८७३ आषाढ शुद्ध ९

[३ जुलै १८९६]

राजश्री गोकुलदास पारख गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीअलंकृत राजमान्य प्रति मैनावाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल-जाणोन स्वकीय ल्हा जावे विशेष. सांप्रत पत्र येत नाही. तरी ऐसे न करिता सदैव पत्री संतोषवीत जावे. यानंतर राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [बाकणकर] याची रागी तुम्हाकडे केली. त्याप्रो ते पोहोचून पत्रे आली. तुमचे आगत्यवादाचा व लोभाचा मार मशारनीलेनी ल्हा तो श्रवण होउन बहुत संतोष जाला. त्यास पारखजी, तेथे सर्व मरवसा तुमचाच त्याजला आहे. येविशी उपरोधिक लेहून कळवावे असा अर्थ नाही. बरकड येथील वृत्त मारनिलेनी सार्धत समजाविले असेल. आजपावेतो जसे दिवस निघाले तसे काढिले, परंतु आता व्यवहार केवळ थकला. पुढे कांहीं नजर न पोहोचे असे होउन मारनीले तुमचे स्मरण करित आले आहेत. याहून पराकाष्ठेत बाकी राहिली नाही. निदान समय ध्यानांत येउन बंदोबस्त कराळ तरच स्थिती आहे. नाही तर भगवत सता असेल ती खरी. आमचा उपाय या वेळेस येक तुम्ही आहा. याहून दुसरा राहिल नाही. पारखजी, बंदोबस्त करणे यास म्हणजे मोठा आयास तेथे आहे आसे नाही. निक्षूण ताकिदी जाल्या असता वंडवलेल्याचा उपद्रव मना होईल. माहाल दोन्ही ठिकाणी गुंतले आहेत, ते तुम्हाकडोन सुटले असता दुसरी कडूनही सुटतील. तुम्हास बोळावयासही जाले की आम्ही माहाल सोडून दिले, तुम्ही सोडावे म्हणजे तेही सोडून देतील. आमचा आगत्यवाद तुम्हास. तुम्हाकडोनच असे [प्रकार] तेव्हा दुसऱ्यास काय गरज पडली आहे ! तुम्हा

(७१) धारकरानीं शिवाकडेच घाव कां घेतली याचें कारण स्पष्ट होतें, शिवासारख्या बलिष्ठ मागीदारानें उदार बुद्धीनें महाल मोडले तर होळकगसही तसें करणें प्राप्त होतें अर्थात् दौलतराव शिवाच्याच वजनदारीची अपेक्षा पवारारा फार होती आणि त्या असुरांनचेंच बाळाजीपंताच्या शिष्टाईचा हा घाट असून तो यशस्वी न झाला तर शेवटीं ईश्रजाची कास धरण्याचें धोरण ठरविण्यांत आलें होतें.

[लेखांक ४३]

लेखांक [३५]

श्री १ कालकाप्रा # संवत् १८७३ ज्येष्ठ शुद्ध १३
[७ जून १८१६]

राजश्री गोकुलदास पारख गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहित जावे विशेष. आलीकडे पत्र येउन संतोषवृत्त कळत नाही. तर बरचेवरी लिहित असावे. यानंतर येथोन राजश्री बाळाजी लक्ष्मण याची रवानगी पेशजी तुम्हाकडे केली आहे ते येऊन [तेथे] पावल्यावर सर्व सविस्तर समजेल. नव दाहा वर्षे जाली, बंडबखेचे यानी दौलत बरबाद जाली. माहाल मुलुक जिकडे तिकडे गुंतले गेले. राहिले ते उज्याड. हे हर हमेश तुम्हास लेहून पाठवीतच आहों. आजच लेहून सांगोन कळवावे असे नाही परंतु आजपर्यंत पराकाष्टेनी दिवस काढिले. इतःपर येथे कांहीं अर्थ राहिला नाही. व्यवहार अगदी थकल्यात आला. पुढे कांहीं विचाराची नजर पुरत नाही. हे निदान जाणोन मारनिलेस पो आहेत. त्यास अर्थ व्यानांत आणोन बंदोबस्त कराळ तर उत्तम आहे. आमची स्थिति व तुम्ही आजपावेतो केल्या कर्माचे सार्थक. नाही तर भगवत इच्छा असेल ती खरी. दुसरा [आता] आमचा प्रेत्न मानुषी कर्तव्याचा या विरहित राहिला नाही. हा असाच प्रसंग आम्हावर [प्रस्तुत] आहे. भरोसा येक श्रीचा. तो तुमचे हृदयस्ततेने लाज रक्षील ती खरी. पारखजी, नूतन कांहीं आमचे बोलणे नाहीच. माहाल दोहीकडील सुटले म्हणजे सावकार सिबंदीचे पेच दूर होउन व्यवहार चालेल. जागाच राहिली नाही तेव्हा कशावर चालते. तसीच फौज बंडामुळे बाळगणे प्राप्त त्याचा बंदोबस्त जाल्यावर ठेवण्याचे काय कारण ? त्यासही दोन्ही कामे करून घावी. हाली [मुरारराव] पवार भारणी दंगा केला. त्यावर फौज पाठीवर गेली होती तो जाउन उजनीचे आश्रयास बसला. आशानी हे खूळ कसे मोडते ? याजकरिता तेथे लिहितो. तेथोन केल्या सहजात आहे. बडनगरचा जमीदार गैररुजू होउन कादारास बडूत विचार. जागा मजबूद हाती यावयासारखी नाही आणि त्याणी बहुत फैल आरंभून मनास येईल तसी वर्तणूक करीत होता. त्यावरून कादारानी सांगोन पा. त्यास राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिचे] यास सरंजाम घ्या राा करून जमीदाराचे पारपत्य केले. तीन चार दिवस गडी लढली. सेवटी हला करून गडी खाली केळी. आमलदाराचे ठणे बसउन दिले. [तो] मार त्याचे पत्रावरून कळेल. सारांश येथील व्यवहार तो राजश्री आलिज्या[इ] बाहादर यांचाच. त्या प्रो तेथील

लेहून पाठवावे. नेमाड^{००}चे शोभाटाविसी लो. त्यास यतद्वीषईचे सविस्तराची पत्रे पेशजी तुम्हाकडे पाा आहेत. त्याजवरून कळो येईल. व हालीही राजश्री बापूजी रघुनाथ [दीचे] याणी लिहिले आहे. बाकानेरवाल्यानी व्यर्थ खिशास कारण केले. प्रसंग दुसऱ्यानी घातल्यावर मग हे त्याचाच मार खाउन जातील असे तर घडनच नाही. वरकड खिसा जाला कोण्हाकडून हे बंडनगरकर व आनंदराव मिमाजी याजलाही माहित जाले आहे. आपण काय आधार तो तेथील ठेवितो. त्या अर्थे त्याच ठिकाणी अन्य विचार घडेल असे होणार नाही व दुसरेही कोण्हास आपला उपद्रव लगावा याचे काय कारण ? परंतु बंडामुळे सामान सरंजाम जवळ राहाते याजकारिता लाचार. आपले माहाल मुलुकाची ही दशा तेव्हा सहजच निर्वाह करीत फिरतात. बंड नसते तर सरंजामाचे काय प्रयोजन व आपल्यास यात नफा कोणता ? परंतु दिवसमानानुरूप व्यवहार घडतात. न करावे तर बंडवाळे काँरे सारेच येउन घासू पाहतात. करावे तर आपल्या जागा आहेत, त्याची वाताहता जिकडे तिकडे जाली. अर्थातच दुसऱ्यास उपद्रव लागतो हे कोण्ही पाहता नाही. दोषाचे अधिकारी मात्र केले आहे. अस्तु. याच विचारे आपण गेला आहां. ध्यानास येउन बंदोबस्त जाल्यास ठीकच आहे. सदरहू विचार आहेत याचे दूरीकर्ण होउन बंदोबस्त राहावा हे करणे तेथेच आहे. वरकड बापूच्या लो वरून कलेल. रा छ * ७ माहे शाबान. बहुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनति.

मोनेव
घुद

लेखांक [३८]

श्री १^१ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७९ अधिन शुद्ध २

[२३ सितंबर १८९६]

सौभाग्यादिसंपन्न वज्रचुडेमंडित बायजाबाई सिंदे यासी.

प्रति मैनाबाई पवार क्षेम आर्लिगन विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे विशेष. आपणाकडोन पत्र येउन संतोषवृत्त कळत नाही. तेणे करून चित उद्दिप्त असे. तरी ऐसे न करिता सदैव पत्रद्वारे मेटीचा लाम देत असावे. यानंतर इकडील मजकूर राजश्री बाळजी लक्ष्मण याणी समजाविलाच असेल. कामकाजाचा बंदोबस्त करून देउन मारनीलेची रवानगी सत्वर व्हावी

(७४) धारकराकडील बापूजी रघुनाथ दिचे यांनी नेमाडांतील शिर्षांच्या मुलखांतून जवरींनी नेसे वसल केले असा या वेळीं बोमाड झाला होता.

कडून सुटणे नाहीत तोपर्यंत त्यांना तर सनदच आहे. यास्तव हाली लिहिल्या प्रो जाले पो. आजपर्यंत राहात आले तसे [चालवावे] आता मागे टाकू नये. येव्हड्यानी तेथे अधिक अथवा कमी होते असे नाही. किंवा तुम्हाजवळ आमचा नवा जावसाल आहे असेही नाही. वडिलानी जागा मेळविल्या त्याच आपल्या आपलेकडे राहून बंदोबस्त राहिला म्हणजे जाले. तेविसी पुस्तपन्हा ठेउन सांगालावे. ही दवलत कमकुवत जाली आहे. पूर्वीपासून स्नेह घरोबा त्याचे सार्थक हेच की विशम^{११} काळी सांगालावे. तो सांगाल असा होतो. यांत लौकिकांतही जनविरुद्ध दिसते व येथेही दिवस अडचणीचे. त्यास माहालची मोकळीक करून द्यावी. सर्व अर्थ आपले ध्यानात आहेत. आजपर्यंत तुम्ही मेहनत करण्यांत कमी न केले पुढेही करणार नाही. खातरजमा आहे. पत्राचे उत्तर पाठवीत जावे. † रा छ * ७ माहे साबान. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंति.

मोर्तव
छद्द

लेखांक [३७]

श्री † कालकाप्रसन्न * संवत् १८७३ ज्येष्ठ शुद्ध ९
[३ जुलै १८९६]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. जेष्ठ शुभा १५ † चे पत्र ग्वाल्हेरचे म्हाडून पो ते वष † चतुर्दशीस प्रविष्ट होउन लाि मजकूर अवण जाला. ऐशियास मुकाम मजकूरी सुरक्षित जाउन पोहोचला. राजश्री गोकुल पारख यांची भेटी जाली. जागा^{१०} राहावयास सानिध्य दिली आहे म्हणोन वगैरे कळोन संतोष जाला. तेथे सर्व प्रकारे भरोसा आपल्यास मारलीलेचा. त्यांचे मिस्तीवरच तुम्हास पो आहे. त्यापेक्षा तुमचा बोज राखणे सह कामकाजे आदि करून न्युन्याधिक पाहाणे करणे त्यानाच आहे. तुम्ही आपले ह्दगत सर्व समजाविलेच असेल. मुझ्याची भेट जाल्याचे वगैरे वृत्त

† १२ अगस्ट १८९८

(७२) स्नेहाची खरी परीक्षा आपस्वस्वलीच होतें या नीतितत्त्वाची आठवण योग्य वेळी दिली यावरून मैनाबाईंच्या अंगी समयज्ञता व व्यवहारचातुर्यादि गुण होते याची चांगलीच ओळख पटते.

(७३) बाळाजीपंत लच्छू मेठें ' महिपतराव निंबाळकर यांचे गोवंत ' राहून होते.

लौकिक, अलिप्त्या[ह] बहादुर यांचा व यश तुम्हास आहे. ' कळवे रा छ * १ माहे
जिल्हाद, बहुत काय लियो हे विनंति.

मोर्तन
सुद

लेखांक [४०]

श्रीशंकर

* संवत् १८७३ आश्विन शुद्ध २

[२३ सितंबर १८९६]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार दंडवत विनंती
उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. भावण शुभा त्रयोदसीची पत्रे
हालकारे जोडी समागमे पाा ती पावोन सविस्तर कळले. त्या आलीकडे वर्तमान समजत
नाही. तरी घरचेवरी लेहून पाठवीत जावे. यानंतर सदरहू पत्राची उत्तरे लेहून जोडी
समागमे राा केली होती. त्यास जोडी मार्गात छुटली गेली. पंचरावीस रोजानी हालकारे
माघारा आले. त्याजवरून हाली त्या पत्राचा जाब राजश्री दौलतराव बाबा [शिंदे]
याची स्वारी लष्करात आल्यावर तुमची मेटी राजश्री पारखजीनी करविली, नंतर एक
दोन बैठकी होउन बोलणे जाले. तेविसी तुम्हास खातरजमेनी आश्वासन
पूर्वक सांगितले व बडोबाकडील प्रकर्ण पुसोन घेतले इत्यादि मार अगत्यवादाचा वगैरे
श्रवण होउन बहुत संतोप जाला. ऐशियास आपले ठिकाणी लोभ पहिलेपासून तेथील
असाच आहे. दरम्यान फौजफाटे यउन वगैरे जे जाले विचार ते मंचे बागणाराचे^१ प्रकार
भिन्न पडोन घडत आले. एक आपले विपई हाडी जोखीम असे पारखजीच्या. त्याणी
सांभाळता कमी केले नाही. तसे आपलेकडून समजावयाचे [तो] कागदीपत्रीच
व्यवहार पडला. बड्यामुळे कोण्डी पाठवण्याकरण्याचा योग जाला नाही. हाली आपण
गेल्यानी सर्व हारद दोहीकडेही पुर्तेपणे घ्यानांत आले. अस्तु. येथील अभिमान त्याचा आहे.
ते संरक्षण करीत आले. [तसे] पुढेही करतील. वंदानी सर्वोपरी संस्थान खराब केले.

(७८) गवाल्हेर समीपच कोठे तरी शिंदे होते पण मुकाम निश्चित कळत नाही.

(७९) व्यक्तिशः दौलतराव शिंद्याचें घोरण धारवड वईट नव्हतें. दोष असेल तर तो त्यांच्या
सेवकांच्या वागणूकीचा होय. त्यासंबंधी कागदी व्यवहारापलीकडे नेटाची अशी दाद कोणास पाठवून
लावून घेण्यात आली नाही म्हणूनच या वेळीं वाकणकरासारख्या मुख्य कारभार्यानें प्रत्यक्ष गळ
घालण्याचा घाट घातला असतां त्यास शिंद्याकडून सक्रिय साहाय्य मिळालें.

येविसी आपण पुरवणी^१ राखोन घडविले पाहिजे. राजश्री [दौलतराव] बाबा [शिंदे] आगत्यवाद ठेवितात तोच आपणास आहे व असावा. येथील विचार आपले सिवाय नाही. अभयपक्षी येकच भोजन सांभाळ करीत जावा. वरकड सविस्तर वाळाजीपंत निवेदन करतील. रा छ * १ माहे जिल्ह्याद. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा ॥ हे विनंति.

मोर्तव
सुद

लेखांक [२९]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७३ आश्विन शुद्ध २
[२३ सितंबर १८९६]

राजश्री गोकुलदास पारख गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहित असावे विशेष. आपणाकडून आलीकडे पत्रच येत नाही. तरी यैसे न होता सदैव कुशलोनर लिहित जावे. यानंतर येथोन दोन तीन पत्रे पाठविली ती पावलीच असतील. राजश्री वाळाजी लक्ष्मण यांची पत्रे आली. त्यात मुख्याची मेटी होउन बोलणे जाले तो मार पाहून बहुत संतोष जाला. ऐशियास राजश्री [दौलतराव] बाबानी वर्तमान ऐकून द्रव्युक्त भाशणें कामकाजाचे बंदोबस्ताविषई मारनिलेस खातरजमेनी सांगोन आम्हाशिले. त्यास पारखजी, तुम्ही तेथे आहा, त्याअर्थे आमचे कोणहेविसी न्युन्य पडू देणार नाही. तुमच्या लोभाचा पर्याय मारनिलेचे लिहिणे बारंवार पाहून समाधान होत आहे. हा ईश्वरी नेम. आमचे या दिवसाकरिता तुमचा समागम आणी करून ठेविला आहे. तदनुसार आम्हातुम्हास वियोग नाही व कैलासवासीचा भावपणा त्यांचे मागे रक्षणे प्राप्त आहे. सविस्तर वाळाजीपंतास लियो आहे त्याजवरून कळेळ. कामकाजाचे बंदोबस्ताची पैरवी आपण केलीच आहे. त्या अन्ये नमुदात आणोन या लौकर करावी. सिबंदीचा मोठा गर्गशा पडून दिवस बहुत कडाकुटीचे जातात. त्यास या समई हे काम अविलंबे जाले पो. शत्रुची शांती^२ तर जाली, हे तुम्हास कळलेच आहे परंतु दौलत वडूत नादारीस^३ आली. ही सुदरोन पूर्वस्थितीवर आ[ण]णे तुम्हाकडे. हा

(५५) या वेळी राजकारणांत आमुख्यानें राजसिबां भाग घेत असून परस्परांस वेळोवेळी साहाय्य करण्यास कारणीभूत होत असत. कित्येक वेळां त्यांच्या स्नेहभावार्थे पर्यवसान सोडेर संबंधांतही होत असे आणि तसाच योग पुढें शिदिपवारसंबंधी घडून आला आहे.

(५६) मुरारराव पवार २० जुलै १८९६ रोजी मृत्यु पावला.

(५७) उत्पन्नाचा असा एकही महाल या वेळीं चारकरांजवळ राहिला नव्हता. मुख्य मिस्त बदनावर व बेरसे या दोन महालांवर होती ते तर सिबांकाडे फसले होते.

मुख्य उभयता^{११} यास पत्रे पाा आहेत. तुम्ही व पारखजीनी पाहून विचारास आल्यास प्रा
करावी. तः रा छ * १ माहे जिल्काद. बहुत काये लिहिणे हे विनंति.

मोर्तव
मुद

पो छ २० जिल्काद

डाा आश्विन वध ५

[१२ अक्टोबर १८१६]

लेखांक [४१]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७३ आश्विन शुद्ध १३

[४ अक्टोबर १८१६]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार दंडवत विनंती
उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. माद्रपद वष ७ चे पत्र
पो ते पावले. लिहिला अमिप्राय अवगत जाला. पत्रे तुमची आली त्याचे उत्तरे पाा ती
पावली नाहीत. त्याजवर पुन्हा रागी केली आहे. ती पावोन सविस्तर कळेळ. मधे
अडचणीचे दिवसामुळे बोलण्यास अवसर पडला नाही. अलीकडे योग घडउन निश्चयात
आणिलेच असेल, त्या प्रो उलगडा करून घेउन लौकर यावे....टले म्हणजे होळकर
याजला ...तील पत्रे लेहून उत्तरे आणविली^{१२} म्हणोन लो[तरी] उत्तम आहे. येथील सर्वोपरी
पाहाणे सांभाळणे तेथेच आहे. काम होण्यास दिनावधी मात्र आता होउ नये. प्रसंग
बहुत अडचणीचा, यतद्विषई आपणा गैरवाकफ नाही. सविस्तर वरचेवर लिहिण्यात येतच
आहे. तुम्हाकडील मार्गप्रतीक्षेवर वस्त काढीत आहो. हाली बहुतच सरंजामात घोळ
पडून येथेही वखवख जाली आहे. अशा वेळेस सांभाळतील तर बहुत उपयोग होउन
स्थिती राहील. नाहीतर लोकाचे मान स्वाधीन राहाणार नाही व येथही इतःपर दिवस
निघणे अवघड आहे. सर्व आपली चिंता राजश्री पारखजीस त्याणी आजपर्यंत सांभाळून
हालीही नमुदात जाबसाल आणिला त्या प्रो परिणाम स्वाचा तेच x [लावितील] राजश्री
बापूचे पत्रावरून कळेळ. विजयादशमीचे मुहूर्ते मारनिले बाहेर निघोन मुा केला आहे.
आपलेकडील सविस्तर वरचेवर लिहित जावे. दरबारखर्चाविशी नगैरे लो त्यास दादा,^{१३}

(८२) दौलतराव शिंदे व त्याची पत्नी वायजाबाई शिंदे.

(८१) होळकरांस शिंद्यांनी लिहिलेल्या या पत्राची नकल उपलब्ध नाही. पण त्या वेळचे
राजकारण पहाता दौलतरावांनी हे विशेषच केले असे म्हणावयास हरकत नाही.

(८४) बाळाजीपंत वाकणकर यास मैनाबाई ' दादा ' म्हणत असत. [लेखांक ५४]

कोणताही अर्थ राहिला नाही. त्यास प्रसंगी संभाळावे हाच मार्ग आहे. वंदोवस्ता पो मुख्य दौळतीस आजार होता तो तर श्रीनी निवारण केल. हे मोठेच विघ्न होते. फौज सरजाम याकरिता बाळगावा. तेणे करून आपला उपसर्ग दुसऱ्यास, दुसरे याचा आपल्यास. त्याचे कारण तर गेले परंतु आतां माहाळ दोहीकडील सुटोन उपद्रव कोणहाचा न लागला म्हणजे सर्व निर्वेध चालेल. हे करणे तेथे आहे. तिकडोन सोडचिठ्या जाल्यावर सोवत्या^१ कडोनही देवाव्या. विना तेथील नेटाखेरीज होणार नाही. तेथील बोलणे बोलण्यात आल्या अन्वये पत्राचे मानानी पाहता आजपर्यंत नमुदात आलेच असेल. सोडचिठ्या घेउन लौकर पाठवाव्या. सिबंदीचे देणे लाखो रुपये चढले. तसेच सावकारी पेच मनस्वी आहेत. राजश्री चापूजी रघुनाथ [दीचे] याची ब्यार महिने येथे छावणी जाली व मारनीलेसही दुसरे हात x x बैठक पडून लोकाचा बहुत गवगवा जाला आहे. अशात चिठ्या येउन पोहचल्या असता ठीक पडेल. बाळाजीपंत, या कामास बहुत दिवस जाले तसे आता लांबणीवर जाऊ नये. तुम्हाकडील मार्गप्रतीक्षा होउन दिवस निघत आहेत. सिबंदी हातात न राहिल्यास आणखी बोभाटाचीच कारणे होतील [तरी] असे न व्हावे. खर्चाविसी लियो त्यास तेथे परस्थली राहाणे, येथील विचारही लेहून सुचवावा असे नाही परंतु होईल तेथवर केले पो. त्यास कांहीं तजवीज चापूनी केली आहे ती त्याचे पत्रावरून कळेल. पहीले रा बराबरच चिठी पा होती ती गेली. हाली पुन्हा करून पा आहे. बिजोरी सामान झाडे बैठकीची दोन व फानसे दोन उजनीस पावती केली. तेथून ते पाठवितील. दुकानचे पत्र आले ते पो होते. परंतु तेही गेले. ती मातोश्री आजीबाई त्रयासो यास महीना पाठण महीना समाधान नडुते. औषध उपाय करावयाचा तो केला परंतु गुणास न येता श्रावण शुभा १३स १ देवआज्ञा जाली. ईश्वरे बडूत वाईट केले. वडीलाचा मोठा आश्रा x x [जसून आम्हावर] छत्र होते परंतु योगास कोणहाचा उपाय । श्रीचे इछेस आले ते खरे. वडोबाकडील वृत्त अद्यापी यथापूर्वच आहे. तुमची पत्रे आली ती व येथोन लेहून जी रा केली ती वडोबास जाउन नवसरी पा आहेत. उत्तरे आली नाहीत. आल्यावर तुम्हाकडे येतील. वरकड मार चापूच्या लािा वरून कळेल.

(८०) मुरारराव पवार.

(८१) होळकराकडून.

करणे प्राप्त. काळमाहात्मानरूप सर्वांचे बुद्धिमान होवो जगल्यास निरोपाये. तुम्हास आठ^१ मास जाले, फौजेचा गरगशा किती, रा बापूजी रघुनाथ याणी तरी कसे दिवस लोटावे ! सर्वांचीच पराकाष्ठा जाली. पत्र पाहताच मुख्याचा व पारखजीचा निरोप घेउन येण्याचे करावे. ^१ राा छ * २७ माहे मोहरम. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनती. मोर्तम
१४

लेखांक [४३]

श्री ^१ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष वद्य १४
[१७ दिसेंबर १८१६]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती मैनाबाई धवार विनंती. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहित जावे विनये. तुम्ही हळकरे जोडी मार्गशीर्ष शुभा ५ पत्रे देवोन रवाना केलीत ती वद्य १३ येथ पावली. पत्नी मजकूर लिहिल्या अन्वये अवगत जाला. व्याप्रमाणे मुख्यास व पारखजीस व तुमचे नावचे पत्र लेहून पाठविले आहे. इकडील वर्तमान होळकर याजकडील फौजेनी^२ प्रगण्याची बहुत खराबी केली. ती पत्नी कोठवर ल्याहावे ! आज दोन तीन महिने बदनावर व घडनगर व धार ह्या तिही माहाळत उपद्रव देण्यास कांहीं कमती केली नाही आणि अद्यापही मुकाम करोन आहेत. तुम्हास कळावे म्हणोन लिहिले आहे. राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिचे] फौज सुद्धा लोणीवाड्या^३ कडे गेले आहेत. पुढे घासवाड्याकडे जाण्याचा विचार आहे. घडोद्याचे लखोटे पाठविले ते व बापूची पत्रे व माझे नावचे पत्राची नकल करोन ऐसी पत्रे बापूकडे लष्करात रवाना केली. तुमची मुले माणसे घडनगरी खुशाल^४ आहेत. आपण त्याजविसी काळजी तिलग्राये न करावी. घडोद्याकडील अलीकडेस कागदपत्र येत नाहीत.

(८५) मे १८१६ त बाळाजी लक्ष्मण घारेहून ग्वाल्हेरीस गेले होते.

(८६) होळकराकडील छानहाते याच्या कौजेनें या वेळीं बडनगर, सागोर, दिगठाण, अमहोरा, धार व बदनावर ह्यादि शिंदे व धार यांच्या माहाळत उपद्रव दिल्यामुळें पेरणी देखील होऊ शकली नाहीं.

(८७) हा लोणावडा गोध्याच्या उत्तरेस आहे.

(८८) ग्वाल्हेरीस जाते वेळीं बडनगरास आपले ब्याही रघुनाथ बाबूराव याजकडे बाळाजी पंतानें आपली मातुश्री, स्त्री, पुत्र व दोन मुली ह्या सर्वांस ठेविलें होतें. त्यांच्या बरोबर नारो जिवाजी आठल्ये या नांवाचा कारकूनही होता.

येथील व्यवहार आपल्यासह तेथे कोण्हास अजाणा आहे असे नाही. जे करून पो तेच मोठ्या प्रयासे जाले. पुढे होण्यास सावकार यास कांहीं आधार वाटल्यासिवाय....व्यवहारा असे घडतच नाही. त्यास वदनावरची [सोड]विठी आली म्हणजे पाच रुपयेचे काम होईल. वरकड पांच रुपये दरबारखर्च पडेल खरा परंतु बिना माहाळ मोकळा जाल्यासिवाय कोण्ही देणार नाही. विठी आल्यावर लिंगो प्रो घडेल. तोपर्यंत तुम्हास तेथे राहावेच लागेल. सोडविठ्या येउन निर्वेधपणे आपले आपल्याकडे जाले पो यास्तव मागे राहाणे प्राप्त व तेथीलही गाव गुंते उरकोन मग यावे. ॥ बहुत काय लिहिणे रा छ * १२ माहे जिल्हकाद हे विनंती.

मोर्तव
छर

पो छ २९ जिल्हकाद
कार्तिक शुभा १ सोमवार
[२१ अक्टोबर १८१६]

लेखांक [४२]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष वद्य १४
[१७ दिसंबर १८१६]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यासी.

दंडवत विनंति विशेष. तुम्ही गेल्यास आठ मास होत आले. येथील पर्याय सविस्तर राजश्री अलिज्याह बहादर यास श्रुत करोन पेशजी तुम्ही उत्तरे लिहिली की माझी बहुत प्रकारे खात्री करोन आम्हासून दिले, आपेक्षा बंदोबस्त करोन देवोन सत्वरच रवानगी करून देणार, ऐसियास पूर्वापार वरोने याप्रमाणेच चालत आले. त्या चालीस वेध नसावा जाणोनच तुम्हास रवाना केले. आप्रो तुमचा गौरव ठेवोन बंदोबस्त करोन या दौलतीची उस्तवारी करावी हे [दौलतराव]वाबाचे बडीलपणास उचितार्थ, लौकिकातही दिसोन आपल्यासही संतोष परंतु तुमचे लिहिणे आशाढ मासी आले त्यास षण्मास होत आले. तेव्हा आसीर्वादात्मकच दिसण्यात येते. येथील व्यवस्था त्यास ओपली तरी नाहीच. आज आठ वर्ष कसाले काढले, लाखो लाख सावकाराचे देण्याचे पेच व सावकार जबरदस्ताचे पेच्यातील, परंतु ममतेचा पदार्थ म्हणोन दिवसगतीवर टाकोन अन्य व्यवहार हा कालपर्यंत होवो पावला नाही. आलिज्या[ह] वाहादर याही बडीलपणे बंदोबस्त केल्यास ठीकच आहे. उगाच काळाचे मुखदाक्षिण्य असल्यास मर्जी. तुमचे रवानगीविषई हळी पत्रे मुख्यास व पारखजीस लिहिली आहेत. [ती] प्रविष्ट करोन निरोप घेउन निघोन यावे. आपला प्रयत्न तितका केला. इतकियावर संस्थानचे प्राळन्ची असल तो व्यवहार घडल व आपल्यासही [तो]

पेचात येवोन येथील रक्षण करण्यात कमी पडो दिल्ले नाही. या समई कांही सरवरा त्यांची त्यासच व्हावी ही ईश्वरा आमची पूर्ण करणे तुम्हाकडे. कैलासवासी माहाराज यांचे आपण बंधु त्यापेक्षा मातोश्री साहेबांची यात्रा सांग करणे आपल्याकडेस. वरकड साकल्या बाळाजीपंतास लिहिले आहे. त्याबरोन कलेल. १ रा छ * ७ माहे जमादिखावल. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोनेव
नुद

लेखांक [४५]

श्री १ कालकाप्रसन्न + संवत् १८७४ चैत्र शुद्ध ८
[२६ मार्च १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती मैनाबाई पवार दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये लिहित जावे विशेष. अलीकडे तुम्हाकडोन पत्र येवोन वर्तमान कळत नयते ते[णे] करोन बहुत चिंता बागत असता उद्यनीस सावकारी लेख आले, त्यांत पारखजीस [फाल्गुण] वद्य ५ वसे जाली त्याबरोन चित अती संतोपास पावले. त्यास आता दिवसगती न लाविता कार्यांचा बंदोबस्त करोन येवोन यावे. येथील व्यवस्था तुमचे लक्षातच आहे. यानंतर ती मातोश्री वयासाहेब यात्रेस जाण्याकरिता प्रस्थानी निघाली परंतु तेथील पर्याय विपर्यस्त यामुळे केवळ चित उद्दिप्त होवोन तुम्हास पत्र लिहिले आहे व रो काकाजीही पारखजीस व तुम्हास पत्रे लिहिली, त्याबरोन सविस्तर ध्यानास आणोन पारखजीसी बोलणे ते बोलवे. सारांश धार संस्थानाबद्दल वयासाहेब किती खराब होवोन आज ता याथील संरक्षण केले. त्याचे सार्थक या समई पारखजीसी बोलोन सरवरा होय तो अर्थ जाला पाहिजे. पारखजी कैलासवासी माहाराज यांचे बंधु. माहाराज आज असते तरी अर्थ प्राणासी सादर होवोन यात्रा वयाशक्ति सांग करण्यात कमती न करिते. आता धार संस्थानचे सर्वोपरी बोसे पारखजीचे माया, त्यापेक्षा मातोश्री साहेबांची सरवरा करणे त्यास प्राप्त. आम्ही लिहून घुचवावे ऐसा अर्थ नाही. जितकी सरवरा तितकी या संस्थान पेठ्यांतच पार पाडोन घेणे पारखजीकडेसच. येणे करोन इहलोक परलोकी पारखजीची कीर्ती होवोन वयासाहेब किती संतोष मानतील. हेच पत्र पारखजीस दाखवोन उत्तर बोलण्यात येईल त्याप्रमाणे लिहून व वयासाहेबाचे पत्राचे उत्तर ऐसी डाकेत देवोन जल्द पावतील ऐसी रवाना करावी. रो बापू [दिचे] धर्मपुरीस”

(११) धर्मपुरी. घारेच्या दक्षिणेस १५ कोसावर नर्मदेच्या काठी हा एक पवाराचा महाल आहे.

आल्यावर तीकडील वर्तमान लेहून पाा. वरकड सविस्तर मागाहून लेहून पाा. कळावे.
 † रा छ * २७ माहे मोहरम. बहुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनंती. मोर्तेव
सुद

पो छ ११ माहे सफर
 उा पौष शुा १२
 [२१ दिसंबर १८१६]

लेखांक [४४]

श्री १ कालकाप्रसज * संवत् १८७४ चैत्र शुद्ध ८
 [२६ मार्च १८१७]

राजश्री गोकुळ पारखजी गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती मैनाबाई पवार विनंती उपरी.
 येथील कुशल जाणोन स्वकीये लिहित जावे विशेष. अलीकडे तुम्हाकडील वर्तमान समजत नवते. तेणे करून चित्त अति उद्विग्न होते. उज्यनीस सावकाराचे दुकानी लेख आले कीं, पारखजीस बळे फाल्गुन १ बहुल पंचमीस सरकारातोन होवोन यथापूर्व कार-भारार्चा^१ क्रम चालू जाला. त्याबरोन बहुत संतोष जाला. तुमची निष्ठा सरकारकामावर शाबूद व श्रीद्वारकाधीश चरणी अहर्निशी लक्ष व्यापेक्षां तुमचे चालीस वेध अणुमात्र यावयाचा नाही. दरम्यान व्यर्थ खेलेल पडती, येगे करोन सरकारकामाचा नाश परंतु दिवसमाना [वाचो] न शत्रु कोणास बावा. रो बाळजीपंतास आपण पूर्ण अभिमान धरोन ठेविले त्याप्रमाणे आता दिवसगति न लाविता कामाचा बंदोबस्त धारिल्यान्यवे करोन देवोन रवानगी जलद करावी. पारखजी, आता आंत पाहो नये. येथील व्यवस्था तुम्हास काय लोपली आहे ? ही दौलत तुमचे आधारवर, हे जघन्यात प्रसिद्ध, याचे सार्थक करणे तुम्हाकडे. तीता मातोश्री वयासाहेब^२ गायकवाड श्रीमाहायात्रेस जाण्याचे उद्देशे निघोन लवकरच धारेस येवोन तुम्हाकडेस येतील. बयासाहेबाचे बोलण्याचे भाव सविस्तर रो प्रेमानंदमाई तुम्हाकडेस आले ते सांगता कळेळ. व हली बयासाहेब व रो रघुनाथराव काका [फणसे] यांचे लिहिल्यान्यवे बाळजीपंत श्रुत करतील. सारांश घुराराव [पवार] यांचे दंग्यापासोन या आपले संस्थानाविषई बयासाहेब लाखोच्या

† ८ मार्च १८१७

(८९) पहा टीप ४४.

(९०) गहिनाबाई गायकवाड यास मैनाबाई 'बयामाहेब' म्हणत असत. त्यांनीं धारकराकरितां लक्षावधि रुपये खर्च केले. पण ते परत देण्याचे तर्त साधन नसल्यानें गोकुळ पारखासच पैसाटका देऊन यात्रा करविण्याची मीड घालण्यापलीकडे मैनाबाईंजवळ काहीं उरले नव्हते.

तसे राजश्री काकाजी यास कारनाईक^{१४} साहेब बडोदकर याणी सर्व हकीकत x x x त्यास सर्व सांगितले आहे. त्याणी उत्तर केले की वार्ड येथे आल्यावर पुण्यास^{१५} लिहून बंदोबस्त करून देऊ. हे व श्रीमंत मातुशी वयासाहेब याची भेट होणे त्याअर्थां तेथे जाणे प्राप्त आहे. तोच मार तुम्ही लिहिला त्याप्रो द्वासीवाले याजकडून उद्योग धारीत्या प्रो करवावा. आता आपले कार्याचे सधान पारखजीसी बोलण कराव. चहूकडील समय बैचाचा^{१६} आहे. आयःपर दिवसगत जगो नये. तूर्त प्रदनावरची सोडविठी सत्वर घेउन पाठवावी. त्यासिवाय खर्चाची वगैरे वेढवूदी होत नाही. वरकड वर्तमान शापूच्या पत्रावर कळेल. कलमनंदीची यादी लिहून दिली ती ठीकच आहे. सिवाय येक कलम^{१७} राहिले ते अलहिदा लिहून पाठविले आहे. कळवे. १ रा छ० २५ माहे रमजान. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

मोर्त
३५

पो छ ४ माहे सवाल

आ श्रावण शुभा ६ सोमवार

[१८ अगस्त १८१०]

लेखांक [४७]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ श्रावण वद्य ४

[३० जगत् १८१०]

राजश्री बाळजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. पेशजी तुम्हांकडोन पत्रे आली त्याची उत्तरे पाठविली ती पावलीच असतील. आलीकडे तिकडील वर्तमान काय आहे, कलमनंदीची यादी द्वासीस^{१८} पाठविली त्याचा जाव काये आला, बदनावर प्रकर्णी

(१४) कारनाईक (Carnac) हा या वेळी इंग्रजांच्या वतीने गायकवाडांकडे जलोद्यास वकीलीचे काम करीत होता.

(१५) पुण्यास म्हणजे प्रत्यक्ष पेशव्यास किंवा त्याच्या दरबारी इंग्रजांचा जो वकील होता त्यास. बहुधा दुसरेच अनुमान विशेष संभवते.

(१६) या वेळी सर्वत्र गडबडी चालल्या होत्या.

(१७) या कलमनंदीची नकल कोठे सापडत नाही. अर्थात् जे स्वतंत्र कलम घालावयाचे होते ते कोणते हे सांगता येत नाही.

(१८) 'साक्षीकर शिवराम मात [याचा स्नेह इंग्रजांशी असून त्याचा] कारमारी गोपालराव याची मानप्रतिष्ठा कंपनीचे चरी कलकत्यास मुख्य ठिकाणी लागली आहे हे ध्यानांत आणोन संस्थानचे वचावाचे अर्था [विषयी] पेरवी करविली.'

आहेत. सरंजामात बहुत लवकर बंदोबस्त करोन आला तरीच स्थिती. याकारिता दिवसगती न लावितां जलद येण्याचे करावे. १ रा छ * ७ माहे जावळ. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तब
खर

लेखांक [४६]

श्री १ कालकाप्रसन्न *संवत् १८७५ अधिकश्रावण वद्य १२

[१ अगस्ट १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यास.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती भैनाबाई पवार दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही श्रावण आधिक वद्य चतुर्थीच्या मितीची पत्रे पाठविली ती वद्य येकादशीस पावली. माझे पत्रातील व राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिघे] याच्या पत्रातील मजकूर कलमबंदी^{११} सुधा अवगात येउन सर्व अर्थ ध्यानांत आले. राजश्री बाळाभाई सेठ व मातुश्री भैनाबाई^{१२} साहेब [शिंदे] यांचा काळ जाहाल्याचे वर्तमान लिहिले तेणे करून चितास खेद वाटला. बाळाभाई अल्पवय असतां दुकानचा व दरबारचा बोज ठेउन पारखजी यास विश्रांति बहुत होती. आता सर्व व्यावृत्ति येक पारखजीवर. ईश्वर सत्तेस उपाय नाही. वरकळ कलमबंदी तुम्ही लिहून दिल्ली व बापूस लिहिले की बडोद्याकडील व सरकारचे मर्जी काय कसी ते लिहून पाठवावे. आ प्रो उद्योग निःशंभय करावा. आम्हाकडील व बडोद्याकडील शंभय काडी मात्र घेऊ नये. आम्हीही बडोद्यास जाण्याचाही उद्योग यदनिमिले करून तुम्हाकडे आगाऊ पत्रे पाठविली आहेत त्या प्रो जाण्याचाही उद्योगात [आहो.] श्रावण सुध्यात जावे असा मानस पुर्तेपणे आहे परंतु येथील वेवस्था खर्चावेचावी हे तुम्हास ल्याहावी ऐसे नाही. तथापि आता हाच उद्योग केल्यासिवाय परिणाम नाही, असे समजून चुकले.

(११) ही तहाची कलमबंदी होय. मात्र ती शिंदे किंवा झासीवाळे यांपैकी कोणाशी ठरली हें निश्चित सांगवत नाही. तथापि या कलमबंदीनंतरच शिंद्यांच्या सोडविल्या सुटल्या आहेत त्यावरवीं ती १८०७ च्या यादीप्रमाणे शिंद्यांशीच झाली असावी. तहाचा उद्योग इंग्रजाशी झासीकराच्या मध्यस्थीनें व्हावयाचा होता असें मानलें तर तिचा संबंध झासीवाल्यांशीही संभवेल परंतु पुढें तिचा उपयोग झाला नाही. कारण बाळाजीपंताच्या अपरोक्ष बापूजी दिघे याचें सर जान मालकमाणी तह घडवून आणिला.

(१२) आनंदराव शिंदे याची ही जी अष्टन दौलतराव शिंदे यांची ही जवनी होय. २२ जुलै १८१७ रोजी आ मृत्यु पावल्या.

ध्यानात येईल. जाण्याचा वेत खचित परंतु तुमची पत्रे या प्रो आली. त्यावरून जाण्याचे रहित करून क्लृप्तीपर्यंत जावयाचे ठराविले. तेथे जाउन घुगाफर^{११} याची तोड निघाल्यास करून माघारे येतो. आता सध्या वडोबास^{१२} जात नाही. पेशजीची कलमवंदी पत्रे तुम्ही झासीस पाठविली आहेत. परंतु कागदोपजी जावसाळ याजकरिता तुम्हीच जाउन समक्ष बोलून वंदोवस्त करून घेतला असता चांगले. वरकळ मार राजश्री बापू रघुनाथ [दिघे] याचे पत्रावरून कलेल. इंद्रगड, खातोळी व सोपार याचे बोलणें आपण कांहींच केले नाही. त्यास गोविंद गोपाळ याचे वेळेस मल्लासीची याद ठरली आहे. त्याची नकळ^{१३} तुम्हा बराबर आहे. त्याप्रो तेही जाल्याची चिठी करून घ्यावी. येक वेळ होईल ते होईल. मग वेध पडेल म्हणोन घुचविले आहे. कळावे. † रा छ * १७ सवाल. लोम कराबा हे विनंती.

मोठे
घर

पो छ २७ माहे सवाल
छा भावण वा १४ बुधवार
[१० सितंबर १८१७]

लेखांक [४९]

श्रीकालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ आश्वपद शुद्ध ११
[२१ सितंबर १८१७]

राजश्री गोकुल पारखजी गोसावी यांस.

अखडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. राजश्री दौलतराव बाबा याणी कृपा करून प्रो वदनावर व प्रो वेरसे येथील सोडचिठ्या दिल्या. त्यास राजश्री चालाजी लक्ष्मण याही प्रो वदनावर येथील सोडचिठी आम्हाकडे पाठविली त्यावरून येथून राजश्री अंबाजी सखाराम [कंपूवाले] याजकडे कारकून पाठवून सनद दाखविली. त्याणी पळटणवाले यास दाखवून उत्तर दिले की हा महाल पळटणाकडे x [लाउन दिल्हा] आहे. त्याची तीन वर्षांची तलव चढली. त्याचा निकाल जो करून देईल त्याणी ठाणे

(१०१) हा भकराणी मुसलमान [पेंढारी] जथ्याचा पुढारी असून त्यानें भारकराकडील करीम जोहरा नामक कमाविसवाराशी संगनमत करून पवाराचा कुडी महाल हावला होता

(१०२) शिवांकडून सोडचिठीनुसार महाल पदरी पळण्यास विरंगाई होत गेली त्यामुळे मैनाबाईस बडोद्या मार्फत उद्योग करावासा वाढला यात नवल नाही.

(१०३) पहा लेखांक १ टीप १.

काये जाहाले, हे सविस्तर लिहून पाा. बडोद्याहून राजश्री रघुनाथराव काका [फणसे] यांची पत्रे आली ती पाठविली आहेत. त्यावरून मजकूर घ्यानांत येईल. आम्ही बडोद्यास जावयासी निघाले ते रिगणोदेस]'' मुकाम आहे. पुढे कुक्षीस येक दोन मुकाम होतील. तुमच्या पत्राची मार्गप्रतिक्षा करित जागोजाग मुकाम करित चालणे आहे. याजकरिता पत्र जलद पाठवावे. १ रा छ १६ माहे सवाल. बहुते काय लिहिणे हे विनंती.

मोर्तव
मुख

पो छ १ माहे जिल्हकाद

छा भा मास शुभा ३ सनवार

[१३ सितंबर १८१७]

लेखांक [४८]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ श्रावण वद्य ५

[३१ आगस्ट १८१७]

राजश्री बाळजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. तुम्ही श्रावण शुभा १ द्वादशीच्या मितीचें पत्र पाठविले ते बघ १ चतुर्थीस पावले. प्रो बदनावर व प्रा बेरसे या दोही माहालच्या सनदा तयार जाहल्या आहेत, दरबारखर्चास साहासात हजारपर्यंत [पाहिजे] त्याची निशा वडनगरास गणपतरावजी [१] यास बावी म्हणजे सनदा येथून त्याजकडे पाठवितो, हौळकराडील माहालचेही बोलणे केले. त्याचाही उलगडा होउन येईल म्हणोन बगैरे लिहिले ते कळले, असियास दरबारखर्चाची तजवीज केली पाहिजे याची चिंता नाही. तुम्ही लिहिल्या प्रो सनदा वडनगरास पाठवून द्याव्या. तुम्ही ल्याहाल त्याप्रो ऐवजाची निशा त्याची करून सनदा घेऊ. तुमचे पत्र येताच निशाचे तजविजी करिता राजश्री अमृतराव^{३०} विठळ [दीघे] यास वडनगरास पाठविले आहेत. तुम्ही सनदा वडनगरी पाठउन बावी. आम्ही बडोद्यास जावयासी निघोन रिगणोदेस मुकाम केला म्हणोन अलहिदा तुम्हास पत्रे पाठविली आहेत. ती पावल्यावर

(९९) रिगणोद. हा गाव अमरावत्याच्या पश्चिम दिशेस ६ कोसावर असून तो या वेळीं अमरावेकर राजाकडे होता. तो बडोद्यास जाण्याचे मार्गात तो येत असे. [लेखांक ४८] सांप्रत जिनसीवाले याजकडे हा जागीर आहे. [ताचा १ पान ९७]

(१००) हा बापूजी रघुनाथ दिघे याचा पुतण्या होय.

किरकोळ खालसे वगैरे गाव येथील मकई^{१०६}च्या तोजीचा वसूल घेतला. शखतगढ,^{१०७} मुलठाण,^{१०८} व बडोदे येथील वसूल दिव्हा नाही. त्याचा मुकाम येउन प्रगण्यात घूम मांडली. त्यावरून आम्ही बडोद्यास जाणेयाचे रहित करून दरकूच राजगडास^{१०९} मुकाम आला आहे. येथून कूच करोन बंदनावर प्रगण्यात जाईल. परंतु आपला मुकाम तेथे गेल्यावर त्याणी समाधानानी ऐकिल्यास ठीकच आहे. नाही तरी खिसा होईल. याजकरिता तुम्हास लिहिले आहे. येविसी तुम्ही तेथे बोलोन „त्याजकाडील वकीलास निष्पण ताकीद करून त्याचे पत्र पाठउन द्यावे. पलटणवाले खिसा करणार हे तुम्ही राजश्री पारखजीस समजाउन कळेल तसा बंदोबस्त करून पत्रे पाठवावी व वकीलासही ताकीद करावी. तुम्हाकडून पत्रे आल्यावर धारेडून पत्रे पाठविली ती पावलीच असतील. त्यात आवाजीपंताचा मु ..आला म्हणोन लिहिले होते. त्यावरून तुम्ही बंदोबस्त केलाच असेल. पेशजी दरबारखर्चाविसी तुम्ही लिहिले होते त्यावरून तजवीज करून पाठविली होती. सोडचिठ्या घेउन ऐवज बाबा असा करार परंतु चिठी परमारा आली. तेव्हा सावकार ऐवज देणार नाही याजकरिता तुम्हा कडोन पत्र आल्यानंतर ऐवज देण्याविसी पत्र सावकाराचे पाठवितो. राजश्री बापूजी रघुनाथ कनबाड्यास^{११०} गेले आहेत. येक दोन दिवसी येतील. पत्राची ताकीद वकीलास करून उत्तर सत्वर पाठवावे. १ रा * उ ९ जिल्ह्याद. बहुत काय लिहिणे लोम फीजे हे विनंती.

मोर्ग
मुद

पो उ २८ माहे जिल्ह्याद.

आ. माद्रपद मास वा ३० शुक्रवार

[१० अक्टूबर १८१७]

(१०६) पूर्वी माळव्यांत वर्षाची चार पिढे निघत असत त्यापैकी मका हे पहिले पीक असून त्याचा जो सारा तो 'मकई तोजी' या नावाने वसूल केला जात असे.

(१०७) शखतगढ, मुलथान व काळी बडोदे ही तिन्ही स्थळे बंदनावर महालात असून तेथील रजपूत ठाडूर पवाराचे अंकित असून अद्याप चारकरास ठाका देतात [Aitchison vol iv pages 441, 442]

(१०८) अमरावत्याच्या उत्तरेस १ कोसावर राजगढ हा कस्बा असून या वेली तो अमरावरेकर राजाकडे होता. १८५७त तेथील राजाने बंडाली केल्यामुळे संबंध राज्य स्यालसा होऊन शिवाच्या स्वामित्वा-बाली गेले. [Aitchison vol iv page 127]

(१०९) कनबाड्या हा गांव कुशी महालांत येतो.

व्यावे. तेन्हा यातील भाव खिसा करावयाचा दिसोन आला. प्रगण्यांत निकड करून वसूल घेत आहेत. याजकरितां तुम्हास लिहीले आहे. तरी माहालाविसी अमिमान धरून सोडचिठ्या घेउन दिल्या त्याप्रो अंबाजीपंत यास व पलटणवाले यास निष्पूण ताकीद होउन ठाणे याची दखल देवावी. संस्थान येथील अमिमान पहिल्यापासून धरीत आला आहां त्याप्रो धरून ठाण्याची ताकीद निष्पूण करून दखल देवावी. वरकड मार बाळाजीपंताचे सांगितल्या वरून कळेल. कळावे. रा छ ९ माहे जिल्काद. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

मोठे
उद

लेखांक [५०]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संमत् १८७४ भाद्रपद शुद्ध ११
[२१ सितंबर १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. तुम्ही प्रो ब x पावली. त्या अलीकडे पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. त्यास सविस्तर लिहून पाठवावे. यानंतर दनावरची पत्रे धारेडून आम्हाकडे लोन्हारी^{१०४}च्या मुकामी आली सावरून राजश्री रंगो माहादेव याजबराबर सनदेची नकल करून देउन राजश्री अंबाजी सखाराम [कंपूवाले] याज कडे पाठविले, नकल दाखविली. त्याणी उत्तर केले की, मा]हाल पलटणाकडे लाउन दिल्या आहे. तीन वर्षांची तलब त्याची देणे. त्यावरून कुमेदान^{१०५} वगैरे यास बोलाउन सनदेची नकल वाचून दाखविली. तेन्हा त्याणी उत्तर केले की आमचा तीन वर्षांचा हक जो देईल तो दनावर घेईल. आंबाजीपंत यांनी विचारिले की आमच्या वकीलाचे पत्र आहे की काय ? त्यास वकीलाचे पत्र आहे की काय त्यास वकीलाचे पत्र तेथून यावे ही गोष्ट खरी. सध्या....होते तेथून दरकूच प्रगणे मजकूर येथील वसुलाची निकड करून

(१०४) जोहरी. हा घाकर पवारपकील गांव कुशी गहाळांत मोडतो, तो खास करून कुशीच्या पूर्व दिशेस ५ कोसांवर आहे.

(१०५) Commandant (कमोर्दाँ) या फ्रेंच शब्दाचें 'कुमेदान' हें देशी रूपांतर होय. मराठ्यांच्या कबाड्दी सैन्यांत फ्रेंच लोकांचा जास्त बिरकान असल्यामुळे त्यांचे कबाड्दी शब्द मराठींत बरेंच रूढ झाले होते.

दशमीचें पत्र बापूस आले. त्यात तुम्ही लिहिले की कंपनी ब्राह्मदर याचे व उभयता सरदार याचे [तहनामे होत] आहेत. त्यात पवाराकडील संस्थानचा बंदोबस्त करून घ्यावा ऐसे पारखजीसह मुख्याचे विचारे ठरून तुम्हास पारखजी याणी मुचविले, ते तुम्ही लिहून पाठविले. ते पत्र आम्ही पाहून त्याअन्वये मुख्यासह पारखजीस पत्र लिहिले आहे. ही पत्रे तुम्ही मनन करून मुख्यास देणे असें तुमच्या नजरेस आल्यास देउन आपला बंदोबस्त उभयेता सरदाराचे तहनाम्याबराबर करून घ्यावा. व येविसी संशयात्मक^{१११} बडोद्यास लिहून पत्रे आणवावी म्हणोन लिहिले आहे. त्यास बाळाजीपंत, असा दिवस आपल्यास कधी येणार ? उभयेता सरदाराचे तहनाम्यात आपला बंदोबस्त होतो असे असता पत्राचा संशये तुम्ही घेता हे काय ! आपणच सतंतर करू जाता या गोष्टीस कित्येक प्रयास पडतील. हे सर्व तुमच्या लक्षांतच असेलच. व्यापेक्षा असा दिवस वारंवार येणार नाही. तसे उभयेताचे तहनाम्यात आपण येउन मार्ग सुरक्षित चालतो. व्यापेक्षा बडोद्याकडील साधन करण्याचे कारण काय ? उभयतानी आपल्या संस्थानची पायमळी केली म्हणोनच आम्ही बडोद्यास जात होतो. ते मागती फिरजे. आता त्याचा त्याणी लोभ ठेउन बरदास्त करितात असे जाहल्यास परभारा करावे ही इच्छा आज तागाईत नव्हती परंतु तुम्ही येथील नादारी केवळच जाणून तेथे गेला. पंधरा सोळा महिने राहून तेथील दरबारी कांहीच दाद लागली नाही, म्हणोन या उद्देशात प्रवर्तक होउन करणे प्राप्त जाहाले होते. हली तुम्ही लिहिल्यावरून बडोद्याकडील बोलणे सध्या मोघम असावे म्हणोन राजाजी सीताराम बापू व वां पुराणीक बाबास लिहिले आहे. पुढे तुमची पत्रे येतील त्या अन्वये करावयासी येईल. तेथे होत असल्यास ईकडील संघष घेऊ नये. ताल, मंडावर, बेरसे वगैरे माहाल याची सुटका होण्याचे लवकर करावे. तुम्ही पेशजी....या प्रसंगी येण्याचे करू नये. तेथे दरबारी सध्याचे प्रसंगी चहूकडील घोरणे,^{११२} तेव्हा येण्याचे लिहिता, अपूर्व आहे ! खर्चाच्या पुरवणीविसी बापूस बरचेवर सांगत आहे. तेही तजवीज करून येक दोन दिवसातच चिठी पाठउन देतील. वरकड

(१११) बडोदेकर व स्वयम्भू मैनाबाई यांच्या अनुमोदनाची या वेळी बाळाजीपंतास आवश्यकता वाटणें साहजिक होतें. बडोद्यास येऊन कारण्याकची प्रत्यक्ष भेट घेऊन मैनाबाईंनीं तहाची वाटाघाट करावी असा सीताराम राजाजीचा संकेत होता. यास कारण्याकचीही संमती होती. पण तसें पुढें चढलें माहीं येवढें खरें.

(११२) या वेळीं मराठे मंडळांत सैन्याच्या मानानें केवळ हिंदीच बलिष्ठ होते. अर्थात् त्याच्या दरबारीं महत्वाचीं राजकारणें चालत असत.

लेखांक [५१]

श्री १० कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ आश्विन शुद्ध ५
[१५ अक्टूबर १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांस

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार दंडवत विनंती
उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये लिहीत जावे विशेष. तुम्हाकडोन बदनावर
प्रगण्याच्या सोडचिठ्या आल्या त्या आलीकडे पत्रे येत नाही. त्यास इकडोन पाच सात
स्वानग्या जाल्या परंतु त्यातील येकाही पत्राचे उत्तर आले नाही. यास काय म्हणावे !
असो. बदनावरची सोडचिठी पाठविलीत त्याजबरोन राजश्री आबाजी सखाराम याज
कडे येथून सोडचिठी देउन कारकून पाठविला होता. त्यावरून कळलेच असल, पंतानी
ठाण्याची दखल देण्यास नवदीगर मांडली आहे तरी राजश्री आलीज्या बाहादर यास
कडे सविस्तर समजाउन ठाण्याची दखल देण्याविशी ताकीद निक्षुण करवावी. राजश्री
बापूजी रघुनाथ [दिघे] याचा मुकाम मौजा कराव्या^{११} येथे आहे. बरकळ सविस्तर बापू
लिहितात त्यावरून कळेल. रा छ * ४ माहे जिल्हेज. बहुत काय लिहिणे छेम करावा
हे विनंती.

मोर्तब
शुद्ध

पो छ १९ माहे जिल्हेज
आ आश्विन वा ६ शुक्रवार
[११ अक्टूबर १८१७]

लेखांक [५२]

श्री १० कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ कार्तिक शुद्ध ८
[१६ नवंबर १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील
कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. प्रगणे बदनावर येथील दखल जाहल्याचे
पेशजी राजश्री बापू रघुनाथ [दिघे] यांनी लिहिले आहे. त्यावरून समजलेच असेल.
बाळाजीपंत, प्रगण्याची पायमली राजश्री आबाजीपंतानी बहुत केली. असो. छेम काळाने
जाहाले त्यास उपाये काये ! तुम्ही पुरवणी करण्यांत कमी केली नाही परंतु पत्र येण्यास
दरम्यान अवकाश पडला यामुळे पांच रुपये त्याणी घेतले. अलीकडे आश्विन वद्य

(११०) कराव्या हा गांव चारच्या उत्तरेस ५ कोसांवर आहे.

नजीक आहे. त्यास मातोश्रीचा वृद्धापकाळ या समई साजला गंगास्नान व मथुरा हा योग घडण्यास चांगले आहे, तरी येविसी सविस्तर नारो जिवाजी आठले यास लिहिले आहे. ते साहेबास विनंति करितील ते साहेबी ध्यानात आणोन मातोश्री व कुटुंब व चिरंजीव यांची राा उजनीपर्यंत करावी. तेथून पुढे येण्यास येथोन माहालनिहाय पत्रे जावत्याची पाठवितो व आपले माहाल बेरसे व ताल मंडावळ येथील ठाण्याची जलचर^{११३} याजकडून चकती घेउन पाठवितो व दुरंदेसीचे वर्तमाने चहूकडील लिहिले ते साकल्यार्थ अवगत जाहाले.

ऐसियास तुम्ही गंगास्नानास जाण्याचा मार लिहिल तो ठीकच आहे. तुमचे लिहिल्याप्रमाणे राा करावी, परंतु मार्गात पेंढारी वगैरे यांचा बहुत उपद्रव जाहाला आहे. परस्परे कडून तुमचे ऐकण्यात आले असेल. उजनीचे आलीकडेस बडनगरापर्यंतही माणसाचा निभाव होत नाही. होळकर यांची व जलचर यांची लढाई^{११४} होउन होळकर याजकडील सिकस्त जाहली. याजमुळे पेंढारी याचा उजनीच्या पलीकडेस बहुतच उपद्रव आहे. याजमुळे खानगो करण्याचा बेत रहित केल. तसे दादा, छुभतेचे दिवस ईश्वरानी दाखविल्यास श्रीगंगाजी व मथुरा सानिध्यच आहे. आगे मागे तुम्ही धारीले आहे त्या प्रमाणे ईश्वर मनोदये पूर्ण करील. सध्याच हा बेत करू नये.

बेरशा प्रकर्णी चकती आणविली होती त्याचे उत्तर येथील बकीलानी दिले की मालक्यात मालकण^{११५} साहेब आहेत, त्याजकडे कारकून पाठवावा म्हणजे बेरशाची दखल देवितील व होळकर साहेबाकडीलही माहाल सोडून देवितील म्हणोन लिहिलेत. त्यास तुमच्या लिहील्या अन्वये कारकून पाठवण्याची योजना करून आठ पंधरा दिवसी येथून पत्रे देउन मालकण साहेब याजकडेस राा करून देउ. इतकियात राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिचे] बागड^{११६} प्रांनी आल्याचे पत्रे आली होती. आठ दाहा दिवसीं लौकरच येतो म्हणोन लिहिले आहे. त्यास बापूही लौकरच येतील. आले म्हणजे कारकूनाची राा लौकरच

(११३) जलचर म्हणजे इंग्रज. 'कंपनी, अंगरेज' असेही संबोधिले आहे. [लेखांक २७, ५१]

(११४) होळकर व इंग्रज यांमध्ये महीदपुर/मुकामी ही लढाई २१ दिसंबर १८१७ रोजी झाली.

(११५) सर जॉन मालकम. [Sir John Malcolm] मालक्यांतील लढाऊ पेंढारी दखणे वगन करून तेथील बंदीवस्त करण्याचे काम इंग्रजांनी याजकडे सोपविले होते.

(११६) बागड नकाशात सापडत नाही.

वर्तमान बापूच्या पत्रावरून कळेल. १ रा उ * ६ मोहरम. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तेव
शुद्ध

पो उ १८ मोहरम
आ कार्तिक मास वद्य ५ शुक्रवार
[२८ नवंबर १८१७]

लेखांक [५३]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ कार्तिक शुद्ध ६
[२९ नवंबर १८१७]

राजश्री गोकुल पारख गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही संस्थानाचा व आमचे दिवसाचा अयिमान घेऊन बदनावर माहाल सोडउन देविल. हे कृतोपकार काये ल्याहावे! सर्वोपरी आमचा अगत्यवाद धरिल त्याप्रमाणे सिद्धिस नेला. पुढेही भरवसा सर्व तुमचाच आहे. लिहून कळवावे येसे नाही. प्रगणे बेरसे येथील बंदोबस्त इकडोन सोडविठी अन्ये करावा तरी तेथे पेंढारी याचा दंगा. येविसी तेथून ताकीद होउन माहालची दखल होय ते करावे. हली कंपनी बाहादर याचा व उभयेता सरदाराचे तहनामे ठरून मार्ग सुरळीत चालावा ऐसे ठरत आहे, म्हणोन राजश्री बाळाजी लक्ष्मण याचे लिहिल्यात आले. त्यास येथील अगत्यवाद तरी सर्वोपरी तुम्हास आहे. यास्तव आ तहनाम्यात आम्हाकडील संस्थानाचा बंदोबस्त व्हावा येविसी बाळाजीपंत बोळतील. तसे होळकर याजकडील प्रगणे सुटविण्याविशी प्रेल तुम्ही करीतच आहा. सूचनार्थ लिहिले आहे. १ कळवे. रा उ * ६ माहे मोहरम. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तेव
शुद्ध

लेखांक [५४]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ माघ शुद्ध ५
[१० फरवरी १८१८]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही पीष वद्य द्वितीयेची पत्रे पुरवणीसह पाठविली ती उ २९ रावली पावली. पत्री मजकूर येथोन श्रीगंगा मथुरा

लेखांक [५५]

श्री ११ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ माघ शुद्धा १३
[१५ फरवरी १८९८]

रांजश्री बालाजी लक्ष्मण गोसावी यास.

अखंडितक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी.
येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही माघ शुद्धा २ पत्र पा
ती शुद्धा १२ प्रविष्ट होवोन पुरवणीसह साकल्य समजले.

ऐशियास मुख्यस्थलीची^{१२३} यकवार आली ती पाहोन संतोष वाटला. ईश्वर जसे
निदर्शनास आणील त्याप्रमाणे सिद्धीस गेले असता सर्वांची आबरू आहे. दुसरी लढाई
होणार होती ती होवोन उत्तर जयकाराचे येताचे ईकडे रवाना करावे. या समई फरासीस
आणोन मसलत आरंभिली ही मोठीच मसलत आहे. यास ईश्वरही अनकूल व्हावा म्हणजे
सर्वांचेच कल्याणप्रद आहे.

होळकराकडेचा पर्याय सध्या केवळ विलग जाला. सरंजामही विखरला. दीक्षित
पुत्र^{१२४} मात्र पाच साहा हजार सरंजामानसी रेवा उतरोन गेले. वकील पुण्याहून आला
होता. त्याणी येथील ही वेवस्था पाहोन देसी गेला. येथे आला होता. ते वर्तमान पेशजी
लिहिळाच आहे. खासा [मल्हारराव] होळकर राहिल्या सरंजामानसी रामपुत्र्या नजीक
आहेत. मालकण साहेब याचा मुकाम निंबहेडा^{१२५} नजीक जावद^{१२६} येथे आहे. बदनावर
जवळ नागेश्वरापासी^{१२७} काही सरंजाम पलटणेचा व गायकवाडाकडील मीर कमालुद्दीन
सरंजामानसी आज एक मास जाला मुकाम करोन आहेत. माहालास काहीचा वगैरे
उपसर्ग बहूत. निरोपायच. तेव्हा दिवसास मान देणे प्राप्त.

मीमाबाई बुळी इने आज दीड वर्षपर्यंत सरंजाम पठाण वगैरे दोन हजार मिळउन
नर्मदापार इतर तीरी बहूत उपद्रव दिल्हा होता. आपला सरंजाम बासवाड्याकडे गेला,

(१२४) पुणे.

(१२५) दिक्षित पुत्र म्हणजे होळकराहोतील रामबीन नामक फौजी अधिकारी होय.

(१२६) हा निंबहेडा जावदच्या पश्चिमेस ५ कोसावर असून तो या वेळी होळकरांच्या वतीने
अमीरखां पेंढारी याकडे होता. होळकरापासून अमीरखावास फोडल्यावर इंग्रजांनी हा महाल
कायमचाच रथाजकडे करार केला. [Aitchison vol iv page 171]

(१२७) जावद हा मोठा कसबा असून येथे तेहसीलचे मुख्य ठिकाण आहे. हा पहिल्यापासून
बिंदेशाही जिल्ह्यांत मंदोसरमध्ये मोडतो. या वेळी हा जिवाजी बल्लाळ केळकर याच्या वंशजाकडे होता.

(१२८) बदनावरपासून हे स्थल दक्षिण दिशेस १ कोसावर आहे.

होईल. तुम्हीही तिकडोन प्रेल करीत असावे. श्रीमाबाई^{११०} बुळी तांब्याचा^{११८} घाट चढून राजगडास येउन तेथील च्यार रुपये ठराव जाला. नंतर बदनावर प्रगण्यांत मौजे पीपल्या नजीक बखतगड येथे आठ पंधरा दिवस मुकाम करून येक दोन गाव छुटले व थोडी बडूत हारीची^{११९} खराबी केली. नंतर कोठीवाळे याणी च्यार रुपये ठराव करून माघ शुद्ध द्वितीया गुरुवारी कूच करून मौजे झकणावदा पो राजगड येथे गेली आहे. पुढे कोणहीकडे जाईल न कळे.

वेदमूर्ती राजश्री पुराणिक बाबा बडोद्याहून शुभा १स येथे आहे. ज्या कामाकाजाकरिता गेले होते त्याकामाचे चढूकडील आवया येकण्यात येतात त्यावरून तसेच बोलणे मोघम ठेउन सध्या निघोन आले. पुढे जसे धोरणास येईल त्याप्रो करण्यास येईल. तसे तुमचेही लिहिणे बडोबास परमारे गेले होते. त्या प्रो सध्या तसेच ठेउन हे निघोन आले.

प्रगणे दाउद^{१२०} व झालोद^{१२१} येथील च्यार रुपये फौजेनी घेतले म्हणोन आलिज्या बाहादर व आपले मुरबी^{१२२} याची मर्जी अप्रसन्न आहे. त्यास केवळ च्यार रुपये जवरदस्तीने तर घेतलेच नाही. फौज तिकडोन लोणीवाक्याकडे त्या मार्गांनी जाऊ लागली ते समई कमाविसदार याही दोन रुपये मेजवानी^{१२३} दाखल दिले. याजकरिता तुम्ही आलिज्या बाहादर व मुरबी यास समजोन सांगावे. आठ पंधरा दिवसी बापू आले म्हणजे तुमचे खर्चाची सोई करोन मागाहून पा. १ रा छ * ४ साहे राखर. बहुत काय लिहिणे छेम करावा हे विनंती.

मोर्न
द्वर

पो छ १२ साहे राखर
आ माघ शुभा १३ बुधवार
[१८ फरवरी १८१८]

(११०) ही श्रीमाबाई यद्यनंतराव होळकर यांची कन्या असून ती बुळे घराण्यांत दिली होती,

(११८) कुशीहून अमळन्यास येतांना घाटेंत जो घाट लागतो त्यास तांब्याचा घाट असें नांव आहे.

(११९) हारीची म्हणजे पिकाची.

(१२०) दाउद (प्रस्तुतचें दोहद) हें स्थळ बडोद्याच्या ईशान्य दिशेस ३६ कोसांवर आहे. या वेळीं हा महाल शिविसाहीत असून पावागड पंच साहाय्यांत मोडत असे, पुढें तो तबादल्यांत इंग्रजाकडे गेला.

(१२१) झालोद हें गाव दाहूदच्या खेजारीच उत्तरेस १२ कोसांवर अमुन तें याच महालचें मुख्य ठिकाण होतें.

(१२२) मुरबी म्हणजे मित्र अर्थात् या ठिकाणीं मोकुलजी पारख.

(१२३) शिंदेसाही महालाकडून जे रुपये घेतले ते बापूजी दिव्याने जवरदस्ती किंवा मेजवानी दाखल घेतले असोत पण 'फौज जाता येता उपसर्ग लागतच आहे' या राणोजी शिंद्यांच्या उक्तीचें स्मरण शाह्यावांचून राहत नाहीं. [भाग १ लेखांक २६]

विषई जाले त्यास सनदा करून घ्याव्या. ठाणे हस्तगत करितो. आम्ही [२]कम देउन मार्गस्त केले. मागुतीही तुमची पत्रे त्याचकडोन आली. या समागमेही पत्र त्याणी या भावाचे लािा. यास तेथे उपयोग पडे असे असल्यास लेहून पाठवावे, त्या प्रो सनदा तुम्हाकडे पाठवोन देउ. अंताजीपंत कजाख शाहाणा बरा आहे. त्रिसाजीपंताची माहिती तुम्हास [आहे] याकरिता पारखजीचे विचारे ठरल्यास उतर पाठवावे. त्यासारखे करण्यात येईल.

वा राजश्री पुराणिकबाबा बडोबास पाठविले होते. तेथे तीा राजश्री बाबासाहेब^{१३३} याचे विषमाने बोलणे सुरु केले. नमोदात आणावे तो तुमचे पत्र आले की, येथे बोलणे लाविले. त्यापेक्षा दोन जागा ठीक नाहीं. हेच पत्र बाबाकडे पाा त्याबरोन तुमचे पत्रच पो आणि यथूनही लािा. त्यावरून तिकडील तितकेच आटपोन पानावर पान ठेवोन निरोप घेवोन माघ जुा १ घारेस आले. तेथील नवसरीसुद्धा मान यथापूर्वकच आहे. सध्या चहूकडे गर्दी मचली. आळिज्या बाहादर याजकडेही उमेद ही दिसती. त्यास ठीक आहे. सर्वत्राचा भरवसा आळिज्या बाहादरावर आहे. श्रीकृपेन घडेल ते खरे.

माहायात्रेस मातोश्रीची रवानगी करण्याविषई लािा, त्यास दादा, याचे उत्तर पेशजी लािा आहेच. सध्या दिवस रवानगीचा नाही, ईश्वरे सुदृष्टिगेचर आणिला असता अगाध नाही. आपण चिंता तिलप्राय न करावी. खर्चाविषयीं राा अमृतराव विठल यास लािा आहे. मागाहून लवकरच सरमरा होवोन येईल.

राा बापुजी रघुनाथ [दिधे] याचा मुकाम कुशलगडास^{१३४} आहे. इकडे हा संरजाम जलचराचा सबब यथोनच लािा की तर्त इकडे न यावे. उगाच खिसा. [उल्लेख.] हा संरजाम लांब गेला असता नजीक येतील. दिनकृत्य चालण्यास जागा अगदी राहिली नाहीं. आळिज्या बाहादराकडोन उद्योग तुम्ही आरंभिल तोही नमोदात न आला. त्यास आता तरी पारखजीसी बोलोन संरजाम गुजारा होई येसी काही शेकल काढावी, नाहीतरी संरजाम विखरतो. संरजाम विखरला असता या दिवसात आपली शोभा नाही. त्यास पारखजीसी सक्त बोलोन संरजामाचा कांही बंदोबस्त करून घ्यावा.

वरकड मागाहून लिहिण्यात येईल. राजश्री विठलपंत जोग याजकडील पत्र कचेश्वर चंडी याणे तुमचे नावे पाठविले ते तुम्हाकडे पाठविले आहे. त्यावरून तिकडील वृत्त कळेल.

(१३३) फ्रेसेस गायफनाड.

(१३४) कुशलगड. लावणी मह्य्या दक्षिणेस ४ कोनावर हें स्थल होकरशाहीत आहे.

ही संधी पाहोन तांब्याचे घाटे बदनावरास आली. हांगाचाच दिवस, हारी बिघडली, सरंजाम माहाली थोडा याकरीता राजात्री अमृतराव विठल [दिघे] याणी रांगड्याजवळोन दाहा आकरा हजार रुपये देवोन कूच करविले. तो मालकणसाहेब याची परवानगी बदनावरास जनरेल कौयर साहेब आहेत खास आली की, बुळीचे पारिपत्य करावे. त्याजवरून पळटण व सरंजाम मागे जावोन राजगड पळीकडे दतिगाराचे^{१२९} [१] सुमारे बुळीस हस्तगत सुमानरावसुद्धा करोन आपले सरंजामात बदनावरास आणिली. बुळीचा सरंजाम विखरला गेला. लढाईचा प्रसंग कांहीं न पडला. जनरल, कियर याचा मुकाम आज केसुरावर आहे. इंदुरास जाण्याचा इरादा दिसतो. पुढे दक्षणेकडे सरंजाम उतरावा असे मान दिसते. तुमच्या पुरवणीचा भाव पाहिला असता हे तिकडे जातीलसे दिसते. बदनावरास कांही सरंजाम आहे तो आहेच. पुढे वडेल तसे लेहून पाठव.

पुरवणी बडोबास रवाना केली. कचेखर चंडी गंगराडास^{१३०} गेल्यावर मालकण साहेबाचे पत्र येथे चिरंजीवाचे नावे आले की, गंगराड माहाल कोटेवाल्याकडे दिल्या, तुमचा कारकून बोलाउन घ्यावा, दोस्तीत खिसा ठीक नाही. त्याचे उत्तरही दिले की, हे माहाल पवाराचे पूर्वापार पिढीजाद, दरम्यान होळकरानी अटकाव केला होता. आलीजाह बाहादर याणी बदनावर सोडोन या माहालाविषई पत्रे दिल्ली, तो होळकराचे घरांत खिसा जाला. सबब ताल, मंडावळ हस्तगत न जाले. गंगराडेस मात्र कारकून आहे. तुमची आमची दोस्ती त्यापक्षा उपरच असावा. त्याचे पत्राचे उत्तर मागुती आले नाही. मालकणसाहेबाकडे कारकून अद्याप पाठविला नाही. बेत पांचचार दिवसात पाठवावयाचा होता. हाली पुरवणीचा मजकूर पाहोन मासपक्ष दम खाणें प्राप्त.

बैरशासंमधी चत्तीस या गडबडीमुळे वेध त्यास मुत्तीस येवोन पारखजीचे विचारेच तंगी लागू होवोन हस्तगत करावी. आताजी^{१३१} दामोदर याजकडोन दिगठाणची^{१३२} मामलत निघाली. सबब घारेस पाचपंचवीस त्वारानसी पाचसात मुकाम करोन होते. बैरशासंमधी बोलणे घातले की, लष्करात बालाजीपंताचे व विसाजीपंताचे बोलणे. बैरशाचे मामलती

(१२९) राजगडच्या पळीकडे पश्चिमेस ४ कोसांवर आहे.

(१३०) गंगराड हा कसबा डगच्या पश्चिमेस ७ कोसांवर कालीसिंह नदीच्या किनाऱ्यावर आहे. हे दोन्ही महाल जालमसिंग झाला यांच्या वंशजाकडे म्हणजे झालरापाटण या राज्यांत आहेत.

(१३१) हा उज्जैन येथील एक सावकार होय.

(१३२) दिगधान, घारच्या पूर्वेस ६ कोसांवर हा कत्वा अमून तो शिंद्यांकडून सरदार महादिक याजकडे जाहागीर आहे. [ताजा १ पान १४०].

त्यावरून राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिचे] येथे बघ सप्तमी शुक्रवारी सडे शेपनास खारानसी येथे आल्यानंतर यातील विचार करून थब नवमी रविवारी राजश्री जिवाजी^{१३६} बहीरव याची रवानगी मालकणसाहेब याजकडेस केली. तुमच्या लिहिल्या अन्वये समागमे वखे व किनखाब व शाळजोडी व महमुषा दोन येसे देउन त्याची रवानगी केली आहे. इतकियांत सोमवारी संध्याकाळी बडोद्याहून पत्रे आली त्यांत पो ब्रसे वं ताल मंडावळ कौरे याचे बोलणे तेथे तीर्थस्वरूप राजश्री बाबासाहेब याज पासी वारंवार होतच होते, त्यावरून बाबासाहेब याही अजम करनाईकसाहेब याजला समजाउन सांगून त्याचे पत्र मालकणसाहेब यास घेउन येथे पाठविली ती पत्रे आम्ही येथून जिवाजी बहीरव याजकडे जल्दीने बदनावरचे मुकामी पाठउन दिली. तसे आम्ही येथून पत्रे चांगली गोडीची लेहून दिली आहेत. १ रा छ * २५ माहे राखर. बहुंत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तब
सुद

पो छ ८ माहे जमादिलावल

आ फाल्गुन शुभा १० मंगळवार.

[१७ मार्च १८१८]

लेखांक [५७]

श्री कालकाप्रसन्न

* संवत् १८७४ माघ वष ११

[२ मार्च १८१८]

दंडवत विनंती. येथील कुशल जाणोन स्वकीये लीा जावे विशेष. अलाहिदा पत्रा वरोन सविस्तर समजेल. ती मातोश्री बयासाहेबाकडेन राजश्री बज्याजी केशव तुम्हाकडे येथोन रवाना केला, त्यासमागमे बयासाहेबाची व आमची पत्रेही आहेत. ते माघ शुभा १५ उजयनीहून सोबतीने आले ते पावताच त्याचे समागमे पत्रे आहेत. त्या अन्वये त्यांचे कार्य करोन देवोन पुढील सोबत आवोन देणे. सुरक्षित पोहोचत येसे करावे. बज्याजी केशव तुम्हाजवळ पोहचतांच ईकडे डाकेत मुजरद पत्र त्याचे हातचे घेवोन पाठवावे व तुम्हीही साकल्य लिहावे. बयासाहेबाचे कार्य तुम्ही चितावर वरोन जरूर करोन उत्तर जल्द पाठवावे. १ रा छ * २५ माहे राखर. बहुंत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तब
सुद

पो छ ८ माहे जावळ

आ फाल्गुन शुभा १० मंगळवार.

[१७ मार्च १८१८]

(१३६) हा मालकणकडे गेलिला पवारांचा वकील होय. याचें उपनांव बाळकर.

† रा छ * १३ माहे राखर. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तव
सुद

पो छ २४ माहे राखर
सा माघ वा १० सोमवार.

[२ मार्च १८१८]

लेखांक [५६]

श्री † कालकाप्रसन * संवत् १८७४ माघ वद्य ११
[३ मार्च १८१८]

राजश्री बाळजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही माघ झ्या १ त्रयोदसीची पत्रे पाठविली ती वद्य १ दशमीस पावली. लिहिल मजकूर आवगत जाल.

येथयास राजश्री अंताजी दामोदर याचे येथे बोलणे पेशजी पडले की, पो बेरसे येथील कामकाज सरकारानी सांगितल्यास आम्ही चाकरी करू म्हणोन कित्येक पर्याय करून बोलण्यात आले. त्यावरून आम्ही त्यास उत्तर दिले की, पो मजकूर येथील सोडचिठी आली आहे. परंतु दरम्यान जल्चेर व होळकर याची लढाई होउन पेंढारी याजकडे माहालची जप्ती होती ते जेळचर याचे जरवेमुळे ठाणे सोडोन गेले. ह्याली जल्चेर याणी तेथील बंदोबस्त^{१२५} केला आहे. त्यापेक्षा त्याजकडे प्रेतन करून चकती आणविली पाहिजे. ते आम्ही राजश्री बाळजी लक्ष्मण यास लिहिले आहे. तिकडोन चकती आल्यावर अथवा राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिचे] येथे महिन्या पंधरा दिवसी येणार आहे. [ते] आल्यावर जसे सांगावयाचे तसे पुढे सांगावयास येईल परंतु केवळ खचित बोलणे जाले असे नाही. मारनिलेची चाल बहु व बलेढखोर ही आम्ही येथे पुर्तेपणे जाणत आहो, तैसे काम त्यास सांगु असे घडणार नाही. जे होणे ते सर्वाच्याच विचारे करोन होईल. अस्तु.

तुम्ही पेशजी लिहिले होते की, माळव्या प्रांताची सोप अजम माळकणसाहेब याजकडे आहे. त्यापेक्षा कोणीही कारकून गेल असता माहालची मोकळीक करून देतील. तसे बडोद्याकडीलही मानस [कि] कोण्ही माळकणसाहेबाकडे पाठवावे

(१३५) यांत बेरसे इंग्रजाकडे जाण्याचे कारण दिले आहे. या चेळीं हा महाल जो तिकडे गुंतला तो १८३० पावेतो धारकरांच्या पदरी पडला नाही आणि त्यानंतरही कांहीं कालकरिता तो आला असला तरी पुढे धारकर त्यास कायमचेच मुकले.

लेखांक [५९]

श्री!कालकाप्रसन्न * संवत् १८७५ आषाढ शुभा १३
[१६ जुलै १८९८]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीअलंकृत राजमान्य प्रति मैनावई पवार दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल [जाणोन ख]कीय लिहीत जावे विशेष. [आ] पण पत्र पाठो ते पावोन गुलाबखा जमातदार याजविसी लो तो श्रवण जाले. ऐशियास त्याचा उपयोग हरवस्त आजपर्यंत पडत आला, पुढेही उदित आहेत. आपलेविसी त्याचे बहुत लक्ष हे ध्यानांत घागन नाही असे नाही. परंतु वागून निर्फळ हे आपल आपल्यास वाटते. मग दुसऱ्यास वाटेला याचे आश्चर्य काय ? अस्तु. जाल्या व्यवहाराची वाकफगारी त्यास काय नाही, ते बोलून आथवा लेहून कळवावे. !

सध्या यथे लष्करातून साहेब^{१३} लोग आले आहेत. तो मजकूर राजश्री बापूच्या पत्रावरून कळेल. या वेधातून निघाल्यावर पुढे दुसरी सूचेकता के...त्याकरिता हे लिहिण्या [त] आले असे. नाहीतर आपले उपयोगाचे तेव्हा आपल्यासच अगत्य आहे. परंतु प्राप्त प्रसंगाचा विचार कसा उल्लेख. कोणते मानस जाईल हा धोर अहर्निशी आहे. आपण आपलेकडोन साधनसूत्रे करावयाची ती करीतच आहो. श्रीसते घडेल ते खरे. होईल मजकूर तसा मागाहून लिहिण्यात येईल.

जमातदारासी खातरजमेनी बोलून बहुत समाधात राखणे. त्याजविसी दुसरा अर्थ किमपि नाही. १ रा छ * ११ माहे रमजान. xx [बहुत काय लिहिणे] जोम करावा हे विनंती.

भोतन
खर

 पो छ २७ माहे रमजान
उा आषाढमास वष १४सह ३० सनवार
[१ अगस्ट १८९८]

लेखांक [६०]

श्री!कालकाप्रसन्न * संवत् १८७५ आषाढ शुद्ध १३
[१६ जुलै १८९८]

विनंती उपरी. वरकड सविस्तर अलाहिदा पत्रे लिहिणी आहेत त्यावरून कळेल. तीर्थस्वरूप मातुश्री बयासाहेब याची पत्रे राजश्री भैमानंद भाई यास दिली आहेत. त्याची उत्तरे त्याजकडोन घेउन पाठवावी. येकडोन वेळ पत्रे भाईस गेली परंतु त्याचे उत्तर त्याजकडोन आले नाही. त्यास ह्या पत्राची उत्तरे तुम्ही घेउन पाठवावी. १ रा छ * ११ माहे रमजान. हे विनंती.

(१३९) Macdonald वगैरे गोरे धारेंस मालकमच्या वतीने आले होते. आनीच धारेविषयी सर्व कैफियत तयार केली.

लेखांक [६१]

श्रीकालकाप्रसन्न * संवत् १८७५ आषाढ वद्य १३
[३० जुलै १८१८]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार दंडवंत विनंती
उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. तुम्ही आषाढ वा ४चे पत्र
पो ते प्रविष्ट होउन मजकूर श्रवण जाला. येसेच वरचेवरी पत्र पाठउन सविस्तर ली
जावे. यानंतर आजम मालकमसाहेब यास चगदी पा ती तेच वेळस जिवाजी बहीरव
याजकडे लष्करात पाठउन पा केली.

आजम मगदम [Macdonald] साहेब यास येथे पाठवण्याचे ठरले होते. त्याप्रो
मारनिले येउन, जाला मार तो राजश्री नापु रघुनाथ [दिघे] याणी लेहून पाच
आहे व हलीही त्याचे लिहिल्यावरून इयंमूल कळो यईल. यथे आले आहेत याणी चौकसी
करणे तितकी करून सैनिक^{१४०} यास लीओ आहे. ते खारी^{१४१} पोहचून माघारी आल्यावर यथे
यणार असे आहे. मग वढेल ते खरे. वोळण्याचालण्यात लक्ष बरे दिसते. मग निदर्शनास
काय येईल पाहजे ? तेथेही आजम इष्ट^{१४२} साहेब तुमची खातरजमा करतात, त्यास आपला
सर्व विश्वास आजवर. त्याच उचितास यईल [तैसे] करतील ते करोत. आपण साधन
ठेविलेच आहे. दिवसेदिवस लोभाची दृष्टी त्याची आपल्यावर असावी.

राजश्री भाउ वैद्य यांची पत्रे दोन्ही राग्या पा ती पावली. बडोद्याची पत्रे पुढे
रवाना केली. उत्तरे आल्यावर मागाहून तुम्हाकडे पाठउन देउ. यथोन भाउच्या पत्राचे
उत्तर पा आहे ते त्याजकडे रवाना करावे. बडोद्याकडील वर्तमान तेथील पत्रे तुम्हास
आली ती पा आहेत, त्याजवरून कळेल. १ रा छ * २५ माहे रमजान. बडुत काय
लिहिण लोभ करावा हे विनंती.

पो छ १० माहे सवाल

आ श्रावण शुभा १२ गुरुवार

[१३ अगस्ट १८१८]

(१४०) सर जॉन मालकम.

(१४१) पेक्वाई बुडात्यावर बाजीराव भट याची स्वारी ब्रह्मवर्त्तास जात असता त्यांस वॉट्ट
योन्हा अंतरावर मालकम सामोरा गेला होता.

(१४२) हा ग्वाल्हेरीस शिवांच्या दरबारी बंभर्गाकडून वकील होता.

लेखांक [६२]

श्री'कालकाप्रसन्न * संवत् १८७५ आश्विन वद्य ३

[१० आक्टूबर १८९८]

राजश्री बाळजी लक्ष्मण गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार दंडवत विनंती
उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. आश्विन शुभा २ व शुभा ८ची
पत्रे राजश्री बापूचे नावे पां त्याजवरून सविस्तर श्रवण जाले. अजम जनरेल मालकम
साहेब यासी आपले प्रकर्णी जावसाळ बोलण्यात आला तो मजकूर तेथील वकील यास
समजाविलात, त्याजवरून त्याणी अगस्त्यवादाची उतरे करून भारनिलेसी बोलण्याचे व
मर्जी रक्षण करण्याचे पर्याय सांगितले ते बगैरे विस्तारे लियो.

येशियास आपला आहावाल हाकीकत सर्व मालकमसाहेब यास वाकफ केळी. नंतर
त्यांचे मर्जीचा रुख पाहून जसे त्यास कर्तव्य तसेच आपल्यास अनुसर होणे प्राप्त.
आपल्याकडोन कोणताही आमह त्यांचे मर्जी परता नाही. सर्व प्रकारे अजम कंपनी इंग्रज
बाहादुर याचे दामनगार आहो. जसे त्यास चांगले दिसेल तसे करतील. शरण आल्याची
छाज त्यास आहे. बहुत दिवस त्यांचे आश्रयाची इच्छा करीत असता हाली ईश्वरे घडविले.
महद आश्रये बंदोबस्त यथास्थित होउन निर्वैघपणे चालावे त्या प्रो आपले बोलणे. नवीन
काही नाहीच. जे पूर्वापार आहे तेच आपले आपल्यास बावे. अस्तु. हाली करावयाचे ते
केले, राहिले ते ध्यानांत राहून मागेपुढे युक्तिप्रयुक्तीने परंतु जाल्यास उत्तम आहे. तुम्ही
दोन बोलणी त्याजवळ बोलला आहा तेविसी तेही बोलतात. त्या आन्वय घडायी देसीची
खेडी गेली आसता बतनदारी^{१४३} बुडती. तूर्त ते तरी तेव्हढे काम जाले पाहिजे. परंतु त्यांचे
मर्जीस येउन घडेल ते खरे. सर्व मान त्यांचे मर्जीवरच ठेविले आहे. काय करतील ते करोत.
कृपा हे करतात तसेच तेही करतात आणि बडोदेकरही लोमात कमी करीत नाहीत.
तेथे तुम्हास देणे जाले आहे. त्याची तजवीज करिता हाली सेळ लागोन साडेच्यार
हाजाराची चिठी पाठविली आहे [ती] पावेळ. आपणास येण्याविशी पेशजी लोच आहे
त्याप्रो निघोन यावे. आता दिवसगत छान नये. मालकम साहेब याणी सांगितले तसेच
तेथीलही म्ह[ण]णे पडले. त्यापेक्षा राहून फल^{१४४} नाही व संशयही येणार यास्तव निरोप
घेउन येण्याचे करावे.

(१४३) दक्षिणेंतील पवाराचे 'विश्वासराई' च्या पूर्वांचित बतनाथिपयी कळकळ फिती होती
हें स्पष्ट होतें.

(१४४) पेशनारई बुडाल्यावर कोणत्याही मराठी वसतीर्षी आणि त्यात विशेषत शिवांशी पवारांचें
मगगल राह देणें ईमर्नांछ इष्ट वाटत नव्हतें.

श्रीमथुरेस जावयाचे लो, त्यास सध्याच हा विचार करण्याचे कारण नाही. निरांतपणाचे व्यवहार आहेत तसे अस्थतेचे दिवस श्रीनी दाखविल्यास अगाध काय आहे ? श्रीकृपे सर्व मनोरथ पूर्ण होतील, चिंता नाही. याच वेळेस तो विचार करू नये. लो प्रो इकडे यावे.

राजश्री जयाजी बाजी मोहिते यास पत्र पाठवण्याचे लो त्यास पत्रानी त्यांचा उपयोग पडत असल्यास पाठवावयास येईल. चिंता नाही. परंतु त्याणी आगमनाचा विचार केल्यास तशी माणसे येउन त्यांची बरदास्त आपले यथे होणे हे मान ध्यानातच आहे. त्यांत हाकी [तसला] कोणताही विचार करण्यास मान आपले हाती काय आहे. सर्व बारीक मोठे व्यवहार मनास आणोन त्याची व्यवस्ता ते करणार, जर त्यांचे इतल्यासिवाय केले असता आदेशा येईल. असी अडचण आहे. याजकरिता पत्र पो नाही. तेथे त्यास सांगणे ते हेच सांगावे की डाकेत पत्र पाठवण्यास संशय जोडीबरोबर येईल म्हणोन दम देउन सांगावे. इतक्यात आपल्यास यावयाचे आहेच. उगेच मोठे माणसास आणवोन त्याणी आपण संकटात पडावे हे नीट नाही. दिवसमान या प्रकारचे [ते] ध्यानांत आहेच. ' येथून लेहून कळवावे असे नाही. रा छ * १६ माहे जिल्हेज. बहुत काय लो लोम करावा हे विनंती.

मोठेव
-छ६

पो छ २७ माहे जिल्हेज

ठा आश्विन मास वा १४ बुधवार

[२८ अक्टूबर १८१८]

लेखांक [६३]

श्री श्री कृष्ण * संवत् १८७३ कार्तिक शुद्ध ९

- [२९ अक्टूबर १८१६]

श्री बाहुरंग च
रणी तलर ११
माझी सुत बी
ठळ राव पवा
१ नीरतर

राजश्री बाळजीपंत दादा गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य झा विठ्ठलराव^{१६} पवार दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही गेला ते समई

(१४५) थोरले गजानंतराव पवार यांचे कनिष्ठ बंधु रायाजी याचा हा द्वितीय पुत्र होय. त्याजकडे बग व गंगराव असे दोन महाल होते. ते होळकरांनी बळकाविले होते. या संबंधांत ही पत्रे होत. तीं कालाशुक्रमें यावयास पाहिजे होती पण नजरचुकीने तसें होऊं शकलें नाही.

मेटीचा योग न घडला तेणे करून कितीक बोलण्याचे अर्थ तसेच रहित जाहले. हल्ली तुम्हाकडून राजश्री जिवन्वा व कैसोपत आले. त्यानी सविस्तर वर्तमान सांगितल्याबरोन ध्यानास आले. प्रो^{३६} डग, गंगराड या दोही माहालचे बोलण्याचे पयें उभयेतास सांगितल्या प्रमाणे येथें श्रुत केले. त्याजबरोन तुम्हास लिहिले आहे. तरी आपण ज्यापेक्षा तेथे गेला आहात त्यास या दोही माहालसंबंधी बोलण्याचे अर्थ सर्व करोन सरदार^{३७} याजकडून मोकळे होउन निखालसपणे सावकारी इराधांत लागून आपले जिमेस लागे तो विचार योजून तोड योजिजी आहे. त्यास हा विचार बहुत योग्य आहे. ज्याप्रमाणें आपण धरले आहे त्याप्रो [स]दरडू माहालचा जीवसाळ निखालसपणे आपले तर्फेनी राजश्री त्रिठल महादेव जोग^{३८} याजकडेस करोन सरदारतर्फेचा गुंता रतिमात्र न राहे तो विचार पन्ना करून त्याजकडेस माहाल लाउन द्यावे. त्याचा येवज फिट्टे तोपावेतो आणि सरारिखा विचार इकडून होणार नाही. येथील विचार तुम्हाखेरीज दुसरा न्हावयाचा नाही. जेणेकरून सरदाराकडेस दोन पैरव्या [१] तीन होतील तितके आपण करतीलच. परंतु येविसी आपण तावडतोव सरदाराकडेस त्रिठल महादेव [जोग] आहेत, त्यास पत्र पा खचित बोलण्याचे भाव आणोन इकडेस जलद उत्तर पाठवावे. त्यासारिखे [२] ज्याप्रमाणे आपला लेख येईल त्याप्रो इकडूनही कागदपत्र मागवाळ तसे रवाना करण्यांत येईल.

डग, गंगराड येथील ठाणीं क्रोटेवाले याजकडेस होती ती विजयादशमीस निघून सरदार याणी आपले तर्फेच्या पागा दो महाली ठेविल्या आहेत. त्यास तोही गुंता बहुतेक आपला उरकथ आहे. हे वर्तमान खचित दस्तावेजजी आले आहे. त्याजबरोन मुचविले आहे. तरी आना कोणताही आदेशा न ठेविता हे काम जरूर जरूर करावें. येविसी त्याची खात्री आपण करतील तीच आम्हास कवूळ आहे. इकडून कोणताही आदेशा येउ नये. सर्व आपण जाणूनच आहां. त्यापेक्षा सर्वज्ञास विशेष लिहिणे न लागे. डग व गंगराड हे दोही माहालचे बोलणें आपण येक जागा करावे. कदाचित चिरंजीव तेथे आहेत त्याच्या विचारास न आले तरी आपण [स]दरडू माहालचे येक जग्गा ठरण्यात आणावे. सावकारी दाव्यात माहाल राहतील. जो येवज देईल तो माहाल घेईल. परंतु सरदाराकडून माहालचा

(१४६) डग हे मुख्य स्थल आगरच्या वायव्य दिशेस ९ कोसावर असून या नावाचा महाल आठ व काळीसिंध या दोन नद्यांमध्ये आहे.

(१४७) होळकर

गुंता उरकोन निखालस करोन ध्यावयांतीळ भाव आपल्यास समजावे म्हणोन लािा आहे.
 रा छ * ७ माहे जिल्हेज. ११ बडुत काय लिहिणे ओम कराळ हे विनंती. मोर्त
 सुद

लेखांक [६४]

श्री ११ कृष्ण * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष शुद्ध १०
 [२९ नवंबर १८१६]

श्री पाहुंग व
 रणी तत्पर ११
 बाजी सुत बा
 ठळ राव पया
 र नारतर

राजश्री बाळाजीपंत दादा गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य लो वीठलराव पवार विनंती उपरी.
 येथील कुशल जाणोन स्वकीये लिहीत जावे विशेष. आपणाकडून राजश्री जिवबा व
 केसोपंत आले. त्याणी सविस्तर आपल्याकडील सांगितलेवरोन आपल्यास पत्रे ताबडतोब
 पा. त्यास मास सवा मास होत आला परंतु प्रतिउत्तर अद्याप आले नाही. तेणें करून
 चित संचित आहे. तरी पत्रा आर्थ मनन करोन उत्तर पा म्हणजे चितास समाधान
 होईल. आपण उमयेतासी बोलण्याआन्वये पैरवी सरदार याजकडेस केळीच असेल.
 त्यातील आमिप्राय समजण्यांत येत नाही म्हणोन हली पत्र लिहिले आहे. तरी राजश्री
 विठळ महादेव जोग यांजकडील पत्रे पाठउन त्यांतील बोलण्याचे भाव सविस्तर ल्याहावे.
 डग, गंगराव हे हरदु महालांत ठाणी ५ कोटेवाल्याकडून निघून जोगाकडील ठाणी
 आहेत. त्यास आनयासे करोन मारनिल्लेकडेस माहालची सोप जाहली आहे. त्यास
 आपलेही बोलणे लागले असतां श्री येश आपल्यास देउन सरकारचीहि अडचण मिटेळ
 असें श्रीनें योजिले आहे. याजकरितां आपण धारल्या प्रो यांत चित बाळून येविसीचा
 विषयार यकेपणे करोन उतर सत्वर पा. आपल्या पत्राचीं उत्तरें येत तोंपावेतों सर्व लक्ष
 तिकडेस लागून राहिले आहे. वरकळ मार पूर्वीचें पत्रें सर्व लिहिलाच आहे.
 रा छ * ९ माहे मोहरम. ११ बडुत काय लिहिणे ओम करावा हे विनंती. मोर्त
 सुद

पो छ २३ मोहरम
 चा मार्गशीरष वा ९ शुक्रवार
 गुगा लष्कर
 [१३ दिसंबर १८१६]

लेखांक [६५]

श्री श्री कृष्ण * संवत् १८७४ अधिक श्रावण वद्य १

[४ अगस्ट १८१७]

श्री पांडुरंग च
रणी तत्पर रा
याजी सुत श्री
ठळ राव पन्ना
र निरंतर

राजश्री बाळाजीपंत दादा गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्त्रो विठ्ठलराव पवार रामराम विनंत
उपरी. येथील क्षेम ताा आधिक बा ७ पो मुा धार जाणोन स्वकीये कुशल लािा गेले
पाहिजे विशेष. आपणाकडून फार दिवस पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. तर येसैं न
करावे. निरंतर पत्र पाा आनंदवीत गेले पाा. यानंतर आपल्यास दोन पत्रे डाकेत पो
तैं पावलेच असतील. आम्ही आपले पत्राची मार्गप्रतीक्षा करितो. उत्तर काहीं आले नाही.
तेणे करून चित उद्दि ५ ३ आहे. तर पत्राचे उत्तर पाा बावे. आपले येण्याचें आवध-
तेही सविस्तरें लािा पो. विस्तरें करून ल्याहावें तर आपण सर्वाप्रकारें लिहिलेंच आहे.
सर्वदा पत्री संतोषवीत जावे. आपल्यास उजनकर सावकाराविशी पत्र पो होतें त्याचे उत्तर
काहींच आलें नाही. त्यास येक पत्र सरकारचें व येक पत्र राजश्री पारखजीचे येसे दोन
पत्रे उजनचे अधिकारी यासी पाा बावे. म्हणजे काहीं दिवस चाळेल. खर्चाची अडचण
फार आहे. ल्याहावें येसे नाही सर्व आपल्यास माहितच आहे. बडुत काय लिहिणे
लोम कीजे १ हे विनंती.

मोर्तब
सुब

पो छ ४ माहे सुवाल

ठाा श्रावण सुा ६ सोमवार

[१८ अगस्ट १८१७]

लेखांक [६६]

श्री श्री कृष्ण * संवत् १८७४ माद्रपद शुद्ध १२

[२२ सितंबर १८१७]

श्री पांडुरंग च
रणी तत्पर रा
याजी सुत श्री
ठळ राव पन्ना
र निरंतर

राजश्री बाळाजीपंत दादा गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्त्रो विठ्ठलराव पवार रामराम विनंती
उपरी. येथील कुशल ताा छ १० जिल्कादपावेतो येयास्थित असे विशेष. आमचे माहाल
होळकर याजकडे जप्त आहेत त्याविशी राा तात्या अलेकर लष्करांत आले होते, ते

(१४८) हा होळकरांचा वकील ग्वाल्हेरीस दौलतराव शिर्वांकडे गेला होता.

समई कारभारी मुस्तदी मिळोन सरकारातोन माहाळ सोडण्याविशी ताकीद होउन कलम-
बंदीत लिहोन दिव्हा आहे. स्वावर राा अळेकर होळकर याचें लष्करांत आले. त्याजकडे
येथोन पत्र पाा. त्यानी उत्तर केले कीं 'आई' साहेबांच्या कानावर घालोन उत्तर होईल तेसे
आपणास लिहू. त्यास आनमानसा दृष्टीस येत आहे. त्यास तेथोन फौजा इकडे येत
आहेत. त्यास आपण सेठजीस बोळोन येक पत्र फौजवाल्यास ५ सरकारचे घेउन पाठवावे
कीं याच माहाळीं ठाणे बसउन आवें. व येक पत्र अळेकर यासीही पाा कीं याचे
माहाळ सोडोन घावे. आमचे कामाविषी आपणास लिहिण न लगे. हे काम व आपले
दुसर नाही. येविषी राा वापुजीही आपणास लिहिल आहेच. आपण कामावर गेला
आहां त्यास हें काम व तें काम दुसर नाही. चित्त पुरउन बोलणें बोळोन माहाळ सुटेल
येस करावे. आपण जाण[ते] आहांत विशेष लिहिण न लगे. म्हादुत काय लिहिणे लोम
करावा हे विनंती.

मोर्तब
सु२

लेखांक [६७]

श्री म्हाकृष्ण * संवत् १८७५ आषाढ वद्य ९
[२१ जुलै १८९८]

मी पळेल्ल व
रणी तत्पर रा
यांनी सुत बी
ठळ राव पवा
र नीरकर

राजश्री बाळाजीपंत दादा गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नाो दिठलराव पवार दंडवत विनंती
उपरी. येथील कुशाल ताा छ २१ माहे रमजान पो मुकाम घार जाणोन खकीये कुशाल
लिहीत गेले पो विशेष. आपणाकडून पत्र येउन वर्तमान कळत नाही तर येसे न करावे.
निरंतर पत्र पाा संतोषवीत गेले पो. यानंतर पेशजी आपले पत्र राजश्री केसोरावजी
कडून आले त्या ताा पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. पंत मारानिलेनी लिला होते की,
दादाणी मा ५ नोंचें पत्र लिला त्यांत मार की काम नमुदात आल्यावर लिला पाा. त्यास
पुढील विचार कैसा काये आहे तो सविस्तर लिला पाठविला पो, येथील आमचा विचार
सर्व लोमच करीत आहेत. परस्परें पत्र येतच आहेत. आपल्या समजण्यात येतच असेल.
दादा, आपण सूझ आहां. अस्तु. आमचे पक्षीचे कामाचे सविस्तर लिलो. आपणास
विस्तारे करून ल्याहावें येसें नाही. बहुत काये लिहिणे लोम कीजे म्हा हे विनंती.

मोर्तब
सु२

पो छ ६ माहे सवाल
जा श्रावणमास शुभा ८ रविवार
[९ अगस्ट १८९८]

(१४९) ही बहुतेक दुळसाबाई होळकर असावी.

लेखांक [६८]

श्री श्री कृष्ण

राजश्री बाळाजीपंत दादा गोसावी यांस

दंडवत विनति उपरी. पेशजी सरदार याजकडे माहालसंबंधी बोलणे राजश्री बालाराम सेठ [आगरवाले] यासी लाविले होते. त्यास सेठ मारानिले याचें म्ह[ण]णें कीं, सरकारांत कांहीं येवजाचा भरणा करावा म्हणजे पुढें बोलण्यास चांगले पडेल. याजकरिता पारवाण [?] चे मुा दोन हजार रूो कारकुनांनी सेठ याजकडेस भरले. पुढें त्याच्याच कामाची बंडाळी जाहली, याजकरितां तसेच राहिले. त्यास हल्ली बोलण्यांत दोन हजार रूो बसुली मुजरा आपलेकडील व्यावे. तेथील बोलण्याचे पर्याय समजावें म्हणून आपल्यास सुचना लिला आहे. तरी जसा प्रसंगानरूप आपले घाटास येईल तसें करतील परंतु माहाल छुटे तों अर्थ करावे. भरवसा जाणून लिला आहे. पत्राची उत्तरे जलद पाा म्हणजे वरचेवर पत्राचा सिलसिला आपलेकडेस राहत जाईल. रा ९ रु जिल्हेज. श्री बहुत काय लिहिण लोम करावा हे विनंती.

सीताराम रावजी फणसे, बडोदेकर

इत्थादिकांचा असल पत्रव्यवहार.

१८७१ ते १८७५ विक्रमी.

लेखांक [६९]

श्री १ शंकर * संवत् १८७१ वैशाख वद्य ३
[७ मे १८७४]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळजीपंत [वाकणकर] स्वामीचे सेवेशीं

पो रघुनाथ^{१५०} महिपतराव व सीताराम रावजी [फणसे] साा दंडबत विनंती उपरी. येथील कुशल ताा छ १६ माहे जमादिखाबलपावेतो यथास्थित जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही छ २४ राखरची पत्रें पाठविली तीं पावोन पुरवण्यासह मजकूर सविस्तर कळो आला. पत्री येथें हमेशा बळेडे रामदीन व येशवंतराव सिवाजी^{१५१} याच्या फौजा माहाळ बरबाद करीत आल्या, तेव्हा धारेबाा वासदाण्यायेवजी थोडे बहुत देउन समाधान केलें. तों पुन्हा तीं बंडे येत आहेत म्हणोन व धारेची मामलत नथू भिकाजीकडे सांगण्याचें कारण व हल्ली लाजकडोन काढोन मुकुंदराव याजकडे सांगितली. परंतु सर्वांस प्रशस्त वाटत नाहीं. मुकुंदराव कामांत येउन ऐवज भरला असतां अदावती, त्यामुळें बहुत उदास. सबब मारनिलेस पत्रें पाठवावी म्हणोन व [यशवंतराव] खानविलकरांचे^{१५२} हजरीचे व बागल्या^{१५३} विसीचे व पेंढारी याजकडील बोलण्याचे वगैरे विस्तारे लिहिलें तें कळलें.

(१५०) बडोद्याचे माजी दिवाण रावजी आपाजी [फणसे] याचा हा जुलत बंधु असून सीताराम रावजीचा नात्यानें जुलता लगत असे.

(१५१) यशवंतराव खिवाजी नांचें उपनांव वागळे असें आहे. या नांवांचे या नेळीं दोन पुरुष होते पैकीं एक सिदेशाहींत व दुसरा होळकराहींत होता. पहिल्याचें नांव केरकर असें असून दुसऱ्याचें वागळे असें आढळतें व तोच बहुधा हा असावा. [खिबबा पृष्ठ २७५]

(१५२) याचें पूर्ण नांव यशवंतराव खानविलकर हा धारचा किलेदार असून बक्षीही होता.

(१५३) हा गांव फौजेकरितां प्रथम सीताराम रावजीस पवारांनीं दिला होता तो मैनाबाईनीं लाजकडून काढून घेतला.

ऐशियास बाळाजीपंत, तुम्ही लिहिले पर्याय तितकेही वास्तविकच आहेत. परंतु कागदपत्र वरचेवरी येत असावा म्हणजे जेव्हांचे तेव्हांच यखादें उत्तर ल्याहावयास येतें. श्रीमंत मातुश्री [मैना]बाई सोो सुा पत्रे वरचेवरी येतात आणि तीनव्चार महिण्यांत तुमचे पत्र नाही. तेव्हां काय समजावे ? वरकड तुम्ही दोन रवानग्या केल्या; परंतु पत्रें दरम्यान गेली. त्यांस सर्वांचीं पत्रें रानगी प्रो पावतात आणि तुमचेच पत्रास दगा कां होतो. त्यास असें करूं नये. वरचेवरी पत्रें येत असावी. हाही तुमचे पत्राची उत्तरे यवंभूत ल्याहावे परंतु आम्हीच लेहून फल काय ? व आमचे लिहिणें त्यास प्रशस्त वाटावयाचें नाही. श्रीमंत मातुश्री वयासाहेब येखादी गोष्ट लिहितील तेव्हां बंद बसणार. त्यास सध्या मातुश्री साहेब श्री रेवास्नानास गेली आहेत. लौकरच येणार. ती आल्यावरी पत्रे दाखउन त्याचे आज्ञेनरूप उत्तरें लिहिणें तसी लिहितो.

बंडे धार परगण्यांत नेहमी येतात, त्यास येविसीचा बंदोबस्त अमुक ठिकाणीडून करावा असें तर राहिलेच नाही. सर्वांचे सरदारीत असाच सुसुक्षितपणा होउन हे पोट भरावयाकरितां फिरतात. तसी जागा मिळोन येक माळवा. त्यांत धार संस्थान म्हणजे मोडकी काठी. या जाग्याचा वाली, वारस अथवा फौजफाटाही नाही त्यापक्षां त्याणी तरी कशास मागे पुढें पहावें ! अस्तु. तुम्ही आपले तर्फेनी जितके राखवेल तितकें राखीतच आहां. संस्थानची भोगतुल्य दशा प्राधान्य.

धारची मामलत नस्थू मिकाजीकडे सांगितली. त्याचा अनुभव तुम्हास पुर्तेपणे येउन हाही राजश्री मुकुंदराव कृष्ण याजकडे सांगितल्याचे पेशजीच समजले. उत्तम केले. कोणतेही कामकाज निर्वेधपणे चालून ज्या उपयोगाकरिता [केले तो] उपयोग घडावा हे तुमचे करणे तसें सरकारानीही हाच अर्थ प्यानी आणोन आपले उपयोगी त्याची बरदास्त सन्नाहपणे होत असावी. यांत मनुष्याची उमेद वृद्धिगत होउन विशेष उपयोग होतें हे पाहणे. धण्याची वरकड ज्याचा तो आपआपले परीस समजावितो व कोण्ही कामदार आहे तो माझी चाल वाईट अथवा मी लबाड, अप्रमाणिक, चहाडखोर असा समजत नाही. मी करितो यांत धण्याचें हित [असे] म्हणोन करितों परंतु त्यांतील विचार काफरपणाचे अथवा सालसाईचें हें ज्याचें त्याणीं पहावें. ते नसतां येकाचा अगिकार येकाचा त्याग, तेव्हां माणसाचा जीव लागणें समजतच आहे. अस्तु. आम्ही आपले तर्फेनें तुमचें लिहिल्या प्रो पत्रे पाठविली आहेत. ग्रहस्त तुमच्याबद्दल खातर व धण्याचे नांवावर येउन गुतला तसे त्याचे पालि-महण x x x पुढें हरवस्त उपयोगास येई असे करावें.

[यशवंतराव] खानविलकर यांचें हजरीविसी सरकारमर्जी व त्याचें मानस हजरी घेउन फडशाच व्हावा. त्यास यद्यपी हजरी व्यावयास गेल्या, त्यास तेही चाकरी करितात, तेव्हां हजरी देतील. यदाकदाचित् बाह्याली बरतर्फीमुळे दाहापांच माणुस कमजास्त जाले असेल. दीडसे दोनसे माणसांचा बेहडा, त्यांत पांचपचास तर कमी नसतील. परंतु हजरीस भरतील तितक्या[चा] तरी फडशा करावयास जागा आहे की काय याचा विचार पहावा. केवळ तटी लावोन आपले आपल्यास प्रतिबंधक करून घ्यावे यांत चांगले नाही. दुसरी माणसे कितीही ममतेची जाली तथापि याची व त्याची बरोवरी व्हावयाची नाही. हे पोटाकरितां काय जे करतील ते करोत परंतु प्राणही गेल्या तरी याचे वस्तु अन्य विचार होणार नाही. त्यास दोन्हीही अर्थ तुम्ही राखावे. त्याची माणसे हजार पांचसे आहेत व ती ठाण्याठाण्यातून अथवा कामगिरीस असें नाही, सेदोनसे माणसे किल्ल्यावरच आहेत. त्यास अन्न गुप्त रूपे माणसांची चौकसी किती कोणकोणत्या चौकीवर कसी ते युक्तीने पाहून कमजास्त होतील त्याचा विचार जमादारासी बोलून त्याजवर रोजी ठरवणे ती ठरवावी. आज निकीनें हाजरी घेउं जातां लोकसुगा आढ्यांत राहणार नाहीत असे दिसतें. मग सरकारमर्जी प्राधान्य.

बागड्याचा मजकूर लीला त्यांस त्या गांवामुळें दहापांच हजार अथवा उत्पन्न मोठे असेही नाही. उगेच कांहीं जागा असावी म्हणोन सरकारांनींच कृपा करून दिले. हली तेच मागतात, उत्तम ! ना म्हणण्याचे कारण नाही. बरकड पागा बरबाद जाल्या ह्या कशामुळें हेही त्याचे ध्यानांत असेल. तसेंच सुलतानाबाद^{१५४} वगैरे जागा हली लावून दिल्या. यांतील काय उत्पन्न तेही ध्यानांतच. मर्जीतच असल्यास माहाळ तरी आम्हांस काय करावयाचे ? आम्हांस पवार सरकारचें कल्याण जिकडून होईल तसें करावयाची आज्ञा द्यासाहेबाची स्वाग्रो करीत आले व पुढेही आज्ञेप्रो होईल. बरकड आज्ञेचा अर्थ ईश्वरानीं परिपूर्ण केला. अस्तु. मर्जी असेल तसे करावें. तुम्ही ना हो म्हणोन परिणाम काय ?

घास संस्थानास आधार आश्रय नाही. धंडांनीं त्राही केले. त्यास हली पेंढारी याजकडील संधान आले आहे. त्यास काय ती आज्ञा म्हणोन दर्शविले, त्यास संस्थानास कोणत्याचाही आसरा नाही. संस्थान जीर्ण होउन कोणताही कस राहिला नाही. स्वापक्षी ही दौलत आपले बरोवरील समजूल उभयेतांनीं बरदास्त राखावी, ते येकीकडे राहून तेच प्रासावयास लागले तेव्हां निरुपाय जाणोन जीवाचा दबाव

(१५४) यास ठिकरी सुलतानाबाद असेही म्हणतात, ह्या महाळ नर्मदेच्या दक्षिणेस आहे.

व्हावयाकरितां जो आश्रय होईल तो करावा या वितिरिक्त अन्य उपाय नाही. परंतु आजचा येविसीचा उद्योग करून त्यास आणिलें असतां पुणें, उभयेता सरदार, आणिखी येथील^{१५१} आदिकरून सर्वास संशय उत्पन्न होउन उधांचे मरण आज आपोण घ्यावें हें चांगले दिसन नाही. याजकरितां तूं हा उद्योग आपणण्याचा न करिता संधान आले असेंच राखावें. पुढे तसाच दिवस प्राप्त येईल ते समई सूचना करावयास येईल. तेही मोठे कृतीवान अथवा मरणेवाईक असे नाही. बंडाई करोन मारकूट करावी हेंच करणे. त्यास तें नकोत. तथापि संधान तोडूं नये. पुढे दृष्टीस येईल तसें करितां येईल. सविस्तर [मैना] वाई साहेबांस लिहिलें आहे. बरकड पत्राची उत्तरे मागाहून लिहूं.

तुमचे खर्चाविसीचे [सदाशिवमठ] पुराणिक बाबास लिहिले आहे. [ते] शकल काढतील. तुम्ही ह्वालदिल न होता बरचेवरी लिहित जावे. हजार रुपये व्हावयाकरितां बाबास लियो आहे. तसे तुम्हीही बाईसाहेबाचे आज्ञे प्रो माहालाकडून तजवीज करून परभारे घरी पाठवावें. माहालासिवाय दुसरी जागा आहे नाही हे प्णानातच आहे. तसें बैदेवखेडे निवारण होउन सुक्तेच्या पोटी होईल. असे दिवस ईश्वर आणील तेव्हा येतील. बरकड तसे दिवस येणें जरूर. त्याअर्थां यातीलचे यांत तजवीज पाहोन बरखर्चाची बेदाबुदी राखावी.

पिराजी^{१५२} हुजरे येथोन पुण्यास गेलेंच आहेत. अलीकडे बंडाचे उपद्रव जाले व होतात हेही बरचेवरी श्रीपतराव^{१५३} व पिराजी यास लिहीत जावे. म्हणजे समय विशेषें ते बोलतील. तसें लष्करांतही गोकुल पारख यास पाठाप्रो लिहित जावे. असा प्रसंग याजवर गुदरला व गुदरतो इतके त्यास श्रुत होईल. नंतर निदानचे प्रसंगास येखादी गोष्ट अनुकूलतेची जाली असतां त्यासी बोलण्यास जागा होईल कीं, तुमचे सुमे नेहमी उपद्रव देउन संस्थान वरबाद केले. येविसीचा नदोबस्त राखावा म्हणोन दोन्ही सरकारांत लिहिले असतां कोण्हाचे वस्तु बरदास्त न जाहाली तेव्हा प्राणसंरक्षार्थ हे करणे प्राप्त जाहाले, असें बोलण्यास जागा राहील. याजकरितां तिकडे सरदाराचे लष्करांत^{१५४} व पुण्यास बरचेवरी जाले वृत्त लिहीत जावे. कांगदपत्र पाठवण्यास आळस करूं नये.

(१५५) गायकवाड व त्याचे स्नेही इंग्रज.

(१५६) हा गायकवाडांच्या वतीनें पुणें दरबारी राहत असे

(१५७) गायकवाडांकडून पुण्यास राहणारा हा वकील दिनतो,

(१५८) लष्कर म्हणजे ग्वाल्हेर,

च्यार महिने तुमचे पत्र येउन कांहींच कळत नव्हते तेणे आश्चर्य भासे कीं, सर्वांची पत्रे वगैरे आले गेले निरोप कांहीं तरी येते आणि तुमचा तर लेख नाही, तस्मात रोष म्हणावा किंवा काय असे अनेक प्रकारच्या कल्पना घेताना थकले. तेव्हां हाही ही पत्रे पुरवण्यासुद्धा आली ती येथभूत श्रवण होउन संतोष जाहला. तुम्ही पत्रे न आली याच कारणे लिहिली ही वास्तविक असतील. परंतु खबरदारीस शब्द कोण्ही ठेवील. जसे असेल तसे लिहिण्यास प्रत्यवाय काय ? तुम्ही पुरवण्यापत्रांनीं मजकूर लिहिले, याची समर्थक उत्तरे काय ल्याहावी ? काळगती विलक्षण जाहली 'मेहनत बरबाद गुन्हा लाजिम' असें दैवास आले. आस्तु. आपण सर्वोपरी लाचार, आपले जवळ कागदपत्र दस्तावेजसुद्धा कांही येक नाही. तेव्हां आतां काळानरूप त्यास बुद्ध होउन बरे वाईट जसें म्हणतील तसें पडोन त्याच्या लाथा खाणे प्राप्त आहे. परंतु सत्याचा वाली श्रोभगवान आहे. आम्ही यांच्या हिताच्या बुद्धीनें सर्वेभे मरीस पडले असले तरी याचा बदला तोच आज अथवा कालेकरून देईल आणि लोभाविष्ट होउन पवाराची दौलत विनचारिस जाहली ती सर्वस्वे आपण खाउन जाउन आपला निर्वाह करून असे समजोन केले असल्यास ईश्वर पाहून घेईल. दौलतीचा अर्थ हजार कोसावरून दिसतच होता आणि या पापांत पडो नये हा कृतसंस्कार असोन दैववशांत हे दिवस प्राप्त जाहाले. ते भोगणे प्राप्त. त्याचे पोटी मुख्याचे^{१११} विविनिषेध काय म्हणावयाचे आहेत. त्यास बोखदा बाचून ही खरूज जाईल तर बरेच आहे असे मनोदय आम्हास येथोनही दिसतात. परंतु उपाय नाही. चार दिवस जसे निवतील तसे काढणे प्राप्त आहे. बाद बरसात ईश्वर कसें दिवस दाखवितो तें पाहून याचा विचार पोक्तपणे करावयाचा तसा करू. तसे मातुष्री घयासाहेबास विनंती करून येविसीची वरचेवरी पुरवणी ठेऊ. चिंता न करावी. तुम्ही आपले तर्फेनी समेटीत असावे. श्रीमंत सरकारमजीचे^{११२} ध्यान काय आहे हेही समजण्यांत अद्याप आले नाही. आल्यावर पेंढाऱ्यांच्या विचारासुद्धा खुलास्यानेच विचार करू. विनाकारण कदापि करू नये. श्रीमंतास व इंग्रेजास^{११३} याचे अति वैशम्य आहे, ते काय ल्याहावे. याणी ही जागा धरली^{११४} असे पकेपण समजल्यास गुजराथचे लगत्यामुळे

(१५९) मैनावाई पवार.

(१६०) फतेसिंगराव गायकवाड.

(१६१) बडोद्यांतील इंग्रजांचे वकील कारनाईक बास.

(१६२) भारेस पेंढाऱ्यांचा शिरकाव झाल्याचे इंग्रजांस खपले नसतें परंतु पेंढाऱ्यांस शिडकारून देखील घकणार नाही कारण त्यांची टोळबाड न जाणो गुजराथेकडेसुद्धा वळेल अशीदेखील त्यांस मीति होती.

जाग्यासुद्धा अपाय करतील यांत संशय नाही. कारणस्तव आले गेले तरी चिंता नाही. परंतु नेहमीच सर्वथैव करूं नये. ' लोभ करावा हेविनंती.

पो छ ३ माहे जाखर
ज्येष्ठ शुभा ४ सोमवार सायंकाळ.
सन अर्बा असेर. मुा धार
[२३ मे १८१४]

लेखांक [७०]

श्री ' शंकर

पुा राजश्री बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेशी

विनंती उपरी. तुम्ही छ २४ राखरची पत्रे पाा ती पुरवण्यासुद्धा मनन केली. त्याची उत्तरें लेहून कासीद रवाना करावा तो दुसरे तुम्हाकडील पत्र मुजरद आले ते पावोन सविस्तर मार कळला. येथील व्यवस्ता राजश्री केशोपंत आत्माना पाहिली. ते समक्ष निवेदन करतील व साळ्याचे व सोनाराचे तंत्र्यावरून तुमचे करण्यास सरकारानीं अपमानिल्या ^{१६३}वरून बहुत उदास होउन लिहिले. पेशास येविसी तुम्हीं आलास पत्र लिहिणे होते ते त्यास मार्गानीं पावोन त्याणीं तेच पत्र इकडे पाठविले. मागाहून मारानिलेही आले. त्याणीही थोडे थोडे भाव दर्शविले. सारांश तेथील चालीचा अर्थ आजच लक्षांत यावा असें नाही. परंतु आपल्यास श्रीमंत मातुश्री वयासाहेबाची आज्ञा शिरसावंद. त्यांचे चरणासी दुसरा विचार नाही. याजकरितां वयासाहेबाचे आज्ञे प्रो दिवस माहात्मानरूप चालविण्यांत कमी केले नाही व पुढेही आज्ञेस उजूर नाही. परंतु तेथील मुख्याची मर्जी अप्रशस्त. त्यास इकडोन नीट वागण्या- विसी वयासाहेबीं लिहिण्यात कोणती कमी न केली. वयासाहेबाचे पूर्ण मानस कीं, संस्थानची सेवा आमचे ^{१६४} हाटून घ्यावी. म्हणोन जसें लिहिणे त्या प्रो लिहीत गेली. दौलत वोढगस्त, सर्वोपरी बखेडा, याजकरितां सर्वांनी येकविचारे निखालसपणें चालोन, आले विघ्नाचे निवारण करावें. सरकारानीही सूक्त असूक्त आज्ञा करणें ती तुम्हास करावी. येद्यपि येखादे करणे तुम्हाकडोन गैर समजोन जाले आणि ते वास्तविक त्याजला समजल्यास त्याणीं तुम्हास बोलावोन, त्याची चौकसी ज्या प्रो कर्तव्यता असल ती तुम्हास आज्ञा करून तुमचे हातोन बंदोबस्त करावा, यांत तुमचा कारमाज्याचा दाब राहून कोणते कामास व्यय पडत नाही. ते न होता हलकी माणसें हातीं धरून तुमचे करणें

(१६३) या चेळी बाळाजीपंताच्या कारभाराविषयीं मैनाबाई फारशी सहायुभूति दाखवीत नसल्याचे दिसते.

(१६४) सिताराम राजाजी प्रभुति नबोदेकर मंडळी.

अप्रशस्त वाटते. त्यास सरकारास मनःपूर्वक आपला त्रासच असल्यास येथोन मातुश्री बयासाहेबी कोठवर ल्याहावे ? तसे तुम्हीही या दोन्ही खानग्या शेवटच्या बहुतच लाचार होउन लिहिल्या. त्याजरून आम्ही यासाहेबांस आपले आगत्य व लोभ आहे असें नाही त्यास आमचा सांभाळ करण तो करितच आहेत व पुढेही प्रतिपाळ करण्यास तीच समर्थ आहेत. घारेतील नफा आजपावेतो काय जाळ व पुढेही होणें समजतच आहे. परंतु बयासाहेबाची आज्ञा प्राधान्य. त्यास हल्लीं मातुश्री [मैना]बाईसाहेबांस घयासाहेबीं सेवटचे पत्र ज्याप्रो लिहिण तसें लिहिले जे मी येथोन याजला पाठविलें, मिळोन संस्थानचे व तुमचे कल्याण व्हावे; त्या अन्वये माझी आज्ञा अमान्य न करितां वित्यविषयांनी व जीवानी खराब जाले. तथापी तेथील अमिमान न सोडितां पुढें संस्थानचा बंदोबस्त येथस्थित व्हावा हा उद्योग करितात. परंतु तुमची मर्जी प्रशस्त नाही आणि दुसरीकडोन तुमचे दौलतीचा बंदोबस्त होत असल्यास आम्हीच करू म्हणोन याचा व आमचा आप्रह नाही. कोण्हीकडोन तुमची दौलत नीट व्हावी यांत आमचा संतोष. आपेक्षां हे नसावे ही मर्जी असल्यास कारकून बोलावून घेतील व हे माझे मजपासी आहेत. मजला हे सुटतात असें नाही. तुम्ही मात्र आपले दौलतीचा बंदोबस्त जिकडोन होत असेल तिकडोन करून घ्यावा म्हणोन बहुत प्रकारें बयासाहेबी लिहिले आणि याचे उत्तर येई तो कोणती उतावळी करू नये म्हणोन आज्ञा जाली. त्यास बाळाजीपंत, तुम्ही कोण्हेविसी उदास होउ नये, सरकारची मर्जी नसल्यास आमचाही आप्रह नाही. त्यास उदास न होता चार दिवस आपले तिलमात्र वाकडे न दाखवितां असावे. या पत्रावरून सरकारचे लक्षांत पुर्तेपणे येउन निखालसपणे तुमची खातरजमा करून तुम्हासी प्रतर्णा न ठेवितां कामकाज तुमचे हातून घेतल्यास उत्तम आहे व इकडे बयासाहेबाचे पत्राची उत्तरे काय लिहितात हेही समजेल. त्या प्रो तुम्हास मागाहून लेहून पाठऊं, त्या प्रो करावे. इतके श्रम साहस करून खराब जाला हे सरकारचे लक्षांत नाही, त्यास उपाय काय ? परंतु सध्यां सहसा उतावळी करू नये. आम्हीही तुमची उपेक्षा करून ओढून दिले असें नाही. दिवस सर्वोपरी प्रतिकूल याजमुखें जें जें करावें ते नीट न होता संकटच पडत गेले. सर्व तुमचे ध्यानांत आहे. त्यापेक्षां इतके दिवस काढिले तसें पुढें धैर्य धरावे. तिकडोन उत्तर येईल त्याप्रो मागाहून लेहून पाठवितो. चित्तांत कोणता आदिश करू नये. सविस्तर आलाहिदा पत्रावरून कळेल. महाराजांनी शेवटचे पत्र लिा आहे. याचे उत्तर येई तोपर्यंत बाळाजीपंतांनी उतावळी करू नये म्हणून आज्ञा त्यावरून तुम्हास लिा आहे. तरी जाव

येउन पुन्हा तुम्हास लिहू तोपर्यंत दिवस ओटावे. तुम्ही म्हणाल जे येथे कामातून निघालो; आता आम्हास येथे सेर पीठ कोण तोळतो ? हेही खरे आहे. तत्रापि उतावीळ करूं नये. खर्च पडला म्हणोन चिंता करता. त्यास ज्याजवळ मेळमीळ त्याचे आज्ञेनी खर्च पडला. त्याची सलामती आहे, तर आपले गेले नाही. तेथील मर्जीचे कोणाचा दरकार बाळगीत नाही. तेथील विटविटीमुळ येथील मर्जी खपा न व्हावी. वृद्धीलांनी ह्या चरणाची जोड करून दिल्ली ती धारमुळें जाईल. याजवरून विनंति कर [णे] ती केली आहे. माहाराज दीनदयाल कृपासमुद्र आहेत. याची सलामती आहे तर आशा धारा बद्धत होतील. आपले हातून शेवा घेतील. आपली मात्र निष्ठा शाबूत असावी. शेवा करणियास फार दिवस लागतील. कृपा करतील तेव्हां क्षण लागणार नाही. तुम्ही उतावळी तिलमात्र करूं नये. तसे [यशवंतराव] खानविल्लकर यासही समजून सांगावे. त्यांनीही उतावळी करूं नये. तलव येईल. परंतु आम्हास व त्यासहसा न लागते करावे. आला येऊन पावले. मूर्हूर्तामुळे रामतलावा^{१६} वरच मुा आहे. द्वितीयेस येतील. नंतर समजून घेऊन माहाराजास विनंती करू. बद्धत काय लिहिणे छोम कीजे हे विनंती.

पो छ ३ माहे जमादियाखर
जेष्ठ शुभा ४ सोमवार सायंकाळ
सन अर्वा आसेर. मुकाम धार
[२३ मे १८१४]

लेखांक [७१]

श्री ! शंकर * संवत् १८७१ आषाढ वद्य ६
[८ जुलै १८१४]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री
धाळाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव व सीताराम रावजी साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता छ २६ माहे रजब जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. गोकुल मंगळजी पारख याचे रदकर्जाचे येवजी च्यार गाव धार प्रगण्यातील कैलासवासी चिरंजीव दिवाणजी असता छलन दिल्ले होते, त्या प्रो गावची वहिवाट पारख याजकडे चालत आली. येविसी तुम्ही गैरमाहीत आहा असे नाही व गोकुल पारख याचा येवज संस्थाना कडोन किती यावयाचा हेही तुम्ही जाणतच असता कोणही गैरवाका सांगितल्यावरून

(१६५) रामतलाव नकाशांत सांपडत नाही. पण बडोदा सहरावरवळच असावा.

सरकारातोन गावची जफती केली. यावरून पारख मारानिले याचे गुमास्त्यानी येथे लिहिले, तेव्हा गोकुळ पारख याणी येवजाकरिता श्रीमंत मातुश्री बयासाहेबास व आम्हास बहुत निकड केली की, मजला गावासी कारण नाही. माझे येवजाचा फडशा करून घावा. म्हणोन फारच जिकिरीस आला. तेव्हा त्यास मोठे पराकाष्ठेनी समजून सांगितले जे आम्ही घारेस पत्रे लेहून गाव तुजकडे चालते करवितो. याप्रो खातरजमा करून पेशजी तुम्हास सरकारात पत्रे लिहिली, परंतु पारखाचे गुमास्त्यास दखल दिव्ही नाही. त्याणी दोन चार महिने वाट पाहून पुन्हा येथे लिहिले. याजकरिता हाली तरी फारच निकडीस आला. याचे सविस्तर कोठवर न्याहावे ? पाहता अर्थी त्याचा तरी अपराध काय आहे ? संस्थानचे बंदोबस्तास प्रथम राजश्री केशवराव बाजी पाठविले तेव्हापासोन ता पावेतो याचा येवज येथोन हुंड्या करून वरचेवर किती पाठविला व तेथे पारख असता येवज काय घेतला हे तुमचे ध्यानातच असल. तेथे तुमचे सर्वांचे विचारे याणी सिलेदारीचे हिशेबासुधा येवज रदकर्जात धरिला, त्यास सिलेदारीचे कलमासिवाय कर्जाउच येवज किती आहे तो तुम्ही जाणत नाही की काय ? असे असता त्याजकडील गाव काढण्याचे कारण काय ? जे फिटेले ते सरकारासच ह्याके होईल, हे लक्षात न आणिता थोड्याकरिता मनुषास खटे करावे हे चांगले नाही. या करण्यानी येथे काय करितात. त्यास याची तजवीज येथे कशानी होती हे तुमचे लक्षात आसोन येथील लिहिणे येकीकडे ठेउन आपलेच करणे करिता. असो. हाली गोकुळ पारख यास बहुत प्रकारे सांगोन हे पत्र तुम्हास लिहिले व श्रीमंत मातुश्री बयासाहेबास याणी श्रीमंत मातुश्री [मैना] बाईसाहेबासही पत्र लिहिले आहे. तरी तुम्ही सरकारात विनंती करून याचे गुमास्त्यास गावची दखल देउन गुमास्त्याचे पत्र घेउन येथे पाठवावे. येविसी दिनावधीवर न टाकिता पारखाकडे गाव चालत आल्या प्रो सांगावे. गुमास्त्याचे पत्र आले म्हणजे मातुश्री बयासाहेबास व आम्हास पारखाची निकड होती ती दूर होईल हे समजोन पत्र घेउन पाठवावे. येविसी पुन्हा लिहिण न पड ते करावे. गोकुळ पारखाचे लग्न व्हाध्याचे तेव्हा बयासाहेबास गोकुळजी अडवील, तेव्हा तीराईत पारखाचा दोन हजारचा हवाला बयासाहेबानी घेतला. गावचा वसूल देईल तो गुमास्त्यानी बयासाहेब सांगतील तेथे मरावा. या प्रो ठरल आहे, त्यास गाव पत्र पावताच याच गुमास्त्यास दखल घावी. तुम्ही आपले तर्फेनी किंचित खलेल करो नये. तुम्हीच खलेल करता म्हणोन लेख येतात याजकरिता लिहितो. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [७२]

श्री १ शंकर * संवत् १८७१ आषाढ शुद्धा १२

[२९ जुलै १८१४]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेशी

पो रघुनाथ महिपत व सिताराम रावजी साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ताा छ * ११ माहे साबान जाणोन स्वकिये लिहित जावे विशेष. तुम्ही आषाढमासी मुजरद माणसासमागमे पत्रे पाठविली ती पावली. त्याची उत्तरे तपसीलवार दोन ध्यार रोजी देउन त्याची रवानगी करितो. अलीकडे तुम्हाकडील वर्तमान कळत नाही. त्याजवरून चिंता लागली आहे. तरी बरचेवर सविस्तर लेहून पाठवीत जावे.

पेशजी गोकुल मंगलजी पारख याचे गावची जप्ती उठवोन पहिल्या प्रो गांव मारनिलेकडे सांगावे म्हणोन तुम्हास व श्रीमंत मातुश्री [मैना] बाईसाहेब यांस श्रीमंत मातुश्री धयासाहेब यांचीसुधा पत्रे पाठविली ती पावली असतील. परंतु गांवची जप्ती उठवोन गांव पारखाकडे सांगितले किंवा नाही हें समजत नाही. त्यास जप्ती उठविली असल्यास उत्तमच आहे. नसल्यास तुम्ही आपलेकडोन येक दोन वेळ विनंती करून पाहावी. ' स्याप्रो जप्ती मोकळी होती न होती [ति] लेहून पाठवावे. तुम्हाकडील सविस्तर बरचेवर लिहित जावे. इथपर तुम्हाकडील माणसास दिवसगत न लावितां लवकर रवाना करितो. स्याजवरून सविस्तर कळेळ.

१ बाळाजीपंत, दिपवाळीपर्यंत कसंही दिवस तुम्हां आम्हांस काढण प्राप्त. पुढे ईश्वरानीं उपेक्षा केल्यास हे दिवस निषत नाही तस श्री आपली उपेक्षाच करील हेही होणार नाही. सविस्तर तीा राजश्री 'रामरावबाबा' ^{१६६} लिहितील त्याजवरून कळेळ. बहुत काय लिहिणे लोम किजे हे विनंती.

पो छ १७ माहे साबान

सन खमस. सुकाम धार

(१६६) 'ती' म्हणजे आहे यावरून हा फणशांचा आशेष्ट असावा. तो सिताराम रावजीच्या तर्फे धारेस होता पण पुढे बडोबासच परत गेला. याचे एक पत्र पुढे येणार आहे.

लेखांक [७३]

श्रीशंकर * संवत् १८७३ चैत्र वद्य १०

[२२ अप्रेल १८९६]

राजश्री गोकुल पारख गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो सीताराम रावजी [फणसे] जै गोपाळ विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्हांकडोन बहुत दिवस पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. तरी येसे न करतां सदैव पत्र पाठवून संतोषवीत जावे. यानंतर संस्थान धार येथील दशा प्रस्तुत काली कशी, महाल मुखकाची वेवस्ता काय हे अर्थ सारे धारेच्या व येथील लिहिण्यावरून सविस्तर तुम्हांस श्रुत आहेतच. दिवसें दिवस संस्थान केवळच गलित होत चालले. यास कारण मिळोन दौळतीवर पेंच पडुन संस्थान मोडकळीस येत गेले. सरंजाम सुटत चालला. महाल मुख्य ज्याचा जोर पडला त्याणी तिकडे दाबले. घरचा बखेडा मुरारराव [पवार] आदीकरून नेहमी आहेतच. सिवाय बाहेरील फौजेचे उपसर्ग याजमुळे मुख्य दरोबस्त उद्वस्त होउन आधार नाहीसा जाला. हे संस्तान उभय सरदाराचे चिमळ्यांत. आजपर्यंत ते हरयेकविसी बरदास्त राखीत होते, म्हणोन आवातवा राहिला होता. सांप्रत काळी अगत्यवाद कमी, याजमुळे त्याचेच सरंजाम जेरबार करतात. मुरारी, पवार[१]चे घरचा, त्याचा दौळतीवर वारसा नसतां तो बंडे करून संस्था[नी दंगा] करतो. त्यास आश्रा××[न देता] पारिपस्य व्हावे ते येकीकडे राहून त्यास अशरा, बरदास्त त्याची होती. तेव्हां परिणाम कसा लागतो. तत्मात काळमहात्मच असं आलें कीं, बरोबरीच्या दौळती असोन कोण्ही कोण्हाची समय विशेषें बरदास्त न करतां अपसाअपसांत बखेडा होउन व्हास व्हावा. त्यांत आजपावेतो तुम्ही आमचे दौळतीचे अगत्यवादी तिकडे आहां. त्यापक्षीं कसाही प्रसंग प्राप्त जाला तत्रापि त्याचे निवारण होउन दौळतीचे कल्याण तेच व्हावे, तसी बरदास्तही होत आली. परंतु अलीकडे तुम्ही दौळतीचे ग्रहदशेस अनुकूल जाला असा माव होतो. कारण मिळोन धारेडून जसा प्रसंग तसे वरचेवरी लिहितच आहे. तस आम्हीही बदनावर प्रकर्णीं वगैरे दोनचार वेळ लिहिलें. परंतु उत्तराचाच अभाव जेथें जाला तेव्हां चित्तास कसें न वाटे ? त्यास पारखजी, तुम्ही आपलेकडून अनास्था केली. परंतु आम्हास संस्थानास तुम्हा-सिवाय आश्रय दुसरा नाही. राग छेड करून तुम्हांसच लिहू. तसें जाणपण्यानी दृष्टी विसी अमिमान धरून बंदोवस्त तुम्हीच कराळ हा पुरता भरंवसा आहे. हाळी मुरारराव [पवार] वगैरे बखेडेखोर जमाव करून दंगा करीत आहेत व आपलेकडीलही सरंजामाच्या घरसा [१] वगैरे माहाळसंवंधी बंदोवस्त होणे म्हणोन धारेडून श्रीमंत मातोश्री मैनाबाईसाहेब

याणी राजेश्री बाळाजी लक्ष्मण बाकणकर यांची खानगी तुम्हाकडे लष्करांत केली आहे त्याप्रो मारानिले येउन दाखल होतील. संस्थानचे वगैरे सविस्तर सांगनील, त्याप्रो ध्यानात आणोन संस्थानी बखेडा उपस्थित जाला आहे तो निवारण होउन पुढें यथास्थितपणे बंदोबस्त राहून महाल मुलुक गुंतले आहेत त्याची मोकळीक होउन दौलतीचे कल्याण होय तें केले पाहिजे. आपले तर्फेचा बंदोबस्त तुम्ही कराळच. तसे श्रीमंत होळकरसोबतकील बंदोबस्त होणे. त्याजकडील वकील प्रस्तुत तेथें आहेत, त्यास समक्ष सरदारसोबतकील संस्था[नचे] बरदास्तीविशी ताकीद [आगल्य] बादांनीं जाली असतां त्याचेही समजण्यांत पकेपणें येईल कीं संस्थानचा अभिमान सरदार साहेबांनीं धरला, त्या पक्षीं आपलेकडून उपसर्ग न लागावा असें ध्यानांत येउन सहजात बंदोबस्त होउन येईल. पारखजी, या गोष्टीस विशेष साहत पडतो किंवा बावें ध्यावें लागतें असें नाही. अंतःकर्णापासून लोभ ठेवून पवाराची दौलत आपली असा भाव ठेवून आपलेकडील सुमे वगैरे सर्वास ताकीदी येकदोन वेळां जाल्या असतां बंदोबस्त होउन येईल. कोण्ही संस्थानाकडे पाहाणार [दिखील] नाही. महालीं मुलकी निष्कूण ताकीद जाली असतां घुरारी वगैरे यासही आधा देणार नाहीत. परंतु इतका अगत्यवाद धरिला [मात्र] पाहिजे. तो विना तुमच्या लोमाखेरीज व्हावयाचा नाही. उभय सरदाराकडे माहाल दाबले गेले. त्या माहालमुळे सरदारसाहेबाचे दौलतीस बहुतसा उपयोग आहे असें नाही. मवीच्यामची बहिवाट होती. नावे मात्र सरदारसाहेबांची. त्याची मोकळीक जाली असता या दौलतीचा निर्वाह चालून जीर्णोधार होईल. तसा बदनावरसंबंधी बंदोबस्त जाला असता साडुकाराचे गळे मोकळे होउन संस्थानास उपयोग पडेल. हे पर्याय आजच नवीन लेहून कळवावे असें नाही. तुमचे ध्यानात आहेतच. परंतु आज पावेतो कागदीपत्री लिहीत होतो प्रस्तुत पत मारानिले [या] कामाकरितांच सुद्धा तुम्हाकडे पाठविले आहेत. या समई उपयोग करून दाखवाळ तितका थोडा आहे. तेथें तुम्हासिवाय दुसरा अगत्यवाद [१] कोण्ही नाही. बरकटही श्रेही परंतु त्याच्या चाली मिळ, तसा तुमचा आमचा रिणानबंध नाही व तुमची चालही अन्य नाही. तुमचा अलोभ व दुसऱ्याचा लोभ समान व्हावयाचा नाही, त्यापक्षीं या समयी निसीमपणें अगत्यवाद आहे तोच वलोचर करून संस्थानचे बखेडे हर होउन बंदोबस्त माहालसंबंधी वगैरे करून दिवसेदिवस संस्थानचें कल्याण होय असें केले पाहिजे.

बरकट इकडील सविस्तर परस्परें तुमच्या ऐकण्यांत येतच असेल, त्यापक्षीं विस्तारें काय, त्याहवें ! बाळाजीपत [बाकणकर] व बळजतरावजी [वकील] सविस्तर

बोलतील त्यावरून कळेल. निरंतर पत्र पाठवून संतोषवीत जावे. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा ही विनंती. मिती चैत्र वद्य * १०. हे विनंती.

लेखांक [७४]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ भाद्रपद शुभा १
[२४ अगस्ट १८९६]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत [बाकणकर] स्वामीचे शेवेसी.

पो रघुनाथ महिपतराव [फणसे] साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशेल ताा छ * २९ माहे रमजानपावेतो यथास्थित जाणोन स्वकीय कुशेल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही धारेदून पलीकडे गेल्या ताा पत्र येउन सविस्तर वर्तमान समजण्यांत न येई याजवरून चिंता लागली होती. त्यांत तुम्ही सैन्यात ^{१६०} दाखल जाल्याचे सरासरी धारेस पत्र आले होते. त्याजप्रो तेथोन लिहिले आल्यावरून तुम्ही गेल्याप्रमाणे मार्गांनी सुरक्षित जाउन पावळ याजवरून मात्र चितास स्थिरता वाटली. त्यास हली जेष्ठ वद्य १० चे पत्र ग्वाल्हेरीचे मुकामाहून आले ते छ १९ मीनडूस पावोन परम आनंद जाला. पत्रातील मार अक्षरशा अवगत जाला. पारखजीनी बहुत आदरसत्कार करून धार संस्थानचे बंदोबस्त करून देण्याविशीं अभिमानपूर्वक खातरजमा करून समीप ठेविले. सरकारची मेट होणे तीही करितील व आपले आगमन येथे व्हावे हे पारखजीचे लक्ष बहुत आहे व आपले मंडळाचे ठिकाणी बहुत लोभ करितात व आपला मनोदय अद्यापही असल्यास हे आगत्य धरून बढवितील. याजकरिता येविसीचे काय ते उत्तर यावे म्हणोन विस्तारपूर्वक लिहिले.

यैशास बाळाजीपंत, तुम्ही पारखजीपासी जाउन पोहोंचल्यावर बहुत प्रकारे तुमचा आदरसत्कार करून खातरजमेनी ठेविले येविसीचे आपूर्व काय मोजावे ! धार संस्थानचा सर्वोपरी आगत्यवाद पारखजीस म्हणोन त्याचेच सकृप आधारावर तेथील निःकांचिन व्यवहार होउन खराबीत कोणती तथा राडिली असे नाही. माहाल मुलुकाचा कोणता आचार आश्रय राहिला नाही असे असोन दिवस निघतात परंतु तेथील खातरखा बंदोबस्त करून माहाल मुलुक सोडवोन संस्थान सकांचेनयुक्त रूपास आणावयाविशी त्याजला अगाध काय होते ! परंतु संस्थानचे गृहदरबेमुळे [तसे] घडोन न आले. हली त्या दौलतीचे नष्टचैर्य शेष न राहिले, याजमुळे प्रसंगोपात तुमचे जाणे पारखजीपासी जाले व मागे

(१६७) सैन्यात म्हणजे लष्करात असे अनेकदां आले आहे [लेखांक ७५, ७७] अर्थात लष्कर अद्याप राजधानी बनले नव्हते असेच समजले पाहिजे.

गुरारराव पवार याचा महद्दोग दौळतीस होता तो मारनिले शांत जाल्यामुळे निवारण जाला. व्यर्थ दुर्बुद्धीस प्रवर्तक होउन बहुत प्रकार मुखरूप येउन रुतव्यानी राहण्याविशी सांगितले असता प्यार सोध्याचे बुद्धीने त्याजला रुचीस न पडता त्यात दौळतीचा खराबा करून आपण शांत जाले, असो. दौळतीचा कांच तुटला परंतु आता माहालचे सुटकेचा वगैर बंदोबस्त करणे पारखजीस आहे. त्याजविना संस्थानची स्थिती राहणार नाही. याजकरिता बदनावरचा येवज इतके दिवसाचा सुंदर मेहत्याचे कर्जात वाटून पुढे माहाल निर्वेधपणे पवार सरकाराकडे चालावा. हिशोबाचे रुईनी मेहताजीचे येवजाची बाकी निघाल्यास त्याजपो कांही येवज लाउन थावयास ठीक पडेल व कांही संस्थानचे खर्चाचा उपयोग होईल. त्यास मेहत्याचेही अगत्य पारखजीस आहेच. संस्थानचे तरी पूर्ण [ते] आगत्यवादीच आहेत. त्यापेक्षा दोन्हीचा सामाळ करणे त्यासच आहे. तसेच वेरसे व ताल मंडावळ वगैर माहालचे सुटकेचा बंदोबस्त करून घ्यावा. कौठ्याचे खंडणीचाही बंदोबस्त करून देणार ते उत्तमच आहे. हा विचार मोठाच मोठा परंतु तुर्त आधी माहालचे सुटकेचा विचार करून पुढे पाठवावा मग मोठे प्रकर्णां विशी मागे तुम्हास चार दिवस लागल्यास चिंता नाही. इकडे माहालचा वगैर बंदोबस्त राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिवे] वगैरे करतील.

दुसरे आमचे आगमन तेथ व्हावे येविशी पारखजीचे मानस अंतःकर्णापासोन लोभपूर्वक आहे याजकरिता काय ते उत्तर पाठवावे म्हणोन लिहिले. त्यास घालाजीपंत, कैलासवासी दिवाणजीची "रवानगी घारेस केली ती तेथील जाग्यावर आपला निर्वाह व्हावा अथवा तेथ निर्वाह होईल न होईल संस्थानचा अर्थ काय तो येथोन दिसतच होता. परंतु संस्थानास गुरारानी बहुतच उपद्रव केल्यामुळे श्रीमंत मातुश्री मैनाबाई साहेब पवार फार त्रस्त जाल्यावरून येथे श्रीमंत मातुश्री गहिनाबाई घयासाहेब गायकवाड याणी बहुत प्रकारे कायरपणे आज्ञा केली. याजवरून पाहता संस्थानचे आगत्यवाद पारखजीस निशीमपणे आहे व आपलेविशी तरी केवळ अद्वैतच प्रकार. शरीर मात्र मित्र. याजकरिता कैलासवासी चिरंजीवास पारखजी पासी ठेवावे असे घराट कितेक प्रकारचे विचारे घारेचे फुटके तारू गळ्यात घेउन त्याची रवानगी केली. त्याप्रो पारखजीनी संस्थानचा व कैलासवासी चिरंजीवाचा

(१६८) सखाराम चिमणाजी फणसे यास 'दिवाणजी' असे संबोधित असत. गायकवाड याच्या आहेत अथवा पूर्वीच फणशांनी त्याची रवानगी केली होती. त्यास धारकराची दिवाणगिरीही मिळाली होती. पण तो अकस्मात धारला त्याचा हा निर्देश आहे.

अभिमान धरून कैलासवासी चिरंजीवास आपले समीप नेहण्याचे योजून सिद्धता केली. तों दरम्यान विस्कलित प्रकार होउन पारखजीचे मनांतील विचार मनातच राहिले. नंतर तेव्हाच आमचा विचार जाल्यास करावा म्हणोन राजश्री बलवंतरावजीची सूचना आली. परंतु येथे चिरंजीव राजश्री बाबासाहेबाची वृत्ती उदास जाली म्हणोन च्यार महिने विचार करण्यास प्रशस्त्य न पडले. उपरांत येथील प्रकार दिवसदिवस विपरयास होत चालला. तेव्हां पूर्व पारखजीचे सर्जाचा रोख कायम आहे तरी खुलासा काढावा म्हणोन बलवंतरावजीस सविस्तर पाचव्यार वेळा लिहिले तसे पारखजीसही सूचना लिहिली, जे आपले सबाह्य आंतःकर्णपूर्वक आपलेपासी न्याहावयाचे आहे तरी खर्चाची सरभरा ठेउन रुतव्यानी घेउन जावे. परंतु [बलवंत] रावजीसुधां उतरे न आली. स्वाजवर येथही प्रतिबंधादिक आडचणी प्राप्त जाल्या, तेव्हा पत्र जाण्यायेण्याचा अर्थ समजून चुकला. तथापी संकटाचे समई आपला पूर्ण स्नेही की आपले संकटाचा आंतःकर्णापासोन ज्यास कळवळा येई त्यासच सुक्त किंवा असूक्त समजवावे म्हणोन अडचणीतोन भगीरथ प्रत्नाचे युक्तीने रावजीस व पारखजीस येथील हवाल थक दोन वेळा लिहून दर्शविला. त्याचेही उत्तर न आले. त्यास आमचीच प्रतिकूल गृहदशा बळोत्तर म्हणोन ज्या द्वारानी पयश्राव व्हावा तिकडोन अग्निवर्षाव जाला, तेव्हां कोणतेही आनकूल पडणार नाही हे समजून दिवस काढिले. हलीचे प्रसंगी तुम्ही तेथ गेल्यामुळे पारखजीचे चिताचा खुलासा होउन आपलेविसी सबाह्यांतर लोमश्रावाचे अंकूर द्विष्टीस येउन जेथ आपले म्हणविले त्याचे अभिमानाची द्रुढता या पुरुषाविना दुसरी नजरेस येत नाही म्हणोन बहुतेक प्रकारे खातरजमेचे अर्थ लिहिल्यावरून बहुत संतोष जाला. त्यास पारखजीने मनांवर घेउन धारिल्यास व्यंग काय पडणार आहे ? यैशास सर्व यवस्तेस बालाजीपंत, तुम्ही गैरवाकब आहां असे नाही. त्याअर्थी पारखजीचे लोमाचा सक्षुप बोध अभिमानपूर्वक तोच आहे तरी आम्हाकडोन ना नाही. श्रीमंत राजश्री आलीज्या बाबादरसाहेब व येथील सरकार हे आम्हांस कांहीं दोन नाहीत. बडिलो-पार्जित ^{१६१} लोम ठेवीतच आले. त्यापेक्षा ते घणी व पारखजीसारखे पुरस्कर्ते तेथही

(१६१) चारकर पवार व तलबीज फणसे इत्यादि मंडळींनी महादजी सिंध्याविषयी जे आदरयुक्त उद्गार काढले आहेत ते मननीय होत. निमेषतः फणसांच्या उत्कर्षाचा संबंध शिक्षांशी पोचतो हे प्रथमच कळते. " शोरले महाराज बडिलेचे ठिकाणी लोम ठेउन सांभाळ करीत होते, बस कोणी उभा केला त्यास गैरमाहित काय आहा ' हे शब्द मननीय आहेत. सन १७७५ पासून १७८० पर्यंत ज्या दोन स्वाभ्या शिवांच्या गुजरायेंत आल्या त्या वेळीं गायकवाडांत याजबंदकी माजली होती. या सुमारे फणसास हातीं धरून तेथें प्रस्थापित केले असतें असें अंजुमान केल्यास वावरो होणार नाहीं,

चाकरी करून दाखवावी म्हणोन चिताची वद्धत उत्कंठा आहे. परंतु बालाजीपंत, सांप्रत येथील व्यवस्था तुमचे लक्षांतच आहे. दिनचर्येची आंत स्वात चिरंजीवाचे स्थळांतर. यास्तव येक येक दिवस महत्संकटाचा जातो. तेहां आमचे वस्तू ठठावणी होउन विचार घडणे इतके मात्र अवघड. हे केवळ लेहून शोभवितो असे नाही. सर्व हरद पारखजीस कैलासवासी चिरंजीव घारेस गेल्यापासोन माहीतच आहे. त्यात अलीकड तरी कसाले कसे कसे गुदरले हेही परस्परे जाणतच आहे. त्यापेक्षा अद्यापही आम्हांकडोन अनमान नाही. दरम्यान पारखजीचा खुलासा न समजे याजवरून चित संचित होतें, तसें आम्ही इकडोन वारंवार उद्योग करावा तरी आम्ही येथील प्रसंगाचे माहार्णवाचे प्रवाही याजमुळें तसेंच राहिले. हल्लीं तुम्ही त्याचे मजींचे व लोभाचे मान लिहिले, त्यास त्याचे मजीं विरहित आमचा विचार नाहीच नाही. आम्ही हेच व्याहतो कीं पारखजीनें मनःपूर्वक हा विचार घडवावा आणि आम्हीही त्या दरवारी सेवा चाकरी येयासामर्थे करून दाखवावी व पारखजीचेही अभिमानास येप येवोन त्याचेही मनोवांछित हेतु पूर्ण व्हावे हे आपले चितांत दड धरून पारखजींचे अभयोत्तराची मार्गप्रतीक्षा करीत आहो. येविसी आंतःकर्णपूर्वक खुलासा काय तो समजावा. मुख्य द्रव्याचे सरभरे विरहित कसे घडते ? हे सर्व तुमचे ध्यानांतच आहे त्यापेक्षा विस्तारे करून काय ल्याहावे.

बालाजीपंत, या उपरी तुम्ही पत्राविसी आलस सहसा न करितां सविस्तर वरचेवर लिहित जावे. तुम्ही गेल्यापासून घारेससुद्धां येक पत्र आले. त्यास पत्राचा आलस होतो हे ठीक नाही. याजकरिता वरचेवर इकडे तिकडे पत्रे येत जावी. हल्ली चिरंजीवांनीं नवसरीहून तुम्हास व पारखजीस व [बलवंत] रावजीस पत्रे लेहून पाठविली ती येथील पत्रासह छ १८ रोजी रवाना केली आहेत, ती पावतील. तुमची रवानगी जैकर करावी म्हणोन चिरंजीवांनीं पारखजीस लिहिलें आहे, त्याजवरून कळेल.

चिरंजीवाची रवानगी सरकारातोन मुंबईस जाण्याचे इराधानी केली. त्यास नवसरीस मुा गेल्यावर प्रकृत विघडली याजकरिता मुा आले, तो परज्यन्यही लागला. यास्तव चातुर्मास्य तेथेंच राहावें असे ठरले. आलीकडे मुंबईहून गतविप्र आले. त्याचे ठिकाणीं धाकजी दादाजी म्हणोन पातेणा ग्रहस्त आला. तो चांगला शाहाणा माणूस. माणुसकीस मळा आहे. त्याणीं आपले हरद येकोन बिनाअपराची याजवर गहजब केला व पुढे होत आहे हे पुतें समजून आपले ठिकाणीं काहीं द्रव येउन डोळा

ठेवतात. त्यापेक्षा श्रीकृपेकरून काय घडल ते पाहावे. सध्या मारनिलेचे शरीरी श्वस्त नाही व त्याचे चिरंजिवाचाही काळ जाला याजमुळे सर्व स्तब्ध आहे. याज उपर यास आराम होउन दरबारास जावयास लागतील तेव्हां काय होईल तें पाहावे. तुम्ही इकडील कालजी करूं नये. सर्व चिंता ग्रीयवतेश्रममहाराजास आहे. जसे नजरेस येईल व्याप्रो मांगाहून लेहून पाठउ.

बलवंतरावजीचे पत्रच येत नाही तेव्हां तेथोन कोठे सरकारी कामगिरीस गेले किंवा कोठे आहेत हे ल्याहावे. धारेकडोन पत्रे वरचेवर येतच असतील ? व वरचेवर लिहिण्याविशी ही लिहीत आव्हो. दोन खानग्या तुम्हांकडे पा आहेत. पावल्या असतील. त्यांतही तुम्ही लिहिलं तेच माव लिहिल आहेत. सारांश पारखजीच आंतःकर्ण निर्मळ होईल तेव्हां आपली करुणा येईल. त्याही आजपर्यंत आलोम केली यामुलं धार व आपला खराबा किती जाला. असो. त्यास आता करुणा यावी. ईश्वराचे ठाई आंतः-कर्ण लावून भजन, कीर्तन, पुराणश्रवण, इत्यादि होत हेही चांगळ. ऐहिलोक परलोक साधावा. जसी ही किती साधतात तसा ज्ञातिविशेष याची मागणी जाळी ती फोक देत नाही. त्याअर्धी लग्न कराव. मागंही महान संतसाधू जाले तेही गृहस्त आसोन दोन्ही साधनं केली. ही मोठी ज्ञातीत बंदवकी आहे, याजकरिता मी लिहिल हे वाचून दाखवून रायेजीवर मर्जी प्रो होई ते करावे. आणि मुलीस नेउन लग्न करावं हे तुम्ही सस्त बोलून घडवावे. बहुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनंती.

पो छ २० जिल्हाद.

डाा अमीन वा ६

[१२ आक्टोबर १८१६]

लेखांक [७५]

श्री ! शंकर * संवत् १८७३ आश्विन शुभा ५

[२६ सितंबर १८१६]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बालाजीपंत खामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव [फणसे] साध्यांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ताा छ *४ माहे जिल्हाद जाणोन स्वकीय कुशेल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही धारेहून निघाल्याप्रो शैल्यांत दाखल होउन राजश्री पारखजीची भेट जाली याचे सविस्तर लेहून जेष्ठ शुभा दसमीची पत्रे पाठविली ती पावोन मार अवगत जाला. नंतर मुख्याची भेट

पारखजीनीं करून वोळणें जाल्याचे सविस्तर तुम्ही धारेस बापूजी खुनाय याजला लिहिले ती पत्रे मुजरद येथ आली. तीं आम्ही अवलोकन करून दोन्ही रवानग्या अतुक्रमें आल्या त्या पुढें विरंजीवाकडे नवसरीस रवानाकरून तुमचे पत्राची उत्तरें पारखजीसह पत्र लेहून धारेकडोन पाठविली तीं वापूर्वीं पुढे तुम्हांकडे पाठविलीच असतील. हली नवसरीहून विरंजीवांनी तुम्हांस व पारखजीस पत्रें लेहून पाठविली तीं आलाहिदा आहेत त्याजवरून कळों येईल. बालाजीपंत, पुण्याची भेट जाल्याचें बापू खुनाय [दिधे] याजला लिहिले ती पत्रे श्रावण शुद्ध त्रयोदसीची होती त्या अलीकडे पत्रे येउन वर्तमान कळत नाहीं त्याजवरून चित सापेक्षीत आहे. तरी बालाजीपंत, पत्राविशीं हेणई न करितां निराळस्यपणें सविस्तर पैदरपै लिहीत जावें. तुम्ही ईकडील आगमनाची आपेक्षा करून लिहिलें होतें तद्वीशीचा परियाय चिरंजिवाचें पत्रावरून लक्षांत आणोन विचार मनन करावा. वरकड आम्ही ती इच्छा रात्रंदिवस करीतच आहों. जे यथामती शेवाचाकरी करून दाखवावी परंतु येथील प्रकार नीट होउन श्रीकृपेर्णी मार्गास लागिला पाहिजे. तूर्त अधिकोत्तर ल्याह्यावें असें नाही. नवीन आले ते लोम ठेउन खातरजमा करितात. परंतु दरम्यान दोन तीन महिने त्याजला शरीरी समाधान नव्हतें. ते हली कांही आराम होउन बाहेर फिरतात. परंतु दरबारीं अबापावतर जाणं येणं होत नाहीं. ते विजिया दशमीस जातील. अस्तु. आपल्यास प्रतीय येईल तेव्हां काय ते समजल. तसे तुम्हांस लेहून पाठवूं. तुम्ही तिकडील सविस्तर लिहिण्यास अळस करूं नयें. आलीकडे धार प्रकर्णी बंदोबस्त कसा काय ठरण्यांत आला व तुम्हांस पारखजी आणीक कितीक दिवस ठेउन घेणार ते लेहून पाठवावें. † सविस्तर विजयादशमी जालियावर लिहितों. बहुत काय लिहिणें लोम कीजे हे विनंती.

लेखांक [७६]

श्री † शंकर * संवत् १८७३ भाद्रपद शुभा १५

[६ सितंबर १८९६]

पुरवणी राजश्री बालाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

विनंति उपरी येथील कुशेल ता छ * १३ माहे सवाल जाणोन खकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्हाकडील पत्रें जेष्ठमासची आली. त्या तागाईत पत्र येउन वर्तमान न कळे. यावरून चिंता लागली होती, तो श्रावण शुभा ६ ची पत्रें तुम्ही राजश्री बापुजी खुनाय याजला धारेस पाठविली. तीच पत्रें भारनिलेनी येथें रवाना केली. ती अक्षरशा अवलोकन करून पारखजीनीं आंतःकरणपूर्वक अमिमान धरून

लोभ करण्यांत बाकी न ठेविली व सरकारची भेट करवोन च्यार घटका तुम्हास लोभ पुरस्कार घेउन बसोन संस्थानचे वगैरे हरद्व विचारून संस्थानचा बंदोबस्त करून देतो. तुम्ही चिंता करूं नये म्हणोन खातरजमा केली इत्यादि अर्थ पाहून संतोषोत्कर्ष जाला. येरवी बाळाजीपंत, त्या सरकारनीं व पारखजीनीं इतका आगव्यवाद व लोभ ठेविल्याचें अपूर्व नाहीं ! कारण ते सरकार थोरले ^{१००} माहाराजापासोन वडिलोपार्जित लोभ ठेउन सहाय कृपा करीत आले. त्या आधारावरच येथही निर्वाह जाला व पारखजीचा तरी पूर्वजन्मी येकोदरपणाच होता. हें सांप्रतच्या ऋणानुबंधावरून दृष्टीस येउन परस्परे आद्वैतपणाचा विचार व इकडील व संस्थानचे हे पूर्ण अभिमानी हा प्रकार गौप्य आहे असें नाहीं. चौद्वकडे प्रकाशमान होउन कितेक गुराची [पवार] पक्षपात बोटून संस्थानची पायमली करण्यास उदीकृत होते ते या पर्यानीं आपले ठिकाणी पुतें समजोन प्रसिद्ध भाव न दाखवितां गौप्यपणें मात्र त्यास पुष्टीकर्ण करणें तें करीत होते. परंतु पारखजीचे कूर्मदृष्टीमुळे त्याचे विचार निर्फळ झाले. येशास पूर्वापार ऋणानुबंधास हली तुम्हावर लोभ ठेउन आगव्यवाद धरिल्याचें अपूर्व नाहीं. तथापि आलीकडे आमचे प्रतिकूल दिवसाचें मानावरून पाहता इतका योगायोग वनोन अभयोत्तरी सनाथ केले. त्यापेक्षां आमची व संस्थानची नष्ट ग्रहदशा फिरली असे नजरेस आलें, हें समजोन संतोषाच्या कोटी जाल्या. येशास पारखजीनीं मनःपूर्वक काळजी धरून धारिल्यास संस्थानचे बंदोबस्तास वेळ काय आहे. मनावर घेतील तेव्हां करितील. त्यांत घार संस्थान त्याचे अभिमानांतील म्हणविते. तेव्हां तेथील असी व्यवस्था पाहून जे पुतें जाणतात ते आश्चर्य करितात. त्यास ग्रहदशेमुळेच पायमली होत गेली. आस्तु. हली तुमचे पत्रावरून चिंत्तास स्थिरता वाटली. परंतु अनुभवास येईल तेव्हां खरें. त्यास आलीकडे बदनावरचे वगैरे महालचे सुटकेचे काय जाले व माहालच्या सोडचिठ्या दिल्या न दिल्या हे सविस्तर ल्याहावे व पत्रे वरचेवर पाठवीत जावी.

जेष्ठ मासचें तुमचें पत्राचें उत्तर या पत्रापूर्वीच लेहून ठेविलें होते. त्यावरून कळेल. हली तुमची पत्रे वापुनी येथें पाठविली होती तीं पुढे नवसरीस रवाना केली आहेत. तेथोन मुख्यासह पारखजीस पत्रे येतील त्याप्रगो मागाहून रवाना करितों. श्रावण-मासीं तुम्हास व पारखजीस पत्रें नवसरीचे मुकामाची पाा तीं पावली असतील. तूर्त मी पारखजीस पत्र लिहिले आहे तें पाहून ध्यावे. मुख्य मिळोन संपूर्ण त्यास आगव्यवाद

आहेच. त्यांत प्रसंगीं तुम्हीच जातीनें गेला आणि सारे अर्थास तुम्ही माहीत, त्यापेक्षां विस्तारे काय ब्याहावें. येथील आमचा विचार पारखजीचे मर्जी विरहित काय आहे ? माहाराज^{१२} आंतःकरणपूर्वक लोम ठेउन.... ब्याहातात तसें आम्हाकडोनहि त्यांचें चरणासी अनेकासारखे लक्ष नाही. त्याणीं कृपा करून आंगीकार करावा आणि आम्ही चाकरी करून येथासामर्थें दाखवावी, हाच निजध्यास आहे. प्रसन्नमर्जीनीं मस्तकीं वरदहस्त मात्र ठेउन सांभाळिलें पाहिजे. याचा प्रतीय तूर्त धार संस्थानचे माहाळ सोडून बंदोबस्त करून दिव्हा असतां आम्ही चरणासंनिद्धच आहों. † याजमुळें खराबा खस्त जालो हे त्यांनी लक्षांत आणिले तर आहेत आणीत नाहीत याजमुळें हे दिवस पाहिल. चिरंजिव[व] तुम्ही घारेस गेला त्या दिवसास व आजच्या दिवसास किती फेर आहे ! हेच तुम्हींच पाहावे. तेव्हां घरची प्यार तटें होती तींही नाहीत. सर्वोपरी पंगू आहों. आभिमान धरल्यास आगाव नाही. तुम्ही विनंती करावी. आम्ही उमेदवार आहो. आम्हासारखे शतंभीस्म आहेत. त्यांत गणू नये तरच आमचा प्रतिपाळ होईल. बहुत काय लिहीणें लोम कीजे हे विनंती.

पो छ २० जिल्हाद.

सा आश्विन वा ६

[१२ जानेवारी १८१६]

लेखांक [७७]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ भाद्रपद वा ७

[१४ सितंबर १८१६]

राजभियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो सीताराम राजजी सा दंडवत विनंती उपरी येथील कुशल ता छ * २१

(१७१) दौलतराव शिंदे आलीजाह बहादर. बडोद्याचा दिवाण सीताराम राजजी फणसे याचें प्रजाधीन विनसल्यामुळें त्यास नवसारीस व तदुत्तर मुंबईस अज्ञातवासात दिवस कंठावे लागले. शिवाच्या दिवाणगिरी करितां तो 'उमेदवार' असून त्या दरबारी 'यथा सामर्थ्ये सेवाचाकरी करून दाखवावी' अशी त्याच्या फार 'उत्कंठा' होती. या 'उद्योगास' पारखजीचा पाठिंबा पण होता व हा हेतु तबीस नेण्याकरितांच घारच्या बंदोबस्ताचें निमित्त काढून सखाराम विमणाजीस त्यानें घारेस पाठविलें. पण तो घारेंसच अकस्मात् वारल्यामुळें सीताराम राजजीची इच्छा सफल झाली नाही. 'मिदान' रघुनाथ फणसे यानें तरी याचें असा पारखजी व घारकरांचे वकील इत्यादिकांचा मानस होता पण फणशापैकीं कोणासही या संघीचा लय मिळावा अशी तेथील परिस्थिती मात्र अनुकूल नव्हती. [लेखांक ७८]

माहे सवालपावेतो गुा नवसरी येथें यथास्थित जाणोन सक्रीय कुशल ल्हीत जावें विशेष. तुम्ही वैशाखमासी धारेहून लष्करांत जाण्याचें उद्देशें निघोन गेल्याप्रमाणें मार्गांनी सुरक्षित जाउन लष्करांत दाखल जाव्याचें वृत्त परभारे धारेच्या पत्रावरून समजण्यांत आलें. परंतु तुमचें पत्र न आले त्यावरून चिंता लागली होती तों हली जेष्ठ वष दशमीची पत्रे लष्करांत पोहचल्याची ती राजश्री काकासाहेबास आली. तीच बजिनस पत्र येथें आली त्यावरून सविस्तर कळों आलें, पत्नी 'आम्ही येथें आलों राजश्री पारखजीची भेट जाहाली. जागा उतराव्यास सानिधच दिली. अगतस्वागत सरकार चांगल केळ. नंतर च्यार घटिकां निवळ बसून आपलेकडील व धारेकडील वृत्त ऐकोन घेतले. भुंवईस जागे झाल्यामुळे बहुत खिन्ना जाहाली. परंतु मी त्यांतील कारण वास्तविकपणें समजाविल्यावरून कांहीं समाधान वाटलें. नंतर आपलें मनोमात्र कैलासबासी विवाणजीच्या येण्याकरितां साहास केल्याचें व त्याजवर आपलें येणें न्हावें म्हणोन केळ. त्याचें कारण वगैरे सारे अर्थ बोलिले व दोन्हीदल एकही येणें न जाल्यामुळें उदास होउन सर्व सोडून दिव्हे म्हणोन व धारेविसी तुम्ही काळजी करूं नये. दोन महिने राहिले. महालचा व क्रोड्याचे खंडणीचा उलगाडा करून देवितो. याप्रो आमच दिल्याचे वगैरे व प्रस्तुत त्यांची वृत्ती, स्वरुपाचरण, भजन, पुजन, धर्म-वाचना' इत्यादि विस्तारपूर्वक लिहिले तें कळोन बहुत बहुत संतोष जाहळ.

एसियांस बाळजीपंत, तुम्ही धारेहून गेल्याप्रो मार्गांनी सुरक्षितपणे जाउन लष्करांत दाखल जाळ. राजश्री पारखजीची तुमची भेट होउन सानिध उतराव्यास स्थल दिव्हे हें बहुत चांगले जाले. चार घटिका पारखजीचकळ बसून दोहीकडील वृत्त सविस्तर श्रवण करून आपलेही मनोवर्म दर्शविले, त्यांस हें योग्यच. पारखजी प्रौढ त्याची स्थिती, रीती, स्वभाव, भक्ता, भेम, सौजन्य जसें असायें तसे आहें. त्यांत आपले बराविसी तर अंत्यंतच प्रेम. उगीच मुखदश्रुष्य भाव नाहीत. अंतःकरणपूर्वक हेतू हे निःसिमणें व्यागांत अनुभवांत आल्यामुळेंच धारेचे उपस्थित करून चिरंजीवांनी तिकडे जाण्या-विसीचा साहास केळ. हे पर्याय सर्व तुम्हांस वाकफ आहेंतच. परंतु ईश्वर इच्छेस न आळें. दोहीकडूनही अपूर्ण हेतू जाल. वस्तु, या गोष्टीचे आतां पिछपेशाण करून फलदेश नाही. आपचाच लयकाळ नाही. यांस त्याणी काय करावें ! वरकड पारखजींनी आपलेकडोन उद्योगविसी व प्रेलांत कमती केली नाही. जसे बोलण्यांतील भाव सानपेक्षाही विशेष लक्ष खरें. ती राजश्री काकासाहेबाचें येणें न्हावे हेंही अर्थ त्याच घोरणाकर त्याणी योजिले असतां आपलेकडून उद्योग न जाळ मिळोन येथील

बलेडा जाला याची येखादी घडी बघोन नंतर जाण्यास प्रशस्त तो योग हा काळ तसाच. गगनंत-इच्छा प्रमाण. परंतु पारखजीसारखा पुरुष दर्दी, विचारशील, अभिमानी, खंबीराचा या काळांत थोडा. शाळाजीवंत, असीद्दी माणसे बहुत दुर्मिळ आहेत, केवळ यांची स्तुति, तारीफ तोंडावर करावी असे नाही. ईश्वर याची सलामती ठेवावी हेच इच्छा आहे. इकडील वर्तमान श्रवण होउन वहुत छिन्न आहेत. त्यास छिन्नत्वाचें आश्चर्य नाही. त्याचा भाव आपले घराविसी भिन्न नाही. येकरूप मोजितात, तेव्हां सुखदुःखाचे विभागी अर्थात आहेतच. अस्तु. ईश्वर आजपावेतों महसंकटापासून रक्षण केले तसे पुढेही आमचे सन्धिकेयेंरूप योग घडवोन त्याची मनोल्हासता करील असे आहे. काळाची गती अनुमाने काय वर्णन करावी ! ईश्वर परिणाम लावील तोच खरा. धार प्रकर्णीं तुमचे हृद्र पक्कित माहीत असतां तुमचें मुखे साघांत श्रवण करून दोन मास राहवें. महालचे व कोट्याकडील खंडणीचा बंदोवस्त करून देईन म्हणोन अभयोत्तर दिल्याचें हर्षभरीत होउन लिहिले. त्यास जी अक्षरे त्यांच्या मुखांतून निघालीं त्याप्रमाणें घडोन यावयाची यांत तपा नाही व या गोष्टीचा मोठासा विचार त्यास पडावयाचा असे नाही. पवाराचे महाल पवारास यावयाचे यांत दुसऱ्याचा इतला नाहीच. येक कोट्याकडील खंडणीचा विचार, तर ते सरदारसाहेबाचे डुकुमास गैरमान्य करितील हें घडावयाचें नाही. तेव्हा दोन्ही गोष्टी घडतील या गोष्टीचा विचार आपल्या सारिख्यास, त्याजला आगाध नाही. त्यास पारखजी तेथील व इकडील मुरवी, त्यास सर्वोपरीचा संस्थानचा आपला आगत्यवाद ते सार्थ लाभ करूं लागल्यास विलंब लागवयाचा नाहीच नाही. आजपावेतों संस्थानचे नष्टचर्यामुळे कोणतेंही गोष्टीचा पार लागला नाही. आतां नष्टचर्याचे दिवस निखालसपणें सरले, ह्याचा अनुभव इकडे मुरारी पवार हे बरचे खूळ मोठेंच होते. ते ईश्वरानीं मोडिले. या संस्थानची दशा इतकी होण्यास कारण हेच होते. ते अनायासे दूर जाले. तिकडे तुमचें जाणें होउन हे अभय जाहाले त्यापक्षीं संस्थानची गृहदशा सरली, हाच निश्चय जाणावा. त्यास तुम्ही मासपक्ष पारखजीचे मजीप्रमाणें राहून महालचा व खंडणीचा बगैरे बंदोवस्त करून देतील तसा घेउन यावें. कोट्याकडील खंडणीचा येवज येणें राहिला त्याचा जावसाळ ठरेल तो येवज तुमचे वस्तु वस्तु होणें कळतच आहे. परंतु तेच त्याचा निर्बध करून तुम्हास कडाकूट न पडतां येउन पोहोचें असें करून देतील. बदनावर बगैरे महालची सोडणूक तुम्हाकडे करून पुन्हा त्याजला उपसर्ग उभय सरदारसाहेबाकडून न लागे असा करून देतील. येविसी मात्र बरचेवर सूचना होउन पकेपणें बंदोवस्त करून घेउन तुम्ही लोफार यावें. तुमची

मेठ होणार होती त्याप्रॉ जालीच असेल. सर्वोपरी तुमची बरदास्त करणें, बोज ठेवणें त्याजला प्राप्त. त्याप्रॉ करितील. येविशी विस्तारें काय ल्याहावे. संस्थानचे आगत्य सर्वोपरी त्यास आहेच आहे. बरकड तुम्ही पारखजीची वृत्ती अलीकडे बहुत चांगली जाली, ईश्वराचे ठायीं निष्ठा व भजनपूजन दानधर्म इत्यादि माव लिहिले ते अवलोकने समाधान जाले. योग्य आहे. प्रपंच साधून परमार्थ साधणें ह्या गोष्टी सामान्यास होणें कठिण. तसाच पुण्यवान ज्याचे पदरी पुर्वीर्चि[र्जी]त सुकृत, सत्पयाचरण, कोणाचा घातपात या दुष्ट बुद्धीचा संपर्क ज्याचें अंतःकरणास नाहीं त्याचीच बुद्धी कायम राहून प्रपंच परमार्थ साधतील, त्या योग्यतेचे हे आहेत म्हणोन सद्बुद्धी, सदासना याची व्यापक्षी ईश्वर इहपर सुखच दाखवील.

बरकड इकडील विशेष काय ल्याहावे. परस्परे तुमचे ऐकण्यांत येतच आहे. हाळीं पारखजीस पत्र लिहिलें आहे [तें] पावते करावें आणि त्याचे मर्जीप्रॉ कामकाजाचा बंदोबस्त करून घेउन लौकर तुम्ही घारेस यावे. † बरकड मजकूर आलाहिदा पुरवणी लिहिली आहे त्यावरून कळेल. आम्ही येथोन तेथील बंदोबस्ताचे पर्याय अनेक प्रकारें लेहून फल काय ? ईश्वरसत्तेनीं त्याचे तुमचे विचारे जे घडोन नमूदात येतील तें खरें बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

लेखांक [७८]

श्री † शंकर * संवत् १८७३ भाद्रपद वद्य ७
[१४ सितंबर १८१६]

* पुरवणी राजश्री बाळाजीपंत खासीचे सेवेसी

विनंती उपरी. तुम्ही सैन्यांत जाउन पारखजीची मेठ होउन परस्परे आगत स्वागत जेहपूर्वक घोड्यांतील बोलणीं जाली. दोचडु दिवसी मुख्याचीही मेठ करवितील म्हणोन जेष्ठ वा १०ची पत्रे पाठविलीं ती पुरवणीसह प्रविष्ट जाली. नंतर मुख्याची मेठ आषाढ वा ९ गुरवारी † होउन दुसरे दिवशीं मुख्यासह त्रिवर्ग येकांती बसोन तुम्हास बोलाउन घारेकडील व इकडील नर्तमान सविस्तर ऐकोन नवसरीस मुकाम आहे, माघारे येण्याचाही विचार घडेल म्हणोन तुमचे सांगण्यावरून मर्जी बहुत प्रसन्न होउन पेशजी चिरंजीव कैलासवासी याचें हातें सेवा ब्यावी असा संपूर्ण मानस असतां ईश्वरी

† १८ जुलै १८१६

क्षीमानें ते गोष्ट राखिली. पुढें तीर्थस्वरूप राजश्री काकासाहेबांनीं यावें ह्मणोन उद्योग केवळ असतां तेंही घडले नाहीं. त्यास अद्यापी विचार जाळ असतां उत्तम म्हणोन बहुत प्रकारे बोलणें होउन घार प्रकर्णीं तुम्ही सविस्तर समजाविलें. त्यास चिंता नाहीं. बंदोबस्त करून देवितों म्हणोन समक्ष खातरजमा केली आहे, त्याप्रो घडेल. परंतु येथील मर्जी काकासाहेबीं यावें, त्यांचें गळा सर्व वेव्हार घालून बंदोबस्त करावा असी आहे. यास्तव मुजरद बंदोबास लेहून उत्तरें आणवावी. ईश्वर मजळ येश देईल म्हणोन राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिघे] यांस आवण झुा त्रयोदशीचीं पत्रें पाठविली ती त्याणीं पुरवणीसह आम्हांकडे रवाना केली. ते पाहून बहुत बहुत संतोष जाहला. येसाजे आपले सारिखे त्या दरबारीं बहुत आहेत. परंतु इतका खेमबादर तुमचे ठायीं ठेवितात. त्यापक्षीं आम्हांवर सकुदपणें वाळ्यता खेरी व योग्य आहे. त्यांची उपमा त्यांसच. येविसीचें वर्णन करून काय ल्याहवें. परंतु धन्य पारखजीचीं कीं मोठे व्यवसायांत असतां मागील जेव्हा थरोबा पूर्वापार ज्यानांत आणून वारंवार आम्हांविशीं दरबारी अंतःकर्णपूर्वक सर्वोपरी खातरजमा करितात म्हणोनच मुख्यांचा खेम व राजश्री बळवंतराव गोपाळ [वकील] याणींही मेहनत करून पारखजीची मर्जी संपादन करून सरकारची कृपा वाढविली. त्याचा अनुभव घार संस्थानचे बरदास्तीवरून निव्वशा आहेच व हाही तुम्हा समक्ष आम्हा जाल्याचें सविस्तर वृत्त लेखनीं पाहून यांतील विचार घडावा, घडवावा असा बहुत उल्लास होतो. परंतु वाळ्यजीपंत, येविसीचा विचार तुम्हीही करावा, जे आम्ही कोणते प्रसंगांमुळें व्यसनीं पडून आहों. यांतील परिणाम ईश्वर कसा लावील. वस्तुता पाहतां इतके आग्रहनिग्रहासारिखें आम्हांकडून काय जाळें आहे ? तथापी येकच स्वामीसेवेवर दृष्टी ठेवून आले प्रसंगाम सादर राहिल्यामुळें तन्ही इतकी मजळ आले. जर करितां अन्योन्य व्यवसाय केलें असते तरी आमची गती काय ? ज्ञाता कोण हा अंदेशा आम्हीच करावा असें नाहीं. सर्वत्र प्राबल्य प्रसिद्ध होउन जागजागां सर्वास विचार पडलें आहेत. याचा अनुभव तुम्हांसही तेथील राष्ट्रादि प्रकरणावरून येतच आहे. अनावर वेव्हार जाळा तत्रापी युक्त्या आयवा इतर आशा सोडून येक पंथ धरावा असे कदाचित तुमचे विचारे असल्यास अर्थ पाहतां मुख्य तरी श्रीमंत धणी सर्वोपरी योग्य. परंतु प्रस्तुत अमाल्य मंडळीत येक शेटजी. त्यांचे प्रपंचाची व्यवस्था व औदासीनता तदनुसरूप दानधर्म देवाचन कीर्तन ध्यान करणें इत्यादि विरक्तीचें याव तुम्ही दर्शविलें, ते त्यांचे सार्थकास युक्त परंतु दौळतीचे व्यवस्थेस येणें करून काय उपयोग ? ज्यास आपलें प्रपंचाची शाश्वतता नाहीं त्यास दौळतीचा आवर अगिलाच अथवा हर कोण्हाचा

सांभाळ करवण्याचें प्रयोजन ! मिळोन सरासरी निभावले तितके तत्रापी जो कोणही भार घेईल तो आपले सामर्थ्यानीं म्हणावें तरी मुख्य वणी अमात्यादी सर्वांची येकवृत्ती असल्याविना परिणाम नाही. असो. या लिहिण्याचें प्रयोजन नाही. परंतु मुख्यत्वे आम्हांस विनाकारण हे प्रसंग आले आहेत. याचाच निर्वाह जाला नाही. तों दूसरें अवलंबन करूं जातां काय उत्तम होईल व येविसी त्राताही कोण ? परस्परें मोठे मोठे ठिकाणीं चित्तशुद्धी नाही हेही भाव दिसण्यांत ऐकण्यांत येतात, असें कितेक अंदेशे प्राप्त होउन सर्व मनोधर्म राहिले आहेत. ईश्वरीच्छेनें सुगम दिवस येउन या संकटातोन मुक्त जालियावर हरयेक प्रकार सेवा संपादन करावी असा भाव आहे. वढेल तो सुदिन. सर्वत्र व्याप्ती तिकडे इकडे सारिलेंच. कोण्हासही कांही सवड नाही. याचा विचार तेथेही नजरेस येतच असेल. येविसीचे परिणामाचा उद्योग कसा आहे नाही इत्यादि सर्व मनन करून लिहीत जावे व समयविशेषे हेही मनोधर्म रुचिभोग श्रवण करउन याचा निर्वाह कसा हें ध्यानांत यावयाजोगें बोलणें बोलून तार्तम्य पाहून लिहीत जावें. बरकड या प्रसंगां कोणतेही करण्यास अवघडच आहे. सर्वा ठिकाणी परस्परें कांही दिवस ईश्वर समाधान ठेवील तरी ख्याचेंच पुण्यप्रतापें सेवाही यथाशक्ती वढेल असे आम्हांस वाटते. ' तुम्हांस तेथील विचार समक्ष पाहून कसें बुद्धीस येत असेल ते असो. बरचेवरी सविस्तर आपले प्रकर्णां म्हणजे धार वगैरेचे लिहीत जावें. बहुतेक काय लिहिणे छेम करावा ही विनंती.

छेळांक [७९]

श्री ! शंकर * संवत् १८७३ पौष वद्य १२
[१४ जनवरी १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळाजीपंत व वळवंतराव [वकील]

स्वामीचे सेवेशी

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशेल ता. ७ * २५ माहे सफरपावेतो जणोन स्वकीये कुशेल लिहीत जावे निशेष. तुम्हांकडील पत्रें कार्तिक वद्य त्रयोदसीची श्रीमंत मातुश्री वयासाहेबाकडील कासिदासमागमे पाठविलें ते मार्गशीर्ष वद्य १३स पावली व मार्गशीर्ष शुद्ध ५ची पत्रें पाा ती धारेकडोन पौष वद्य ६स पावली. येकूण दोन्ही रवानग्या पत्रें धारेचे व चिरंजीवाचें पत्रासह

पावोन सविस्तर भजकूर आक्षरशा आवगत जाला. सरकारचा व पारखजीचा पूर्ण लोभ आहे, धार प्रकरणी बंदोबस्त करून देउन लौकर रवानगी करितों म्हणोन सरकार अंतःकरणपूर्वक $\times \times \times$ खातरजमा करितात आपण चिंता करूं नये $\times \times$ ऐशास तुमची पत्रें पाहून ची $\times \times \times$ व राजश्री पारखजीनी बहुतां दिवसीं स्मरणपूर्वक पत्रोत्तर [खातरज] भकिल्ले. त्याजवरून अति आनंदावाप्ती जाली. तीं पत्रें व तुमचें पत्रासह पुढें सप्तसरीस रवाना केली आहेत. उच्चर येतील ती मागाहून पाठवितों.

बाळाजीपंत, पारखजीनी अंतःकरणपूर्वक आपले ठिकाणीं लोभ ठेउन मुरवीपणाची शर्तच केली. येविसी बहुत विस्तारे करून लिहिलें त्यास सरकारनी व पारखजीनी संपूर्ण लोभ केल्याचें अपूर्व मोजावें असें नाहीं. कैलासवासी श्रीमंत थोरले माहाराज [महादजी शिंदे] कैलासवासी बडिल्लाचे ठिकाणी लोभ ठेवून कसा सांभाळ करित होते व वृक्ष कोण्डी उभा केला, त्यास तुम्ही गैरमाहित काय आहां ? त्यास बडिल्लो-पार्जांत आपले म्हणवोन सांभाळत आले, त्यापेक्षा पुढें उपेक्षां केल्यास अमिमानी श्रीदास दुषण येईल. याची काळजी ज्याची त्यास आहेच. त्यापेक्षां लोभाचें व आगळ्या वादाचें अपूर्व आहे येसें नाहीं. त्यांत पारखजीचा विचार तरी अद्वितीयच. तेन्हां मुरवीपण्यास विहित $\times \times \times \times$ ते करतील. त्याअर्थी तुमचे तेथ न्यंग अज्यंग पडल्याची काळजी त्यासच आहे. परंतु बाळाजीपंत, आम्हावर व धार संस्थानावर मुळ्याचा व पारखजीचा अत्यंत लोभ हे आपल्यासच वाटतें असें नाहीं. सर्व जषन्य आहे. परंतु आपले नष्टग्रहाचा प्रादुर्भाव दुर्घट याजमुळे संस्थानचा बंदोबस्त होउन येत नाहीं. त्याचे लोभामुळेच कैलासवासी दिवाणजीची रवानगी केली. तेथ प्रकार तसा जाला, तथापी आम्ही पारखजीचे जातीवर नजर देउन आज बंदोबस्त करून देतील, उषा बंदोबस्त करून देतील म्हणोन मार्ग पाहतां पराकाष्ठा जाहली. सेवटीं आलोट मर्यादा होउन राहिली तेन्हां तुमची रवानगी केली. त्यास सात आठ महिने होत आले. परंतु कामाचा दिवस पाहतां प्रथमच आहे. येरवी नेट धरून करूं लागल्यास सरकारांस आशक्य नाहींच नाहीं व पारखजी येक दिवसांत करून घेते. परंतु त्यास कित्येक दिवस जाले व काय न्यवस्ता असल हे त्याचे लक्षांत काय नाहीं. असें खातरजमेनी दिवस कोठवर निघतील ? हली तरी प्राणांत होउन राहिला. येक येक दिवस निर्वाह होण्याचे काय संकट पडले. आम्ही येथील संकटप्रवाही, त्यांत धारेकडील घोर, सावकारा चैन पडू दंत नाहींत. येविसी गायकवाड सरकारची दरम्यानगिरी, त्याजलाही सावकार निकट करितात. त्याजवरून तेही याचा विचार करून

सावकाराचे उलगड्याचा उद्योग करितात व मागेच व्हावा, परंतु आपलें माथा दोष येईल म्हणोन तिकडोन बंदोबस्त व्हावा हे चांगलें. याजकरितां तेथ लक्ष ठेवून असाव ××× वर संकट भोगून दिवस काढिले. तथापी आमचेसी ××[क] रुणा येत नाही. तेव्हां सर्वोपरी ×××हा उपाय राहिला. त्याअर्थी संस्थानचे दैवी असल तसें ×××[सर]कारची आज्ञा मुरबी याचा निरोप घेउन यावें. आपलें निष्ठेची शर्त जाहली. आतां येथवर आपल्यास दुषण येणार नाही. माहाल मुलुकाची ती दशा जाळी. तेव्हां सरंजामास उभें राहण्यास कोठें जागा राहिली कीं काय ? तथापी सरदाराचें माहाळी उपसर्ग लागू नये येविसी ताकीदीत व जपण्यांत कमी आहे असे नाही. परंतु निर्वाह कसा होतो हें लक्षांत येत नाही. परदुःखाची दर्दच न आणिल्यास उपाय नाही. त्यास तुम्ही निरोप घेउन निघोन यावे. तिकडोन अमृतश्राव व्हावयाचा तिकडोन अग्निज्वाळाच येउं लागल्यास उपाय नाही. आतां व्यर्थ तुम्ही तेथ दिवस काढीत राहू नये । कारण याही आज आठ वर्ष आश्वासनांवर लालचविलें. त्या लालचिनीं आपण लालुचलों. आतांही तद्वतच, त्यास तुम्ही विनंती करावी. श्रीमंत कैलासवासी पाटीलबाबा [यांचा] पवार सरकारांवर व गायकवाड सरकारांवर व रावजी आपाजीवर लोभ किती होता, तद्वत स्वामीही कृपा करीत आहेत. परंतु धार संवस्थानाची दशा काय ? सरकारांत चाकरीस सरंजाम नाही तेव्हां तेथील वि ×××× [अपूर्ण]

लेखांक [८०]

श्री * संवत् १८७३ पौष वद्य १३
[१५ जनवरी १८९७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो सीताराम रावजी साां दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता
छ * २६ मो सफरपावेतो यथास्थित जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष. तुम्ही कार्तिक वा त्रयोदशीचे पत्र पाठविलें तें पावळें. लीला मजकूर सविस्तर कळला. पत्री दोन तीन महिने पारखजीचे कामांत बसले जाळा याजमुळे कामकाजास वेध आहे परंतु चिंता नाही. मुठ्याची मर्जी पारखजीचें ठिकाणीं चांगली. लौकरच आठ पंधरा दिवसांत पूर्ववत् प्रो बंदोबस्त होईल. नंतर संस्थानचा बंदोबस्त घडोन येईल म्हणोन श्रीमंत मातुश्री वयासाहेबी महायात्रेस जाण्याचा निश्चय करून इकडे पत्रे पा त्याप्रो

साहेबांनी बंदोबस्त माहालानिहाय केला आहे. यात्रा आली असतां सुरक्षित पोहोचती होईल, म्हणोन वगैरे विस्तारे लािा तें कळले. येथियास तुमचे जाणें तेथें जाल्यावर पारखजीनीं तुमचा अभिमान धरून बरदास्त राहून संस्थानचे बंदोबस्ताविसी सरकारांत वगैरे बोलणें चालूं केले होते. हें पेशजीं तुमचें लिहिण्यावरून कळून आलें. त्याप्रो बंदोबस्त होउन याबा तों दरम्यान त्याचे कामांत बखेडा जाल्याचें लिहित्यावरून बहुत चिंता [स] खिन्नता वाटली. पेशजीही येथोन वाळ्यामाई गेल्यावर असें प्रकर्ण जाले होतें. परंतु लौकरच त्या गोष्टीचा समारोप जाहला. हालीही त्याप्रोच जाले. बरकड कोण्हाच्या द्यादन परिणाम लागेल हें ध्यानांतच आहे. सेवटीं याचे याचेच गळीं पडेल परंतु बारंवार असी गोष्ट होती, यात बोज राहत नाही. असो. आपल्यास याजवाचोन दरकार काय ? परंतु पारखजीचा ×××× घरोवा. त्यांत आपण त्याचें चांगले असावे ही इच्छा ठेवितों. तेथें येखादा असा प्रकार जाला असतां चेन पडत नाही. बाळाजीपंत पारखजीसारखा पुरुष दर्दी व अगत्यवादी, निर्लोमी, तसा या सर्व गोष्टीनें दक्ष, सत्यवादी असा दुर्मिळ आहे. ईश्वरे याची सलामती ठेवावी व असा हितकार त्यासही मिळणें कठिण, तसा मुख्याचा लोमही त्याचे ठाई पूर्ण परंतु ग्रहचारामुळें असे विचार बढतात. अस्तु. ईश्वर कृपा करील येविसी खातरजमा त्याचे निष्ठेवरून आहे. श्री उपेक्षा करणार नाही. तुम्हास प्यार दिवस ठेउन घेतले उत्तम आहे. तुम्ही दर्त उतावळी न करतां त्याचे अनुसंगें राहून कामकाज चालूं होताच धारसंबंधी सविस्तर बोद्धन बंदोबस्त करून प्यावा व तेही [करून] देतील. अभ आले आहे इतके मात्र श्रीनीं लौकर निवारण करावे.

बरकड सविस्तर धारेहून लिहिले जातच आहे. श्रीमंत मातुभी वयासाहेबाचे येण्याविसीचा बंदोबस्त माहालानिहाय सरदारसाहेबांनीं करविला, उत्तम आहे. माघमासी यात्रा ×× प्याचा निश्चय आहे. मग पाहावे. हाली तुम्हा ××× संक्रमणाचे तिळ शर्करा-युक्त पा आहेत. स्वीकार करावा. !' बहुत काय लिहिणे लोम करावा ही विनंती.

लेखांक [८१]

श्री !' शंकर * सवत् १८७३ पौष वद्य १३

[१५ जनवरी १८७३]

* पुरवणी विनंती विशेष. संस्थान धार प्रकर्णीं बोळप्यास तुम्हांस जाउन वर्ष सवा वर्ष जाले. जे समयीं जसें बोळप्यांत आले तसें लिहीतही गेला. दरम्यान तुम्ही इशारा लिहित्याप्रो येथोन पेशजी पत्रेही रवाना केली. परंतु कोणतेही हर्द ध्यानांत

येउन बंदोबस्त न होतां तुम्हांस भरंवशानेच आजवर ठेउन घेतले. वरकड पारखजी मुख्यत्वे वगैरे सर्वांचा छोम, संस्थानाविशीं अगत्यवाद, खातरजमेची बोलणी सर्व खरी, परंतु परिणाम आजवर येकही नाही. उत्तरोत्तर दिवस छाच्यारीचे प्राप्त होउन संस्थानीदून येविसीचा उद्योग बडोयास मुख्य बाईने येउन करण्यापर्यंत मजल प्राप्त जाली आहे. तथापीही पुन्हा तुम्हांस कचे वृत्त लेहून तेथही अडचणीचा प्रकार श्रुत करावा. कृपा-करून बंदोबस्त यथापूर्व करून देउन अमिमानपुरःसर शेवटास नेतील तरी अगाध नाही. उपेक्षाच करणें असल्यास आमची लिहिणी व तुमची बोलणी अलक्ष सहजच आहेत. परंतु इतःपर कोण्हास तरी शरण जाल्याविना प्रांत नाही. जाणोन वास्तविक भाव जे जे जाले ते अळाहिदा लिहिले आहेत. त्या प्रां मुल्यास व पारखजीस श्रुत करून बंदोबस्त नच होय तरी तुम्ही तेथें राहूनही फळ काय ? संस्थानी निघोन यावे. येविसी बडोबाहून तुम्हांस सविस्तर लिहिले गेलेच आहे व हे वर्तमान ऐकोन हलीही ला आहे. तरी इतःपर कालक्षेप नसावा. परिणाम लागत नाही, त्यापक्षीं बनेल तसा उद्योग करतील. आम्ही आतूर आहों, असें करणारही इशान्याची वाट पहात आहेत. ब्यास अवश्यमेव हे कर्तुल आहे. वारंवार या गोष्टीची जिकर होत असते जाणोन जे करणे तें करावे, म्हणोन विनंती करावी. ' सारांश बाईसो त्रासून संस्थानी श्रीमंत मुलास ठेवून आपण सडी येथें येउन राहणार ज्यापेक्षां कोण्हे प्रकारें सौख्य [१] फुरसुदच नाही, त्यापेक्षा येथे येउन पडावे. मग याचें पाठीं जे होणें ते हो, असा विचार धारून आहेत. मग तुमच्या तेथें राहण्याचेही कारण दिसत नाही. हे विनंती.

लेखांक [८२]

श्री ! शंकर * संवत् १८७३ माघ शुद्धा १
[२८ जनवरी १८१०]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

बालाजीपंत व वलवंतरावजी स्वामीचे सेवेसी

पौ १ धुनाय महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता
छ * १० माहे रोवळपावेतो जाणोन स्वकीय लिहीत जावे. विशेष. तुम्हाकडील पत्रें
कार्तिक मार्गसीर्ष मासची आली ती पावोन त्याची उत्तरें येथोनच सरासरी लेहून छ २५
सफरी राजश्री बापुजी धुनाय याजकडोन रवाना केलीं. तीं पावलीच असतील. हली
नवसरीहून चिरंजीव राजमान्य राजश्री बाबासाहेब याजकडोन तुमचे व पारखजीचे

पत्राचे उत्तरासह श्रीमंत राजश्री आलिङ्ग्या ब्राह्मदुर साहेबसुद्धा तीळशर्करेची पत्रे व धेल्या आल्या त्या पाठविल्या आहेत. ऐशास सारी पत्रे [मनन] करून येथे अवकाशे पारखजीस श्रुत कर ×× मुख्यास पत्रे दाखवणे अथवा बोलणे करावयाचे असल्यास तसे करावे. सर्व सविस्तर चिरंजिवाचें पत्रावरून ध्यानास येईल. मग प्रथम प्रथम लिहिण्याचें कारण नाही. याजवर बहुत दिवस न द्याविता सरकारांत विनती करून संस्थान धार येथील बंदोबस्त करून घेऊन लौकर निघोन यावे. बालाजीपंत, आपलेकडोन निष्ठेची पराकाष्ठा केली. इतकियावर सरदारसाहेबास करूणा न आल्यास आमचे संवस्थानचे प्रारब्ध म्हणावे. मग उपायच नाही. परंतु ते सर्वजाण आहेत, त्यापेक्षा बहुधा उपेक्षा करणार नाहीत असे वाटते. सविस्तर वरचेवर लिहीत जावे. सर्व लक्ष तुम्हाकडे लागले आहे.

वरकड इकडील अधिकोत्तर ल्याहावे असे नाही. नवसरीस व येथे सर्व सुखरूप आहेत. इकडोन तुम्हाकरितां मकरसक्रमणाचे तिल गरकरायुक्त पाठविले आहेत. सर्वांस प्रविष्ट करून तुम्ही स्वीकार केल्याचे उत्तर पाठवावे.

! श्रीमंत मातुश्री त्रयासाहेब महायात्रेस निघावयाचा वेत करून तुम्हास लिहिले होते तसा वेतही खरा. परंतु खर्चाचा बंदोबस्त होणे दुरापास्त आहे. तो जाला असतां निवणे होईल. तसें तुम्हांस आगावं सूचना लिहितों. आपले येथील खर्चाची नेमणूक करून देतो, हें बोलणें आज वारमास पडलं आहे. काय घडलं ते पाहावे ? प्रयत्न नित्य दोस्ता^{१०३} कडे करीत आहों. सर्वोपरी त्याचा भरवसा धरीत असतां त्यानींच गुळंका दिला. ईश्वर त्याचे कल्याण करो. पोटास देऊनही सुखी राहू देत नाहीत. तुम्ही तेथील साधन बरंच जालं आहे. त्याप्रमाणें आपले उलगडे करून घ्याव. बालाजीपंत, येथे आपली दशा या प्रो. देशी कुटुंब, तिकडे पैसा जात नाही. पेंढारी यांनीं तर दंगा मनस्वी मांडला आहे. आपला वाडा मोठा, याजमुलें भ्रम मोठा. आसमतात देऊर^{१०४} बाँव [?] जिल्हा पुसंसावली^{१०५} छुटली. कऱ्हाड, कोकण प्रांत, मिरज प्रांत तमाम छुटतात. मोठ्या मोठ्या ××× च्या आवरू पाडिल्या. आपले खेड्यांचा ××× काय आहे. क्रनाटक इकडेही उतरले म्हणतात. घरची माणस येतात काय कराव ? नवसरीत खर्चाची

(१०३) दोस्त म्हणजे बडोद्यातील इंग्रजांचा वकील.

(१०४) हें देऊर नागपुरकर मोसले यांचें मूळगांव होय. साप्रतही पण ते 'देकरचे राजे' या नावानेंच संबोधिले जातात.

(१०५) हें स्थळ सातारच्या पूर्वेस खडाव तालुक्यांत आहे.

मोठी कडाकूट; विश्वास देउन गळ्या कापिला आहे. याचा बाळी श्रीसांबजी आहे. मुद्दये तुम्ही तेथील साधन चांगलं ठेउन आपली कामेकाजे उरकून घेउन निघोन यावे. वरकड सविस्तर धारवून व बापू लिहितां कळेळ. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

लेखांक [८३]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ माघ वद्य १२
[१३ फरवरी १८९७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री
बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो स्रीताराम राजजी साा दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता ७ *
२६ माहे रविलावलपावेतो यथास्थित जाणोन खकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष. तुम्ही मर्गसीर्ष शुभा ५ची पत्रे पाठविली ती माघ शुभा चतुर्थीस नवसरीचें मुकामी प्रविष्ट होउन लेखनार्थ अवगत जाला. संस्थान धार येथील बंदोबस्ताविसीचे बोलण्यास आह्मेप्रो येउन संस्थानचे वृत्त सविस्तर श्रीमंत राजश्री अलिज्या बाहादुर साहेबाचे सेवेशी निवेदन केले. तें सर्व साहेबी अर्ती[र्थ]पुरसर अक्षरशा मनन करून बंदोबस्त करून देण्याविसीचें अस्मासन खातरजमापूर्वक दिल्ले आहे. लौकरच माहालच्या वगैरे सोडणुकी करून पुन्हा हर कोण्हाचाही उपसर्ग न लागे असा बंदोबस्त होईल. यास संस्थानाविशी किमपीही परकीपणा ×××× ले माझी बरदास्त बरचेवरी कसी होत आहे ते कोठवर ल्याहावें म्हणोन तपसीलें लिहीलें.

ऐशियास पूर्वीपासूनही कित्येक प्रसंगी सरदार साहेबाकडून परस्परे ऐक्यतेनें या संस्थानची बरदास्तच होत गेली व न्हावी हेच उचित असतां अलीकडे दरबारी बरचेवरी आपलेकडील बोलण्यास नेहमी कोण्हा नाहीं. उभयतां सरदार साहेबाकडे माहाल दावले गेले व पायमळीमुळें फोटे वगैरे ठिकाणचे खडणीस दिकत पडून संस्थानची खराबी जाली, येविसी पारखजीचे विामाने विनंती करीत आलों. परंतु संस्थानचे हरद ध्यानास येउन बंदोबस्त न जाल्यामुळे सावकारी लाखोच रूपयाचा पेंच. प्रथमतां श्रीमंत सरकार आह्मेनें कामकाज आमचे गळीं वातलें. परंतु येथील बखेड्यामुळे कोण्ही साहकार उभे न राहत, तेव्हां सर्वोपरी गायकवाड सरकारास या संस्थानचे व आमचे आगत्य जाणून आपली जिमा करून देउन सावकार

उमे करून सोपणूक केली. संस्थानीं नखेडे बहुत म्हणून चिरंजीव कैलासवासी दिवाणजीची रा केली. परंतु निर्वेधपणे बंदोबस्त न जाला. तीस पत्तीस लाख रूपयाचा पेच आजमासे कमपेश आजपावेतो होउन सर्वोपरी खराबी जाली. सावकारास रदकर्ज पैसा न जाला, याजकरतां सावकारानीं येथें ××× समजाविलें. कोण्डीकडोन पुरवणी नाहीं, त्याअर्थीं कर्जाचा फडशा होउन संस्थानची बरदास्त राहण्यास विना कोण्हाचा आश्रय जाल्याविना पेंच उळगडत नाहीं, जाणून त्याणीं परभारे पवार पो मालवे प्रांतीचा येक माहाल सरंजमास नेमून बावा असें बोलण्यांत आणून माहाल दाबले गेले आहेत, ते सोडउन देउन व खंडणीचा येवजणुा रदकर्जास नेमून बावा. श्रीमंत सरकारातोनही बंदोबस्त सरदारीचा करून घेण्याचा जिमा आमचा असें ठराउन येविसींचे करारमदाराकरितां नित्य कडसणी कसी आहे, ती काय बारंवार ल्याहावी ! आम्ही आज उद्यां आलिज्या वाहादर साहेबाकडून बंदोबस्त होउन येईल, नच आल्यास आपणास कर्तव्य तसें करावें म्हणोन आज वर्ष दीड वर्ष काढिले. साल मजकुरी फारच सावकाराची निकड, येथील कित्येक सरकारकामास वेध, त्यापक्षीं जरूर करणें प्राप्त. असा समय जाणून तुम्हास जल्द लिहिलें कीं इतःपर आमच्या राखल्यानी राहील असे नाहीं तथापी तुम्ही समक्ष जाउन साकल्य श्रवण करवावे. असे करण्यास आपला येकांती हात चालत नाहीं म्हणोन या मजलीस आले. तथापी आपला सेवार्थ मागे-पुढे कोण्डी दोष न बावा याकरितां निकडीनें लाग्रमाणें तुम्ही जाउन विनंती केली अशासनही जाले, परंतु बंदोबस्त होउन माहालची सुटका न जाली. येथें अम्हावर प्रसंग कसा गुदरतो. त्यांत धार प्रकणीं अद्यापी दस्तावेजजी गुंतत नाहीं हेही वैषम्य, यामुलें आम्हास कोणतीही तड लागत नाहीं हें परस्परे सरदारसाहेबास श्रुत असोन काळक्षेपच होतो. तस्मात् हें संस्थान आपले नव्हे असे लक्षांत येउन उपेक्षा होत असल्यास मग त्राता कोण ! परस्परे हरयेक कसाळा पडला असतां सांभाळीत होते म्हणोन आजवर कायमी राहिली. हाली पायमली होते. येविसी तुम्ही समक्ष विनंती करून बंदोबस्त करून घेउन जल्द ल्याहावें म्हणजे हेच माहाल सावकारास नेमून देउन येथील संदर्भ स्वच्छपणें तोडावयास येईल. इतःपर तुम्हास दिवसगत लागली असतां तुमचे उत्तराचेही अत्र ठेवण्याचें स्वाधीन नाहीं. याजकरितां विनंती करून मानमार्ग पाहून निरोप घेउन यावे. मग संस्थानचे कामकाजानुरूप वडणें असेल तसें सुखे घडो. आपण आपले तर्फेनीं ज्याचें त्यांस सांगतां चुको नये, म्हणोन स्पष्ट विनंती करावी. संस्थान त्याचे, आपला चाकरीचा पेशा आपलीं येविसी विनंती करावयास

चिंता नाही. विषाची प्रचीत काय पाहावी ? आम्ही $\times \times \times$ करून अद्यापी कोठे द[स्तये]वजी गुंतलों नाही. त्याचे सार्थक करणे सरदारसाहेबाकडे आहे. हा मजकूर येक सरदारसाहेबासिवाय कोठेही प्रगट न व्हावा. वरकळ सरंजाम वगैरे धारचे बंदोबस्ताकरिता सिद्ध कसा आहे हे परस्परे तुमच्या ऐकण्यांत येतच असेल. त्यास कांही अगाध नाही. केवळ अणीबाणीची गोष्ट. अज्ञांत बंदोबस्त होउन आवर जाल्यास उत्तम. नाही तरी खाचीन नाही. ' जसे असेल तसे सत्वर ल्याहावे. अथवा उपेक्षाच असल्यास तुमचें राहण्याचें तरी काय कारण ? पारखजीसच विचारून यावे. मग संस्थानचे प्रारब्धी असेल तसे बडो. बहुत काय लिहिणे लोम करावा हे विनंती.

लेखांक [८४]

श्री ! शंकर * संवत् १८७३ फाल्गुन वा ८
[१० मार्च १८९७]

राजश्री गोकुलदास पारख गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीअलंकृत राजमान्य स्नेहा रघुनाथ महिपतराव जै गोपाल विनंती उपरी. येथील कुशेल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष. पेशजी आपल्याकडील पत्रे आली. त्याची उत्तरे व मकर संक्रमणाचे पर्वाप्रितेर्थे तिळ शरकरायुक्त इकडोन धारेचे मार्गांनीं रवाना केले ते प्रविष्ट जाहलेच असतील, त्याजवरून सविस्तर कलेल. सांप्रत पत्रे येउन वर्तमान कळत नाही, त्याजवरून चिच सापेक्षित आहे. तरी वरचेवर पत्रद्वारे संतोषवीत जावे. हली माघ वा प्रतिपदेची पत्रे राजश्री बाळाजी-पंत याची आली. त्यांत सरकारनीं कृपाकरून पारखजीची समजूत करून कामाचा बोध पूर्ववत लौकरच चालेल व आपण कोणेंत्रिसी चिंता करूं नये, म्हणोन खातरजमा करून लिहीलें त्याजवरून चित्तास बहुत आनंद जाला. तो पत्री कोठवर ल्याहावा. सरकारनीं कृपाकरून काम चालविल्याचें अपूर्व काय मोजावे ? पारखजी, आपले सारिखी मनुष्य याचा तोटा बहुत आहे. त्यापेक्षां सरकार सर्वज्ञ. त्याचे लक्षांत काय नाही ? त्यापेक्षां योग्य तेच करण्यांत येईल आणि तुमची चाल व निष्ठा, निर्लोमी व अभिमानीपणा या साम्यतेचा पुरुष कोण आहे ? ही स्तुती तुम्ही ममतेतील म्हणोन करितों असे नाही. सर्वलोकी $\times \times$ [ज]कन्य आहे. त्यास अशा चाळीस श्री उपेक्षा करणार $\times \times \times$ नाही. याचे पोटी आमचे व धार संस्थानचेही नष्टग्रह सरले असे वाटतें. अस्तु. बाळाजीपंताचे कामाविसी वारंवार सूचना ल्याहावी असें नाही.

श्रीमंत मातुश्री गहिनाबाई बयासाहेब महायात्रेस जाण्याकरितां शुभा ४ बाहेर प्रस्थानी येउन मुा केला. चैत्र शुद्धांत दरमजल चालू होतील. त्यास बयासाहेब यात्रेस येतात मिळोन पारखजी, फक्त तुमचे जातीचे भरवसियावर. येविसीचे सविस्तर राजश्री प्रेमानंद माई यांसी बोलण्यांत आले. ते नाथद्वाराची यात्रा करून पुढे तुमचे भेटीस येतील. ते यथंभूत सांगतील. त्यास बयासाहेब तेथपावेतों आल्यावर पुढे यात्रा घडवणें तुम्हाकडे आहे. येथील रवानगीचा विचार माई बोलतील व चालाजीपंत यांजलाही किंचित दर्शविले, ते कळवितील, त्याजवरून सारांश घ्यानास आणोन हे श्रय तुम्ही घ्यावे. यांत पुण्य पुरुषार्थ चाडूकडे प्रसिद्ध होईल. तुमचे भवंशावर निघोन येतात याचा अभिमान असावा. १ राो छ * २१ माहे रोखर. बहुत काय लिहिणे छोम कीजे हे विनंती.

लेखांक [८५]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ फाल्गुन वा १०
[१२ मार्च १८९०]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

चालाजीपंत व बळवंतराव स्वामीचे शेवेसी.

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता * छ २३ माहे राखरपावेतो जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष. तुम्ही माघ वद्य प्रतिपदेचे पत्र पाठविलें ते छ १० मीनडूस श्रीमंत मातुश्री बयासाहेबाचे पत्रासह पावोन सविस्तर मार अवगत जाला. कारभाराचे मान पूर्ववृत्तप्रमाणे आपलें मुरबी याजकडे चालू जाहलें आहे. अद्याप दरबारास जाणे येणे होत नाही. तेही लौकर चालू होउन आपले कडील कार्यसिध्दी घडून येईल. चिंता करू नये व श्रीमंत मातुश्री साहेबाची स्वारी माहायात्रेस येणार ह्या x x x श्रीमंत राजश्री आलिङ्या बहादर साहेब यांचे ज्यामात येणार ह्याचे सोबतीनें योग घडल्यास फार चांगले आहे म्हणोन वगैरे लिहिले तें कळलें.

पेशास कारभाराचे मान येथापूर्व चालू जाहल्याचे लिहील्यावरून बहुत संतोष जाला. हल्ली पारखजी दरबारी जात येत जाहलें असतील त्यापेक्षां तुम्हाकडील कामकाजाचा बंदोबस्त करून देऊन रवाना सत्वर करून देतील. पारखजीचा योरपणा व निर्लेश अभिमान सदय-हृदयत्व परोपकारी व सरकार चरणी अर्द्धित निष्ठा त्यापेक्षां या वृक्षास फळे रूक्ष येतील असे, घडणार नाही व दरम्यान कितेक बरेछे उत्पन्न जाले असतां

सरकारचे लोभाने तिलमात्र अंतराय न पडतां पूर्ववत् प्रो कामाचा घाट घडण्यांत आला. त्यापेक्षा आपले संस्थानचे प्रतिकूल गृहही सरले, असे वाटते. अस्तु. तुम्ही मात्र आपले कडील कामाचा बंदोबस्त पका करून घेउन वदनावर वगैरे माहालाचा गुंता कांहीं येक न ठेवितां निरोप घेउन लौकर यावे.

श्रीमंत मातुश्री वयासाहेब याणी आळिज्या साहेब याचे जामाताचे सोवतीनें येण्याचे करावे म्हणोन लिहीले, त्यास प्रथम यात्रा निघण्याचा निश्चय होउन वडुतेक तयारी केली. नंतर साल मजकुरी जाउन XXX येजमानसाहेब व कारमारी याचे म्हणणे पळल्यावरून वेत रहित याजवर आठव्यार दिवसांनी पुन्हा जावे म्हणोन निरोप आला. याजकरितां मातुश्री वयासाहेब फाल्गुन शुभा पंचमीस मुहूर्त करून चवदा घटका रात्रो बाहर निघोन झाडारशाचे तकीया पुढें गुा जाला. यात्राही जमली आहे. ' ' चैत्र सुचे द्वितीया अथवा चतुर्थीस निघोन दरमजळ धारवरून उजवेनीस येउन पुढे दरमजळ येतील. तुम्ही मात्र आपली काम उरकून घेउन तेथेंच असावे.

राजश्री बापू भाई परसुदास व प्रेमानंद व मधुरादास माघ शुभा येथून नाथद्वारास गेले. तेथून पुढे तुम्हाकडे पारखजीस पत्र पा पा पुढें येणार. मातुश्री साहेब तेथ पाहूनच तो पर्यंत पारखजी जवळ राहणार. वयासाहेब आळियावर पुढें समागमे यात्रेस जाणार. पारखजीसी बोलण्याचे पयाये प्रेमानंद भाईसी बोलीलो आढो मुख्यार्थ पारखजी XXX आहेत. त्यांनी यात्रा सांग करवावी. करवतील हेंच समजून घेत आहेत. तेथील विचार आनयवी थ्यावे तसं घेत आढो. आर्त किती वायांचे ठाई हे तुम्हांस आनुभव आहेतच. असो. येविसी सविस्तर स्वारीवरोवर लिहितो. वडुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

लेखांक [८६]

श्री ' ' शंकर * संवत् १८७४ ज्येष्ठ शुभा १४
[२९ मे १८९७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळजीपंत वाकणकर स्वामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव साा दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशळ ताा
ल * १२ भाई रजेवपावेतो यथास्थित जाणोन खकीय कुशळ लिहीत जावे विशेष.
अलीकडे तुमचे पत्र येउन वर्तमान कळत नाही तरी वरचेवरी सविस्तर लिहीत जावे.
धारेस फाल्गुन मासी तुमनी पत्रे आली. सांत पारखजीचे काम पारखजीकडे पूर्ववत्

जाहाले. याउपरी मास पक्षात लौकरच बंदोबस्त होउन येईल म्हणोन लिहिले त्याप्रमाणे मार्गप्रतीक्षा करीत आहो. पारखजीचे कामकाजात बरेडा पडला होता याजवरून मोठेच चिंतेत होतो. कारण आपल्यास काय आधार तो पारखजीचा. त्याचा असा प्रकार तेव्हां कसे होईल. परंतु ईश्वर त्याचा साहकारी व त्याची निष्ठा येजमानाचे चरणी निःसीम याजमुळे सारे बरेडेखोर पादाक्रांत होउन त्याचे याजकडे जाहाले. हे फार चांगले जाले. त्यास याउपरी बंदोबस्ताविसी वरचेवरी सूचना करून संस्थानचा बंदोबस्त निर्वेधपणे माहालच्या मोकळीकी व कोठ्याचा येवज वसूलात येउन संस्थानास हरकोण्हाचा उपसर्ग न लागे असे करून घ्यावे. येविसी विस्तारे त्याहावेसे नाही. सर्व अर्थ तुमचे ध्यानांत आहेत. तसे हाली राजश्री केशवदास बापु व प्रेमानंद दास लष्करात येत आहेत. त्यासीही बोलण्यात आणिले आहेत. तेही पारखजीसी बोलतील. सारांश या समई बंदोबस्त करून घेणे तसा घ्यावा. बारंवार तुमचे जाणे येणे न्हावयाचे नाही याजकरिता दोन रोज आवकाषही लागल्यास राहून निर्वेधपणे बंदोबस्त होउन येई असे करावे. हाली पारखजीसही थोडे थोडे भाव लिहिले आहेत.

वरकड ईकडील मजकूर अधिकोत्तर त्याहावा असे नाही. ग्रहदशेचा फेरा आहे तो सुटत नाही. त्यात येक येक घात नवीन होतात. चिरंजीव सौवती अनाबाईस^{१०५} जलोदराचा रोग तीन प्यार वर्षे जाहला होता. त्याजवर दैवी औषधी उपचार बहुत जाले परंतु गुणास न येता वैशाख मासी काल जाहाला. ईश्वरे मोठ घात केला. उपाय काय. आस्तु. ईश्वर ठेवील तसे राहणे प्राप्त. चिरंजीव नवसरीस आहेत. याजवर होईल ते मागाहून लिहीन.

बापु भाई व प्रेमानंद दास १ कोठ्याहून पुढ गेलियाची पत्र आम्हास आली. तेथ येउन पावल असतील. ईकडील सविस्तर बोलले असतील. तरी आता तुम्ही प्रेमानंदास घेउन बोलून आपले कामाचे उलगडे करून सत्वर यावे. वरकड मागाहून लिहितो हुकानी हमेशा पत्र येतात. तुम्ही पत्रच साहसात महिने लिहीत नाही, हे काय आहे. वरचेवर पत्र पाा जावे. बहुत काय लिहिणे छेम कीजे हे विनंती.

पो छ २३ माहे सावान

आ आशाढ मास वा १० बुधवार

मुा लष्कर नजीक ग्वाल्हेर.

[९ जुलै १८१७]

लेखांक [८७]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ अविक श्रावण शुभा १२

[२५ जुलै १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बालाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो सीताराम रावजी साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशेल ता. छ * १० माहे रमजानपावेतो जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष, आलीकडे तुम्हाकडोन पत्रे येउन वर्तमान कळत नाही. तरी वरचेवर सविस्तर लिहीत जावे. संस्थान धार येथील बंदोबस्ताविसी सरदारसाहेबांस विनंती करून बदनावर वगैरे माहालाची मोकळीक व सुदामत प्रो कोटे वगैरे ठिकाणच्या खंडण्या येणे त्यास अलीकडे पुस्त पन्हा नाही, याजमुळे आमलांत येत नाही व उमेता सरदाराकडील फौजेचा उपद्रव प्रतिवर्षी होउन संस्थानची खराबी बहुतच जाली आहे इत्यादि वास्तविक अर्थ जे जे प्राप्त आहेत ते जाहीर होउन बंदोबस्त व्हावा म्हणोन बारंवार लिहीत असतां अन्नासनावरच कितेक दिवस लोटिले. सेवटीं तुम्ही जाउन वर्ष सवा वर्ष जाले. तुम्ही विनंती करून खातरजमेने रूबरू आन्नासन जाहल्याचे व राजश्री गोकुल पारखजी यांचे निसीमपणे ममतापूर्वक बंदोबस्त करून देण्याचे भाव लिहीत गेला. परंतु दरम्यान पारखजीचे जाणे दरबारी नव्हते आजमुळे दिवसगत जगली. त्याचाही बंदोबस्त यथापूर्व होउन इयःपर दिवसगत न लागतां लैकरच कामकाज सरकोन देउन तुमची रो संस्थानी करणार हेही बोलण्यांतील भाव वरचेवर लिहीत गेला. त्याची प्रतिक्षा करितां हली सरकारांत लग्नसमारंभाची ^{१०६} योजना जाण्यामुळे आवसर न आला म्हणोन लिहितां परंतु यथापी हे सर्व वास्तविक तथापी संस्थानचे प्रसंगास तरी काळहरणच जाले. सर्वोपरी निरोपाय, प्राणासी संबध, कोठेही दाद नाही. तेंव्हां प्राप्त प्रसंगास जिकडोन उपयोग होईल तिकडोन करून घेणे प्राप्त. येविसिचा उद्योग पेशजीपासून चालूच आहे. गुदस्ताही त्याणी होउन उपश्रुती केली होती. परंतु टाळाटाळ करून चातकन्याये तुम्हाकडील मार्ग लक्षीत आजवर दिवस काढिले. आम्ही या प्रसंगी आमच्यानें कोणतेही व्हावयाजोगा समये नाही. तेंव्हां संस्थानचा आर्थीतरी तुम्हास माहीत व सरदार साहेबांस तुमचे सांगण्यावरून व परस्परे शोधाने अनावगत असा नाही. केवळ लाचार

होउन परमारे गायकबाड सरकारांत संस्थानीहून पत्रे की आमचा इथःपर प्रांत नाही. अलिजा वहादर साहेब याजकडे हरद निवेदन करण्याची सीमा जाली, आजवर भरवशा-नीच दिवस काढिले परंतु इथःपर आमचा प्रांत नाही, तुम्हाकडोन काहीं उपयोग व्हावा म्हणून आली. याजवरून ती राजश्री काकासाहेबांस सरकारची आज्ञा जाली की, पुढें या संस्थानचा परिणाम काय ? येथोन पुरवणी करणें करवणे मिळोन जिकडोन करवावी तो प्रसंग सर्वास जाहीरच आहे. त्यास इथःपर स्वच्छपणें तेंचें बोलणे बोलून बंदोबस्त करून घ्यावा. कोठवर अंत पहाणे ! त्यांचे घरी सर्व वेव्हार जाले आहेत व जेथील व्यंग नजरेस येईल तेंचें दायीं उपायी उद्योग करावा हे चाल, त्यांत या संस्थानाविशीं तरी पहिलेपासोन दृष्टी ठेउन वारंवार बोलण्यांतही येत असते व इलीही येक दोन वेळ गोष्ट काढिली होती, त्याप्रमाणे याचाही समय केवळ लाचार, त्यापक्षी यांचा परिणाम पहावा येविसी तेथ सद्धत बोलणे बोलोन बंदोबस्त लाकर करून घ्यावा. नाही तरी संस्थान रहाणे अवघड. पवारचें दौलतीची इतकी पायमळी होय तोपर्यंत उपेक्षा करावी असा रुणानुबंध वडिलोपार्जित नाही व उचितही नव्हे जाणोन व त्यास अगत्यच आहे त्यापक्षीं करितील. तुम्ही विदित करण्यांत [मात्र] हे सर्व माव खुलासे करून सांगावे. घ्यानांत आणोन मार्गास आविल्यास उत्तम नाही तरी त्यांचे प्रारब्धी असेल तसे बघेल. ' श्रीमंत सरदारसाहेब तर थोरच थोर, गर्भश्रीमंत तेथे त्यांस संस्थानाची व आम्ही लिहितो काय यासुद्धा आमची गणना काय असावयाची ? ते आपली आपल्यास माहीत नाही असें नाही. तेव्हां तेंचें कोण्हे प्रकारे रुसावे, बजीद व्हावे असा अर्थच नाही. ते थोरच आहेत त्याअर्थां करतील तसे करोत मग आपले प्रारब्धानुरूप कोण्हास सुख अथवा दुःख जालियाचे त्याचा अनुभव त्यास काय ? परंतु पारखजी सर्वजाण. आपलेही वास्तविक हरदरास व कालदेशास असोन त्याचा बंदोबस्तही जालियांस षणमास गुदरले असतील. तथापी काय अनमवास आले आणि पुढें ठेवणारांनीं अ[र]स्तां कोणत्या गोष्टीची ठेवावी. पराकाष्टा होण्यात बाकी राहिली नाही. स्वर्गी उपयोग परस्पर कोण्ही कोण्हाचा नाही. हे गरजू मतलवी म्हणोन आपले मतलबाकरितां लिहितात, हे वास्तविकच तथापी अनिवारपण यासुळे तसी गोष्ट प्राप्त जाली असतां ब्रम्हदेवही अन्यथा करू सकणार नाही. 'जुंदानी विघाड' होईल तो हौदाने नहरानेही सुचरणार नाही. याजकरितां आपली लगत जेथपावेतो तेथपावेतो तुम्ही आपली या आन्वये कस्त करून पहावी. पारखजीस शपथपुरस्कार सांगावे तुम्ही आमची मुरवीगिरीपण्याची पराकाष्टा केली व क्त्राल हा भरवसां खरा परंतु आमचे प्रारब्ध तसें असल्यास तुम्ही काय कराळ ? इतःपर

स्पष्ट घराड अथवा सरकार जसे तुमच्या विचारास येईल तसे करून जाहालियांस कार्य करून घ्यावे न जालियांस मला निरोप द्यावा. मग त्याचे प्रारब्बी असेल तसे घडेल, निघोन यावे. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा ही विनंती.

लेखांक [८८]

श्रीशंकर * संवत् १८७४ श्रावण शुद्ध ९
[२१ अगस्ट १८९७]

राजभियाविराजित राजमान्य राजश्री
बालजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव कृतानेक साा दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता ७ * ७ शबालपावेतो येथ्यास्थित जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुमचे पत्र बहुत दिवस येत नाही याजकरितां तुमचे पत्राकडे लक्ष लागले होते. त्यास राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिवे] यासी तुमचे पत्र आधिक श्रावण वा चतुर्थीचे आले ते पुरवण्याच्या येथ त्याणी पाठविले ते पाहून तिकडील मजकूर व कामाकाजाचे अर्थाचा विचार वगैर सर्व समजले.

त्यास तुम्ही जाउन फार दिवस जाले, कांही उलगडा पडत नाही म्हणोन याच भावे दोनतीन पत्रे तुम्हाकडे पाठविली आहेत. पावली असतील. हालीच्याही पत्री तुम्ही सारांशच लिहिला आहे की पारखजीनी खचित प्रेमानंद भाई समक्ष सत्वर उलगडण्याविसी कबूल केले आहे. त्यास आम्ही हेंच मागतो की सरदारानी उलगडून दौलतीचे आगत्य घरावे. त्यास ते होत नाही म्हणोन तुम्ही आजवर खराब होउन सेवट हा कालवर प्रथम दिवस आहे. तेव्हां उपाय काय ? सालांची सालें गेली, दौलतीची खराबी, तेव्हां दुसरियाचे घर पाहणे प्राप्त जाणोन मातुश्री बाईसाहेबाचे मानस आहे ते तुम्हास लिहीत गेले. हाली घडून येणार. फार उत्तम आहे. तुम्ही सनदापत्रा देतील त्या घेउन जसा वंदोवस्त करून देतील तसे वागण्यानें वागावे. पारखजीनी बहुत ! खातरजमा करतात उत्तम आहे. तुम्ही दुकानचे जोडीबरोबर जसी घारेस पत्र पाा तसी ईकड पाा ती काळच पावली. लिहिला मार कळला. पारखजीचे व प्रेमानंद भाईची पत्र पावली. त्यानी बहुत खातरजमानी लाा आहे व श्रीमंत मातुश्री वयासाहेबाचे रवानगीचे पर्याय लिहिल ते वास्तविक. परंतु गावास बाहांतरी कुंपणी सरकारची द्यावयाची हा कार मात्र

श्रीमंताकडून लिहून देणार प्रकार आहे. तेथ जाउन हे बोलतात थोर आहेत. तिकडील बाहादरीचे अंग धरू नये. तस माईदास मुनीस केळ आहेत ते माईचे आल्यावर याचे पाय मुईस लाठ देतात न देतात हेच अदिशे आहेत. माईचे लिहिणे मानील आस मला भासत नाही. असो. निघण्यास दोन मास पाहिजेत तोपर्यंत मार्गाची कौर घुबता कसी होती हेही दृष्टीस येईल, तस लिहून पा. मातुश्रीसाहेबाचे तर मान तुम्हावर आहे. पारखजीविना यात्रा मला करवणार कोणही नाही हेच लक्ष [त्यांचे] आहे.

बालामाई वारल्याचे वर्तमान येथ समजले, तेव्हाच कंवर बसली. पारखजीचे तर शेठच परंतु आपली बाजू होती ती खचली. पारखजी आघिच विदेही आहेत, त्यांत हे खरच परंतु विन्येकी आहेत. यानी विन्येकच करीत असावे. जर हे आंगा ज्येगले ठाकितात तर पेढी धुळीस मिळतील. हा विचार करून चालवावा. येविसी तुम्हीही बोलत आसाल व आमचे XX बोलावे. बडत काये लिहिणे हे विनंती.

पो ७ १ माहे जिल्काद

आ मा मास शुभा ३ सनवार

[१३ सितंबर १८१७]

लेखांक [८९]

श्रीशंकर * संवत् १८७४ आषाढ शुभा १

[१२ सितंबर १८१७]

राजश्री गोकुल पारख गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य आो सीताराम रावजी जैगोपाल विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. बडत दिवस तुम्हांकडोन पत्र येत नव्हते त्यावरून चित्त सापेक्षित होते, तों हाही तुमचे पत्र अधिक श्रावण वध प्रतिपदेचे तीगा राजश्री काकासाहेबास आले ते पाउन सविस्तर मजकूर कळो आला.

बालामाई सेठ यास अशाढ मासी देवआज्ञा जाहल्याची अक्षरे पाहून चित्तास परम क्लेश वाटले. लहानपणापासून त्यांचे शरीर निरोगी असता येकायेकींच असी अवस्था प्राप्त जाहली ! फार वाईट जाहले. बालामाईचे वय लहान असतां गुणानी बडतच चागला होता परंतु ईश्वरास मानले नाही. तुमचे तर सेठच गेले यामुळे तुमचे श्रमास पार नाही. तुम्हास सर्वोपरी मिसावा होता. अस्तु. ईश्वर इच्छेस आले तें खरे. या गोष्टीस कोण्हाचा उपाय नाही, त्यापक्षी श्रम न करितां विवेक करावा,

वरकड ईकडील मजकूर विस्तारे काय ल्याहावे. सर्व तुम्हास परस्परे समजतच आहे. संस्थान घार येथील आहवाल सांगत कसा आहे व त्याची दशा काय हे नवीन काय ल्याहावी. त्यात हाली राजश्री बाळजीपंत तेथील हरद्व श्रुत करून संस्थानचा बंदोबस्त तुमचे हातून करून घ्यावा म्हणोन तुम्हाजवळ येउन बसले आहेत. त्यापक्षीं वारंवार काय ल्याहावे ? तुम्ही संस्थानचे पूर्ण अभिमानीच आहां. पाहिजे तसा बंदोबस्त करून देउन बरदास्त राखणे तुम्हाकडे.

पेशजी चिरंजीव कैलासवासी सखाराम दिवाणजी संस्थानी होते ते समई सुंदरमाईदास मेहता याजकडोन संस्थानचे खर्चास कर्जाउ येवज कैलासवासी परमुदास सेठजी याणीच खातरजमेनी सांगोन देविला हे सविस्तर तुम्हास माहीत आहेच. येवज दिल्या तसा परत होण्यास संस्थानचे बोढीमुळें अवसर न जाहला. मेहत्याकडील नरोत्तम पारख धारेस जाउन बसला. पुढे चिरंजीवाची अवस्था तसी जाहाली. मेहत्यानी लोकाचे उचके करून भरणा केला. त्याचे परतेचा विचार न दिसे. सबब तेथोन धारेस ल्हून प्रो घदनान्वर माहाल त्याचे रदकर्जास लाउन सनदपत्र त्याचें नांवाची पवार सरकारादन करून देउन पारखास माहाली पाठविले. माहालचा बंदोबस्त पारखाच्यानीही राखवत नाही व पवार सरकारादन राखवावा तर घरातील बाहेरचे बखेडे चैन पडूं देइनात. ते माहाल कसा राखूं देतील. त्यापक्षी माहालचा बंदोबस्त तुम्हासिवाय राहणार नाही म्हणोन हें पर्याय सविस्तर तुम्हास लेहून पाठविले. तसा तुम्ही बंदोबस्तही राखविला. परंतु येवज पारखास लाउन दिल्याप्रमाणे तुम्हाकडोन न पोंडचला. येविसी मेहत्याकडील गुमास्ता तुम्हाजवळ बसलाच आहे. हा येथें नित्यशा जिकर करीत आहे. त्यावरून घदनान्वरचा येवज पारखास पावता न्हावा म्हणोन वरचेवरी तुम्ही लिहीत असता येवज न पावला. मेहत्याचा येवज धारखात्याकडें राहिल्यामुळें येथें बाजारी लोकाचे त्याच्या कडाकुटी देण्या मागण्याचा भोगीतच आला. हाली अधिक मासी सर्व मागणेंकरांनीं निकड करून केवळ वेळाबच केला. या समई प्रेमानंद वगैरे कोण्डीच नाही याजमुळें संधी पावली. सेवटी सरकारचें जासूद जाउन तूर्त मागणेंकराची थोपाथोप केली. परंतु निकडी आहेतच. त्यास इतके होण्यास कारण मिळोन संमध धारेचा. आमचे अहामुळें व सेठजीचे आज्ञेवरून येवज संस्थानी घातला तसा येवज परतेचाही विचार आम्हीं केला असता येवज यास न पावता दरम्यान कोठे राहिला हेंही समजत नाही. त्यास सांगत मेहत्याचा फजिता

असा होउन अग्रमाद सर्वोपरी आमचे माथा आला आहे. याजकरितां विस्तारें लिहिलें आहे. तरी पारखजी, या समई आम्हावर मेहरबानगी करून त्या गरिबाची आवक जतन करावी. माहाल लाउन दिल्यास पांचव्या वर्षी होत आली. त्यापक्षां त्याचा येवज रदकर्ज होउन च्यार ऱ्हा संस्थानचेच निघतील, त्यास साप्रत हरतऱ्हेनी मेहत्याची पुरवणी करून आवकचा बचाव करावा. येवजास मालवज [१] आहे म्हणोन लिहितो त्याप्रो याचा उलगडा झाला असता सरकारचेही माथाचा पेच दूर होउन या गरिबाचा बचाव होउन आमचे माथा हा अग्रमाद आला आहे हा जाईल. येविसी विस्तारे काय न्याहावे ? या समई यास येवज पावता जाला म्हणजे आम्हावर मोठे येहसान केलेसे होईल. याजकरितां मेहरबानी करून येवज मेहत्यास पोहोचें असेंच करावे. तुम्ही कृपा करून आंतःकरणपूर्वक कराळ तर सर्व होईल. सविस्तर बाळाजीपंत बोळतील.

पारखजी, बाळाभाईनीं मोठा दगा दिल्या. लहान वय होत्सातां तुमच्या तालीमेने बहुत हुशार होता. काळास मानले नाही. युत्युलोकाची वस्ती. ईश्वर ठेवील तसें राहावें. आतां दोही घरांत सर्बास भरवसा तुमचे जातीचा आहे. बहुत काय न्याहावें. काहीं सुचत नाही. १ राहा छ * २९ शवाल. बहुत काय लिहिणें लोम करावा ही विनंती.

लेखांक [९०]

श्रीशंकर * संवत् १८७४ अधिक आषाढ वा

[२९ जुलै १८१७]

राजक्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेशी

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता छ * १६ माहे जिल्कादपावेतो जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुमची पत्रे आषाढ अधिक बघ प्रतिपदेची पत्रें पाठविली ती पावोन त्याची उत्तरे कवैरे दोन तीन रवानग्या पत्रें इकडोन पाठविल्या त्या पावल्या असतील. अलीकडेस तुमचे पत्र येत नाही त्याजवरून चिंता लागली आहे. तरी बरचेवर सविस्तर लिहीत जावे. यानंतर तुमची पत्रें नक्सरीस पाठविली होती ती चिरंजिवांनीं मनन करून त्याची उत्तरे राजश्री पारखजी व प्रेमनंद भाईसह आली ती पाठविली आहेत. त्याजवरून सविस्तर कळेल.

बाळाजीपंत, झासीवाल्याचे विचमानें धार संस्थान प्रकर्णीं यादी दिल्ली. त्यांत आपले कळम कांहींच न लिहिले. येविसी विसृती कासी पढली किंवा समजून न लिहिले. यातील

काहीं समज पडत नाही परंतु आपले कलम असावे हें चांगले. तेथ प्रथम जो लेख लागला तो ब्रह्मलेख होणार. त्यास ईकड नकळ पाठविली ती यादी तेव्हांच ठिकाण्यास लागू केली किंवा दरम्यान आहे न कळे. अस्तु. आपलेविसी कलम लिहिण्याचा मसुदा नवसरीहून लेहून पाठविला तो पाठविला आहे. तरी तुम्ही मनन करून यादीत लागू करणे तसा करावा. या कलमासहित यादी ठिकाण्यास गेली असतां फार चांगले आहे. जर करितां हे कलम काहींच न लिहितां पडिली यादी गेली असल्यास दरम्यानवाल्याचे विचारे हें कलम तेथपर्यंत दाखल करणे तसे करावे. हा विचार वनून आल्यास उभय पक्षां ठरावाचे तहनाम्यांत आपले कलम चांगले उगवोन घ्यावे.

तुम्ही जेथ गेला तेथोन काहीं येक न होता खातरजमेखाली दिवसगत लागत गेली जाणोन याजला शरण गेल्याविना परिणामच नाही. त्यापेक्षां श्रीमंत मातुश्री भैनाबाईसाहेब येथ मेटीस येणार तेव्हां या बोलण्याचा उद्योग येथ करावा म्हणोन योजीत होतो व बाई निघोन कुक्षीपावेतो आली परंतु दरम्यान मुशाफर याणी इकड येण्यास दिकत केली म्हणोन मुग करोन राहिली. इली तुम्हाकडील पत्रें आल्यावर तुम्ही तिकडोन पारखजीचे विचारे बोलणे लाविल्याचे कळले. त्यापेक्षा दोन ठिकाणी बोलणें प्रशस्त नाही आणि बाई येथ आल्यावर बोलल्यासिवाय जावे हेही ठीक नाही. त्यास मुशाफरानी अठकाव केला त्या अर्थी बाईसाहेब मागे घारेस जातील. सविस्तर चिरंजीबांनीं उगवोन लिहिले आहे तें मनन करून बोलण्याचा क्रम सिद्ध करावा. प्रस्तुत तेथील मान विचार कसा आहे हें सविस्तर वरचेवर लिहीत जावे.

बदनावर वगैरे महालच्या सोडचिठ्या देण्याची परवानगी जाली म्हणोन ऐकतो. त्यास चिठ्या हाती आल्या न आल्या हें त्याहावे व बदनावरचा येवज मेहत्याकडे लाउन सनद दिल्ली होती तेव्हांपासोन पाच प्यार वर्षांचा येवज राहिला तो पारखजी देवतीलच. तुम्ही बोलोन येवज देववोन नरोत्तमाची रवानगी करावी, म्हणजे या प्रसंगी सुंदर मेहत्याचा मोठा उपयोग होईल. त्याची व्यवस्ता पेशजी लिहिली आहे व परभारेही समजलीच असल त्यापेक्षां पारखजीनीं कृपाकरून ऐवज देउन गुमास्त्याची रवानगी करावी.

बालजीपंत पत्रास बहुत दिवस लागतात. त्यास असे नसावे. वरचेवर पत्र आले म्हणजे समज पडत जाईल. तुम्हाकडील उमेदीच्या वार्ता मोठ्या श्रवणांतच येतात परंतु तुमचें लक्षांत काहींच भाव नाही त्याचवरून अग्रमाण तरी वाटते. तथापी सविस्तर लिहित जावे.

श्रीमंत मातुश्री मैनाबाईसाहेब पवार येथे श्रीमंत मातुश्री बयासाहेब आदिकारून सर्वांचे मेटीकरितां येत होती परंतु दरम्यान बापुजी रघुनाथ [दिचे] याजविसी घुशाफर यांचे मनांत मीती आहेच. अलीकड बापुनी कुक्षी प्रगण्यातील त्याचे गावास काहीं उपसर्ग केल्यावरून किंतु [विशेष] आला. हळी खारी समागमे बापुसुद्धा पांच सातसे सरंजामानसी येणार याजकरितां सिखानद्यास ^{१००} संभय येउन पुढें येण्यास दिकत केली. तसे कुक्षीतही जाठ न दिले. तेथीं कासीकर [१] त्यांचेच चिरंजीव. आस्तु. बाईनीही तूर्त पडते टाकोन खारी मागे धारेस गेली. वो सदाशिव मठजी पुराणिक व बापु आठले व आवजी नारायेण याची रवानगी बाईनीं केली. ते परवा जेष्ठ वा प्रतीपदेस येथ येउन दाखल जाहले. श्रीमंत मातुश्री बयासाहेब यांची स्वारी श्रुता त्रयोदशीस श्रीडाकुर-नाथाचे दर्शनास गेली. मासपक्ष स्वारी तेथ राहील्लें वाटतें तुम्ही कस्त करून बदनावर व भेरेसे येथील सोडचिठ्या घेउन पाठविल्या ह्या बाईची स्वारी कुक्षीनजीक असतां तेथ पावल्या त्याजवरून बदनावरेची सनद राजश्री अंबाजीपंत [कंपुवाले] याजकडे पाठविली आहे. त्यास तेथील निष्कूण ताफीद असेल त्याप्रो मारानिलेही दखल देण्यास दिकत करणार नाहीत.

परंतु वेरशास पेंढारी याचें लफडें आहे व जमीदारही काफर म्हणोन ऐकतो. त्यास पेंढाऱ्याकडील दिकत न जाहल्या जमीदाराची चिंता नाही. बापू [दिचे] सरंजाम पाठवून बंदोबस्त करतील. त्यास पेंढाऱ्याचा अटकाव असल्यास हें तुम्हास समजले नसत अस नाही. त्याअर्थी तोही बंदोबस्त तेथच तुम्ही ज्या द्वारे जसा करणें तसा केला असेल.

तसेच ताल भंडावल येथीलसुद्धा कोठ्याचे खंडणीसहित तुम्ही प्रथम बोलणें घातले तेव्हां तेही सोडवोन देवितो म्हणोन तुमची खातरजमा सरकारांनीं व मुरवी याणी केली होती. त्याअर्थी त्या माहाळचे सोडचिठीविसी कसें ठरले न कळे. बोलण्यास तुम्ही मुळाळ असे घडणार नाही. परंतु येकातयेक नेटानीं होईल ते चांगले. हें समजोन तोही विचार तेथील प्रसंगोपात नजरेस येईल तसा करून माहाळ सुटत तें करावें व दरम्यान बदनावरची सनद सुंदर मेहत्याचें नांव दिल्ली तेव्हांपासोन तो ऐवज त्याजला पावला नाही हें तुम्हास संपूर्ण माहित. हळी सोडचिठ्या दिल्या परंतु पारखजीसाहेब याणी पांच च्यार वर्षाची व्यवस्था कसी करवोन जरोत्तमाचे रवानगीचे काय योजिले,

मेहताजीचा हळी विचार कसा जाला हें समजलेंच असल. त्यास या प्रसंगी कृपा करून तो ऐवज पारखजीनें देविल्यास मोठा कृतोपकार होईल. येविसी मर्जीचे मान पाहून तुम्ही बोलावें आणि सविस्तर लेखून पाठवावे. माहालचे दखलेची न्यवस्ता परसारे घारेहून लिहितील त्याजरून कळत जाईल. त्याप्रो पुस्तपन्हा राखणें तसा राखीत जावा.

येथ बोलणें व तुम्हाकडे दोन ठिकाणीं ठीक नाही. येक ठिकाणीं असाव हें बर. त्यांतही तेथील दरबारचा रुकार आसला तर बर आणि सरदारसाहेब आगेजिणी करतील तरी मोठ्या घोरांत पडावयाचे कारण नाही. जर सरदार उपेक्षा करतील तर करावे हें बर.

बाळाजीपंत, येथील जेव[नवे]जेवीतच आहो. वरांतसुद्धा पडून राहूं देत नाही. असे असतां आणखीही कुठ्यांत पडाव हे सर्वोपरी चागलें नाही. तुम्ही आपले हुकमात आहा. ते मात्र नाहीस होईल याचाच विचार पाहवा आणि विचार करीत नाही. पुढें भोगणेही पडतें, हावमरी होउं नये. सरदाराकडे होत. करुणा येउन सोडळ. आतां प्रयत्न करणार. त्यास करुणा येईल कीं काय हें पाहावें. चिरंजीवाचें तर मानस तूर्त दिपवाळी होई तोंपर्यंत उद्योग करूं नये हे बरें आहे. हाव मरी होउं नये. तस आज तुम्हास कोण्हाचा उपद्रव आहे हेंही नाही. माहाल दाबल हें सुटतात. न सुटल तर तुमचे कामदार मोबदलाही करतात. हे केल असतां शेरपीठही मिळावयाची आंत आहे. चाई तूर्त मुशाफरानी येउं दिल्ली नाहीत म्हणोन माघारी गेली. तसें येथ आली असती तरी समजूनच बोलावयाच होत. ते तुम्हासी करारनामा करतील तेव्हां आपला पाय मधी घालतील हें पाहावें. झासीकर यांस तूर्त उपद्रव आहे किंवा स्तम्भ आहे हाही शोध करावा. या प्रांतीचें मात्र माहाल गेल. बाकी आहे तस आहे. पुढें होईल तसें आपल्यासही करावयास येईल. विचार करावा. आपण 'त्याचे बसांत न येतां, त्याची दौलतीत पाय न सिरतां होईल तर बर आहे.' [या कामीं] पारखजीचाही सल्ला घ्यावा.

बहुत दिवस पत्र येत नाही. आजपर्यंत माहालचा बसूल गेला हा पारखजीनीं देविज असतां मेहत्याची आबरू तर गेलीच आहे परंतु आपले माथाची काळी टिळी ठळळ. प्रेल करावा. बहुत काय लिहिणें हे विनंती.

पौ ७ २० मोहरम

कार्तिक वा ७ रविवार

[३० नवंबर १८१७]

लेखांक [९१]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ मासपद शुभा १
[१२ सितंबर १८१७]

विनंति उपरी येथील कुशल ता ल * २९ माहे शवालपावेतों यथास्थित जाणोन सक्तीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही अधिक भावण वध प्रतिपदेची पत्रे पाठविली ती पावोन लिहिला मजकूर सविस्तर कळो आला. तुम्ही धार संस्थानचे बंदोबस्ताकरितां श्रीमंत अलिज्या बहादुर साहेब याजकडे जाउन सात आठ महिने जाहले. प्रेन करीत होता तसा संस्थानचे ठिकाणीं सरदारसाहेबाचा व राजश्री पारखजीचा अत्यंत लोभ, बंदोबस्तही लौकर करून देतो असे अभय पूर्णपणे आहे. त्यापक्षीं बंदोबस्त होउन येईल म्हणोन वारंवार तुम्ही लिहीत होता. आबरून निःसीमपणें बंदोबस्त होउन येईल असा भरवसा वाटत होता. हाजी पारखजीचे बोलण्यांत तुम्ही कंपनी बहादुर याचा पुस्तपन्हा केल्यासिवाय प्रांत नाही हें सांगितल्यावरून झासीकराचे हातून फलकत्यास बोलणें करावें असें योजून यादी करून पाठविली आहे. त्यास येविसींची आज्ञा येईल तसे खचित ग्यानी करीन म्हणोन विस्तारपूर्वक लेहून यादीची नकळ पाठविण्यान्वये पावोन लिहिला मजकूर अक्षरगा कळो आला. ऐशियास हे संस्थान निराश्रित जाणोन कोण्ही चैन पडो देईना. नेहमी उभय सरदाराकडील फौजेचे उपसर्ग लागून बरवाद जाहले. जिकडून संस्थानची बरदास्त व्हावी तीकडूनच उपद्रव लागतो. त्यापेक्षीं याचा परिणाम बिना कंपनीचे आभयाखेरीज लागणार नाही, हें पूर्वीच लक्षांत आणोन येविसींचा उद्योग करायसाठी बोलवे असे योजिले होत्साता ते समई उद्योग न करितां आजपर्यंत मार्ग प्रतीक्षा केली. 'मिळोन याचा पाय येक वेळ सिरला असता पुन्हा निघणें कठिण' त्यांत धार संस्थान उभय सरदाराचे उत्पत्ती तेव्हां समयविशेष कितेक अडचणी पडतील सरदारसाहेबास प्रशस्त वाटणार नाही इत्यादि दुरंदेशा घ्यानांत आणोन हा उपक्रम न करितां आल्या प्रसंगास सादर होउन दिवस निघाले तसे लाच्यारीनेच खराबखस्ता खाउन काढिले. अलीकडे केवळच अवस्था होउन राहिली सपापी या उद्योगाविशीं टाळा खाउन तुम्हास सरदारसाहेबाकडेच पाठविलें कीं कीं तरी कृपा येउन बंदोबस्त करून देतील. दुसऱ्याचें घर पाहू देणार नाहीत. परंतु संस्थानचे दुदैवच म्हणोन आशेची निराश करून कंपनीकडील संधान करावे असें पारखजीच सांगतात त्यापक्षीं इतःपर मर्यादेचा अर्थ राहिला नाही. हें सांगणें पूर्वीच सांगितलेअसते तर इतके दिवस भरवसा घरून खराब जाहले नस्तो त्यांतही या संस्थानचें बरदास्तीस पै किंवा दहापांच हजार सरंजाम तैनातीस द्यावा लागत होता असे नाही. सहजात

त्याचे पन्हाद्यानी बंदोबस्त राहता. परंतु हे न करितां त्याच्या घरच्या साधनासिवाय परिणाम नाही म्हणतात. तेव्हां सर्व अर्थ याचे व त्याचे येजमानसुद्धां हतवीर्य असे समजून आले. त्यापक्षी याउपरी निरार्थक राहणें काय ? आपले बऱ्यावाचा विचार जिकडून होईल तिकडून करणें प्राप्त. सर्वांच्याच बुद्धी, पराक्रम कालवश जाहल्या. आपण तरी सर्वोपरी याच्या वसांत वागतच आहों, त्यापक्षीं या करण्याची शंका कोठवर करावी. येक तेथील ख[ि]तरेमुळें ही आग नेउन त्याचे उर्यासी घालावी हें आपल्यास प्रशस्त नाही म्हणोन अंदेशा करित होतो. हाली तेथोनच परवानगी आहाली त्यापक्षीं करणेंच प्राप्त आहे. प्रस्तुत तुम्ही योजिले हें ठीक आहे. इकडूनही बंदोबस्त करण्यास हे हमराहा आहेत. आजपर्यंत यांस गरज नव्हती परंतु हाली तेंच होउन बोलतात. त्यापक्षीं याजकडून गुंता नाही. त्यास इकडून करवावे त्यापेक्षां तिकडील करण्यानी सोहळत पडोन बंदोबस्त खातरखां होतो असे खचितपणें तुमची खातरजमा असल्यास तिकडूनच ध[ि]रिल्याप्रो उद्योग करावा.

कैलासवासी सिवराव माउ ^{१००} झासीकर हे तुमचे आत, तसे आमचे वडीलाचा त्याचा परिचय, घरोबा आत्यंत. ते वर्तमान असते तर आम्ही या कामांत हें समजून [कीं] खातरखा बंदोबस्त करून आणिते व आम्हासही त्याचे करणें मंजूर. कारण ते आम्हास वडीलाचे ठिकाणी होते. हाली त्याचे चिरंजीव व कारभारी आहेत. त्याचा आमचा परिचय नाही. तेव्हां याचे करण्याचा काट कसा, याचा बोज कलकत्त्यास कसा याची माहितगारी आम्हास नाही. सांप्रत आपल्यास पाहण्याचे कारण मिळोन हे दौलतीचे वेव्हार सामान्य मोजावयाचे नाहीत. त्यांत येक वेळ याचें घरीं दस्तावेज आपला गेला असतां ते ब्रम्हलिखित होणार. तेव्हां जें करणें तें विचारें चांगलें मजबुदीनें संस्थानचा उपयोग घडोन यथास्थितपणें चालें तन्हीच इतकें कैल्याचे सार्थक. नाही तर आपले मतलबाकरितां आपण येखासी गोष्ट करावी, ती उपयोग राहून आपल्यासच प्रतिबद्धक व्हावी असें [मात्र] होउ नये. जसें लिह्यापल्यांत यावें तसें चालवें. बरकड हे जबरदस्त. यास सर्व अपकर्ष करावयाचा. तेव्हां लिह्यापल्याप्रो काय चालणार. लिहिणीपुसणी अक मारीत राहून करावयाचें तें करित आहेत व करितील. याचा अनुभव आहेच. तथापी आपण आपल्याकडून पाया शुद्ध करावें. त्यांत फरक येउ लागल्यास दरम्यानवाले याणी उभयतासही सांगावे आणि

कराराप्रो चालवावे. त्यास इकडून तर चालेलच. त्यास येखादी गोष्ट वाजवी सांगणार आजच्या काळीं कोण्हीच नाही. तत्रापी प्रसंगोपात वाजवी बोलण्यास तरी आजकडून कमती होउं नये. वाजवीचे जावसाळ अथवा ते विचारीतील बोलतील त्याचे जावसाळ यथास्थित व्हावें इतके. दरम्यानवाल्याकडून तरी घडावे. त्यास यांतील मानमार्ग तुमचे लक्षांत आलेच असतील. इतक्या गोष्टीविशींची खातरजमा असल्यास त्याचे हातून बोलणें करवावें. त्यासच शरण जावयाचे सर्वांनुमते ठरले, आपकी विलंब कां करावा ? ध[र]िल्याप्रमाणें नमोदात आणावे. या योगे तरी प्यार दिवस स्वस्ततेनी निघतील. पुढें भविष्य असेल तसें घडेल. ज्या काळीं जो नियम ईश्वरानी निर्मिल असेल तसें घडेल. या गोष्टीस आपण काय करावयाचे आहे ! हे संधान आज्ञेसिवाय केले [असे वाटे] मिळोन यासिवाय आतां तोडच नाही, याजकरितां रोष न यावा म्हणोन लो. त्यास आतां या गोष्टीचा विचार करून फलादेश काय ? सर्वत्र व्यासता होउन जें न करावयाजों होतें तें करितात. त्यापक्षीं आपल्यास तरी शंका किमर्थ असावी व गंकेचे कारण नाही. तसे इकडून न होता तिकडून न [?] जाले म्हणोनही चिंता नाही. येविसी तुम्ही चिंतांत कल्पना घेउं नये. तुम्ही हे न करितां. तथापी आम्हास कर्णें प्राप्त होते. कारण कोठें दादच नाही. 'अज्यापुत्र बलिदद्यात' असा प्रकार होउं लागला. तेव्हां असें न करितां परिणाम काय ? या करण्याचा अंदेशा पाहणें हा आपला विषय नव्हे. ज्याणी विचार करावे यातील साध[क]बाध[क] पाहावे तें पाहात नाहीत. ईश्वरीसत्ता प्रमाण. अस्तु. येविसीचा संशय घेउं नये. करितां हें ठीकच आहे.

तुम्ही कलमबंदीची उत्तरें लिहिली ही वास्तविकच आहेत. परंतु त्या यादींत आपले नांव गांव संमंघ कांहींच लाविला नाही. याचे कारण काय ? प्रस्तुत आपले तर्फें बोलणें करारमदार व्हावयाचे व सर्व या संस्थानकरितां अर्थ प्राण खर्ची पडले. आणि यादींत अगदी उल्लेखच नाही. त्याचे घरीं लेख पहिला साधारण देउन नंतर लेहू बोळू गेले असतां नवे बनवितात असें म्हणतील. त्यापक्षीं आपला संमंघ असावा. त्यास यातील कारण कत्यामुळे न लिहिलें हें सविस्तर ल्याहावे. हाली आम्ही येथोन कलमाचा मसुदा करून पाठविला आहे. हा तुमचे ध्यानास आल्यास यादींत दाखल करावा.

हाली पारखजी कपनीकडील संधान करून ईकडीलही नाद तोडूं नये म्हणोन सांगतात. त्यास दोन्ही माने कसी राहतील व पारखजी अता तरी दुराशेस कत्यास लावितात. सर्व अर्थ पूर्वीच समजून आले होते. तथापी आपल्यास वंश म्हणोन आजपावेतो उद्योग आम्ही आपले तर्फेंनी निष्ठा ठेउन केला. त्याचे फल हें जाले !

मीक मागून पोट भरा भग तुम्ही मायबाप कऱ्यास पाहिजेत. आमचे प्रारब्धीच असल्यास मिक्षा मागणें प्राप्त. असो. आमचा काय विषय परंतु मोठ्या मोठ्यासही हेच दिवस प्राप्त समीप काले होतील असें दिसते. त्यापक्षां तुम्ही खऱ्ख पारखजीस सांगावे. तिकडे संधान खचित करण्यांचें करून तुम्हाकडे नाद ठेवावा असें प्रारब्धास आले. अस्तु. प्राप्त प्रसंगाप्रो वर्तणूक करणें प्राप्त. करावी. इतःपर याचा विचिनिषध न मानिता यथास्थित संधान लागू करावे. पारखजीसी बोलवे याचा विचार तर तुम्ही कृपा करून घरातें आज सांगता हाच पूर्वी कां नाहीं सांगितला. भवदशेनुरूप बनले तसे करणें प्राप्त.

परंतु मागी प्रो बदनावरचा गुंता कसा उलगडतात. आम्ही दुकानच्या रदकर्जास माहाळ लाउन दिल्यास किती दिवस जाले. दुकानी जमाखर्च काय होतो हें आम्हास कस यावरून कळेळ. याजकरितां आजपावेतों वसूल माहाळपैकीं येउन रदकर्ज काय त्याचा दस्तयेवज पवार सरकारच्या दप्तरी असावा किंवा नाहीं हें बोलणें तुम्ही बाळून काय उत्तर होते तें लेहून पाठवावे. पुढील विचार ईश्वरनिर्मित व्हावयाचा तसा होईल. मागील तरी कृपा करून उलगडा करावा.

श्रीमंत मातुश्री वयासाहेबाचे कामास कोठ्यासंभवी विकत घेतली ते खरी. या प्रसंगी वा पुढेही याजकडून कांहीं होत नाहीं. परंतु जे याजकडेच प्रत्यक्ष आहे त्याचा तर उलगडा करावा म्हणजे आमचा गळा कांहींसा खुलासा होईल. सावकारीत पत राहील. येविसी तुम्ही खऱ्ख बोलून उत्तरें होईल तसें कळवावे.

१ सांप्रत धारसंबंधी देण्यामागण्यामुळे वगैरे निकडी बहुत सबब सुंदर मेहत्याची फार नापत झाली. दुकानचा आब गेला तें सविस्तर काकासाहेब लिहितील. ज्या भयास्तब इतकी कळकळ करित होतों तो व्हा[वा]का आमच्या माथा आला. याजकडील व्यवहारासुळे मेहत्याचा आब गेला असें सर्वतोमुखी [कीर्ती] जाली. यामुळे केवळ मृत्युप्राय आम्हास जाले. आमचा तरी सर्वोपरी लाचारीचाच व्यवहार. आम्ही आपले तर्फेनी कारवाई करून बदनावर माहाळ लाउन दिल्या. त्याप्रो त्याजकडेच आसोन याच्या उपयोगी कपर्दिक न पडतां शेवटीं फजिता होणें तो तर जाला. अस्तु. आमचा कालच निष्कर्षण आहे. कऱ्याकरितां करावें तेंच वाईट होउन निस्तरता प्राण जातात. परंतु बाजारचें देणे मागणें मेहत्याकडे आहे ते कदापी सुटणार नाहीं. तस्या निकडीही मनस्वी लोकाच्या आहेत. येविसी उभयता पारखजीसही लिहिले आहे व तुम्ही सस्त बोलून

सुंदर महत्त्वाची पुरवणी जल्द करवावी आणि महालसंवंधी निखालस उलगाडा करून घ्यावा व पुढे महाल सोडतात किंवा असाच दाबून ठेवितात हे लहून पाठवावे. बहुत काय लिहिणें लोम करावा हे विनंती.

पो छ २० माहे रमचान
आ कार्तिक वष ७ रविवार
[३० नवंबर १८१५]

लेखांक [९२]

श्री १ शंकर

पुरवणी राजश्री बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

विनंती उपरी. तुम्ही पुरवणीपत्रांत मजकूर लिहिला त्यास ते स्थळ दूर. आपला तेथे कोणही वसील नाही याजकरितां येथे उद्योग करावयाची योजना केली होती. ती तर सिध्यच आहे. परंतु तुम्ही मुख्य ठिकाणी राजश्री गोपाळरावभाउकडे यादी पाठउन पुढील अर्थ घ्यानांत आणोन संस्थानचे बऱ्यावाचे अर्थ मनात आणून पैरवी करविली हे उत्तम केले. सर्वत्र तेच जाले त्या अर्थे आपणही त्यांचा आश्वासन केलिया सिवाय परिणाम नाही. सबब माहितगारीचे अर्थे यादी लिहून पाठविली. तसे धारेडूनही पत्रे नेउन भाउकडे रवाना केले हे उत्तम केले. परंतु बाळाजीपंत, तुम्ही माहीत असता विस्तृतीखाली आपला सिलसिला त्यांत कांहीच लिहिला नाही. तेथील संस्थानचे काम कैलासवासी गोविंदराव गायकवाड सेना खासखेल समशेर बाहादर याणी राजश्री सीताराम रावजी याचे गळ्या बलात्कारें घातले. हे करीत नव्हते परंतु गायकवाडाचा व पवाराचा शरीरसंमंघ याजमुळे दौळतीत वखेडे जालियासुळे सांगितले. तेथे मारलीलेचे वंधु सखाराम दिवाणजी याचा काळ जाला. आठ दहा लक्षाचे पेचांत आले. हाही सीताराम रावजी याजकडील कारमारी ^{१०१} संस्थानी आहेत. दौळतीची खरावी बहुत जाली. पवार सरकाराचे चाकरीत हाजिर आहेत. त्यास मारलीलेचे बंदोबस्ताच्या यादीबुदी आहेत त्याप्रो चालला पाहिजे. येविसीचा बंदोबस्त करून दिल्या पाहिजे म्हणोन यादीत कांहीच लिहिले नाही. याजकरितां हाही भाउकडे आपलेविसी कळम लिहून पाठवावे.

(१०९) सखाराम चिमणाजी फणसे याच्या मृत्यूनंतर चार येथील कारमार बाळाजीपंत बाकणकर करून लागले असे स्पष्ट होतें. [लेखांक ९३]

मागाहून चिरंजिवाचें पत्र नवसरीहून आणउन तुम्हाकडे पाठवितो. तेथोन जसे होईल तसे पाहावे. नाही तर खराब होत किती दिवस वसावे. सर्व पेशजी लिहिलेच आहे. तुम्ही चडूकडील वृत लिहिले ते वास्तविकच आहे. यातपरी दुसरा मार्ग नाही. ईश्वरे धारिले ते प्राधान्य. उपाय काय ? यादी ठरील त्यांत विद्यमान आपली लावावी.

बाळाजीपंत, येथे जाले पुण्या, भुंबई, कलकत्ते इकडे आपणा पाहू देत नाही. तिकडे पत्र पाह्याची हरामखोरी आपले पदरी आणिली आहे. बरकड आपण कुंपणी सरकारची दोस्तीच केली आहे हे लक्षांत काय येतं देतो. विप्र ^{२०} जस सांगत गेले तशी आत्माची खराबी केली. हाली घरचेच विप्रास [?] बर म्हणवितात याप्रो येथील वर्तमान आहे. तुम्ही आज्ञा आज्ञा आस नाही. आज यास बूज येत आहे त्याअर्थी तिकडे ठरवावे हे बर आहे. तुम्ही नमुदात आणिलेच आहे. त्याअर्थी ईकडील आज्ञेचा उजर घरू नये. तुमची पत्रे व कलमबंदी चिरंजिवाकडे पाह्या. त्याची उत्तर येताच तुम्हाकडे पाह्या. तिकडे सिलसिला नव्हता म्हणोन बाईसाहेब इकडे येणार होती. तर्त येउ नये म्हणोन आला आहे. येणियाच करणार नाहीत. तुम्ही आता जितकी त्वरा तुमचे मध्यस्ताचे विचारे त्वरा होईल ती करून ठरवाव. ते ठरलियावर येथील प्रकर्णी बलाबयास येईल तस सुचउनही ठेवावे. बहुतेक काय लिहिणे लोम कोजे हे विनंती.

लेखांक [९३]

श्री * संवत् १८७४ माघपद वद्य १३

[८ अक्टूबर १८९४]

यादी. ^{२०} धारसंगंधी यादी तुम्ही लिहिली आ यादीत व पुढे करारामदाराच्या यादी ठरील त्यांतही हें कलम पृथक दाखल करावे. येथेंप्रो संस्थान धार येथील पायमली बहुत जाहली आहे, आस कंपनी वहादुर याणी दोस्तीचा हक वाढउन संस्थानची मदत ठेवन वंदोवस्त निर्वेधपणें चाले असा करोन धावा म्हणोन सरकार पवाराचे तर्फेंन राजर्षी बाळाजी लक्ष्मण बाकाणकर निरुत्त सिताराम रावजी दिवाण दिला सरकार गायकवाड अर्ज करतात त्याप्रो अमर्लत यावें.

(१८०) गंगाधर शास्त्री बडोदकरांचा पुणें येथील वकील.

(१८१) ही याची छद्म सीताराम रावजी फणसे याचें लिहिली असून सीच पुढे इंग्रजांकडे गेली. त्यांत पवारांचा गायकवाडांशी संबंध व भारची तत्कालीन स्थिती याचें सुंदर चित्र रेखाटले आहे.

संप्रत धार संस्थानचे कामकाजाची व्हिवाट सीताराम बापूचे [फणसे] विद्यमाने होत आहे. पूर्वी संस्थानचे कामकाज बोढेंकर वहुत दिवस करीत होते. कैलासवासी खंडेराव पवार वर्तमान होते तावत्काल बोढेंकर आपले इराधानी होते. ते. कैलासवासी जाहलियावर आनंदराव बापू पवार वयेंकरून लहान संस्थानीही नव्हते. देशी होते. संस्थानी बोढेंकर यांनी संस्थानचा बंदोबस्त ठेउन आनंदराव बापूचा इतल्य न ठेवितां आपणच दोळतीची व्हिवाट करीत होते.

नंतर श्रीमंत कैलासवासी गोविंदराव गायकवाड बोवासाहेब गुजरायेंत आले. ते समई आनंदराव बापू पवार कन्येचे पुत्र, सवच समागमे आणून धारेस बोढेंकरास सांगून पाठविले कीं, बापू पवारास दोळतीवर घेउन जाउन याचे आज्ञेप्रमाणे व्हिवाट करावी. परंतु बोढेंकरांनीं मानिलें नाहीं. नंतर आनंदराव बापू धारेस जाउन बोढेंकरांचे पारिपत्य करून संस्थानचा बंदोबस्त केला. जातीनेंच व्हिवाट करीत होते. ते समई सीताराम बापूस तुम्ही येउन येथील कामकाज करावे म्हणोन पत्रें पाठवीत होते. कारण पूर्वीचा घोरोबा. याचा सिलसिला तसाच आहे. आमचे यजमान सीताराम बापू गायकवाड सरकार व पवार सरकार दोन मोजीत नाहींत. परंतु ते समई बडोषांतून आज्ञा न जाहली. त्यावर काही दिवसांनी आनंदराव बापू कैलासवासी जाहले.

श्रीमंत मातुश्री मैनाबाई साहेब पवार बापूची स्त्री, इली संस्थानी मुख्य आहेत. ही गरोदर, धारेस खासा पुरुष कोणी कर्ता नाहीं. चहुंकडून बंडे उभी राहिली. पवाराचे वरचा लेकवळा मुरारी पवार याचीही नजर वांकडी पाहून बाई तेथून निघून मांडवा किला पवाराचाच तेथें येउन राहिली. श्रीकृपे पुत्र जाहला. नंतर मुरारराव याणी विचार केला कीं, विना बाई व मूळ आपले वसांत असल्याशिवाय आपल्यास कोणही दोळत जिरू देणार नाहीं म्हणोन बाईशीं सल्यत्वाचा विचार केला. वेलभंडार शफतक्रिया करून मांडवावरी जाउन तुम्ही धणी मी चाकर, चाकरी करून दाखवीन धारेस चलावे, याप्रो मायावी वोलणें वोलून बाईस व मुलास धारेस घेउन गेला. धारेनजीक जातांच काफराची नजर फिरली. बाईस व मुलास कित्यांत न जाउं दिले. तेव्हां खालीं शहरांत हवेलींत राहिली व त्या वाड्या भोवती चौकी पहाण्याची मजबुदी ठेउन मुलास दगा करावा या विचारें वाड्यावर गर्दी केली. चार माणसें सुनीं पवाराचे पदरची नेकजाद होती. त्याणीं एकाएकीं मुरारीचा प्रवेश आंत न होउं देतां आतोन बंदोबस्त राखिला. बाहेरोन मुरारीने वाड्यावर गर्दी करून आम्र लाविली. लढवाई माणसें मेल्याचे आश्चर्य नाहीं. परंतु ब्राम्हण, बायका, पोरे, गाई, गुरे इत्यादी गर्दीत सेली गेली.

असा अनर्थ पाहून कैलासवासी मातुश्री गहनाबाई पवार बापूची आजी मोठी पोक्त स्त्री वाईचा व मुलाचा कांहीं दिवस बचाव आपलेजवळ ठेउन केला. तथापी भरवसा काय ? त्या मुा अमर्यादा केलियास काय करावे ? मरावे ! असे प्राणांताचे समई दुसरा उपाय नाही जाणोन बडोबास श्रीमंत गायकवाड सरकार यांस व आमचे यजमानास पत्रे पाठविली कीं या वेळेस आमची उपेक्षा सर्वथैव न करितां रात्रीचा दिवस करून येउन आमचे प्राण वाचवावे. नाही तर आम्ही जीवानशी जाउन हें संस्थानही बुडतें म्हणोन मैनाबाईचा व गहनाबाई पवार यांचीं पत्रे आलीं. सावरून गायकवाड सरकार याणी सीताराम बापूस आज्ञा केली कीं, अतां काय पहावयाचे आहे. या समई यद्यपी तुम्हीही लोचार तथापी हरप्रकारे त्यांचें प्राण वाचवोन तुम्हास कळेल तसें करोन खाजला दुष्टांचे हांतोन सोडवून दौलतीचा बंदोबस्त करावा. तेव्हां एक तर संस्थानिक, दुसरे यजमानाचे आत ते यजमानाप्रमाणेंच व गायकवाड सरकार साहेबधणी त्याची आज्ञा प्रसंग प्राणापरता त्यापक्षी होईल तसें करून त्याचे जीव संरक्षण करावे हेंच निश्चयांत आणून सीताराम बापूनी बडोबातून आपलेकडील कारकून सरंजाम पोस्त बराबर देउन धारेस पाठवून मुरारीस जरब पोंचउन वाईस व मुलास सोडउन किल्यांत नेउन ठेविली.

मुरारी तेथून पागेचा वगैरे सरंजाम घेउन दौलतीची तसनस सारी करून निघोन बाहेर जाउन बंड जमविले. संस्थानचा बंदोबस्त कारकुनाच्यानीं न राखवे. नेहमी लढाईसी प्रसंग जाणोन [सीताराम] बापूनी आपले बंधू कैलासवासी सुखाराम चिमणाजी याज बराबर खाजगीकडील पांचसे घोडे व आणखी तीन चार हजार सरंजाम त्वार पायदळ लवाजम्यामुद्धा धारेस पा. समागमें आम्हांसही दिले. धारेस आल्यावर वीड दोन वर्षे बंदोबस्त चांगलाच राहिला. तीन चार हजार सरंजाम नेहमी बाळगिला. शिवाय घर पागा बडोबाची खाजगीकडील. तेव्हां थोडी बहूत आबादी जाहली. मुरारी यांचेंही पारिपत्य दोन तीन वेळ केले. फौज ठेविली. याचा निर्वाह संस्थानातून काय होतो. संस्थान दरोबस्त खंडणीमुद्धां नउ लक्षाचें येन कमाल बेरजेचे. त्यांत खंडणीचा ऐवज जवरी सिवाय यावयाचा नाहीच, तेव्हां चार माहाल धारेनजीक तितकेयांत निर्वाह करावा, तर त्यांतूनही उभय सरदाराकडे माहाल दाबले गेले. अवशिष्ट राहिले त्याजवर बंडाचे उपसर्ग. तेव्हां उत्तम कांहींच नाही आणि सरंजाम तरी राखणे प्राप्त जाहला. याजमुलें कर्जाचा पेच जाहला. त्याच्या निकडी व फौजेच्या निकडी प्राणापरत्या बसून सुखाराम दिवाणजीची प्रकृती बिघडून काल जाहला. लवाजिमा, घोडीपिडीमुा.

दरोवस्त चीजवस्तनिरी घरवाद जाहले, कर्जाचे उलटे पैच माथा राहिले. पुढे संस्थान सोडवे तरी साहूकाराची लफडी गळ्यांत जाणोन आजपर्यंत राहून जसा तसा निर्वाह केला. सारे माहाळ सुटोन खंडणीचा ऐवज येता तर कर्जवाम फिटोन ददात मिटती. तें नाही. याजमुळें दिवसें दिवस कर्जाचा पैच होउन ही अवस्था प्राप्त जाहली. त्यास हल्ली साहेबी पुस्तपन्हा ठेउन संस्थानचे कल्याण होउन सीताराम रावजीचे माथाचे पैच दूर होउन पुढें संस्थानची वहिवाट सीताराम रावजी मुखत्यारीनें करीत आल्या प्रो निवेध याजकडे चालवावी.

लेखांक [९४]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ आश्विन शु॥ ११

[२० अक्टूबर १८९७]

विनंती उपरी. येथील कुशेल ताा छ ९ माहे जिल्हेजपावेतो क्षेम असो विशेष. पुरवणीपत्रांतील भार कलम शासीवाल्याचें विषयानचा उद्योग तुम्ही झासीस जावोन सविस्तर समजोन करणार व आपले कलम लिहिण्याचें स्मरण राहिलें नव्हते हल्ली लिहितो म्हणोन लिहिले ते कळले. ऐशास यादींत आपलें कलम लिहिण्याची विस्मृती पडली ही मोठीच गोष्ट चुकली होती. परंतु पहिल्या यादी ठिकाण्यास गेले नव्हत्या, हे फार वर झालें. असो. नवसरीहून आपले कलमाची यादी लेहून आली होती ती छ २६ रोजी माहे जिल्हकादी रवाना केली. ती चिरंजवाचे पत्रासह पावोन सविस्तर कळले असेल. कलमवर्दीत तो तपसील लेहून हे कलम नीट लागू करावे.

दामाडे लोम करितात व लाटसाहेब येतात, त्यांचा मार्ग पाहात आहो म्हणोन लिहिलें व तेथीलही धोरण ठेवावें हाही भाव सुचमिला. त्यास दोन्हीकडील बोलणें प्रशस्त नाही. आधीं कोणतेही ठिकाणीं या उद्योगाचा विचार केला असतां येकच. त्यांचा ते मतलब करितील. विषाची प्रचीत पाहानी असें नाही. तयापी लाघ्यारी. मोठे मोठे बत्य होउन तदाभ्यन त्याद्वारे कांहीं बरे. या द्वाराचा अनुभव नवीन काय ध्यावयाचा आहे ? मग तिकडोनच बरे. तसें दोन्हीकडे नाद लावणें सहसा ठीक नाही. यास्तव येथील पडतेच टाकिले. तुम्ही उद्योग करितां तेच द्वार बरे. येविसी पेशजी चिरंजिबांनीं सविस्तर लिहिलें आहे त्याजरून कळेल. तुम्ही जातीनें झासीस जाणार हें ठीक. परंतु बालजीपंत, मुख्य ठिकाणचे वगैरे चौडुकडील मान पुढें लक्षांत आणोन जाईन म्हणोन लिहिल हेंच उत्तम

पक्ष आहे. येविसी सूचना पेशजी तुम्हास लिहिलीच आहे. स्वाअर्थी तूर्त कागदीपत्री नाद ठेउन दीपवाळीपावेतों काय मान नजरेस येते तें पाहावे.

दुसरे दाभाळे लोभ करितात म्हणोन तुम्ही त्या नादीं आहां, त्यास तो नाद सर्वथैव ठेवूं नये. त्याचे हाती काय आहे. त्याचे द्वारे तुमचें कार्य कोणतें होणार ? तसें याची प्रशस्ता आपले ठिकाणीं कशी होती, ती पुण्यापासोन तुम्ही गैरमाहित काय आहां ? ते मतलबी तुम्हासी लोभ खुलासा ठेवितात तो प्रकार तशाच सारखा आणि ते मोठे कृतिवान आहेत असेंही नाही. असे परभारे धोरण ठेवितात हें तेथील मुख्यास समजले असतां याचें ठिकाणीं आर्तही राहणार नाही. यास्तव तुम्ही वायभरी होउं नये. येक वेळ झांसीवाल्याचे द्वारे होईल तें बरें. परंतु तूर्त तोही नाद कागदीपत्री ठेउन चोडूकडील मान लक्षांत आणावे. जर करितां चोडूकडील आभ मिथ्या होउन निस्तेज प्रकार जाहला तरी तुम्ही जातीनें जाउन यादीबुची दाखवोन गाठून घ्यावें. मग [हे] केल्याविना परिणामच नाही. परंतु च्यार दिवस दम करून पाहावें.

११ तुमचे येकंदरीतील वर्तमान येक येत. तेथूनच दुसरियांची पत्रें येतात. त्यांत श्रीकासी क्षेत्रापलीकडे येक घड्यानी धूम केली. पंधरा शेराची धारण, पूर्व उज्याळ या प्रो क्षेत्रीचीही पत्रं तबका प्रयागची आली. दिपोछवी पुढें सारच दृष्टी पडेल. आपले मुखे ठिकाणीं सरंजाम येकत्र होत आहे. तुम्हाकडील वरचेवर लिहीत जावे. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

लेखांक [९५]

श्री

विनंती उपरी. पुरवणी अलाहिदा लिहिली आहे. स्वाजवरून सविस्तर कळेल. हे वृत्त बहुत बारीक आहे. यास्तव तुम्ही तेथ हर प्रकारे मुख्य ठिकाणी पोहोचतें करावें आणि मानस कसें आहे ते लेहून पाठवावे. तुमचे जातीनें समक्षता आली असतां फार चांगले. इतर मुखें श्रवण करवाल ते बहुत निश्चासाचा ठिकाणा पाहून युक्तिनें श्रुत करावें. येथील विचार पाहतां केवळ हावालदिलीसारखें दिसतें. कामकाज कारभार दौलत कोठें जीव लवीत नाहीत. रात्रंदिवस देशावरची तळमळ आहे आणि तुमचे प्रांताकडील सर्वांचा येका होउन गर्दी करतील हे क्षणक्षणा विचांत येउन उदास होतात. आणि तुम्ही तरी केवळ सीतकाळ समय लिहितां. असो. आपलें सर्व

अर्थ सुचवावे याजवर श्रीसत्ता. जर तेथ येविशी रुची व अंतःकर्णी भाव आहे, तरी पुढे जसे समजल तसे लेखन करू व तुम्हीही हळीचे पत्र श्रुत करावे. नाही तरी कारण नाही. तुम्हास समजावे म्हणोन लिहिले आहे. तुमचेकडील कचे वृत्त सविस्तर लिहीत जावे.

प्रगणे वदनावर येथील दखल आंवाजीपंत [कंपुवाले] देत नाहीत. येविशी सविस्तर वापूंनी [दिचे] लिहिलेच आहे. तरी त्याचा वंदोवस्त पक्का करून लौकर पाठवावा. ' येथे येण तूर्त रहित केले आहे. कारण देशांतर बहुत विघडले आहे. कार्य निष्फल न होईल ते पाहून करण तसं करा. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [९६]

श्री

विनंती ^{२६} विशेष. तुम्ही चापुजी रघुनाथ [दिचे] यांस पुरवणी पाा हे तिची नकल येथे त्यांनी पाहावयास पो होती. ईश्वरासच हें करणं. वरकड जमेत तुम्ही बीस बावीस लिहिले इतक काही नाही. पांच साहसपर्यंत मुख्ये ठिकाणी भरणा, येथे व्यापपर्यंत सारा मिळोन भरणा करण्यानं आभाव ईश्वरगती तोल सिकंदर सर्वांनीच हायहाय केळी तेव्हां त्यास फावले. तुम्हास सर्व हतवीर्ये जाला तेव्हां त्यांनी कमती कां करावी ? ईकडील प्रांत सारा त्याचे कोण्डी न येतांच टाकटाकून पळाले. आठ आठ दिवसी घुन पाहून नंतर जाणाराचें कामदार गेले. सर्वांचे नेत्र तिकडे होत आतां तुम्हाकडे लागल आहेत. तुम्ही आपला तर हवाल लीा जे दूरून पर्वत साजर तसं तुम्हांस आतां कोण्डी नयेन पडु देईल कीं काय हें तुम्हीच आपलं आंतर्यामी पाहावें. येथील मार न गणिक तुमचा भार काय आहे. तुमचे मुरवी याचेही आंग तिकडच आहे. आसन्न वदंता आहे. सत्य मिध्ये श्रीनाथ [जाणे] पूर्वस येक आा गेली व आमचे गावाकडे येक आा गेली म्हणोन लीा परंतु आनुमवी येत नाही. इतकियावर पाहावे. मुकारप्रामी याप्राो बोलणे पडल आहे जे हिंदु मुसलमान सर्व येक व्हावे, दोन धर्म ते कोणते ? स्त्री पुरुष इतकच. वर्णशंकर व्हावयास आल आहे. ईश्वरदृष्ट्या. दाह पांच भ्रष्टही केले. हे चालू जाले. तुम्हासही काळभैरवाचें शेवेसी आणून, बसविणार याप्राो उदगार खरे. चिठी विसर्जन करावी. अथःपर लिहिणे तर तुम्ही वतनावर लिहीत जावं. आम्हीही तसंच लिहू.

(१८२) हें पत्र पूर्वी भारतेतिहास मंडळ त्रैमासिक वर्ष ७ नं० ११४ पान ६२वर दिलें आहे.

आम्ही ईकडील तुम्ही तिकडील आसा ग्रंथ जाळा तेव्हां कोठं नजर पुरांना. तेव्हां आपला संवस्थानाचा बऱ्याच करावा म्हणोन बाईस येथं आणोन बंदोबस्त करून व्यावा हें मानस तुम्हात देवत असल्यास संस्थानचा बऱ्याच करून दिल्लियास आम्हास गरज नाहीं. याचा विचार तुम्ही न कराळ तर कोण करील. आम्हीं कचेबचेसुद्धा याचे वसांत, काय नजर ठेवावी. असो. उत्तर नीट धारकडूनच पाा म्हणजे ठीक पडेल. मी लीा आहे व तुम्हीही ल्याहानं. हुंशार माणसाबरोबर येथं पत्र येत जावी. हे विनंती.

लेखांक [१७]

श्री १ शंकर

विनंती उपरी. पुरवणीपत्री देशावरचे वर्तमान लीा ते कळेल. लीाप्रो वास्तविकच आहे. येथेही आवया येत आहेत. तस तुम्हास वास्तविकच समजत आहे. तुमचा लेख आळा म्हणजे कचे समजत. तस धारकडून लिहून पाा जावे.

येथील ^{१०} वर्तमान नवल विशेष काय ल्याहाव. कुंपणी सरकारचे दोस्तीमुळ स्वस्तता आहे. आजपर्यंत कोण्हाचाही उपद्रव लागल नाहीं. पुढेही कोण्हाचा उपद्रव लागू देणार नाहीं. हेही बोलणे [आहे की] आणखी दोन पळटण व येक रजमीट करून व्याव, ल्यास जाहगीर बारातेरा लक्षाची लउन बावी. गोड सामानाचे काम काय आहे याप्रो लिहिता व हच बोलणे आहे. पुढ तुम्ही खस्त आयाशआराम करून आसाचे. सारे आमचे आम्हीच बंदोबस्त राखणार आम्हो. याप्रो येथील आहे. तुम्हाकडील बरतर्फ सामान होईल. ल्यास आम्ही ठेंड. आम्हास पनास हजारपर्यंत खार ठेवणार स्वात हे ठेंड. तस पाच हजार सामान या प्रांती ठेवावयाचे ल्याची हजार चाळ आहे. प्यालिस बरे [१] पाचा शेरा आहे. शंभरास येक गोरा कांपात उतराव. चंदी वैरण कांपातील ईजारदारानी बावी. बाहेर घेउ नये. काळ पागोट काळी डगळी. ××× कुंपणीकडील याप्रो आहे. आज खेडाचा रोजगार जमल. सात विती घोड आणल म्हणजे हजरी होती. आबरुच्यास मात्र नाही. येजमान सरंजाम बरतर्फ करीत नाहींत. दिपवाळीपर्यंत राहू घावा. माझी प्रकृत स्वस्त नाही. झुळ्याचा उपद्रव आहे, प्यार महिन्यात मेळो तर तुम्हीच आहा. नाही तर जस म्हणाल तस करीन. हे येथ आहे. बरकड कोणते नाही.

(१८१) हें व पुढील पत्रें सांकेतिक भावेंत आहेत. कारण उषड कीं ईंग्रजांच्या सरंजामी फौजेचें [Subsidiary Force] राजकारण आहे.

! विनंती उपरी येथील कुशल ता छ पर्यंत क्षेमरूप आसो विशेष. प्यार सर्व साहेवास माहीत आहे. सरंजामी चाकरीस नाहीत त्याचे सरंजाम जत होणार, त्यात पवार सरकारचा सरंजाम चाकरीस नाही. तेव्हा हेही सहजच त्या पेठ्यात येतील, याजकरिता येक पत्र पुण्यास वकीलवर द्याव. घालजीपंत, तुम्हीही प्रेयान करता तस आलिज्या चाहदर साहेब आंतःकर्णपूर्वक लोम करतात. परंतु कार्य मात्र होत नाही. नर, त्यासच द्रव येईल, कृपा करतील परंतु नासल्यावर स्वामीसच मारी पडेल. याजकरिता आता कृपा करावी आणि दोळत आपली म्हणवोन बंदोबस्त करावा हे विहित आहे. श्रीमंत मातुश्री वयासाहेब माहायानेस निघणार. निघ्ये होत आहे. देशावर वर्तमान मनशी याचा आवया वरून आ..... पाच प्यार दिवसांत ठरल तस लिहितो. तिल-शर्करा पाा आहे. तुम्ही घेउन सर्वास पारखजीमुधा देउन श्रीकार करावा. बहूत काय लिहिणे हे विनंती.

! विनंती उपरी. तुम्ही मथुरेस जमेतीचे लिहिले ते कळले. तशी येथी तयारीच आहे. तीन साडेतीचा भरणा आहे. सिवाय पाचसातथे तुरक स्वार याप्रो आहे. वेखलक फार तयारी आहे. मग कोठ जातात हे समजत नाही. जो रोख होईल तो समजल. तस तुम्ही कळवावे. हे विनंती.

विनंती उपरी. तुम्ही पत्रे पाठविली ती अनुक्रमे पावली. त्यास घारेचे पत्राची उत्तरे परमारे घारेहून गेली असतील व पुन्हाही येतील. मुरबीयाचे सांगण्यावरून दरबारी मुख्यासी बोलण्याचा पाठ घातला उत्तम आहे. आपले लक्ष मिळोन मुरबीयाचे विचारावर, त्यास त्याचे नजरेस येईल तसे करतील. तुम्ही त्याचे मर्जीप्रो वागता उत्तम आहे. तुम्ही तूर्त पारखजीचे पत्राचे उत्तर पाठविले आहे. चिरंजीवाकडील पत्राची

उत्तरें आली म्हणजे मागाहून रवाना करितों. बाळाजीपंत, पत्रास बहुत दिवसगत लागती याजकरितां तेथील घोरणाप्रो वरचेवर सविस्तर लिहीत जावे.

फौजेतील व्यवस्था राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिघे] लिहितील स्थाजवरून कळेल. सारांष, तुम्ही आतां दिनावची लडं नये. माळव्यांतील वगैरे सरंजामाचा मार लिहिला तो कळला. त्यास इकडेही परमारे समजण्यांत आलें, आपले संस्थानाचा विचार नगरकराकड जाला म्हणोन ऐकतों. स्थाजवरून पत्रें जिकडे पाठविणें तिकडे पाठविली व घारेहून पत्रें येथील.....स आणविली आहेत. तीं आलीं म्हणजे यांसी बोळोन पुण्यांतील वकीलांस लिहिवितों. प्रेल्तास आरुस करीत नाहीं. संकटांत येकयेक सं[कट] [उ]मे राहतें. अस्तु. तुम्ही मात्र तिकडील बंदोबस्त करून घेउन लौकर यावें. अलाहिदा तुमचें पत्र पारखजीस व त्याचें विचारें कोठे दाखवण्याचें उपयोगी असल्यास दाखवावें. दुसरी पत्रें आली म्हणजे रवाना करितों. तुम्हाकडील हुत वरचेवर लिहीत जावें.

देसी पेंढारी यांचा दंगा बहुत जाला. कोंकणांत उतरले. ते झाबडाझाबड करीत आसाविशीत चिखलीचे दोनचार गांव झाबडोन वासबाचे पाटानीं पलीकडे गेले. अस्तु. चौहूकडे बखेडा आहे आणि आपले दिवस या प्रकारचें. तेव्हां परिणाम कसा लागेल ही काळजी रात्रंदिवस आहे. मुख्य दिनचर्येचें संकट पडलें आहे. याचा विस्तार कोठवर न्याहावा.

११ येथली कुंपणी बाहादराकडील सरंजाम तीन हजारपर्यंत पायेदल व तुरक स्वार पांचशे जमलं आहेत. तसी तयारीही खरी. कोठे जाणार हे समजत नाहीं. मातबर फार जमले आहे. परवां कवाईत जाली. येजमान स्वामीस कवाईत पाहावयास नेल होत. आम्हासही परमार सुचना आली व येजमान स्वामीनींही स्वारीबरोबर बोलविले होतें. तेव्हां सरंजाम दृष्टीस पडला. याचे सरंजामापाहावे, लेश सरंजाम. तस त्याची शेकही मोठी आहे.

दक्षिणेंत पेंढारी यांनीं बहुत उपद्रव मांडिला. आधीं रोजगार नाही. त्यांत हेंही सौख्य आहे. पुढें ईश्वर काय निर्मिल असल न कळे. वरचेवर तिकडील सविस्तर लिहीत जावे. बहुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनंती.

लेखांक [१०२]

श्री ११ शंकर

पुरवणी विनंती विशेष. सविस्तर आलाहिदा लािा आहे. धार संस्थानची खराबी होण्यांत बाकी राहिली नाही. अवसिष्ठ उगीच नांव मात्र राहिले. वरकड

कोणताही अर्थ नाही. याचा अनुभव तुम्ही घेतच आहां. इतकी दुर्दशा होण्यास कारण मिळोन हे संस्थान उभय सरदारांचे जमल्यांत असून त्यांत अलीकडे सरदाराकडील फौजा लष्करातून निघाल्या. त्याणीं अगोवर घारेचा समाचार घेउन नंतर दुसरी मोहीम [किली.] अशा बैचामुळे तुटत तुटत आले. त्यांत उभयतार्फीं कांहीं माहालही दाबले. याजमुळे फारच खराबी [झाली.] त्यास उभयताकडील माहाल सुटोन फौजबाल्याचा उपसर्ग लागूं नये. येविसी आपण संस्थानी पाय ठेविल्यापासून उद्योग करीतच आहों. परंतु हा काळ बंदोबस्त नच होउन आला. तसा याचेच सरदार वगैरे याचे कक्षांत आहेत हेंही नाही. तेव्हां आपला बंदोबस्त याचे हातून काय होतो ? त्यापक्षीं या संस्थानास विना प्रस्तुत ज्याचा उत्कर्ष आहे त्याचे आभियाखेरीज पार नाही. हे पूर्वीच भविष्य करून बडोबास आहेत. त्यासी बोलणें चालूच होते. परंतु यास ते समई गरज नव्हती म्हणोन टाळाटाळ करीत गेले.

आम्ही बोलत होतो अलीकडे तुम्ही लष्करांत गेल्यावर तेथील भाव गर्भ तुमच्या लिहिण्यावरून ज्यानांत येत गेले. त्यावरून श्रीमंत मातुशी मैनाबाईसाहेब याणी घारेहून तीगा राजशी काकासाहेबास लिहिले कीं, आतां येथील पुस्तपन्हासिबाय प्रांत नाही, आपक्षीं नीच तेथें येत आहे. आपण येविसी कुर्नेकसासी बोळावें म्हणून ला. त्यावरून काकासाहेबानी गोष्ट काढिली कीं, असे बाईनीं लिहिले आहे त्यापक्षीं साहेबास येविसीची पुरवणी केली पाहिजे. [मैना]बाईही येणार आहेत. त्याप्रो बोलणें जाले. बरें आहे म्हणोन उत्तर जालें.

नंतर येथेही काकासानांनीं ला कीं, बाईचें मानस येण्याचें त्यास तर्त बोलवाचें कीं नाही. त्यावरून विचार पाहता तुम्हाकडील नाद तुटला नाहीं. वारंवार खातरजमा करितात. त्यापक्षीं दसरा दिपवाळी पावेतों मार्गप्रतीक्षा करावी. नंतर बाईस बोलवाचें म्हणोन लिहिलें. त्याप्रो काकासाहेबांनीं बाईस तर्त येउन नये म्हणोन लिहून पाठविलें.

नंतरही तुमची पत्रे आलीं. त्यांत पारखजीनीं तुम्हास परिणामाची सल्ला सांगितल्याचा व तुम्ही झासीकरांकडील उद्योग केल्याचा वगैरे सविस्तर मजकूर कळला. ऐशियास येथीलचें बोलणें चालूं आहे. हें तुम्हांस माहीत असतां तिकडील नाद ठेवण्याचें प्रयोजन नव्हतें. तथापी येथीलच्या पेक्षां तीकडील करण्यांत सोहळत जाणोन तुम्ही उद्योग केला तसा येथे आम्हासही तीकडून जाले असतां बरें पडेल, असें वाहून संदर्भ आला. हाच घाट सिद्ध करावा म्हणोन तुम्हास पत्रें लेहून रवाना करावी,

तों बडोद्याहून पत्रें आली कीं, [मैना] वाईस वर्त येउं नये म्हणोन लिहिले असतां तसीच उतावळी करून निघोन अमळाच्यास आली, पुढेही कूच दरकूच येणार म्हणोन ला। त्याप्रोच हाली येउन दाखल जाहालीच असतील. त्यास येथीलध्या बोलण्याचें मान वाईचे येण्यावर होतें. तसें न यावें असें लिहिलें असतां निघोन आली. त्यापक्षीं अतां टाळा खातां नये. यथें यासी बोलणे प्राप्त. मग ज्या तऱ्हेनीं घडणें तसे घडेल. परंतु बोलल्याखेरीज प्रांत नाही. त्यास येथें हें बोलणे चालू ठेउन तुम्हाकडीलही नाद ठेवावा हेही चांगलें नाही. येका कार्यास दोन नाद दोहीकडील ठीक नाहीत असे विचारा येउन येविसीचे सविस्तर काकासास ला आहे. १* तेथें काकासा व श्रीमंत मातुश्री बयासाहेब [गायकवाड] विचार करून तुम्हांस कर्तव्य न कर्तव्याचा विचार लिहितील. त्या प्रो तुम्ही करावे. वाई तेथ आली नसती तर तुम्ही लिहिले हे ठीकच होत व करणेही हेंच होते. हाली ती बडोद्यास आली, त्यापक्षी येथे न बोलतां तुम्हाकडून करवणे ठीक नाही. अस्तु: सविस्तर काकासा लिहितील त्याप्रमाणे करावे. छेम करावा हे विनंती.

लेखांक [१०३]

श्रीशंकर * संवत् १८७४ आश्विन शुद्धा .१

[११ अक्टूबर १८७४]

विनंती^{१८६} उपरी. येथील कुशेल ता छ*३० माहे जिल्हकादपावेतो क्षेम असे विशेष. तुम्ही पेशजी पुरवणी आम्हास सावकारीत व बापू [दिघे] यास पाठविल्या त्या पावल्या-वर दुसरी पुरवणी श्रावण वद्य शेष्टीची बापूस पाठविली तीही येथे आली. दोनही पत्रांतील भाव पाहतां केवळ विलग नजरेस आले. यांतील कारण समजत नाही. चोडू प्रांतात या उभयतांचा^{१८७} भरवसा बहुत. तसाच मुख्यासही^{१८८} खरा. असे जाणोन याणी [तर] बोध्य

(१८९) ही व पुढील लेखांक १०४ची पुरवणी अशीं दोनीं पत्रें पूर्वी विद्यासेवक वर्ष २ अंक ६ पान २६ ते ३०त प्रसिद्ध झालेली असून तीं अत्यंत महत्वाची आहेत. यांतील सारीच भाषा साकेतिक असल्यामुळे यांतील कांहीं स्थल व व्यक्तीसंबंधी स्पष्ट बोध होत नाही. अनुमानानेंच केवळ निर्देश केला आहे. खात चुक होणे संभवनीय आहे.

(१८७) शिंदेडोलकर. 'सरदार, सोवती, स्नेही, दंडू' अशा अनेक नांवानें दोघांस उल्लेखिलें आहे. [लेखांक ५३, १०५]

(१८८) डुमरे बाजीराव भट पेशवे.

अवतार धरिला. तत्मात सवीचे प्रारब्ध. परंतु या स्थली^{१८} दोस्त मुखत्यार आहेत त्यांचे जातीचे विचाराचा शोध करितां त्याजपासी कार्यकरिते पूर्वी होते ते लयाते पावले. आली कडेस कोण्ही बोजदार जवळ नाहीं तेणे करून अंतकर्णातील खुळासा कोठें न निघे. तसे आपल्यास समजावे असें द्वारही निशीमतेचे नसतां कोण्ही येक पूर्वभेदी आपले ममतेचे आज पाचच्यार वर्षे तिकड लागून आहेत. तसे त्यास कामगारी दूर देसी योजून रवाना जाळे. त्याणी येथामतीने याचे सर्वाप्रमाणे कार्य संपादन दर्शनास येथें आल्यास दोन अडीच मास जाळे. यांची त्यांची बोलणी कितेक कामसंबंधी परस्परें होतां सर्व भाव थोडथोडे निघाळे. तें समई मोठी उमेद चोहू देशांतील शतकृत आपलें प्रारब्धेकरून प्राप्त जाळा. आतां दिगांतरी काये ते आपणच आहों, ऐसे होता पंधरावीस दिवस या उमेदीत जाता येके दिवसी बैठकीत केवळ उदासीनता नजरेस आली. ते समई याणी अर्ज केला कीं, आज मानस उद्भिन्न कां आहे ? मी पदरचा खासगीकडील म्हणवितो तसा आपण लोभही ठेविताना. याजकरिता मजला चित्तांतील विचार समजावा. त्याजवरून उत्तर आले कीं आम्हापासी कृतीवान विप्र^{१९} होते ते गेले. मागे कोण्ही असा राहिला नाही. आहे ते केवळ गैरलायक, तुम्ही ब्रह्म आणि विप्राचे खातरजमेचे. त्याणीच खातरजमा करून आम्हास सांगितलें. तसें तुमची चालही प्रबुधपणाची म्हणोन तुम्हांसही बोलतो. कोठें प्रगट होत नये. आमचें बरकी^{२०} चाल बहुत बारीक आहे. त्याजवरून याणीही विनंती मर्जा खुष होई ऐसी केली. यावर बोलें लागले कीं मुख्यानी संतोषानी दुर्ग व कितेक स्थलें देउन आपण श्री चंद्रमागातिरी^{२१} दर्शनास गेले. तीकडोन साळाबाही सिलसिल्याप्रमाणे देकार^{२२} समई स्वस्थानी यावे ते न येतां दक्षेण प्रयाग संगमी वास केला. वरद चतुर्थी^{२३} समीप आली या संधीस तरी येणे घडवें तें न होता अश्रीच राहिले. येणकरून कितेक कामे काजे विलग जाली. जाणोन आमचे खज्जाती^{२४} शुभ संगमी मुखत्यार आहेत. त्याणी आपले दोन खासे व मो दिक्षित^{२५} ऐसे मुख्याकडेस पाठविले. प्रथम दिक्षित पुढे गेले. हे वर्तमान

(१८९) बडोद्यास इंग्रजाकडून राहणारा वकील, Col. Carnac [लेखांक ९८]

(१९०) गंगाधर छात्रां.

(१९१) बडोद्यांतील इंग्रजाची. पहा टीप १८९.

(१९२) चंद्रमागा नवी सदाकी वसत असलेलें प्रसिद्ध पंढरपुर क्षेत्र.

(१९३) भाद्रपद यासी.

(१९४) गणेश चतुर्थी.

(१९५) बहुधा: इंग्रजाचा वकील Mr. Elphinstone जसावा.

(१९६) आर्चें पूर्ण नांव मोरोपंत दिक्षित. येथवे व इंग्रज यांजमध्यें हा मध्यस्थ होता,

मुख्यास समजतांच दर्शन न घेतां अश्वारूढ उतरोन दर्शनास येताच मनाई जाली. तसेंच निग्राहानी अश्वारूढ केले. तुम्ही येथ राहून नये. आमचे मेटीच प्रयोजन नाही व भाषणेही करणार नाही. तीर्थास श्रानसुद्धा करूं न देतां काढोन दिले.

नंतर च्यार घटकेनीं उमयेता शुभ^{१००} आले. त्याणी परवानगी दर्शनाची मागविता त्यास उत्तर जाले की तुमचे आमचे दोस्तीचा प्रकार, तेव्हां दिक्षिताप्रमाणे तुमचा अनादर करावा हे चांगले नव्हे. जाणोन येक क्षण येउन आम्ही सांगू ते ऐकावे, येथ न रहावे तरीच दर्शन घेवेल. या उमयेतांनी मान्य करून दर्शनास गेले. ते समई अर्ज केला की मुख्य^{१०१} ठिकाणी चलावे. येथ राहून कांही काम होत नाही. चौदकडील बेहदा मिटत नाही पाजकारिता स्वस्थानी असावे हे बहुत योग्य. त्याचें उत्तर मुख्यानी केले जे मजकडेस काय आहे ? तुम्ही आम्हांस काय पुसतां. आषाढ^{१०२} मासी तुमचे मजीप्रो दुर्ग व स्थळें वगैरे सर्व दिल्ली. शेष कांही राहिले तें ध्यावें. असे असल्यास ये समई तयार आहे. यादी करून आणावी त्या अन्वये देतो. उमयेता सरदार उत्तरेकडील व त्या प्रांती संस्थानीक वगैरे व गोंडवणचे^{१०३} अधिकारी व रेवा उत्तरतीरचे अविध^{१०४} हे मजला कांही पुसो नयेत व बखेडेखोर वंडे ठिकाठिकाणी जमाव करून रयतेवर प्रलय करितात हेही मी जाणत नाही व काराग्रही शुभ्र [?] होते ते परागंदा जाले. तेही काय आहे हे आम्ही जाणत नाही. आम्हास कोणतेही माहीत नाही. तुम्ही पुसो नये. आम्ही मुखे ठिकाणी येत नाही व तुम्हीही येथ राहू नये. आपले ठिकाणास संगमास जाउन धारल्याप्रो सर्व तजवीज राखावी. असे उत्तर करून तांबूल देउन आपण उठोन क्षेत्री संगमसमीप श्रानास गेले. जवळ च्यार सेवक होते. त्यास आज्ञा जाली की या उमयेतास निक्षुणपणे सांगोन मार्गस्त करावे. त्याणी येउन निग्रह करून सांगितले तेव्हां हे उमयेता आलीकडेस दक्षण प्रयागीहून आठ दहा कोष येउन स्थिती करून संगमास त्याणी आपले मुखत्यारास पत्रे लिहिली.

त्याणी ती पत्रे पाहून तुंगमद्रा तीरचे^{१०५} मुखत्यार व अविधाचे^{१०६} जवळचे मुखत्यार दोस्त

(१९७) इंग्रज, पैकी एके तर सर जान मालकम होता.

(१९८) पेशव्यांची राजधानी पुणे.

(१९९) ८ ये सन १८१७ शेजीं पेशवे व इंग्रज यांचा तह झाला.

(२००) गोंडवण देश या वेळीं नागपुरकर मोसले यांकडे होता. जाला 'गोंडवणदेशवाले' असेही म्हणले आहे.

(२०१) मोपारुचा नवाब.

(२०२) इंग्रजाचा सेनानी General Smith.

(२०३) सुसलमानास अविध म्हणत असत, अर्थात येथे निजामाच्या दरबारी राहणारा इंग्रजांचा वकील [Resident]

यास हे द्रुत लेखन केले. त्याजरूपून आविषाचें स्थलीहून मुखत्यारच प्रयाग संगमी येउन त्याणीही पुण्याई खर्च केली. तत्रापी मुख्य ठिकाणी जावयाचे मानस नाही आणि दक्षिण प्रयागी राहून नित्य दानधर्म, येशआराम खुशबल्ली दिळमिरी तिळमर न दाखवितां आनंदमय आहेत. आमचे मात्र भाषणाचा तिरस्कार. वरकड जमेची तजवीज योडी बहुत संपादून ध्यार सानिध्य आहेत त्यांची दिळमरी करून खस्य आहेत. आपले स्थळास येत नाहीत. येणेकरून गोडवनदेशवाले व अविष यांचाही विचार आलीकडेस विपरीत दिसतो. तसें बंडे मनस्वी जमोन आहेत. देश खराब करितात. तीही अनावर व परागंदा झड जाले तेही बंडाचे अनुमते वागतात.

.उतरेस उमयेता लौकिकाचे भरणेवाईक सरदार. त्यांत येक ^{२०४} तो तूत घरची कडाकूट भोगितात, परंतु त्याचे अविष ^{२०५} मजबुदीनें आहेत. दुसरे ^{२०६} आहेत ते जमाव राखून परस्पर मुळकांत निर्वाह करून आपण खस्त बसोन येशआरामात आहेत. कांही उघड दाखवीत नाहीत. परंतु जे समई ज्यागृत होतील ते समई सारे त्याचे येकमय होता विळंब लागणार नाही. तसे भकारस्थलवाले ^{२०७} याचा निग्रह आम्हांविशीं पहिलाच असोन हळी सिकारनामक ^{२०८} याचा अह सपादन करून उमयेता येकरूप होउन अनिबारणे वागू लागतील. तसे लूकारस्थलचे अविष ^{२०९} ही बेरुख दिसतात व दीर्घशरीरी प्रकार ^{२१०} मुळकाचेही सर्वास आनकूल होतील.

येथे या प्रांती आम्ही आहों. येथील सर्व प्रकारे हरण केले. गकारनामक ^{२११} अधिकारी अल्पवाई खरे परंतु ज्ञानाचा प्रकाश विशेष. तसे याची मर्यादा तीन शेत कोशाची. यांतच समयपरत्वे आमचा साथी कोणही नाही. याजमुळे मोठा आदिषा आम्हास येउन पडला आहे की आषाढमासी नवीन कूट केला यांत मुख्याचे संभाषान राहून आपले स्वस्थानी बसोन सर्व तजवीज आमचे स्वाचे विचारे बघेल असें जाणत होते. ते सारे

(२०४) होळकर.

(२०५) मुसलमान. अर्थात पर्याये अमीरखा व करीमखा हें [पंढारी] सरदार.

(२०६) सिंदे.

(२०७) सरतपुरकर बाठ.

(२०८) सिख कि सिंदे ? बहुधा सिखच असावेन. कारण ते जांठेचे खनातीमच होत.

(२०९) लखनौचा नवाब.

(२१०) पंजाबचा रणजीतसिंग, सिख शरीरानें जाडे म्हणून मराठे खास दीर्घ शरीरी म्हणत

आसत,

विस्कलित झोउन इक्षण प्रयागी वास केल. जाग्यावर येत नाहीत. मानस विप्रीत दिसो लागले जाणोन दुर्गे वगैर स्थलें मुक्त केली. दुर्ग वगैर स्थलें कांहीच न घेत तेव्हा उपाय काय. दुरवर उभयपक्षी मनुष्ये होती ती आम्ही आपली बोलावोन घेतली तेव्हा त्याणी दुर्ग सहजच सामलिले. वरकड स्थलें येथील सोडचिठ्या घेत असतां घेत नाहीत आणी कांही येक श्रवण करीत नाहीत. येणकरून मोठा पेच दिसतो. आम्ही आपले-कडोन दोन संवत्सराची तरतूद उदक काष्ट तृण सिवाय करून सर्व केली. दक्षण, उत्तर, पूर्व, पश्चिम चौहू दिशेस आमचा जमाव उत्तम मध्यम, कनिष्ठ जेथ जसा आहे तसी तरतूद सर्व राखोन धारले बेतास पावावे, कोण्हे समई दोन संवत्सरांत तिलमात्र कमती पडो नय असी तजवीज केली आहे. मिळोन बंदोबस्तास्तव परंतु मुख्यच आपले हाती नाही तेव्हा हे करून न्यर्थ. हलीचे मानावरून असें दिसते कीं सारे राष्ट्र अष्ट दिशेचे येक होंड पहाते. आम्ही सर्वांची अंतःकर्णे दोस्तीनीं व जरबेनी व बचेनानी व लेखनानीं दुखविली. आतां आमचा इतवार कोण्ही करील असें नाही. आम्ही बहुता प्रकारें निर्मळ जालों. तरी कोण्हास धैर्य पुरणार नाही. आणि सारे पगडबंद^{२११} येक जाले असता आकापास ठिगळ अमच्यानीं देवणार नाही. तत्रापी जाबता हर प्रकारें राखावा. तरी आम्ही पदाती, शकटवाले आणि ते अश्ववाले. आमची कस्त मोठी निग्राहाची तीन येजने निदान चार योजने केली असतां प्रातःकाली प्रयाण होणें कठिण. आणि ते तरी अश्ववाले. आठवडा योजने कस्त करून दुसरे दिवसी तदनरूपच चालू भ्रम करणार. तेव्हा आम्ही कोठपर्यंत पोहोचावे ? दोन संवत्सराचे साहित्य अष्ट दिशेस धारल्या बेता वर हे कसे पोहोचु देतात. हे आस्ववाले मारकूट आपपर न जाणता दग्ध करितील. तोडमोड नुकसान करितील. प्रांत लागणें कठिण. हें समजोन मुख्याचा समेट हरयेक प्रकारें करीत आहों. शानास मुख्याची, की ज्याणीं आजपावेतों बहुत दोस्तीने निभावले तेणेंकरूनच आम्ही आबातबानीं दिवस काढिलें. याणींच निग्रह धरिला असतां तरी चौहू देशांत आमचा प्रांत न लागता. हलीं किंचित वक्र नजर जाली. तेणेंकरून सर्वा ठिकाणीं आम्हास भयप्रद वाटों लागलें. याजकरिता जे म्हणतील ते मान्य करून त्यांचे मर्जांचे मान संतोष राखोन ठिकाण्यास आणोन नंतर युक्तीने साराच बंदोबस्त येथस्थित मुख्यासुद्धा चांगला करू. असे मनांत आहे. [पण] मुख्य ठिकाणीं येत नाहीत. तत्रापी आले

(२११) फतेसिंह गायकवाड या वेळीं अल्पवयी होते.

(२१२) European लोकस 'टोपीकर' तसेंच भारतीय राजेमहाराजे यांस 'पगड्यांवाले' अर्थांत 'पगडबंद' म्हणत.

तरी बड्डत प्रकारे घरवाट दाखवोन जावत्याचें काम पकें करून घेतों. या कामाची काळजी मोठी जाणोन कलिंगदेशांतोन ^{२१३} आमचे मुख्य अधिकारी मोठे ^{२१४} क्षेत्रांहून ईद्रप्रस्ती ^{२१५} येणार. समागमे अज्ञात भगणा दाहा व देशी काळे पदाति वीस येकूण तिसाचा भरणा. पदातीचा लेव व आस्व आपळे चालीचे दाहा तयार करून मोठे प्यालीस व उल्हट यंत्रे ^{२१६} वगैर तरतूद सिद्ध करून ईद्रप्रस्तास येतात. तेथ आलियावर तेथील मुखे ^{२१७} यांचा रुकार हरयेक प्रकारे घेउन उभयेतां सरदार व संस्थानीक तिकडील बंदोबस्त याचा जाबता राखिता येईल. हा येल्न तो आम्ही निशीमपणे करीत आहों परंतु सारे येकमय जाले असतां आमचा येल्न खुंटेळ. देशकारास ^{२१८} पुरे पडणे परम दुरधट आहे. या कामापुढें आम्हास कांही सुचत नाही म्हणोन कितेक प्रकारचे बोलणे केवळ अवसानरहितपणाचे जाले.

त्याणी आम्हास कचें सांगितलें आणि तुमचें पत्रीं तरी यांतील काहींच नाही. आणि येथ पाहतां त्या सरदाराचे भय असे बाळगितात कीं 'हे निद्रिस्त आहेत, जे समई जागृत होतील ते समई दरोबस्त उतर दिशा येकरूप करून बाकी सप्त दिशेस चमत्कारांत बागवितील. तें समई आमचा पार लागणे दुरधर आहे' हें वृत्त येथील दोस्तमुखत्यार याचे तोंडचे समजणे कठीण, तत्रापी आपले इष्टत्वामुळें समजले. ईश्वर सर्वांचे अंतःकर्णी उभा राहून कांही करील तरी सहजांन आहे. कर्त्यांते श्री भगवान विष्णू साहे. करितां तो कृपाच करील. उपेक्षा करणार नाही.

दुसरे बंडे याचा जमाव होउन त्यास गच्छे करणार. झूझ ^{२१९} अनकूळ ते सा रे तुंगमद्र ^{२२०} देशांत व कलिंग देशांत जाउन पावले. तिकडे त्याणी बड्डत प्रलय केळा म्हणोन येथे बोलतात. हें वृत्त तुम्हास समजतच असेल.

आणखी मुख्यानी आलीकडेस काळे ^{२२१} यास बहुमान देउन त्याचे युक्तीनें बागतात व षटवर्धन यास जरीनिशाण मुखत्यारीने देउन शैन्यधिकार दिव्हा. तसे जमेतही येकत्र

(२१३) ईप्रजाकनील Northern Sirkar याचे जुने नाव कलिंगदेश असें होतें.

(२१४) काटसाहेब कळकसावून.

(२१५) दिल्ली.

(२१६) तोफा.

(२१७) दिल्लीचे नादसाह.

(२१८) ईप्रजांस.

(२१९) मुसलमान पेंढारी.

(२२०) तुंगमद्र देश म्हणजे हल्लीचे धारवाड, बळारी हे जिल्हे होत.

(२२१) गोविंद कृष्ण काळे. विजामाकडे वकीलीवर असणारा काळे तो हाच होय. [रावबाबे संव ५]

कार्यकारण होन आहे. तेव्हा मुख्याची नजर धाकडी. आपण जातीने कांही येक डोईवर न घेतां मुतावजी नाचवावी, चौहूकडेन अग्निप्रवाह उभा करावा, आपण अलिस राहावे पुसिले असतां आम्हांस कांही समजत नाही, हा मूळमंत्र पाठ केला आहे. हेंही बोलत होते. तस्मात यांचे ^{१११} देव्हारे डळमळ दिसते. सर्वांत मात्र तेज आले पाहिजे.

दक्षणी सरंजाम या प्रांती दाहापाच हजार ठेवावा. तसे दक्षण वगैरे ठिकाणी मिळोन पाचपन्नास हजारपावेतो ठेवण्याचा इरादा खरा. परंतु हा सरंजाम उपयोगी नाही. प्रसंगी येकत्र होउन वळण्याचें पाणी वळणास जाईल म्हणोन आदेशा घेउन येथ मनाई आली. तीनप्यारशेपावेतो ठेविला होता तो दक्षणेत रवाना केला. त्यांतील छेक उठउठोन येतात. मग ठिकाण्यापावेतो कितीक जातीळ ते पाहावे. प्रथम नर मातबर ल्याहावे असा हुकुम आला. तो नर येकरूप मिळणे कठीण आणि त्वरा भरण्याची बहुत जाली. जाणोन सूचना आली कीं नर व मादवाना उत्तम, मध्यम, [असली तरी] ल्याहावी. [पण] भरणा सत्तर पंचाहत्तर सहश्रपर्यंत लौकर व्हावा. याची योजना चौहू दिशेस सर्व ठिकाणी करविली आहे. तुम्हीही करावी. त्याजवरून येथ तजवीज होउ लागली. तो पुन्हा लेख आला कीं हें सहसा करू नये. सारे येकरूप होउ पाहते. तेव्हा हे आपले कामी कसे पडेल ? समयपरत्वे जिकडील बोध तिकडे गेला असतां याचा आवर होणार नाही. त्याजवरून हल्लीं आखाचा भरणा किरकोळ नराचा होतो. मोठी योजना रहित आहे. तिकडे कसें असेल न कले. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [१०४]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ आश्विन शुक्ल ११

[२० अक्टोबर १८१७]

विनंती उपरी. येथील कुशेल ताा छ * ९ माहे जिल्हेजपावेतो जाणोन स्वकीय कुशेल लिहीत जावे विशेष. प्रथम वर्तमान समजले ते छ ३० जिल्ह्यादचे पुरवणींत लेहून ठेविले होते. ती पुरवणी तसीच अलाहिदा आहे ती पाहावी. अलीकडे त्याच द्वारे समजण्यांत आले तें लिहिंलें असें. मुख्य याणीं काळे यास मुखत्यारी देउन बहुमान दिल्हा. उभयेतांचें खुळासे दोनप्यार बैठकींत चांगलें जाहले. गजरे ^{११२} वगैरे दोन तीन

(१२२) ईमज.

(१२३) पुण्यांतील धनाढ्य सावकार मिजरे तो हाच होय.

आसागी मुक्त कर्मन त्यांचाही सन्मान जाहला. नंतर मुख्यानीं आपले येजमानास^{२२४} दुर्गावरून क्षेत्री आतवर्गासह आणविलें. त्यांची व यांची बैठक होउन काले याणीं वितेक कामकाजाची कळमवंदी लिहिली होती त्यावर सही करार स्वामीचे व मुख्याचे होउन विश्वास रोपोन कनिष्टास [?] ठिकाण्याहून जवळ नेले. स्वामीस^{२२५} कनिष्टास रोपोन सारे येकरूप होउन समुच्चय सर्वांचा जाहला. नंतर स्वामीस मोठे आदरें दुर्गास पावते केले क्षेत्री दनिष्ट राहिले. त्याजवळ तजवीजविसीची करून पुढील नवीन लेखनास^{२२६} आज्ञा होउन आपण भाद्रपद वर्षांत विसीचे भरण्यात ठिकाण्यास आले, तेथही नवीन लेखनाची ज्यारी आहे.

ठिकाण्यास आल्यावर पुण्यगावी^{२२७} माहालय जाहला. पुन्हा स्वस्थानी आल्यावर दोस्तानी येकदोन वेळ समक्षता करविली. ते समई त्यास उत्तर आले जे तुमचे आमचे ऐक्यतेस किती संवत्सर जाले. मी अगम, निगम, भूत, भविष्य पाहून तुम्हासी एकता केली. ते समई करारमदार कितेक कामाच्या तजवीजी करून रूपास आणावे. त्याची जिमा तुम्ही सर्व प्रकारें करिता [पण] आज तागाईत काय जाले ? याचे स्मरण करावे. असे वहुता प्रकारचे त्याचे करणे त्यांचेच पुढे ठेउन कुंठित करून बोलणे बंद जाहले. इतके तुम्ही करीत असतां तुमचे मानस मी कदापी तोडिले नाही. येणकरून ऐश्वर्य अथवा जो पदार्थ माझे अंगी होता तो तेजहीन जाहला. मी मूळमंत्रावेगळा तुमचे करण्यानी जाहलो. जो मी होतो तो आज नाही. तुम्ही कशास पुसतां ? तुमचे श्रेष्ठांत ही जोड मात्र केली कीं, जी कळ अंगी होती ती दबडोन वसलो. तेव्हा आम्ही आशा कृतीचे जाणोन आमचे येजमानानी कनिष्टास नेउन त्यासच सर्व प्रकारे हमराह करून दरोवस्त समुच्चय चार वर्षांचा याचा आळा घालोन वर पाहात आहेत. आम्हीही येविसी निर्मळ चित्तें स्वामीचे चरण स्पर्शिले. आतां तुम्ही अष्ट दिशेंतील प्रकार मजला तिलप्राय पुसो नय. मजला माहीत नाही आणि मी या गावींच नाहीं. तुमची दोस्ती जाणोन सांगतो कीं तुमचा समुदाय या स्थली संगमी विशेष राहतो तो राहू नय. कदीम चाली-प्रमाणे राहावा. यांत चांगले. हे तुम्ही न केले तरी मजकडेस शेद नाही, म्हणोन तोडून कितेक प्रकारे सांगितले. स्थली जमोन नूतन तजवीज^{२२८} चालू राखोन आहेत. परंतु स्थितीचा भरवसा नाही. इठेनरूप प्रमाण करितील. जाग्यास आले यांत आमचा संबंध

(२२४) सातारचे छत्रपती हें येकन्याचे यजमान होत. म्हणूनच 'स्वामी' असेंही संबोधिले आहे.

(२२५) सैन्याची भरती [Recruitment]

(२२६) फुलगाव.

(२२७) नवीन सैन्याची भरती.

तिळप्राय ठेविल्लच नाही. मोठे कुत्रमी छेपी याचे करण्याचा पार लागणे कठीण. जाणोन आम्ही मोठे संकटांत.

याचे अशा करण्यामुळे अविष मोठे ^{११८} स्थळचे व गोंडवणकर याची नजर प्रकारांतर सर्व प्रकारें आहे. येथे संपूर्ण समयाचा मार्ग पाहतात. उत्तरेस उभयता बंधू त्यांत येकांनी घरांत कलह घातला, त्याचे अविष सांगतेने आहेत. त्याजला एका बंधूनीं हमराह आपलेसे केले आणि आपले खासगत सारे आनकूल करून नजर प्रकारांतर जाली. आमचे बोलणारास जवळ नेउन निष्पुण बोध केला कीं तुमचे आमचे करारमदार वगैरे परियाय याचा इतिहास मवतीनमवती करावी तरी सर्व मनोमन साक्ष देते. असो. आतां आम्हांस विचार करणे प्राप्त. या मागे तुमचेकडील समुदाय या देसी सर्व मुख्यातोन आमदरफती होती तसी आतां होउं नय व आम्ही होउ देणार नाही. हा प्रांत आमचे तालुक, तेन्हां सर्व आम्हांस पाहाणे [प्राप्त.] आजपर्यंत हैराई केली त्याचा प्रतीय [य] संपूर्ण आला. ईश्वरसत्ता ऐसी. आयःपर तुम्ही आपले यजमानास ^{११९} त्याहावे की याप्रो तजवीज राखावी. न राहिली असतां आम्हांस तो आमदरफती बंद करणे आहे. वरकळ मोठे कार्याचा प्रकार दक्षण प्रयागवाले जाणे व तुम्ही जाणे. आम्ही चाकर शूर आम्हांस समुद्रबळपांक्ति घोर कशास पाहिजे असें बोलणे जाहाले. आतोन पाहतां या पुरुवास मकारस्थळ, सिकारनामक व लकारस्थळ व दिर्घशरीरी मुलूकवाले वगैरे संस्थानीक सर्व आनकूल आतोन आहेत. याचे जागृतपणाचा मार्ग लक्षितात जे दिवसी हे निसंग होतील ते दिवसी सारेच यास संनिध आहेत. तसेच येथे क्षेत्री व ठिकाण्यासही प्यारी दिशा आनकूल आहेत. आभर्यी आम्हांस याचा विचार पुर्तेंपणे सर्वांचाच करावयाचा. यांत हे सर्व आहेत. आम्ही नाही व ते नाहीत. आम्ही आहों. प्रो वृष्ण कितेक परियाचें खमुखीचें माषेण जालें. तें समजून घेउन लिहिलें असें. तसें भयामीतीचा आर्थ अतिशय जाहाला आहे. येक क्षण चैन नाही. कोण्हाच दर्शन होत नाही. तुम्ही तरी हिंमत जालु लिहितां आणि या प्रांतीं कितेक ठिकाणी सारेच भयप्रद जाहले आहे, तेन्हां कसें आहे न कळे. ईश्वरकृपें करून सारा समुच्चय येकरूप जाला असतां कार्यसिधीस विलंब लागणार नाही. तुमचेकडील मोठी जत्रक, तसी दहशत बहुत आहे. यास तेज ईश्वरें लौकर आणावें तरीच सर्व शोभा आहे. हे विनंती.

(१२८) निजाम.

(१२९) गव्हरनर जनरल.

लेखांक [१०५]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ आश्विन वा १२
[६ नवंबर १८१०]

राजश्री गोकुल पारख गोसावी यास

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य, स्नो, रघुनाथ महिपतराव [फणसे] जे गोपाळ, विनंती उपरी येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल छिहीत जावे विशेष, अलीकडे बहुत दिवस जाले, तुम्हाकडून पत्र येउन संतोषवीत नाहीं. तरी सदैव पत्र पाठउन कुशलवृत्त भवण संतोषवीत जावे. यानंतर ह्या राजश्री बाळाजीपंत [वाकणकर] याची पत्रे घारेस व येथे आली. त्यांत बदनावरचे दखलेस राजश्री आबाजीपंत [कंपूवाळे] कडून खलेल होती त्यावरून ह्या पारखजीनीं सरदारसाहेबाची हातचिठी घेउन दिली म्हणोन व पूर्णपणे अगत्यवाद ठेवून बरदास करीत आहेत म्हणोन वगैरे लिहिले ते कळोन बहुत संतोष जाहला. ऐशियास पारखजी, तुम्ही या समई संस्थानचे हई प्यानांत आणून बदनावरची सुटका करून दखल देविली हे बहुत चांगले केले. आज्ञापानेतो बाळाजीपंतास तुम्ही देउन घेउन, भरवसा, दिव्हा होता. त्याचे सार्थक जाले. बरकड संस्थानचे मुरबी पहिल्यापासून तुम्हीच व हा काळ मर्याद संस्थान असेही नांव तुमच्या बरदास्तीमुळे राहिले. तसें पुढेही राखणे तुम्हाकडेच आहे. बदनावरची तर दखल विनविकत जाली. पवार सरकारचें ठाणें बसले. आतां बेरसे राहिले आहे. त्यास बेरसे पेंढाऱ्याकडे. तें केवळ असें सनदपत्रांनीं अथवा धारचे सरजामानी दखल होणार नाहीं. बदनावरास हुकमी सरजाम, हुकमी कारकून होते. तेथील दखल होण्यास इतका प्रयास पळज आणि बेरसे तर पेंढाऱ्याकडे, त्यास विना समक्ष, सरदारसाहेबाची आज्ञा व तुम्हाकडून ताकीद होउन, माहालची दखल तुम्ही तेथोन कोण्डी पाठउन व्याळ तेव्हा धारचा, सरजाम जावून, माहालचा बंदोबस्त करितील, माहालची दखल होईल. त्याखेरीज सगीच सोडचिठीनी माहाल हस्तगत होणार नाहीं. याजकरितां जसें बदनावरची दखल बशरी देविली असीच बेरशाची. पेंढाऱ्याकडून तुम्ही घेउन यास देवावी. तसे ताल, मंडावळ हाही माहाल होळकराकडून सुटवयाचा तो तुमच्या प्रेलासिबाय सुटणार नाहीं. याजकरिता या दोन्ही माहालचे सुटकेचा प्रेल तुम्ही अंतःकर्णपूर्वक करून दोन्ही माहाल सोडउन घ्यावे. पारखजी, तुमच्या सहज बोलण्यानीं कार्य होईल तें दुसऱ्याचे साहासांनीं होणार नाहीं. त्यांत तुम्ही सर्वोपरी संस्थानचे मुरबी आपकीं बेरसे व ताल मंडावळ या दोहीविशीं प्रेल करून माहाल पवार सरकारास प्राप्त

होतीळ असें करावे. येविसी सविस्तर बाळाजीपंत बोलतील. 'तुम्ही आपले मुरबीयाची शर्तें केली. बेरशासही कादार पाठउन दखल घ्यावयाचे करावे. पवार सरकाराचे दौलतीचें आगत्य तुम्हास आहे. ईश्वर तुमची सलामती राखो. बरकड सविस्तर बाळाजीपंतास लिहिल आहे. [ते] श्रुत करतील. रा छ * २६ माहे जिल्हेज. बहुत काय लिहिणे छोम कीजे हे विनंती.

लेखांक [१०६]

श्री 'शंकर * संवत् १८७४ आश्विन वा १२
[६ नवंबर १८१७]

पो रघुनाथ महिपतराव [फणसे] साष्टांग दंडवत विनंती उपरीं. येथील कुशल ता छ * २६ जिल्हेजपावेतों जाणोन स्वकीय लिहीत जावे. विशेष. तुम्हाकडील पत्रे भाद्रपद शुद्ध [प्रतीपदा] १ व आष्टमीची आली ती पावोन त्याची उत्तरें छ १० रोजी दुकानीहून पाठविली आहेत व भाद्रपद वष त्रयोदशीची धारेकडोन आली ती पावोन त्याचें उत्तर त्याच मार्गांनीं छ १८ रोजी पाठविलें आहे. बदनावरची दखल जाहली नाहीं, याजकरितां सरकारची हातचिठी घेउन पाठविली म्हणोन वष त्रयोदशीचें पत्रांत लिहिलें. परंतु तोंपावेतों चिठी आली नव्हती. त्यास हली चिठी पावोन छ १२ मंदवारी^{११} महालची दखल जाली म्हणोन बापू[दिवे]ची पत्रे छ १७ रोजची येथ आली. त्याजवरून संतोष जाहला. येविसी सविस्तर बापूनीं परमारे तुम्हास लिहिले असेल.

त्यास बाळाजीपंत, तुम्ही वर्ष दीड वर्ष तेथ जाउन प्रेल्न करीत बसला व प्रसंगी राजश्री प्रेमानंद भाईही तेथ दाखल जाहले तसे आणी नेट धरून तुमची कुमक केली व पारखजीनी सक्त मुरबीपणाची शर्त करून माहालच्या सोडचिठ्या घेतल्या व सरदारसाहेब याणीही कृपा केली असतां अंबाजीपंत [कंपुवाले] याणी चिठी मान्य न केली, याजवरून चिंता लागली होती. परंतु तुम्ही दीर्घ प्रेल्न केला व सरदारसाहेबानी पूर्ण अगत्यवाद धरून कृपा करून हातचिठी दिली. याजमुळें [अंबाजी] पंत मारानिले ठाणे सोडून कूच करून गेले. नंतर पवार सरकारचा अंमल बसला. याजवरून बहुत संतोष जाहला. तुमचे मेहनतीस श्रीनी येथ दिले. हातचिठीबद्दल च्यार रुपये अंतस्त पडले व तुम्हास हजारचे देणे जाहले याची शकल बापू काढून पाठविली.

(११०) २ नवंबर १८१७. पण सापुर्वांचे 'दखल १२ जिल्हेजी [२३ अक्टोबर] जेहली', असें दिवे म्हणतो [१ नवंबर १८१७]

दुसरे तुमची घोडी गेली तेव्हां नसावयाची अडचण त्यापेक्षा घोडी जरूर घेतलीच पाहिजे. त्याचीही तजवीज करून चापू पाठवितील.

हली तेथे राहाण्याचे कारण नाही. माहाळची दखल होतांच निघोन येतो म्हणोन लिहिले यांतील गाव कांहीं लक्षांत येत नाही. बदनावरची दखल जाहली म्हणोन सारे कामाचा उलगडा पडला असें नाही. तुम्ही जातीनिं जाउन दीड वर्ष कस्त मेहनत करून श्रद्धा असतां हली दाद लागून दोन सोडविण्या आल्या झपापो श्रीकृपेनीं येक दखल जाहली परंतु बेरशाची दखल न्हावयाची तसेंच ताल मंडावळ येथील सुटकेचा विचार होणें तो तेथोनच होईल. आणि त्या दरबारी आतासी टाकी लागू जाली. असें असतां आतांच निघोन यावें हें ठीक नाही. याजकरितां आंणखी चार महिने तेथे राहिले असतां बहुत उपयोगच आहे. बेरशाचा विचार तुम्ही तेथेच पेंढाऱ्याचे बकीलासी सरकारचे दाव जरबानी व समतेनीं पारखजीचे विचार करून प्रथम तेथोनच कोणी पाठवोन ठाणे हातीं घ्यावे. नंतर घारेडून बंदोबस्तास ठीक पडेल. बदनावर हुकमी सरनामाकडे असतां इतका प्रयास पडला आणि हा माहाळ तरी पेंढारी याकडे तेव्हां तो हे तुमचे ध्यानांतच आहे खास हा विचार तुम्ही तेथेच करून माहाळ सुटे तें करावें. व ताल मंडावळचाही प्रेल तेथे सरदारसाहेबास विनंती करून ताकीदपत्रें पाठवून करावा. बाळाजीपंत, बेरसे व हे दोनही माहाळ सुटले असतां दौलतीची बोट राहणार नाही. याजकरितां प्रेल करीत असावा. श्रीकृपे करून तुम्हांस हेही येथे होईल. र्त अ्यार महिने येण्याचा विचार सहसा करूं नये. तुम्ही तेथे असल्यानीं बहुत उपयोग आहे.

अ्यार रुपये खर्च जाजती लागेल खास पर दरबारी राहणें तेथे लौकिकाप्रमाणें वागले पाहिजे तरीच बोज पडावे हे वास्तविक. तेसे आपले वर आपल्यास सहज कोशावरून दिसतच आहे तेव्हां खर्चाचें मान पाहूनच होत असेल येविसी तुम्हांस येथोन काय मुचवावे ? निर्वेच चालेल असा खर्चाचा अदमास राखावा. तेथे उचका होउनसंस्थानीहून बोढीमुळें पुरवणी जैकर न न्हावी हेही संकटच. तेथील व संस्थानच मान आपल्यास पाहणें प्राप्त. याजकरितां दरमाह खर्चाचा बंद प्रमाणीत ठेउन चालविले असतां ठीक आहे. तरी हे करचेवर पुरवणी करतील. दरमाहचे खर्चाचे प्रमाण ठेविले झानवर जरूर जो खर्च करणें प्राप्त तो केव्याची चिंता नाही. हे लिहिले म्हणोन रोष मोब्द नये. आपले वर आपल्यास दिसतच आहे. तेव्हां तुमचे लक्षांत काय नाही,

दुसरे बदनावरची दखल जाहलियावर चौडूकडील मान पाहून झांसीस जाण्याचे करीन, म्हणोन तुम्ही पेशजी मादपद शुआ अष्टमीचे पत्री लिहिले होते ते ठीकच आहे. दखल जाहली त्याअर्थी हली कोणती उतावळी कराल [तरी] ती करूं नये. चौडूकडील घोरण मात्र पाहात जावें येक घोरणावर जाउं नये. झांसीचे द्वारे संधान ठेविले ते ठीक आहे. परंतु उतावळी न करितां नाद रक्षण सर्व मान लक्षांत आणीत जावे. येकायेकीं त्वरा कोणती करूं नये घालाजीपंत, हे लिहितो हे समजोनच लिहितो हे थंडाईच मोजू नये. नवसरीचीं पत्रें व आपले कळमाची यादी वगैरे छ १७ जिल्कादी दुकानीहून पाठविली ती पावळीच असतील. त्यावर छ २६ व ३० व छ ७ रोजी ह्याराम आत्माराम याचे दुकानी व छ ७ मीनहूची पत्रें घारेकडोन पा नंतर छ १० रोजच दुकानीहून पाठविले आहे व छ १८ रोजचे घारेकडोन याप्रां पत्राच्या रवानग्या गेल्या. त्यास अमुक तेरीखचे पत्र अमुक तेरीखेस पावल्याचे सविस्तर तपसीलवार लिहीत जावें.

१ बाळाजीपंत, तुम्ही तेथं गेलों आहां येक बदनावर सुटलं म्हणोन धारचा बंदोबस्त जाला असं नाही. बदनावर साह कर्श तेथं गुंतले. येक दुकानचे देणें बळले न बळले हेही कांहीं येक न जाले x x आनयास तेथ आहे. यात्रस गेले असले तत्रापी येईल. कांहीं तरी देणियात बळतात किंवा सारे आपले माथा बालितात यातील निवाडा जाला नाही. होळकराकडील माहालची सुटका जाली नाही. ती पारखजीशिवाय कसी होती हे लक्षांत आणान. आणि येणियाची उतावळी न करितां सरदारसाहेबाचेच पाय घरावे. पारखजीसारखे मुरबी व सरदारसाहेबास तर दौलतीचा अभिमानच आहे त्याअर्थी तेथून येउं नये. तसं अन्यत्र ठिकाणीं लक्ष ठेउं नये व पत्र लिहू नये पुढें येकाचे रालियास [१] रहित करावे. बाळाजीपंत, हली तुम्ही बायमरी किनिमित्त जाला. आह्वां न कळे. नवीन वशिला करून त्याद्वारें मोठें स्थलचा आसरा करणार हे वास्तविक. याचे पर्यायें बापूस लिहिले आहेत. बापू [दिचे] तुम्हास लिहितील. त्यांतील मान मार्ग लक्षांत आणावें. आम्ही वे [व] कुची करून येथील ग्रासविले तस तुम्ही तरी देउं नये. तस येथ मान मार्ग दृष्टीस येतही आहे. गाहून घेउनच गाठे तर तुम्हांस लिहू. तुम्ही जातीनें कस्त काढी तोपर्यंत व्यर्थ जीवाचा आटापिटा करूं नये. आजच सर्वास सोडून तुम्हांसच कोणी ग्रासील असें होणार नाही. होउच लागल तेन्हां येथील यजमान या पत्न्यास येउं देणार नाहीत. हेच बंदोबस्त करून

रेतील तसी आज्ञा जाली आहे. जे तूर्त उतावली करूं नये. जस दृष्टीस पडल
 तस करूं. याप्रां तुम्हाकडील व्यास [१] आले लाजवळच बोलणें जाले आहे.
 तुम्ही तूर्त सार मनोदय रहित करून येक माहाळचे सुटके जस कळेल तस
 करून सुटका होत तें करावे. ताल मंडावळ व इंदगड स्वातोलीही सुटत हें करावे.
 निशास कमाविसदार पारखजीचे विा तेथच जाला असतां करावे. निशा मात्र घ्यावी.
 तें आपले तर्फेनीं पाहवयास येईल. बहिवाटीस घालावे. बाळाजीपंत, हाबभरी होउं
 ये. धैर्य असो बाव. माहाळचे संमंभासिवाय काय ढोळा ठेउ नये. कारण आपण
 हुत पेचांत आहो. फुकून नसतां उठतांही भोगण पडत. याजकरितां सहज पत्रांचे
 ागा हें पत्र मानून साऱ्या मसळती रहित कराव्या. तुमचे खर्चाचा दरमाहाचा
 दोबस्त दरमाहचे दरमाहा राखण्याचा बापू[दिघे]स लिहिल आहे. साराश माहाळ सुटत
 कराव. बारंवार जाण होत आस नाहीं. व भ्रैमानंद याचा ताकडा मिळावयाचा
 नाहीं. तसं पारखजी येउं देतात हेही दिसत नाहीं. तूर्त त्यानीही तेथ रहाव हेही बरं
 हे. याजवर त्याची त्याची मर्जी. पारखजीस पत्र लिा आहे. उत्तर घेउन पा.
 हुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनंती.

पो छ १८ मोहरम

सा कार्तिक वा ५ शुक्रवार

[२८ नवंबर १८१७]

शंक [१०७] "

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ कार्तिक वा ११

[४ दिसंबर १८१७]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत व बळवंतरावजी खात्रीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव साधग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता

* २४ माहे मोहरमपावेतो जाणोन खकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष. तुम्हाकडोन
 इत दिवस पत्र येउन सुखरूपतेच वृत्त कळत नाहीं त्याजवरून चिंता लागली आहे.
 ३ वरचेवर सविस्तर लिहीत जावे. तुम्ही कस करून माहाळच्या सोडविण्या घेतल्या
 आसा बदनावरची दखल, हातचिठीचा पुस्तपन्हा मागाहून केलात म्हणोन जाली. ये विसीच
 विस्तर परस्परें संस्थानी राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिघे] याणी लिहिलेच असल व

इकडीलही पत्रें त्या मार्गांनी रवाना केली ती प्रविष्ट जाली असतील. एशास बेरसे व ताळ मंडावळ येथील सुटकेचा विचार काय केल्यांत हे समजत नाही. बेरशाची सोबचिठी आली. परंतु दखल होणे कठिण. येविसीचा उद्योग तेथोनच तुम्ही करणार होता व तेथच पारखजीचे विचारे करणे तें करावें म्हणोन पेशजी लिहिलेच आहे. त्यास तें काय जाहलें तें त्याहवें.

दुसरे तुमचे पत्र अश्विन वद्य सप्तमीचे वापुजी रघुनाथ याजला आले. त्यांत अजम गवरनरसाहेब कंपनी वहादुर याचा व श्रीमंत राजश्री सरदारसाहेब याचा तहनामा होतो. त्यांत धार संस्थानचा बंदोबस्त करून देण्याचे पारखजीचे मानस आहे. व सरदारसाहेब याचीही मर्जी, त्यापेक्षा त्या पेठ्यांत कलम उगवोन घेतो म्हणोन लिहिले याजवरून संतोष जाला. बाळाजीपंत, हा विचार होईल असे प्रथम माहित नाही याज करितां त्या आने[न्य]त्रद्वारे [१] आपण उद्योग करण्याचे विचारांत घ्यासीवाले वगैरे याचे हातोन संदर्भ लाविलात आणि आपल्यास कंपनी वहादुर यास शरण जाउन धार संस्थानचा बंदोबस्त निर्वेध करून घेणे प्राप्त. त्यास हालीं सरदारसाहेबाचा तह ठरतो या पेठ्यांत बंदोबस्त होउन माहालच्या सुटका जाहल्यास हें फार चांगले झालें. या परतें दुसरा उद्योग करणे ठीक नाही. त्यास पारखजीचे विचारे करणे ते करून माहाळ हस्तगत होईल ते करावे.

पत्र फार दिवस येत नाही. हे मात्र नसावें. वरचेवर सुखरूपतेचा अर्थ समजला म्हणजे चित्तास चैन पडत जाईल. तुमचे वराकडील ब्रत परस्परें सर्व सुखरूपतेच फळतच असल.

ताजाकलम. तुम्ही अश्विन वद्य त्रयोदसीची पत्रें पा ती प्रविष्ट होउन सविस्तर मजकूर कळला. मुख्यार्थ आजम गवरनरसाहेब व सरदारसाहेब यांचा तहनामा ठरला त्या पेठ्यांत धार संस्थानचा बंदोबस्त करून देण्याविसी पारखजीची मर्जी म्हणोन लिहिले. याजवरून संतोष जाला. त्यास बाळाजीपंत, हा प्रकार प्रथम नव्हता म्हणोन आनेत्रद्वाराची उपार्जना करीत होता. त्यास हा तहनामा अनयासे आला. त्याअर्थी यांत धारचा बंदोबस्त पारखजीचे विचारे जरूर करून घ्यावा. परंतु उभयतां सरदाराकडील माहाळ मात्र सुटून हस्तगत होईल तें करावें. पारखजीस व सरकारास पत्रें तुम्ही धारेद्वन आणविली त्याप्रो ती लौकर येतीलच.

१ इकडील चिरंजीवाची पत्रे भागाहून पाठवितो. चिंता नाही. असे बरेबरे प्रौ व पांच हजार खार पेंढारी याचे पारपत्यास ध्याव याप्रो ठरून तह ठरला. त्याप्रो येयही ^{२१} ठरला. तीन हजार खार व अहमदाबाजचा किल्लावा तो दिल्या. स्वारांत सरदार खानसाहेब [मीर कमाळुद्दीन] याप्रो ठरला दोन पळटण व पाचशे तुरुक स्वार याप्रो पांचव्या दिवसांत कूच होणार. जालियावर धारकडील सपुर्त करतो. गवर्नराचे विषयान ठरवितो. तुम्ही तेथ तूर्त बोलूनये म्हणोन लिहितां साजवकून बोलत नाही. जा राजेश्री पुराणिकबाबास ठेउन घेतले आहेत. तुमचे ठर तस लिहून आले म्हणजे खानगी करतो. माहाळ सुटावयाचे त्याची याद करून पा आहे. त्याप्रो पारखजीसी बोलून माहाळ सुटत ते कराव. बहुत काय लिहिण लोभ कीजे हे विनंती.

पो छ ३० माहे सफर,
मार्गसीर्ष मास [१] मिति पौष शु २ गुरुवार
[८ जनवरी १८१८]

लेखांक [१०८]

भी १ शंकर * संवत् १८७४ कार्तिक भा ११

[४ दिसेंबर १८१७]

पुरवणी विनंती विशेष. सविस्तर अलाहिदा लिा आहे. मेहताजी तेथे कोठे करणार. त्यास त्या कोठ्यांत आपण कोठे दस्तावेजजी चिठीचपाटीस गुंद नये. धार खात्यास बहुतेक ऐवज दुकानचाच आहे म्हणोन प्रेमानंद भाईंनी लिहिल्याचे भाव सुचविले. त्यास आम्ही हा काळ मर्याद कोठे दस्तावेजास गुंतलों नाही व गुंतावयाचेही नाही. आम्हास मुख्यत्वे मिळोन दुकान मेहत्याची लगत लाउन दिल्ली. हेही दुकानीहूनच जाले. त्यापक्षी ऐवज साराच दुकानचा आहे. हेंच आम्ही जाणत आहों व हाही तुम्ही ही हेच पर्याय दर्शवितां त्यापक्षी आम्ही दस्तावेजजी गुंतणार नाही म्हणोन भाईस ल्याहावे. तसा बदनावरचा ऐवज रदकर्जास लाउन दिल्या तो ऐवज दुकानीच जमा आहे किंवा काय न्यवस्था जाली हें आम्हास हा काळ समजलें नाही. येविसी तुम्ही पारखजीसी बोलून ऐवज जमागत आहे किंवा रदकर्जास पावला हें ल्याहावे, म्हणोन पेशजी दाहा पांच वेळ लिहिलें. परंतु येविसीचें तुमचें उत्तरच नाही. खास हाही बदनावराचे ऐवजाचें कसें केलें आहे हें प्रेमानंद भाईसच लेहून खातील न्यवस्था सारी ल्याहावी. आम्ही तर दुकानचेच ऐवजाकरितां माहाळ लाउन दिल्या, त्यापक्षी ऐवज रदकर्जास पावला असेल. परंतु येविसी बोलोन उत्तर पाठवावे.

हुंसरें आजम कंपनी सरकारचा व सरदारसाहेबांचा तहनामा जाहिरायांत पारखजीचे विचार धार संस्थानचाही बंदोबस्त करून घेणार हें उत्तमच आहे. परंतु कुक्षी माहाल देणें जाहल्यास बाबयास येईल म्हणोन लिहिणें. त्यास बाळाजीपंत, संस्थानची आमदनी ती किती ? त्यांत येक माहाल असा गेल्यावर बाकी काय राहिली ? यास्तव कुक्षी, बदनावर, घरमपुरी वगैरे धार लगत माहालचे बोलण्यांत सहसा आणों नये. माहाल देण्या[चे]च पारखजीचे विचारें ठरल्यास इंग्रड, खातोली अशांत पाहून रुकार यावा. वेरसे, ताल मंडावलसुद्धा बोलण्यांत आणो नये. तुमचेच लक्षांतच आहे. त्याअर्थी तुम्ही समजोनच कराळ. परंतु सूचना लिहिली आहे. 'कुक्षी भुशाफराकडे गेली तत्रापी चिंता नाही. परंतु नाक व किला व आपले लगत जागा आहे. याजकरिता हे सर्वथैव लाळ नये. तसं आजच जागा माहाल देण्याचे कारण तर संभवत नाही. याजवर तुमचे पारखजीचे विचार ठरल तसं करावे. बहुत काय लिहिणें छोम कीजे हे विनंती.

पो छ * ३० माहे सफर

मार्गशीर्ष मास मिति पौष शुभा २ गुरुवार

[८ जनवरी १८१८]

लेखांक [१०९]

श्री 'शंकर * संवत् १८७४ मार्गशीर्ष शुभा ५

[११ दिसंबर १८१७]

राजधियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत खासीचे सेवेशी

पो रघुनाथ महिपतराव [फणसे] साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशाल ता छ * ४ माहे सफरपावेतो यथास्थित जाणोन स्वकीय कुशाल लिहीत जावे. विशेष. तुम्ही कार्तिक शुभा द्वादसीची पत्रें पाठविली ती पावोन लिहिला मजकूर सविस्तर कळला. पत्री श्रीमंत सरदारसाहेबी कृपाकरून पो ताल मंडावल येथील भोक्लिकेविसी^{१४} श्रीमंत होळकर साहेब यांस पत्र दिल्ल्यावरून येथोन कारकुल पो आहे, म्हणोन व माळवे प्रांतीं खालसा माहालास उपग्रव फौजेचे लागतात आवरून माळवे प्रांतीचा बंदोबस्त तुम्ही

राखवावे म्हणोन आज्ञा जाहली, त्यावरून मी राजश्री बापूस लाि आहे व आपणही ल्याहावे म्हणोन वगैरे लाि तें कळले.

ऐशियास सरदारसाहेबांनी कृपा करून माहळचे मोकळीकेविशी होळकरासोस पत्र दिल्ले हें बहूत चांगले जाले. हाली रसस्थानचा अमिमान पूर्णपणेच ठेविला आहे. त्यापक्षी बंदोबस्त होण्यास आशक्य नाही. हें संस्थान त्याचे खासगी दाखल. आजपर्यंत संस्थानची पायमळी जाहली मिळोन येक सरदारसाहेवी कृपादृष्टीने न पाहिले म्हणून. हाली इतका लोम ठेवितांत त्यापक्षी सर्व गोष्टी सुगम होनीच यांत संशय नाही. होळकराचे छफरांत सरदारसाहेबाचे पत्र देउन तुम्ही कारकुन पाठविला हें चांगले केले. या पत्रान्वये माहाळची मोकळीक जाल्यास उत्तम. यदाकदाचित काहीं अत्र घरिल्यास पुन्हा विनंती करून माहाळची मोकळीक होय असे करवावे.

पो बेरसे येथील सोडचिठी पेशजीस सरदारसाहेवी देविली परंतु माहाळ पैठाण्याकडे याजमुळें सोडचिठीप्रो दखल होणे कठीण. याजकरितां समक्ष सरकार आज्ञा पैठान्याकडील बकिलास होउन माहाळची मोकळीक होय असे करवावे. येविसी पेशजी तुऱ्हांस लिहिले आहे.

माहळे प्रांती फौजेचा वगैरे उपसर्ग होतो त्याचा बंदोबस्त राखण्याविशी तुम्हास आज्ञा जाहली. त्यास उत्तम आहे. सरकार आज्ञेप्रो चाकरी करण्यास याबद्द शक्य अंतर पडावयाचे नाही व जी आज्ञा जाहली तीच सिरसा मान्य. परंतु माहळे प्रांतांत मोठ्यामोठ्याच जमेती मोठेमोठे झुमे फिरतात तेथे धारेचा सरंजाम किती व याचे वस्तु बंदोबस्त कसा राहतो. बिना पोस्त सरंजाम असल्यासिवाय परिणाम नाही. त्यांत खाण्याखर्चाचा कुठारा, निस्स उत्पन्न करावे तेन्हां दिनचर्या लोटावी, याप्रमाणे आजपर्यंत दिवस काढून आहेत. हाली प्रांताचा बंदोबस्त राखण्यास कनिष्ठ पक्ष पाचसात हजार सरंजाम सिवाय सिबंदी असल्याखेरीज प्रांत नाही. येविसीचा विचार होउन आज्ञा जाहल्यास चाकरी करून दाखवण्यास कसती पडणार नाही. सांप्रत सरकार आज्ञेवरून तुम्ही बापू [दिचे] स परमारे लिहिले हे ठीकच केले. तसे मीही इकडून लिहितो. तेथी चाकरीस उजर करणार नाहीत. परंतु मुख्यत्वे सरंजामाची पोस्तगी व निर्वाहाचा अर्थ धडोन यावा. येविसी सरकारास व पारखजीस विनंती करणे तसी करावी.

भेडताजीचे देण्याचा अजमास लिहून सारा ऐवज दुकानचा आहे म्हणोन दर्शविले. त्यास आम्ही तर अमुक ऐवज मंडल्याचा व अमुक दुकानचा हे न मोजतां सारा ऐवज

दुकानचाच जाणोन आहों. तसे मेहत्यांनी आमची लगत दुकानाहून त्यापक्षी आम्हास मेहत्याचे अगल्य नाही. आम्हास मुख्यत्वे कारण दुकानचा ऐवज संस्थानी पडला तो हरतऱ्हेनी पार पाडावयाचा जाणोन माहाळ लाउन दिल्या. त्या माहाळचा ऐवज रदकर्जास लागला असतां मेहत्याचे बोलणे माझा ऐवज धारखाल्याकडे गुंतल्यामुळे माझी बदसाख होउन असा प्रकार वडला, हे बोलू लागला. याजमुळे माहाळचे येवजाची वेवस्ता कसी केली म्हणोन येकदोन वेळ लिहिले, त्यास हाळी प्रेमानंद भाईचे व पारखजीचे म्हणण्यांत दरोबस्त ऐवज घोरले दुकानीचा आहे त्यास ठीकच आहे. ऐवजही देणे दुकानचा व माहाळचाही ऐवज दुकानीच आहे. त्यापक्षी दुकानचे देण्याचें रदकर्ज जाले. मेहत्याचे देण्याचे कलम त्याच पेट्यांत जाले. त्याअर्पी आम्हाकडे त्याचा संबंध राहिला नाही. तसें आम्ही कोठे त्याजविसी गुंतलेही नाही. आतां तो तुमचेच दुकानचा, तुमचा गुमास्ता म्हणवितो. त्यापक्षी त्याची सरमरा करून बऱ्याच करणे तसा करावा म्हणोन सांगावे.

बरकड देशावरचे बोरे वर्तमान ली ते कळले. येथेही याप्रमाणेच एकण्यात आहे. सांप्रत पेंढाराचें पारपत्याकरितां येथोन इंग्रजी सरंजाम दाउद बोदप्याचे मागे गेला. त्याजबदल आपलेही सरकारतून दोनतीन हजार सरंजाम अजम खानसाहेब याजबरोबर देउन पाठविले आहेत. कोण्हीकडे जातीळ पाहावे.

वाळाजीपंत, या समई संस्थानचे बरदास्तीविसी सरदारसाहेबांनी तर निसीमपणे कृपाच केली. परंतु पारखजीनी मुरबीपण्यांत कसर न केली. त्यापक्षी पुढेही सरकार लक्षावये वागण्याविसी तुम्हाकडेन किमपी अंतर होउ नये. तुम्ही अम साहास केल्याचे अर्थ दर्शविले. त्यास हे तुम्ही लेहून नंतर लक्षांत यावे असे नाही. तुमचे शेवाधर्माची शर्तच आहे. तुम्ही निष्ठेनीं वागता. असी श्रीकृपे फलेही प्राप्त होतील. तुम्ही मौजे रामपूर मिडोता येथील मखलासीविसी व चहू माहाळच्या फडणीसीच्या सनदेविसी लीला. त्यास मखलाशा चिरंजीवाचे हातच्या माग जाल्या व पुढें व्हावयाच्या, त्यास फडनीसी व गांवच्या [मखलाशा] मागच करून पाा आहेत. मुबादला कारण त्याही [करून] देतील. तुम्हा परत काय आहे.

कोट्याचे वसुलाच कसं केल. माहाळचा ऐवज गेला तो गेल्याच किंवा कांहींच लिहीत नाही. तर फौजेचा उपयोग व्हावा हे सरदारसाहेबाच लक्ष परंतु केवळ बायु भक्षूण चाकरी करतील की काय? तसा आपला सरंजाम राजमंजूरीचा हे पाहाव. केवळ पत्र

विल्हे हेंच मोक्षास नेत असं नाही. नेळ तप्रापी पोटास पाहिजे, ही विनंती जरूर करून सरभरा व्हावी.

श्रीमंत राजश्री बापूसाहेब चिटणवीस [१] यांनी राजश्री केशवरावजीचे कामाविशी तुम्हास ल्याहावयास सांगितले. त्यास देवरी^{३३} माहालचा बंदोबस्त करून घ्यावा. देसीहून तुमचे बंधुकहून वर्तमान आले. वाद फार देतां परंतु सध्या वाद सांगणार कोण्ही नाही. तुम्हावर सारखा वाक आहे. तुम्ही जे कराळ तें खर. वरचेवर पत्र पाा जाव. नरोत्तम येणार. आला म्हणजे कळेल.

तुम्ही व वृजलाळ दर्त येण्याची उतावळ करूं नय. इकहून सरंजाम मालवे प्रांती जाणार. दर्त गोधर कंप [लांब] झरीवर झुा आहे. आपले माहालाविशी आज खासाहेबासी बोललो आहे. कूंच होउन दाहोदेस गेल म्हणजे आजम कारनेकसाहेब यचि पत्रही घेउन पाा. वरचेवर वृजलाळ पारखाजवळ पत्र धाव म्हणजे पावत जाईल. येक महिन्यामी येतात याजकरितां लािा आहे. हे विनंती.

पौा छ * १ माहे रावळ

पौष शुा ३ शुक्रवार

[१ जनवरी १८१८]

लेखांक [११०]

श्री ! शंकर

[जनवरी १८१८]

पुरवणी राजश्री बालाजीपंत स्वामीस

विनंती उपरी. तुम्ही पुरवणीपत्री मार लिहिला तो कळला. ऐशोस येथही मनस्वी वार्ता श्रवणारूढ होतात. परंतु तुमचे पत्र आले म्हणजे सत्यमिथ्या निवडून भाव ध्यानांत येतो. तुम्हास चौडुकडील वृत वास्तविक तेथ श्रुत होत आहे याजकरितां सविस्तर वरचेवर लिहित जावे. तुमचे पत्राकडे लक्ष लागून राहते व चिरंजीवही [सीताराम रावजी] बारवार लिहितात यास्तव पत्राविशी दिनावची लघीत जाळ नये. इकडोन अधिकोत्तर ल्याहावे मिळोन आम्ही चिरंजीवासह सुखरूप सर्व आहों इतकाच अर्थ. परंतु तुम्ही तेथ दरबारी त्यापेक्षा माहालचे सुटकेच बगैर वरचेवर लिहीत जावे.

(११३) या नांवाची कोन स्थळें सिंदेबाहीत होती. त्यापेकी बहुधा नर्मदेच्या दक्षिणेस असण्याहें हें असावें.

जो राजश्री पुराणिकाबाची रवानगी धारेस केली. ते कुक्षीपावेतो पोहोचल्याचे पत्र आले होते. हळी संस्थानी दाखल झालेच असतील. धारेकडोन पत्रे तुम्हाकडे वरचेवर जातात परंतु तुमचे पत्रच खोकर येत नाही म्हणोन तेथोन लिहितात. त्यास पत्राविसी दिवसगत लावीत जाऊ नये. दिवस प्रकारांतर याजकरिता वरचेवर परस्परें द्रुत समजत जावे.

होलकरसाहेब व कंपनी सरकारचा तह जाग्यावरून संतोष वाटला की, तेथील वकिलाची ^{२२४} तुम्ही चकती घेउन पाठविणार. त्यापेक्षा ती पत्रे आली असतां माहाळ तरी कंपनीकडील सरदार मालकणसाहेब आहेत ते सोडून देमितील. परंतु पुन्हा विवादाचे कळले तसे धारेकडोनहीं तहच खचित [होतो असें] ऐकतो याजकरिता तुम्ही सविस्तर ल्याहावे व चकती पाठवोन माहाळ सुटण्याचा उद्योग करावा.

अजम खानसाहेब [मीर कमाळुद्दीन] याजला दोन अडीच हजार सरंजामानसी नायकवाड सरकारातोन कंपनी वाहादुर याजकडील सरंजामासमागमें रवाना केले आहेत. त्यास उदेपुरा ^{२२५} नजीक जाउन दोनही सरकाचे सरंजाम मागे फिरले. ते पुन्हां रतलामच ^{२२६} सुआ आले म्हणोन ऐकतो. आणखी कोण्डीकडे जाण्याचा इरादा आहे हे समजत नाही. कुक्षीवरून रेवा दक्षिण तीरी जाणार म्हणोन बंदता ऐकतो. मग पाहावे कोण्डीकडे जातील ते तं पाहावे.

१ वाळाजीपंत तुमचे त्रितियेचे पत्र उदास होउन आले ते पाहून बहुत खिन्नता वाटली. त्यास आपल्यास तर मोठा भंवसा सरदारसाहेबाचा. त्याचे भंवसियावर [किबळ] दिवस काढीत आण्डो. तेथ बापू [दिचे] चे चाळीवरून विक्षेप दिसतो. यावरून चिंता मोठी लागली आहे. सुप्रसन्न मर्जी होउन तुम्हावर पूर्वत लोम जालियाची पत्र येईत तोपर्यंत चयेन नाही. पारखजी जबकून निनंती करवावी. [दिचे] यासही मी शिक्षापूर्वक लिहिणे ते लिहिले आहे. [इत्तोतर] आसच करूं लागलियास येथही आणवितो. येतील. परंतु तो दरबार ^{२२७} आम्हांस तोडावयाचा नाही. पुढे त्या दरबाराचे हादूनच आपले कल्याण

(२३४) शिवांच्या दरबारी राहणारा इंग्रजांचा वकील.

(२३५) हे बजोयाहून धारेच्या मार्गातील छोटाबदेपुर होय. [केळांक ११२]

(२३६) बदनावरच्या वैद्यक्येस २४ कोसांवर हें स्थल अद्यत्त तें अद्यापही शिवांचें मांडलिक आहे.

(२३७) पहा केळांक ७६ टीप १७१. फणसाच शिवांची दिवाणगिरी कर्तव्याची होती असें स्पष्टच आहे. अर्थात् ही मनोदृष्टि साहजिकच आहे.

करून घ्यावे ही इच्छा व येक खांशांनी शेवत असावे ही इच्छा. दिवस चालले परंतु कोण्हे काळीही तेच रूप करून बोजवितील.

तुमचे खर्चाची पुरवणी वरचेवर राखीत जावी म्हणोन वारंवार लिहित आहे व आजही ह्या जोडीबरोबर लिहिलं आहे व साडेतीन हजारचिही लिहितो. तुम्ही येणियाची उतावळी न करिता दरबारचे साधन चांगले राखावे. पारखजीसारखे आपले मुरबी आहेत, त्याअर्धी चिंता नाही. राजभ्री प्रेमानंदमाई व यात्रा माधारी कधी येणार हे समजल तसं ल्याहावे. तिकडील पत्राकडे नेत्र लागले आहेत, सुभ्याच काम व सरंजामास खर्चाचे ह्या बंदोबस्त करून जरूर घ्यावा. केवळ बापूवरच मदत आहे असं नाही. येथही सारे रिकामेच आव्हों. केवळ बापूचे नांव करून देतात असं नाही. पांचव्यार आा खास[१] येथे आव्हों. त्यांतून येकजण लष्करांत राहूं, येक खात्रीसिकारीत चाकरी करून दाखव. ह्या उद्योग दाहा वर्ष चालू आहे, आतां तुम्ही त्यास जीव आणिल आहेत व प्रेमानंदासीही मी बहुत तज्हेनी सांगितल आहे. तरी यांचा उपेग जरूर जरूर करावा. बापूच्या [३] तसं हे आम्ही नजर न ठेविली म्हणोन, आसो तुम्ही चिंतांत विकल्प आणू नये व सरकारचे चिंतांतीलही विकल्प काढावा; हे विनंती.

[१११]

श्री १ शंकर

* संवत् १८७४ पौष मा २

[२४ जनवरी १८९८]

राजश्रीयाविराजित राजगान्ध राजश्री

वाळाजीपंत व बळवंतराव स्वामीचे सेवेसी

पो गधुनाथ महिपतराव साधर्ग दंडवत विनंती येथील कुशल ता ७ * १६ माहे रोवळपावेतो सुखरूप असे विशेष. तुम्हाकडोन दोन रवानग्या पत्रे आश्विनमासची घारेकडोन आली ती पावली. ह्या आलीकडे पत्रे येउन सविस्तर कळत नाही, तरी असें नसावे. निरंतरी पत्री संतोषवीत जावे. यानंतर धारकडील बंदोबस्ताचे कचे सविस्तर आरंभापासोन आजपर्यंत तुमचे ध्यानांतच आहे. तेथे विस्तारें काय ल्याहावे. कोणेही प्रकारे दौलत चालवी, नखेडे मिटावे, म्हणोन सारेच दरबारी खुशामती करून हरद निवेदिता कमती न केळी. परंतु सर्वोसर्वत्र नखेडा, काळानरूप राज्यक्रांत प्रकारांतर तेव्हां मोठमोठे दौलतदार सरंजामी यांचा विचार तेथे ह्या अर्थ समजतच आहे. असो;

सांप्रत अजम-कुंपणी सरकार बाहादुर याणी मेहरबानी करून बंदोबस्ताचें योजिल्लें, त्याप्रमाणें सिद्धीस नेले व नेतील. परंतु कारमारांत आयचें ^{२३} नांव हे प्रशस्त पडणार नाही हा भाव भाषणाचा पडला त्यास आपचे नांव त्या दौलतींत पडते समई येथें अजम भाई महजर बाकरसाहेब होते त्याचे कानावर घातले. त्याणीं मुंबईस लिहून मोठे जनराल यांची परवानगी आणून नंतर आम्हास सांगितले. त्याअन्वये आम्ही हें बोधे उचलिलें. त्याजवर मेजरसाहेब इलायतेस जाते समई करनेलसाहेब यांस सोपणूक केली. तेही आजपर्यंत हरयकविसी वरदास्त ठेवीत आहेत व तुम्हीही तेथून याच सरकारांत अर्ज करीतच आहां. तसें त्याणींही कृपा करून बोलिल्याप्रगो तजवीज करीत आहेत. आमचे नांव नसावें ही विक्री कित्येकाच्या लेखनावरून किंवा सांप्रत संवस्थानीं मुख्य व कार्यकर्ते ^{२४} आहेत, त्याणीं आपले स्वार्थासाठीं गैरवाका समजाविला, त्याजवरून नांव तहनाम्यांत लिहीत नाहीत. आम्हास फलकत्याचा हुकुम नाही, हा बाहाना करून नांव काढणार. बापुजी रघुनाथ [दिघे] याचे नांव लिहिण्यास मानस प्रशस्त आहे म्हणोन येथें पत्र दाहापांच वेळेस आली. त्यांनीं उत्तरें मातुश्री [गहिनाबाई] साहेबांनीं व आम्ही जसी ल्याहावी तसी लिहीत गेलो व वरचेवर लिहीत आहों. त्यांनीं उत्तरें साहेबाचें मर्बाचे मानावर टाकून लिहितात. येविसी येथें अजम भाई बालटणसाहेब याचे कानावर घातलें. त्याणीं ही गोष्ट अप्रशस्त म्हणोन बहुत खिन जाले. आणि बोललें कीं, करनेलसाहेब मुंबईस गेले आहेत, तत्रापी लष्करांत साहेबास पत्र लिहून हें सविस्तर लिहितों. त्याजवरून या कार्याविसी बालेटनसाहेबांनीं लेहून आम्हाकडे चकदी[ती] पाठविली. ते आम्ही लष्करांत अजम भाई खानसाहेब याजकडे पाठविली. व खासाहेब यासीहि पत्रें लिहिली आहेत. हीं पत्रें पावण्याचें संधीस खासाहेब यांचा काळ जाला. मागे छोटेसाहेब व सर्फराज अली आहेत. पत्रें देउन बोलणें बालतील. मग काय खुलासा होईल न केले.

सांप्रत [मालकम] साहेबाच्या मुकाम रतलामास होता. तेथून बदनावरास जाणार. तेथें धारहून खासे आदि करून सारे गेले आहेत. तहनामे होणार ते समई कसा पर्याय घडेल तसें पाहाने. आम्ही आज दाहा आकरा वर्षे या कामांत पडोन द्रव्य व सप्तचातु, साहित्य व जवाहिर व कापड, घोडी, उंटे, बैल, तोफा, रथ, गाड्या व गाडे व फरासखाना वगैरे अनेक तरेची साहित्य, दौलत सरदारीसमवे

(१३८) हें पत्र फार महत्वाचें आहे. यायकवाबांच्या धर्तीनें शीताराम रावजी फणसे धारचा कारभार करीत होते. त्याचें नांव पवारांच्या तहातून वगळण्यांत जबाबदारी कोणावर होता याचें सुंदर विवेचन केलें आहे. [लेखांक ११३]

(१३९) बापुजी रघुनाथ दिघे.

पदरची खर्च करोन सावकार सर्वप्रकारे मुडउन जाखोच रुपयाचे पेचांत आलों. ते पेच खासगीकडील सोसून सावकाराचे घोंरांत दिवस लोटितों. तें तापत्रयें कोठवर ल्याहावें. असो. कुंपणी सरकार गंजीवक्ष न्यायनीति, सर्व त्याचे लक्षांत व त्या सरकारातोन कोणाचें वाकडें होउन उछेद जाल्यच नाही व पुढें न्हावपाचा नाही. आमचे पदरचे कारकुनाचें ^{२३६} नांव लिहिण्यांस प्रशस्त आणि आम्ही जाखो रुपयाखालीं येउन खराब जालों तें नांव नसावें । तसें आम्हास बडिलोपार्जित आधार कुंपणी सरकारचा असोन हालीं असें घडो नये. हे वृत्त तुम्हास धारेडून सूचक झाले असेल. ऐशास तेथे कुंपणी सरकारचे वकील आहेत. त्याजला व सरकार सरदारसाहेब व पारखजी यांचे कानावर बालोन तुम्हास कळेल त्या प्रकारेचा काढ करोन आपलें काम आपलेकडेस चालवावें. कुंपणी सरकार कृपा करोन पवार सरकारचे बंदोबस्त करोन देउन तहनामे करितात. त्यांत आमचें दिवाणगिरीचें नांव असवें हें चांगळें. बापुजी रघुनाथ [दिघे] याचे नांव लिहिले असतां सर्व अर्थ लौकिक, व कितेक विचार तुम्हीच ध्यानांत आणावें. आजपर्यंत तेथील वृत्त दीडत मोडली, तुटली, खराब जाली. अनेक प्रकारचे नखेडे सांगता कमती करीत न गेलों. तसे येथील साधेनानीही कागदीपत्री व हरयेकविसी बरदास्त राखण्याविसी कसर केलीच नाही. असें असोन हालीं बंदोबस्त समई हा संशय कां आला ? यांतील अर्थ काय ? तसें आम्हापासोन तिलप्राय न्यून्यही पडलें [नाही.] ही गोष्ट बहुत अजुभुत एकेोन येक क्षण चैन पडत नाही, जाणोन तुम्हास लिहिलें आहे. ' श्रीमंत मातुश्री मैनाबाईंनीं आडून निरोप येय पा. जे बापु [दिघे] माझें चालू देत नाही. आलिकट मुलांची दरदागिना बक्षपात्र निराळाच जमदारखाना करून ठेवतात. आस आरंभल तेव्हां मी येथ कशास राहू ? निघोन येत. याप्रो बापुनीं बाईसीही आरंभील आहे तेव्हां बापुचे आचरण येथ आम्हासी व तेथ ज्याचे म्हणोन तय आपण त्यासी करतो तेव्हां हे आपल्यासही बरच आहे. असो. तुम्ही तेथील वकिलासी सस्त सरदारसाहेबाची भीड घालून आपलें नांवाची कायमता होई आस पत्र घेउन आनं [म] माई सदुरीनसाहेब याजकडे पा. खां साहेब तर हाक जाल. त्याचे बंधु छोटेशाहेब सदुरुदीन हुसन हे आहेत. त्याजकडे पा. येथीलही पत्र घेउन त्याजकडूनच पा आहेत. तेच बोलणें आपले तर्फेंचें बोलत आहेत. आपला आम्हाकडे पा. आगर त्याचें नांवाचा लफ्फा त्याचेंच डाकेंत पा असता पावल. तेही जाब लिहितील. तुम्ही पत्र ल्याहाल त्यांत मी सीताराम रावजी म्हणजे ते समजतील. सर्व बापु [दिघे]स समजुं देत नये. आलिकट पत्र येत नाही, तरी बरचेवर पत्र पाओ जावे. बहुत काय लिहिणें लोम कीजे हे विनंती.

लेखांक [११२]

श्री १ शंकर

* संवत् १८७४ पौष वा ३

[२५ जनवरी १८९८]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता. छ. * १७ रावळपावेतो यथास्थित जाणोन खकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्हा-कडील पत्रे कार्तिकमासची आल्या ता. पत्र न आल्यावरून चिंता लागली होती. त्यास ह्याही मार्गशीर्ष शु. पंचमीच पत्र पा. ते छ. १२ रोजी पावोन सविस्तर मार कळला. दरमाह खर्चाचे आदमासीची यादी पाठविली ती पावली.

ता. मंडावल येथील सुटकेविसी श्रीमंत सरदारसाहेबाची पत्रे देउन मुजरद कारकुनाची रवानगी श्रीमंत होळकरसाहेबाचे लष्करांत पाठविले. त्याची उत्तरे आली नाहीत. परंतु बहुत करून माहालची सुटका होईल म्हणोन मुख्याचे व मुरबीयाचे लोभयुक्त अमयपूर्वक खातरजमेवरून लिहिल्या आन्वये अवगत होउन बहुत संतोष जाला. सरदारसाहेबी मनःपूर्वक लोभ संस्थानावर ठेउन तेथील हद्द दूर करण्याचा अमिमान घरिला आपेक्षा दौलत सुधारण्यास आशंक्य काय आहे. जोपावेतो त्याणी कृपादृष्टीनी न पाहिले म्हणोन त्या दौलतीची दशा या थरास आली. ह्या संस्थानची गृहदशा अनकूल होउन सरदारसाहेबाचे सदयहृदय जाले व पारखजीसारखे मुरबी त्याचा दौलतीविसी अंतःकरणपूर्वक प्रेल्. आहिरणिसी चालू त्याअर्थी तुम्हास तुमचा मनोभाव पूर्ण करूनच रवाना करितील. व तुमचे भ्रमसाहासास येवाधिकारी करितील. माहालविसी धारेडून होळकरसाहेबाचे दैन्यांत पत्रे गेली होती. त्याची उत्तरे तो आव. गाळूनच सरासरी आली. त्यास सरदार साहेबी पत्रे देउन कारकून रवाना केले, त्याअर्थी तिकडील नेढानी जाहल्यास होईल. येविसी पुन्हा-पत्रे कारकुनाची येतील त्याप्रो तेथोन पुरवणी कराळच. ता. मंडावल व डंग गंगराड या चारी माहालची सुटका होईल म्हणोन खातरजमापूर्वक लिहिले. उत्तम आहे. सरदारसाहेब कृपाकरून करितील त्यास चिंत्न लागणार नाही. तुम्ही नेहमी त्या प्रेलांतच आहां. तसे बेरुप्याचे दखलीकरितां आजम कंपनी वाहादुर याचे वकीलकडोन चकती देविणार, त्यास तेथोनच कोण्डी पाठवोन माहालची दखल घ्यावी. सरदारसाहेबी व मुरबी याणी उभय सरकारचे तहनाम्यांत पवार सरकारचेही

कलम लैहून आपले पेठ्यांत घेतले हे फार चांगले जाहाले. त्या दौलतीचे अमिमानीच ते आहेत तेव्हां कल्याण तेंच करतील. अलीकड माहालचे सुटकेचे वगैरे काय जाहले ते समजत नाही, याजकरितां सविस्तर वरचेवर प्रथम पुरवण्यांनीं लिहीत जावे.

घराकडील घरांउ भांर वेगळ्या तपसीलवार लिहीत जावे, पत्राविशीं दिनावची लागती याजवरून लक्ष पत्राकडे लागान राहाते.

माळव्यांतील बंदोबस्ताविशीं घारेचे सरंजामाकडे सोपील त्यास नेहमी तेथ राहून सरंजामाचा निर्वाह कसा होतो व केवळ दोनचार हजारांनीं जावता कसा राहील [?] तर परदेश्याच्या टोळ्या किती कशा फिरतात हे तुमचे लक्षांत आहे. त्यापेक्षां पोस्त सरंजाम असल्याविना आवरू कशी राहती. येविशीं व निर्वाहाचा विचार आला म्हणजे चाकरीस उजर काय आहे. येविशीं प्रसंगोपात नजरेस येईल तशीं विनंती मुरवीं याचे विचारे करावी.

दुर्त बापू रघुनाथ [दिघे] लोणावाड्याकडे फौजमुद्दा येउन सडे पंचवीस खारानसी येथ मेठावयास आले होते. परंतु येथील कारभारी यास प्रशस्त न वाटले. याजकरितां सरकारातोन लौकर जाण्याविशीं निरोप पाठविल्यावरून [पौष] शुद्धा पंचमीस पुन्हां लष्करांत कुटुंबासुद्धा राा केले. ते पुढे निर्वाहाकरितां डोंगरपूर, चासवाड्याकडे जाणार म्हणोन पत्र आले होते.

बो राजश्री सदासिवमठ पुराणिक याजलाही उदेपूर राजपूर या मार्गांनीं घारेस रवाना केले. नवसरी[त] चिरंजीव मुखरूप आहेत. व येथे सर्व लहान थोर सुखरूप आहो. चिंता करूं नये. दरमाहाचे खर्चाची यादी पाा ती पावली. पशास परके त्यलीं च्यार रुपये खर्च कमज्याजती लागती व आवरू प्रतिष्ठे विना दरवारी बोझही पडोन काम होत नाही. त्याअर्थी चौघांवरोबर एकीने राहिल्यानी संस्थानची व दौलतीचीच आवरू आहे, त्याप्रो करणे प्राप्त तसे सर्वा ठिकाणच न्यून्य अविकपण पाहाणे आल्यास व स्थळाची व्यवस्थाही माहित, आपले घर आपल्यास दिसतच आहे. यास्तव आपले आपण पाहून विचार करणे. त्याप्रो तुम्ही बागत आहा व वागणे प्राप्त. येविशीं तुम्हास लिहावे असे नाही. तुमची पत्रे व यादी नवसरीस रवाना केली आहेत. त्याची उत्तरे मागाहून पाठवितो. ^१ तुमचे पत्राकडे नेत्र लागतात. हरहमेशा कासिद येतात. तुमचे पत्र येत नाही. याजवरून मोठे चिंतांणी पडतो. वार्ता अनेक तऱ्हेच्या येतात. असो. वरचेवर पत्र पाा जावे. वाळजीपंत, तुम्हास

दरपत्री लिहितो जे वृदनावरचा वसूल आजपर्यंत रदकर्जात लाउन दिल्या. पारखाकडे मरणा किती व सरकारांत किती हा तुम्ही छडा काढिला नाही. आंबाजीपंत[कंपुवाळे]नीं लाख रुपये दर साल घेतले आहेत. त्यांत तेथ पारखजीस किती आंबाजीपंतानीं दाखविला आहे. वर जो सरकारांत गेला येविसी तुम्ही बोलतच आहां परंतु आंबाजीपंतानीं सरकारांत येक बेरीज दाखविली आणि आपण येक घेतली. याप्रो आहे. पासष्ट हजार जमा बाकी पंचवीस हजार व्यारा च्यार हजार, सुकडी दाहा हजार, सायर व दंड भरपाई वगैरे याप्रो दरसाल घेतल आहे. तेथे किती दाखवीत होत ही चौकसी करून हे तरी च्यावे. आजपर्यंत माहालचे वसूलाचे अमुक केले हे तुम्ही कांहींच लिहीत नाही. माहाल सुटल तसं कर्ज तर फिटल नाही. ज्याचे देण त्याचे खतावर आपल्या उगवण्या आणि जबरदस्त मागील प्रो ऐवज लाउन बावा म्हणतात. मेहताजीचा येक भाग त्याचे तर दिवाळ निघाल. तीन भाग दुकानचे आहे. त्याचे धरण नेहमी आपले येथ गुमास्तेसुद्धा आहेत. हे पुराणिकबाबांनींही पाहिल आहे. येविसी येक दोन दिवस मेहनत करून दाखले काढून आमुक रदकर्जात असं आपल्यासही बोलुवयास ठीक पडेल. इतका जरूर करून उत्तर ल्याहावं. हाली वृदनावरपैकीं रदकर्जास कांहीं लाउन बाबा म्हणतात त्यावरून दरसाल पंचवीस हजार पुराणिकबाबा बोलत आहेत. त्यास वृष्णा तर पनासाची आहे. पाहता त्याचाही अपराध नाही. मुदल तीनपर्यंत मरण आहे. आपण करावयास गेले येक [आणि] जाले येक. याप्रो आहे. परंतु निस्तरण तर आपल्यास आहे व आपल विद्यमानच तीनपर्यंत आहे हे कवी फिटल पहावे. बापु [दिचे] येथ आले होते. परंतु त्याचे बोलण्याचे भाव माझे विद्यमानचा मी केल्या ठेविला नाही. तस माहालीहून येक कपर्दीक मिळावयाचे नाही. बोलण्यांत आले असो त्याचे निराकर्ण करण तस केले आहे. तुम्ही खर्चाची याद पा ती नवसरीस पा आहे. तेथून उत्तर येतांच तुम्हाकडे पातील. शिमारा [१] तेथ घेउन पारखजीसुद्धा देउन तुम्ही श्रीकार करावा. वरचेवर पत्र पा जावे. सुम्याचे काम करून घेतो व खर्चाचही ठरवितो म्हणोन लािा होत ते वर आहे. हे ठरल तरच निर्वाहही होईल. बहुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनंती.

पो छ ९ माहे राखर

माघ शुभा १०

[१५ फरवरी १८१८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळजीपंत खात्रीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशेल ता
छ * ३ माहे राखर इंदुवासरेपावेतो जाणोन खकीय लिहीत जावे विशेष. तुम्हा
कडील पत्रें मार्गसीर्ष शुद्ध पंचमीची आली ती पावोन त्याची उत्तर छ * १८ रावली
रवाना केली ती पावली असतील. अलीकडे पत्र येउन वर्तमान कळत नाहीं म्हणोन
चिंता लागली होती व चोहूकडील वार्ता अनेक प्रकारच्या येतात याजवरून लक्ष तुमचे
पत्राकडे लागोन राहते. यास्तव हली पत्राविसी हैगई न होता वरचेवर सविस्तर कळत
तसें लिहीत जावे. हली पौष शुद्ध. येकादसीचें पत्र पाठविलें ते छ * २९ मीनहूस
पावोन सविस्तर मार कळला. 'माहालचे सुटकेविसी प्रेमांत आहे. या कामाची काळजी
मुरबीसाहेबास बद्धत आहे. त्यापेक्षा चिंता करूं नये. पेशजी मुभेदारसाहेबाचे शेन्यांत
पत्रें देउन कारकून पा होता. परंतु तेथील बलेब्यामुळें दिवसगत लागली. हली
येथील अजम कंपनी बाहादुर याचे वकीलाची चकती मालकणसाहेबास पाठवितो. तसे
वेरसे येथीलही कागद तयार जाले. माहाल जैकरच हस्तगत होईल व बदनावर येथील
ऐवज रदकर्जांत पडला नाहीं. येविसी प्रेमानंद भाई व पारखजी याचे बोलणे बद्धत
जाले' म्हणोन विस्तारे करून लिहिले.

पेशास प्राो बदनावर येथील ऐवज दुकानचे देण्यास धारेहून लाउन दिल्या
त्यापेक्षा माहाली फौज येउन अनेक प्रकारचे उपद्रव करून माहालची खरावी
करितात, याजकरितां पारखजी याणी बाहेल्वारे जफती करवोन हा ऐवज आपलेकडे
दुकानचे रदकर्जातच घेत असतील. हा येक आम्ही संतोपच मोडुन संस्थानच
कर्ज तरी दूर होईल हा काट पारखजीसाहेब याणी चांगला केला म्हणोन स्वस्थ
होतो. हली श्रीमंत सरदारसाहेब याणी कृपा करून पारखजीचे आगलवादीपणास
व तुमचे मेहनतीस येथ देउन माहालची मुक्तता केली याजकरितां दुकानी
माहालचे ऐवजाचा भरणा जसीवाल्ल्यानी किती कसा केला हे तुम्ही लिहिले नाहीं म्हणोन
तुम्हांस येकदोन वेळ रामे मरून लिहीले. कारण पारखजी धार संस्थानचे व आपले
सर्वोपरी अगलवादी, त्यांत ऐवजही त्यांचेच दुकानचा. तेव्हां हा ऐवज परीक्षित

दुकानीच जमा होईल. सरदारसाहेबास पारखीनी सांगितल्यावर दुसरें कोण्ही हजारो समजाविले तथापी मंजुर पडणार नाही. याजमुळे रदकर्जातच एवज पडला हे समजोन आहोंत. हली तुम्ही प्रेमानंद भाईचे व पारखजीचे बोलणे या एवजाविसी बहुत जाले त्यांत पारखीनी लाब्यार होउन एवज परमारे सरकारांत गेला म्हणोन सांगितल्याचे लिहिले. याजवरून स्तब्ध जाले. पारखजीसारखे आगल्यवादी व प्रेन करणार कारस्तानी असे असतां एवज परमारे गेला, तेव्हां उपाय काय ? बरकड पुढें तरी माहाळची सुटका करून कोट्याचे खंडणीसुद्धां विचार करून दुकानचे एवजाची शकल काढणे त्याज कळेसच आहे. परंतु पांच सहा वर्षे एवज दरम्यान वेथें गेला. येविसी पारखजीनी केवळ प्रेल चालवून एवज जाचं देतील असेही बडणार नाही. परंतु संस्थानची गृहदशाच तसी. जिकडोन अमृतवृष्टी व्हावी त्याद्वारे अग्निव्याळा येत गेल्या. याचा दोष कोण्हा-कडे नाही. संस्थानचेच दिवस प्रतिकूल तेथें उपाय काय ? परंतु बदनावर पो एवज सरकारांत तरी किती वर्षास येत होता न कळें. बासष्ट हजार सरकारांत भरून व्यारा वगैरे लाख रुपये माहाली जपतीवाले घेत होते म्हणोन एकतो. त्यास तुम्ही तेथे किती एवज जमा होत होता याची चौकशी करावी [व] सरकारांत जमा करून बाकी एवज दरम्यान गेला तो तरी पारखजीने चौकशी करून व्यावा. वेथें मधीच एवज जातो हे ठीक नाही. यास्तव तुम्हीही शोध करून लिहून पाठवावे. माहाली एवज किती घेतला व सरकारांत किती दिल्या याची चौकशी जरूर करावी. येविसी हैगई करू नय. बरकड एवज सरकारांत गेला म्हणोन पारखजी सांगतात. उपाय काय ?

वेरच्यास ठाणे बसवितो म्हणोन लिहिले [तरी] उत्तम आहे. हा उद्योग तेथोनच होउन महाळ हस्तगत होईल तरीच बरे. दुसरेकडोन महाळ हाती सधसा येणार नाही. यास्तव त्वरेनी तेथेच प्रेल करून माहाळ निखाळस हाती व्यावा.

दुसरे सुमेदार [होळकर] साहेब याजकडील माहाळ सुटण्याविसी कंपनी बाहादुर यांजकडील वकीलाची चकती पाठविणार [तरी] उत्तम आहे. जसे नजरेस येईल त्याद्वारे माहाळ हाती व्यावे. याजकरितां तुम्हांस काय ल्याहावे. अहिरनिसी तुम्ही या कार्याचेच उद्योगांत आहात. परंतु प्रसंग वेळ पाहून त्वरा होईल ती चांगली.

उभये सरकाराचा तहनामा वर्त मोहगम राहिला, त्यास उपाय काय ? ठरण्यांत येईल ते समर्थी सरदारसाहेबास व मुरवी यांजला त्या सरदारीचे अगल्य आहे व प्रस्तुत कृपावृष्टी सनाह ठेवितात त्याअर्थां हेही कलम उगवितील, परंतु असे पडते कितीक दिवस राहणार हे लिहावे.

तुम्ही 'दुर्ल' येण्याचा वेत रहित करून तेथेच राहिला हे फार चांगले केले आणि इतक्यांत येण्यासारखी तुमची कामे तरी कोणती उलगडली. येक बदनावर मात्र सुटल. त्यास बाकी माहाल तुम्ही तेथे राहिल्या विना सुटणार नाहीत व पारखजीसही सरकारांत विनंती करण्यास तुम्ही असल्याने बहुत उपयोग आहे. त्यापेक्षां राहिला हे उत्तम केले. तुमचे खर्चाचे पुरवणेविशी धारेस श्रीमंत मातुशी [मैना] वाईसाहेबास लिहिले आहे व आणखीही लिहितो. तसेंच लष्करांत बापूस लिहितो.

बापू लोणावाड्याचें मुकामीहून येथे सडे येउन भेटून गेल्याचे पेशजी तुम्हास लिहिलेच आहे. लोणावाड्याहून डोंगरपुराकडे गया कोंटाचे म्हा गेले म्हणोन परभारे एकतो. आलीकड पत्र आले नाही. मारनिले सरदारसाहेबाचे माहाली उपद्रव करितात याजमुळे तेथ तुम्हास शब्द ठेवितात. येविसी फौजवाल्यास लिहिले असतां उलटे रागे भरून लिहितात म्हणोन लिहिले. त्यास हली बदनावर सुटल्यावर मुलखगिरीस निवाल्यावर सरदारसाहेबाकडील माहाली उपद्रव दिव्हा असे वाटत नाही. दाउद व झाळोद येथ मेजवानी खर्चाबद्दल कांही घेतले असल्यास न केले. परंतु समजण्यांत आले नाही. मारनिले येथ आले तेव्हां येविसी समक्षही बहुत सांगितले आहे. जे हली सरदारसाहेब कृपादृष्टी ठेवून छेम करितात त्यापेक्षा हा विचार करूं नये म्हणोन बहुत प्रकारे सांगितले. व त्याचेही लक्षांत नाही असे नाही. तसे सरंजामाचे निर्वाहास जागा तरी कोणती आहे. सारे माहाल सुटले असतां सहजच तेथील तेथ निर्वाह करितील. तुमचे लिहिण्याचा राग मानून उलटे फजीत करून लिहितात. त्यास [दिवे] किंचित पराक्रमाची व जातीचे कर्तुवाची अहंता बागवितात. पहिली नजर कमी राहिली असे मानही दृष्टोत्पत्तीस आले. अस्तु. ज्याची निष्ठा त्यास तारख मारख आहे. येथोनही तिकडील माहाली उपद्रव करू नये म्हणोन मारनिलेस लिहितो तसेच तुमचे खर्चाविशीही लिहितो.

तुमची पत्रेनवसरीस रो केली. तुम्हाकडील पत्रें लौकर येत जावी म्हणोन बरचेवर लिहिले येतच आहे. यास्तव पत्रें सत्वर पाठवीत जावी. ब्रजलाल पारखाची रवानगी धारेस पत्रें देउन करणार उत्तम आहे. तुम्ही लिहिल्याप्रो पारख मारनिलेविशी मीही येथोन धारेस लिहितो. नरोत्तम येथे येउन दाखल जाला.

१ सरदारसाहेबाचे माहाली उपद्रव करू नये म्हणोन येथे स्वच्छ सांगितले आहे. तुम्ही गेल्यावर [दिवे] बहुत फिरले नाहीत. तस बदनावर सुटल्यावर तर नाही. आतां कामाविसदार उगाच गिला लिहितील तस तुम्ही स्वच्छ बोलाव, खरे करून याव. तेथे

पूर्ण कृपा तुम्हांवर हे पाहून कोण्हास सहन होत नाही. इतक वास्तविक आहे. झोद वगैरे हें [महाल] तर भवासीच आहेत. गोदर पंचमहालांत बालाग्र उपद्रव केल्या नाही. तस राजश्री कृष्णाजी लुगड याच सख्यच आहे. अलीकड कमविसदार फिरला म्हणोन ऐकतो. धारकडून तुम्हास मालव्यातील वर्तमान समजत असल. मेहतांचे प्रेमानंदाच येथ आल्या वि[ति]रिक्त तुटत नाही. कारण प्रथम आपण पंचवीस वीसदा घेतल त्याचे हुंडणावळसुद्धा नासष्ट जाले आहे. ती रकम याजकडे मुजरा घेतात. त्यांत याजकडे संबंध नाही. आतील बीज हे आहे. मोठे दूकान तेव्हां दाद लागत नाही. इतक आहे. इकडील हृत तुम्हास व्या[ह]ा व तर तुम्हास सार तेथ दिनचर्येचे समजतच आहे. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [११४]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ फाल्गुन शुद्ध ८
[१५ मार्च १८९८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळजीपंत खासीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडबत विनंती उपरी. येथील कुशल ता ७ * ७ माहे जावळपावेतो जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. आपण माघ शुद्ध द्वितिया व त्रयोदसी व वष त्रितिया या मितीची पत्रे धारेकडोन पाठविली ती आजुकरने पावोन सविस्तर मार कळला.

बेरशाचे दखलीकरितां तेथोन कारकुन रो केल्या. उत्तम आहे. तसे साहेबाची चकती घेउन ताल मंडाबलाविशी पाठविणार त्याप्रो पाठवावी.

येथडी ताल मंडाबल व बेरसे वगैरे पवाराचे माहाल उमय सरदाराकडे आहेत, तेथ पवाराकडील ठाणी बसवोन देवावी म्हणोन श्रीमंत राजश्री बाबासाहेब याणीं अजम भाई करनेलसाहेब यांस आज्ञा केल्यावरून त्याणीं माळवे प्रांती मुखत्यार माळकनसाहेब आहेत त्याजला चकती दिली. ती धारेस रो केली. तेथोन त्याणीं जिवाजी बहीरव [माडकर] याची रवानगी माळकनसाहेब याचे लष्करांत करून पत्र पाठविले आहे. मारानिले पावोन उत्तर काय जाहल्याचे समजले नाही. समजल तसे बाबासाहेबास श्रुत करावयास येईल.

धारेकडील सविस्तर परस्परं तेथील पत्रावरून कळतच असेल. येथे फारनेल साहेब याणी कनिष्ठचें हाताने बोलणे लाविलें, जें पवार सरकारचा व कंपनी सरकारचा तह असावा. त्याजवरून आम्हीही उत्तरें केली. विषाद पहिला कधी होता तें नवीन तह व्हावयाचा आहे. [मैना]बाईंनी मुखस घेउन जाउन मालकनसाहेबास भेटावें, त्यास मूल [रामचंद्रराव पवार] अज्ञान, बाई तरी बायको माणुस, तेव्हां त्याणी तेथ जाउन काय बोलवयाचे आहे [?] त्या दौलतीचा आगत्यवाद पहिलेपासोन गायकवाड सरकारास आहे. ती दौलत यांच्या भाच्याची. त्यापेक्षां तह करणें व बोलणें तें बाबासाहेब बोलतील, याप्रो उत्तरें केली व बाबासाहेब याणीही माहलीं ठाणीं वसवोन बावी म्हणोन पत्र देविलें. ते समई त्या दौलतीचे आगत्य मजला आहे, याजकरितां तुम्हीही पत्रें देउन माहाळ हस्तगत करून घ्यावे म्हणोन पाच प्यार वेळ कारमारीसुद्धां याजला रागें भरून सांगितले. तेव्हां पत्र साहेबांनीं खातरजमा करून दिले. हल्लीं तहाचे बोलण्याचा उपक्रम निघाला. निकडी करितील तसे बाबासाहेबाकडोन बोलवितो.

सरदारसाहेब याचा लोभ आहे म्हणोन लिहिले. याजवरून संतोष वाटला. तुम्ही काळदेश पाहून कोणती उतावळी करीत नाही हें उत्तम आहे. माहाळचें सुटकेची जल्दी न करावी, त्यास सरदारसाहेबी वदनावर कृपा करून सोडील तसे वैरशास कारकुन पाठविला त्यापेक्षां तीही जागा हस्तगत बहुत करून जाली असल. होळकराचे दरबारी बखेडा, ईंग्रज बाहादुर याणीं सला करून ताळ मंडावल वगैरे माहाळ सिखानद्याकडे ^{२४०} जाहागिरीस लावून दिल्याचे समजलें. त्याजवरून बाबासाहेबीं इकडोन पत्र देविलें. तुम्ही चकती पाठविणार ती हातीं आल्यास ठीकच जाले. कोण्डीकडोन माहाळ हस्तगत जाले पाहिजेत. वरकड सरदारसाहेबाचा विचारासिवाय दुसरा विचार इकडील नाहीच नाही.

तेथें पहिल्याप्रो बखेडा उत्पन्न होउन मुरबी ^{२४१} श्री मथुरेस जाणार. समागमे तुम्ही जाण्याचे योजिल तें ठीकच. परंतु मुरबी गेले असतां दरबारीं आपलें आगत्यवादी कोण्डीच नाही. मुख्याचा आंतःकरणपूर्वक लोभ खरा. परंतु समीप कोण्डी पाहिजे. याजकरितां प्यार दिवस तुम्ही जाण्याची उतावळी करूं नये. दिवस प्रकारांतर याजकरितां मुरबी याचे विचारे तुम्ही मागे रहावे. श्रीकृपेने मुरबीही लोकर येतील. त्याजविना

(२४०) होळकराकडील पेंढाऱ्याचा पुढारी गफूरखा [नवाब जावरा] पहा केन्नाक १ दीप ४, ५.

(२४१) गोकुलजी पारब.

[तेथील कारमार] चालण्याचा अर्थ समजतच आहे. व्यर्थ बखेडा मात्र करितात. अस्तु. मर्जी प्रसन्न राखून कारण ते करावें.

तुमचे खर्चाची काळजी बापू [दिघे] याजलाही फार आहे. त्याणी तुर्त पाठविण्याची तजवीज करविली होती त्याप्रो पाठविलेंच असल अथवा लौकर पाठवितील. चिरंजीवाचें नांवानी कृपा करून मकर संक्रमणाचे पत्र पाा ते पावले. सर्व प्रकारे आधार भरवसा त्याचा राखोन दिवस काढीत आहों. इकडील अधिकोत्तर ल्याहावे असें नाही. जो क्रम आहे तोच आहे. गांवाकडील वृत्त तुम्ही लिहिले तसेंच येथही समजण्यांत येते. परंतु तुम्हास संगीत वास्तविक समजते, याजकरितां वरचेवर लिहीत जावे.

तुम्ही मुरव्याबरोबर यात्रेस जाणार. परंतु आपले दिवस तस नाहीत. बेरसे ताल मंडाबल येथील सुटका होणें [बाकी] तेव्हां मुरव्याजवळच राहव. [बलवंत] रावही राहतीलच. सुटका माहालची जालियावर तूर्त तेथ राहण्याचे कारण नाही. सोबत पाहून यावे. वरचेवर पत्र पाा जावे. बहुतेक काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

पो छ २ माहे जाखर

छा चैत्र छुा ४ गुरुवार

[९ अप्रेल १८१८]

लेखांक [११५]

१ श्रीशंकर * संवत् १८७४ फाल्गुन वा ९

[१० मार्च १८१८]

राजश्रियाविराजित, राजमान्य राजश्री

धाळाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो १ धुनाथ महिपत कृतानेक विनंती उपरी. येथीलकुशल ता छ २२ माहे जावळपर्यंत क्षेयरूप असो विशेष. तुम्हाकडून माघ छुा ३ पत्र आले. त्या अलीकडे पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. तरी एस नसावे. सदैव पत्र पाा तिकडील वृत्त लिहीत जावे. तुम्हास वारंवार लिहितों जे तेथच चडकडील वृत्त येत [तस] आम्हास येथ कांहीं येक समजत नाही. परंतु तुमचे पत्र मासपक्ष दोन मास पत्रच येत नाही. येथून येक जोडी जी पेशजी तुम्हाकडे पाा होती, तीच पो आहे. तीही आली नाही. माघमासी येथून रवाना केली आहे. तिजलाही पावणे दोन महिने जाले. तीही आली नाही. त्यास ती जोडी तुम्हास पावली न पावली हे लिहून पाा.

माहालसंबंध कसं ठरलं. कुंपणी सरकारांनीं कपूर [ग] खान व फोटेवाले वगैरेस माहाळ छानन दिल्ले आहेत. त्यास तुम्हाकडील कारकून व जिवाजी बहीरव [नाडकर] घोरस पाा आहेत उभयेता आजम मालकमसाहेबजबळ आहेत. परंतु उत्तर देत नाही. मा पाहावे कस होईल ते. परंतु दैव दुर्दिन हाती आले ते घेउन दुसरियाची इच्छा करितात. याप्रो आहे. असो. तुमच चालळ तोपर्यंत प्रयेल करावा. आम्हीही येथ प्रयल करीत आहों. घडेल तसं मागाहून लिहितो.

वरकळ मागाहून लिहितो व चोभाजी मुखजवानी सांगता कळेल. चिरंजीवा [सीताराम रावजी] चे लग्नाचा प्रयल येथ करीत आहों. येथ येण होउन प्यार गोष्टी श्रीमंत [गायकवाड] व श्रीमंत मातुश्रीसाहेब व कारनेकसाहेब सांगतीळ तेव्हां व्हकार येईल. याप्रो आहे. बहुत काय लिहिणें ओम कीजे विनंती.

लेखांक [११६]

श्रीशंकर

पुरवणी विनंती विशेष. तुम्ही पत्रें पाठविलीं तीं पावलीं. आपलेकडील दूत अलीकडे कसें हे समजण्यांत येत नाही. याजकरितां सविस्तर बरेचबरीं ल्याहावे असें उभयता पारखजीचें मानस म्हणोन ला. आस सांप्रत आम्ही कसया अडचणींत, कोणता प्रसंग प्राप्त हे लेहून कळवावें असें नाही. येथील अहवाल सर्वांस माहीतच आहेत. स्थापकी अधिकोत्तर काय लिहावे ?

तुम्ही देशावरचें भाव लिहिलें. त्यातोन कितेक मिथ्यापवाद. तिकडे बंडाची बातही नाही. ते उपद्रवाप कोण करितो ? मुख्य ठिकाणीच प्रसंग पडल्यामुळें कांहीं येक बंडाचे वगैरे कोणेही मोठे माणसाचे कृतीच आशय नाही.

भागानगर प्रांतीचा भजकूर तुम्ही लिहिला त्यांतील कांहीं येक अर्थ नाही. सांप्रत परस्परे अत्यंत दोस्ती होउन सर्व प्रकारे मुस्त्यापी सोपोन त्याणी दरमाह खर्चाची नेमणूक करून घावी. त्यांत सर्व परिवार ल्वाजिया सांगालोन स्वस असावे, असें ठरून बंदोबस्त खातरखां जाण म्हणोन ऐकण्यांत येते. याचा दाखला तुम्हास तेथे यथातथ्य लेखपत्र यांनीं असेल तो खरा. याप्रोच सर्वत्र ठिकाणी [इंग्रजांचा] उद्योग ज्यारी आहे आत्मकार्यार्थ अर्थें प्राण सादस करून सर्वाकर्षण करण्याचे निचारे उत्कंडित किती आहेत, हें सर्वांस प्रसिद्ध दिसतच आहे. व हाळी बंगाल्याहून कोण्ही मातबर सरदारबराबर पंचवीस तीस हजार सरंजाम देउन रवाना जाले. ते नागपुराचे मार्गे लौकरच बराणपुराचे सुमारे येणार असे वर्तमान त्याजकडीलच लेखानिसी ऐकण्यांत आले आहे. स्वतःच दाखल

होतील. नंतर कोणतेही कृतीची शंका नाही. श्रीसत्त सर्वत्र असेंच जालियास उपाय काय ? आम्हासारख्याचा तर परिणामच नाही. प्राप्त प्रसंगावर नजर ठेउन जातील तसे दिवस काढीत आहो. याजपेक्षा अधिकोत्तर ते काय ल्याहावे. भागानरचे वर्तमान ऐकीव लिहिले आहे. यद्यपी हल्ली असे जाले नसलियास दोहोंचहू महिनियाचे अवकाशे सर्व होईल. याची आंती किमपी न ठेवावी.

बंगाल्याकडून लाट सरंजामसुद्धा पैढान्याच्या पारपत्याच्या निमित्तानी पोख्त सरंजामी येत आहेत. ते नागपूरच्या अथवा कालपीकडून येतील असे चिन्ह दिसते. ताजे ऐकण्यांत आले की, मोसल्याकडून गढे मंडळ मागून घेउन तेथे आपले सरंजामाची मजबुदी करितात. तेव्हां श्री रेवाकाठा उभयतीर व मोपाल, राहतगढ, सुरंज, मेळसे वगैरे बुंदलखंडाच्या लगत्यापासून सातपुड्या तहद बराणपूरपावेतो पैढान्याच्या वस्त्या तितक्याही गढे मंडळेच्या बंदोबस्तानी अर्थात् उडोन जातील. मैदानांत पडलियावर चहूकडून सरंजाम जाउन पारपत्य करितील. नंतर खातरखां बंदोबस्त जेथील जसा करणे तसा करितील असे चिन्ह दिसते. कारण विना पोख्त सरंजाम छातीवर असल्यावाचोन दावानेच मतलब हसल होणार नाही. सत्यमिथ्य ईश्वर जाणे.

धारसंमंची त्यासी रुजू होणे [तर] हें यत्पूर्वी जालियास फार चांगले पडेळ. काकासाहेब प्रेल्हांत आहेत. सविस्तर तुम्हास लिहितील. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [११७]

श्री ! शंकर * संवत् १८७४ फाल्गुन वा १४
[४ अप्रिल १८९८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळजीपंत व बळवंतरावजी स्वामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महीपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता छ * २७ माहे जावळपावेतो जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. तुम्हाकडील पत्रें माघ वष त्रयोदसीची घारेकडोन आली. त्यांत ताल मंडावळ व वेरसे या माहालचे सुटकेचा विचार लौकरच होईल. आजम कंपनीसरकारचे साहेबाकडील चकती आणविली. ती आली म्हणजे कारकुनाची रो करितो म्हणोन लिहिले होतेत. त्या अलीकडे पत्रें येउन वर्तमान कळत नाही. लाजवरून चिंता लागली आहे.

इकडोन मुजरद जोडी माहालची सुटका लौकर करून घेण्याविशी व येथही माई अजम करनेलसाहेब रिसीदेंत बाहदुर याणी मेहरबानी करून माहली पवार सरकारची

ठाणी वसवोन घापी म्हणोन अजम माळकणसाहेब माळवे प्रांती आहेत, याजला पत्र दिले होते, ते घारेस रो केले. तेथोन पत्र देउन जिववा बक्षी [नाडकर] याजला [माळकर] साहेबापासी पाठविल्याचें लिहिले आहे. त्यास ती जोडी अद्याप परत आली नाही. याजवरून चिंता लागली आहे. घारेकडोन येक दोन पत्रें पाा ती पावली असतील, परंतु आलीकडे माहाळचे सुटकेचा विचार कसा काय जाला हें समजत नाही. तुमचे पत्रास दिवसगत लागण्याचे कारण काय याचा विचार करीत आहों. दरम्यान श्रीक्षेत्र मथुरा येथही तुमच्या यात्रेस जाण्याचा बेत होता, मग तिकडे गेला किंवा काय हें समजत नाही. जर करितां बालाजीपंत, तुम्ही गेला असल्यास बलवंतरावजीचे तरी पत्र यावें की नाही ? परंतु उभयेताही गेला न कले. बहुत करून रावजी गेले नसतीलसे वाटते. अस्तु. जोडीची रवानगी करून माहाळची व्यवस्था सविस्तर ल्याहावी.

जिववा बक्षी साहेबापासी गेल्यावर उत्तर काय जाले हे अद्याप समजले नाही. समजल्यानंतर पुन्हा भाई करनेलसाहेब याजला जाहीर करून पत्र बावयास येईल. परंतु काय [आलें] तें समजलें पाहिजे. तुम्ही तिकडोन प्रेल करीतच आहांव त्यापेक्षा साहेबाची चकती आणोन राा केली असेल. नसल्यास लौकर करावी. आणि पत्रें जखद येत गेली म्हणजे सविस्तर समजोन बोलण्यास ठीक पडते.

वरकड येथील अधिकोत्तर ल्याहावेसे नाही. येथ व नवसरीस चिरंजीव आदि करून सर्व सुखरूप आहो. साल मा वैशाखमासी शुद्ध पक्षांत चिरंजीवाचे लग्नाचा विचार जाला पाहिजे, येविसी श्रीमत येजमानसाहेबास व भाई करनेलसाहेबास विनंती करीत आहो. लग्नाचा विचार येथ आल्या विन बढतच नाही. त्यास श्रीरूपे करून काय बडल ते मागावून लिहितो. लग्नाविसीचे आगल येजमानास व पाहेबास बहुत आहे. त्याअर्थां केल्यास त्याचा लौकीक आहे. तुम्ही आपलेकडील सविस्तर लिहून पाा घारेहून पत्रें तेथील व्यवस्तेची वरचेवर येतच असतील. उज्येथिनीची डाक व येथील घारकडील जोड्या नेहमी वाळू असतां पत्राचा अभाव. इकडील पत्राचे जाब देण्याचेसुद्धा मानसिक असते. कोणते कार्यांत निमग्न आहांव हे लिहून पाठविणे. माहाळचे कसे काय जाले हें लिहिणे. बहुत काय लिहिणे खेम कीजे हे विनंती.

पो छ १७ माहे जाखर

डाा चैत्र वष ४ शुक्रवार

[१४ अप्रेल १८१८]

लेखांक [११८]

श्री १ शंकर * संवत् १८७५ वैशाख शुद्धा ११
[१६ मे १८१८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत व राजजी खात्रीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव सां दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशेल ताळ * १० माहे रजवपावेतो जाणोन स्वकीय कुशेल लिहीत जावे विशेष. तुम्हा कडील पत्रे चैत्र शुद्धा पोर्णिमा व वष येकादसी या दोनही रवानग्यापत्रे धरसे आली. ती अनुक्रमे येथे मुजरद पावली. पत्रांतील लेखनार्थ राजश्री बापूचे पत्रासह कळला. बेरशाविशी उद्योग करून दखल न्हावी तो दरम्यान जमींदार काफर याणी अंबाजी सखाराम [कंपुवाले] यासी मिळोन वखेडा केला. परंतु त्याचीही पुरवणी येथोन करविली आहे. आपेक्षां तेथील दखल लौकरच होईल म्हणोन लिहिले.

त्यास बाळाजीपंत, माहालचे सुटकेविशी तुम्ही भगीरथ प्रेत्न करण्यात कसर न ठेविली. दिवसमहारास, प्रकारांतर याजमुळे वेध उत्पन्न होतात. ताल, मंडावर हे महाल नाहक हिसक्यांत पडले. कोण्हाचे महाल कोणास देतो ते फिरविले असता गैरबाजवी होईल म्हणोन [ईंग्रज] इनसाफ पाहातात. परंतु मुळी बाजवी इनसाफच कोणता केला, हे कोण पाहातो ? जरूरदस्त व्याहतील ते करतील. तसे तुम्ही प्रेल्नात आहांच परंतु हा विचार दीर्घ प्रेल्नाकर गेला. सा माहालची सुटका र्त होती असे नाही. बोधाखाली घडेल ते खरे, परंतु बेरशाची तरी दखल लौकर होउन निर्वेध चालल्यास बदनावर व बेरसे मिळोन र्त चालेल. रदकर्जाची शेकल थोडी वडुत निघोन संस्थानची दिनचेर्या चालेल यास्तव वडुत करून तुमचे लिहिण्याचे भावावरून पाहाता आजपावेतो दखल जाली असेलच. नसल्यास येविसीचा उद्योग त्वरेनी करून माहाल हस्तगत करून घ्यावा.

दुसरे कंपनी बाहादुर याजकडील वकीलाची वदली होउन अजम इण्टुरसाहेब आले. त्याची मेट होउन परस्पर बोलणे जाल्याचे व त्याणी आगलवाद् दाखविल्याचे व करनेल साहेब याचे पत्र आले असता वेदोक्त करून देउ म्हणोन भाव दाखिला. यास्तव पत्र घेउन लौकर पाठवावे म्हणोन विस्तारपूर्वक लिहिले. त्यास तुम्ही त्याचे मर्जीप्रो मेट घेउन संस्थानचा पूर्व अहवाल जाहिर केला त्यातच त्याणी इकडील वार्ता पुसल्यावरून तुम्ही जाहीर केली. हे ठीकच आहे. बरकड पाहातां सा लोकाची चाल येक मतलबावर. सर्वानी दृष्ट ठेउन आपआपले जातीचे कृत्याचा काठ करावा त्याचे पोटी मिष्ट भाषण

अथवा रोप जेथ जसा दाखविणे तसे समयविशेष दाखवोन मतलब साध्य करावा. जे करणे ते आपले स्वहित पाहून करितील. गोड बोलल्यामुळे आपण त्याचा भरवसा काय मोजावा. त्याचा सर्वांचा विचार व साधन येकच असते. तसे आपणही गरजवंत, लाचार तेव्हां त्याचे कसपपी लागणे म्हणतील त्या नादानी वागणे प्राप्त आहे. त्यापेक्षा ते जेभ दाखवितात त्याप्रो तुम्ही तसाच खुळासा दाखवोन त्यासी वागत जावे. पत्रानिशी लिहिले त्यास येथील रिसीदेंट घोरयास २२ गेले त्यास पंधरा वीस दिवस जाहले. अद्याप आले नाहीत. परस्पर मुंबईसही गेले. तेथ सारे टोप[पी]कर येकत्र होउन कोसिल होत आहे म्हणोनही ऐकतो. त्यास करनेलसाहेब येथ आले म्हणजे कानावर घालोन पत्राचा प्रेतन करितो. हाती आले म्हणजे पाठवावयास विळन करणार नाही. येविसी येजमानासही श्रुत केले आहे परंतु साहेब आल्याविना काय करावे ? याचकरिता धारेचा कासिद प्यार दिवस ठेउन घेतला आहे.

राजश्री पारखजीस मधुरेस २४ जाण्याकरिता सरकार परवानगी होउन निरोप आला होता त्यापेक्षां ते गेलेच असतील, तेव्हां स मागमे तुम्ही जाणार होता. ते गेला किंवा तेथच आहां न केले. जर करिता गेलाही असला तरी पुन्हा मागती लौकर यावे.

करनेलसाहेब येथ येताच बहुत करून पत्र घेउन पाठवितो. नच दिल्यास उपाय नाही. तुम्ही चौहकडील घोरणे राखून वागत आहां हे बहुत योग्य आहे. सर्व गोष्टीने पहिलेपासोन माहीत व सावधतेविशी दक्षच आहां त्यापेक्षा विस्तारेकरून काय लिहावे.

तुमची पत्रे येतात ती बरचेवर नकसरीस रवाना करीत असतो. तुम्हाकडील पत्रास दिवसगत लागली म्हणजे लौकर पत्रे यावी म्हणोन त्याचा लेख येत असतो. हली तुमचे बराकडील कांही समजत नाही. येकमुखीच वेव्हार जाला आहे. पुढे काय होईल ते पाहावे. तुम्ही आपले संतोषाचे वगैरे सविस्तर लिहीत जावे. सारेच लक्ष तुमचे पत्राकड लागून राहत आहे.

चिरंजीव राजश्री [सिताराम] बाबासाहेबाचा पुनर्विवाह साल मजकुरी व्हावा त्याचे तरी मानस करण्याचे नाही. अगोबरच वृत्ति निरपुई, त्यांत सोवती अनाबाईसारखे

(२४१) भावनगरचे दक्षिणस असलेले बंदर.

(२४२) शिवांशी होवटचे विठ्ठल पढल्यामुळे गोकुल पारख शिंदेबाही सोडून इंग्रजीत गेला त्या वेळी त्याने अलोड गंगती बरोबर नेली अशी अख्यायिका आहे ती संधी हीच होय किं काय हे संध्या संगत नाही.

रत्न गेले याजमुळें उदासीनता बहुत परंतु बाहात्कारे व्यंग तिलमात्र न दाखविता वागतात. परंतु लग्नाविशी मर्जी नाही. याजकरिता येथ आणोन येजमान व दोस्त वगैरे याच्या मीठेनी लग्न करावे म्हणोन गुापासोन प्रेत्न करितो. येविसी येजमानाचही मानस संपूर्ण. परंतु कारभारी वगैरे याचे रुचीस न येई. तेव्हां येजमानानी तेथच लग्न करावे म्हणोन शेफतपूर्वक पत्रे देउनी मुराळ नारायेण व बंधुसाहेब चीटणीस याजला समजोन सांगण्याकरिता पो. तिथीचा नेम काळ दसमीचा होता. पुढें अनाबाईचे वर्षश्राद्ध परवा चतुर्दसीस आले. त्यापूर्वी हा उद्योग व्हावा. वधूही देसीहून आणविली आहे. येथोन चिरंजीव माई व सौवती चिमाबाई व चिरंजीव जावई याप्रो रवानगी केली आहे. बहुत करून श्रीकृपे दसमीस कार्यसिद्धी जाली असल परंतु अचाप पत्र आले नाही. पत्रें आल्यावर मागाहून लिहितो. येथ येण होईल म्हणून बहुत प्रेन केला परंतु तेथील अबोदक न सुटले. येजमानही बहुत कळकळ करितात परंतु उपाय नाही.

दसमीचे लग्नामुळें मघले चिरंजिबाचा व्रतबंध छुा पंचमीस उरकोन घेतला. येकाच दिवसाच निश्चय होउन जसा तसा दोरा गळ्यांत घालोन घेतला. मुंज झाल्याविना लग्न होउ नये व लग्नही वर्षश्राद्ध जाहल्यावर पुढे दोन वर्ष करिता नये. असी अडचण याजमुळें निकळ करून प्रयोजन करून घेतले. वरकड येथील अधिकोत्तर ल्याहावेसे नाही. तिकडील सविस्तर वरचेवर लिहीत जावे. बैरशाची सुटका जाहल्याचे लेहून पा. ।' बहुत काय लिहिण लोम कीजे हे विनंती.

पो छ ९ माहे सावान

छा जेष्ठ शुभा ११ रवीवार

[१४ जून १८१८]

लेखांक [११९]

श्री ।' शंकर

[१८१८]

यादी माहाल याप्रमाणें धार संस्थान येथील छुा समान अशर मयातेन व अलफ.

१ प्रो वदनावर येथील दखल जाली.

१ प्रो बैरशे येथील दखल जाली नाही ती करून घ्यावी.

१ प्रो ताल मंडावल येथील सोडचिठी होळकरसाहेबाकडोन करून घेउन माहाल हस्तगत करून घ्यावे.

१ इंदगट, खातोली, वगैरे गाहाल यादी पेशजी धारेहून तुम्हाकडे आलीच आहे त्याप्रमाणें मोकळीक करून घ्यावी

१ प्राो आगर व सुनेल हे दोन माहाल पेशजी पवार सरकारचे जहागिरीतील कैलासवासी भैरवंतराय यावासाहेब पवार याचे कारकिर्दीत बोडेकर यास गभर खाराचे तैनातीत काउन दिले. ते मारनीलेकडेसच बहिवाटीत चालले. हली श्रीमंत सरदार साहेबांचे जप्तीत आहेत. याची सोड होवोन पवार सरकारांत करून घ्यावे. येविसी पेशजी तुम्हास धारेहून श्रीमंत मातुश्री [मैना]वाईसाहेब याणीं लेहून रुचविलेच होते. त्यास हली येविसी आगलरूप उद्योग करून गाहाल हस्तगत करून घ्यावे. हा समय गेल्यावर पुढे होणें कठिण. याजकरितां हें जरूर स्मरणपूर्वक बोलोन कार्य करून घ्यावे.

लेखांक [१२०]

श्री १ शंकर * संवत् १८७६ वैशाख वा ३
[१२ मे १८९९]

राजभियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत [वाकणकर] खापीचे सेवेसी

प्राो रघुनाथ महिपतराव साधंग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशेल ताा छ * १७ माहे रजवपावेतो जाणोन स्वकीय कुशेल लिहीत जावे विशेष. तुम्हाकडील पत्र प्यार पांच महिने येउन वर्तमान ^{२४} कळत नव्हते त्याजवरून अपूर्व वाढोन चिता लागली होती. तो हल्ली तुम्ही ग्वाल्हरीहून निघोन शाहाबादचे ^{२४} मुा येउन राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिचे] याचे नावानी पत्र पाा तेच येथ आल्यावरून तुम्ही तेथोन निवाळा असे समजले. त्यास हल्ली धारेस दाखल होउन श्रीमंत मातुश्री बयासाहेबही तेथ पावली. त्याच्या व श्रीमंत मातुश्री [मैना]वाईसाहेब व श्रीमंत राजश्री नानासाहेब आदिकरून सर्वांच्या मेटी येकावळे जाहल्याचे लिहिळे त्याजवरून बहुत संतोष जाळा. प्यार दिवस मातुश्री [बया] साहेबाचा मुा तेथ न्हावा तो माहमारीच उपसर्गामुळे मनुष्य मात्र हवालदिल जाले. याजकरिता कूच श्रीकरून पुढे आवंतिका क्षेत्री गेली. चिरंजीव भाई मावसीचे बाख्याकरिता मागे राहिली होती. तिचीही राो तुम्ही उजनीस मातुश्रीसाहेबापासी केलीच

(२४४) 'शार पांच महिने वर्तमान' परस्पर नंद होण्याचें कारण कळत नाही. तसेंच सापूर्वी सहा महिन्यांचा फगशांचा पत्रव्यवहार देखील उपलब्ध नाही.

(२४५) पहा माग १ लेखांक २६ टीप ४४.

असल. राजश्री आनंदराव काकाची मातुश्री व भावजई व तात्या नागोटणेकर व जीवाजी बहीरव [नाडकर] हे येकायेकी गेले. फार वाईट जाले. परंतु ईश्वरीसते पुढे उपाय काय. श्रीहरीनी मनुष्याचा क्षेयच करणे अवलंबिले तेथ मनुष्याचा प्रयत्न काय करील. चौद्वकडे हाच प्रलय ^{२४६} जाला आहे. ईकडेही उपद्रव अद्याप निखालस शेमला असे नाही. देसी कौकण्यात गावचेगाव उज्याड जाले. त्यास श्रीहरीसच कृपा येउन निवारणता करील तेव्हा होईल. बापुजी रघुनाथ [दिघे] उजनीस गेले किंवा तेथ आहेत न कळे. चिरंजीव मल्लास दादा दिवसाचा गुंता आहे. तो मोकळा होताच त्याची व आत्याची रागे ईकड करून थावी. तुम्ही तेथ आल्यावर सविस्तर माहीत जालेच असल. आपले सरदारास ^{२४७} सेनापतीकडील बघुची विचारणा आहे. याचकरिता तिकडील पाहण्यास कारकून हुजरे तुम्हाबरोबर आले. त्यास प्रसंगी बयासाहेबही तेथ गेलीच आहेत. त्याचे व मातुश्री [मेना] माईसाहेब व तुमचे सर्वांचे विचार ठरण तसे ठरण्यात येईलच. तुम्ही आपलेकडील सविस्तर मागाहून लिहितो म्हणोन लिहिले उत्तम आहे. १ वरचेवरी पत्र पाठउन संतोषवीत जावे. बद्धत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

लेखांक [१२१]

श्री १ शंकर

[१८१८]

यावी राा बाळाजी लक्ष्मण निा सीताराम रावजी [फणसे] यासी खर्चाकरितां नेमणुकी न प्राो धार येथील गांव देह दोन लाउन देविले पाहिजेत. सुमा आशरीन मयानेन व अल्प.

१ मौज रामपुरा देह १.

१ मौज मिबोता [देह] १.

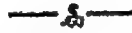
२

(२४६) माहामारीचा उपसर्ग त्या चेळी अतोनात पसरल्याचें इतरजही आढळतें.

(२४७) दौलतराव विंदे यांचे जांवई सेनापती दामादे यांची मुळगी धारकरांचे घरांत पदावी आणि पवारांचे शिंद्यांनीं नातें जुळवून घरोबा वाढवावा असा वाकणकराचा प्रयत्न चालू होता असें पत्रांत स्पष्ट आहे. तो योग पुढें सिद्धीस जाऊन रामचंद्रराव पवार यांचे लग्न ग्वाल्हेरीस झालें. लग्नाची सर्व व्यवस्था रामरावबाबा फळके यांबकडे होती. सामंतार रामचंद्रराव पवार ग्वाल्हेरीस गेले होते इत्यादि कागद या माहितींत पुढें येणार आहेत.

राजश्री बालाजी ^{१४} लक्ष्मण निसवत पवार धारकर व राजश्री
चतुर्वेतराव गोपाळ खासीस श्रीमंत आलीजाह बाहादरसाहेब
यांचे लष्करांत मदपतराव निंबालकर यांचे गोळांत प्रविष्ट कीजे.

BALAJEE LUCHMAN
Ganhor

(२४८) बाळाजीपंत गान्देरीग ज्या ठिकाणी उतरले होते त्या घराचा हा संपूर्ण पत्ता असून त्यावरील इंग्रजी कार्टे त्या चेळणीन आहेत. अर्थात हे पत्र इंग्रजी कार्टेनून गेले असावे. एरवी मोरगसिंगाच्या कार्टेनून बहुधा पथे जात असून ती घारेहून ९ दिवसात व उशीरा १७ दिवसांत पोचत असत. [लेखांक ४१, ४३, ४६] तसेच यडोबाहून दरित १५ व उशीरा २२ दिवसात जात असत. [लेखांक १५, १८, १९]

बापुजी रघुनाथ दिघे

याचा

असल पत्रव्यवहार

—१४४—
१८७३ ते १८७५ वि.

लेखांक [१२३]

श्री * संवत् १८७४ फाल्गुन व्हा १०
[२३ मार्च १८९६]

विनंती ता छ * २१ साखरपर्यंत येथारित असो विशेष. पत्र पाठविणें तें पावळें. मार समजला. त्यास तुम्ही तेथील बातमी पकी वरचेवर लिहून पाठवीत असावे. येविसी हैगय करूं नये. पुढें त्याचा विचार काय आहे. विरादा कोणीकडे जाण्याचा आहे. त्याची चौकसी करून लिहून पाठवावे. रोज तिकडील वर्तमान लिहीत असावे. सध्या मुकाम धार नजीक आहे. कुवर बडनगरास आले आहेत. आम्ही बखतगडास जाउन सल्लाखाची बोळणीं होउन वेळा सोडून दिल्या आहेत. याजकरितां [बळवंत] रावजीकडून बोळणें जाल्यास पाहार्थे. लष्करांत सरदार कोण कोण आहेत, सामान किती काय हे तुम्ही लष्करांत जाउन पाहून अगर बातमी काढोन लिहून पाठवावे. आम्ही तुम्हाकडील बातमीवर खस्त आहोंत. बडनगरवाल्याकडून बातमी काढोन लिहून पाठवीत असावे. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

पो छ मार अस्तमान.

लेखांक [१२४]

श्री * संवत् १८७३ आषाढ शुभा ९
[३ जुलै १८९६]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा [वाकणकर] स्वामीचे सेवेसी

पोष्य बापुजी रघुनाथ [दिघे] कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * ७ साबानपावेतो शुभा धार यथास्थित जाणोन खकीय लिहीत असावे विशेष.

(२४९) घारेहून वाकणकर अप्रैल १८९६ च्या शेवटीं निघून मे महिन्यांत लष्करांत पोचला [२१, २२, २३] तेव्हां हें पत्र एक मास अगोदरचें कसे म्हणून बंका येते. पण मुरारी पवार जिवंत असून त्याचा पाठलाग करीत असतां दिघ्याने तें लिहिलें आहे असें मात्र स्पष्ट होतें व त्या अनुरोधानें पत्राची तारीख काढिली आहे.

आपण छ १२ माहे गुाचें पत्र पा तें प्रविष्ट होउन लेखनामिप्राय अवगत जाला. पत्रां जेष्ठ शुभा १३स ग्वाल्हेरीस येउन पोहचलो, राजश्री पारखजीची भेट जाली म्हणोन वगैर लिहिलें तें कळले. एशियास आपण मार्गेकरून सुरक्षित शैल्यात जाउन पावला हे कळोन संतोष जाला. राजश्री पारखजीची भेटी जाली ग्रहणाच्या संघीमुळे वोलणे जाले नहुते ते होउन सरकार [शिंदे] आदी करून सर्वांच्या भेटी जाल्याचे वगैरे सविस्तर लेहून पाठवावे.

नेमाडचा बोमाट गेल्याचे ला। त्यास येविसीचा मार पेशजी पत्रें राा केली त्याजवरून कळलाच असेल. बाकानेरवाले याणी हाकनाहाक खिशास कारण केले. बरकड आम्ही त्या मार्गे गेलें त्याजवरून त्याजवळ घासदाणा मागावयाकरिता पो [येवढें] खरे. सर्वत्रांची चाल आहे. त्यांतही दुसऱ्याप्रो आपण इरादा ठेउन खामोखाय यकाषाचे गळांच पडतो असें नाही परंतु कादारांनी जावही नीट न देतां मनश्ची भाशणे करून येउन गोळ्या मारूं लागले, तेव्हां अर्थातच तंटा वाढला. अस्तु. त्याणी आरंभ शूरपणा केला. परंतु जागा [पवार] सरकारची हे पाहणे आपल्यास [भाग] त्याप्रो तेथील बंदोबस्त ठेउन कोण्हेविसी तोसीस लागू दिलेनाहीं. दादा, दोन्ही सरकारें येक. येथें सर्वोपरी आधार, आश्रय श्रीमंत राजश्री आलिण्या बाहादरमाहेबाचा आपण संस्थानचे कामाकाजाकरितां तेथे गेले आहां, हे कांहींच [इकडे] लक्षांत नसेल ? परंतु वृथा येखादा दोष येउन माथा पडतो. यास उपाय नाही. तसें त्या गुहस्ताच्या चालीची माहितगारी इकडे सर्वास वडनगरकर आदिकरून आहे. केवळ आम्हीच लिहितों असें नाही. आपला सेवकधर्म दोन्ही सरकारची चाकरी करावी हीच निष्ठा.

मोजे वालोदा प्रो वडनगर येथील रांगड्यांचे पारिपत्याविसी कादाराचे म्ह[ण]णे पदल्यावरून सरकारांवन आज्ञा जाली झाप्रो तेथे जाउन ग.दी घेउन दिल्ली. हे अगाड लािा होते व कादाराचे पत्रावरून कळेलच असेल. जागा मजबूद, बेलाग, खर्चवेच मनस्वी पडून दीर्घ प्रयासे [काम] जाले. हा सर्व सरकारचाच पुण्यप्रताप आहे. त्यायोगे पारपल होउन नक्षा राहिला. पुढेही चाकरीचीच इच्छा ठेवितो. दुसरे लक्ष नाही. कोण्ही बाका गैरवाका लेहून व्यर्थ आमचे नांवाची बोमाट करितात. आपले गुणदोष पहात नाहीत. यास मात्र लाथ्यार आहों. संरंजाम जवळ आहे यास तर घेउन फिरणे प्राप्त. निर्वाहास जागा कोठे राहिली नाही जिकडे तिकडे गुंतल्या गेल्या आहेत. तेथे लोक येउन खराबा करितात तेव्हां येथील व्यवहार कशावर चालवावा. त्यांत हें पौजेचे खटले वाळ्यावे, हा उपद्ब्याप मिळोन

बंढाकरिता. हे खूळ मोडत नाही व फौजबंद येउन त्रास देतात हा सर्व विचार तेथे ध्यानांत येउन बंदोबस्त करून दिल्यास फौजेचे वगैरे कांहीं कारण नाही. बंड जिकडे तिकडे आश्रयास बसून उपद्रव करिते, त्याजला कोठे आश्रय नसावा, खाधीन करून देविल्यास उत्तमच आहे. दौलतीतील बख्सेडाच मोडेल. ज्यापेक्षां येथील अमिमान आहे त्या अर्थे हाच विचार घडल्यास पूर्ण लौकीक आहे. हे नच जाल्यास त्याजला थारा तरी कोणही देऊ नये, ही निष्पत्ती ताकीद व्हावी. हे खूळ मोडले असतां साऱ्याचाच उपद्रव मिटेल. माहाल दोहीकडे आहेत त्याची मोकळीक व्हावी. येथे आतां कांही त्राण राहिले नाही. लिहिल्या अन्वय तेथोन बंदोबस्त होःन निःसीमपणे पुस्तपन्हा राखतील तरच स्थिती आहे, हे निदान जाणोनच आपण गेला आहां. विशेष लेंहून सुचवावे असे नाही. परंतु आजपर्यंत पारखजीनी उपराळा राखिला त्याचा सेवट हा आहे. ' दादासाहेब, बोलण्यांत मेहनतीत कांही कमी करूं नये. दोन दिवस अधिक उण लागल्यास चिंता नाही. इकडील कालजी करूं नये. [पण] काम करून येश येउन यावे.

आपले येजमान [सीताराम रावजी] साहे[व]कडील वर्तमान तरी पेसजी मुंबईस जाण्यास त्वारी निघाली ते अबाप नवसरीसच मुकाम आहे. पुढें जाणे किंवा मागे बडोद्यास येणे हा कांही निश्चय नाही.

धाकजी पातेणा मुंबईहून [गंगाधर] शास्त्रीचे ठिकाणी कामावर आला आहे. ते दौलतीचे खर्चीचा बंदोबस्त करित आहे. आणखी नवीन होईल ते मागाहून लेंहून पा. उत्तर लौकर येत असावे. बहुत काय लिा लोम करावा हे विनंती.

लेखांक [१२५]

श्री * संवत १८७३ आश्विन शुक्ला ६

[२७ सितंबर १८९६]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळजीपंत दादा खासीचे शेवेसी

पो बापुजी रघुनाथ [दिघे] कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता. छ * ५ माहे जिल्कादपर्यंत यथास्थित असो जाणून खकीये कुशल लिहीत असावे विशेष. आपणाकडोन आलीकडे पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. आवरून चिच उद्दिग्न असे. त्यास असे न करिता निरंतर पत्र पाठवून संतोषवीत जावे. यानंतर पेशजी आवण शुद्ध त्रयोदशीच्या मितीची पत्रे पाठविली तीं पावली. राजश्री आलिज्या बाहादर यांची खारी

आल्यावर पारखजीनीं भेट करून दिली. दोन च्यार बैठकाही जाहाल्या. मंस्थानची कवी वेवस्था माहाल, मुलूक, किले, कोट, सरंजाम किती म्हणोन विचारिलें तें साक्षात् [सम] जाविलें व बडोद्याकडील भेजमान [भीताराम रावजी] साहेबाचें वर्तमान सांगितलें. दावासाहेबाचें ठिकाणीं आन्यंत लोभ दिसोन आला. कोणताही बंदोबस्त करून देणार तो [किंवळ] दावासाहेबाच्या आगत्यवादांमुळे करून देणार हे स्वचित समजून चुकले. कैलास-भासी [सुन्दराम चिमणाजी] दिवाणजीसाहेब यास येथें सरंजामसुधा आणावयाचा योग्य[ग] केल्या होता, तो योग राहिला. परंतु काकासाहेब [रघुनाथरावजी] रिकामेच आहेत. त्यास काकासाहेब याचें येथें याचे घडल्याम चांगलें. त्यास बडोद्यास लिहून पाठउन तेथील पत्रें लष्करांत यावी [फी] दाळाजी लक्ष्मण विनती करतील व लष्कराचा विचार [तरी] खर्चाची अडचण बहुत आहे. याजकरितां कसेही करून त्याच्या हजार रुपयाची सोई करून पाठवावी. विलोरी सामान पारखजीस पाहिजे त्यास आपल्या सिलकेस आहेत तीं झालें पाठउन घ्यावी. सेठजी लोभ करितात. आपल्या कामाचा अभिमान धरून काम करून देतील असें वाटतें, म्हणोन बगैर विस्तारें करून लिहिलें तें कळलें.

येसियास श्रीमंत राजश्री आलिया F. हादरसाहेब याणीं अभिमान धरून एतदंजना केली की, तुमच्या कामाचा बंदोबस्त करून देउन लवकरच विदा काणार व पारखजीनीही संपूर्ण संस्थानसमधीं अभिमान धरिला आहे. परंतु आपल्या कामाचा उलगडा करून देउन माहालची सोबचिठी हातीं येईल तेव्हा अभिमान धरिल्याचा अनुभव येईल. उगीच खातरजमा केली आणि कामास ठिकाण नाही असें मात्र होउं नये. वरकड पारखजीनीं विस्तार धरिले असतां अगाध कांहीं नाही. आपल्या भेजमानसाहेबाच्या ठिकाणीं लोभ बहुत ठेवितात.

सरंजामविली बगैर बडोद्याचीं पत्रें यावी म्हणोन तुमचीं पत्र आली होती तीच बजिनस बडोद्यास रवाना केली. तीं पत्रें नवसरीम भेजमानसाहेबाकडे गेली आहेत. तिकडोन पत्रें आल्यावर आपणाकडे रवाना करितों. श्रीमंत राजश्री काकासाहेबाचीं पत्र आली ती पाठविली आहेत त्यावरून ध्यानांत येईल. खर्चाची अडचण त्यास येथून बेगमी करून पाठवावी, तरी येथील वेवस्था तुम्हास माहीत आहे, त्यांत फौजेचा मुकाम चार महिने धारेस राहिल्यामुळे मोठा गवगवा जाहला आहे. कोठें आमदानीस ठिकाण नाही. मजला तीन महिन जाहाले समाधान नव्हते. वायुचा उपद्रवांनीं बहुत हेराण केले. यामुळे स्वारी सिकारी बगैरे कांहीं [न] जाहलें याजकरितां सरंजाम बसोन

।हिल्यामुळे मोठा गळाय जाहळा आहे. त्यांत तुम्हाकडून पत्र आले कीं द्दिगठाण वगेर ाहालास उपद्रव देउं नये. येथें कामास हिसका बसेल त्यावरून आजपर्यंत कोणास उपद्रव दिल्या नाहीं त्यास आपण कामाचा उलगडा करून सोडविठी होत असल्यास वेउन पाठवावी. उगीच खानरजमा करून दिवस येथ आमचें निघत नाहीत आतां विजयादसमी जाहल्यावर सरंजाम बाहेर निघावयाचा आहे. तेथून बंदोबस्त होत असल्यास मग कोणत्याही माहालीं उपद्रव देणार नाहीं उगीच लाळा असल्यास आपल्या गुजाऱ्यास जागा दुसरी नाहीं, तेव्हां अर्थातच उपद्रव होईल. याजकरितां पत्रांची उत्तरें सत्वर पाठवावी. -

पेशजी तुम्हाकडोन पत्र येताच त्याचीं उत्तरें लिहून कोणा हलकारास रवाना केला होता. परंतु मार्गांत सुनेल्याच्या जंगलांत छटून घेतले. कागदपत्र सारे गेले. याजकरितां ह्यालकारे फिरून माषारे आले. त्यावरून फिरून पत्रें लिहून पाठविली आहेत [तीं] मनन करून उत्तर पा. तुम्ही लिहिलें कीं, माद्रपद आखर बंदोबस्त होउन येईल त्यास आश्विन आला. आचाप पत्रही आले नाहीं. त्यावरून यांतील अर्थ समजत नाही. असो. जसा विचार असल तो तपसीलवार लिहून पाठवावा.

बिलोरी सामान उजेणीस पारखजीच्या दुकानीं पावती करून त्याचे पत्र आणिले होतें तें मार्गांत गेले. त्यास सामान पावल्याचें पत्र पारखजीच्या दुकानीहून गेले असेल. ' दादा-साहेब, आपणावर ममता पारखजी संपूर्ण ठेवितात याचा अनुभव आपण घेतला. परंतु येथ आम्हास आचाप [तसा] काहीं येत नाहीं. इकडील वेव्हारांत काहीं बाकी राहिली नाही. आम्ही दिवस काढितो ते आपणास काये ल्याहावे ? अपो. ईश्वरसत्ता.

बडोद्याकडील वर्तमान जेलचराकडील सरंजाम बहुत तयार होत आहे. कोणीकडे जाणार न कळे. येजमानसाहेब अचाप नवसरीसच आहेत. लौकर मागती येतील, कळावे. धाकजी [पातेणा] येथ कारभार करीत आहेत.

कोठ्याकडील ऐवज येणे, त्याची याद पा आहे. सोई पाहून चार अणीं आपले हातीं येई तें करावें. यावर मजीं आपली. मी [केवल] सुचविलें आहे. सरंजामाचा गुजारा ते [शिंदे] करीत असल्यास तेही करावें. चा -री करून दाखरूं.

होळकराकडील फौज बडनगर, स्वाचरोद, रतलाम, येथील खंडणी घेऊन धदनावर प्रा आहेत. कळावे.

इकडील वृत्त वारंवार काय ल्याहावे. सर्व माहितच आहे. वडनगरास सर्व मंडळी खुशाळ आहेत. कांहीं चिंता न करावी. पत्रे बरचेवर पाा जावे. बहुत विलंब लागतो. कळवें बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

पो छ २० जिल्ह्याद
[१२ अक्टोबर १८१६]

लेखांक [१२६]

श्री

[नवंबर १८१६]

विनंति विशेष. खर्चाची अडचण म्हणोन पत्री लिहिले. स्वारून अगरचंद याजकडून पाचसे रुपयाची हुंडी करून कोणा हलकारा याजबराबर पाठविली होती. परंतु मार्गांत छटले. कागदपत्र हुंडीसुद्धा गेली. स्वारून हलकारे माघारे आले. याजकरिता ज्या सावकाराकडोन उजणीडून हुंडी पाठविली होती त्याजकडून फिरून पेठ घेउन पाठविली आहे. सावकारास देउन पाचसे रुपये व्यावे. सोडचिठी माद्रपद अखेर येईल म्हणोन आपण लिहिले होतें. त्यास अद्याप ठिकाण नाही. याजकरितां सोडचिठी हाती येतें असें खचित ध्यानास येत असल्यास तसेंच लिहून पाठवावे. नाहीतरी साफ ल्याहावे म्हणजे येथें ठाणें खाली करून घेतों. यात गुंता नाही. तुम्ही तेथें पारखजी जवळ ध्यानांत आल्यास बोलवें.

दिगठाणची मामलत माहाडिकांनीं कोणास दिली आहे. त्यास तुम्ही बोलोन पाहावें. आपल्याकडे सांगतील तरी करून घ्यावी. त्याची रसद पांच हजार आहे म्हणोन ऐकतों. त्यास पांचसाहापर्यंत सेवटीं सातपर्यंत जाहाल्यास करून घ्यावे. येविसी हैगई करू नये.

१ दादा, आपणास जाउन फार दिवस जाले येक दोन खानग्या पत्राच्या आल्या. त्या आलीकडे कांहीं पत्र येत नाही. साल मजकूरी तीन महिने शरीरी स्वस्थ नडत. त्याजमुळं सरंजामाचा गवगवा बहुत जाला. तशांत पाणी बहुत जाला. माहाळची पीक गेली. आपण खर्चाविसी लिहितां परंतु येथून जाउन फार दिवस जाले नाही. तेथील वेवस्ता विसरला असें जालेसें दिसतें. त्यांत साल मजकूरी माहाळीं आपण बराता किती केल्या. हे कांहीं ध्यानांत राहिले नाही. असो. आतां कार्यसिध करून लोकर यावें. होत नसल्यास तसेंच लेहून पो. त्याप्रो येथें काहीं उद्योग करूं. दादा, वतन जात आहे, तेव्हां स्वस्थ राहून फळ नाही. तेहां दादा, तुम्हास तेथील सर्वत्रांनीं अमय आज-तागाईत दिले. परंतु परिणामी खांतील कांहीं दिसत नाही. तेव्हां तुम्ही तेथें राहून

कर्जभरी होउन हाच दिवस येणार यास्तव तेथील विचार पुर्तेपणें ध्यानांत आणोन येण्याचें अथवा राहण्याचें करणें तें करावें. आपलें घर जतें तेव्हां साम धर्मांनीं वेव्हार होतो असा नाही. येदपी आपलेकडोन दरबार जाउन हावाळ हकीकत त्यास श्रवण करितां कमी केली नाही. त्याणीं हाडीच घाव घातला, तेव्हां आपण बुडतां, पडोसी अर्थातच या वेळीस येतील. यास आपण काय करावें ?

वरकड आपल्याकडील सरंजामाचा बंदोबस्त करून देतात म्हणोन तुम्ही पेशजी लिहिलें. त्यांतील कांहीं दिसण्यांत येत नाही. येथें तों येक येक दिवस जात आहे. हें तुम्हांसकोठवर ल्याहवें. माहीत असोन अजाणेच जाहाला. दिवसमहात्म उपाये काय ?

बाप बाकानेर येथील बंदोबस्ताची यादी मागविली होती, ती पेशजी रवाना केली आहे. त्याप्रो बंदोबस्त जाहल्यास करून घ्यावा म्हणोन आम्ही लिहिलें आहे. परंतु साल मजकुरी आबादीचे दिवस गेले. तशात कमाविसदार याणीं शुजबी बस्ती होती, ती दंडपुरई करून बरबाद केली. तेव्हां सालमजकुरची रसद देणें तरी जोखीम अंगावर आहे. याजकरितां पांचसाहापर्यंत सालमजकुरीचें ठरलें तरी करावें. जाजती जाहाले असतां पार पडणार नाही. तसें श्रीभावाई बुले यांचे बंड या मुळकांत चालूच आहे. सूचनार्थ लिहिलें आहे. लप्ताचा समारंभ जाहालाच असेल. जें करणें ते पारखजी जबळ विनंती करून जलदीनीं करावें. सालमजकुरीच्या तोजी ना बदनावर प्रगण्यांत धामधुम लागलीच आहे. पाचपंचवीस हजार रुपये बापु रामचंद्र याजबळोन आबाजीपंत [कंपुवाळे] याणीं घेउन रांगडे याजकडे निकडीनीं वसूल करित आहेत. इकडील वेवस्था याप्रो तुम्हास समजावी म्हणोन लिहिले आहे. कळवे बहुत काय लिा हे विनंती.

लेखांक [१२७]

भी

[जनवरी १८१७]

विनंति विशेष. वरकड मार अलाहिदा पत्री लिहिला आहे त्याजवरून ध्यानास येईल. घडनगर व आपले खर्चाविशी लिहिलें त्यास तूर्त येथून माझा हात चालला नाही. त्या लस्यास आलें म्हणजे सर्व समाचार घेईन. तसे राजभी नारोपंत [आठल्ये] घडनगरी आहेत. दोन रुपये मुबादलासुबादला करून चालवीत आहेत. इतकियात मजकडून घडेल त्यांत अंतर घडणार नाही. आपणही तेथे राबजी-बापुजी व आण[खी]ही मंडळी आहे, त्यांजकडून दोन रुपयाची गरज करून घ्यावी. पुरवणी मी करीन. परंतु काम बशर्त करून याळ तरच आबरू लौकिक आहे. हे ध्यानांत पुर्तेपणें आणावें.

श्रीमंत मातुश्री वयासाहेब व श्रीमंत अन्नपूर्णाबाईसाहेब व दरकदार वगैरे मंडळी श्रीमाहायात्रेस जाणार म्हणोन तेथें तुम्हाकडे आगाव लिहिलें आहे. परंतु आधाप खचित जाण्याचा बेत ठरला नाही. मुळकांत नैदा बहुत, येतदनिमिलें संशय आहे.

पेंडारी याचा दगा पुण्याकडून खाली कोकणांत उतरले ते माहाड, कोरेगांव व नागोठणे. पेण, पनवेल, व कल्याण, मिंवंडी येथ पर्यंत झावडाझावड करून चिंचणी, तारापुरचे मैदानांत उतरले म्हणोन वडोबाचें लिहिलें आलें त्यावरून चहूकडील सरंजामाच्या फौजाच्या तयाच्या होत आहेत. तुम्हास कळावे म्हणोन लिहिले आहे.

धार संस्थानीं सिवंदी वगैरे खर्चाची वकवक लिहितां पुर्वत नाही. तुम्हीं लिहिले कीं, घद[नावर] प्रगण्यांत दंगा करून आंश[जीपंताच्या मुळकास उपद्रव] देऊ नये त्यास होळकरवाल्यानीं तो बराबरच केलें. आतां आम्ही तेथें जावें तरी आबाजी सखाराम [कपुवाले] पळटणेंसुद्धा आसपास दाखल जाले. तेव्हां आमचा गुजारा तेथें कसा होतो. आपण हुजूरच सख्त मेहनत करून येक वेळ सोडचिठी हातास येई तें करावें. श्रीमंत राजश्री शेजमानसाहेब नवसरीसच आहेत. तेथील नवं जुनें कांहींयेक नाही. १ कळावे बहुत काय लिहिणें लोभ करावे हे विज्ञापना.

लेखांक [१२८]

श्री

* संवत् १८७३ माघ शुद्ध २

[१९ जनवरी १८७३]

राजभ्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पोष्य बापूजी रघुनाथ [दिचे] सा दंडवत विज्ञापना. ताा छ * १ माहे रोवळ-पावेतो वर्तमान येथास्थित जाणोन खकीये कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे विशेष. आपणाकडोन मार्गसीर्ष शुद्धा ५चे मितीची जोडीबराबर पत्रें आली ती छ १६ सफर लोणी-बाढ्याचें नजीक पावली. लिहिला मजकूर सर्व कळला, त्याप्रो वडोबाची पत्रें व धारेस मसुदे पाठउन तेथून सरकारचे नावे पत्र आपणाकडेस पाठवावी म्हणोन लिहिले आहे व वडोबाची पत्रें आली ती पाठविली आहेत. ती पाहून मजकूर सर्व ध्यानास येईल, दादा, तुम्हास जाउन फार दिवस जाले. कामाचा उलगडा अद्याप कांहीं दिसण्यांत आला नाही. तेव्हां पुढें तेथील नैदा मिटोन कार्य होईल ऐसे दिसण्यात येत नाही. परंतु पारखजीनें आस्ता लाउन ठेविले आहे. अपेक्षा च्यार दिवस त्यांचे मर्जीप्रमाणें राहणें प्राप्त आहे.

वरकळ ईकडील संस्थानसंमधी वृत्त वरवर तुम्हांस ल्याहावें तरी तुम्ही अजाण नाहीं. साल भारी आश्विनमास तावत्काल मार्गसीर्षपौषपावेतों होळकरसाहेबाकडील सुमे लांबहाते व वावा सुमे ऐसे वदनावर, धार, अमहारे, दिगठाण या लत्यास राहून कोणत्याही प्रगण्याची आवादी पेरणी होउ दिल्ली नाहीं तशांत धार प्रगणा जुजवी वस्ती, तेथें तों काहींच राहिलें नाहीं. ऐसी वेवस्ता जाली. आम्ही प्यार पांच महिने तीन प्यार हजार सरंजाम जवळ घेउन धारेस मुकाम करून राहिलों. तशांत दुखणें होउन दवड खारी झाली नाहीं. गल्हाटा बडूत पडला. निरुत्पाय जाणून काहींसा आराम होताच बाहेर निघोन राजगडाकडोन झाववे प्रगण्यांतून सुत प्रगण्यांत आलों. लोणीवाड्याकडे यावे तों पुन्हां शरीरप्रकृत फारच बिघडली. इतकियात गोदरेकर कमाविसदार कुण्याजी लगड यांनीं सिंवदी दोन अडीच हजार धरून चड्ढकडील रस्ते बंद करविले व रांगडेच चड्ढकडील उठविले काहींसा आराम जालियानंतर दुसरे मार्गे लोणीवाड्या प्रगण्यांतून ज्ञानोडचे आन्या^{११} वर उतरून वीरपुरा^{१२} कडे बागडेत जावें, तों कुण्याजी लगड याचा सरंजाम आडवा येउन आन्यावर लढाई केली. तेन्हां आम्हास उमे राहणे प्राप्त जालें. मग पवार सरकारचा सरंजाम याची रीतभात व मजबुदी आपणास माहीतच आहे. बरे रीतीनें सांगोन मकाणापर्यंत पाहोंचतें केलें. त्यास सांगितलें कीं तुम्ही आमची नुकसानी जी केली याचे कारण काय ? ते माझी मरून घावी. ×××नंतर तो मार्ग सोडून वारिया^{१३} कडेस आले. लगड यांनीं निरर्थक कजिया करून आतां मनस्वी नालिस्त्या तेथें हुंजर लिहितील परंतु यांतील मतलब मारानिलेचे पाहतां फौजेचे निमित्त करून प्रगण्यांत प्यालीस हजारचा फाळा करून वसूल घेत आहेत. ऐशा कमाविसदार यांच्या चाली पळल्या. आम्हास तों संस्थानीं रोखपीठाची जागा नाहीं म्हणोन कोठे भवासी रांगडे वगैरे जुंडोन दिवस काढावें, तर कमाविसदार या रीतीनें गळा पडून मनस्वी बोमाटा हुंजर लेहून तुम्हास काहिल करतील म्हणोन तपसीलवार लिहिले आहे. तरी दादा, आपले प्रगणे सुटले असतां बाहेर फिरावयाचें कारण काय ? यास्तव सर्व मुल्छवी मानकरी याचे कानावर इकडील व्यवस्था वाळोन प्रगणा सुटून थोड्याबहुतानसी संस्थानची आवक राहून सरकारचाकरीही करून. यांतील काहीं न घडे

(१५०) जनोड. लोणीवाड्याच्या उत्तरेस आहे.

(१५१) वीरपुर. हें गांव डोंगरपुर बांसवाड्याच्या (वागड) लत्यास आहे.

(१५२) हें लहानसे राज्य गोदरा पंचमहालंत असून ते सिंधांचें अंकित होतें. [Aitchison vol VI page 328]

तेव्हा तुमचे बोलण्याची व मेहनतीची शर्त जाळी. धार संस्थानी पायकबाद सरकारचे सावकार बुडाले त्याची व आपली दाद येथे कंपनी बाहादर याचें दरबारीं लागेल. चिंता नाही [आप]ण आपलेकडून सर्वांस जाहिर करितां चुकलों नाही. त्यापेक्षां आपला वाक काय ? आलिश्या बाहादरसाहेब यांहीं आपली संस्थानसंमंचे दाद लावानी म्हणोन तुम्ही आज वर्षभर तेथें जाउन बसला. अद्याप त्यांतील कांहीं येक नाही. असो. आपल्यास तों तेही घणीच आहे. वरकड मार राजश्री पारखजी यास लिहिळा आहे त्यावरून कळेल. ! पत्राचीं उत्तरें लौकर येत जावी, बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विज्ञापना.

लेखांक [१२९]

मी ! शंकर * संवत् १८७४ माघ शुद्ध ४
[९ फरवरी १८९६]

राजश्रियाविराजित राजभाम्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा स्नामीचे सेवेसी

पो बापु रघुनाथ साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * २७ जाण्वर पर्यंत मुकाम करावा प्रो धार येथें यथास्थित असो. जाणून खकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. आपण छ २० मितिचें पत्र पाठविले तें छ २६ रोजीं पावले. राधोगडवाले याचे पारिपत्य करावें म्हणोन राजश्री पारखजी याहीं सांगितलें. त्यास रातबिरात पिछ कजागी करून पारिपत्य करावे, आपणास बहुत उपयोग आहे व कामास वेच पडणार नाही म्हणोन बगैरे विस्तारे करून लिहिलें तें कळलें. ऐसियास आम्ही खुरगुण ^{२१३} प्रांतीं होतो. त्या वेळेंस राधोगडवाले याणीं दगा करून खुंदच्यास येउन पळटण मारून तोफा व घोडी घेउन प्यार रूपये खुंदणी घेतली. पुढें खुरगुणाकडे येणार म्हणोन राजश्री बापू सरमंडळ निा झुसकुटे व बाळाजी बापुजी याणीं आम्हास बोलाविलें. त्यावरून कूच करून नरमदा उतरून गेलो. हें वर्तमान त्यांस कळतांच खुंदच्याहून कूच करून भावारे वोंकार मांघाल्याकडे गेले. आम्ही कूच करून नेमाड प्रांतीं आलों. लोव्हारी कडोन तांड्याच्या घाटांनीं वर राजगडच्या मैदानांत आलों. इतकियांत राजश्री गणपतराव याचे पत्र आले ते आपणाकडे पाठविलेच आहे. दरकूच नागबापर्यंत

(१५१) खुरगुण. हा महाल होळकराहींत असून तो नर्मदेच्या दक्षिणेच आहे.

आला तो जेसिंग खेची याणी फौजेची आवई ऐकताच दिगठाणानजीक होते ते कूच करून सोनकळच्या लत्यास गेले. तेव्हां आम्ही पाठलागं कशावरून करावा ? तिकडे उमयेता सरदाराच्या माहाली तोसीस लागेल हे दुरनिमित्त उलटं आम्हावर येणार म्हणोन पाठलाग केला नाही. वरकड दादा, सरकारची मर्जी असी, हें आम्हास माहित काय ? आगाउ समजण्यांत येते तरी पाठलाग करून हजरत बंदीसोडदातासाहेब याचे कुपेनीं व पवार सरकारच्या प्रतापे, करून खातरखां त्याचे पारिपत्यच करितो. सध्या आपल्याजवळ सिबंदी, खार, आरब, सिद्दी जोंड चांगला होता, या गोष्टीची चिंता काढीमात्र नव्हती. तिकडे राजश्री आनंदराव मिमाजी व देवासकर यांची व जेसिंग गिरासी यांची लढाई चांगली जाहाली. आनंदराव मिमाजी यांसी सिकस्त केले म्हणोन ऐकिले. देवासवाले याणी कुमक चांगली केली. माणसे दोनतीन चांगली कामास आली, म्हणोन ऐकितो. गिराशाकडील सरसीची वदंता सर्वतोमुखी आहे. तेथें आपणासही समजले असेल.

येथें बदनावर प्रगण्यांत च्यार रुपये असदाण्याचे ठराविले. साा राजश्री अंबाजी सखाराम [कंपुवाले] येउन कडोदेनजीक मुकाम केला आहे. तसें आम्ही सडे सामानसी प्रो कराबा येथे आहों. वेळी पाठीमागे मागितल्या त्या देतो म्हणून कबूल केले. परंतु कूच करीत नाही. कडोद "५" सीलोदा "५" वगैरे तीनचार गांवची जाळपोळ केली. पुढें स्वर्णा वाढवितील असा रंग दिसत आहे. ऐशा इकडील सुन्याच्या रीती. तेव्हां सरकारचाकरी करावी ते एकीकडे राहून आम्हास आधार नाही म्हणोन आमचे गळा पडणार हेंच याचें सामर्थ्य आहे. रिंगणोद प्रो अमशरे ही जागा श्रीमंत सौवती मातुप्री बयासो याजकडील तेथील पांच रुपये घेतले म्हणोन तेथें बोभाट येथून गेला. परंतु रिंगणोदचे आम्ही कांहीं घेतले नाही. तांब्याबद्दल [मात्र] घेतले. त्याचा तपशील पेशजी आपणास लिहिला आहे. सावरून ध्यानांत येईल.

हली गंगामागिरिथी मीमाबाई वुले यांनी सरंजामघेउन वाकानेर व वाघ रिंगणोद छुटले जावून बरबाद केली. आणि कामदार धरूनही नेले. अंबाजी सखाराम दहा कोशावर जवळ असतां त्यांच्यानीं कांहीं पुस्तपना जाहला नाही. असा इकडील वेव्हार आहे. आम्ही तेथील मान पाहून मिउन चालतो. ते आमचेच पाठीं लागणार, हुसच्याचे

(१५४) कडोद हे वारकरांचें गांव केसूरच्या पश्चिमेस ८ कोसांवर आहे.

(१५५) सीलोदा, केसूरच्या इष्टान्येस ४ कोसांवर आहे.

काही होत नाही. सरकारांनी कृपा करून आपले माहाळ सोडोन दिले असता सरकार-चाकरी करून दाखवें. किरकोळ बंडाचा मार नाही. आपल्या सामानाची दहशत गिरा-सियासी बडूत आहे. येथून हे सोडोन गेले म्हणजे नडनगराकडे यावे हे पुरतेपणे आमच्या समजण्यांत आले आहे. 'खर्चाच' चिठी आज पांच दिवशी आगावें पाठविली आहे. पावल, दादा, फार दिवस जाले कार्य ह् उन यावे हे उत्तम आहे. छेय करावा हे विनंती.

पो छ १० शुभा १२सह ११ माहे रजव
उर्फ जेष्ठ मास मंगलवार
[२७ मे १८१७]

लेखांक [१३०]

श्री * संवत् १८७४ वैशाख वा १४
[१५ मे १८१७]

विनंति विशेष. वरकड मजकूर आलाहिदा पत्रावरून कळेल. राधोगडवाले याचे पारिपत्य करावे म्हणोन राजश्री पारखजी यांणी आपणांस सांगितले. त्यास राधोगड किंवा दुसरे कोणी किरकोळ आसपास जाहल्यास पारिपत्य सरकारमज्जीपो होईल. परंतु पारिपत्य करू जातां उभयतां सरदारांच्या माहाळीं खिसा जाहल्यास आम्हास तेथील पत्र असल्यानी कोणी दरम्यान खिसा करनार नाही. याजकरिता तुम्ही पारखजीचे कानावर घालोन येविसी श्रीमंत राजश्री आलिजा वधादरसाहेब यांचे पत्र घेउन पाठवावे म्हणजे आम्हास ठीक पडेल. 'दादा, सरकारचा दस्तएवज असल्यानी बरे पडेल. नाही तरी हे सुमे उलटे आमचे गळा पडता[त] म्हणोन आपणास सूचनार्थ लिहिल आहे. मग आपले ध्यानांत येईल तें खरें.

वरकड मजकूर आलाहिदा पत्री लिहिला आहे. बडोदाकडील वर्तमान तरी सौवती मातुश्री आनाबाई दयासाहेब यांस जलोदराचा रोग होउन कैलासवास केला. श्रीमंत येजमान [सीताराम] बाबासाहेबास बडूत दुःख जाले. घरांत छेत्र होते [ते] ईश्वरास सहन जाले नाही. यसी चहुंकडोन ईश्वरी क्षोभ जाला [त्यास] उपाय काय ? कळावे हे विनंती.

पो छ १० माहे रजव
उर्फ जेष्ठ मास शुभा १२ मंगलवार
[२७ मे १८१७]

लेखांक [१३१]

श्री * संवत् १८७४ आषाढ शुद्ध ६
[२० जून १८१५]

राजभ्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळाजीपंत दादा खाभीचे सेवेशी

पो बापु रघुनाथ [दिवे] साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशळ तागाईत छ * ४ सावानपर्यंत मुकाम मनावर येथें यथास्थित जाणोन स्वकीय कुशळ लिहीत जावे विशेष. मौजेचा मुकाम धारेस आल्यावर मालव्यांत कांहीं उत्पन्न जालें नाहीं. सिबंदीचा गवगवा बहुत जाला. याजमुळे सडे सामान घेउन नेमाडांत आलों. परंतु हक्केही भीमाबाई बुळें याचे कुमांड जबरें आहे. मुळक वैराण करून दिल्या आहे. पुढें काय उपजेळ ते खरें, सर्व नेत्र तुम्हांकडे लागले आहेत. कार्याची पैरवी लवकर व्हावी.

वरकड वर्तमान पेशजी तुम्हाकडील पत्राची उत्तरे लिहिली आहेत त्यावरून ध्यानांत आलेच असेल. राा आंबाजी सखाराम [कंपुवाले] यांचा आमचा सल्लुक जाहला. बदनावर प्राण्याच्या बोली आम्हांजवळ होत्या त्या मारनिलेच्या हवाली करून दिल्या व सरकारचे पत्र होतें तेथी दिले. त्यावरून राजश्री बापु रामचंद्र याचे बोलणें पडले कीं, तुमचें कांहीं काम असल्यास आम्ही दादास सांगोन करून देऊं त्यावरून आम्ही बोलणे लाविले कीं, कुक्षी मुशाफर याणीं बळकावून बसला आहे, आम्ही त्याच्या तळवेची तोडजोड करून निकास करून देत असतां ऐकत नाहीं. त्यापेक्षां इतके काम तुम्ही करोन घावे. त्याणीं उभयतांनीं मान्ये करून जखमी, फोती, दारुगोळाबा दाहानारा हाजार रुपये ठरावांत आणिले. त्याची निशा वशर्त ठाणें हवाली करून घावे. आणि निशा राा गणपतराव ब्रह्मनगरकर याची परस्परें व्हावी, असें ठराव होउन निशा घेउन त्याचे बराबर जावे असें जाहलें. या कामास चार दिवस लागणार इतकियांत भीमाबाई बुळे याणीं रिंगनोद छोटोन खंडेराव बलाळ याचे कारकून धरून नेउन पांच चार हजार रुपये खंड ठरविला. नंतर राजगडास मुकाम आला. तेथीलही चार रुपये ठरविले. इतकियांत आमचे त्याचा ठराव होउन ते कूच करून राजगडाकडे गेले. रिंगनोदवाले राजश्री वाळाजीपंत लष्करांत येउन आंबाजीपंत दादा यास बुळ्याचे पारिपत्य करण्याविशीं त्याचे मागे सुसारीपर्यंत आले. आम्ही संकेताप्रो निशा सिद्ध करण्याविशीं राा अमृतरावभाऊ यास ब्रह्मनगरास पाठवून रावजीची हरतन्हे खातरी करून निशा तयार करून त्याचे लष्करांत त्याजकडील कारकून बरोबर देउन पाठविले. मागाहून आम्ही कूच करून जावे,

इतक्यांत भाउची पत्रे आली की, बुल्याचें पारिपत्य याच्यानें कांहीं जाहले नाही व बोली रिंगणोदच्या व वाघ बाकांनर येथील सुटल्या नाही. उलटे याचा सरंजाम आला म्हणोन बोलीवाल्यापासून प्यार रुपये ज्याजती घेतले. दादानीं सामानाचा जोड पाहून कुक्षीवाले व बुले येकत्र होतील तेव्हां ही मसलत साध्य होणार नाही, ऐसा विचार दादा व बापु याणी करून प्रजन्म सभाप आला ऐसा वाहाणा करून ठाळा दिव्हा. प्यार महिने दम खाउन बरसाती बाद तुमच्या बोलण्यांत आले, त्याप्रगो काम करून देउं असें उत्तर जाहलें. त्यांतील घोरण पाहतां याच्यानीं कांहीं व्हावयाचे नाही, असें भाळचें पत्र आले. मग आम्ही तिकडे जाण्याचे रहित केले. त्याणीही तेथोन कूच करून घाववे प्राण्याकडे छावणीस गेले. बुल्याचे कांहीं याच्यानें जाहलें नाही. नेमांवात येउन फौजेचा आव मात्र कमती जाहला. असो. ते थोर आहेत.

वाघ बाकांनर याची मामलत मस्तता तुम्ही करावा म्हणोन पाटणकर आपल्यासी बोलत आहेत म्हणोन आपण लिहिले. त्यावरून इकडे मुकाम आल्यावर [स]दरहु माहालाची जभा वडिवाटीची चौकसी करितां कची वडिवाटीची यादी आलाहिदा येथील आमचे स्नेही व जमींदार याजवळ सोध करून लिहून पाठविली आहे. कचे उत्पन्न आहे यांत खर्च सिबंदी वगैरे पाहतां मनस्वी आहे. परंतु आपल्यास घरचे माहाल संनिध तेथेही सिबंदी ठेउन आबाद करणें प्राप्त. तेव्हां इकडील [इ]कडे व इकडील तिकडे असें होईल. आणि हे व ते माहाल आबाद होतील. यास्तव पंच सालाची यादी लिहून पा आहे. त्याप्रगो ठरावांत आणून हे काम पंच साला मस्तता जरूर करून घ्यावा त्याप्रगो साल मजकूरची निशाचिठी पाठवून देउं. साल मजकूरी तों आबादी कांहींच नाही. परंतु फौजेच्या जोरे करून बुले याचे खूळ मोडिले असतां आबादी होईल. चिंता नाही. तसे सिबंदीचे जोखीम एका ठिकाणीं लागणार नाही. दादा, हे काम जाहले असतां दोन प्यार कारकुनाचा गुजारा होउन येखादी पागा तेथें राहील. या दिसी ठाणें रदबदली पळव्यास हरसाल ह्जार पांचसे रुपये जाजती जाल्यास करावे. परंतु घोरण हेंच आहे.

सरंजामाचा बंदोबस्त होणार म्हणोन आपण पेसजी लिहिले होते. खास मालवे प्रांती नित्यशः बंडे परंतु आंवाजीपंत यांच्यानी येकही बंडाचे पारिपत्य जाहले नाही हें आम्ही लिहून कळवावे तरी आपलीच वदाई दिसती. हें सर्व आपल्यास माहितच आहे. यांतील भाव सरासरी रीत पारखजीसाहेब यांच्या कानावर घाटून आपल्या

सरंजामाचा बंदोबस्त होई असें करावें. दादा, त्या दरबारचें काम लहान मोठे हातीं लागेल असें करावे म्हणोन आपण गेला ते समई बहुता प्रकारें सुचविलें आहे. लिहून कळवावें असें नाहीं.

' कौट्याचे खंडणीची यादी पेशजी मागविली होती ते कसें जाले ते कळले नाहीं. कांही तरी काम जाह्यास ठीकच आहे. कळावें बहुत काय लिहिणें लोम करावा हे विनंती.

सेवेसी अमृतराव विठळ [दिघे] कृतानेक सां दंडवत विनंती. लिहिले परिसोन पत्र पाठवून सांभाळ करित गेले पाहिजे. इकडील मार राा बापुसाहेब [दिघे] याणी लिहिले आहे त्यावरून ध्यानांत येईल. कार्यसिधी करून लवकर पाठवावी लोम करावा हे विनंती.

राजश्री जावई येथेच होते. आतां बदनगरास गेले आहेत. फिरून येतील. विज्ञापना. सडीखारी करितां जावई यास बराबर घेतलें नाहीं. कळावे हे विज्ञापना.

पो छ २१ साबान

डाा आषाढ वा ९ सोमवार

[७ जुलै १८१०]

लेखांक [१३२]

श्री * संवत् १८७४ अधिक आषाढ शुद्धा ११

[२४ जुलै १८१०]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळ्यजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पो बापु खुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * ९ रमजानपर्यंत मुा किले मांडव येथें ययास्थित जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे. विशेष. आपणाकडोन अलिकडे पत्र येउन वर्तमान कळत नाहीं, तरी असें न करितां पत्र पाठवून सविस्तर कळवीत जावे. यानंतर इकडील वर्तमान अधिकोच्चर ल्याहावें असे नाहीं. तुम्हाकडील पत्रें येत गेली त्यांत तेथील बोलण्याच्या मानाप्रमाणें आपण येथें लिहीत गेला.

अलिकडे पुण्याकडील मान वीथर होउन जलचरानीं च्यालीस पचास लक्षाचा मुलुख राजधानी याजकडोन आउन घेतला. त्यांत कोकण प्रांत, वसई वगैरे

करनाटक, घास्वाड, गुजराण, जंबुसर इबई असे माहाळ व च्यार किले दिल्ले व इकडे आमदाबाद, पेटळ[व]द हे माहाळ गायकवाड याचें नावें करून दिल्ले. पुण्यास आ[ळ]पिछानीं ल्हानमोठे सरंजामी त्याचे महाळ मोकळे करून देउन त्याच्या भेटी घेउन त्याचे बंदोबस्त करून दिल्ले म्हणोन बडोबाहून लिहिलें आलें. त्यावरून तुम्हास लिहिले आहे. आपलेकडीलही कारकून कोणी तेथें असतां तरी तेथील आळपिछीनसाहेब याचे कानावर घालोन बोलणें जाहले असतें. तो समय तरी गेळ. परंतु आतां श्रीमंत मातुश्री [मैनाबाई] बयासाहेब याही उद्योग बडोबास जावयाचा केळ आहे, व तेथील संस्थानी व कारभारी यांची पत्रें बयासाहेबास आली कीं, तुम्ही येथें यावे. बंदोबस्त करावयासी येईल. याप्रमाणें लिहिले आले. त्यावरून बाईसाहेब जाण्याचा उद्योग करीत आहेत. यास्तव आपणास श्रीमंत राजश्री काकासाहेब याही पत्र लिहिले आहे, यावरून ध्यानांत [येईल] उतरे लवकर येत असें करावें. त्याप्रमाणें बडोबास जाण्याचा वेत होईल.

वरकड बराकडीळ वर्तमान नारोपंत [आठले] लिहितील त्यावरून कळेल. १^१ बडूत काय लिहिणे छोम करावा हे विनंती.

शेवेसी असुतराव विठळ कृतानेक साष्टांग दंडवत विज्ञापना ऐसीचे. निरंतर पत्र पाठउन सांभाळ केळ पाहिजे. इकडील वर्तमान राजश्री बापुसाहेब याणी लिहिले आहे त्यावरून कळेल. हे विज्ञापना.

पो छ ५ सवाल

डा आषण सुा ७ मंगळवार

[१९ अगस्त १८१७]

लेखांक [१३३]

श्री * संवत् १८७४ अधिक आषण वा ११

[८ अगस्त १८१७]

राजभियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळजीपंत दादा खासीचे सेवेसी

पो बापु रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता
छ * २४ रमज्यानपर्यंत सुा घार येथें यथास्थित जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष.
आपण अधिक आषण वष चतुर्थीच्या मितीचे पत्र पाठविलें तें वष एकादशीस पावले. पत्रां
मजकूर कीं, 'श्रीमंत मातुश्री मैनाबाईसाहेब [शिंदे] व बाळभाई सेठ यांचा काळ जाहल्य

म्हणोन तूर्त दरबार बंद आहे. दरबार चालू होण्यास आणखी आठ दहा दिवस लागतील. असे अनेक प्रकारचे वेध येतात. याजमुळे आपल्या कामास दिवसगत लागतील. प्रस्तुत राजश्री प्रेमानंदमाई याणीं सर्व वर्तमान पारखजीसाहेब यांस निवेदन केले. त्यावरून पारखजीनीं आठ पंधरा दिवसांत कार्य करून रवानगी करितों म्हणोन बहुत प्रकारें खातरजमा केली आहे. मुख्यांचा व पारखजीचा लोभ त्यापेक्षां कार्यसिबी होईल' म्हणोन बगैरे मजकूर विस्तारें करून लिहिला तो अक्षरसाहा मनन करून बहुत संतोष जाहला.

ऐसियास दादासाहेब, आपण गेल्या तागायत दरबारीं अनेक प्रकारचें विक्षेप पडत गेले. आपली दैवदशा व संस्थानिक यांचे ग्रह बलें उत्तर तेव्हां आपला उपाय काय ? पेशजी आपलें पत्र आले. त्यांत मजकूर की, लमाचा समारंभ जाहला म्हणजे चिठी बदनावर प्रगण्याची घेउन पाठवितो, असी स्वच्छ अक्षरे होती. त्यावरून संतोष मानून आणखी जसे तसे दोन महिने काढिले. हाली पत्र आले त्यांत उभयतांनीं कैलसबास केला हे ऐकोन चित्तास पश्चात्ताप वाटला कीं, आपलीच दैवदशा तेव्हां तेथे दरबारीं नाना प्रकारचे विक्षेप पडतात. उपाय काय ? ईश्वरसत्तेप्रो दिवस काढणें प्राप्त आहे. आतां दरबार चालू जाहला असेल. तसे प्रेमानंदमाई व बापूमाई सैठजी यासीच बोलोन त्याचे हातोन लवकर कार्य होई तें करावे. साल मजकूरची तोजी भर्कईची याच्या बळुकास प्रगणे मजकुरी बहुत कामधूम होत आहे. रांगडे कायेर होउन आम्हास बजीदपणा बारंवार लिहून पाठवीत आहेत. याजकरितां आपण यशस्वी होउन इतकी तरी चिठी घेउन आंबाजीपंतसुद्धा पत्रें वसूल बंद करण्याविसीची पाठवावीत.

तसें गांगली, बाघवोर येथील मजकूर आपण लिहिला कीं, पेशजी यादी पाठविली होती. त्याचा मजकूर आजपावेतो त्याणीं काहीं जाब दिल्या नव्हता. हालीं दोन तीन दिवस जाहाले. त्याजकडील बोलणें लागले आहे कीं इस्ताबा तरी होत नाही. कवी बहिवाट सांगतो. नेमणूक करून देतो. त्याप्रो ध्यावी. येथें खर्चाची बोट आहे. याजकरितां मोघम दहा हजार रुपये घावे. हे पार पाडोन तुमचा आमचा स्नेह असाच चालल्यास पुढें तुम्हाकडे बहिवाट राहील. ऐवज पटल्यावर आथवा घालमेल पुढें मागे करण्यास जबरदस्त. तेव्हां ठाण्याची खातरजमा पाहिजे असी त्याची बोलणी पडली म्हणोन लिहिले. त्यास दादा, पंचसाला बहिवाट जाहल्यानिना सिवंदी सावकार फिटणार नाही. तूर्त काळी आबादी गांगली व त्राकानेर येथें कांहींच नाही. तशांत साल मजकूरचे आबादीचें दिवस जाऊन

साल नेहमी आंगावर मरावे लागले. व सिबंदी [खर्च] आंगावर घ्यावा लागेल. त्याजकडील कारकुन येथे आहेत. त्याणी कसबा वगैरे दंडोन वरवाद केला. तसे त्याणी सिबंदीही फारसी ठेविली नाही. त्याजप्रमाणे आपण केले असता आबादी होणार नाही. यास्तव इस्ताबा जाहल्य असता त्यास [व] आपल्यास ठीक पडेल. उभयपक्षां हिशोबाचे वगैरे तंटे वखेडे होणार नाही. परस्पर सुरळीत चालून सरकारी व सावकारी साख राहून सर्व पार पडेल. वरकड ठाण्याच्या खातरजमेविसी आत्माराम बाबा दिवाण याची [बोली] करून घेतली असता चिंता नाही. आपल्यास ठाणे वळकावण्याची आगरज असती तरी पेशजी दोन वेळा ठाणे घेतलेच होते. ते कर्तव्य आम्हास नाही. आपले येजमानाचे चालीत असे वंड वेव्हार नाही. आपणही त्याच मार्गे घागत आहो. टाहा हजाराची निगा देवं चिंता नाही परंतु आगेमागे सिबंदीच्या देण्याचे तंटे वखेडे चालतील याचा मात्र विचार आपण पुर्तेपणे करावा. ते दरवार घोर, आपली वहिवाट साबकारीत राहून दरवारांत साख राही ते करावे. ' पाटणकर आहेत. बहुतेक काय लिहिणे जोम करावा हे विनंती.

पो छ ४ माहे सवाल

ज्या आषण छ्या ६ सोमवार

[१८ अगस्ट १८१७]

लेखांक [१३४]

श्री * संवत् १८७४ आषण छ्या ६

[१८ अगस्ट १८१७]

विनंती विशेष. पांच बंदातील भजकूर पाहून सविस्तर ध्यानांत आले इकडेही याप्रमाणेच वेव्हार समजण्यांत आहे. गुजराथ प्रांतीं ठाणीं दाखल जाहली. आपण कलमबंदीची यादी लिहून दिली. त्यांत आक्षेप घेतला की, येथे श्रीमंत मातुश्री वयासाहेब यांच्या कानावर घालोन व बडोद्यास लिहून जाव आणवावे. त्याप्रो झ. सीकर सिबंदीबाबा यांचे कारभारी गोपाळरावभाउ म्हणोन आहेत त्याची मानप्रतिष्ठा कंपनीचे घरी कलकत्त्यास चांगली आहे म्हणोन लिहिले. असियास दादा, तुम्ही थकेरी करकून तरी नाही. जे कराल ते येथे उभयतां येजमानसाहेबाकडून रुकार न पडे असें होणार नाही. तसे बडोद्यासच सरासरी करनेलसाहेब यांचे कानावर जाउन मातुश्रीसाहेबाची स्वारी जाण्याचा उद्योग येतुनिमिल्य होत आहे. हे वर्तमान अगाठ पेशजीचे पत्री आपणास लिहून कळविले आहे. तेव्हां तुम्ही उद्योग करितां तो मान तेथील रुकारावर येउन चुकला. आतां इकडील आक्षेपा आक्षेप न घेतां कार्याच्या पैरवीत लागावे. तसें मातुश्रीसाहेबांनींही

तुम्हांस पत्रीं लिहिले आहे. आतां रिक्तामे वार्ता ऐकून परिणाम नाही. सर्वांनीं आपआपले ठिकाणीचे बंदोबस्त करून घेतले. त्यापेक्षां आपण निर्वलपणें दुराग्रहांत पडोन परिणाम सुध नाही. बडोबास जोडी पाठउन परें येण्यास मासपक्ष लागेल. याजकरितां कोण-त्याही उत्तराचा आक्षेप न घ्यावा. परें मागाहून पाठउन देतो. बडनगरची मंडळी सर्व सुखरूप आहे.

दादा, केशवराव माहाडीक याचे पत्र आले कीं, दिक्[ग]ठाण येथील मामलेदार आम्हांस काढावयाचा आहे. [तरी] तुम्ही साहाय्य करावे. पाच शो मदतखर्च तुम्हांस देऊं. हें कसें ते लेहून पा. बरकळ मजुरी करावयास आम्हांस दोष नाही. परंतु तेथे पारखजीस ते गैरवाका लिंगा म्हणोन आपणास सुचविलें आहे. कळावे. जाल्यास करूं. वहुत काय लिहिणे लोम करावा हे विज्ञापना. दादा, आपले लिहिल्यावरून आजपावेतों कोठे आषढाव केली नाही याचें कसें तें सुचवावें हे. विनंती.

पो छ * ४ माहे सवाल

ठा श्रावण शुद्ध ३ सोमवार

[१८ अगस्ट १८१७]

लेखांक [१३५]

श्री * संवत् १८७४ श्रावण वा ७

[३ सितंबर १८१७]

राजभ्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळजीपंत दादा त्यामीचे सेवेसी

पो वापुजी रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता श्रावण वा * ७ पावेतों वर्तमान यथास्थित जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत असिले पाहिजे. विशेष. आपण पेशजी दोन खिस्तीचीं पत्रे पाठविलीं ती पावली. त्याची उत्तरेंही येथून रा केली ती पावलीच असली. आपण लिहिले कीं, प्रो ब्रदनावर व बेरशा दोही माहालाच्या यादीवर मखलासी होउन सनदा तयार जाल्या आहेत. येथें दरबारखर्चाचा किरकोळ साहासात हजार रुपयेपावेतों ठरला. त्यास येथेच राजश्री गणपतरावजी नडनगरकर याचे वकीलाकडून काम करून घेउन सनदा त्यांचे स्वाधीन करून पो. आपण नडनगरी राजजीकडे ऐवज मरून सनदा घ्याव्या. आतां वेध राहिला नाही. त्याजवरून गणपतरावजी याची निशा घावी. त्यास विचार पाहतां ठीक नाही व आपले

सुतही पडले नाही. हें जाणोन राजश्री अमृतरावभाळ यास बदनगरी पाठउन शा संतोकराम हरचंद यांचे दुकानी खातरी करून साहा हजाराची निशाचिठी लष्करांत रो दामोदर परशुराम मारवाडी याचे दुकानी पाठविली आहे. त्यास पत्र पावतांच [स] दरडू माहालाच्या सनदा शेटजीच्या स्वाधीन करून लिहिल्याप्रो ऐवज घ्यावा. आतां अवकाश होउं नये. दादा, बदनावरची चिठी येण्यास येक घटकेचा अवकाश करू नये. आपणास दरवारखर्चाविसी अडचण जाणून चार रूपये खरादाद सोसून सावकारी निशा पाठविली आहे. आतां चिठ्या पाठवावयासी विलंब करूं नये. बदनावरच्यांत तोजींच्या वसुलाची निकड केली आहे. परंतु आपल्या पत्रावरून वसूल देण्याची मनाई केली. परंतु दिवसगत लागल्यास निकड फार करतील. आमचा मुकाम कुक्षीस राहील. आपणांकडून चिठ्या आल्यावर सरजामसुधा मुकाम प्रगण्यांत येईल. बरकड मार पेशजी लिहिला आहे त्यावरून कळेल. ' वहुत काय लिहिणे लोभ असावा हे विनंती.

पो छ २९ सवाल

उा भाद्रपद शुभा १ शुक्रवार

[१२ सितंबर १८१७]

लेखांक [१३६]

श्री * संवत् १८७४ भाद्रपद शुभा १

[१९ सितंबर १८१७]

राजभियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळजीपंत दादा सामीचे सेवेसी

पो वापु रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * २९ शनाळपर्यंत यथास्तित जाणून खकीये कुशल छिहीत जावे. विशेष. आपण ब्रावण बा सष्टीची मितेची पत्रें व प्रगणे बदनावरची सोडचिठी पाठविल्याप्रमाणें वष त्रयोदशीस पावली. राजश्री आबाजीपंत दादा [कंपुवाले] याचे नावें पत्र [आले] आहे ते अद्याप त्याजकडे पाठविले नाही. एकदोन दिवसी पत्रें त्याजकडे पाठवितो. परंतु मारानिलेचा मुकाम थोडल्यास होता तो सोडचिठी आली असें कळतांत कूच करून महीवर मुकाम आज आहे. आज उबा बदनावरास दाखल होतील. आमचा मुकाम सध्या लोन्हारीस आहे. आतां कूच करून इकडे येउन मग होईल तसा मजकूर लिहून पाठवूं. परंतु येका पत्रानीं दखल देतील असें दिसत नाही. याजकरितां निखून ताकीदपत्र पाठउन जावे. जमींदार याचे

नावें सनद होती त्याची नकळ करून त्याजकडे पाठविली आहे. तोजी बंद आहे परंतु आतां त्याणीं निवृत्त वसुळाविसी फार केली आहे. आम्हीं प्रगण्यांत मुकाम नेल्यावर होईल तसें ताबडतोब लिहून पाठवितों. परंतु तेथून ताकीद करण्याविसी हैगई करूं नये.

कुक्षीची कांहीं तोडजोड करावी म्हणोन मातुश्रीसाहेबाची स्वारी नेली होती परंतु मुशाफर भात्रागमनी तो कांहीं तोडीवर येत नाही. जमीयत करून आहे. सध्या तें काम मागे टाकून पुढें होईल तसे लिहून पाठवूं. बरकड भार मुकाम वरती आल्यावर जसें होईल तसे लिहून पाठवितों. बहुत काय लिहिणें लोम करावा हे विनंती.

सेवेसी अमृतराव विठळ साा दंडवत विज्ञापना ऐसीजे. राजश्री बापुचा मुकाम लोन्हारीस आहे. आपली पत्रे आली, आतां आज उद्यां वर ते येतील. बदनावर प्रगण्यांत मुकाम गेल्यावर होईल ते लिहून पाठवीन. आपण तेथून ताकीदपत्र पाठविण्याविसी हैगई करूं नये. बापुचा मुकाम येतांच सविस्तर लिहून पाठवितो. श्रुत होय हे विनंती.

पो छ १८ माहे जिल्हकाद

डाा भाद्रपद वष ५ मंगळवार

[३० सितंबर १८१७]

लेखांक [१३७]

श्री * संवत् १८७४ भाद्रपद शुद्धा १४

[२४ सितंबर १८१७]

राजभियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळ्यजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पो बापूजी रघुनाथ कृतानेक साा दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * १२ जिल्हकादपावेतों साा छप्पर नजीक उठावद दरोजा शहर धार यथास्थित जाणोन स्वकीये कुशल लेखन करीत असावे विशेष. आपण भाद्रपद वष ७ चें पत्र पो तें पावोन लेखनार्थ कळो आला. दोनतीन खानग्यापत्रे पाा उत्तर आले नाही. येथें सध्यां श्रीचे उल्लाहाची गडबड होती व अपरपक्षाचे दिवस, याजमुळें बोलणें बंद आहे. नवरात्राचे संधीत कामाकाजाचे उल्लगडे करून घेतो म्हणोन वगैरे ल्हा.

रेक्षियास आपलीं पत्रे आली लार्ची उत्तरें तेच वेळेंस लेहून राा केली. परंतु मार्गांत वष पडला साा पत्रे पावली नाहीत. हे अभाव जोडी माधारा आल्यावर पुन्हां पत्रे पाा त्यांत

लियोच आहे. आपलेकडील लेखाचीच रात्रंदिवस वाट पाहात आहो. दरम्यान गढवडीचे दिवसामुळे अवकाश न पडला. त्या अलीकडे बोलणी होउन नमुदांत आणिलेच असेल. श्रीमंत राजश्री आलीज्या वाहादरसाहेब व राजश्री पारखजी यांस संपूर्ण अगत्यवाद, या ठिकाणचा बंदोबस्त कर्तव्य आहे, त्याप्रो करतील. त्यांचेसिवाय दुसरा आश्रय आपल्यास कोणता आहे ? आजपर्यंत त्यांचे योगेच दिवस निघाले, पुढेही निघतील, परंतु येथील व्यवस्ता दिवसेदिवस आहे ती वारंवार काय त्याहाची. सरंजामांत लोकांचा मनस्वी घोळ जाला आहे. आम्ही मात्र विजयादशमीस श्रीमंताची आज्ञा घेउन बाहेर येउन राहिलो आहो. घरसरंजाम, तोफखाना पागा जवळ आहेत. बरकट सिवंदीचे लोक कोण्ही निघत नाहीत. मोठा कुटारा पडला आहे. तसाच येथे संस्थानचा प्रकार आजपर्यंत जसे तसे दिवस निघाले, पुढे श्रीसत्तेवर आहे. कसा निर्वाह होईल ते होवो. परगण्याची आस्ता तर राहिलीच नाही. असा विचार आहे. कांहीं नजर पुरत नाही [केवळ] आपलेकडील लक्ष ठेउन दिवस काढीत आहे. त्यास आता आपण दिवसगत लाउ नये. दसऱ्याचे संधीस लियो अन्ये जाले असल्यास उत्तम, नाहीतर दिपवाळीचे आंत तरी उलगडा करून घ्यावा. सिवंदी हातांत राहिली नाही. येखादे अधिकउणे जाल्यास दोषाधिकारी मात्र आपण होतो. परंतु आपला इलाच काय ? दौलतीची दशा ही जाली. माहाल मुलूक जिकडे तिकडे गुंतला गेला. तेव्हा येथील व्यवहार कशावर चालवा हे ध्यानांत आणोन दुसऱ्याचे दर्द न पाहिल्यास उपाय नाही. अस्तु. तुमची कामकाजे लौकर जाल्यास उत्तम. नाहीतर आजपावेतों देउ दिलाउ होत गेले तसे पुढे जाल्यास आमच्यानीं सांभाळेउ तेथवर सांभाळू. पुढे लक्ष्यार. आपला उपाय आहे तो करीतच आहां. इतक्यावरही ध्यानांत न आल्यास मर्जी. अस्तु. येथील चालले पाहिजे याचे संकट त्यांनाच आहे. तिकडून माहाल सुटल्यावर दुसरीकडून सुटतील हें आम्ही लिहीतच आहो. यांच्या आगल्यावर दुसरा धरील, नाहीतर काय गरज त्यास ? आपले कडील सोडचिठ्या देउन त्याजकडोनही देवाव्या. तेथोन जाल्यासिवाय परमारा होणार नाही. त्याप्रो आपण करविलेच आहे. याची त्वरा मात्र असची.

होलकर यांचे फौजेनीं पांच च्यार माहालास उपद्रव देउन पुढे षाट उत्तरोन गेले. कोट्याचे खंडणीची यादी पेशजीचे रागीत पाा आहे. व आपले खर्चाची तजवीज जाली ती करून चिठी पाा आहे. दादासाहेब, आपण लियो की दरबारखर्चास दोन हजार रूर्त पाहिजेत. ऐकियास कोण्ही सावकार येथे नाही व सरकारांतही कांहीं मागावे तो अर्थ येथून ठेवून

कळवावें ऐसें नाहीं. त्यास बदनावरची सोडचिठी हाती येउन पुढें आपण पाा असतां दरबार खर्चाचे प्रांच रुपये देणें पडतील. त्याची चिंता नाहीं. सावकारास आधार होउन मेळ लागेल, तोपर्यंत आपणास तेथें राहणें प्राप्त आहे चिठी येथें आली म्हणजे सर्व कांहीं वडेल. आगाठ दादा, कसें होते हे घ्यानांत यावे. ' आपणास अजाणा वेव्हार कांहीं नाहीं.

येजमानसाहेब नवसरीसच आहेत. जेलचेराकडील उमारणी बहुत आहे. ठिकाण नाहीं कीं कोणी कडे जातात. दादा, सेठजीची प्रकृत बहुत मिष्टमासेणी आहे असे बहुतार्ता आहे. कारण नरोत्तम फार दिवस राहिल. परंतु कांहीं त्यास [फळ झालें नाहीं.] येसे न व्हावे. आपण आम्हांस येथ गुंतविलें आहे, कार्य करून लौकर यावे. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

लेखांक [१३८]

श्री * संवत् १८७४ भाद्रपद शुद्धा १४

[२४ सितंबर १८९४]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

दादासाहेब खात्रीचे "

पो बापू खुनाथ कृतानेक साा दंडवत. विज्ञापना. छ * १२ माहे जिल्ह्यादपावेतो वर्तमान यथास्थित असें विशेष. आपणाकडोन बडनगरचे डाकेबराबर भाद्रपद वा २ पत्र आले ते आताच पावले. पत्रां आज्ञा कीं, मंडळोई यास ताकीद करून मकईची तोजी बंद करावी व पत्र बरचेवर पाा जावे. ऐसियास, दादा, आपण तोजी बंद करावी म्हणोन लािा आणि येथें बदनावरच्या सनदा राजश्री अंबाजीपंत याजकडे जाल्या हे वर्तमान आपणास माहीत आहे किंवा नाहीं हे न कळे. पारखजी खातरी करितात आणि येथें तो फौजावर फौजा झुटल्या ! तेव्हां आमची दाद कशी लागती ! याजकरितां आपण सूचना लािा आहे. कागद दरम्यान आपणाकडे पावले नाहीं. यांतील कारण मिळोन हळकारे रस्त्यांत लुटले गेले ते भावारी आले. ते पुन्हा रवाना केले आहेत. पावतील. दादा, आपले पत्र आले तरी आणखी संरंजाम धरून हे माहाल सोडत नाहीं. तेव्हां आपण तरी कांहीं उपाय करावे. मग समूली जावे किंवा आपले वतन हातास येवो असें मनांत आहे. परंतु घुरलीतानीं सोडतील ऐसे दिसत नाहीं. कोठ्याची यादी पाा आहे. तूर्त बदनावरचे बोलणें असावे. आणि

हे चिठी लोकर पारखजीस विनंती करून मागवावी, म्हणजे आपले खर्चावेचाचा बदोबस्त होउन मग दोन दिवस अधिकउणे राहून दुसरें माहालची पेरवी करावयासी येईल. दादा, आपण सर्वजाण आहेत त्याहावे ऐसे नाही. लोम कीजे हे विज्ञापना.

लेखांक [१३९]

श्री * संवत् १८७४ आश्विन वा ७
[१ नवंबर १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

घाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेशी

पो वापु रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल तागाईत छ # २१ जिल्हेजपर्यंत मुक्ताम धार येथे वर्तमान यथास्तित जाणून स्वकीये कुशल लेखन करीत असिंये पाहिजे. विशेष. आपण पत्र अश्विन शुभा नवमीचे पाठविलें ते पावले. च्यार बंद मजकूर लिहिला तो अक्षरगाह मनन जाला. अंतेंच निरंतर लिहीत जावे. प्रगणें ब्रदनावर येथील दखल छ १२ जिल्हेजी जाहली. राजश्री आंबाजी सखाराम कुच करून उजेनचे मार्गे मेथे. मजारानिलेनीं प्रगण्याची तसनस बहुत केळी. असो. दिवसाप्रमाणें जालें. त्यास उपाय नाही. श्रीमंत अळिज्या बहादरसाहेबांनीं कृपा केली. त्यापेक्षां प्रगणा पुढे सुधारण्यांत येईल. ठाणे दखल जाहले हीच गोष्ट मोठी जाहली. अंतंत च्यार रुपये देणें ठरलें आहेत व माझे खर्चास अडीच तीनपर्यंत जरूर पाहिजेत. याची चिठी साहाजोग चांगली हेंच पत्र पावताच अती सत्वर पाठवावी. येविसी हैगय व आळस व अनमान सहसा न करावा. येथें वेजाव होण्याचा समय आहे. ऐसियास दादा, पत्र येतांच चिठी पाठवावी. परंतु येथें सावकारी बेमारांत साख कशी काय आहे हा मार्ग आपणच ठेविल्याप्रो चालत आहे. अस्तु. दखल जाहली तेच समयीं सावकाराकडून चिठी करून पाठवितों. मी धारेस आहो. शरीरी खस्तता नव्हती. आतां आराम कांहींसा जाहला आहे. रतनजी सेठ यास जोलाउन खातरी केली आहे. मागील पुढील देण्यावेण्याचा बंदोबस्त करोन दिपवाळीचे आंत वाहेर लिहिल्या अन्वये चिठी करून पाठवितों. आपण कांहीं चिंता करूं नये.

बडोद्याची पत्रें आली आहे ती पाठविली आहेत. ती पाहून मजकूर जिकडील तिकडे मुख्यास सूचक व्हावे ये अर्थां लिहिले आहे.

(२५६) ब्रदनावरची 'दखल' २१ अक्टूबर रोजी बाल्याचें प्रत्यक्ष वापु मी रघुनाथ लिहीत आहे अर्थात, दिव्याचे चरित्रकार यांचें विधान सख्खा सोडून आहे अतें स्पष्ट दिसतें.

वाघ बाकांनेर येथील चिठी मागाहून पाठवितो. तो वेव्हार आपले हातानें न जावा. आपले उपयोगी बहुत आहे. मी ल्याहावे ऐसे नाही. ' सर्व आपलें ध्यानांतच असेल. सर्व मागाहून लिहून पा.

बरेसे येथे कारकून पाठविला म्हणून लिहिले होत. ऐसियास कारकून तेथें कोण गेला काय नांव हें येथें कळले नाही व दखलीचे वगैरे त्याणीं तेथून इकडेस कांहींच लिहिले नाही. तेव्हां कशावरून समजावे ! असो. दखल जाली नाही ऐसे वाटते. आपल्यास मारनिलेनीं लिहिलेच असेल. तशी वकीलाची चकती आपले हातीं आली न आली हे न कळे.

आमबरे, वाघ बाकांनेर येथील मालवणीचा मजकूर लिहिला. त्याचा जाब पेशजी लिहिला आहे. त्यावरून ध्यानास येईल. वाघ बाकांनेर येथील वस्ती प्रस्तुत खुंदेराववाले याणी बरबाद करून ठेविली आहे. त्यास पेशजी लिहिल्याप्रमाणें उत्तर आले म्हणजे, वाघ बाकांनेरसंबंधी मालवण पाठवून देतों. आतां जे करणें ते जळदी जाल्यास आवादी होईल.

तसेच आमबरे येथील वीसपर्यंत ठरल्यास ठीक पडेल. ज्याजती झाल्यास निमावणी होणार नाही म्हणोन अनुपराम याणी खूब सांगितल्यावरून आपणास लिहिलेच आहे. तूर्त तेथे आरबांनी मनस्वी वेव्हार करून वस्ती राजगडेसुधा बरबाद [केली] आहे. राजा व बाई अनुपरामसुधा लालगडास पळून गेली आहेत. आरबाचा नंदोबस्त होंण तो आपलेच हातून होईल असे आहे. यास्तव तेथे आपणास सर्व श्रुत व्हावे म्हणोन लिा आहे यातील तेथें सतंग बोलेन आकडा येथपर्यंत ठरल्यास तेथील राहाणाराचा खर्च सिबंदीसुधा आपले आपण पाहूं. परंतु सावकाराचा फसवा जाल्यास सरकारांतही आपली साख राहणार नाही. तसे तीन्ही महाल आपलेकडेस सांगितले असतां आवादीही होईल चिंता नाही. परंतु तूर्त सावकार अंगास न यावा यास्तव बारंवार तपशील लिहितो. सध्याचे सरकारांनी पैशावर नजर दिली असतां माहाळची उस्तवारी होत नाही. दंडपुरईस तरी आतां येक पैशाची जागा खुंदेराववाले याणीं ठेविली नाही.

सरंजामाची वेवस्ता लेहून सुचविले. 'यास हे दिवस आपण पहिलेपासून मागतच आहों. परंतु दिवसमानानीं आज ताा कोण्हासही आगत्यवाद पडला नाही. प्रस्तुत मारनिलेचा अडा येथेच येउन नजीक पडला. तेव्हां ज्याजवळ जमेतही त्याचे नजरेस येउन दुसमानगिरी ज्याजतीच लेखितात. याजकरितां कांहींसी छाटाछाट केली आहे. कामाचे सिध जाल्यास विशेष अवकाश पडणार नाही.

खर्चाविसीचे लिहिले होते. त्यास येथें येतांच खानगी जाली ते रा नारोपंत [आठ] याही लिहिलेच असेल. चांदूकडील खर्चवेच येकत्र होउन बहुत तारांवल जाली. ते पत्री काय लिहावी. असो. होईल तसे करीत आहे. आपण कोण्ही गोष्टीची काळजी करो नये. याच रीतीनें आज ता आपण दिवस येथेंच काढिले. पुढें ईश्वरसत्ता असेल ती खरी. राजश्री बःबाजी आदी करून सर्व मंडळी घरी खुशाल आहेत. बहुत काय लेहूं हे विज्ञापना.

पो छ १६ मोहरम

आ कार्तिक वा ३ बुधवार

[२६ नवंबर १८१७]

लेखांक [१४०]

श्री * संवत् १८७४ कार्तिक वा १
[२४ नवंबर १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळजीपंत दादा त्वामीचे सेवेशी

पो घापु रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * १४ मोहरमपर्यंत म्हा बदनावर येथें वर्तमान यथारिथत जाणुन खकीये कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे विशेष. आपण पत्रें शुद्ध सप्तमीची पाठविली ती पावली. लिहिला मजकूर अवगत जाला. तेथील सरकारचें पत्र पवार सरकार याचे नाचे पाठविलें. त्यात मजकूर मालवे प्रांती बंडाई करून सरकार खालसे माहाली बंडवाले उपद्रव करितात व आंबाजी सखाराम [कंपुवाले] याचे निसबतीचे पळटणानें दगा मनस्वी करून माहालकरी यांस तोसीस लावीत आहेत. येविसी तुम्हाकडील सरंजाम मंडूसर खाचरोदवाले यांस समय होउन बंडवाले याचे पारिपत्य करावे ऐसे निक्षून सरकारचे पत्र व आपलीं पत्रें श्रीमत मातुश्रीसाहेबास व आम्हास आली ते पाहून बहुत संतोष जाहाला. दादा, सरकारचाकरी आज्ञेप्रमाणें करावी ऐसं येथील बेजमानासह सर्वत्राचें मानस बहुत दिवस होतें त्याप्रमाणें सरदारसाहेब कृपावंत होउन आपले सरजामाकडोन काम घ्यावें, हे मानस चित्तापासून. तेव्हां आपणही चाकरी करावी. तसी समयानसात या मागें जाली तो माहालकरियानें बोलविलें असतां करीत गेलों. पुढेही हेच उमेद आहे. प्रस्तुत राजश्री आंबाजी सखाराम याचे निसबतीची पळटणाचा दंगा उजनी पलीकडे काय असेल तो न कळे. परंतु मान पाहतां

शेष नाही. तसें मंदूसर खासरोदवाले याणीं आम्हास बोलावण्याविशींचे कांहींच अहिलें नाहीं. आतां आपलें पत्र आले. त्यावरून आम्हीच आपलेकडोन त्यास पत्रें पाठविली आहेत. त्याची उत्तरे येतील त्याप्रमाणें बडनगर, खाचरोद इकडील उपराळा खण्यांत कमती करणार नाहीं. तसें मंदूसरवाले यांसही पत्र लेहून पाठविलें आहे. येथीलही उत्तर येईल तसें करूं. परंतु मंदूसर येथोन च्याळीस पचेताळीस कोस, सरंजाम तेथपर्यंत जाणें, मार्गांत खाल्ले माहाल, दुरील पला, तिकडे जाउन सरकारचाकरी करावी. परंतु ईकडील सरंजामाचा वेव्हार तीकडे आज ताा जाला नाहीं. यास्तव मंदूसरवाले यांस सरंजामाचा दुजोरा देण्याविशी व हरयेक कुमक बरदास्तीविशीं हुजूरचें लिहिणें पकेणें असावे. आमचा नवीन वेव्हार तीकडील माहितगारी बहुतसी नाहीं म्हणोन संशय आहे. १ बहुत काय लिहिणें छोम करावा हे विनंती.

पो छ २५ मोहरम

शा कार्तिक वा १२

[५ विसेंबर १८१०]

लेखांक [१४१]

श्री * संवत् १८७४ कार्तिक वा १

[२४ नवंबर १८१०]

विनंती. येथील कुशल तागाइत छ * १४ मोहरमपर्यंत यथास्थित असे विशेष. बरकट मजकूर आलाहिदा पत्री लिहिला आहे त्यावरून ध्यानास येईल. सरकार चाकरी करण्याविशी आपण विस्तारें करून लिहिलें त्यास दादा, हेंच आपण मागत होतों परंतु सूक्ष्म वेव्हार यांत आपलेकडील सरंजामाचा मानमार्ग पाहतां अरब, सिद्दी, पठाण यांस दिनचर्या दिल्याविना दिवस जातो असें होत नाहीं. तसा महिन्यापुंभरा दिवस चालविण्याविशी सेटसावकारही अवळ नाहीं. हातावरील वेव्हार, खच्छ माधवगिरीचें संधानानीं दिवस काढिलें हें केवळ लेहून कळवावे असें नाहीं. तसे आपल्यास जाउन दाहापांच वर्ष जाली आणि इकडील वेव्हाराची विस्मृती पडली असेही नाहीं. त्यापेक्षां विस्तारे लेहून कळवावें तरी उपरोधिक दिसतें. माहाल सुटल्यावर आपण जातीळ, तर आपलेकडे रवानगी कसे होत आहे व आंबाजीपंत याही येथील वेवस्था कसी केली तेही दरपत्री लिहित गेलो. असे असोन आपण लिहिता कीं, पोटास पाटा वांधोन सरकारचाकरी करून दाखवानी म्हणोन लिहितां ही अक्षरे पाहून अपूर्व वाटतें. मंदूसर

येथोन पनासचात्रीस कोस त्या लत्यास जाउन त्वरित मागे येणें घडतें असें नाहीं. शाहास गुतडे असतां मग टाळा देणे ही गोष्ट असल्याच्य आहें. याचा विचार काय ल्याहावा ? यामागे आंबाजी [कंपुवाळे] पळटणें, तोफा, सरंजाम व आनंदराव भीमाजी सरंजामसुधा इकडे वागत आहेत. त्याणीं लाखो रुपयांची आमदनी सरकारची खाउन कोण्हाचे तरी पारिपत्य केले असे तरी जाळेंच नाहीं. आपण तरी सूक्ष्मासूक्ष्म चाकरींत हजर आहो. परंतु नवखाई, खाचरोद या लत्यास कोण्ही बडे उमे राहिल्यास तेथें पुस्तपन्हा करण्यास कमी करणार नाहीं. परंतु मंदुमरपर्यंत जाणें, तेव्हा पळटणाचे ऐवजपैकीं निमेषिमे माहालकरी याणीं आपली बरदास्त राखली असतां ह्याच लत्यास राहून गुजारा करून आज्ञाप्रो खातरखा नक्ष राहून चाकरी करूं. तसे सरंजाम आजचे दिवसी तीनप्यार हजार लढाउ त्यांत येक हजार अरब जात आहे. सिवाय सिद्दी, पठाण, पागा, तोफखाना ऐसा जोड चांगलाच आहे. हीं पत्रें यापूर्वीं आनी असनी तर पळटणाची चाकरी येथेच करण्यांत कमती करतों नाहीं. परंतु त्याणींही विचार करूनच हातचिठीची नकळ पाहतां कूच केले. आम्ही पत्राचें उत्तराची मार्गप्रतिक्षा करीत होतों. कारण सरकारचा असबाब तोफखाना सरंजाम अफरातफरी जाल्यास सरकारचा शेद येईल. ह्या अभावांत पडोन दिवस काढिले. आता ते दूर गेले. तेव्हां आमचा उपाय काय ? असो. भदुसर, खाचरोदकर याची पत्रें आल्यास जाण्याचे करितों. तसे नाल मडावळ येथील सोडविठी घेण्याविशीं आपणही जळदी करीतच आह्या. त्याप्रो चिठी आल्यास तिकडे जाणे प्राप्तच आहे. तेव्हां अनियासे सरकार. तरीही घडोन आपलाही अर्थ होईल. हें सर्व आपले लक्षांतच आहे. मालवे प्रांतीचा बंदोबस्त सरकार कृपा करून लागतील तर सरकारचा कांहीसा असबाब बराबर असल्यानें होळकरवाळे सुमे बंडाई करतात याचे गव्य पळण्यास ठीक पडेल. केवळच आपणच करूं जाता आपलीच टापरे उज्याडून बसतील. यास्तब त्या सरकारचा असबाब बराबर असल्यास त्याचाही गुजारा थोड्याबहुतानें करोन सरकारचाकरी [घ]डेल. हे वेव्हार मी तपसीलवार ल्याह्यानें ऐसें नाहीं. दादा, आपण सर्वजाण, तेथें कोठवर ल्याहावे ?

वाघ वाकानेर, क्षम्वरे येथील निशा पाठवावी म्हणोन लिहिले. त्यास वाघ वाकानेर येथील वसूल सर्व घेउन पुढें भीमाबाई बुळीनीं हे माहाल वाताहत करून ठेविले. तसें निशापत्री जातां येतां आणखी मास पक्ष लागणार नाहीं, तेव्हा साळ मजकूर तों अर्धाच गेले. मंग सावकार कसा पार पडतो व हल्ली निशा कशाच्या आधारावर देतो. खंडेराव बळाल याणीं खरीपाचा वसूल दरोबस्त घेउन हल्ली भीमाबाईचा मुकाम लव्हारी नजीक पडोन आहे. राहिल वेव्हार [ती] बरवाद करीत आहे. तसे आमसल्याचाही वसूल

वेतला. वसूल मुजरा देण्याचा करार जाल्यास निशा पाठउन देतो. वसूल मुजरा देण्याचें ठरविल्या विना सावकार निशा देण्यास दिकत करितांत यास्तव लिहिलें आहे. वाघ बाकानेरची सनद आल्यास नेमाडांत जाउन भीमाबाईचें पारिपत्य करूं. तसे अमळप्याचें जकर करून घ्यावे. तें अरबांनीं सर्व खराबा करून टाक्यास खलेळ केळी आहे. तोही वेव्हार आपले जिमेस जाला असतां सुदरण्यांत येईल. नाही तरी टाका सरकारांचा पार पडत नाही असें दिसण्यांत येत आहे. तसे अमळरेवाले बजीद होउन वोळत आहेत. तेथें सरकारचे मजीस येईल तें खरें.

बारियेवाले व मुशाफर याणीं आज किती वर्षे सरका' माहाली दंगा करून मनस्वी वर्तणूक करीत आहेत. त्याचें पारिपत्य करण्याविशीं सरकारमजीं असल्याग दाहूद गोदरेवाले यांस सरकारचे ताकीदपत्र [यावे] कीं, आपले संजामास सामल होउन त्याचे पारिपत्य करावे असें पत्र आल्यास आमचा गुजारा तिकडे थोड्याबहुतानी होउन सरकारचाकरीही घडेल.

वरकड खर्चाचीं व बडोद्याकडील पत्रांतील मजकूर मागील रवानगीत लेहून पाा आहे. दादासाहेब, मेहेनतीची व करण्याची तारीफ येथील सरकार बहुत करीत आहे. आम्ही करितो ऐसे लिहिल्यास ठीक नाही. जे होते ते जनोपवादांत सर्व दिसतें. आपण क्रीतीवान तेथे जाउन सख्त मेहेनत करून पवार सरकार याची दौलत सुदरण्यांत येत आहे. हे तारीफ मी ल्याहावी ऐसें नाहीं

फळणिसीकडील दरकाविशींचें लिहिलें त्यास गोविंद गोपाळ यास पेशजी सनदा दिल्या आहेत, हली आपण लािप्रमाणें वाईसोजवळ विनती करून कागदपत्र देतो. बहुत काय लिहिणे लोम करावा हे विनंती.

लेखांक [१४२]

श्री * संवत् १८७४ माघ व्हा १४
[६ मार्च १८९८]

राजभियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा खासिचे शेवेसी

पो वापु रघुनाथ कृतानेक सां दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * २८ राखरपावेतो मुकाम धार येथे वर्तमान यथास्थित असे विशेष. आपण माघ शुद्ध १५चे मितीची व वद्य त्रितीयेचीं पत्रें सरकारसह वेदमूर्ती पुराणिकनावा व अमृतराव विठल

याचे पत्रासह पायोन मजकूर ध्यानांस आण. आम्ही सरंजामसुधा संस्थानीं छ २१ रोजी दाखल जालें. तोफखाना किल्यात पावला. सरंजाम राजगढनजीक महीवर ^{१५०} आहे. आपणास कळावें, येथें आल्यावर ईकडील मनमंतर पाहून राजश्री जिववादादा [नावकर] यांस मालकणसाहेब यांजकडे रवाना केलें व वडोद्याकडोन श्रीमंत राजश्री बाबासाहेब ^{१५६} याहीं करनेलसाहेब यांसी बोलोन ठाल मंडावळ व वेरसे येथील दखल देण्याविशीं कारनाईक यांचें पत्र पाठविले आहे. याचा तपसील सरकारचें पत्रावरून कळेल. इंग्रजी चक्री आहे. काय लिहिलें असेल तें न कळे. दादाचा जाब येईल त्याप्रो आपणास सुचना लिहूं. बरकर आपण भाव लिहिलें त्याप्रो मनमंतर पाहोन उद्योग करावा ही गोष्ट तर व स्तविकच आहे. परंतु पेशजी आपलीं पत्रे सरकारांत आलीं त्यांत मेटीचे सनगाचा तपसील केवून कोणही शाहाणा माणूस तेथें पाठवावा ऐसे लिहिण्यांत आले व येथील त्याचा उत्कर्ष पाहून सर्वासच हे साधन असर्वे म्हणोन मुचले. तसी वडोद्याकडोन इंग्रजी पत्राचें साहित्य जाले, तेव्हां ढील कशावरून करावी ? बैरशास दखल घेण्याविशीं आपण कारकून पाठविला हें ठीकच जाले. तेथे होईल तसें कारकुनांनीं आपणास व इकडे सरकारांत लिहिलें असतां जिववादादास सुचवोन तेथोनही पुरवणी होईल. आपले खर्चाची निकड बहुत. समयास पाठवावे, तर मी येथें नव्हतो. मावळी ^{१५१} तरवळ करावी, तर आज दोन महिने तेथें जलचराचा मुकाम येउन सरंजाम मोठा याजमुळें परगण्याची पायमळी जाली. व जुळीकडील दंगा मनस्वी. पेशजी सावकाराकडून आपले राग्विशी व फौजेचे खर्चाविशीं ऐवज घेतला. तोच पार पडला नाही. याजमुळे सावकारांनीं हे लफडी पाहोन हात आठोपून घेतला. आतां मी आल्यावर आपलें पत्राची निकड पाहून सर्त पंधरासे रु(प)येची हुंडीकरून देवण्याविशीं अ.मुतरावमाउस सांगोन विव्हे आहे. याप्रो राजश्री नारोपंत [आठळ] यांस उदईक प्रतिपदेस तेथे राा करोन हुंडी लिहून घेतील आणि परभारा आपणाकडेस पाठवितील. बरकड वर्तमान सरकारचे व पुराणिकबाबाचे पत्रावरून ध्यानास येईल. बरकड राजश्री नारोपंत लिहितील.

वाघ बाकानेर अमश्वरे येथील मार पेशजी व हल्लीचें पत्र सरकारसह अमृतराव विठळ यांस आपण लिहिला. त्याचें उत्तर पेशजी जावें तें गेलें नाही. असो. हल्ली यांतील

(१५७) महीनवी प्रसिद्धच आहे.

(१५८) कसेसिंगराव गायकवाड.

(१५९) अमृतराव विठळ यांस भाळ झणत,

विचार पाहतां आनुपराम याचे सांगण्यावरून पडले कीं सत्तावीस हजार रूपये आम-
 झ्याचे टाक्या पाौ पार पडवयाचे नाही. प्राचीन मुलुक आबाद ते काळी ऐन टाक्याचा
 आकडा पत्तीस हजार. त्यांत सरकारातोन कारकुन राहतो. त्याची नेमणूक, सिबंदी,
 किरकोळ खर्चासुधां सात हाजाराची होउन बाकीचा ऐवज हुशुरभरणा त्यांत घोडे वगैरे
 ऐसा जात होता. आतां तर दरोबस्त मुलुक वैराण तेव्हां दरबारखर्चासुधां सतावीस व
 येकतीस ऐसी निशा सिवाय येथें राहाणाराचा खर्च व सिबंदी सावकारी व्याज मनोती
 तेव्हां हा टाका कोंठवर जाणार. आपणही मनन करितां खर्चाचा तर ठिकाणाच नाही.
 हे आपणास कसे होतें ? वीस हजार दरबारखर्चासुधा जाल्यास पार पाडतील म्हणोन
 मारानिले बोललें व्यावरून आपणास लिहिलें आहे. त्यास साळ भार तर गेले, परंतु
 पेस्तर साळापासोन वीस, दरबारखर्च येक, ऐसे जाल्यास करोन व्यावे म्हणोन सूचनार्थ
 लिहिले आहे. तोही ऐवज हतेबंदीप्रो निशा सावकार करतील. आगाड कोण्ही
 सावकार उभा राहावयाचा नाही. खुंदेराववाले याणीं मनस्वी करून सावकार झुवविले.
 तसे आपले वस्तु कसे घडेल. असो. आपले नजरेस येईल तें खरें.

वाघ बाकानेर येथील निशा जळद पाठवावी म्हणोन लिहिलें. ऐसियास साळ
 मारी खुंदेराव [बलाळ] यांजकाडील कामदारानें वाणी उदमी दरोबस्त दंडोन
 रयेत खराब केली. वस्तीचा ठिकाणा राहिला नाही. तसें छुळीनीही लूटमार
 करून परगणा बरबाद [केला] यक बाकानेर येथें पांचपंचवीस वरांत विस्तो
 मात्र जळत असेल. दिवा लागण्याचा अभावच आहे. दहा अकराची निशा पा
 व ते परगणे आपले उपयोगी आगळ असल्यास निशा पाठवावी म्हणोन लिहिले.
 ऐसियास द'दा, अगत्य सर्वास व हे परगणे आपलेही उपयोगी खरें. परंतु
 पेस्तरसाळची निशा हली होणें, त्यांत चव्हुंकडील दंगा तेव्हां सावकार येकायेकीं
 कोण उभा राहतो ? आपले वरांतील वेव्हार सर्व तुम्हांस माहीत. येवपि निशा पाो
 परंतु आपण मोघम लिहिले तेव्हां सावकारानीं निशा कसी घावी. येथें नितेचे माहिती
 नाही. हसाबंदीप्रो जाल्यास तेथील तेथें वडिवाटीच्या यादी पाहून हसाबंदीप्रो निशा
 जाल्यास ठीक पडेल अथवा येकंदर ऐवज व्यावा ऐसी चाळ असल्यास सावकारी व्याज
 मनोती कापून घेतात व सरळ व्याज हसाबंदीच्या मित्या ठरतील त्याअन्वये व्याज
 मुजरा घेतात, ऐसे येथें माझे समजण्यांत आले. सावरून उगडन लिहिलें आहे. तेथें

आपण चौकसी करोन याद-तपसीळ बगैरे लिहून सावकारांत दाखवावयासी. ठीक पडेल. यादीआन्वये सावकारासी बोलोन बशत दखल निगाचिठी पाठउन देवितो. मोघम तुम्ही लिहिंले तेन्हां निशा कसी होते. तसे पेसजी यादीअन्वये संवत् १८७५ तागाईत पंच-साला जाल्यास तर तगाई, खाद, बीज, सावकाराकडोन देवउन प्रगणे आबाद-होउन सरकारासह सावकार पार पडेल व दरम्यान घालमेल जाल्यास खाद, बीज तगाई बाकी घुधा परत निशा सावकारी असावी. हे सर्व आपले घ्यानांत असेल. कारण आगेमागे खंडेराववाले यांची चाल मामलतीसमंचे लबाडी वेव्हार आपले माथा ठरोन दरबारांत साख कमती पडेल हें ठीक नाहीं. येक सरंजाम ठेउन कांहीं आधार नसतां आपण निर्वाह करूं जातां आपल्यानिमित्त संस्था[न]चे वहिवाटीची व माझी बंडाई ठरोन आपल्या बोलण्यांत कुमती पडली लावरून सूचनायें लिहिंले आहे.

दादासाहेब, आपण आम्हावर मर्जी रुष्ट करून गंगायान्न करावी. ऐसी उदासी चित्तांत धरोन उभयेतां येजमानसाहेबास पत्रें लिहिंली ती पत्रें सर्व मजबूत दाखल जाली. आम्ही बंडाई करोन दिवस काढावें ऐसे आमच्या वोंशांत कोणी जाला नाहीं. मीच मात्र इतका उद्योग करोन सर्वांचा वाईट । कारण सिबंदी जवळ बाळगोन दिवस काढिले. तसें तेथील सरकार व आपण लीा कीं मालूम्यांतील बंडाचें पारितप्य करवें ते सोडून आम्हीच बंड करितो ऐसे जाले. त्यास दादासाहेब, हजारो बोडे माणूस पोषण पालण करणें याचा अनुभव थोडके दिवसांत विसरोन येकेरी पत्र धडनगरवाले याजवळ लेहून दिल्ले. तेन्हां त्या पत्राअन्वये त्यांस उत्तर न दिल्यास ठीक नाहीं. जें लिहिणें ते वरगुती लिहिंले असतां फुलांचें ठिकाणीं गोवण्याचे कारण नसतें. असो. त्याचा इतिहास काय लसावा । आबरू सर्वासच आहे. तशांत आमचे लिहिण्याचा रोष न थावा. कारण आम्ही सिपाई. खोल अर्थ आमचे घ्यानांत नाहीं.

माळकणसाहेबाचा मुकाम नरमदेवर गेलो म्हणोन लीा होतें. त्यास ते मंडुसराजवळ आहेत. गेले नाहीं. दक्षणेस राजाजी पांडुरंग बळळ-धर्मपुरीकर यांस पाठविले आहेत. उदईक येथून निघतील. तीकळीळही कांहीं साधनाचा सिलसिला असावा म्हणोन योजना केली आहे. आपणास कळावें. सरंजाम दूर करीत आहे. देण्याची वखवख वाडत आहे. ईश्वरसत्ता वडळ तें खरे. बहुत काय लीा लोभ करावा हे विनती.

लेखांक [१४३]

श्री * संवत् १८७४ फाल्गुन व्हा ५
[२७ मार्च १८१८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

दादा स्वामीचे शेवेसी

पो बापुजी खुनाय साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ताा छ * १९ माहे जमादिलावलपावेतों मुा धार येथें वर्तमान ययास्थित असे विशेष. आपण फाल्गुन शुध दशमीचे मितीची पत्र सरकारसह पाठविली ती शुध पौर्णिमेस संध्याकाळी पावली. लिहिला मजकूर अवगत जाला. बेरसे येथें दरुख घेण्यास येथून कारकून पाठविला आहे. बहुत करून दरुख होईल. दिकत पडल्यास येथील वकीलाची चकती आपविली आहे. जलचराकडील राजकारण प्रस्तुत येथें चालले आहे. ते नमोदात आले म्हणजे आपले संवस्थानचें बोलणें करून बंदोबस्त करून व्यावा असे ठरलें आहे. त्याप्रो जाले म्हणजे होलकरसाहेबाकडील माहाल हस्तगत होतील. अमझरे, बाघ बाकानेर पुढें आबल सालापासून आपले यादीप्रमाणें बोलण्यांत खचित आले आहे, ऐसे कितेक विस्तारेकरून लिहिलें तें अवगत जाले.

ऐसियाम दादा, मी येथे आल्यावर इकडील वेवस्था थोडीथोडी लेहून कळविलीच आहे. आलीकडे तीा रा जीवबादादा [नाडकर] अजम मालकण सहिव याजकडे जाउन मइदपुरास जाउन मेट घेउन साहेब तसेच उजनीस आले. तेथें राजकारणी वेव्हार चालूच आहेत. जीवबांनी इकडील वृत्त थोडेथोडे श्रुत केले. त्यास उत्तर केळे कीं, श्रीमंत अलीजा वहादरसाहेब याजकडील व पवार याचे संवस्थानसंबंधी बंदोबस्त करणे तो हुजूर अजम गोरनर लाटसाहेब यांचे लिहिले येईल त्याप्रमाणें करूं, ऐसे भाव बोलण्यांत आले ते दादांनीं येथे लेहून कळविले. त्यावरून आपणास सूचनार्थ लिहिले आहे. वडोबास श्रीमंत बाबासाहेब याणीही तेथील बंदोबस्ताविशीचे अजम करनाईकसाहेब यासी बोलोन तेथील पत्र येथे मालकणसाहेबास पाठविले परंतु पत्रांत काय लिहिळे असेल ते न कळे. मागाहून आपले यजमानाचें पत्र आले त्यांत मजकूर कीं, [मैना]वाई व मुलानी उज्यनीस जावे, स्वाचा बंदोबस्त करून देतील, असें पुष्प निघाळें. यातील अर्थ पहातां वडोदेकर कारमारी [फणसे] यांत नसावे असें पुष्प दिसण्यांत येते. मग यांतील अर्थ काय असेल तो न कळे. यास्तव आतां जें करणें तें आपलेतिकडोन आल्यास ठीक पडेल.

बडोबाचे करण्याचें मान सोईवार दिसत नाही. करनाईक याचे व आपले यजमानाचा धरोबा बहुत हें सर्व तुम्हांस माहीतच आहे. याजकरितां तेथील तहनाम्यांत जें करणें तें करावे. इकडील शौश्य पत्राचा मान आतां पाहण्याचें दिसव राहिले नाहीत.

सध्यां होळकरसाहेबाकडील कारभारी ताळा जोग उजनीस येउन तेंच प्रकरण चाळत आहे. तसें देवासकर श्रीमंत तुकोजी पवार व आनंदराव पवार हे जोग धाचे होउन साहेबांची मेट घेउन बोळणे चालूं आहे. दादा, यामागें या उभयतां सरदारजवळ खाणी मनस्वी बोळोन तेथील सरदारची वेवस्ता सांगत गेले परंतु ते थोर सरदार याचें कांहीं एक ऐकलें नाही. आतां येथें काय बोळती[ळ] याचा अभाव जाणोन सूचनाथ लिहिले आहे. ह्या दौळतीस तरी सर्व प्रकारे आधार अमिमान तेथील आहे. समय विळक्षण यास्तव जें करणें तें तेथूनच व्हावे मग आपले नजरेस येईल तें खरे. बडोबाचें पत्रावरून तीकडील वृत्त कळले. ' जोग कीजे हे विज्ञापना.

पो ७ २ जमादिकाखर

चा चैत्र शुभा ४ गुरुवार

[१ अश्वेक १८१८]

लेखांक [१४४]

श्री * संवत् १८७५ च्येष्ट शुभा ७

[११ जून १८१८]

राजभियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा खासीचे सेवेशी

पोष्य बापू रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशळ तागाईत चंद्र * ६ सावानपर्यंत शुभा वदनावर येथें वर्तमान घषासित जाणून स्वकीय कुशळ लिहीत असिले पाहिजे विशेष. जेष्ठ वष प्रतिपदेचीं पत्रें आलीं त्याचीं उत्तरें येकदोन रमानग्या पाठविल्या आहेत. ते पत्रें पाविली असतील. स्वावरून सविस्तर ध्यानास येईल. हल्लीं राजश्री जिवाजी नहीरव [नाडकर] याचीं पत्रें मौजे मटवाडा प्रो खरगुण येथील मुकामची ७ २९ रजवेची आली ती बजिनस नकळ करून पहावयासी पाठविली आहे. पाहून मजकूर ध्यानांत येईल. दक्षेणतीरचा वेव्हार उरकून पंचायतन - हस्तगत जाहलें हिंदुधर्माची मर्यादा होउन चुकली.

(१६०) हीं पत्रें पुढें कृपयाः वेव्हार आहेत.

आतां चरितार्थ चालोन स्थिती राखणें यास्तव मात्र यातायात करावी तरी संस्थान संबंधी बंदोबस्त करणें हे तेथोन श्रीमंत राजश्री आळीजा बाहादरसाहेब ह्याचें बोलण्यांत होईल तर उत्तम. नाहीतरी याचा मुकाम मागती इंदुरास आल्यावर जे काय म्हणतील तें ऐकणें प्राप्त आहे. यास्तव राजश्री पारखजीसाहेबासी बोलोन करणें त्याची पैरवी लीकर होउन तेथील बकिलांचें पत्र येथील साहेबांवर यावे. मग त्याचे नजरेस येईल तें खरें. बाकी कोणतीही राहिली नाही. श्रीमंतास ^{२१} घेउन हिंदुस्थानांत रवाना करणार ऐशा बाती ऐकण्यांत व बकिलांचे लिहिण्यांत हे सर्व दादा[नाडकर]चे पत्रावरून कळेल. ^१ तसी हेंच पत्रें घडोबास रवाना करून आपणास लिहिले आहे. दीर्घ टाकू नये. जखद कार्य होई ऐसें करावे. बहुत काय लिहिणे लोम करावा ही विनंती.

पो छ ११ माहे रमजान

उा आषाढ शुभा १३सह १४ गुरुवार

[१६ जुलै १८१८]

लेखांक [१४५]

श्री * संवत् १८७५ भाद्रपद भा ७

[२१ सितंबर १८१८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पो ^{२६} बापू रघूनाथ कृतानेक साष्टांग दंडबत विनंती. येथील तागार्हत छ *१९ जिल्काद रविवारपर्यंत मुा महु छावणी येथें कर्त[मान] यथास्थित जाणोन त्वकीये कुशल लेखन क[रीत] असिले पाहिजे विशेष. अलीकडे आपणाकडून श्रावणमास ता पत्र येत नाही तेणेंकरून चित सापेक्षी[त] असें तरी ऐसें न करावें. सदैव पत्री संतोष-धीत जावे. यानंतर येथे आल्यावर दोन रवानग्या कंपनी सरकारच्या डाकेंत केल्या ती पत्रें पावल्यावर मजकूर ध्यानांस येईल.

मालकनसाहेब यांसी वखे जवाहीर घोडा नजर केला. त्याजवर एक दोन दिवसी बोललों की आमचे दौलतीचा बंदोबस्त कसा करून देवितां म्हणोन

(२६१) 'श्रीमंत' म्हणजे सवाई बाजीराव भट पेशवे.

(२६२) हें पत्र अत्यंत महत्वाचें असून 'जरब' दाखवून बापूजी विष्वास मालकमनें आपल्या पंचांत कसें आणलें व पवाराशी ज्या अटीवर तह ठरविज त्यातील मुद्दे यांत पूर्णपणें आले आहेत.

विनंती केली. 'स्वावरून' स्याही प्रथमपासून वडिवाट सर्व प्रुसोन घेउन बोलण्यांत भावदर्शविला. कीं, वेश शाबूत नाही व दिवाण सिताराम बापू याचा कंपनी सरकारचे दोस्तीत फरक पडला आहे. ऐशा नाना प्रकारची येखादी जरबेची बोलणी बोलले. त्याचे उत्तर समयोचीत जाले तसे करित गेले. नंतर येक दोन बैठका जाल्या. आम्ही सर्व सोडोन स्यावर टाकिले कीं, प्राचीन संस्थान हे राखणें तुम्हांकडे आहे. तेव्हां कांहीसी मर्जी प्रसन्न होऊन बोलले कीं, कोट्याच्या जिल्ह्यातील खंडणीविशी व ताल मंडावल, अगर, मुनेल, हग, मंत्रांड येविसी कांहीं येक व्हावयाचे नाही. अथोःपर बोलणें बोलू नये. शिंदे, होळकर, फोटेवाले याचे आमचे तहनामें जाले ते आतां कालत्रयी फिरावयाचे नाही. तशी स्या महालवी वडिवाट तुम्हांकडे फार दिवस नाही. आतां आम्ही असें केल्यास राजेरजवाडे आम्हांशीं कित्येक बोलतील यास्तव यांतील कांहीं होणार नाही. ऐसी आठ चार दिवस बोलण्याची जीद चालली. स्याची मर्जी प्रसन्न होत नाही व आपण जिकर केल्यानें होते ऐसेही नाही कोणी मध्येस्थ किंवा सिफारस हें कांहीं येक चालत नाही. हें जाणोन उत्तर केले कीं, तुम्हास संतोष'..... पवार सरकारची दोस्ती राखोन कराळ ते आहे. आपण केल्यानीं काय होतें. बडोद्याचा प्राचीन दिवस आठउन उत्तर कर्ण प्राप्त जाले. मग सांगितले कीं तुमचेकडेस आमल चालत आहे पवार, बदनावर, धर्मपुरी, सुल्तानाबाद व घळखेड, नाळसे, सुंदरसी याची वडिवाट आहे तसी कुशी मुशाफराकडून सोडउन तुमचा अमल दखल करून देवितो व अलीमहान येथील ठाका वीस हजार बसउन देउ.

प्रगणे बरेसे हाही अमल तुमचा तुम्हांकडे देवितो. परंतु पेंढारी याजकडून आम्ही महाल घेतला तेव्हां एकदोन फोठडीवाले याणीं आमचे लोकासी लढाई केली स्वाबदल लाख दीडलक्षाची नुकसानी आमची जाली. यास्तव सालमजकूरचा अमल आम्हांकडे वडिवाटून अखेरसालीं तुमचा तुम्हांकडेस देवउ. याप्रमाणें तहनाम्यांत लेहून देउ. पवार सरकारची व कंपनी सरकारची दोस्ती ठग्ली. स्यापेक्षां आम्हांकडील कांहीं सरंजाम ^{२६३} तुमचे रखवालीस्तव संस्थानीं राहील. त्याचे खर्चाबदल डोंगरपुर, वासनाडा येथील खंडणी तुमची आहे ते लाउन घावी. कारण कुशी, अली येथील अमल दखल करून देवणें व बदनावरचे रांगडे वमूल देण्यास हरामजादगी करितात त्यासही जरब दिल्ली पाहिजे. ऐसे बोलण्यांत येउन सदरहूप्रमाणें ठरण्यांत आले.

(२६३) Subsidiary Force चें हें मराठी माषांतर होय.

सिबंदी सावकार याचें देणें दौलतीवर बहुत, त्याचा निकाल तुम्हीं कसा काढितां ? याचे उत्तरास आपल्याकडोन कांहींच ठिकाणा नाही. त्याणी तरी खच्च सांगितले कीं, अलिकडील सीताराम बापू [फणसे] याचे विद्यमानचा सावकारा त्याचा मुदल रुपया पाहून चार आणे प्रमाणें आम्ही ठराउन देवितो व सिबंदीचेही दोन आणे, चार आणे ठराउन देवितो. परंतु याचा निकाल तुम्ही कसा करावा हें बोलणे माया ठेविले. तेव्हां याचा विचार वो राजेश्री [पुराणिक] बाबा व आम्ही मिळून केला कीं बेरसे महाल एक सालाह घेउन नंतर आपलेकडेस अमल देणार त्यापेक्षें आणखी चारपांच वर्षें यासच देउन. पांच रूा कर्ज सिबंदी वारावया-बदल घेउन हे म्हणतात दोन आणि चार आणी त्याप्रमाणे याचे हातून तोडी करवान्या म्हणोन त्यासी बोललो. त्याणीं दोन लक्ष रूो तुम्हांस देवउ म्हणून कबूल केले आमचेकडून आणखी पनास हजार रूो ऐसे अडीच लक्ष घेउन पंचसाला बेरशाचा अमल लेहून यावा ऐसे बोलण्यांत ठरले. परंतु त्याही उत्तर केले कीं, याप्रमाणें आम्ही गव्हर्नर लाटसाहेब यास लिहून उत्तर आणउ. तेव्हां तहनामा ठरउन देवउ.

पवार सरकारची आमची दोस्ती ठरली. त्यापेक्षें कंपनी सरकारचे इतल्यानें तुम्ही वागावे. परदरबारी सिंदे, होळकर, गायकवाड, येथें वकील ठेउन हरियेकविसीचे कागदपत्र लेहू नये. जें बोलणें असेल ते कंपनी सरकारांत बोलत जावे. त्याचे उत्तर केले कीं, आपण बंदोबस्त करून दिला. दोस्तीचे वृद्धीगतांकरितां त्यापेक्षें ते दरबारी वकील राहाण्याचे कारण काय ? सिंदेसाहेबाचे दरबारी बाळाजीपंत दादा [वाकणकर] कारभारी आहेत त्यासही बोलवून घेउं. याप्रां बोलणें जाले आहे.

हे सर्व आपणास करचेवर समजावे म्हणून लिहितों. परंतु उत्तर येत नाही. तेव्हां पत्रें पावतात किंवा न कळें याचा अभाव आहे. दादासाहेब, अगाड गव्हर्नर साहेबाची स्वारी त्या लयास आली होनी त्या काळीं तेथें बोलणें लागू जाले असते व त्याच्या कार्यास आपण समयास सादर जाला असता तरी सर्व कांहीं घडते. सर्वांच्या अगाड साधन करीत असतां सेवटीं आपल्याच बंदोबस्त मागे पडला. तसे त्या समयास मीही वडोबस पोहेंचले होतो व वो [पुराणिकबाबा] अगाड माद्रपदमासी गेले होते. तेथेही त्या समयीं यांतील कांहीं रुचीस न आले. जसी गृहदशा तसी बुध होउन घडत असतें अस्तु. जें जालें तें उत्तम आहे. या समयास इतके तरी होत आहे हेच गोष्ट मोठी जाणावी. हें होणें हेंही आपल्याकडोन तरफ लागली आहे म्हणून होते.

असें आतां येथें असें ठरले. त्यापेक्षें तेथें येक वेळ सरासरी इण्डुरसाहेबांस पुसोन तेथेन निघण्याचा उद्योग करावा. हे जो जेथें राहील तो करील. ते त्याचे दुःखास फिरत नाही. या चालीचा अनुभव आपल्यास मुंबईचे ^{१६४} खारीपासून आहेच त्यापेक्षें बहुतांसी यातायात करूं जाता यासही चिरडे येउन वित्येय पडेल. याजकरिता निघण्याचे करावें.

पुणें देशांतील जाह्मागरीचे गांव मौ कौटे, फाकटे, धरणगांव, पिंपळें व धिन्नासराई सरंजाम मिळून अमल वीसपर्यंत आहे. त्याची यादी पेशजी आपणाकडे पाठविलीच आहे. त्याचेही बोलणें बोलले. परंतु तेथीलही काहीं घडत नाही. अलिपिष्टणसाहेब यांनी बोदेकरास दिले म्हणोन बोलले. येवीसी इण्डुरसाहेब यांजकडून गव्हर्नर लाटसाहेब यास लेहून तेथील काहीं प्रयत्न जाल्यास अलिपिष्टणसाहेब यांजवर चत्ती मिळाल्यास तेथील प्रयत्न करावयासी येईल. येथोन काहीं घडत नाही ऐसे स्वच्छ उत्तर केले. त्यावरून लिहिले आहे.

येथे संस्थानी व ददनावर वगैरें मिळून दोनसे त्सार, पांचसे पायदळ, इतका सरंजाम ठेवावा. जाजती ठेवूं नये. वगैरें खर्चही जाजती करून कर्जभरी होवूं नये. ऐसे स्वच्छ ताकीद जाली आहे. तुम्हावर कमजाजती कोण्णी केलियावर आमचा सरंजाम संस्थानी पद्दातच आहे. त्यापेक्षा जाजती ठेवण्याचें कारण नाही. याप्रमाणें बोलण्यांत आले आहे. हे सविस्तर आपणास समजावे म्हणोन लिा कळविले आहे. या पत्राचें मनन होउन उत्तर सत्वर यावे. जाकेंत पत्रें पावतील न पावतील याजकरिता मुजरद हलकारे जोडी राा केली आहे. ' पत्रें अक्षरशा मनन करून जलद पो. बहुत काय लिा लोम करावा हे लिा.

लेखांक [१४६]

श्री * सप्त १८७४ कार्तिक व्हा १
[सितंबर १८१८]

विनंती विशेष. ईकडील वर्तमान अलाहिदा पत्री लिहिले आहे त्यावरून ध्यानास येईल. तेथील मुख्यार्थें वेव्हाराची हा वेळपर्यंत कायमता खरी परंतु पुढें राहिल ऐसे सदैव दिसत नाही. यास्तव आगर महाल बापू खान याजकडेस आहे. याविशीं मुख्यास विनंती करून आंत्तून घरोन्याचे वेव्हार दाखवून तें बोलणें जाल्यास करून पढावें.

(१६५) बाळाजीपंत हे बडोद्याहून मुंबईस पूर्वी इंग्रजाकडे काहीं कार्याप्रतीत्यर्थ गेले असावेत असे समजलें पण कार्य कोणतें व कधीं घडलें हें स्पष्ट कळत नाही.

आगर तो महाल त्याजकडे राहणार नाही असें भाव समजण्यांत येत आहेत. आणखी कित्येक जाणार हे सर्व थोडेथोडे येथील मुख्याकडून समजले आहे. तरी प्रयत्न करून पाहावे. तसे तीकडील हरियेकविसीचा उपराळा इकडे जगन्हे न व्हावा. कारण ××× यांत बित्त्य पडेल म्हणोन तेथोन तेथें लेहून गवर्नर याजकडून परभारा कागद यासच यावा. ह्मणुरसाहेब याचा कागद एथें आल्यानीं येथील मुख्यास ठीक वाटत नाही म्हणून सर्व सूचनार्थ लिहिले आहे. याचें उत्तर येई तोंपावेतों आपले राहणें जाले तरी राहावे. ज्याजती आतां तेथें राहण्याचा उपयोग नाही. येथील वैषमतेचे वेव्हार आपले कडून घरोब्याचे रीतीनें मुख्यास समजण्यांत यावें आणि तेथोन निघण्याचे करावे.

डाकेत पत्रे देतो ती पावतात न पावतात म्हणोन मुदाम जोडी पाठविली आहे. तेथें कागदपत्र लिहिणें पळण्यास बळवंतराव गोपाळ अपर्बा आपले विचारें कोण्डी लहानसा कारकून ठेवणें जाल्यास ठेउन आपण निघण्याचें करावें. उत्तरें सत्वर यावी. आम्हासही मासपक्ष येथें लागेल ऐसें दिसते. मग त्याचे मर्जांनीं जे घडेल ते खरे. आतां त्याचे मर्जांचें मानाप्रमाणें आपल्यास राहणें प्राप्त आहे. बहुत काय लिहिणे छेद करवा हे विनंती.

† विनंतीपूर्वक सदासीबमट पुराणिक कृतानेक आसीर्वाद विनती उपरी. लोभाची वृद्धी असावी. साकल्य लिहिलेआन्वय मनन होवोन उत्तरे जळद यावी. दिवसमान विरक्षण. आपणास यश येवोन आगमन व्हावे. जावईबाबाचे कार्य जालेच असेल. समागमेच आणावे. हे विनंती.

लेखांक [१४७]

श्री

* संवत् १८७५ जेष्ठ वा १२

[१० जून १८७८]

विनंती. येथील कुशल तागाईत छ * २५ सावान यथास्थित असे विशेष. श्रीमंत राजेश्री फतेसिंगराव वावासाहेब [गायकवाड] याची प्रकृती शुळाचे आज्ञाराने वगैरे अलिकडे दिवसेदिवस बहुत क्षीण जाली. त्यांत अनेक प्रकारच्या चिंता व जाचण्या तथापी त्याची शर्त येविसी चौरगंभीरपणास व आठवी पंच्यात पाहून वागण्यास उपमा याची यासच. हल्ली छुा आष्टमी नवमीपासोन किंचित खरोंष जाला. तो दिवसेदिवस वृद्धिंगत होउन दाह जाला. दरम्यान सीत पाण्यानीं श्रान केलें व येक दोन स्वान्या प्रजण्यांत पित्तोन प्रजन्य अंगातर घेतला, तेणें करून प्वर वृद्धिंगत बहुतच झाला. वष द्वितीया त्रितीयापासोन प्रकृती बहुतच बिघडली. तेव्हां दाखतर [Doctor]

यांस आणिलें. त्याणीं रेचक दिव्यावरून तीन प्यार रेच जाले. किंचित प्रकृत बरीसी दिसली. ग्लानी, वायु, कफ जाला. मंगळवारी दोन प्रहरी वच पंचमी मागील प्यार षटका दिवस राहता बाबासाहेबीं कैलासवास केला. कारभारी व भाई करनेळ साहेब होते. दरवाजे महाभूर करून प्यार दरवाज्यावर येक येक कंपनी उभी करून बंदोबस्त केला. पाचव्यारसे माणुस दुसरे कांपातुन शहरांत नेले. श्रीमंत मातुश्री अन्नपूर्णाबाई व स्त्रीवर्ग बायांनीं बहुत आकांत मांडिला. बराबर [सती] जाण्यास उदीत झाल्या. तेव्हां करनेळसाहेब याणीं बहुत प्रकारें खातरजमा करून समाधानार्थ गणपतराव गायकवाड सावखेडवाले याचा पुत्र मांडीवर तेच समई दिल्ला ऐस वर्तमान जाले. दादा आपल्यास व यजमानसाहिबास आश्रम सर्वोपरी गेला. ह्याही संस्थानास सर्वोपरी भरवसा त्याचा अभिमानयुक्त येथील सर्व वेव्हार तेथें बोढीत होते तें सर्व विज्ञान आरप्यवासी सर्वासच केले. याजकरिता अतां तेथें श्रीमंत राजेश्री आलीग्याहा बाहादरसाहेबयाचा आश्रे अभिमानानी जे या संस्थानचे होईल ते खरे. बडोद्याकडील तर अश्रय सर्वेथे तुटला. आपले यजमानाची आज्ञतागाईत वावा साहिबाचें योगें करून कोठेही अंतर पडलें नाहीं. मातुसाहेबसारखा स्पर्धा पावळा-पावळी त्याचे न्यून्य पाहून खराबीच करावी. त्यांत त्याणीं अलंकरण याचे सफ्त अर्जव करून [आपलेसे] राज्य सर्वेथे त्याचें घरी घालोन वर्तत आहेत. त्यापक्षें अतां पुढील मार्ग कसा हे दिसतच आहे. या संस्थानीं तर कारभारसेमचे त्याचें नांव वागते. तेव्हा येथील बंदोबस्तास वित्यय पडणार हे सर्व आपल्यास माहितच आहेत यास्तव बंदोबस्ता-बिसी आतां कोणताही शंशये न घेतां पैरवी होउन जें करणे ते स्वरीत जाले पाहिजे. नाहीं तरी दिवस ठीक नाहीं. याजकरितां वारंवार लिहीत आहे. मग तेथें आपले विचारास येईल तें खरें. संस्थानावर तर लक्ष्यावचीस सावकार वगैर जुबोन राहिले आहेत. सिंबदीचें तंटे बखेडे हे तर पर्जी लिहितां नये. याचा परिहार होणें ईश्वरा स्वाधीन आहे.

अजम मालकनसाहेब याजकचे देवासवाले याचेही वक्तील येउन बंदोबस्त करीत आहेत.

श्रीमंताचा बंदोबस्त होउन श्रीगंगातीरी श्रानसंघ्या करून खुशाल राहवे असे ठरून कूच आठ चार दिवसात होणार. रामदीन यास अलंकारयुक्त मार्गस्थ केले. श्रीमंत राजेश्री आपासाहेब [भोसले] देसी जाउन स्थळ नजीक वास केला आहे. जवळ शेदोनसे माणुस याप्रो वदंता व राजश्री कुशा चिटणीस आले त्यानीं वर्तमान सांगितल्यावरून

लिहिलें आहे. दक्षण, कोकणपटी, गुजराथ, मालवा, व मेवाड, मारवाड अदी करून संपूर्ण येकछत्री अमल कंपनी सरकारचा सिकंदर तोल होउन येकछत्री वेव्हार जाला. ऐवघारी हिंदुपदातील आपजप इस्तमूत जाले. कोण्ही अल्प वयांत कैलासवास करीत आहेत. अशी दशा हिंदुपदाची झाली. ईश्वरास करतव्य तें खरे. बहुत काय लिहिणें लोभ करावा हें विनंती.

लेखांक [१४८]

श्री * संवत् १८७५ आषाढ शुभा १४
[१० जुलै १८९८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पो वापू रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * १२ रमजान [पावेतो] येथस्थित जाणोन स्वकीय कुशल [लिहीत जावें] विशेष. जेष्ठ वा सप्तमीचे पत्र-पो ते प्रविष्ट होउन लेखनामिप्राय अवगत जाला. गुलाबखान [ज]मातदार याज-विसीचा मार लिहिला त्यास ते आपले सरकारचे लक्ष पहिलेपासून ठेउन हरयेक वावें उपयोग कामकाजाचा तेथें करितात व पुढेही करतील हा भरोसा, आज नवीन आहे असें नाहीं. त्याजविसीचा अर्थ सरकारचेही ध्यानांत बहुत आहे. ते सरकारपदरचे आपले मंडळीतीलच पारकी कोण्ही नाहीत. त्यापेक्षां त्याणीं लक्ष ठेवावें सरकारचें ध्यानांत असावें हे विहितच आहे. त्यास सांगत येथें अजम मालकमसाहेब याजकडोन मगडमसाहेब व दुसरे येक साहेब उभयता आले आहेत. आज साहा दिवस जाले. मेटी सर्वांच्या जाल्या श्रीमंताचे मेटीस किल्यावर गेले होते. x x x सरकारची जाली. दुसरे रोजी त्या x x मेजवानी यजमानसाहेबास जाली. स्वारी खाली आली होती. हाली दोन तीन रोज माहाल मुळकाच्या चौकसीचे प्रकर्ण पडले आहे. या वेवामुळें दुसरे कामकाज कोणतेही होत नाहीं व सुचत नाहीं. याजवर पुढें काय मार होईल तो लिहून पाठवीन. हे येथोन गेल्यावर सदरहू आपण लिहिल्या मारकी सरकारास विनंती करोन लिहून पाठवितों. दादा, हे काम हैगई करावयासारखे नव्हे माझे ध्यानांत आहे. वरकड सविस्तर मागाहून लिहितच आहे. राजश्री जिवबावक्षी [नाडकर]ही वरोवर आले आहेत. वरकड मागाहून लिहीन. ' लोभ करावा हे विनंती.

पो छ २७ माहे रमजान

उा आषाढ मास वा १४सह ३० शनवार

[१ आगस्ट १८९८]

लेखांक [१४२]

श्री * संवत् १८७५ आषाढ वा ११
[२८ जुलै १८१८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळ्यबीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पोष्य वायू रघुनाथ कृतानेक साध्यांग दंडवत विनंती. येथील कुशल तागाईत छ * २३ रमजान मंगळवारपावेतो वर्तमान येथास्थित जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे विशेष. येथोन दोनतीन रवानग्यापत्रें पाठविली तीं पावोन अभिप्राय समजलाच असेल. परंतु येकाही पत्राचें उत्तर आलें नाहीं. त्यावरून संशय येतो कीं पत्रें पावली किंवा नाहीं हें न कळें. त्यास बरचेवर लेखन करून सविस्तर कळवीत जावे

अजम मंगडालणसाहेब येथें येउन परस्परें मेजवानी, बहुमान वरें होउन माहाळ, मुलकी हवाल, हकीकत लेहून घेतली. त्याप्रगो यादी करून आपणाकडे अवलोकनार्थ पाठविली आहे. त्या यादीनंतर संस्थानीं कर्ज देणें तें व हल्ली खार, सिवंदी किती हें लेहून मागितलें. त्याप्रगो सावकारी देण्याची व सिवंदीसह देणें याची यादी लेहून दिली. हें सर्व त्याणीं लेहून येकंदर चत्ती अजम जनरेल सर जान मालकनसाहेब बहादुर भाजकडे पाठविली आहे.

मालकनसाहेब सध्यां श्रीमंत राजश्रीची खारी पोहोचविण्याकरितां नवलाई खारचरोदे पर्यंत जाणार. नवलाई तरी छ २० मीनहूस मुक्तामास गेले. येकविसावे तारखेस मुकाम जाला. पुढे कुठपर्यंत जाणार हें न कळे. परंतु अजम सिकरदसाहेब येठपावेतो जाणार म्हणोन ऐकिले आहे. मालकनसाहेब मागे फिरल्यानंतर धार सधानीं येणार म्हणोन येथील साहेब बोलत होता. त्या बोलण्याचें मानावरून येथेही मेजवानी करे करण्याची तरतूद राखिली आहे. येथें येउन बंदोबस्त काय करतील याचा अभाव पडला आहे. तशांत येथील साहेब याचें बोलणें पडले कीं, सरासरी ताळ, मंडावल, डग, गंगराब, आगर, सुनेल, कोटेवाल्याकडील जिल्ह्याचें माहाळ इंदगड, खातोली, वकाणी, छायेन, सोपार, गृहेरपूर, खैराबाद व कोठ्याची खंडणी यांतील, कांही घडत नाहीं. दादा वर्षा पलीकडे जो अंमल गेला तो आपल्यानीं सुदरत नाहीं ऐसें थोडेसें बोलण्यांत दर्शवितात. व आम्ही साहेबलोक येथें आलों तेव्हां सीतारामरावजी याची दिवाणगिरी कशी चालेल. हेंही बोलणें थोडेसें दर्शविलें. खाजबरून आपणास सूचनार्थ लिहिले आहे. याचे मुखांतून ऐसे उद्गार निघतात तेव्हा मुख्य ठेउन काम करितात हा अभाव पडोन कांही सुचत नाहीं.

अगाउ साल गुा श्रावणमासीं श्रीमंत मातुश्रीसाहेबांची स्वारी याच साधनास्तव पक्षीमेस जाण्याचे उद्यगी कुक्षीपर्यंत गेली. त्या काळीं तेथील मुख्याची व आपले येजमानाचे विचारास न आले. तरी हें साधन अगाव करावें म्हणोन वो राजश्री पुराणि-कनावास मातुश्रीसाहेबांनीं तेथें पाठविलें. दोनतीन महिने राहिले. मागाहून सरजाम त्या लत्यास गेला. मालवे प्रांतातील डामडौल पाहून मीही प्रसंगीं तेथे जाउन दाखल झालों यद्यपी रुचीस न आले तसें खूब आपणास लिहीत गेलों. त्या काळीं कोणतेही ठरावांत आले असतें तरी आजचे समयास इतकी वैगुण्यता कशास होती. अस्तु. दिवसमानाप्रो भवतव्यतार्थ होणे घडणें घडतात.

अजम इष्टुरसाहेब यास अजम करनेल साहेब याचे पत्र मागवले त्याअन्वये घे उन पाठविले आहे. परंतु दादासाहेब, तेथील सिपारसीपत्र याजवर आले म्हणजे त्यास वेशम चिन्तांत येते असा भाव दिसण्यांत येतो. याचा विचार आपणास करणें तसा करून मुख्य गवरनर लाटसाहेब याजकडेस येथील हवालची चक्ती जाईलच तशांत माहालची यादी आकड्यासुधां आपल्या कडे ढाकींत पाठविलीच आहे व सावकारी व सिबंदी देण्याची वगैर यादी पाठविली आहे. त्यास द्या यादी तेथें पारसी करून व आज बारा वर्षे आनंदराव पवार असतां संस्थानची पायमळी उभयतां सरदारसाहेब यांज कडून व वरचे दिवाणाच्या वगैर बंडा-मुले झाली. येविसी कंपनी सरकारचे साधन करून उपराळा करवावा म्हणोन मारानिले बडो-चास जाउन भेजर वाकरसाहेब यास व गंगाधरशास्त्री या उभयतास सर्व हवाल सांगितले त्याणीं ऐकून घेउन बंदोबस्त करून देतों म्हणोन कवूल केले. त्यातागाईत त्यांत साधना-स्तव आपणही त्यांच उद्देसी तिकडे गेला त्याप्रो गवरनर [लाट] साहेब याजकडेस कागदोपत्री पेरवी ठेविली. इकडेही साहेबलोकांची स्वारी आली. संस्थानी त्यांणी हुकुम केला त्या प्रो ही बेलपर्यंत त्याचे आज्ञेप्रमाणें वागण्यांत इकडून कमती जाली नाही. तसे गायकवाड व अलीजायहादरसाहेब यांच्या पख्यांत राहून वर्तणूक होत आली. असें असतां आपले महाल दहा वर्षांपलीकडे गेले. यविसी बोलू नये असे उत्तर होत [व] होणार तेव्हा येथे तरी सत्यपुढे शाहणपण चालत नाही. ते म्हणतील तसे न ऐकल्यास त्याचे चिन्तांत वैशमता वाटोन नाश करण्यास प्रवर्तक होतील. या भजकुराचा सिलसिला पहावा तर उदपुर, जोधपूर, जैपूर ताल मोपाल, कोटेवाले याजकडील महाल आज वीस पंचवीस वर्ष भनिमाईचे अमलांत आले ते सरदाराकडून सोडउन ज्याचे त्यास देत आहेत. या प्रांच पुणें देशांतील वर्तमान ऐकण्यांत आहे. ऐसे असतां ताल मंडावल येथील अंमल विहिजारा गंगाराम कोठारी याजकडेस दिव्यानंतर कैलासवासी आनंदराव पवार मरण्याचे

संधीस होलकराकडील सुभ्यानीं जप्ती केळी. ते महाळ तसेच त्याजकडे खेचीत गेले, हली त्यांचे तहांत साहेवास इकडील वाका न समजता लेहून घेतले ते न सुटल्यास परिणाम काय ?

तसे र्त देवासकर यांसी बोलणें घातलें कीं तुम्ही दोनसे स्वाराजिनीस सरकार कंपनीचे चाकरीत असावे. तसेंच इकडेही बोलणें पढणार तेव्हां संस्थान, महाळ, मुळक खष्ट जागा, येथे स्वार सिव्दी राहून सावकारी पेंच मनस्वी, त्याचा कांहीसा अर्थ होउन कंपनी सरकारांत सरंजाम चाकरीस राहून त्याची बेहबूदी संस्थानाकडून होउन साहेबलोकाचे मर्जीप्रो चाकरी घडे ऐसे अर्थ दिसत नाहीं. तसे सारी जाहागीर नव लक्षाची सोडून दिली असतां मग हजार पांचशे स्वाराजिनी चाकरी करण्यास चिंता नाही. तो तर प्रकार कांहीच दिसत नाहीं म्हणोन इतका वितिहास आपणास कळावे म्हणून लिहिला आहे.

येथे प्रसंग या रीतीचा. आपण येथे नाहीत. आम्ही तरी गैरमाहीत बाकबगार बहुतसी नाहीं. तसें जमाखर्ची कागदोपत्री दाखलाही नाहीं तसी द्रव्याची बेवस्ता तरी काये लिहावी ? असो. येजमान पुण्यप्रतापेकरून वडेळ ते खरें. वरचेवर येथील इत जसे नजरसे येईल [तसे] कळवीन. सारांश इश्टुरसाहेब याचे साधन ठेवल्याप्रो असोन पुढे लाट साहेब यांजकडोन उपराला जाल्यास सर्व कांही वडेळ.

बडोद्याकडील वर्तमान यजमानसाहेबांची व मालबाबा याचें पत्रे मनन करून त्याच्या लिहिल्यांअन्वये पकेपणें गोष्ट नमोदात आणून भारनिल्लेचे येणिपाचे ठरल्यास तसीच पत्राची उत्तरे याची परंतु सध्याचा समये विलीक्षण, यजमानास दक्षणेकडील पक्ष मोठाच येणेंकरून इकडे यास स्पर्धा न सृष्टीचे धनी यांस वैशम वाढत होते. अस्तु. तीकडील पुन्हां इकडे हे कोण्ही आल्यास याची मर्जी प्रसन्न राहील असें होणें मात्र दुरापस्त दिसते. यांतील विचार आपण पोस्तपणे करून सरकारमर्जी असेल तसे लेहून पाठवावे. रोची सरमरा तरी सर्व प्रकारे येथूनच जाली पाहिजे. सबद्धानार्थ लिहिले आहे. खर्चासही लवकरच पा. इकडील वेवस्था पाहून सावकारांनीं खेचले आहे म्हणोन दिवसगतीवर पडले. आपण रागास येतील परंतु उपाय नाही. सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

पो छ ११ माहे सवाल

आवण शुभा १२ शुक्रवारी

तृतीय प्रहरी आल

[१४ अगस्ट १८१८]

लेखांक [१५०]

श्री * संवत् १८७५ भाद्रपद शुद्ध २
[११ सितंबर १८१८]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा स्वामीचे शेवेसी.

पोष्य बापू रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल तागाईत छ * ९ जिल्हादपर्यंत मुकाम मठ छावनी येथे वर्तमान येयास्थित जाणोन स्वकीये कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे. विशेष, आलीकडे आपणाकडून पत्र येउन वर्तमान कळत नाही तरी ऐसे न करावें. सदैव पत्र पाठउन भंतोषाचे वृत्त लिहीत असावे. यानंतर धारेंचे दुकानीहून मुदाम जोडी आपणाकडे पाठविली. पत्रे पावली न पावली त्याचे उत्तर आले नाही. दरम्यान राजश्री नारोपंत [आठले] व माझे नावें ऐसी पत्रे आपली आली. ती पावली. त्यातागाईत पत्र येत नाही. असो. पेशजी पत्रांतील मजकूर येथील देण्याचे कडाकूट फार आहे. मेजवानीबद्दल खर्च झाला ते देणें, त्याची निकड वद्धत आहे म्हणोन लिहिले होते व इकडील वेव्हार कसा झाला ते लेहून लवकर कळवावा ऐसे लिहा.

ऐसियासी येथील मजकूराची पत्रे वरचेवर लिहीत गेली. अजम जनरल मालकनसाहेब यांची स्वारी श्रीमंतास पोचाबयास गेली होती. तिकडून मागती धारे वरून येणार ऐसा वेत होता. दरम्यान प्रज्यन्य वद्धत लागला म्हणोन स्वारीस दिवसगत लागले. नंतर मागती फिरले तेव्हा शरीरप्रकृतीत कांहीसा उपद्रव झाला. याजमुळे परभारा नवलाईवरून वेटम्याचे मार्गे छयावनीस आले. येताना धारेस अजम मकडाळण साहेब होते. त्यांस मारनिलेनी लेहून पाठविले की बापू[दिघे]स तुम्ही घेउन छयावणीस यावें. त्याप्रो येथें शुद्धा सप्तमी सोमवारी ! आलो. नंतर दुसरे दिवसी जनरल-साहेब यांची मेट घेतली. त्यानंतर * १ ९ रोज गुरुवारी जनरेल्साहेब यांची स्वारी आपले येथें आली. इकडून वद्धमान दिवसमानाप्रमाणें केला. मर्जी संतोष आहे. आतां पुढील बोलणें सांगणें याचा क्रम चालू होणार. मग काय बोलतील ते मागाहून लिहून कळवीन. सध्या मगडाळणसाहेब याही इवाळ हकीकत लेहून घेतली ते त्यास श्रुत केजी. आम्हांसी त्यांतील माशणे कांही जाले नाही. कर्जवाम वगैरे वेवस्था दरोवस्त लेहून दिल्ली आहे. ते कागद याही तिकडे अजम गवरनर लाटसाहेब याजकडे अवलोकनाम पाठविले आहेत असें वाटतें. आंतून शोध करितां समजण्यांतही खरे.

यास्तव तिकडीळ धोरण इन्दुरसाहेब याचे विचगनें आपण ठेविलें आहे त्याप्रमाणेच असोन यास कागदोपत्री उपराळ्य असावा. कारण तिकडीळ हुकमासिवाये येथे बंदोनस्त पुर्तेपणें होणार नाही. असें मान अगाउ आपणास लिहीत आहो. वस्तुत ही दिसत आहे. तरी तिकडीळ उपराळ्य झाल्याविना परिणाम नाही.

वरकळ खर्चाचे वेहेबूदीविसी राजश्री अभूतराव भाउस वरचेवर लिहीत आहे. परंतु सर्वांनीही हवा पाहून हात आखवून आहेत. येथेही मेजवानी वगैरे समारंभ कारणे दिवसाप्रो केलेच पो तसे थोडेथोडे करीत आहो. आपलेकडील रवानगीस दोन दिवस अधिक जाहिला अगळे लागले. याजमुळे रागास न यावे. येथील अर्थ सर्व ध्यनांतच आहे. लेहून कळवावे असें नाही. येथील बोलणें होईल तसे मागवून लिहितो. समागमे बाो राजश्री पुराणिकवावा आहेत. ' कळवावे बहुत काय लीला ओम करावा हे विनंती. जनराळसाहेब बहुत योग आहे परंतु आपलेसमंघी ईश्वर मनांत द्रव आणील तसी बुची होईल ते खरी. हे विनंती.

पो छ १९ माहे जिल्काद
उा भाद्रपदमास था ७ सोमवार
[११ सितंबर १८१८]

लेखांक [१५१]

श्री * संवत् १८७५ भाद्रपद च्या १५
[१४ सितंबर १८१८]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळजीपंत दादा स्वामीचे सेवेशी.

पो वापू रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंति. येथील कुशल तागाइत छ * १२ जिल्काद रवीवार मुकाम लावणी मधू येथें येथारस्थित जाणून स्वकीये कुशल लेखन करीत असिले पो विशेष.

येउन जनरेलसाहेब याची मेटी घेतली. हे सविस्तर लेहून रोज गुा पणें काजेंत रवाना केली आहेत. पावळियावर मजकूर ध्यानात येईल. त्या अळिकडील वर्तमान साहेब्राचें बोलणें जाले. त्यांतील मजकूर तरी बबोबाकडील कारमारी येथें वागतात, त्याविसी विशमता विशेष बोलोन दाखविली. तेथील आपले यजमानाचे नांव घेण्याचे येथें कारण नाही व सावकारी सिबंदी देणें तुम्हावर फार. याची तोड तुम्ही कसी काढितां ? देण्याची यादी पाहाण्यात आल्या. त्यावरून सर्जी खपा जाली. पुढील बंदोनस्ताचा मान तरी ताळ, मंडावळ, आगर, मुनेळ, डंग, मंगराळ कोट्याचे जिल्ह्यांतील सोपार, पीपळेद, खेराबाद, डोंगरपुर, बासबाबा येथील दाका

खंडण्या मिळवण्याच्या नाही. कारण दहावीस वर्षे येथील आमलाचा दाखला तुम्हाकडे नाही. त्यापेक्षां ह्या अमलाविशी येकंदर बोलू नये. पुढे राहिले महाळ घार, बदनावर, धर्मपुरी. मुलतानाबाद, कुक्षी सोडून देऊं. तख्त हुसांफर याची देणें पडेल. बेरशाविशींचें बोलून दाखविलें नाही. मोघमंत आहे. यांत देणेदाराची तोड करून संस्थानचे खर्चाची मुस्तची कायम राहून आबादीस सिबंदी ठेउन कंपनी सरकारास कांहीं दिले पाहिजे. कारण तुमचें रखवालीची चाकरी केली पाहिजे. ऐसी नाना प्रकारची बोलणी कठिणोत्तर पडली आहेत. यांतील उत्तरें प्रतिउत्तरें करावयासारखी आहेत. तसी पोढीपोढी करीत हों. परंतु याचे मुखातून निवळे तें मागे फिरणें असा वजनभार कोणाचाच बाळगीत नाही तेहां काखोच को दौळतीवर देणें ह्या वेळपर्यंत चालूच आहे. यातील परिणाम ज्ञा लागेल हें कांहींच सुचत नाही. आजपर्यंत बंदोबस्त चांगला होईल [असा] मोठा प्रसन्न होता. त्यास मुख्य ठिकाणीही बीज्यारोपण येयास्थीत नाही व कारभारी याचें ठिकाणी जोम नाही तेन्हां बंदोबस्त होण्याचा विचार याप्रो आहे. आपल्यास तर त्याचें नांव धरून वागणें प्राप्त आहे. तेन्हां मूळ शुद्ध नाही बाहाळ्यास पत्तर कने येतात, याचा विचार करून जें लिहिणें तें व्याख्याने.

आणिही पोढेसे बोलण्यांत आलें कीं बेरसे महाळ तुम्हापासून दूर आहे तेथें सिबंदी कारकून खर्च मनस्वी ठेवावा लागेल. याजकरितां आम्ही सिंदेसाहेब यांजकडे आमचा वकील आहे, त्यास लिहितों कीं, अममरें येथें टाका व बाव धाकानेर दिगठाण हे तुम्हाकडे देवठन बेरसे महाळ सिंधाकडे मोबदला द्यावा. कारण तेही महाळ स्वाबकडून आवाद होत नाही. आणि तुमच्याजवळ निष्फळ आहेत. माहाली सिबंदीखर्च थोडा लागेल ऐसे बोलले. त्याचा रुकार गी दिल्हा. हे जाल्यास ठीक आहे. त्यास तेथे अजम इष्टुरसाहेबास हे लिहिंतील तसें आपणही तेथें साहेबाजवळ येविशी बोलवे. आम्हास हे महाळ याजकडून देखिल्यास ते महाळ आमचे नजीक आहेत ते आवाद होतील आणि काम सुरळीत चालेल ऐसें बोलवें. हे जर जाळे असतां ठीक आहे. परंतु तेथील जाहागीरदार सोडतील न सोडतील हा ध्याव आहे. ही सूचना आपणास आसाची म्हणून लिहिली आहे. तसे वेरसे माहाळ कर्जाच्या ऐवजात लाउन द्यावा. लख दीड लक्ष हे देउन च्यार आणी दोन आणी कर्जेदारास देउन फडशा करवावा ऐसेही आदत मानस दिसते. स्मयमित्य ईश्वर जाणे. परंतु उदगार समजेल तें लिहिले आहेत.

होळकरसाहेबाकडे माहाळ गेले ते तर सुटत नाही. परंतु तेथें इष्टुरार साहेबासी बोलवे. कितीक माहाळ गेले त्या ऐवजी आम्हास झाबन्याचा टाका आहे

त्यांत पेटलाद घांदले लाउन देवाचे ऐसेही बोलवे. दादा, या समयास जे होणे ते होईल. पुढे होणार नाही. आपलेजवळ आयपत थोडी. त्यांत देणें व संस्थानचा खर्च व कंपनीसरकारची चाकरी कशी होईल? याचा विचार बहुत पडिला आहे हे आपण पुढेंपुढें मनन करून उत्तर सत्वर जाकेंत पाठवावे. वरकड जनरेलसाहेब बहुत योग्य मोठा सरदार आहे. आपली दौलत खराब हे पाहून त्यास मोठाच इत्तम जाला आहे व पश्चीमेकडील वेशम वाटत आहे.

प्रणें आगर हा माहाळ सिंदेसाहेब यांजकडे आहे येविती येथें सरासरी उदगार निघाला कीं, तुम्ही परभारे तेथें कारभारीयांस ल्याहावे. अजम इन्दुरसाहेबांसी बोलणे करावें हे केवळ मुख्याचे [मानकम] तोडांतून निघाले ऐसे नाही. आसपास वागसान त्यांनीं सुचविले त्यावरून आपणास लिहिलें आहे. प्रेत असावा. आम्ही येथें आल्यानंतर येथील मुख्याचे अहिणे अजम गवरनर लाटसाहेब याजकडे गेले आहे. तीकडून उत्तर येईल तेव्हां आपणास स्पष्ट सांगणें तें सांगतील.

दुर्त कर्जाचा व सिवंदीचे खर्चाचा याजला मोठाच आभाव जाला आहे. दौलत खराब हे देणें जिकडील तिकडे फिटोन मुळकाची रखवाली होउन आबादी कशी होईल हा विचार भारनिलेस पडोन खनता वाटत आहे. याजकरितां जे समजले ते भाव घ्यानांत याचे म्हणोन लिहिले आहेत. त्यास तेथें इन्दुरसाहेब याजबळ सख्त बोलोन गवरनरसाहेब याजला पत्रे गेली पाहिजेत. दादा, येक वेळां कोणते ठरल्यावर पुढें कांहीं प्रयत्न चालणार नाही. ही मी केवळ आज अहितीं ऐसे नाही. आज येक वर्षपर्यंत येजमानसाहेबास व आपणास सुचवीत राहिले कीं, दिवसमान या प्रकारचा दिसतो. तेव्हां पाण्याजगोदर वज्रण बांधावे हें चांगले. त्या काळीं ये सारें बोलणे नमोदांत आले असतें तर यासही बोलावयासी जाणा नव्हती. तसे आज बारा वर्षे पवाराचे घराकून कंपनी सरकारचा दरवार साधन करावा हे अहिरणीसी वागत होते. त्यातील प्रसंगी उपयोग कांहींच जाला नाही. आतां तर ते सद्गुण. तेव्हां द्रव कसा यंतो? जें जालें तें दैवानी बरेच जालें. परंतु आतां तरी गवरनर साहेब यांजकडील साधनाचा उपयोग येथें पडावा. तरीच प्राप्त प्रसंगी अनुसर होउन उपयोगी पडेल. असो.

आपलेकडील खर्चाची ताराबळ मजला दिसत आहे. परंतु बदनावरचे रांगडे बदलून गेले. याजमुळे कांहीं चालेनासे जालें आहे. तसे राजश्री अमुतराव भाउस नित्यशा लिहीत आहे. दादासाहेब, दिवस कठिण. कांहीं सुचत नाहीं. मोठ्या घोरत आहे. ईश्वर पार लावील, तो खरा. विस्तारें फार काय लेहूं. बहुत काय लिहिणें लोभ

करावें हे विनंती. ह्याच मजकुराच्या दोन्ही रवान्या येक कंपनीकडील डाकेत पत्र दिल्ले आहे. पावले न पावलें याजकरितां येकच मजकूर लिहून पत्र पोा आहे. पावलियावर उत्तरे इकडे जल्द रवाना करावें. छेभ करावा हे विनंती.

पो छ २५ माहे जित्काद.

ठा भाद्रपदमास वा १२ रविवार.

[२७ सितंबर १८१८]

लेखांक [१५२]

श्री * संवत् १८७५ फाल्गुन वा १
[१२ मार्च १८१९]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळजीपंत दादा स्वामीचे सेवेशी

पो वा.पू रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * १५ माहे जायलपावेतो वर्तमान यथास्थित असे. विशेष. ग्वाल्हेरीकडील पत्राचे जाव लिहिण्याची मी थोडीसी सूचना केलीच होती. [तो] नाद सोडों नये. आता इकडे मातुश्रीसाहेबांचीही सूचना आली व जनम मालकम साहेबवाहादूर याचें गेलण्याचें माव राजश्री कुशाबांनीं लिहिलें. तीच पत्रें त्रग्रांस अवलोकनार्थ पाठविली आहेत. पत्रें पाहून आपले श्रेही तिकडील त्यास येयामार्गेकरून लिहिण्यांत यावे. आपण कांहीं मनांत दिकत आणों नये. तसे श्रीमंत मातुश्री गहिनाबाईसाहेब याणींही बाईसाहेबास व पुराणिकबाबास थोडीसी सूचना लिहिलीच आहे. त्यापेक्षें येजमानसाहेबाचे कल्याण होईल असें मजला वाटते. आपले दौळतीवर मुख्य आधार कंपणी सरकारचा. त्याचे मनोदय पत्रावरून समजण्यांत येतील. त्यापेक्षें मी विशेष सूचवावें असें नाही. ' बहुत काय लिहिणें छेभ करावा हे विनंती.

लेखांक [१५३]

श्री * संवत् १८७६ मार्गशीर्ष वा ११
[१३ डिसेंबर १८१९]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

दादा स्वामीचे सेवेशी

पो वा.पू रघुनाथ कृतानेक साां दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * २४ माहे सफर प्रातःकाल म्या नाल्ले वर्तमान यथास्थित आसे विशेष. रोजगुदस्ता राजश्री कुशाबा नानाची पत्र आली, तेच पत्र आपल्याकडे पाह्याबास पाठविले आहे. तरी

मनन करून त्या ग्रहस्तास सूचना करून त्याचे निषण्णे होय तें करावे. हे पत्र त्यास दाखल नये. इंग्रजी दरबार बहुत नाबुक् चाल पुढें मागे कठीण पडेल. याजकरितां आगाऊ आपण सूचना करावी. येणेंकरून आपल्याकडे दोष नाही. दिवस वडूत अडचणीचे आहेत. कोण वेळेंस काय मर्जी होते याचे ठिकाण लागत नाही. त्याचा शोध बहुत बारीक आहे. याजकरितां पत्र पावताच उद्योग करावा. ' तो ब्राम्हण थोर. परंतु तीकडील नांव घेउन ग्रहस्त कोणी त्याजवळ राहील ते नांव धारत प्रसिद्ध जाल आणि इतके लांब गेले हें कसे ? यांतील आभाव पडला आहे. तरी बावास आपण युक्तीनें सुचवावे. आज साहेबाचा मुा येथ दाखल जाल. हे विज्ञापना.

पो मार्गशीर्ष वा ११ क २४

लेखांक [१५४]

श्री * संवत् १८७९ पौष वा १२
[१८ अप्रेल १८९९]

राजभ्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळजीपंत दादा खामीचे शेवेसी

पो बापू रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशळ तागाइत
क * २५ रजेव मुा मांडव येथें वर्तमान येयास्थित जाणून स्वकीये कुशळ लेखन करीत
असिले पाहिजे. विशेष. आपण अनोपराम यास समागमें पत्र पाठविलें तें पावळें व मार
निलेनीं सविस्तर सांगितलें बाबरोन कळों आले. ऐसियास लष्कराइन पत्रें आली माहाळ
जे कर्णे असल्यास सावकारी माळवणचिठी पा म्हाणजे सनदा पाठउन देई त्यास
ठीकच आहे. निशाचिठी अजम जनराल माळकनसाहेब यांची बाबयासी येईल. दुसरा
सावकार उमा कोण राहतो ? हे सर्व अनुपराम यासी बोलण्यांत आणिले आहे ते
आपणासी बोलतील त्याअन्वये आपण समजून घेउन पत्राचें उत्तर ल्याहवें. माळकण
साहेबांची निशा कैसी आपणासे म्हणतील ? त्यास पेंसजी आपण ग्वाल्हेरीस आसत
संवत् १८७६ चे सालीं आठरा हजार रौ संवत् १८७७ चे सालीं वीध येसे दोन
दोन चढते येकूण पांचसाला आमळाची निशा परत्यरे निभावणीची व ऐवजाची धावी
ध्यावी याप्रमाणे बोलण्यांत आले होते मग इष्टुरसाहेब याचें पत्र कोणेयासी आले हे
मजला काहीं कळले नाही, त्याचें इतल्यानीं जालें म्हणजे पुढे बहिवाटीस ठीक पडेल
याजकरीता येसे आपणास सुचविले आहे. मग सावकारीच निशा पाहिजे ऐसे जाण्यास
तेही पाहावयासी येईल. येक वेळ त्या मजकुराच उत्तर आणवावे. उत्तर येईल तसें करू
दादा, आपण तेथें असतां काहीं जाल नाही आणि आतां कांगदपत्रीं होणार. याचा
तेन्हां याचा मरवसा येत नाही मग आपले समक्षता बोलणें जाले असल्यास उपाय नाही.
बडूत काय लिहिणें लोभ करावा हे विनंती.

धारकर मुत्सद्यांचा पत्रव्यवहार.

०३०१-०३०२-

१८७३ ते १८७९ वि०

— १८१ —

लेखांक [१५५]

श्री

[१८१६]

यादी ^{२५} पां कुक्षी येथें फडणिसीची आसामी राजश्री अ त्मासमबाबा यांजकडे सरकारासन दिल्ली त्याची बहिषट त्यांनी रामराव कांसी यांजकडे सांगितली होती. हाली [आत्माराम] बाबांनी रा कचेसर चंडी यांजकडे सांगितली आहे. ऐसियास आसामीची बहिषट झरळीत चाले येविसी ताकीदपत्रें कुक्षीचे कादार यांस देविली पाहिजेत, मागील असामीसमंधी ऐवज येणे राहिला असेल त्याची रुजुवात करून देविण्याविसी ताकीद असिली पाहिजे.

लेखांक [१५६]

श्री

* संवत् १८७३ ज्येष्ठ शुभा १

[२८ मे १८१६]

शेवेसी नारो जिवाजी [आठले] कृतानेक सां नमस्कार विनंती. येथील कुशाल ता ज्येष्ठ शुभा * १ शुभा नवलाई वर्तमान यथास्थित जाणोन खकीये कुशाल लिहित असिले पाहिजे विशेष. आपली खारी धुत्रीहून निघोन गेल्यानंतरी आम्ही मंगलवारी निघालो ते दुसरे दिवसी शुभा भारी पावलो. घरचे सर्व सुखरूप आहेत. धारेहून कोणी आले नाही. आजच तिकडे पत्र पाठविले आहे. मीच जाणार होतो परंतु राजश्री बापू [दिघे] आले नवते. हली त्रयोदसीस आले म्हणोन वर्तमान आहे. गोसावी याचा खंड सत्तावीस ठरले म्हणोन बाजारी वदंता आहे.

(२६५) पत्र बाळाजीपंताचें, धारेस पाठविल्याचे स्मरणार्थ टिप्पण.

भकार ^{२६६} दिसूरास आज आठ दिवस मुकाम करून आहेत. ठाण्याचे काम चालू आहे. दोन हजार पो सरंजाम आहे. देपाळपुरचे गांव मारून चरितार्थ करित आहे. राजश्री आपणाही सरंजामसुधां सिवत मुा करून होते. भकार याची भेट घेतली परंतु कांहीं भेल जाहला नाही. आता निघोन सोनकचेकडे गेले. भेटीचे संधीत संस्थानी बहुतच गडबड जाहाली. पुढे गेल्यानंतर भागती स्वस्थ आहे. हली वापुही आले आहेत. पुढे काय घडेल ते पहावे. रस्ता मोकळा जाहला म्हणजे धारेस जाऊं. तूर्त प्रा उजाड आहे. वरकड सगिस्तर भागाहून लिहीन.

आपण शरीरास बहुत सावधगिरीने जपत आसावे. भेटी जाहल्यानंतर सविस्तर राजश्री रावजींनी लिहिल्याप्रो लेहून पा. वरकड कोणें गोष्टीविशी काळजी करूं नये. रतलामची चिठी अद्याप पढली नाही. त्यामुळ तेथें जुन्या लोकांची निकड आहे. पढेल तेव्हा खरी. बहुत काय लिहिणें श्रुत होय हे विज्ञापना.

पौ छ ११ माहे रजव
मुा गव्धारहेर
[८ जून १८१९]

लेखांक [१५७]

श्री * संवत् १८७३ कार्तिक शुभा १०
[३० अक्टूबर १८१९]

श्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री
[बालाजीपंत] दाः स्यामीचें सेवेसी

पो जीवाजी बहिरव [नाडकर] कृतानेक सां दंडवत विज्ञापना. येथील कुशल ता कार्तिक शुभा * १० बुधवारपावेतो मुा धार येथें आपले कुपेकरून यथास्थित असे. विशेष. आपली आज्ञा घेउन निघाले तो कार्तिक शुभा १ सोमवारी श्री अंबतिकेस दाखल जाहलो. पुढें मार्ग दुर्धट याजकारितां प्यार दिवस बैठक पढली. नंतरी चतुर्थास घुलेडीस आलो. पंचथमीस बडनगरी दाखल जाहालो. सनिवारीस कथलीस आलो. शुभा ७ रवीवारी सहा घटकां दिवस चढतां किले मारी दाखल जाहालो. बडनगरास घरी गेले होतो. सर्व मंडळी आदिकरून सुखरूप आहेत, आपणास कळावे.

राजश्री बापू [दिघे] सरंजामासमेत राजगढापलीकडे तिरलाकोटापर आहेत. इकडील सरदाराकडील सरंजामी प्रबंध ते वगैर बदनावर प्रगण्यांत येउन मुळठाणचा नाश

(२६६) सुरारी पवार,

करोन छतीस हजार खंड ठरला. बोली घेउन बालेदा येथें मुा करोन आहेत. प्रगणा बेचिराख जाहला आहे मंडलोई परागंदा आहेत. गन्हांची पेरणी होईल ऐसे दिसत नाही. आमच्या येण्याचे पूर्वीच प्रगणा बरबाद जाहला, निमित्यास पात्र परभारेच जाहले.

आनंदराव मिमाजी देपाळपुर प्रगण्यांत गेले. पेंढारी दोन हजार सामिल जाहले आहेत पुढे प्रळय काय करतील तो पहावा. याप्रमाणें वर्तमान आहे. आपणास कळवे. बरकड सरकारांनी व नापुंनी हलकारा खुशाल पाा आहे त्यानवरून कळेल.

आपण येतानी श्रीमंत राजश्री [विठ्ठलाव] बाबासाहेब [पवार] यांस डग गंगराव येथील बोळण्याकरिता सांगितले होते. त्याप्रो साहेबास विनंती करून साहेबा आपणास पत्रही अलाहिदा दिहिले आहे. त्याप्रो वाट होउन माहाल दोन्ही भोकेले होउन आपले-कडेस येत तो अर्थ करतील. सारांश बाबासाहेब यांचे म्हणजे पडले की, दादांनी ज्यापेक्षा मनावर घेतले आहे त्यापेक्षा संशयाचा अर्थ राहिलाच नाही. ते जे करतील ते पोखत सलेनीच करतील. त्यांत इकडून कोणताही विचार त्यांस लोपला नाही. तसे तेही सून आहेत. ज्याप्रमाणें करतील ते समजूनच करतील. याप्रमाणें [बाबा] साहेबाचे बोळण्याचा अर्थ निळाउसपणें होउन आपणाम पत्रही ला आहे. त्यास ज्याप्रमाणें आपण नाल मंडाबलचे तात्याकडेस करतील तसे हेही करोन सरदाराकडून पकेपणें तुटक करोन सावकारी दाखल विचार करावा. यांत इकडूनही गुंता पडावयाजोगा नाही. पत्राचे उत्तर पाठवावे. बहुत काय लिहिणें छेस करावा हे विनंती.

होा सेवेसी केशव गंगाधर कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे. आपणास वर [जिवबा] दादांनी ला आहे त्यानवरून कळेल. आपण आपले शरीर प्रकृतीस जपत जावे. श्रीमंत राजश्री बाबासाहेब याणी ला आहे त्याप्रो खचित्र कामाचा गुंता तिकडील उरकोन सावकारी करोन प्याव. कळवे छेस आहेच हे विज्ञापना.

पो छ २२ जिल्हेज

वा कार्तिक वा ९ मुा लस्कर

[१३ नवंबर १८१६]

लेखांक [१५८]

श्री * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष शुभा १०

[२९ नवंबर १८१६]

श्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

[बाळाजीपंत] दादा खामीचे सेवेसी

पो जीवाजी बहिरव [नाडकर] कृतानेक सां दंडवत विज्ञापना. येथील कुशल ता मार्गशीर्ष शुभा * १० शुक्रवारपावेने मुा घार येथें आपले कृपेकरून यथास्थित

आसे विशेष. मी येथें आल्यावर सेवेसी पत्र पाा होते ते पावलेच असेल. त्याचे उत्तर न आले त्याजवगेन चित्त सापेक्षित आसे. तरी कृपापत्रीं सांभाळिले पाहिजे. यानंतरी आपलेकडील आलीकडील वर्तमान कांहींच समजत नाहीं. तरी सविस्तर ल्याहावे. तेथील मान विथर जाहले होते. त्यांतील निर्णय काय ठरला ते सर्व लेहून आज्ञापिले पाहिजे. इकडील वर्तमान बडनगरीं घरीं राजश्री बाबाजी व श्रीपतराव आषीं करोन सर्व यथास्थित आहेत. राजश्री चापूजी रघुनाथ [दिघे] लोणीवाड्याकडेस गेले आहेत. होळकराकडील सरंजाम राजगडास खंडेराव बळाल याणी नेउन लाविले आहेत. आठरा हजार रुपये देठ केले परंतु रांगड्यांनीं प्यार तोफा व घोडी पाडाव केली आहेत. पुढें काय होईल ते पाहावे. सरंजाम धार माहालांत येउन उपद्रव करीत आहेत. आंबाजी सखाराम [कंपुवाले] बळेडीस आले म्हणोन ऐकतो. आपणास कळवे. रामराव आबास मार्गसीर्य झ्या ६ रविवारी तिसरा प्रहरी देवआज्ञा जाहली. कळावे म्हणून ल्हा आहे. श्रीमंत राजश्री भिठळराव बाबासाहेब पवार याणी माहालाविसी पत्रें ल्हा आहेत. त्याची उत्तरे याची आणि माहालाची मोकळी[क] होय ते केले पाा. सदैव पत्रीं तोपविले पाा. बहुत काय लिहिणें सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

होा सेवेसी केशो गंगाधर कृतानेक साां नमस्कार विज्ञापना असीजे. दादानी वर ल्हा आहे त्याजरून घ्यानास येईल. आज्ञा घेउन आल्यावर कृपापत्र येउन सांभाळ होण्यास विस्मृती जाहाली येसे वाढले. त्यास यांतील आपलेकडेस कांहीं नाहीं, भिकाजीपंत भाउस सर्वां गोष्टीचा आब्देर त्यांत पत्रें लिहिण्यास तरी बहुतच. त्यापेक्षां अर्थांतच विसर दिसतो. त्यास आज्ञा होउन प्रतिउत्तर येण्यास आज्ञा व्हावी. सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

राजश्री भिकाजीपंत भाउस साां दंडवत. ल्हाप्रो लोम करीत जावा तुमचे. वरची मंडळी सुखरूप आहे. हे विनंती.

पो छ २ माहे सफर
आा पौषमास झ्या ४ रविवार
[२२ दिसेंबर १८१६]

लेखांक [१५९]

श्री * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष वा ३
[७ दिसंबर १८१६]

श्रीयानिराजित राजमान्य राजश्री
दादा स्वामीचे शेवेसी

पो जीवाजी बहिरव [नाडकर] कृतानेक साां दंडवत विनंती. येथील कुशल
ताा छ * १७ माहे मोहोरमपावेतो आपले रुपये करोन मुा धार येथें यथास्थित असे. विशेष

मी आळिया ताा तीन पत्रें सेवेसी पाा परंतु येकाही पत्राचे उत्तराची आज्ञा न जाहली त्याजरून चित संचित असे. तरी येणारासमागमें आज्ञापत्री सांभाळिले पाहिजे. यानंतरी इकडील वर्तमान तरी सरकारानी पत्रें आपणास लािा आहे त्याजरून ध्यानास येईल. आपण तेथील वर्तमान काय आहे ते सविस्तर कळविले पाहिजे. राजश्री पारखजी भाईसाहेब याजकडील कसे आहे ते सर्व कळवावे. आपले कार्याचे घोरणांत [ते] कसे आले हेही समजले नाही. बढनावरची तरी धूळ जाहाली. मुमे अद्याप इकडेस येतच आहेत सरंजामानी धार प्रगण्यांत वगैरे मनस्वी उपद्रव मांडला आहे राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिघे] लोणीवाड्याकडेस गेले आहेत. आपणास कळावे. बढनगरी घरची मंडळी सर्व यथास्थित आहे. कळावे बद्धत काय लिहिणें सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

होा सेवेसी केशो गंगाधर कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे. साहेबाची आज्ञा घेउन आळियावर तीन पत्रें सेवेसी पाा परंतु आज्ञापत्रें येउन सांभाळ जाहला नाही. त्यास ऐसे नसावे. सदैव पत्री आज्ञापिले पाा. वरकड इकडील मार राजश्री दादांनी लािा आहे. त्याजरून ध्यानास येईल. तीकडील वर्तमान सर्व हर्षयुक्त साहेबीं लिहिण्यास साहेबीं आज्ञा केली पाहिजे म्हणजे सेवकास आनंद होईल. साहेबीं पत्राची उत्तरें राजश्री रावजी बापुजी [अमझरेकर] याजकडेस देवीत जावीत म्हणजे आम्हास पावत जातील. श्रीमंत राजश्री विठ्ठलराव बाबासाहेब पवार याणीही माहाळसंमंची पत्रें साहेबांस पाा होती त्याची उत्तरेही यावी. ममतेत आंतर होउं नये. ओम करावा हे विज्ञापना.

होा राजश्री भिकाजीपंतमाउ खामीस सां दंडवत व नमस्कार विनंती उपरी. तुमच्या घरची खुशाल आहेत. तुम्ही सांनिध्य असतां पत्रें येत नाही यास काय म्हणावे ? तरी तुम्ही आळस न करितां उत्तरे पाा जावी. कळावे ओम करावा हे विनंती.

होा स्तोा बापुजीराव व भवानराव यांस रामराम सांगावं.

पो छ २२ माहे सफर

डाा पैष वाा ९ सनवार

[११ जनवरी १८१४]

लेखांक [१६०]

श्री * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष वाा १०

[१४ दिसंबर १८१६]

सेवेसी नारो जिवाजी [आठले] कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशाल ताा मार्गशीर्ष वाा * १० पावेतो मुा बढनगर वर्तमान यथास्थित असे विशेष. आपणा-

कडून बहुत दिवस पत्र येउन वर्तमान कळत नव्हते तेणेकरून चिंता लागली होती. हली हरकान्याची जोडी पा। त्यांत शुभा ५ पत्रें लिहिली ती रोज शुभा पावली. सविस्तर मार समजळ. आश्विन शुभा १२ आलीकडे पत्रच पावले नाही म्हणोन लिहिले, त्यास येथून आश्विन वा व कार्तिकमासी व मार्गशीर्ष शुभा ७ मितीची असीं पत्रें येथील कमाविसदार यांचे पत्रांत घालून पांचव्या पत्रें पाठविली. ती लुस्करांत पावल्याचे जाबही त्याचे आले. असें असून आपल्यास पत्र पावले नाही हे अपूर्व ! त्यास राजश्री आण्णाचे विराडी पत्राची चौकसी करावी. राजश्री बापु [दिचे] याणी आपण पेशजी पत्रें मागविली होती त्याप्रो पाठविली तीही त्याजकडेसच पाठविली आहेत. त्यांत श्रीमंत आळिण्या बाहादर याचे नावे व राा पारखजीसाहेब यांचे नावे पा आहेत. त्याची चौकसी करून उत्तर पो. त्यांची चारदोन पत्रें येतात आणि आपणास दोन महिन्यांत एकही पत्र पाठवावयास जाहाले नाही. असो. हे लिहिण्याचा अधिकार माजा नाही परंतु सरकार व बापू शब्द ठेवितात याजकरिता लिहिणे प्राप्त आहे. कार्य होणें जाणें ईश्वरसत्ता परंतु वरचेवर पत्र पाठवावे. तेणेकरून आपल्याकडे शब्द राहत नाही. असो. मी लिहितों याचा राग येउं नये. येथील अनुभव मी न्याहावे असा नाही. रोज मी येथून कचे वर्तमान लिहिले आहे [तें] पावले नाही त्यास उपाय काय.

राजश्री रामराव आबा यांचा काल शुभा १५ रविवारी जाहाळ. हेही पेशजी लिहिलेच आहे. राजश्री बापु यांचा मुकाम गोदरे नजीक आहे. झगडावदा, झाववा, दांडूद, झालोद येथील च्यार रुपये घेउन गोदऱ्यास आहेत. पुढें घासवाड्याकडे जाण्याचा इरादा आहे. आपले भरंवशावर दिवस काढीत आहेत. दिगठाणास कांहीं बहुत उपद्रव दिल्हा नाही. दोन रुपये घासदाणा घेतला. होळकर याजकडील फौजानी बदनावर आगदी खराब केली. रवीचामुघा पैसा मामलेदाराचे पदरी पडावयाचा नाही. घार प्राोन न्वार कमी अगदी बुडाली आसून फौजवाले याणी आणखी देखील खेडेगांव छडून फडशा केला. नवलाहपासून पंधरा हजार रुपये घेउन अद्याप प्राो छटीत आहेत. याप्रो आहे. आपल्यास सविस्तर वरचेवर लिहिलेच आहे. पत्रें पावत नाहीत म्हणून हली कचे लिहिले नाही. मागाहून सविस्तर लेहून पाठवें.

ती आका व बाबाजी आदिकरून सर्व मुखरूप आहेत. सौ बयास मुघा चैन नवते याजकरिता आजपावेतो राहिली. आतां आठाचौ राजी जाणार आहेत.

सिवगीरबाबाकडे धर्मपुरीचे मामलतीबाा दोनसे रुपये दरबारखर्च येणें त्यास आपले पत्र आले म्हणजे येतील. पांच च्यार पत्री लिहिले. जास्त उत्तर नाही मर्जी आसल्यास सिवगीर बाबास पत्र पाठो म्हणजे रुपये येतील. शेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

पो छ ५ माहे सफर

डा पौष शुभा ७

[१५ दिसंबर १८१६]

लेखांक [१६१]

श्री * संवत् १८७३ पौष शुभा २

[२० दिसंबर १८१६]

शेवेसी नारो जिवाजी [आठले] कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशल ता पौष शुभा *२ पावेतो मुा बडनगर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. आपणाकडून दोन महिने पत्र येउन वर्तमान कळत नवते तेणेकरून चिंता लागली होती. हल्ली हलकान्याची जोडी राा केली त्याजसमागमे मार्गसीर्ष शुभा ५ पत्र पाठविले ते वष दसमीस पावले. लिहिला मजकूर कळला. दोन महिने पत्र येत नाही म्हणून शङ्क ठेविला आस मी येथून पांचसात पत्रें आपली व राजश्री बापुची दोन वेळ असी राजश्री आणा वकील याचे लखोट्यांत घालून पाठविली व राजश्री बाबाजी अणाचे बंधू याणीही पत्रे पोचून उत्तर पाठो म्हणून लिहिले. त्या मितीची पत्रें त्याची पोचल्याचे जाब आले असे असून आपणास पत्र पावत नाही हे अपूर्व ? येथून बापुनी सरकारचे नावे व पारखजी याचे नावे सरकारी पत्रें पाठविली तीही तिकडेच पावली. आस आणखी आपले पत्र आल्यावरून बाबाजी याणी आणास लिहिले आहे व आपण चौकसी करून पत्रें पावली न पावली हे ल्याहावे. येथून सविस्तर मी लिहित गेलो परंतु पत्रें न पावली. यास माजा उपाय नाही. परभारेडी आणखी सजनीहून डाकेत पत्रें दिल्ली आहेत. असो. शोध करावा.

इकडी[ल] सविस्तर ल्याहावे म्हणोन आज्ञा, ऐसियास आपणास जाउन बहुत दिवस जाहले. तेथील व्यवहार दरबारचा खोल, त्यास आपला उपाय नाही. रिणानबंधाने घडेल ते खरे. राजश्री बापु [दिघे] याचे पत्र लोणेवाड्याचे मुकामचे आजच आले. त्यांची शरीर प्रशु[ती] तेथें विषडली आहे. पोटांत शूल होतो. बहुत हैराण आहेत. वो बाल्मट पैच अवशव देत आहे. परंतु गुणांस नाही म्हणोन लिहिले होते. पुढें बासवाड्याकडे जातील. दिगठाणचे कंसे जाहले ते ल्याहावे म्हणोन लिहिले त्यास दिगठाणास बहुत उपद्रव दिल्हा नाही. धारचे मुा च्यार रुपये घासदाणा घेतला. बरकट कोठे उपद्रव माहाली न देता राजगड

व द्वागडावदा व द्वावधा, दाहुंद, द्वालोद येथून चार रुपये घासदाणावा घेउन तिकडे गेले. सारी भिस्त आपल्यावर. दिवस काढीत आहेत. आजचे पत्रांत लिहिले होते कीं आतां आम्हांस दिवस निघत नाहीत व मुळकांतही पैसा मिळत नाही. त्यास दादास ल्याहावे कीं, काग होते न होते याचे उत्तर गो. उगाच वक येउन खराब न्हावे हे ठीक नाही. याप्रो आजच पत्र आले. त्यास दादासाहेब आतां दिवस निघणें कठिण आहेत.

घटनावर येथें चार महिने होळकर यांजकडील सुमे प्रगण्यांत खराब करीत आहेत. येक वेळ मुळठाण येथें तोफा लाउन वीस हजार रुपये प्रोसुधा चुकले. त्याची तोड राजश्री गणपतरावजी याणी निशा घेउन कूच कराने असें ठरले अस्तां लांबहाते दसईस मुा करून राजगढचा प्रा घटनावरचे गांव लुटीत आहेत. घावा सुमे याणी येक वेळ नवछाईपासून दाहावारा हजार शो घेउन गागती गांव लुटीत आहेत. धार प्रो मुा आजपावेतो खैरोद खानगी गांव येथें करून होते. मोजे घालोदा खानगी व खैरोद येथील टापरीसुधां जाकून टाकिली. रो मोतीरामजी याचे गांवीं ज्वार होती ती उमीच कापून नेली. एही किसूर येथें आहेत. धार प्रोची हरी चारितात. थोडी बहुत बापूंनी आबादी केली त्यास हा उपद्रव जाहा[ला]. मकई व ज्वार पावसामुळें अगदीं शुडाली. गहू मात्र पेरले. त्यास हा उपद्रव आहे. अफीम वंचामुळें पेरली नाही. सारा प्रो दोन महिनें किल्यानजीक आहे. धारेत राजश्री तात्या याणें भील बगैरेचा बंदोबस्त चांगला ठेविला आहे. निल्य खारी करितात परंतु या वंडासी नपाय नाही.

आपले गांव रामपुर मिडोदा येथें साल गारी खाद तगाई मिळून संभर शो दिले व मिडोदास गांवकोट घालावयास लाविले होते. फौज आली याजमुळें सारेंच पळून किल्यानजीक आहेत. गांवीं ज्वार व मकी बीजसुधा जाहले नाहीं. मिडोदास बीस बीचे साल होती ती मात्र हातास आली. गहू पेरणी केली परंतु हातास लागणें भरवसा नाही. रामपूर येथें साल करावी त्यास हंगामी मुरारराव [पवार] होते याजमुळे तेथे साल जाहाली नाहीं. गहू मात्र शेपनास बीचे आहे. ईश्वर बढवील ते खरें. अफु होती तरी शेपनास शो वसूल होते ते अगदीं नाही. मेहनत करून जाल नाहीं. असो. इकडील हकीकत या प्रो आहे.

रो मोतीरामजी याजपासून वरातेचा येवज घेतला परंतु त्याचा तगादा आम्हांस आहे कीं दादांनी येवज लेस्करांत घेतला आहे तो घावा. त्यास येथें आम्ही

शो १७९ येकसे येकूणऐंसी मजरा दिल्ले. बाकी येकशे येकवीस शो मागतात. ब्यास आपण पत्र पो अगर राजश्री बापूस लेहून मजुरा पडे आसें करावें. म्हणजे ते आम्हास तगादा करणार नाहीत. गुा आपण वासलकडीचे गाडे मारनिलेकडून देविले ब्यापो कांही दिल्ले नाहीं.

राजश्री रामराव आबा याचा कोळ मार्गसीर्प श्या ५ रविवारीं जाहला. मोठे वाईट जाहले. आपण अम्हास शंभर शो कुक्षी मा आजकडून देविले होते ब्यास आम्हीं आणखी शोध लाउन मारनिलेपासून शो २०० दोनसे आतांच घेतले. नंतर काल जाहला.

बो दिक्षितबाबास लग्ना[स] रावजीचे देणें पो शंभर व आपण जाते समई देविले शंभर येकूण दोनसे शो दिल्ले. आपणास कळावे. बरकड ती मातुश्री आका, सौ बाई व बाबाजी व भाउ व सौ दया सुखरूप आहेत. दयाची रवानगी क [रावी] ब्यास तिचे शरीरास आराम नव्हते व आतां हली अवशध घेत आहेत. आठपंधरा दिवसांत रवानगी करून देउ. दोन वेळ सोबत निघाली रा करावी परंतु हुखणेकरी निमणें कठिण याजमुलें रा केली नाही. मी घोडी माणसेसुधा तयार करून ठेविली आहेत. आपले आज्ञेप्रो लुजनचे छीटही या मार्गेच जाणार होती तेव्हां घेउन दिल्ले. आतां आठपंधरा दिवसांत जातील. रा बाबा लिहीत असतात. बाईनें हलकारा भेटला म्हणून स्वदस्तुर पत्र पो नाही. मागाहून पा. कळावे शेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

बो दिक्षितबाबा यांचा बरोबास आठपंधरा दिवसी जाण्याचा मानस आहे. तुमची व बापु मटजीची मुलेंमाणसें कु[ठें] ठेविली म्हणोन लिहिले ब्यास दादासाहेब, आमचा बहुत फजिता आहे [तो] पत्री कोठवर ल्याहावा. देसीहून ती रघुनाथ-मठ बापुपेक्षां कनिष्ठ बंधु व उमयता आमची कुटुंबे व बापुचे उमयता चिरंजीव सून व आमची ज्येष्ठ भगनी याप्रो सात मनुष्ये येयें आली. बाकी पांचसात माणसें देसी आहेत. परज्य[न्य] काली आली. येयें जागा राहावयास न मिलें. तेव्हां अर्धी रावजीचे घरी व अर्धी आपले घरी आठव्यार दिवस होनी. नंतर ती मातुश्री आकाचे व सौ बाईचे आज्ञेवरून सारीच येयें आणली. हली माडीवर आमचे खटले आहे व खाली आपले आहें. जेवण बगैर माडीवर होते. मी मात्र बर जेवत नाही. हली दुसरी जागा पाहात आहे. आठाचौ रोजीपासून दुसरीकडे ठेवावी असा वेत आहे. बापुचे चिरंजीवाची मुंज्य भाघ मासीं

करून तेही उभयतां बडोद्याकडे वगैर हरकोठे उद्योगानिमित्त जाणार आहेत. येथे आल्यापासून रावजी घे (१) व राघोपंत याचे दोन अंदांचे कर्ज जाहले. मुजी अद्यापी ठिकाणा नाही. आता देसी जाणेंही कठिण. ब्राम्हण फार आहे. यातून श्री पार पाडील तें खरें. सर्व आधार मिळून आपला आहे. कळावे शेवेसी श्रुत होय ही विज्ञापना.

हेच पत्री वापुभटजी याचे या नमस्कार. वरकड सविस्तर चिरंजीवांनी लिहिल्या वरून कळेल. यास लाउन ईश्वर पार करील ते खरें. लोभ करावा हे विनंती.

वो राजश्री वैद्यबाबा अद्याप वरे जाहले नाहीत. वो रामजी उजनीस आहेत. कळावे ही विज्ञापना.

पो छ २२ माहे सफर

ठा पौष वष ९ शनवार

[११ जनवरी १८१७]

लेखांक [१६२]

श्री * संवत् १८७४ श्रावण वा ७

[३ सितंबर १८१७]

शेवेसी नारो जिवाजी आठले कृतानेक सिरसाष्टांग नमस्कार विज्ञापना. ताा श्रावण वा * ७ पावेतो गुा वडनगर येथे आपले आसिर्वादेकरून मुखरूप असो. विशेष. आपली पत्रे आली त्याचे जावही मोकमसिंग यांचे डाकेत राा केलेच आहेत त्याजवरून कलेलच. रोज गुा राजश्री माल येथे आले. राजश्री संतोकराम हरचंद याजकडे बोलणे चालणे रतनजीभाई याजकडून करून साहा हजाराची निशा पाठविली आहे. राजश्री दामोदरदास परशराम मारवाडी यांचे दुकानी शोध करून सदरद्व सनदा व सोडचिठ्या जेटजीचे जिमेस करून येवज व्यावा आणि ताकीद करून चिठ्या जलद येई ते करावे. आतां अवधी करूं नये. वरकड राजश्री माउंनी लिहिल्यावरून कळेल. आम्ही खर्चाविसी आपलेकडील व आणखी हजार शोची निशा ज्यास्ती पाा म्हणोन वसलो. परंतु मर्जीस न आले, त्यास हेच आपण समजून पुढील धोरण पके ठेवावे. दादा, येथे सर्व मतलबी आहेत. मीठे बोलणे बोलून कामें करितात. त्यास आपण बेरशा व बदनावरचा दोनी मिळून सात पो आजमास लिहिलाच होता. त्याप्रो येक माहाळची निशा पाठविलीच आहे. आणखी तेही काम जाहल्यास मागती दोन हाचे निशा या वाहेर आसे यास लेहून येथून आणखी निशा नेउन मग बेरशाची समद द्यावी. आपले हातीं काबू ठेवावा. माजे नांव कळूं नये. ह्या चिठ्या लवकर पाा म्हणजे

ठीक पडेल. गणपतरावजीचे सूत ठीक नाही व शेठजी आपले जाणोन सारीच कामं गळं घालवी असा वेत घारिला आहे. हे सर्व लक्षांत येउन पत्राची उत्तरें पा. ती नाइकजीचे दुकानीं पो. त्यास माजे सिवाय देउं नये म्हणोन ल्याहावे. नाहीतर दस्तायेवज गेल्यास ठीक नाही. शेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना. प्रथम लिहिण्यांत दोही माहालचा दस्तायेवज आला आहे त्यास जसे युक्तीस येईल तसे करावे. हे विज्ञापना.

लेखांक [१६३]

श्रीगजानन * संवत् १८७४ भाद्रपद शुभा ३
[१४ सितंबर १८९७]

राजश्री संतोकराम हरचंद व रतनजीमाई गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो वाळाजी लक्ष्मण जयगोपाळ विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष तुम्ही भाद्रपद वा ८चे पत्र शेट दामोदरदास परशराम यांचें दुकानीं व राजश्री वापुजी रघुनाथ [दिघे] यांचे पत्रासहित पाठविलें तें पावोन लिहिला मजकूर सविस्तर कळला. प्रो बदनावर व प्रो घेरशे येथील सनदपत्र शेट मारनीले यांचे खाचीन करून रुपये साहा हजार घ्यावे म्हणून लिहिले. ऐसियास प्रो बदनावर येथील सनदा आवण वा ६ सोमवारी येथून मोकमसिंग यांचे डाकेंत नयलाईस राजश्री नारो जिवाजी आठले याजकडे पाठविल्या आहेत. त्या पावल्या आसतील. हावीं येथें तुमचें पत्र आल्यावर प्रो बेरशे येथील सनदा आसल दोन व प्रो बदनावरचे आसल सनदाच्या नकला दोन येथें प्रो शेट दामोदरदास परशराम यांचे जिमेस केल्या आणि शेट मारनीले त्याजपासून ६,००१ रुपये आक्षरी साहा हजार येक रुपये चांदवड सिका तुमचे लिहिल्यावा आम्ही घेउन हे पावती लिहून दिली आहे. रुपये आम्हास पावले. वरकड सविस्तर मागाहून डाकेंत मिहितो कळावे. मिती भाद्रपद शुभा * ३ रविवार संवत् १८७४. बहुत काय लिहिणे लोम कतावा हे विनंती.

लेखांक [१६४]

श्रीगजानन * संवत् १८७४ भाद्रपद शुभा ४
[१५ सितंबर १८९७]
नकल

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री वापु [दिघे] यांसी

प्रीतिपूर्वक वाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] कृतानेक आसिरवाद विनंती. येथील कुशल ता भाद्रपद शुभा * ४ रविवारपावेतो मुकाम लष्कर नजीक चाल्हेर येथ्यास्थित

जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. आपण पत्र श्रावण वा ७चे संतोकराम हरचंद व रतनजीमाई यांचे पत्रासह पाठविलेत [तें] पावले. पत्रीं मार प्रो बदनावर व प्रो बोरशे या दोन्ही माहालच्या सनदा दांगोदर परसराम शेट यांचे श्रावीन करून दरवार खर्चाबाबद साहा हजार रुपये शेट मारनीले याजपासून घ्यावे म्हणून लिहिले. त्यास प्रो बदनावर येथील सनदा श्रावण वा ६ सोमवारीं घेऊन मोकमसिंग यांचे जाकेत नवलईस राजश्री नारो जिवाजी आठले याचकडे पाठविल्या आहेत. त्या पावल्या आसतील. हालीं येथें तुमचे पत्र आल्यावर प्रो बोरशे येथील सनदा असल दोन व प्रो बदनावरचे आसल सनदाच्या नकळ दोन येणेप्रो शेट दांगोदर परसराम यांचे जिमेस केल्या आणि शेट मारनीले याजपासून ६००१ रुपये आक्षरी साहा हाजार ऐक रुपये चांदबड सिका आपले लिहिल्यावा आम्ही घेउन हे पावती लिहून दिन्ही आसे. रुपये आम्हास पावले. वरकड सविस्तर मागाहून जाकेत लिहितो. कळावे बहुत काय लिहिणे लोम करावा हे विनंती

लेखांक [१६५]

श्री

[अक्टूबर १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

रघुनाथराव [महिपत] ताळा स्वामीचे सेवेसी

सेवक बालाजी लक्ष्मण [वाकणकर] कृतानेक साध्यां नमस्कार विनंती. येथील कुशल ता माद्रपद वा पावेतो मुकाम लङ्कार नजीक म्हाल्हेर येथील जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. आलिकडे आपलेकडून पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. तर ऐसे नसावे. सदैव येणारासमागमे पत्र पाठउन दर्शनाउपलब्ध देत आसावा. पेशजी आपणास येकदोन पत्रे पाठविली ती पाउन उतर काहींच आले नाही याजवरून चिंतास चैन नाही. तरी आपले कुशलतेचे वृत्त बरेचकर कळवीत आसावे. ताळा आपण घरी बडील आहां राजजीप्रमाणे सर्वांचा समाधानपूर्वक प्रतिपाळ करावा. मामलेदाराचा वेव्हार पूर्ववत प्रोच आहे किंवा x× आहे तो कळवावा.

आम्हाकडील वर्तमान तर बदनावर व बोरशे या दोही माहालचा खुलासा सरकारातून जाहाल परंतु माहाल [ज] बरदस्ताकडे आहेत. दोन दिवस अविक्रयण लागतील परंतु हास्तमत होतील चिंता नाही. होलकरसाहेबाकडीलही माहालचा

उद्योग केला आहे तेही सुटतील. या गुंलामुल्ले आणखी मासपक्ष लागेल ऐसे आहे. बडनगरी तीर्थरूप मातुशी व चिरंजीव वगैरे खटले आहे त्यांचा समाचार घेउन सांभाळ करीत आसावा. बहुत काय लिहिणे लोम करावा हे विनंती.

हो राजश्री नीलकंठरावजी व राजश्री बापु चुनीकर स्वामीचे सेवेशी साष्टांग नमस्कार विनंती लीा परिसोन लोमाची वृधी करीत आसावी हे विनंती.

कागद बडोद्याचे कलमबंदी व
बाबासाहेबांचा आले. छ २० मोहरम
[११ नवंबर १८१७]

लेखांक [१६६]

श्री * संवत १८७४ आश्विन वा १२
[१६ अक्टूबर १८१७]
नकल

राजश्री नवाब करीमखान[पेंढारी] ^{२६७} गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआळंकृत राजमान्य स्नो बालाजी लक्ष्मण निा पवार संवस्थान धार सलाम विनती. येथील कुशल ता छ * १५ जिल्हेजपो मुकाम लष्कर नजीक ग्वाल्हेर येथे जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे. विशेष. प्रो घेरेशे माहाळ आम्हाकडील श्रीमंत राजश्री आळिज्या बहादुरसाहेब याणीं जस करून तुम्हाकडेस दिल्या होता तो दूर करून साळ मारपासून आमचा अम्हाकडे देणें याबिसी सोडविठी दिल्ली तिची नकल पेशजी राजश्री नथुपंत भाऊ याजपासी दिल्ली होती. त्याणीं तुम्हाकडे पाठविली, त्याजवरून कळलेच आसेल. त्यास प्रस्तुत बखेड्याचा प्रकार जाहला आहे हा जगप्रसिध्द आहे. त्यास या बखेड्यात महाळ दुसऱ्याचे हातीं गेल्यास आमचा तरी सर्वश्रीच नास जाहला, तुम्हाकडेस आसल्यास त्याची चिंता नाही परंतु दुसऱ्याचे हातीं गेल्यास सुटणें दुरापस्त. माहाली तुमचें ठाणें राहिल्यानीं दगा होईल. यात तया नाही. आमचाच माहाळ आपेक्षा उपद्रव होणार नाही आमचें ठाणें बसलें आसतां पुढें तुमचा उपयोग धडून येईल. येविसीचें सविस्तर नयोपंत भाऊ यांजपासीं बोलण्यांत आले आहे. ते तुम्हास लिहितील त्याप्रो दुरदेशी विचार लक्षांत आणून निखा-लसपणें उत्तर पाठवावें. त्याप्रमाणें येथून कारकून तुम्हाकडे पाठवावयास येईल. ठाणें आमचें बसलें आसतां तुम्ही चिंतांत कोणताही दुसरा विचार न आणावा. सविस्तर नथोपंत भाऊचें पत्रावरून कळेल. उतर सत्वर पाठवावे. बहुत काय लिहिणें लोम करावा हे विनंती.

[१६७] या पेंढारी सरदाराकडेच वेरसे महाळ होता तो त्याचें सोडवा एतदर्थ सोळा खुबीने पत्र लिहिलें आहे.

लेखांक [१६७]

श्री

[१४ नवंबर १८१७ ;
नकल

विशेष. ^{२६८} मालवे प्रांती बढबखेड्याचे बंदोबस्ताकरिता राजश्री आंबाजी सखाराम पळटणे वगैर सरंजामसुधा होते त्यास प्रस्तुत पळटणे विघडून पंत मारनिले यांचे हुकमांत राहिली नाहीत. नवलाई वगैर सरकार खालसा माहाली बखेडा केला आहे. हाली खांचरोद मंडुसर या महालांत पळटणे आली आहेत. त्यास राजश्री गंगाधरपंत आपा मंडुसरकर साहेबाकडे सूचना पाठवतील त्याप्रमाणे आपाचे पत्र येतांच राजश्री वापुजी रघुनाथ [दिघे] सरंजामसुधा मारनिलेकडे सत्वर रवाना करावे. मंडुसरचा व आपला सरंजाम येकत्र होउन बेजरब पळटणे सरकार खालसा माहालाबाहेर काढाडून बावी व होळकर साहेब यांजकडीलही पळटणे वगैर सरंजाम बेकहा होउन मंडुसर आसमतात उपद्रव करीत आहेत म्हणून येथे बोयाट आला. त्यास मंडुसरचा व आपला सरंजाम येकत्र राहून त्याजलाही बेमुरबत प्रांतातून काढून बावे. आपा सांगतील त्याप्रमाणे तिकडील बंदोबस्त ठेवावा. सरकार खालसा माहाली आपले सरंजामाचा रतीमात्र उपद्रव लागू नये याप्रमाणे श्रीमंत राजश्री आलीजा बाहादरसाहेब यांची आज्ञा जाहली त्याजवरून सेवेसी विनंती लिहिली आहे. तरी दुसरे पत्राची वाट न पाहतां हे पत्र पावताच नडु-सरकर लिहितील त्याप्रमाणे वापुजी रघुनाथ सरंजामसुधा पाठउन सदरहू विनंती लिहिल्या-प्रमाणे आपले सरंजामाचा उपसर्ग न लागतां पळटणे वगैर बखेडेखोर यांचा बंदोबस्त करविता पाहिजे. या कामास येक घटकेचा अवकाश होउं नये. सविस्तर विनंती जाकेत लिहिली आहे. आजवरून ध्यानास येईल. विस्तारे काय लिहू सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

लेखांक [१६८]

श्री * संवत् १८७४ कार्तिक शुभा १५
[२३ नवंबर १८१७]

शेवेसी नारो जिवाजी [आठले] कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशल ता कार्तिक शुभा * १५ पावेतो सुा बदनावर येथें आपले कूपेकरून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. आपण शुभा सप्तमीची प[त्रे] पाठविली ती नवलाईस शुभा त्रयोदसीस पावली. रोज शुभा येथें घेउन आले. आज्ञेप्रो राजश्री वापूस प्रविष्ट केली आणि उत्तरे घेउन पाठविली आहेत त्याजवरून ध्यानांत येईल. आपलेकडील खर्चाची वगैरेची खानगी वा साहा हजाराच्या चिट्या दिल्या आहेत. त्याच्या चिट्या उजनीडून येउन पावतील

(२६८) पत्र बाळाजीपंताचें वापुजी दिघे याच्या नांवें. लेखांक १७०, १७१ ची पत्रे वाकणकरानीय ११८.

वरकड सविस्तर राजश्री भाउ याणीं लिहिले आहे. आंबाल्याचे मोबदल्याविशीं करूं नये म्हणोन लिहिले त्यास राजश्री बाबाजी याचे विचारें बतीसे रुपये हली ठराउन खिसा मिटविला. आपलेकडून आगळीक व अंबाल्यावर खार गेले नाहीत. माणसें मारून घोडी नवळईस गेली याजमुळे राजश्री गणपतरावजीस पत्र-येथून लाि कीं गैरबाजवी माणसे मारली याची चौकसी करून रांगड्यास आपण शिक्षा करावी. परभारे आम्ही करावी तरी माहाळ सरकारी, बोमाट ल्याहाळ याजकरितां आपणच शिक्षा करावी. आपल्याकडून चौकसी न जाल्यास आम्हास करावी लागेल. याप्रो लिहिलेवरून त्याणी चौकसी करून रांगड्याकडे गुना सारा ऐसे जाणून तोड केली. येविसींची तोसीस माहाळाकडे रतीमात्र नाही. ज्याचे त्याजवर आहे. ऐसेही असून येथून आम्हास काडी इतकी तोसीस लागली नाही ही खातरी आसावी. वरकड सविस्तर पेशजी लिहिले आहे त्याजवरून कलेल. घरची ती मातुश्री आदिकरून सर्व [मंडळी] मुखरूप आहेत. राजश्री कृष्णराव बाबा यास ब[र्]दानावरास शागिर्दपेशाचा वगैरे बंदोबस्त करून देउन ठेवावे ऐसे बापूचे विचारात आहे. हली पत्रें सरकारची पाठविली ही बहुतच उपयोगी आहेत. परंतु बापूचे पत्राआन्वय पुरवणी तेथून होत असावी. कळावे शेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

पो छ २५ मोहरम

उर्फ कार्तिक वा १२ शुक्रवार .

[५ दिसंबर १८१७]

लेखांक [१६९]

श्रीगजनन

[२९ नवंबर १८१७]

राजप्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

कृष्णराव बाबा स्वामीचे सेवेशीं

पो बाळाजी लक्ष्मण निा पवार धारकर साा नमस्कार विनंती. येथील कुशल जाणून खकीये कुशल लिहीत आसवे विशेष. राजश्री मुकुंदराव कृष्ण याजकडे प्रो दिगठाण येथील मामलत राजश्री जानराव माहाडिक याजकडून होती. तेथील तफावती बदल म हाडिक याणी रु २५०० अडीच हजार मुकुंदरावजी याजपासून व्यावयाचे ठराविले सापो रु १००० येक हजार चांदवड आपणाकडून मुकुंदरावजी याणीं माहाडिक यास देविले. त्यास मारनिले यांचे कुटुंब व मुले माणसे व घोडी वगैरे जिनसभाव याची पावती मारनिलेची माहाडिक आपणास आणून देतील. नंतर ऐवज

आपण देतील. त्या ऐवजाचा मरणा मारानिले करतील. कदाचित आपला मरणा न जाहला तरी मारानिले यास आपणास हजर करून देऊ यांत तथा नाही. मिति कार्तिक वा ५ संवत १८७४ मुकाम लुष्कर नजीक ग्वाल्हेर. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

लेखांक [१७०]

श्री

[३० नवंबर १८९७]
नकाल

यादी बापू रघुनाथ [दिघे] याच्या नावे पत्र की वदनावरच्या जमयेतीत छुटारे स्वार त्याणी नवलाई प्रगण्यात येउन छूट करावी असे जाल्यावर वदनावरेस पत्रे पाा चोटे स्वार सांपडल्यास मारावे असे पत्र आणून जागाजागा सिबंदीची ठाणी व गांवकरी यांस सांगून गहू हरभरे पेरविले. त्यात मोजे आमल्याचे कांकडांवर आमलेकराचे स्वार ठसे असतां छुटारे स्वार येउन नंदवणा मारला व छटून जाऊ लागले. त्यावर स्वारांनी दबडा करून तीन स्वार मारले त्यावरून ठाण्यातील पत्रे नवलाईस आली ती ^{१११} येथे आल्यावर ठाणेदारांस व तुम्हास घराड पत्री व मुसकुटे याजकडे पत्रे दिल्ली असता तुम्ही माहली येउन मोठा इरादा आमलेकरावर बांधोन धरला साा नवलाईहून राजश्री गणपतरावजी याणी विघ्ननाथ बाजीस पाा त्यासी बोलणे होउन निदान पाच हजार रूा व्यावे असे ठरून त्याचे लिला येथे आले. ती पत्रे सरकारात जाउन आम्हास शाबासकी चांगली मिळाली. येथे साधन कसे की सरकाराहून मालव्याची सोप आम्हाकडे असावी सरकारचा घुमा नको त्यावरून सरदारास आपले सरकारास पत्रे घेउन पाा तो मार रहित होउन अशा बोमाटाचा व इराद्याचा क्रम आपण घातला येणेकरून सफाई चांगलीच राहिल. असो. नवलाईकरापासोन दोन रूा घेतले असल्यास पत्र दर्शनी माघार देउन घेतला रूा माघारा दिव्हा असे पत्र घेउन पाा थावे. ते पत्र सरकारास दाखव तेव्हा विश्वास बोलण्याचा पडेल. बापू, वदनावर कोणे प्रकारे सुटले. तुम्ही तर पोटके विषयाकरिता इरादे बांधणार. तो प्रसंग आता या दरबारच्या माहली कारण नाही. नवलाईकरापासोन पत्र घेउन पाा तर बरे आहे नाहीतर येथे वागण्यास ठीक नाही. त्यापेक्षा तुमचा तरी आम्ही येथे राहून उपयोग काय होणार. राह्यावे कशास ? याउपर कर्तव्य तसे ल्याहावे म्हणजे उमज पडेल. सरदारास मालव्याचा बऱ्याव करेण तसा कातील. येविसी घरूपत्री लिहिणे ते लिला आहे म्हणोन ? पत्र कार्तिक वा ७ रविवारी पोा छ २० मोहरम बापूस पत्र लिहून दिव्हे.

(२६९) + असे चिन्ह करून एकीकडे लिहिलें आहे की 'तुमचे दस्तावेजनावर त्याणी महालात बंदोबस्त ठेविला. खानवर छुटारे स्वार आले ते मारले गेले खानवरून तुम्ही नवलाईस आमल्याचे इराद्याविसी पत्रे लिहिली ती'

लेखांक [१७१]

श्री

[१२ दिसंबर १८१७]

यादी नवलाणा पो देपालपूर येथील रांगडा पदमसिंग व दयेसिंग याणी नवलाईच्या बाजारात भिकनदास मलुकचंद याचे दुकानावर धाडा घालून कापड रोकड वगैरे घेउन गेले त्याचा मुदा शाबुद असतां रांगडा गढीबंद आणि गिरास करतो सो तुम्हास लिहून रांगड्यास जरब देउन धाडा माधारा येई ते करावे असे राजश्री पारखजी सोचे सांगणे व सरकारची पत्रें त्यावरून लाि आहे. तरी तुम्ही फौजसुधा त्या राहलेत आहा त्यापेक्षा नवलाणेकर रांगड्यास जरब देउन धाडा माधारा घेउन भिकनदास याचे गुमास्ते नवलाईस आहे त्यास देउन पावती पाा घ्यावी. हे काम नक्षाचे आहे म्हणोन १ पत्र

लेखांक [१७२]

श्री * संवत् १८७४ माघ शुभा १४
[२० फरवरी १८१८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

[बाळाजीपंत] दादा स्वामीचे सेवेसी

पो अमृतराव महादेव [दिचे] साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल तागाईत छ * १४ माहे रविलाखर जाणोन खकीये कुशल लिहीत जावे. विशेष. आपण माघ शुभा द्वितीयेचे पत्र पाठविले ते छ १२ मीनडूस सरकारच्या पत्रासह पावले. पावोन बहुत संतोष जाहला. असैच वरचेवर पत्र पाठउन सांभाळीत असिले पाहिजे. पत्री मजकूर आलीकडील वर्तमान पुरवणीसह श्रीमंत मातुश्रीसाहेबांचे पत्री लिहिले आहे ते आपण मनन करून मातुश्रीसाहेबास श्रवण करउन वडोचास यजमान स्वामीस अवलोकनास जलद पाठवावे व तिकडील वर्तमान वरचेवर लिहीत जावे म्हणोन वगैरे विस्तारे लिहिले ते सर्व कळले. ऐश्यास आपल्या लिहिल्याअन्वये श्रीमंत मातुश्रीसाहेबास पुरवणीसह पत्रें श्रवण केली. येकदोन दिवसांत वडोचासही पत्रें व हक्कील वर्तमान लेहून पाठवितो. तिकडोन उंचरे येतील तसी आपल्याकडे रवाना करूं. खर्चाविसी लिहिण्यांत आले त्यास तीर्थस्वरूप राजश्री बापू काका कुशलगडचे मुकामी आले आहेत. जलचराचा सरंजाम पांचसात हजार बदनावरी होता त्यापैकी आजच जनरेल किंयसाहेब तीनप्यार हजारानिसी माे कैसूर येथें मुकाम आला आहे. इंदुराकडे जावयाची त्वरा आहे. बाकी थोडी बहुत बदनावरी आहे तो आशुबाजूस आला म्हणजे

घाप् (दिगे) येतीन्. ते आन्धानंतर आगमेकहीन् खर्चाची नजवीज करून गागाहून पाठवितो. बरकाट राजश्री बाबाजी भादिकरून सर्व मंटली कुसळ आहेत. बरकाट सविस्तर सरकारच्या पत्रावरून पत्राचास येईन्. बहुत काय लिहिणे कृपा छेम करावा हे विनंती.

पो छ २४ माहे साखर
आ माघ वा १० सोमवार
[२ मार्च १८१८]

तेजांक [१७३]

श्रीगम * संवत् १८७४ माघ १३
[५ मार्च १८१८]

श्रीयानिराजिन राजमान्य राजश्री [बाळजीपंत] दादा यांस

प्रीतीपूर्ण सदाशिवगट पुराणिक कृतानेक असिबाद विनंती. येथील कुजळ ता॥ माघ वहुन् १३पर्यंत मु॥ धार थें येथस्थित असे निक्षेप. आपण पौष शुभा ११ पेरे पोरी यथोपास येथोन निऊडोन काळच साईकाली येथे पानोन साकन्यार्थ अवगत जाणा. असाणी वंगेर सरकाराहीच वरोन दिले त्याप्रमाणे सनदरी करोन देतील. बरकाट साकन्य सरभारचे न बापुचे पत्रावरून अवगत होईल. सारांन आपसातीळ लेखावरोन त्यार्थ येथम्यता आणोन ऐक्यतेत अनर पाडाने यांत फळादेश अणुभात्र न होता सरकार कामास येथ येथोन परिफियास दरज होती. हे भाव आपणास लिहोन सुचवावे आपले लक्षात नाहीन येसे तर्ग नाहीच. येथम्यमाने आपण तेथें नेला. बापूही येथें सांभाळिले म्हणोन सुधियस प्राप्त जाले हे जवण्यांत प्रगटना जाली. असेच पुढेही नेपमता दूर होवोन आपणाले कार्यास जपणे पढले असता धृवीगत समय प्राप्त होवोन लौकिक होईल. हर दरवारवाले यांचा ऐक्यभाव. सद्गजीन आपडे वरांत सिरले सर्व आपणास आवगतच आहं. छेम करिता सत्र सूचनार्थ लिहिले. जावाईवावा यांचे कार्य लवकरच होणार. जाले म्हणजे सोबत लावोन देउ म्हणोन लिहिळे. त्यास दादा, त्याचे पत्रच येत नाही. त्यास आपण वर्डीलपणें माकूल करोन पत्र त्यांचे पाठवोन द्यावे. रा बाबाजी आदि मंटली सुखरूप आदो. आमचे सेजारीच कारखाना घराचा तेथे नित्य येणे जाणे असते. हुशारीत कमी नाही. बहुत का[य] लिहिणे छेम असावा हे विनंती. रो भिकाजीपंत भाउ यासी असिबाद.

पो छ ८ माहे जोवळ
आ पाल्गुण शुभा १० मंगलवार
[१७ मार्च १८१८]

लेखांक [१७३]

श्री * संवत् १८७५ फाल्गुन शुभा १०
[१० मार्च १८९८] ,

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

[बाळाजीपंत] दादासाहेब खात्रीचे सेवेर्षी.

पो अमृतदास विठल [दिवे] सां दंडवत विज्ञापना. येथील कुशल ता छ * ९
जोवळपर्यंत येथील स्थित जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. आपण दोन तीन
पत्रे पाठविली. पत्री कितेक मजकूर उदासीचे लिहून पाठविले व स्वर्चास पाठउन थावे
म्हणोन वगैरे लिहिले ते कळले. येसियासी दादासाहेब, या दौलतीविसी आपण
श्रमसायास करून दिवस काढोन सेवटी आपण जातीने लष्करांत जाउन मेहनत करून
येक माहाळ तो हस्तगत जाहाळा दुसरे माहाळ राडिले त्याचाही उद्योग करीत आहां.
त्यापेक्षां तेही बडोन येईल. याप्रो मेहनती करून आता दिवस सुगम दिसतात आणि
आपण सारे सोडोन यात्रेस जावे. हे काय म्हणोन योजना करून लिहिले न कळे
दौलतीत सध्या आपण व राजश्री बापू राखिला येकास येकाचा आधार भरवसा जाणून
चालले आहे. आपणास येखादा मजकूर निखून ताकिदीचा लिहिणें तरी निराळे पत्री
परस्परें लिहीत जावे म्हणजे कोणासही विशाद थावयाचा नाही. आपल्याविसी राजश्री
गणपतरावजी याजकडे पत्र पाठविले त्यावरून याणीही उत्तर लेहून दिले. बापूची
प्रकृत आपणास वाकव आहे. त्यांत आपणाकडे सान्याचा सांभाळ करण्याचा अधिकार
आहे त्यापेक्षा असे करू नये. पहिले सान्याचा सांभाळ करून चालविले त्याप्रो असावे.

सिंदेसाहेबाकडील माहाळकरी आम्हाकडोन थोडेसे जाहले असतां त्याचा विस्तार
करून लिहितात. आपल्याचा खीसा त्याचा त्याणीच पुढे होउन तोडिला आणि आपणाकडे
गैरवाका लिहून पाठविले. आता पंधरा दिवस जाहले कोदचे गाडे व्यापारियांचे जिन्नस
विकावयासी बडनगरास गेले होते त्याचे पांच वैल सोडोन घेतले याचे कारण राजश्री
आवाजीपंत दादा याच्या आमलात राजश्री चंदूभाउच्या गावचे वैल चोरून नेले ते
कोदेस किरसान याणी विकत घेतले. त्याची पंचाईत होउन चुकली, तों खिसा फिरून
उभा केला. त्याणी वैल विकत घेतले तेही आसामी कोदेत्तून गेली असे असतां हल्ली
कौदेचे वैल आडकावया[ण्या]चे कारण काय होत. जावसाळ होता आता आम्ही त्याचा
मुवादलाकरून चंदूभाउचे वैल आणीले म्हणजे त्याणी तेथे गैरवाका लिहून खिसा
वाढवावा. त्याच्या रयेतीचे त्यांना आगस्त तसेच आपणासही आपल्या रयेतीचे. आगत्य.

याजकरिता वेल न जात्यास चंदुभाऊंच्या गांवचे बैल आणावे लागतील. दुसरे धारसी-खेडा येथील कुनवीयाणीं तुमचे गाडे भरून रतळामेस विकावयासी गेले तेथे राजश्री बापूनी अडकाव केला त्यावरून आम्ही पत्रे पाठविली. परंतु गाडे सोडिले नाही. नानाप्रकारचे खिसे सांगो लागले, परंतु गाववाल्याचे आंगी कांहीं लागले नाही, परंतु गाडेवाल्या जवळोन तीनसे रुपये घेतले. असे सारे करून लागले तरी उगीच पाहून राहणार नाही तेव्हां अर्थातच खीसा उत्तन जाहाल. माहाळकरी याणीं येकण येरासी पत्र पाठवून जावसाळ केला असता मग खीसा करावयाचे कारण नाही. हे दोनी तंटे आगेमागे उभे राहतील. आपणास मजकूर समजावा म्हणोन लिहिला आहे, असो.

मालकणसाहेबाकडे वकीलीस राजश्री जिववा [नाडकर] बक्षी पाठविले हा मजकूर धारहून व राजश्री बापूनी आपणास लिहिला आहे. हळी मालकणसाहेब याची स्वारी लुजेनीस आली. वरावर जिवबादादाही आले आहेत. दादाच्या लिहिण्यांत भाव कीं गवेरनर लाटसाहेब याजकडील चकती आली असतां येथे गुंता पडावयाचा नाही. याजकरितां आपण प्रेल करून माहालाविसी चकती येईल तरी ठीक आहे. यावर जसा तेथे मान आपल्या प्यानांत येईल त्याप्रो उत्तर पाठवावे.

खर्चाकरिता पाठवण्याविशीं बापुनी सांगितले त्यावरून पंधरासे रुपयाची बिठी करून राजश्री नारोपंतनाना याजवळ दिल्ली आहे. आपणाकडे पाठविली ती पावोन उत्तर पाठवावे.

साल मजकुरी माहाली उपद्रव बहुत. आंबाजीपंत दादानी निमे टाक्याचा ऐवज वसूल करून नेला. जाता वेळेस दोन गांवचे बैल नेले ते गाव लागवड जाहाले नाही. लोक आपोन आवादी जाहली इतक्यांत मीमावाईची फौज येउन प्रगणा खराब करून सेवटी बारा हजार रुपये देउन समाधान करून विदा केली. नंतर साहेबलोकाचा मुकाम तीन महिने प्रगण्यांत यामुळे पायमळी बहुत जाहाली. त्यांत आम्ही कित्याचे काम चालू केले आहे जाग्याचा भ्रम गेल्या याजकरिता गदी तयार होत आहे. प्यार महिने काम चालू आहे आणिही दोन तीन महिने लागतील. दाहा हजार रुपये इमारतीकडे लागणार. आपल्या फौजेस प्यार रुपये दिल्ले व आपणाकडे प्यार रुपये पाठविले व येथील खर्च व कित्यांतील संस्थानी बाजरी गवाची वेगळी केली व भीमंत राजश्री नानासाहेबाकरिता येजमानसाहेब यांही दागिने खरीदी करून पाठविले. त्यास तीन हजार रुपये दिल्ले. सिवाय वकीलाच्या खानग्या दोनीकडे जाहल्या. त्यांस वस्त्रावर्ण खर्च मिळोन हजार रुपये सिवाये [यशवंतराव] खानविलकर वगैरे यांच्या वरता याप्रो

येवजाचा उठावा आणि उत्तवास ठिकाणा नाही. आले काम ते सावकाराचे घर मारून करावे लागते. सेवटी परिणाम आपले असिर्वादेकरून लागेल तो खरा. माहाल आम हे निमित्त परमारा खर्च मनस्वी. असो. मजकडोन चाकरी होती ते करित आहे. पुढे आपली खारी इकड आल्यावर निरोप मागोन देसी जाण्याचा विचार खरा बापुनी खटले बडोबाहून येथे आणिले.

बाब बाकानेरचा मजकूर बापुनी आपणास लिहिला आहे. पेस्तरसाळपासून पंचसाळ करून देत असल्यास ठीक सालमजकुरी प्रगणा खराब, लावणी कमी, रसद ठराउन घेणे ती समजोन घ्यावी सावकार पार पाडोन भ्रम राहिला पाहिजे.

जिवबादादाचे पत्र आले त्यांत माव मालकण साहेबाचे बोलणे की हे महाल आम्ही कोटेवाल्यास लाउन दिले त्यापेक्षा आमच्यानी काढवत नाही याजकरिता गवरनेरसाहेब याची चकती आणावी याप्रो आहे. चकतीचा प्रेल करावा. वरकड मजकूर राजश्री नारोपंतनाना लिहितील. उत्तर पाठवावे. को[णा]वरही रागरोष करू नये. जसे पहिले चालविले तेच असावे. आपण सोडो म्हाटले असतां सुटत नाही. हे माहाल हस्तगत जाहले म्हणजे आपले येणेही लवकर होईल. आपली फौज घाटावर येउन काही सिबंदी दूर केळी व आणखी करित आहेत. आता फिरावयासी जाणा नाही आणि ××× करिता सोडावयाचा विचार सिबंदीचे देणे याजकरिता सडी त्वारी नेमाळ प्रांती [दिवे] गेले आहेत लवकरच येतील. बहुत काय लिहिणे लोम करावा हे विज्ञापना.

पो छ २ माहे जमादिळाखर

ठा वैत्र मास शुभा ४ गुरुवार

[९ अप्रैल १८१८]

लेखांक [१७५]

श्री * संवत् १८७५ श्वेद शुभा १

[४ जून १८१८]

शेवेसी जीवाजी^{२००} बहीरव [नाडकर] कृतानेक साा दंडवत विज्ञापना. ता छ *२९ रजेव शुभा मठवाडा प्राा खुरगोण येथे मुखरूप अरो विशेष. ईकडील वर्तमान तरी

(२७०) जिवाजी नाडकर यांची पत्रे अत्यंत महत्वाची आहेत. ह्या पत्रांचा बकील असून तो कंपनीच्या साहाय्याची अपेक्षा भिन्नतबारीने करित मालकमध्या मार्गे फिरत होता. 'पेशवाई बुडाली, येणेकरून सर्व बुडाले' हे त्याचे शब्द विशेषतः मननीय असून या सूत्रावारेच त्याने पुढील धोरण राहिले आहे.

भड्डून दरमजळ येउन छ.२२ रोजी म्हा येउन करून पुढे अशेरी^{२०१} जवळ वारी आहे तेथे श्रीमंत धाजीरावसाहेब [पेशवे] याचा म्हा होता. तेथे लुससाहेब यासी पाठउन त्यास आणून छं २६ रोजी साह्या घटका रात्रीस मेटी बडोदे अशेरी आळिकडे पांच कोशे आहे येथे मेटी होउन अजम जनरेलं मालकणसाहेब यांचे व श्रीमंताचे खलवत येक प्रहर जाले. नंतरी ते माघारे गेले. हेही दोन प्रहर रात्रीस म्हा मजकुरी आले. नंतरी येक दिवस म्हा करूनच राहिले. नंतरी छ २८ रोजी मोठे प्रातःकाळीच कूच होउन बडोदीयास म्हा जाउन तीकाडून श्रीमंतास तेच दिवसी आणउन लष्कराजवळ अद कोशावर उतरवील. आणि आज दोन प्रहरी कूच करून श्रीमंतासह म्हा मारी आले. पुढे दरमजळ कांसी प्रांती घेउन येत आहेत. सालिना आठ लग्न रुपये खर्चास घावे येणेप्रो उरले. सारांश पेशवाई बुडाली येणेकरून सर्व बुडाले. आतां याचे विचारास येउन पालन ज्यांचे करतील त्याच करोत. बराबर पानशे व इंजुरकार व गोखले व पुरंदरे यास खर्चास देऊ ऐसे म्हणतात. मला काय देतील न देतील ते न कळे. तेही बराबर आहेत सरासरी पाच साह हजार खटले आहे. पुढे काय निपजळ ते न कळे. त्यास मी येथे बोलतो. उत्तर होते की काय साहबास लीला याचे उत्तर आले आहे की माणहून बरचे मुला^{२०२} ही न्यावे तुम्हांस लेहू. त्यास लीला आळियावर बंदोबस्त करून देऊ. पेशजी आपले पत्र आले त्यांत लीला की बरशाविशी बोलो नये यामुळे बोलत नाही. तरी अंतिम जो दौलतसंमधी आपण तेंथून बंदोबस्त करून घाल तो खरा. इकडे हजे आता कठिण, कळावे. यासी आतां कोणाची गरज राहिली नाही. आपणास कळावे म्हणून लीला आहे. बडूत काय लेहू लोमाची वृची करावी व्रत होय हे विज्ञापना.

राजश्री भिकाजीपंत भाडस साा दंडवत. लीला प्रो लोम करावा हे विनंती.

राजश्री भाड स्वामीचे सेवेसी साा नमस्कार विनंती लीला परिसोन लोम करीत जाव. घारेडून मंडळी लग्नास आली होती. त्याणी साो वारूस पुत्र जाहला आहे

(१७१) अशेरी हे अधिराज्या संक्षेप आहे हा किता या वेळी निदेशादीत होता हे सर्वश्रुत आहेत.

(१७२) बारचे बालराजे रामचंद्रपव पवार.

म्हणोन सांगितले ते तुम्हास कळावे म्हणोन लीा आहे. नागेश्वरमठजी^{१०३} [ढेंकणे] घारे-सच आहेत कळावे हे विनंती.

पो छ २ माहे रमजान

आ आषाढ शुा ४ मंगळवार

[७ जुलै १८१८]

लेखांक [१७६]

श्री * संवत् १८७५-ज्येष्ठ, शुा १

[४-जून १८१८]

१ आशिवाद. येथील कुशल ता छ * २९ रजब गुरुवार मुा. बबोदे^{१०४} येथें असे विशेष. काळ छ २८ रोजी बाजीरावसाहेब [पेशवे] यांसी लष्करांत आणून आद कोशाचें तफावतीनें उतरविलें. बराबर इंचुरकर व पुर्ंदरे व पाणसे आहेत. या पांचचार हजार असतील. त्यास बाजीरावसाहेब यांची नेमणूक साधीना आठ लक्ष ठरून काशी प्रांती नेउन ठेवावे याप्रमाणें ठरलें. उदयीक दरमजळ माघारें यासी घेउन येउन पुढे दरमजळ हिंदुस्थान प्रांती बारा बारा कोंसाच्या मजळीं करून जाणार या प्रमाणें बेत खचित झाला. इंचुरकर वगैरे फौज सरंजाम आहे त्याचा बंदोबस्त याचे विचारास येईल तैसा करून घेउन माघारे पुणें प्रांती लवणार. याप्रो ऐकण्यांत सर्वत्र मुखी जाले. आतां काहीं पेशव्याचा अर्थ तिलमात्र राहिला नाही. आतां काय राजे आहेत ते याचे हे. ज्यावर कृपा करतील ते खरी. आपणांस मी बहुत वेळा लिहिलें परंतु तेथें कोणाचेही लक्षांत येउन भेट घेउन बोलणे आपलें बंदोबस्ताचे करून घ्यावे तें चिरी न आले. आतां तरी राजश्री दादास सत्वर लेहून तिकडून बंदोबस्त होउन येईल ऐसे करावेच. मी पेशजी मांडवाच्या इमारतीवरील लीा आहे. त्याच्या नकला करून पो म्हणोन लीा परंतु आपले विचारास न आले. उगेंच पाा. ऐसें उत्तर आले तरी ऐसें आता करूं नये. सत्वर नकला करून पत्र पावतांच पाा व सर्फराज[अ]ली यासी व भीरसाहेब यांसी प्रथक प्रथक पत्रें आपलें बंदोबस्ताचे बोलण्या-विशीं बहुत ममतेची पाठवावे. आळस करूं नये.

दुसरें हे जातीळ तीकडे जावे ऐसे लीा येते. त्यास माझा काहीं नाही. म्हणे तरी चाकरीस नाही. परंतु काळ मुकाम मारी माघारी रात्रीस पाउस आला.

(१७३) धार येथील विद्यमान गणपतराम लालजी ढेंकणें यांचे हे पूर्वज होत.

(१७४) बबोदे म्हणजे खरगोण जवळचें बडद. 'बबोदिया' असेही म्हणलें आहे. [ले. १७५]

त्यास पालातून येक येव वाहेर गेला नाही. दरोबस्त पांघुरणें मिजली. प्यार प्रहर तसेंच बोलीतच पांघुरून वसून राहाणें प्राप्त झाले. तरी याजबरावर राहावे ऐसी मर्जा सर्वत्राची असल्यास राहुटी व उंट व प्यार सिपाई व प्यार हलकारे व माझे खर्चासुधा बंदोबस्त चांगला करून पाा. हली येयें देणें जाले तें पेशजी लािा आहे. आणखी पराकाष्ठ आठ दिवस काढून निघालियास दहापांच आणखीही देणे होईल. तरी खर्चाची बेगमी सत्वर करून पो व राहण्याचे व बराबर जाण्याचे ल्याहानें. तसे साहेबाजवळ बोलोन निरोप घेण्यास येईल. तूर्त यासी बोलण्यासी गांठ पडत नाही. जिकडील तिकडील तिकडे मार्गस्त जालियावर बोलोन हे सविस्तर समजावे म्हणोन हलकारा येक होता तोही पाठविला आहे. मी येयेंच असावे ऐसे असल्यास अगरचंद याचे पत्र बिरदभान मनसाराम सेठ मुजालपुरकर यासी घेउन पाा की यासी दरमाह याप्रमाणें खर्चास देत जावा. अदमासे खर्च पाहून लेहून पाा. नाहीतरी जसी आह्वा येईल तसी वर्तणूक करायसी येईल. उत्तर सत्वर पाा.

आतां तरी यांसी कोणाची आगल राहिली ऐसें नाही. आपण आतां श्रीमंत यांईमर्जा] सच योजले पाहिजे. सातारियासी राजधानीचा बंदोबस्त होउन मुळुक कांहीं देणार ऐसे ऐकतों. त्यास राा कुशावा तेथेंच आहे त्यास पत्र पो. आपलेकडील संधान असावे. इकडे तरी साहेबच आहे तें तरी रक्षणें प्राप्त आहे. मेटीस यावे ऐसे असल्यास मीरसाहेब व सर्पराज[अ]ली यासी पत्रें पाा म्हणून यांचें विचारें बोलण्यांत आणून लािा येईल. मजला सुचेल तें लिहितों. बरकड विचारास येउन कर्तव्य तें आपण करीत आहेत. उत्तरें सत्वर पाठवावी. बडुत काय लिहूं हे आसिर्वाद.

पो. छ ५ माहे शाबान तिसा अशर

[१० जून १८१८]

लेखांक [१७७]

श्री

* संवत् १८७५ ज्येष्ठ शुक्ला १

[४ जून १८१८]

आसिर्वाद विशेष. छ * २९ [रजब] गुरुवार मठवाबा येयें सहा घटका रात्रपर्यंत यथास्थित असे. यानंतरी बडोदियाचे मुकामीहून सविस्तर लेहून हलकारा खाना करीत होते तो बूच जाहले. ते येयें मुकाम मजकूरी आलो. हलकाराही पुढें गांव जवळ नाही

(२७५) मठवाबा म्हणजे मिकणगांवच्या दक्षिणेकडील मेटावळ होय.

उजाडी जाणोन येथेंच राहिला. मुकाम आल्यावर मांडवची नकल तात्यासाहेबीं पाठविली होती ते घेउन सलामास गेलों तों इंचुरकार यांजकडील वकील श्रीमंता[पेशवे] कडील व ते आपल्याकडील बोलणें बोलत होते. याजमुखें वाहेर बसलों. त्याजवर बहुत रागास आले. टोपी आपटली. परंतु काय बोलणें जाहले तें कळले नाही. त्याचा शोध काढून लिहीन. मी नकल देउन सलाम केला. बहुत खुशी होउन चौकीही बसावयासी दिली. मजबरावर फोंटेवाले याजकडील वकील होता. तो उमाच होता. आणि बोलले कीं, हे काम मोठें होते तें जाहले. आणि तुमचे बंदोबस्ताविशी लिहिले, लाटसाहेब आले त्यास तुमचाही बंदोबस्त आतां तिकडे गेले म्हणजे करून देतो. तुमचे बराबर येक साहेब देउन तुमचे येथील चालीची दर्याफ करून बंदोबस्त करून देतां. त्यास यानीं साहेबासी लिहिल्यास ठीक नाही. आणखीही म्हणतां येणार नाही. त्यास आपण आता याचे मेटीस यावे विलंब करूं नये. येथें येउन जसा बंदोबस्त कर्तव्य तैसे बोलिले पाहिजे व हे सांगतील तसें मान्य करणे प्राप्त. त्यास हे काहीं वकिलांकडून होतें ऐसें नाही. मुखस्यारीनें जाले पाहिजे. येथे मीरसाहेब व ख्यालीराम आहे तोही आपलेविशी बोलेल. ममलेंत घेतला पाहिजे. श्रीमंताकडे जाण्यासी येण्यासी तोच आतां आहे. तर आतां यावयास विलंब करूं नये. आणि साहेबाची मर्जीही मांडव पाहण्याची आहे. तरी तूर्त दरवाजे मखान यांवर पांच पांच माणसे चौकीस ठेवावी. केवळ मकाण उजाड दिसल्यांसी हें चांगलें नाही म्हणोन झुचविले आहे. आणि बदनावरकर वगैरे रयत यांसी तूर्त छेडूं नये. छेडले असतां बोभाट रयती हे मनावर घेतात. ही चाल ^{२०१} याची फार आहे. कळावे आणि दादाकडून बंदोबस्त सत्वर होउन येतो तरी बरे आहे. नाहीतरी हे करतील तसें करणें प्राप्त होईल. सविस्तर कळावे म्हणोन लिहिले आहे. बहुत काय लिहिणे ह्या आसिर्वाद.

पो छ ५ माहे शाबान सन तिसा अशेर

[१० जून १८१८]

लेखांक [१७८]

श्री * संवत् १८७५ ज्येष्ठ शुद्ध ६

[१० जून १८१८]

आशिर्वाद विशेष. आज दोन प्रहरी कूच होऊन माघारें मटवाडियासी मुग येणार. इंचुरकार वगैरे फौजही बराबर येक दोन मजला येणार. मग कोठून मार्गस्त

(२७६) यांतच इंग्रजी राजनीतीचें रहस्य असून या वेळीं खांनीं चांगलाच उपयोग करून घेतला.

करतील ते पाहवें. आतांच कूच समयी वर्तमान ऐकिलें तें ठिहिले. परंतु सारांश बाजीराव हस्तगत जाले. पेशवाई बुडाली येणेंकरून संपूर्ण राजे बुडाले. श्रीमंत चिमणासाहेब पुणें प्रांती गेले. सावीही दशा याच प्रकारें होईल. ढंगले मात्र पळाले, बहुतेक काय ठिहिणे ह्या आशिर्वाद

पो छ *५ माहे शावान तिसा अशेर,

[१० जून १८१८]

लेखांक [१७९]

श्री

[२८ जून १८१८]

साहेबाचे सेवेसी आज्ञाधारक कैशे^{२००} गंगावर कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशल ता ज्येष्ठ वा *१० रविवारपावेतो स्वामी कृपेकरून यथास्थित असे विरोध. साहेबाकडेस तीनच्यार रवानग्यापत्रें पाा परंतु येकाही पत्राचे आज्ञेतर आले नाही. आजवरून चिंतातु आहे तरी साहेबी वरचेवर आज्ञापत्री सांभाळिले पाहिजे. यानतरी राजश्री पारखजीसाहेब श्रीमथुरेस गेले आजसमागमे साहेबही गेले असतील या भरवशावर मी होतो तो शुभा १२ची पत्रे धारची व राजश्री व्यासजी व मोतीरामजीस पाा तेव्हां समजले कीं साहेब मावारी लष्करांत आले. त्यास पेशजीची पत्रे पावोन विनंती लक्षांत आणून उत्तरें रवाना जाहली असतील. नसली तरी साहेबी तेथील प्रकर्ण सविस्तर आज्ञोत्तरी कळविले पाहिजे. ज्यापक्षीं इष्टुरसाहेब याणी आसिमानपूर्वक मावारी संवस्थानचा बंदोबस्त करोन देण्यास आणिले त्यापेक्षा वाट नमुदात आज्ञाच आसेल. तो सर्व सेवकास कळविला पाहिजे.

राजश्री जिवबादादा [नाडकर] याणी दोन पत्रें साहेबास पाा ती सेवेसी पाा आहेत त्याजवरून ईकडील साकन्य ध्यानास येईल. श्रीमंत [पेशवे] व जनरेल [माल्कम] सरंजाम समेत महुंवर आहेत. तेथून येक गोरा व शमर माणसे, आठ तुरकस्वार व श्रीमंताकडील येक कारकून व वीस माणसे व स्वार ऐसे वेळन संस्थानी गेले आहेत. गोरा व माणसे जमींदार यांच्या वाड्यात उतरले आहेत. कारकून सरकारवाड्यात उतरले आहेत. श्रीमंताची पत्रेही संस्थानचे नावे आहेत. मग त्यात काय मार आसेल हे समजले नाही.

(२७७) ह्या बाळाजीपंताच्या हाताभालीं बरेच दिवसापासून कारकून होता जीवाची नाडकर याजबरोबर तो महुंरही गेला होता. बहुधा बडनगरात राहून पवाराकडील बातमी बाळाजीपंतास पोहचवीत असे. मात्र त्याचीं सर्व पत्रें उघडल्य नाहीत.

गोरा व कारकून दुर्गात भेटीस गेले होते मग समक्ष काय बोलणे जाहले हे समजत नाही. ऐसे वर्तमान जबानी समजले म्हणोन साहेबास ल्हा आहे. येथे राजश्री बाबाजी फडनीस चिरंजीवाचे लग्नास आले होते ते बा ९ मंदवारी निघोन गेले. येथे वर्तमान आहे की श्रीमंत आपले संस्थानी जात आहेत. कारण इजरत बंदीछोड याचा नवस व जन्मभूमी आवलोकन करावी हे मानस धारले आहे. मग काय घडेल ते न कळे. सारांश साहेबी ज्याप्रो येजमानसाहेब याचे सेवेत निष्ठेनी श्रमसाहास करीत आहेत तसे या समई संस्थानास धका न बसे ऐसे लक्षात योजून इष्टुरसाहेबासी पकेपणे वचनात आपोन छवकर बंदोबस्त करोन घेतील तरी बरे आहे आणि सर्वोपरी साहेबाचे शेवेचे येश प्राप्ती आहे. वरकड येखादा अविचार संस्थानी जलचरानी केल्यास मग आवघड सर्वांसच आहे. हे केवळ साहेबाचे लक्षांत नाही ऐसे नाही. मी विस्तारे काय लेहू. राजश्री जिवबादादा मद्रवरच आहेत. पत्राची उत्तर पाठविली म्हणजे पावती करीन. संस्थानचे वर्तमान समजल्यावर मागाहून सविस्तर लेहून पाठवितो.

राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिघे] बदनावरहून संस्थानी गेले. त्यास आठनव रोज जाले. गगानी माहाली आले होते कारण षडोषाहून थोरले साहेबाची पत्रे ^{२००} हूर हमेशा निषदपण्याची येत आहेत म्हणोन मुख्यावर रोषानी निघून माहाली होते. तिकडेस जिवबा दादा याणी पत्रे पा. त्यावरून म्हा गेले आहेत. तितकियात हा घोर जाउन पोहचला. मग काय वर्तमान येईल ते कळवीन. सारांश साहेबी बंदोबस्त $\times \times$ सरवर केला पाहिजे. ज्याप्रो साहेबाचा लौकिक जाहला तसे पुढे येश घेउन बंदोबस्त करतील. तरी यातून कीर्ती होउन पश्चमेचे येजमान स्वामी सर्वोपरी फसले त्याचे सार्थक स्वामीकडेस आहे. तेही गुणावह विसरणार नाहीत ऐसे आहे. सर्व स्वामी जाण तेथे मी काय लेहू. सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

पो छ २ माहे रमजान
आ आषाढ मास शुभा ४ मंगळवार
[७ जुलै १८१८]

(२७८) बापुजी दिघे याजविषयी फणशांचें मत विठलेलें दिसतें. रघुनाथराव फणसे यांनें त्यास स्वार्थी म्हणून त्यात काहीं चामणें नाही. पवारांच्या वतीनें कंपनीशीं केलेल्या तहात सिताराम रावजी फणसे यांचें नांव नगळून आपले नांव घातलें हा प्रकार कृतज्ञतेचा नव्हें. धारप्रीत्यर्थ फणशांनीं नाना प्रकारें कष्ट सोसून लक्षावधि स्वार्थांच्या पैचांत येउन वरचीं माणसें खर्ची पडून धारकरास अनेक तडाख्यातून वाचवीत असतां ऐन वेळीं दिघ्यासारख्या एका कारकुनाचे नांव लागतें हें आश्चर्य नव्हें काय ? इतकेंच नव्हें तर त्याचा स्वभाव हेकेखोर अदृष्टि असल्यामुळे पैचाबाई पवार व त्यांचे कारभारी यांच्याशीं त्यांचें वर्तन उदात्तपणानेंच राहिलें. [छ. १११]

लेखांक [१८०]

श्री * संवत् १८७५ आषाढ वा १४

[३१ जुलै १८९८]

साहेबाचे शेवेसी आवाधारक केशो गंगाधर कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशल ता आषाढ वा * १४ रोज शुक्रवारपावेतो स्वामीचे कृपेकरून सेवकाचे वर्तमान येथ्यास्थित असे विशेष. साहेबाकडेस दोन रवानग्यांपत्रे पा ती पावलीच आसतील. त्याजवर काळपक्षेण करून घर माणसे आली त्याणी सांगितले कीं कनिष्ठ साहेब याणी त्या प्रांतात जमाब बहुत केळ होता. परंतु दैव सानकूल मसले म्हणजे सगळे प्रतिकूल होते तसे थोरल्याकडील सरदार जितके उठून गेले तितके त्याजवळ साभील जाहले त्याणीही जमाब कर्ण्याचा विचार चांगळ योजिल होता. परंतु अस्तानी-दून आग्न निघाली त्यास [उ]पाय नाही. निपाणकर याणी आठ महिने जाहले जळचरासी मिळून पनास लक्ष रुपये घेतले आणि उभयेतास हस्तगत करोन बावे म्हणोन पैदरपै उद्योगात होते. जी मसलत याणी केली ते वर्तमान जळचरास मसलत समजावी. त्याणी आगाव तिकडील बंधन करीत असावे. हे सैन्य घेउन तिकडेस गेले नाहीत तो जळचरानी जाउन पोहोचावे याप्रो दृष्टीस पडत लागले. ते समई चौकसी केली की आपली मसलत त्यास कसी समजते. तेव्हां शोष करिता बरकट सरदार मंडळीत गळबळ नाही. निपाणकर डेटीने उतरत होते त्याजकडे हलकारे जातात व येतात हे पकेपणे लक्षात आणिले आणि त्यास आणून विचारिले कीं हे काय आहे. त्याणी ते वेळेस तरी उडवाउडवीने भाषणे करोन उठून गेले. ते निपाणकर यांच्या चिंतांत राहून बहुत लगट केळ तो थोरले तरी इकडेस हजार स्वार व आरव नवे ठेउन धुळकोटावर येउन दाखळ जाहले. त्याची बेवसा पेशजी लिहिणी आहे. त्यास पुढे आपलेकडेस येत आहेत. तीकडील वृत्त साहेब लिहितील तेव्हां समजेळ.

निपाणकर याणी सातारकर माहाराज यास तरी जळचराचे हवाली करोन दिले. हे त्याणी नेताच मुकामी नेउन गादीवर बसविले आणि तमाम सरदार यास परें लिहिणी की हे [पेशवे] बंड याणी आम्हास कैद केले होते तो कंपणीनी दोस्ती करोन आम्हास जागेवर आणिले त्यास हुम्मी त्यास सामील न राहता उठून कंपणीस येउन मिळावे. हे न केल्यास सरंजाम जप्त करोन पारपल्ल केले जाईल. असी परें जाताच सगळ्याचे होष उडाले. याजकरिता सगळे उठउठून चडूकडेस गेले. बाकी हंगळें व कनिष्ठ तळवारी राहिले. पलीकडेस निपाणकर होते. त्याणी जळचरास आणून उभयता धणी चाकर

यास हस्तगत केले. त्यांत हेंगळे याचे हातास चर्मीच्या धैल्या घातल्या आहेत दुसऱ्यानी भोजनास घालवे आणि म्याऱ्यात ठेउन बाहेर कुछुप लावीत आहेत, जाबता बडूत करीत आहेत. फनिघास बसईस नेउन ठेविले. कौकण पट्टीतील दुर्ग सगळे जळचराकडेस जाहले. मावळे माणसे काढून येकयेक गोरा व पांचपांच माणसे त्याणी ठेविली आहेत. मालवणचे दुर्ग सुम्याची जागा केली आहे. बसईस सुभा मोडिला. साताऱ्यास येक गोरा बर ठेविला आहे. सातारचे माहाराजास मुक्तामीच ठेविले आहे. सरदार सगळे जवळ गेले आहेत.

निपाणकर इतके शिष्टकृत्य करोन सरंजामसह निपाणेस गेले. त्याच्या मागे पळटणे [इंम्रजांची] लागली आहेत. ते घेट गेले तेथे मोर्चे लाविले आहेत. कारण की तुम्ही हारामखोर, पनास लक्षा रुपये घेउन आजपावेतो ज्याचे म्हणविला त्याचा घात करावयासी चुकला नाही तेव्हां तुम्ही काफर आहांत. याजकरिता ऐवज मागारी देणे. यास्तव त्याच्या मागे छुळकाष्ठ लागले आहे.

मालकनसाहेब महुवरच लावणी करोन आहेत. वरकड सरंजाम दिलीकडील वगैरे जो होता तो बराबर देउन आजमेरीस रवाना केले. गुर्जरदेशचा सरंजाम भीर कमाळुद्दीन लावणीवरच आहेत. घारेस दोन गोरे गेले आहेत. परस्परें वळे आळंकार जाहले. दुर्ग पाहिले. पुढे दौळतीत आ[म]द किती खर्च काय जमा वसूल पाहात आहेत. नव लक्षांनी दौळत त्याचा हिशोब मागतात त्याचा फळ पडला आहे म्हणोन ऐकतो. पुढे काय आसेल ते [जिववा] दादाची पत्रे आल्यावर समजेल.

श्रीमंत राजश्री विठ्ठलराव बाबासाहेब [पवार] उभयता गोऱ्याच्या भेटीस गेले होते. सरकारबाब्यात उतरले आहेत. गेट मात्र जाहली परंतु पुढील बंदोबस्ताचे कांही येक दिसत नाही आणि तेथे मुख्यास व कारमारी वगैरे यासी आगलही आहे नाही हे सर्व साहेबाच्या लक्षात आहेत. याजकरिता मजला बाबासाहेबांनी लिला आहे की येथील वेव्हार तुम्हास व दादास माहितच आहे. पक्षश्राव चाललाच आहे. त्यास तुम्ही दादास उगउन ल्याहावे की सर्वोपरी भरवसा आपला ठेउन आहोंत. तदवत् आपणही श्रमात कमी करीत नाहीत परंतु तेथील इण्डुरसाहेब बकिलासी बोलून दुसरी २०१

(२७९) इंम्रजास भिऊन पेंढाऱ्यांनी बेरखें महाल सोडल्यामुळें तो अनायास इंम्रजांकडे गेला परंतु वस्तुतः तो पवारांचा असल्यामुळें परत मिळाला पाहिजे अशी मध्यस्ती शिर्धाकडून करवून तेथील इंम्रजाचा वकील याचें पत्र मालकमच्या नांवें बाळाजीपंतानें चेतलें होतें.

चकती घेउन पाठवावी म्हणजे त्यास देउन बोलू. ऐसे मानस आहे, मग जसे साहेबाच्या विचार्यास येउन घडेल ते वरे. साहेबी खलिता इष्टुरसाहेबाच्या डाकेत पाा तो डाक-वाऱ्यानी पुढे रवाना केला. उत्तरे धालियावर साहेबाकडेस येईल. बाबासाहेबांनी पत्र आपणास लिा आहे ते पाा आहे. पाहून म्यानास आणून उत्तर यावे म्हणजे त्याज-कडेस पाा देईन.

वरकड अधिकोत्तर तेथील वर्तमान साहेबी लिहिले पाहिले. येथे श्रावण्या नागपचमीन दस्तावर करणार. पांढेंमेस सिव्ह संक्रांत लागते याजकरिता तूर्त करणार ऐसे ठरले आहे. घेरशाची चक्ती हस्तगत जाहली किंवा नाही हे कळवावे. वरचेवर आज्ञापत्रें येत आसावी. सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

पो छ ६ माहे सवाल
आा श्रावण शुभा ८ रविवार
[९ अगस्ट १८१८]

कैलास [१८१]

श्री

[१६ सितंबर १८१८]

साहेबांचे सेवेसी आज्ञाधारक कैलास गंगाधर कृतानेक साा नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशळ ताा भाद्रपद वा * २ पावेतो साहेबांचे कृपाबलेकने करून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. साहेबाकडेस शुभा १३चे मितिस पत्रें इंग्रजी डाकेंत रवाना केली आहेत ती पाबलीच असतील. पत्रार्थ मनन होउन आज्ञोतरी सनाय केले पाहिले. यानंतर रोज शुभा मालकनसाहेब यांच्या छावणीतून राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिघे] याणी लाखोदा साहेबाकडेस रवाना क[र]ण्यास बघासजी मोतीराम भाईस पत्र लिा आहे. त्यास लाखोदा भाईनी साहेबाकडेस रवाना केला आहे. त्यातील भाव काय असतील ते साहेबास समजोन घेउन त्यांतील सार समजाविले पाहिले. आज बारा तेरा दिवस जाले. छावणीवर मगडंन समेत आले आहेत. राजश्री जिवबादादाही मालकनजवळ आहेत. बापु [दिघेपाव] कोसाचे छेटीनी आहेत. मग बंदोस्ताचे कसे काय आहे ते समजले नाही याजकरितां साहेब लिहितील त्याजवरून कळेल.

दुसरे वर्तमान आज शहरात ऐकतो की नागपुरवाळे * मोसले राजे यास पेशजी इंग्रज नेत होता ते पाहारेवाल्यास फोडून निघून फौजत सामळ जाहले

(१८०) आपासाहेब मोसले हे वाटेतून निघतून महादेवाचा डोंगर चरून बसले होते तेथून अश्वीरगड्या किल्लेदार कशवंतराव लड याच्याचा संधान सावळे, अश्वरीहून पुढे ते उत्तरेस चालले असता कदाचित्त भारेकडे आले तर काय करावे असा निवार पडला असेल.

होते ते फौजसमेत गोंडवणात कोणी किष्ण आहे. तेथे होते. ते जलचरानी फितुर करोन हस्तगत उदईक व्हावे तो गणपतराव दिवाण यास बातमी समजताच सगळ फितुरी यास मारोन राज्यास घेउन गोंडवण टाकून बऱ्हाणपुरच्या लऱ्यास आशेरी आसपास आळे आहेत. नवे आरव पांच हजार ठेविले आहेत. आणखीही आरव ठेवीत आहेत. गोंडवणात लढाई मातबर जाहळी. येशवंतराव लाड यांच्या सूत्रानी नजीक येत आहेत. मग राज्यास कित्यावर ठेउन सडे होउन विचार कराव किंवा कसे आहे यातील वर्तमान समजल्यावर लिहितो. मालकनही नर्मदा दक्षणतीराकडेस जाणार ऐसे वर्तमान आहे. साहेबी तिकडीळ वर्तमान कसे काय आहे ते उगउन ल्याहावे.

संस्थानी जलचराचे कोणी राहिले नाही. पुढील काय विचार हे साहेब लिहितील तेव्हा समजेल. सारांश, येश प्राप्त होउन साहेबाचे येणे होय ऐसे जाहाले म्हणजे चांगले आहे. बेरशाचे काय जाहाले हे समजले नाही ते कळवावे. सारांश, दादासाहेब, चरणजवळ पालण केले तसे पुढे करोन निरवाह करणे साहेबाकडेस आहे. खोटे खरे साहेबाचे म्हणवीत असतां इतकी विपत्त मजबर पडावी. ऐसे होउ नये परंतु दैवयोग माझा. 'यास साहेब काय करतील. आस्तु. भोगतुल्य भोगणे आसेल तोपावेतो भोगीन परंतु निदान साहेबासच द्रव येईल हीच दडतरता करोन आहे. मग साहेबाची मर्जीस येईल तेसे खरे. राजश्री कृपासजी पुरुषोत्तममाई व मोतीरामभाईनी ळिा आहे. त्याची उत्तरे पाा. सेवेसी श्रत होई हे विज्ञापना. मालकन धारेसही जाणार ऐसेही ऐकतो

पो छ २५ माहे जिल्काद.

ठाा भाद्रपदमास वाा १२ रविवार.

[२७ सितंबर १८१८]

लेखांक [१८२]

श्री * संवत् १८७५ आश्विन वाा १२

[२६ अक्टूबर १८१८]

यादी विशेष राजश्री नानोवा नाईक बडनगरकर याणी मौजे रिटोडा पो बदनवा बाग व इजारी मौजे केळ होता तेथे बीजतगाई वाा पाटील याजकडे यणे व रुपये गळ गुरे तेथे होती ते याचे यास न पावले सबब गावांत आढयळे न ठेविले असतां खा येउन दंग्यात त्यास काढून नेला. नाईक मारनिलेचा येवज येणे राहिला म्हणोन वीम

येथे आला त्यावरून आपणास ल्हा आहे. तरी पाटील मार यास व गुरेंडोर वगैरे रक्कम याची जी नेली आसेल ती नार्हक याचे खावीन करून द्यावी त्याचे आगल्य आम्हास आहे. पाटील लयाडी गजकूर समजावील तो मनांत न आणतां नायकाचें काम आगोदर करून द्यावे म्हणोन सदरहू आन्वयें पत्रें

१ [मैना] वार्डसहेत्र [पवार] यांस १ बापु रघुनाथ [दिघे] यांस
१ नारोपंत ाठले १ आंबाजीपंत यांस सरकारची पत्रें

पो छ *२५ माहे जिल्हेज

जा आम्हीन बा १२

[२६ अक्टूबर १८१८]

छेळांक [१८३]

श्री * संवत् १८७५ फाल्गुन बा ९

[२० मार्च १८१९]

सेवेशी भिकाजी मल्हार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती. येथील कुशल ता फाल्गुण वद्य * ९ पावेतो येथस्थित आसे विशेष. आपणापासून निघालो ते मागील प्रहर साहा घटका दिवसास पोहचलो. रोजगुदस्ता प्रातःकाळीच वाळ्यांत गेलो. समागमे राजश्री राजारामपंत तात्याही होते. गुलाबखान जमादार याची मेट घेतली. आपले पत्र माचून दाखविले. दोन घटका बोलणें जाहले. शेवटी उत्तर जाहलें जे इतके बोले माझांनं उचलवत नाहीं. पराकाष्ट येऊपरियेंत प्रयत्न केल्यास होईल. तेही स्वारी तेथें गेल्यास दोघी ठिकाणीं सावकार पाहिले पाहिजेत. येथें कोण्ही सावकार नाहीं. मंडूसरवाले यांजकडून कार्य करून घ्यावे म्हणून पत्री सूचना व आम्हीहीं उमयेतांनीं समक्ष सांगितले. परंतु जमादार याणी सांगितलें कीं आसे बहुत अहित परंतु आपले वळणाचा पाहिजे. त्यास स्वारी येण्याचा वेत बा १३ बुधवारी आहे. गेल्यास तेथेंच जे होणें ते होईल. कदाचित् स्वारी नच गेली तर मीच रजा मागून तेथें येईन आथवा येथे प्रयत्न करीन. आपले कामास यासेकडून आंतर होणार नाहीं. याप्रो उत्तर होउन आपणास जाले वर्तमान लिहिले आहे. स्वारीच्या वेतासारखे आणखी यकदोन दिवस राहिलों आहे. थोडीवहुत तरी काम जाहले पाहिजे. जमादार याणी सांगितलें कीं, ज्या ठिकाणीं राहता त्याजकडून काम करोन घ्यावे. त्याजला जामिनकी मी देत आहे याप्रो भाउसी बोळून गळा पडावें. याप्रो येथें मजपासी राजारामपंत तात्यांनीं सांगितलें. जे बापुसाहेबांनीं व भाउंनीं चित्तावर धरिल्यास काम पार पडेल. कागद वाचून

फाइन ठाकावा. लाला जगजीवन याची गांठ काळ पडली नाही. आज जात आहे. दाजीबा चिठणीस यास बरे वाटत नाही. सारांश काहींतरी जमादार याजकडून काम जाले पाहिजे. आच मागती जमादाराकडे जात आहे. पत्राखेरीज उत्तर उदईक पाठउन धावे. बहुत काय लिहिणे. आंबोजीबाबाकडील भरवसा आपण जमादारास सांगितला होता ते विसीचा नकार आपण त्याचें पत्री लिहिला. त्याजरून जमादारास आश्चर्य वाटले. आसो. चिंता नाही. स्वारी तेथे लौकर गेल्यास रवानगी लौकरच होईल. चिंता करूं नये म्हणून जमादार याणी सांगितले. इतक्यावर जे घडेल ते खरें हे विनंती.

लेखांक [१८४]

श्री * संवत् १८७५ फाल्गुन वा ११

[२२ मार्च १८९१]

सेवेसी भिकाजी मल्हार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती. येथील कुशल ता फाल्गुण वा *११ पो येथस्थित असे विशेष. आपण पत्र रोजगुदस्ता पाठविले ते पावले. आज विठोबा आपाकडे जाउन सिबंदीची माणसाचा दरमहा पुसोन घेतो. लाला जगजीवन याजकडे गेले होते. त्याणी उत्तर केले कीं भयुरेचा जाब आला नाही. व्याजाची रकम वजा होउन बाकी राहिले तो येवज देवितो. चौब्याजी येथेंच आहे. गुलाबखांही येथेच आहे. दाजीबा चिठणीस याजकडे गेले. त्यांनीं सांगितलें माझ्यानें दरबारास जावत नाही. बापु चिठणीस याजकडून पत्र प्यावे. बापुकडे गेले. उत्तर जाले जे पत्र देवितो. त्यास काळ दरबार जाला नाही. सरकारांत श्राध्द होते. आज दरबार जाल्यास पत्र घेतो. गुलाबखान जमादार यासी बोळून पका जाबसाळ करून घ्यावा. आजचे आज माघारी येथें येणार याजकरितां काळच मोती हळकारा आपणाकडे पाठविला आहे, पावलाच असेल. स्वारीचा बेत बुधवारी आहे. इतक्यावर न केले. बहुत काय लिहिणे हे विज्ञापना.

लेखांक [१८५]

श्री * संवत् १८७५ फाल्गुन वा ११

[२२ मार्च १८९१]

सेवेसी भिकाजी मल्हार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती ऐसिजे. खुंडूजी बराबर पत्र आपणाकडे पाठविले. त्यांत लिहिलें कीं रविवारी येतो. त्यास सरकारचे कृच आजउद्या होणार याजकरितां आज राहिलें. स्वारी येण्याची मर्यादा बुधवारपावेतो आहे. आज सोमवार उदईक मंगळवार आहे. आंबोजीबाबाचेही हेंच बोलणें रावजीसी आहे.

व्यंकटराव बापुचे याप्रमाणेंच बोलणें आहे. तर बुधवारी स्वारी आल्यास उत्तम. न आल्यास जमादारास घेउन बुधवारी येतो. मी[त्र]ासही येथें ठेउन घेतले आहे. बहुत काय लिहिणें हे विनंती.

लेखांक [१८६]

श्री * संवत् १८७५ फाल्गुन वा १४
[२४ मार्च १८९९]

सेवेसी भिकाजी मल्हार कृतानेक साध्यांग नमस्कार विनंती. येथील कुशल ताा फाल्गुण वा * १३ सह १४ पावेतो यथास्थित आसे विशेष. आपण पत्र मोती बराबर पाठविलें तें पावलें. गुलाबखान याची भेट जाली नाही म्हणून विस्तारें मार त्यास येथें जमादार आले. त्यानीही सांगितले जे भेट जाली नाही. येथील मार तर गवास्कर देशमुख यांस बहुत बाख जाणून श्रीमंत साो त्राईसाहेबाची स्वारी गेली. तदनंतर स्वारीचा वेत आजउषा ठरेल तो खरा. राजश्री आंबोजीराव आपा याजकडे जाउन पत्र दिला. त्याणीं उत्तर केले कीं, प्रतिपदेस स्वारी तेथें आल्यावर दादासाहेबाची खानगी करूं. याप्रो राजश्री नरोवामाउचे समक्ष बोलणें जाले. याप्रो गुलाबखान याचेही बोलणें आहे. त्यास आजउषा स्वारीचा वेत समजल्यावर दोघारून येकाचें गळा पडून काहीं कार्य जाहले पाहिजे. याजकरितां आपणास विनंती लिहिली. आंबोजी-बाबांनीं पत्र वाचतांच हासू लागले. मग मीही जे विनंती करावयाची ते केली. विठोबा आपा याजकडील कागद आज घेतो. लाला जगजीवनदास रोजगुदस्ता ग्वाल्हेरीस गेले. जोधराज शेट याची मातुश्री वारली. साो गेले. त्यास आपण त्याची भेट घेउन बाकीचें काम राहिलें तें करोन घ्यावे. आपण जमादाराची भेट व्यावयाची आसती म्हणजे येथें दिकत न पडती. असो. जें आपले विचारास आले तें खरे. सरकारीपत्रा आगोघरच लिहून घेतले होते. राजश्री बळवंतरावजी याचे ×× करून सिकेमोर्तब होउन आपले जवळ आणून ठेविले आहे. बहुत काय लिहिणें हे विज्ञापना.

लेखांक [१८७]

श्री * संवत् १८७६ चैत्र शुभ १
[२६ मार्च १८९९]

सेवेसी भिकाजी मल्हार कृतानेक साध्यांग नमस्कार विनंती. येथील कुशल ताा चैत्र शुभा * १ पावेतो यथास्थित आसे विशेष. आपण पत्र खुडुजी जासूदासमागसे पाठविले ते पावले. जमादाराकडील मार निदान पांचसाहाशपरिंयेंत लिहिला, त्यास ठीकच आहे. विना जमादार तेथें आल्याखेरीज काम होत नाही. आपले पत्र येतांच

जमादारास घेउन दोन घटका बसलो. उत्तर जाले जे आज सरकारांत सेनापतीचा रंग आहे, उदईक शनवार आहे, रविवारी प्रातःकाळीं तुम्हास विदा करून देईन अथवा मीही समागमे येईन. याप्रो काळ रात्रौ [फि]रून विन्हाडीं आलो. जमादार यासच घेउन येतो. तेथें आल्यावर आपल्या समक्षच जें होणें ते होईल. कदाचित जमादाराचे येणें न जाल्यास थोडीबहुत चिठीपत्री घेउन येतो. आतां येथें राहात नाही. बिसोबा आपास पत्राचे विचारिले. त्याणीं सांगितलें [कीं] आम्ही तेथेंच जातो. दादासाहेबाची मेट घेउन आम्ही कोंक्यापावेतों समागमे येतो. तर आपण केशोपंत याजला पाठउन बिसोबा-आपाकडील पत्रें आणवावी. लाल जगजीवन याजला हमीचा फडशा करून घ्यावा. बिसोबाआपा व मंदुसरवाले वगैरे बकीळ मंडळी परवांचे दिवसीच छावणींत गेली. ती राजश्री दीनानाथ आपुस राहून थाबे. रविवारी खचित येतो. आजपावेतो स्वारीकरितां दिवस लागले. राबजीबजे येथें आले. मेट जाली. आंबाजीबाबाकडे बोलणे लाविले आहे. आज सायंकाळी समजेल. बहुत काय लिहिणे हे विज्ञापना.

लेखांक [१८८]

श्री

[१८९]

चिंनंती उपरी. धारस गंगाजलनिर्मळ मैनाबाई पवार यांचे नावे पत्र लेहून थाबेजे श्रीमंत मातुश्री [बाळ] बाईसो सितोले ^{२१} देशमुख यांजकडील मंडळी देसी रवाना जाली. त्यास राजश्री रामराव हमाले व भगवंतराव भरल व रामराव साधवराव हुंदलकर वगैरे मंडळी येथून भुसकुटे याचे सोबतीने गेली असतां पुढें मार्गांत दंगा याकरितां भुसकुटे हे माधारी फिरोन उजनीस आली. ही मंडळी तेथेच राहिली म्हणोन येथे मातुश्रीसाहेबास पत्रें आली त्याजवरून आम्हास बोलउन नेउन समक्ष आज्ञा केली. त्याजवरून आपणास चिंनंती लिहिली आहे व मातुश्रीसाहेबानीही आपणास लिहिले आहे. तरी हुंदलकर व हमाले व भराल वगैरे मंडळी धारस आडकून राहिली आहे त्यासमागमे चांगला जावता पोस्त देउन उजनीस पावते करून थाबे आणि पाचपनास रुपये खर्चास लागल्यास थाबे आणि त्याची पावती घेउन आम्हाकडेस पाठवावी म्हणजे आम्ही येथे रुपये घेउन कळावे. त्यास

(१८९) महादजी विंदि यांची ही कन्या पुणेकर देशमुख सिंदोजी शितोले याचा पुत्र लाडोजी यांस दिली होती. लग्न कऱ्हे रहिमतपुरी सन १७७७ च्या 'ज्येष्ठ वद्यशुक्ल' त्राले. लाडोजीराव १६ अप्रैल १७९४ सालीं वारले. त्यास दोन पुत्र व एक कन्या असून कन्या दामाव्यास दिली होती. अर्थात् हे पूर्वनातें सख्याबाई चारकरांस देण्यास सवळ कारण होतें. सख्याबाई पवार व त्यांचे भ्रातर व मैनाबाई पवार यांची अनेक पत्रें उपलब्ध असून या विषयावर बाळाबाईची विशेष ममता होती असें दिशतें आणि लग्नानंतर दोन वेळां रामचंद्रराव ग्वाल्हेरीस हीं आले होते असें समजतें.

लिहिल्याप्रो उजनीस सुरक्षित पोहचते होय ते करावे म्हणोन पत्र लेहून घावे. बहुते काय लिहिणे ही विनंती.

लेखांक [१८९]

श्री

[१८९९]

विशेष पो दिगठाण येथील साल मारी तुम्ही प्यार रुपये घेतले होते. हली माजी कादार ठाणे न देत म्हणोन प्यार रुपये देणे केले. त्याचाही फडशा केला, काहीं करार केला त्यात आंतर पडून माजी कादार खंडो राजाराम याचा पक्ष करून व पुनाभाई कानगो व हिरोजी मान्या घारेस गेले आहेत. ते उगाच कुमर्ते करितात. पुनाभाई कानगो नव्या अमळदारास न भेटता माजीसमागमे घारेस गेला. त्यास समजून आणीत असता येत नाही. जमीदार आहे. त्यास माजी समागमे जाणेचे प्रयोजे[न] कोणते. हली तुम्हापासी गेला आहे म्हणोन ऐकण्यांत आले. त्यास ताकीद करून दिगठाणी जाणेविशी सांगावे. नाहीतर येथे झुजूर पा देणे. तो व हवलदार येकत्र होउन माहाडिक यासी हरामखोरी करितात त्याचा पक्ष येकरूप न करावा. हवलदार हिरोजी यासही येथे पा घाव. रा आनंदराव दामोदर दिगठाणी आहेत ते सांगतील त्याप्रो बंदोबस्त करून घावा येविशी पूर्वी रा पारखजीनीही लिहिले आहे. येणेप्रो रा बापुजी रघुनाथ यांस [पत्र.]

लेखांक [१९०]

श्रीमार्तंड

[१८९९]

याद टपे लोहारी प्रां कुक्षी हा माहाल राजश्री तुकोजीरावबाबा पवार याज-
कडील तेथे [मीमावाई] बुळे याणी बंदपणा करून माहाल खराब करून ठाणे घेतले. त्याजवर
आपलेकडील सरंजाम रो बापु रामचंद्र त्या प्रांती गेले तेव्हां त्याजपासून ठाणे घेउन आपले
कडील आमळ दखल केला त्यास आज दोन वर्षे जाली. येविशी देवाशाहून कारकून
रो रावजी चिमणाजी घारेस आज सहा महिने येउन माहालचे मोकळिकेविशी विनंती
[केली x] त परंतु आपणा xx कडे दखल जाला नाही xx खर्च पडला आहे तो
प्याव नंतर मोकळीक होईल असे उत्तर पडते. येविशी त्याजकडील येथे लष्कर मुकामी
रो सखारामबाबा आहेत त्याजकडे लेख देवाशाहून आज की घरचा मार जाणोन
घारेस कारकून पा. त्यास जाब सुरळीत व्हाव ते न वडता मनस्वी परकियाप्रा तंटेचे
बोलणे. यास्तव सरकारास विनंती करून तेथे रो बाळाजीपंतदादास सांगवणे. त्याज-
वरून त्यानी हा मार रा पारखजीचे घरी आम्हस समक्ष सांगितला व घरोप्याचा मार

पाहाता आपलेकडील फौजेने ठाणे घेतले व माहळची वदिवटी आज दोन वर्ष जाळी. सरंजाम त्याचा व आपलेकडील दोन नाहीत. उगाच बोमाट $\times \times \times$ पर्यंत आपसातील समजा[विशी] नीट नाही जाणोन विनंती पत्रे लि[हिळी] आहे. तर याउपर कोणतीही मनांत दिकत न आणिता [तुकोजी] दाबासाहेबाकडील कारकून याचे जिमेस माहळचे ठाणे दखल करून पावती घ्यावी. ते व आपण मालकी येकच. तेथे खर्चवेच पडला आयवा ताट वाटी दोन आहेत असी तर जाब नाहीच. तेव्हां सांप्रत्य राजेक्रांत येक प्रकारचे उगाच भाउपणियात दुजाई परस्परे येकविष्यार राहून बाहेरील क्रम येकविष्यार चालावा हा दिवस. त्यांत वरचा मार उगेच चिती दुजाई नसावी. येविशी बराड विनंती पत्री लीा आहे. याउपर कोणतीही दिकत न घेता ठाणे त्याजकडे दखल व्हावे आणि जाब याब म्हणोन पत्रे [२]

१ श्रीमंत मातुश्री [मैना] बाई [पवार]

१ सो बापुजी र[घुनाथ दिवे]

लेखांक [१९१]

श्रीमार्तंड

[१८१९]

विनंती उपरी. लोहारीविशी आपले म्हटल्यावरून यादी पत्राकारिता लेहून पा आहे. हे पाहून आपल्यास समजेल तेसे लेहून पत्रे पा व बराड पत्रांतही मार होती रागीत जाब. सारांश माहळची मोकळीक होउन पुन्हा बोमाट न ये असे करावे. काम कराव हे विनंती.

लेखांक [१९२]

श्री

संवत १८७६ माघ शुभा १

[१९ जनवरी १८९०]

सेवेसी कैशो गंगाधर कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशल तागाईत माघ शुभा * १ रविवारपावेतो साहेबाचे कूपेनीं सुा छावणी मडू येयें आसे. विशेष साहेबाकडोन आज्ञापत्र येउन सेवकाचा सांमाळ होत नाही. येणेंकरून चित्त संचित आहे. तरी साहेबीं सदा सर्वदा आज्ञेतरास आज्ञा होउन सांमाळिले पाहिजे. मी सेवक पदरचा आहे. केवळ माझा अन्हेर व्हावा ऐसें मजकडून अंतरही पडले नसेल यांतील पर्यें लेहून कळउं ऐसे तरी नाहीच. साहेब सर्वज्ञ आहेत तेथें विस्तारें काय लिहूं. साहेबाकारणें रविसंक्रमणाचे तीळ शर्करामिश्रित थैली १ सेवेसी पाठविली आहे. साहेबीं अत्यादरें स्वीकार करोन पावल्याचे आज्ञेतरास आज्ञा व्हावी. साहेबीं पाळण केले ते विसरण्यांत येत ऐसे होत नाही म्हणोन विज्ञापना भिहिली आहे. सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

हे! राजश्री बाबाजीसाहेब स्वामीचें सेवेसी सां नमस्कार विज्ञापना असीजे. मकर-संक्रमणाचे तिळ शर्करामिश्रित पाा आहेत हे आपण ती मातुश्री आकाबाईसाहेब व सौ बाईसाहेब व सौ नयाबाईसाहेब व वहिनीसाहेब आदि करोन सर्वास देऊन अत्यादरें स्वीकार करोन उत्तर यावे. बहुत काय लिहिणे हे विज्ञापना.

पो माघ शुभा १
[१६ जनवरी १८२०]

लेखांक [१९३]

श्री

[जनवरी १८२१]

विनंति विशेष. आमचे ^{२८१} फजितीची जिकीर लिहिण्याचें कारण नव्हते परंतु विवसाचे अपूर्व वाटल्यावरून लिहिले. आमचा समय विषम म्हणोन तुमचे येजमानसोचा व येथील मुख्याचा शेरीरसंमधाचा ^{२८२} योग बढावा आणि त्राम्हत्सातून व तापत्रयातून मुक्त व्हावें या उद्देशें मेहनत कायावाचा करितो. तेथे शेअर सोंगे येउन जे नाही तेंच पुढें येउन उभें राह्ते. तेव्हां जन्मांतर योग म्हणावा. असो. जें जालें लािा व पुढ होईल ते लेहून पाठवीन. आमचे कनिष्ठ बंधु येथून रवाना करितो त्यास उजनीस येतील तेव्हां आपली भेट घ्यावी म्हणून त्यास सांगितले. बारा वर्षांनीं भेट घेउन घरी जात आहेत. आमचे तर्फें काय कैसे रवाना केले हे तुमचे दृष्टीस पडतील आणि पुढे जाण्याचे करतील. दादासो या रुमई कांहीं उपाय कर्जबाम घेउन तरी मजला सांमाळावें. वो राजश्री गोपाळभटजी गुरज्यर आपणाकडून आले. आणीं वर्तमान सांगितल्यावरून संतोष जाला. आपहस्ते परहस्ते भटजीचें साहित्य करावें म्हणोन आज्ञा. त्यास आप इत्तततो विषमकाळ सावकारापासी गाहनवट ठेविला आहे. परहस्त ज्ञाबुत आहे. परंतु बयेदा भारी. कोणास कोणी भेटत नाही व बोलावें हा दिवस नाही.

(२८१) हें पत्र विठ्ठल गोविंद याचे असून तो बाळाजीपंताचा कारकून म्हणून ग्वाल्हेरीस होता आणि बाळाजीपंत घारेस गेले असता मागें तो त्याचे काम पहात असे

(२८२) बिंदे व पवार याचा परस्पर करीरखंडेब घहून याचा अक्षी बाळाजीपंतास उत्कंठा होती. तलेगांवकर दामाचे सेनापती हे दौलतराव बिंदाचे जावई असून त्यास स्वध्याराजा नांवाची कन्या होती ती धारकर रामचंद्रराव पवार यास लग्नाची अक्षी साधा त्यानें केली. ती कल्पना बिंदेदामाच्यांस रुचताच ग्वाल्हेरीहून निघते वेळीं उमयतांकडील मंडळीस बराबलोकनासाठीं बरोबर घेत आले. [ले १२० टीप २४७] ही मंडळी रामचंद्रराव यास पाहून परत गेली. नंतर ग्वाल्हेरीहून त्याची तसवीर काढण्यासाठीं चित्रकार आला. शेवटीं याच लग्नासाठीं बाळाजीपंतास देखील ग्वाल्हेरीस प्रत्यक्ष जावे लागले तो मजकूर पुढील पत्रात आला आहे. [ले. १९८]

याविशीचे काय आहे नाही याची खातरजमा मठजीची जाली आहे मठजी आपले घरीच स्नानसंध्या करून खुशाल आहेत आठव्यार दिवशी द्वासी जाऊ म्हणतात. गेल्यावर लेहून पाठवीन. दरसाळ तिळशर्करा संक्रांतीची पाठवीत असतां सालमजकुरी अनमान केला हे काय ? असो जे तुम्हास प्रशस्त तेंच करीत आहांत. आम्ही लिहिल्याचा [रोष] न यावा. तुमचे लोभाकरितां लिहितों. आम्ही तापत्रय लिहिले याचा विचार जाल्यास कराळ, ही खातरजमा आहे. न जाल्यास काय करणार. तुम्ही खुशाल असावे. पत्रे पाठउन वर्तमान ल्याहावे यांत समाधान आहे. नाईकाजी मावे याचे दुकाणीं पत्रे पाठवितों व जनोमाउकडे पाठवितो. त्यास तुम्हास खबर पावत नाहीत याची शुक्त तुम्हास कळळ तैसी करावी. जे पत्र येथील दुकाणीं येतांच तुम्हाकडे रवाना होत असावी. नवल विशेष गंगातीरचे वगैरे पंचमी जाल्यावर सर्व लिहून पाठवीन. लोम करावा हे विनंती.

लेखांक [१९४]

श्री

संवत् १८७७ माघ व्हा १४

[१ मार्च १८९१]

सो विठ्ठल गोविंद सा नमस्कार विनंती. येथील कुशल ता माघ व्हा *१४ चतुर्दशीपर्यंत यथास्थित असे विशेष. आपण पत्र पाठविले ते पाडन परम समाधान जाले. आमची पांचसात पत्रे येकदांच पावली. व मायाजी लांडगे हुजरे व इमन तसवीकार ^{२२} लिहिणार येउन वर्तमान कळल्याचे वर्तमान तपसीलवार लेहून पत्र पाठविले तो लाखोटा श्रीमंत रावसो ^{२४} याजपासी पावला. त्याणी कागद सर्व बाचून पाहून नंतर आम्हास बोलाउन नेउन पत्रे आमचे स्वाधीन केली. आम्ही पाहिली. त्याजवरून आमची चित्तवृत्ती बहुत संतोषाते पावली. पन्नातील मजकूर येयंमूत चांगला अर्थशा रावसोनी पाहून बहुत खुश जाले. तुमचे शहाणपणाचे वर्णन करून पत्रे ठेउन घेतली. नंतर दुसरे दिवशी त्यांची आमची बोळणी कितेक प्रकारची बारीक मोठी होउन ते पत्र

(२८३) या चित्रकाराचें वरामें सध्या ग्वाल्हेरीस आहे. तें प्रथम बिलीस होतें. तेथून महादजी शिंदे बरोबर येउन आले. तेन्नापासून तें फिदांचे आशित झाले. त्याचे वंशजाकडे अनेक पत्रे आहेत पण खेद इतकाच कीं वारकर रामचंद्रराव पवार याचें चित्र कोठें पहावयास मिळालें नाहीं. पुढें मार्गे शोध लागल्यास न कळे.

(२८४) यशवंतराव दामादे सेनापती. हा या वेळीं ग्वाल्हेरीस असून त्यांच्याकडे मेलसे महाल बरेच विवच होता.

घेउन मुख्याकडे गेले. मुख्यास पत्रे दाखविली. त्यानीहि सर्व मजकूर पाहून संतोष जाले. रावसोची त्याची बोलणी जाली. उभयेताचे चित्तीचा हेतु की आवश्यक्येव कर्तव्यता जागा चांगली संस्थान घोर व मातुश्री मैनाबाई बहूत योग्य छी असोन ब्यार माणसे पदरी जतन करून बहिणीचा ^{२८५} मूळ घेउन कांहीं उघडे दिसो न देता आपली स्थित राखोन जी भाकर बडिलाची ते या समई राखली हे आश्चर्य आहे. जे पुरूषाचे वस्तु संरक्षण न जाले मराठ्याचे अधिकारी [पेशवे] आदि स्थळभ्रष्ट जाले. भारवाल्यास कोणाचा आश्रय नसतां आपलेच बुधीने जसा काळ, जे युक्त तेच कायम करून आहेत. सांप्रत काळीं ऐसे स्थळ हुसरे नाही. पत्रातील अर्थ मनन करून तुमचाही गुण मुख्यानी घेतला. गायकवाडसाहेब याचे मुलीस कुंकु वागे राजश्री पुराणिक याणीं जाटन लाविलें. या लेखावरून रावसो याणीं बहुत आश्चर्य मानिलें कीं पुराणिकबाबा आमचे असोन ईकडील संचान बोलणींचाळणीं कागदपत्र सर्व पुराणिकबाबास माहित असोन त्याणीं ईकडील अगदीच सोडून त्या नादी लागले. ईकडील भवतिनभवति जाल्याशिवाय पुराणिकबाबांनीं कांहीं येक अदेशा न घेता विचार केळ हें त्यासी प्रशस्त वाटलें की काय ? जे आम्ही तेच पुराणिकबाबा याप्रो प्राचीन ऋणानुबंध आहेत. ईकडील अधिकार पुराणिकबाबास असोन परक्याप्रो लेखितात. असो. दिवसानरूप ज्ञानाचा प्रादुर्भाव जाणावा. बाबाकडे दोष नाही. याप्रो बाबास तुम्ही सांगवें छेम करावा हे विनंती.

पो छ ११ जाखर

फागुन शुभा १३ सन १२२८

सुमा ईहिदे आशरीन मयातेन व अलफ.

[१६ मार्च १८२१]

लेखांक [१९५]

श्री * संवत् १८७७ माघ वा १४

[३ मार्च १८२१]

विनंति विशेष. मायाजी लांडगे तसवीर घेउन अबापी आले नाहीत. येथून कर्ण्यांच माघ तुम्ही दर्शविल्याप्रो उपक्रम जळनिवासी याचे द्वारे करावयाचे सुचविले आहे. कराव हे त्याचे चित्तास मानले आहे. रावसोचे व मुख्याची ^{२८६} मावणे जाली आहेत. याप्रो वधूचे अजीसी ^{२८७} बोलोन पुढील कर्तव्य ते करावे त्यास मायाजी लांडगे येण्याची

(२८५) पहा लेखांक ४ टीप २०.

(२८६) दौलतराव भिंदे. वधूचा आज्ञा अर्घेही त्यास संबोधिलें आहे.

(२८७) वयजाबाई भिंदे.

अवधी आहे. मायाजी येउन तसवीर पाहून नंतर विचार करावा याप्रमाणे जाले. जळवासी लाटुशसाहेब आले. त्याची मेट जाली. येक दो रोजी मेजवानी करणार आहेत. मायाजी आल्यावर साहेबलोकास वर्तमान समजावयाचे जाल्यास कागदपत्र दस्तावेजजी पहिलेपासोन काय कैसे आहेत ते यथास्थित पो. तारीखवार येकत्र सांगतवार लाउन सविस्तर मजकूराची यादी करावी त्याजरून तुमची पत्रे व बापुची पत्रे तीन व बाईसोचे नांव एक ऐसी येकत्र करून यादी पैवस्ती मितीवार लाउन केली आहे. पत्रे रावसोनी पाहिली. आमचे परामृश कर्ण्याचे मजकूर पत्रातीळ पाहून दोनसे रुपये आपादेव समाप्ते खर्चास पाठविले हे पाहून आम्हास पवाराकडील कारकून म्हणून बोलतात. खर्चास मागविल्यास थडा करितात. धारेडून खर्चास येतच आहेत मग उगीच लाचारीसे समजाउन कैशास बोलतात. असो. प्रसंगावरून ईकडून जे घडल्यास तुम्ही भ्रमी होउन रूसू नये. अगोदर खर्चास काय देत होते ते सर्व तुम्हास विदितच आहे. त्यांत आता अधिकउणें होणार आहे. जें जालें तें लिहिऊं. या लिहिल्या वरून तुम्ही मिळसे पडून कांही खर्चास पाठवावे या उद्देशे कांही लिहिले नाही व या मागे कधी विरेस घालून आपणास लिहिले नाही. प्रसंगानरूप ज्या काळीं जे जालें तें झुचविलें. आमचे लिहिल्याचा उपहास तेथे होतो या मागे आम्ही कांहीच लिहित नाही. तपसीलवार वर्तमान लिहित जावे म्हणून तुमचे लेख हरपत्री येतात याजकरितां माझे बुधीनें जैसें येतें तैसें लिहितों मग कोणी कांही म्हणो. त्यांत मी यांही चिटनिसी लिहिणार नाहीं ही माहितगारी तुम्हास माझी आहे. आमचें पत्राची अवडी तुमचें चितास तरी तुम्हीच पाहत जावी. सरकारांत व कारभारियासी निकारणी दाखउन उगाच उपहास कैशास करवितात. आम्ही तुम्हास लिहिल्याचें कारण तुम्हीच समजत असर्वे. तेथील विचार तुमचे जैसे दिवसमान असेल त्याप्रगो करीत जावे. रुणालुबंध आनोदके योजिल्या कार्याचे येश आल्यावर सर्व गोष्टी नीटच आहेत. प्रसंगानरूप सर्व समजण्यांत येईल. नाहीतर उपहास केल्या कर्माचा ईश्वरेच केला आहे. तुम्ही येथून गेल्यास दोन वर्षे जाली. कायावाचा प्रयत्न मेहनत केली न केली हे ईश्वर जानत आहे. त्या झाडास फलप्राप्तीचा समय आहे हे माझे दैवाकडे आहे. तुम्हाकडे काय आहे. सारांश मुलास टिळा गायकवाडाकडील ईकडील पत्रावाचून लागों न ये. ईकडील भवतिनभवती न हो तो उतावळी करून मुलीस कुंकु लाविले याचें दूषण तुमचे पत्रावरून तुम्हाकडे येत आहे. शाडून तुमचीं पत्र यासमंवाची वाईचे व वापूचे व पुराणिकवावाची दस्तऐवजी आहेत. तुम्हाकडे दोष येतो. त्यास टिळ्याची पुरी

उतावली करू नका. तुमचे इष्ट येउन मनसुवा खलवते पाचव्यार जाळीं ते पत्र अळाहिदा द्वादसीचे पाठविलें आहे. तुम्हास लिहिण तरी माझे पत्राचा मजकूर जमेस धरून उतर छेडू नका. [कारण] हा छाखोटा रावसोनी फोडून पाहिला. मग मजला पत्र दिली. हे विनती. तुमचे हंगामाचे दिवस आहेत. जनोवा भावचे काम करून द्यावे. आम्ही मुक्त होऊ.

पो छ ११ जाखर

फाल्गुन शुभा १३ सन १२२८

सुभा इहिदे आशरीन मयातेन व अल्फ.

[१६ मार्च १८२१]

लेखांक [१९६]

श्री * संवत् १८७७ फाल्गुन वा ३

[२१ मार्च १८२१]

सो विठळ गोविंद कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती. येथील कुशल ता फाल्गुन वद्य * त्रितीयापरियंत आपले कृपे येयास्थित असे विशेष. येथून [मायाजी] हुजरे गेल्यावर आपण पत्र पाठविलें तें पावले. त्याचे वर्तमान सर्व तुमचे लिहिल्याप्रमाणे श्रीमंत रावसो यास समजाउन आधिकारी मुख्याकडे पाठविले. रावसो सविस्तर व्यास समजाउन तुमची पत्रे दाखविली. त्याची मर्जी सुप्रसन्न होउन योजली गोष्ट करावी हा संतोष होउन करण्याचे विषयार बोलण्यांत आणोन वधूचे आईचे मातोश्रीसी बोलोन काय कर्णे ते करावयासी येईल म्हणोन रावसोचे व मुख्याचें भाषण जाले. तुमची पत्रे यथंभूत मनन करून संगतवार लिहिणे मजकूर चांगला अन्वये युक्त प्रीतीचा भाव जाणोन तुमचेही गुणानवाद घेतला. याप्रमाणे जालें वर्तमान तपसीलवार लेहून पत्र पाठविलें आहे. त्यावरून समजण्यांत आले असेल. त्यानंतर वधुचे आज्ञास वर्तमान वधुचे आज्ञानें कळविलें त्याचें उत्तर जालें कीं जे बराची तसवीर आणावयास गेले ते तिकडून आल्यावर विषयार करूं. तेव्हा तसवीर येण्याची वाट पाहत आहोंत. येथील मजकूर तरी तुमचे इष्ट क्षेत्राडून आले. आठव्यार दीवस आपलें घरीं होते. नंतर मुख्यापासी जाउन बैसले आहेत. मुख्याची व तुमचे इष्टाची खलवते होउन मोठे बदोबस्तानें आहेत. कचेरी दरबार कांहीं होत नाही. कारभारी कोणी बोलविण्यासिवाय जात नाहीत. बोलवण्याचें माहत्स काय कोणापासी आहे हें तुमचें पाहिल्यातच आहे. सिलेदाराचे शिष्टकृत करून मागील किसे सर्व तोडून टाकावें आणि पुढें जें निमेल तैसे येउन बंदोबस्त करावा. उगाच धोळ करून सालदरसाल तेंदे बळेडे करीत बसावे यांत नफा नाही. शिष्टकर्णास आवडी, तुमचे मित्राचें चिंतांत

आमचे ईश्याविसीची फार आहे. कायावाचा प्रयत्न करून नाना प्रकारचे उपाय योजीत आहे. आद्यापी सेवदास गेलो नाही. परंतु गलबल व घालमेळ रात्रंदिवस होत आहे.

लेखांक [१९७]

श्री * संवत् १८७७ फाल्गुन शुभा ११
[१४ अप्रैल १८९१]

विनंति विशेष. फाल्गुन शुभा * येकादसीस रावसो येथून निघोन सडे आपले स्याळस गेले जाते समई व्याही व विहिणीस मेटून गेले. ते समई व्याही व विहीन याणीं सांगितलें की आम्हीही तेथें येऊं. जाग्याची वगैरे तयारी असावी. याप्रो बोलणें होउन गेले. नंतर शुभा पोर्णिमेस दोन प्रहरा वधुची आजी गेली. ती योजिल्या जाग्यापासोन आलिकडे येक योजन गांव आहे तेथे आहे. वधुचा आज्ञा तेथें जाणार ऐसी वार्ता आहे. येकदो रोजानीं जावें ऐसें म्हणतात गेल्यावर काय कोणावर गुजरणें व काय आधिकारणें होणे ते दृष्टीस पडेळ तें खरें. अवाई बहुता प्रकारची ऐकतां. सारांश आमचे इष्टाचा नाश फार बोलतात. कार्याकारण तुमचे इष्टाचा नाश होईल ऐसे म्हणतात. येथें तो गलबल या प्रकारची आहे. आमची बुनियाद थोडी. चांगले सुमिक्षाचे दिवसांत आमची लाच्यारी मिटली नाही. नित्य तापत्रय होतें तें आपलें पाहिल्यांतच आहे. आपण येथून गेल्यास दोन "८८" वर्षे जाळी. दिवस बहुत वाईट आले व कुटुंब येउन आम्हीही परम संकटांत फसलों. उपाय आहे नाही हे सर्व आपल्यास विदितच आहे. राजश्री गोपाळपंतमाठ क्षासीकरांनीं माझी सर्वस्व आबरू जतन केली. मी विनंती न करितां परस्पर कुटुंब आल्याचें वर्तमान ऐकोन अप्रार्थित परामृष केला. रुपये तीनसेपरिंयें पांचच्यार वेळा मिळून पावतें केले. पुढे कोठवर मर्यादा असावी. आमची तो मजल थकली कर्जाचा पेंच जाळ तो फिटत नाही. पुढे कर्ज मिळत नाही. संसार कर्मास कुटुंब येउन आरंभ केला आहे. त्यापक्षीं जनाचे चाळीनें राहिले पाहिजे. वारा वर्षे येकरूप कुटुंबाचा त्याग करून प्रवास मोगिला. कुटुंबाची परतमीळ करितां कुटुंबच माझी परत करीत आलें. तेन्हां त्याचा उपकार मोठा जाला आहे. त्याची उत्तीर्णता मजकडून कांहीं व्हावी तरी माझी अवस्था ईश्वर मानत आहे व आपणही कांहीं जाणता. काय माझी स्थित दुरमत असेल व काय भोग मोगीत असेन ते ईश्वर पाहत आहे. तुमचा भरवसा मोठा होता ते तुम्ही परमार्थ मार्गास लागला आहांत. ज्याचे दोन रूपय कर्ज घेउन येथून गेला तेच

(२८८) पहा लेखांक १२०. बाळाजीपंत ग्वाल्हेरीहून मे १८११च्या सुमारे घारेस परतले,

पाठविण्यास बहुत श्रम आहेत. तेथे माझा इष्टधर्मी परामृष कोठून होतो. परंतु दुःख निवेदन इष्टमित्रास करावे आणि परिहार इष्टमित्रापासोन होत आहे. याप्रो योराची वचने आहेत मोहोमह विचारयांती सकलदुख न मित्रं विना ॥ मार्तंडेन विना न पश्यंती तमं श्रेष्ठं न भेदं विना ॥ संतोषे न विना न लोभ लहरी रोगो न पथ्यं विना ॥ दारिद्रहीन यांति याती सकलं श्रीविष्णु तुष्ट विना ॥ १ ॥ लोभ कराव हे विनंती.

लेखांक [१९८]

श्री * संवत १८७७ ज्येष्ठ वा ११
[१५ जून १८९१]

राजेश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा त्याचीचे सेवेसी

पो विठळ गोविंद सां नमस्कार विनंती. येथील कुशळ तागाईत जेष्ठ बाो *येकादसीपर्यंत आपले कृपे येयास्थित जाणोन स्वकीये कुशळ लिहीत असिले पाहिजे विशेष. आपण जेष्ठ झ्या पंचमीचे पत्र पाठविले ते पाठन वर्तमान समजोन आनंद जाला वरअवलोकनास बाया व कारकून व हुजरे आले होते. आची मेजबाणी वस्त्राभरणादि येयास्थित करून पुढे मार्गस्त केल्याचे लिहिले हे उत्तम केले. बाया व कारकून याणी जे अवलोन केले ते सर्व आणी येथे लिहिले. हे वर्तमान ऐकिले येणे करून संतोष जाला. परंतु आपण कांहीच न लिहिले हे काय. येथील आपले आगत्यवादी जे आहेत आणी वर्तमान परभारे ऐकिल्यावरून आम्हास विचारू लागले की वरअवलोकन करण्याची पत्रे तसवीरसह आली. दादाची पत्रे तुम्हास काय कैसी आली. तेव्हा आम्ही सांगितले की हे कांही लिहिले नाही. मागाहून पत्र येईल. सध्या जी पत्रे आली त्यांत मार होता तो समजाविला.

बाघ, बाकानेर, सागोर, ^{२८} दिगठाण ^{२९} व अमक्षेरे प्रकर्णांचे वर्तमान तरी बाघ बाकानेरेचे आविचारी. पाटणकर यांचे माझे बोलणे समक्षच जाले. त्यास आपलेकडे

(१८९) हा महाल डिगधानच्या जेजारी असून तो ग्वाल्हेर येथील सरदार आनंदराव माळसाहेब फालके याच्या घराण्याकडे संवत १८४२ पासून सतत चालत आला आहे.

(१९०) पहा लेखांक ५५ टीप १३२. हा महाल घारच्या जेजारीच असल्यामुळे तो दजान्याने मिळावा अशी बापुजी रघुनाथ दिने याची इच्छा होती व त्यासाठी त्याने बाळाजीपंताकरवी चराच यलही केला असे पदोपदी दृष्टीस पडते. तसेच वेरसे महाल शिंद्याकडे देऊन त्याचे भोवदल्यात हा महाल घेण्यास तयार होते पण 'तेथील जागीरदार आपले महाल सोडणार नाहीत' म्हणून निरुपय झाला [ले १५१] शेवटी या शरीरसंबंधाच्या योगाने तरी तो मिळवावा असा बाळाजीपंताचा अतस्त हेतू असावा असे वाटते. कारण जनेच हा महाल शिंद्यांनी सल्याबाईस खर्चासाठी दिला असे निश्चित करू. इतकेंच नव्हे तर हा महाल पवारांस दिल्यामुळे महादिक शिंद्यांनी रघुन देशी नेळे आणि महाल परत स्वाधीन झाल्यामुळेच ते परत शिंद्याकडे आले.

सांगण्यास संशयतात त्या संशयाची निवृत्ति जाली पाहिजे व अलिकडे ते मोठे हैराण आहेत ते काय लेहू. त्याचे समागमें आपले आसविशी राजश्री रामचंद्रराव भयाजी हेही लाख ह्यायाचे पेचांत फसले. परिणाम चांगला दिसत नाही. मग कुठे ईश्वरी ईच्छा काय घडेल हे पाहावे. परिहाराचे [व्य]वहार कांहीं दिसत नाही. आपले कडून कांहीं उपराळा साहित्य जाल्यास तेथील सोलोकास विनंती करून येथील सो यासी पत्र आल्यास चांगले आहे. या पर ते दूसरा उपाय सांप्रत काळीं लागू होईलसा दिसत नाही, आपण प्रयत्न करावा जाल्यास उत्तम आहे. मोठे मानुस आहेत आपले आत सोपरे आहेत, आपली समयसीर उपयोग जाल्याचें येशप्राप्ती सर्वत्र आत सोपरेधायरे इष्टमित्रांत होईल. आपण सूझ आहांत मी ल्याहावेसे नाही. आपले आत आहेत मजकडून जें होण्याचें तें करीतच आहे. त्याचे समाचारास जात असतो. त्याज कडली कारकून वर्तमान समजावण्यास वेळ अवेळेस येत असता. सारांश समय चांगला नाही. साहित्यपत्र आपलेकडून येईल किंवा नाही हे कळवावी. आपलेकडून साहित्य. होण्याचा भरवसा मोठा आहे. पत्राचे उत्तर पाठवावें. रो वृंदावनदास लाल यास येथें ठेवावेंसे असल्यास त्याचे खर्चाची सोय करून पाठवावी व बोढे त्यास बसावयासी पाठवावें. उपयोग नसल्यास तैसे ल्यावें त्याप्रो त्यास सांगतां येईल. तुमचें नावें पत्र पारसी येथील साहेब यासी पाठवावें. त्यांत मार कांहीं विशेष ल्याहावयाचा नाही सुखरूप घारेस ^{२११} पावलों याप्रो पारसी पत्र पाठवावे बहुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनंती.

येथील सरदार व मंडळी यांसी पत्रें येजमानसो याचें नांवाची सिव्यामोर्तबाची पाठवावी. जयाजी बाजीचा मार स्मरणपूर्वक ल्याव. माझे पत्रावर हवाला बालोन ल्याहावें. आपासो पाटणकर यासही पत्र आसावे आंबाजी आपास पत्र चांगलें गोडीचें आगत्यवादाचें ल्याहावें. तसेच सेनापतीसो यासी वडीलपणा देउन ल्याहावें. संविस्तर बिठलपंत यांसी लािा ते विदित करतील असे ल्याहावें. रा दारकोंजीराव ^{२१२} बाबा पाटणकर हे देसी जाणार आहेत. पनास हजार खर्चास देविले. पो दाह आले. बाकीचे आठचार दिवसांत येतील. पारखजीचें येण्याची अवाई आहे. आल्यावर लेहून पाठवीन. झासीस पत्र पाठविलें तें रवाना केले. उत्तर आल्यावर पाठउन देईन. रामचंद्रराव भयाजी याणी यादी दिल्ली ती आपल्याकडे पाठविली आहे. मनन करून उत्तर पाठवावें. हे विनंती.

(२११) या वर्षी बाळाजीपंत पुन्हा ग्वाल्हेरीस गेले असे स्पष्ट होतें.

(२१२) दौलतराव शिंद्याचे जावई आपासाहेब पाटणकर याचा हा चुकता होय.

पुरवणी ^{११३} शेवेसी सां नमस्कार विज्ञापना. आपण मुरारराववाली हवेली नीट करू नये म्हणोन लिहिलं व रंगराववाली अथवा आजीवाईसाहेब याचा वाडा दिल्यास घ्यावा नाहीतरी गोकुल पारल्याचेच जाग्यात राहावे म्हणोन आज्ञा. त्यास मुरारराव याचे हवेलीचा मार पूर्वी पांचप्यार पत्री लिहिल्या परंतु उत्तर आलेच नाही. तेम्हा त्या जाग्याचा शोध साहेबराय यांजकडून आसपासचे कास्तास पुसविले व गो हरभटजी यासही पुसून शोध केला. सरवत्रांनी सांगितले की ही जागा चांगली आहे. त्यास तिलमात्र दिकत नाही. चिंता काही आदिकरून पुत्रपौत्रादि दौलतीसह नादले व पहिली कास्ताची जागा त्याचाही दिवस चांगलाच होता. असी चवकसी करून पुढे परज्यन्य काळ समीप आला येथे जागा जीर्ण भरवसां नाही ऐसे जाणोन सर्वांचे विष्यारे काम लाविले. मागे पिछवाडयास पाचप्यार हात जागा नवीन साधून चौक x x काढला तेथे सयपाक घर आदि करून सा x x x दुमजला तयार गिलावे x x x जमा सेचारसे पावेतो आकार होईल, असी जागा धारेत दुसरी नाही. दरबाराजोगी व खटल्याचे राहाजोगी जाणोन काम केले. पुढील दोन गच्याचे सोपे पां येक तयार जाहला. दक्षणे कडील हवेली देवाचे बाजूचा सोपा व पूर्वेच्या दरवाज्याचा आसे तयार होणे आहेत. तेही काम चालले होते परंतु आपली आज्ञा जाली याजमुळे राहिले. ते न केल्यास गुरेढोरे कचेरीस जागा नाही. आपली तीनसेपावेतो खर्च केल्यास आपले पसंत जागा होईल. त्यास ह कसे काय ते लेहून पां. पुढे परज्यन्यकाळी नीट होणार नाही. मी केवळ आपलेच मते केले असे नाही. असो. आपली आज्ञा प्रमाण. पात्राचे उत्तर अति स्वर पां. राजश्री बापु याही पत्रे लिहिली आहेत याचे मनन करून ते घोरण आदि करावे. आपण सरंजाम प्रकर्णी लिहिले ते वास्तवीक परंतु हे संनिध आले त्यापेक्षां चैन पडणार नाही. रांगडे गौर याही नाहक गिला बहुत समजाविला आहे याजकरिता कोणे वेळेस x x x विष्यार करून यास पत्र आले म्हणजे ठीक आहे. घरकड नवल विशेष न्याहावेसारखे नाही. शेवेसी श्रत होय हे विज्ञापना.

— ४ —

(१९९) पत्र नागो जीवाजी आठले यांचे. बाळुनकराच्या राहत्या घरासंबंधी होय. हा वाडा बाबासाहेब अलकुटकर यांच्या राममंढीराच्या बार्मी असून पुढे तो मुंगीकर मोसले यांकडे काही शिबस होता.

यादी कैफियती वगैरे कागद.

१८१८ ते १९०१

लेखांक [२००]

श्री

[१९ अगस्त १९६०] !

श्रीमंत राजश्री भाउसाहेब ^{१९०} व नानासाहेब
साहेबाचे सेवेशी.

सेवक अंताजी माणकेश्वर तत्त हस्तनापुर दोन्ही कर जोडून सिरसाझांग नमस्कार विज्ञापना. ता. छ १७ माहे मोहरमपावेतो मुखरूप असो विशेष. महाराजापासोन स्वार जालो ते शहर हस्तनापुरी येथे सुरक्षित पावलो. इकडील [हकिमत] ऐसी आहे की पातशाहाचे व बजीर व मुळदी जागीरदार व मनसबदार इत्यादि कारमारी याणी पातशाहास अर्ज केला की साहेबी गलिमास तंबी पोहोचउन परांगद करावे. गलीम दरोबस्त जाहागिरा बंद केल्या त्याच पुढे कोणाचे बळ चालत नाही. माहाराजाचे नांव बुद्धत. साहेब किंबहुना दीनदुनियाचे खावंद आहांत. या गोष्टीचा मनसुबा करून फौज बद्धत ठेवावी, गलिमास तंबी पोहोचउन बाटेस लावावे तर ठीक. नाही तरी श्रीमंत पेशवे नानासाहेब व भाउसाहेब थोड्याच दिवसात तुमची पातशाही घेतील ऐसी फिर्याद जागीरदार अमलदारानी केली. मग पातशाह आपले मनांत खस्त जाले. मग विचार करू लागले की, आता उपाय कोणता करावा. गलिमानी मुळक तमाम जप्ती केला व कितेक मुळक वैराण जप्ती केला असी जिकर कित्येक जाहली. पातशाही थोडक्याच दिवसात घेतील ऐसी जाहागीरदारानी व अमलदारानी येउन बद्धता प्रकारे सांगितली तुम्ही भलेमले उमराव मनसुबेदार आहांत तरी या गोष्टीचा काय सला देता असे

(१९३) भारवाडच्या मोहिमेसंबंधी जसे काव्येतिहास संग्रहांत अंताजीपंताच्या नांवावर एक पत्र पाहायलास मिळते [लेखांक १४३] तसलाच हा अवदालीविषयी दुसरा प्रकार होय. अलीकडे अंताजी-पंताचीं जीं पत्रे पेशवे दप्तरातून प्रसिद्ध झालीं आहेत त्यावरून या दोन्हीही पत्राबद्दल शंका वाटते.

पातशाहाजी बोलले. मग तमाम अमीर उभराव याणी सखा दिल्ली की, ग़ल्लिमांनी तो मुलुक भारी बळकाविला आहे आणि आपल्यासी कांहीं केल्या आटोपत नाहीत आणि गलीम पातशाही घेतील हे मुकरच आहे. पातशाहाजादी वीवी मलका जमानीनसाहेब आहे त्यास भेळारन मनसुबा पुसावा. ते काय सखा देतात. मग पादशाहाजादी मलका जमानीन यास बोळाउन मनसुबा पुसो लागले की ग़ल्लिमांनी तो मुलुक घेतला आणि बैराण केला त्यास आपण आम्हास बडील आहांत तरी या गोष्टीची काय सखा देता. मुलुक तर हातचा गेला व गड किले मोठेमोठे शहर व दर्यावातील बंदरे झाडून घेतले आणि पादशाही घेणार आहेत त्यास कोणता उपाय करावा. मग वीवी मलका जमानीन पादशाह लागली की, तुम्ही आवचे नामर्द आहांत तरी मी आतंमच कंबरबस्ता करिते आणि ग़ल्लिमास तंबी पोहोचाविते. तरी मी मलका जमानीन पातशाहाजादी खरी. ऐसा परक्रम आदालतीत बोलून उठली. आपले महालात गेली आणि तमाम अमीर उभराव मनसुबेदार आपले डेव्यास उठून गेले. मग पातशाहाजादीने छ १७ सफरचे रोजी रूमशामचे पादशाहास परबाणा बडुत नरमी लिहिला की झाडून गलीम यानी तो मुलुक घेतला आणि पातशाहीही घेणार आहे. मोगळाई बुडते तरी पातशाह महाराज मेहरबान होउन आम्हास कुमक पाठउन देणे या गोष्टी[ची] हैगई न करावी. जो पैका पडेल तो आम्ही देऊ. कांहीं चिंता न करावी आणि कुमक पाठवाल तरी मोगळाई राज्य राहाते नाही तरी राहत नाही. तरी हे स्पष्ट जाणोन लिहिले आहे. तरी ज्याहापन्हा इलाही राज्य राजी होउन कुमक पाठविली पाहिजे. आम्ही साहेबाचे मरवशावर बसलो आहो. असा परबाणा बडुत नरमीचा लिहिला. सांडणीस्वार तयार करून ह्याजबरोबर पत्रे देउन रवाना केला आणि या पत्राचा जाबसाल जल्दी घेउन येणे तुम्हास इनाम देऊ असी पादशाहाजादी वीवी बोलून गेली.

मग सांडणीस्वार रवाना केला तो मजल्दरमजल्द चालला तो पंधरावे दिवसी जाउन रूमशामचे पादशाहास मेठला. आणि मलका जमानीनचा परवाना होता तो पातशाहाजीस मुजरा करून पुढे टाकला. मग पादशाहाजीने परवाना बाचून हाकिमत दरोबस्त घ्यानास आणोन आपले वजीरास व अमीरास व उभरावास व मनसुबेदारास व सरदार मलेमले मनुष्ये होते ते बोळाउन अदालत करून बसले आणि पादशाहाजी म्हणो लागले की, शहर दिल्लीची पादशाहाजादी मलका जमानीन नामे करून आहे तिचा परवाना सांडणीस्वार घेउन आला तरी या गोष्टीची काय सखा देता. मग पादशाहाजीने परवाना अमीरास दाखविला आणि हाकिमत दरोबस्त घ्यानास आणोन मग तमाम अमीर उभराव

म्हणो, लागले की, कांहीं गोष्ट बरी झाली नाही. मुसलमानी राज्य बुडते- याची शरम आपल्यास आहे. तरी कुमक केल्यास गळिमास तंबी पोहोचाउन बाटेस लागतील असे झाडून अमीर याणी सल्ला दिला.

मग पादशाहाजीने शाहा गिलच्या नावे करून पठाण होता. शेहेर बाबूखान त्याचा सूभा मोठा मर्द माणूस होता. त्यास हुकुम केला की, तुम्ही आपली फौज घेउन शहर हस्तनापुरी जाणें आणि गळिमासी तंबी पोहोचाउन पादशाही तक्ती बसवोन मुलुकाचा बंदोबस्त करणें. असा पादशाहाजीने हुकुम केला. मग सिरपाव घेउन विदा केला. मग शाह गिलच्या पठाण पादशाहाजीस मुजरा करून आपल्या महालास गेला आणि आपल्या फौजेस ताकीद केली की आपली फौज सरंजामसुधा तयार होणे असा हुकुम केला. मग तमाम अमीर उमराव मनसुवेदार आणि आपले लोक बमय सरंजामसुधा तयार जाले मग पादशाहाने आपला खासगत सरंजाम होता तो सारा तयार करून घेतला. तपसील हातनळे व सुतेरनळे व जंबूरे व बानाच्या कैथ्या जेजाळा ऐसा झाडून बारूदखाना फौजनसी तयार होउन दोन लाख घोडा मारता यासिबाय बाजार बुणगे ऐसी जमियेत घेउन कूच करून मजलदरमजल चालले तो पंधरावे दिवसी यमुनेचे पल्याड तीरी येउन मुकाम केला. तेणे बहुत मुलुक खराब जाला. ही खबर आलीगोर पादशह व बीबी मलका जमानीन यांस जाहिर जाले की रूमशामच्या पादशाहाजीने शाहा गिलच्या पठाण दोन लाख घोडयानसी पाठविला तो यमुना पार उतरला आहे. मग अवघे मिळून खारी मुबलख जमातीनिसी चालिले. जाउन शाहा गिलच्याची मुलाजमेत केली. कित्येक नजराणा गुजरावल्या आणि हकिकत झाडून जाहिर केली. मग शाहा गिलच्या म्हणो लागला की, गलीम आपल्यापुढे काय माल आहेत. मारीन अगर जाया होईन. परंतु आपण आपलीसी करीन. आपण आपली जमियेत घेउन आम्हाजवळ येणे. मग पादशाहाजीनी आपली जमियेत सरकारसह मिळाले. सवा लाख घोडा बमय सरंजामसुधा येउन उतरला.

ही खबर राजश्री अंताजी सिवेंबर मारवाड देशात [होता] त्याजला जाहिर जाली की, शाहा गिलच्या नावे करून पठाण आहे. तो रूमशामचे मुलुकातून आला आहे. त्यास पादशाहाजीने बोलाविले आहे. त्याजवरोवर घोडा दोन लाख व सिबाय पायदळ वगैरे आहेत व शाहाजी सरंजामसुधा मिळून सामल आहेत. असे वर्तमान राजश्री दत्ताजी सिंदे यासी कळले. मग जमियेत घेउन कूच करून मजलदरमजल चालले ते

पंधरावे रोजी शेहर दिल्लीचे मैदानात येउन उतरले. ही खबर शाहा गिलच्या पठाणास जाहिर जाली की पेशवे याचा आमीर नावे करून दत्ताजी सिंदे मराठे आहे. तो बोढे फौज सरंजामेनिसी येउन दिल्लीचे पल्याड येउन उतरला आहे. त्याचा मनसुबा आहे की येकदा खुद घनशामची लढाई करीन मग शाहा त्रोलले की फिकर न करणे. आपल्यास खुदा आहे. ज्यास पाख परवरदिगार यश देईल तो सुरूखुर होईल. मग शाहाचा सरदार कुतुबशाह पठाण होता. त्यास हुकुम केला की, तुम्ही आपली जमियेत घेउन यमुना पार उतरून जाणे आणि मराठ्यास जेर करून घेऊन आणणे अगर सिर कापून आणवे अथवा घेउन येणे असा हुकुम शाहाणे केला. मग कुतुबशाहाने आपली फौज पनास हजार घेउन यमुना उतरून अलिकडे आला, ही खबर दत्ताजी सिंदे याजळ जाहिर जाली की कुतुबशाह गिलच्या आपल्यावर येतो मग दत्ताजी सिंदे याणी जनकोजी सिंदे यास बोलाउन हुकुम केला की तुम्ही आपली जमियेत घेउन पुढे जाणे. आम्ही मागाहून येतो. मग जनकोजी सिंदे पनास हजार बोख्यानिसी भलेमले बारकरी सिपाई मुकाबल्यावर गेले तो गिलच्यास हे वर्तमान कळले की, राव आपल्यावर चाखून येतो. मग कुतुबशाह आपली जमियेत घेउन मराठ्यावर आला. त्याची व याची लढाई दोन प्रहरपर्यंत जाली. मोठी घोडघरणीची जाली तमाम अरब दोहीकडीळ उठू लागला. मोठा गदाखेळ होउ लागले. ऐसी लढाई जाली की ती लिहिता पुरवत नाही. भलेमले दोहीकडीळ लोक कामास आले. असी घनचक्राची लढाई होत आहे तो अकस्मात गोळी जनकोजी सिंदे यांच्या दंडावर लागली. तेणे करून बोख्याखाळी आले. तो तमाम सरदारानी पाहून म्हणो लागले की, आपला सरदार पडला कांहीं गोष्ट बरी जाली नाही. तमाम लोकांचे अवसान खता जाले. तमाम चहुंकडे फौज पळू लागली ऐसी खबर दत्ताजी सिंदे यांस कळली की, जनकोजी सिंदे रणात पडले. कांहीं गोष्ट बरी जाली नाही, फौजेचा चहुंकडे मोड जाला असे लोकांनी वर्तमान सांगितले. सांगताच दत्ताजी सिंदे म्हणो लागले की, कांहीं गोष्ट नीट जाली नाही अता दक्षिणेस श्रीमंत नानासाहेब यांस काय तोंड दाखवूं. आतां मरणे अथवा मारणे परंतु साहेबाचा नक्षा फर्जे ते काम करावे असे बोळोनसी तट अंगी घाळून बोख्यावर स्वार होउन दरोवस्त फौज घेउन धावले. धावून येकायेकी येउन गिलच्याचे फौजेत कुदून पडले. मग याची व त्याची लढाई दोन प्रहर पावेतो चांगली जाली. तो अकस्मात गोळी दत्ताजी सिंदे याचे मस्तकांत लागली तेणे करून प्राणास मुक्त जाले. भलेमले लोक होते ते म्हणो लागले की, आपला सरदार रणात पडला. कांहीं बरे जाले नाही. ऐसा विचार देखून तमाम लोकांचे अवसान

खता जाळे आणि पक्कू लागले. मग हे पाहून गिलग्या मागे लागले आणि तमाम तलवारी खाले आणिले. तेणे करून मराठे लोक बहुत गळित जाळे. तेणे गळिमाची फौज बहुत मारली व दरोबस्त छुटून मलेमले सरदार व पागोदार खराब जाळे. तमाम लष्कर गिलग्याने मारून छुटून घेतले. असा दत्ताजी सिंदे याच्या फौजेवर कहर वर्षला.

हा मजकूर मल्हारराव होळकराने जैनगरचे राब्यात होते त्यास बातमी लागली की, दत्ताजी सिंदे फौजे समवेत गिलग्यानी यमुनेचे तीरी छढाई करून बुडविले. शाहा गिलग्या नावे करून पठान आहे तो रूमशामचे मुल्लातून दोन लाख घोडा बमये सरंजामसुधा घेउन आला आहे. त्याणे अवघे दत्ताजी सिंदे ठार केले. व जनकोजी सिंदे जखमी जाळे असे वर्तमान होळकरानी ऐकिले. मग मल्हाररावजी होळकर यानी आपले सरदार व पागोदार व लष्करचे लोक मलेमले होते ते झाडून बोलाउन समा करून बसले. मग सुभेदार याणी दत्ताजी सिंदे याचा मजकूर सांगितला. या गोष्टीची काय सला देता. मग तमाम म्हणो लागले की, आपण दरोबस्त सरंजाम घेउन पुढे जावं. आणि गिलग्यासी एक टकर घेवं. मग येश आपेश परमेश्वराचे खाचीन आहे. परंतु येकदा मुकाबला घ्यावी. असा निचार करून राजश्री मल्हारराव होळकर कूच करून चालले. ते मजलदरमजल पंढरावे दिवसी शहर हस्तनापुरास दाखल जाळे.

ही खबर आलीगोर पादशाहास व झाह गिलग्या पठाणास लागली की, पेशव्याचा अमीर दुसरा मल्हारराव होळकर उमराव आहे. त्याजबरोबर झाडून फौज पंच्याहत्तर हजार घोडा मारता आहे. सिवाय तोफा बाण बहुतेक आहेत. झाहाने आपला सरदार कुतुबशाह व अबदुल गिलग्या यासी हुकुम केला की, तुम्ही आपली फौज घेउन गळिमावर जाणे असा हुकुम झाहाने फारमाविला. मग कुतुबशाह व अबदुल याणे आपला सरंजाम घेउन चालिले तो घातरनळे व हातरनळे रेकले व जंबूरे व बाणाच्या कैण्या इत्यादिक सरंजाम घेउन होळकरावर चालिले. फौज साठसत्तर हजार घोडा घेउन यमुना आलीकडील तीरी येउन मुकाम केला. तेव्हां ती बातमी मल्हारराव होळकरास लागली की, कुतुबशाह व अबदुल आपल्यावर आले. समागमे साठसत्तर हजार फौजेनिशी यमुना पार उतरला आणि आलीकडील तीरी मुकाम केला आहे. हे वर्तमान कळताच सुभेदाराणी लष्करचे आपले लोकांस तमाम सरदारास व पागोदारास बोलाउन ताकीद केली की कुतुबशाह व अबदुल आपल्यावर येतो तरी आपण आपले सरंजामासुधा तयार होउन राहणे. येकदा मरणे अगर मरणे परंतु येकदा आपली

सिकस्त [करणे] ऐसे बोल्यून तयाम फौज तयार करून राजश्री मल्हारराव 'होळंकर' चालिले. मग तिकडून कुतुबशा व आ [अपूर्ण]

छेळांक [२०१]

श्री

* संवत् १८१८ माघ वद्य २

[१० फरवरी १७६२]

नकल

वाटणी विम्वारसराईचा ^{२१४} सरंजाम छुा इसने सितैन मया व आल्फ शके १६८३
वृषानाम संवत्सरे माघ वद्य * द्वितिया छ १५ रजव

४१,२९३॥ निा राजश्री हुंडेराव पवार ३९,७२५ निा राजश्री राम रायाजी पवार
बीचे बीचे

११,४६२८॥ ता हावेली प्रो संगमनेर

७,६८७॥ ता हवेली प्रो संगमनेर

७,२०० चिंचोली गुरव

१,८०० जिनडोडे

३,६०० चंदनापुरी

१२७॥ पायवाकी

६६२॥ को संगमनेर

१,८०० तीगांव

१,२०० भतापपुर

११,४६२॥

२,७६० हिवरगांव

६,६३० ता देपूर प्रो संगमनेर

७,६८७॥

३,००० दातली

९,१७८ ता बेळपुर प्रो संगमनेर

३,६३० मराल

३,००० जातप

६,६३०

१,२६२ चिंचोली बागा

७,७१० ता बेळपुर प्रो संगमनेर

४,९१८ को बेळपुर

१,८०० ब्राह्मणगांव मोठे

९,१७८

१,२६० चिंचोली खुद

७,९३९॥ प्रो नासिक

२,५५० आवे

२,४०० झुडे

१,२०० दायनाबाद

४,४१७ भोगूर

(१९४) पवारांना 'विम्वारराव' असा किताब होता. या चराम्यातील अनेक शाखांनी तो धारण केलेला आहे. हा ग्रंथ सातारकर छत्रपतींच्या वेळी पवारास मिळाला असून त्यात सर्वांना वाढा होता अशी साक्ष वाटणीपत्रच देते.

१,२०० पायबाकी

१,२०० कान्हेगांव

७,७१०

२,७०७ प्रो नासिक

२,४०० महरावणी

१०७ दापु

२,७०७।

१२,७८४ प्रो सेवगांव

२,४०० नालवडी

४,८०० शिडेगांव

३,२०० शेडापुर

२,३८४ आंतरवली

१२,७८८

४१,२९३॥

तनखा

१,१४३॥- प्रो कोडील

९८२ का मार निमे

१२८८- कोडणे

३३॥- सिरपुन

१,१४३॥-

१,००० मुखई ता पावळ

२०० पिंपरी प्रो चाकण

२,३४३॥-

गांव

सुमारी २१

६६७॥ चितोली

४५५ दीपागांव भटाचे

७,९३९॥

१४,९२० प्रो शेवगांव

१३,००० यरंडगांव

४,३३४ समबाहुद

४,३३३ मागवत

४,३३३ घसे

१,३०००

१,९२० कोरगांव वाडुगा

१४,९२०

३९,७२५

तनखा

रुपये

शो

५११॥- प्रो कोडील

२९०१॥ शेळपे

११७॥ बेलवन

११४॥ आबीत

५११॥-

६९३॥ कायनवेडे प्रो बोल्हे

१, ४५ बरवडी प्रो बापागांव नादुर

२,४६०॥-

गांव

सुमारे २१

समाईक

माहल. सर्व पवार मिळोन येथाविभागे
वाटून] व्यावे

४ प्रांत खानदेश

१ ललिंग

१ प्राो चालीसगांव

१ प्राो झोडगे

१ ताा वादवली घोर

४

१ प्राो सातारा

१ कसवे संगमनेर

६

राजश्री लदाजीबाबा व आपण व
राजश्री गांवंदराव त्रिवर्गी येथाविभाग वाटून
व्यावे

१ जकाती प्राो सेवगांव

१ मोजे भेडे प्राो सेवगांव

२

उमयेताही येथाविभागे वाटून व्यावे.

१ बोलत गव्हण (१) प्राो नासिक तिमया

गोसावी भक्त वेंकटेश याजकडे

तनखा १८०३॥३ शो बीघे

१ सालकुंद प्राो पारनेर नीळकंठ माहादेव

याजकडे तनखा ८०० शो

१ कोरेगांव कानकोट प्रांत पुणे पोतनीस

दिया श्रीमंत याजकडे तनखा ७०० शो

लेखांक [२०२]

श्री

[१७८४]

हिसेब संस्थान कोदे सरकार राजश्री आनंदराव पवार घुआ आर्वा समानीन मया व
आलफ., गो

१,८२,१४२॥३॥ बाकी सनवाती विा रामचंद्र केशव

१,७०,६४० वोढणीची बाकी

६७,५०० संमत १८२५ मवे मामलत जाली त[ह]कूब

समाईक ९७,००० शो

पो वजा. हिसा कृष्णाजी जीवाजी पवार

शो २९,५०० बाकी शो

३१,१४० संमत १८२९ मवे संमत १८२५

परियेंत. मामलत पो बाकी व्यावे

१,८३,००० को ठरले पो संमत
 १८२९ मवे वसूल ९६,१६१॥
 बाकी ३१,१३८॥ को
 ज्यास्ती १॥

३१,१४०

७२,००० संमत १८२६ ता ३१ पावेतो
 साले ६, २४,००,००० को
 पो समईक सूट ७,००,००० को
 बाकी १७,००,००० को
 याचा हिसा सदे को १६ प्रो को
 २,७२,००० पो दोन लक्ष वर्त ठरविले
 ते वजा २,००,००० को
 बाकी को

१,७०,६४०

११,५०२॥॥॥ दोन लक्ष ठराव जाळ त्यापो बाकी येणे

१,८२,१४२॥॥॥

९,१८४ रोजी जाव झा संमत १८३२ ता संमत १८४०
 या साले दरसाल को ९७६ प्रो को
 ३,१२,००० हली मामळत ठराव झा संमत १८३३ ता
 संमत १८३९ साले ८ समईक [इ]रसाल को प्रो
 ४,००,०००
 येकंदर आकार ३२,००,००० को पो राजश्री
 माहादजी सिंदे यानी समईक सूट दिल्ली को
 १०,००,०००
 बाकी २२,००,००० को
 याचा हिसा सदे को १६ प्रो

५,३९,३२६॥॥॥

पो तूर्त ठरावामुळे त[ह]कूब

हो

१,७०,६४० बोदणीची बाकी रामचंद्र केशव याचे विदेमानचे बाहेर हे माजी
कादार यांनी रुजू करून दिले यावर सरकारची ध्यावी सबब तूर्त
त[ह]कूब हो

१,६४५॥१॥ दोन लक्ष पो बाकी ११,५०२॥३॥ हो पो कादार मारनिले
यांनी झडतीस जमा धरून दिले १,८८,४९८॥१॥ हो
पो संस्थानीकांचे येथे कवजा निघाल्या हो

८,८०७॥२॥ कवज १

१३,२५० कवज १

८८,८२३॥३॥ कवज जमा १

१,९०,१४४०॥१॥

सबब फाजिल वसूल पडला तो कमाविसदार याजकडून समजोन
ध्यावा १,६४५॥१॥ हो

बाकी संस्थानीकाकडे रुजू ९,८५६॥३॥ हो

१,००,००० साल मारी रदबदलीमुळे तकूब हो

२,७२,२८५॥१॥

बाकी तूर्त ध्यावे

२,६७,०४०॥३॥ हो

तपसील

१५,०४०॥३॥ नगदी सिलक

हो

२,५२,००० साल मारी पो तूर्त

२,६७,०४०॥३॥

याद

साल मारी संमत १८४०

१५,०४०॥३॥ बाकी नगदी

१,२६,००० तूर्त पो निसे

१,४१,०४०॥३॥

[यासी] तपसील

७८,०४०॥३॥ नगदी

हस्ताबंदी

पेखार संमत १८४१ हो १,२६,०००

[यासी] तपसील

६३,००० नगदी

३१,५०० मार्गदीर्घ झाला १

३१,५०० चैत्र झाला १

६३,०००

१५,०४०।।॥ बाकी

६३,००० निसे

७८,०४०।।॥=॥

यासिवाय हतेवंदी साहूकारी चिठ्या

वायद्या प्रो हली व्याख्या

१५,०४०।।॥=॥ कूर्त नक्त व्यावे

३१,५०० वेसाख शुभा १५

३१,५०० जेष्ठ वा ३०

७८,०४०।।॥=॥

६३,००० भरणा

३१,५०० घोडी

३१,५०० पशमीना

६३,०००

याद वायदे

३१,५०० हली

३१,५०० जेष्ठ शुभा १५

६३,०००

१,४१,०४०।।॥=॥

सदरद्व बायद्याप्रो रोकढ भरणा याचे जातखत देवकरण जोसी याचे व्यावे. पो नगदी आठ्याहतर सातशे पावणे येक्तालीस सो अडीच आणे याच्या बायद्याप्रो जोसी मारनिले यानी मिति मा रीपासून साहा दिवसानी साहूकारी चिठ्या व्याख्या येणेप्रो.

६३,००० भरणा

३१,५०० घोडे

३१,५०० पशमीना

तपसीळ

३१,५०० कार्तिक शुभा १

३१,५०० फाल्गुण शुभा १

६३,०००

१,२६,०००

सदरद्व बायद्याप्रो रोकढ भरणा व्याव-
याचे जातखत देवकरण जोसी याचे व्यावे
येणेप्रो

लेखांक [२०३]

श्री

[१८१६]

हिसेव संस्थान कोटे सरकार राजश्री रामचंद्रराव एवार शुभा सवा आसेर मयातैन व
आलफ संगत १८७३ येकूण दाक्यावा आकार
शो

- २,७२,२८५।।।-१ तक्रूव आकी घेणें विा रंगराव माहादेव चरडकुम हिसेव शो
 ८,९६,००० ईा संमत १८४० ता संमत १८५३ विा रंगराव माहादेव
 वोदेकर येकूण सालि १४ दरसाल समाईक ठराव ४,००,००० शो
 पो हिसारसदे शो १६ प्रो आकार ६४,००० शो येकूण आकार
 १२,१६,००० ईा संमत १८५४ ता संमत १८७२ सन सित आसेर येकूण
 साले १९ दरसाल शो ६४,००० प्रो रसदे सो १६ प्रो
 आकार विा गीताराम रावजी [फणसे] आकार शो
 १८,३५७ रोजी नया वा आकार ईा संमत १८४१ ता संमत १८७२
 सन सित आसेर आखेर सालपावेतो येकूण साले ३२ दरसाल
 शो ५७ प्रो आकार

२४,०२,६४२।।।-१

लेखांक [२०४]

श्री

यादी कलमबंदी ^{२०५}इंग्रजेसाहेबाकडे समजावयाचे वर्तमान येणेप्रो.

१ चाकर पूर्वीपासून शाह राज्याचे किंवा
आलीकडे पेशन्यापासून कलम	पूर्वीपासून सरंजाम किती व जागा किती
चाळत आली. कितीक चाकरी प्रथम
कोठे करीत आले. कलम
१ कोटेवाले याकडे खंडणी तुमची
कधीपासून लागली. आता किती दिवस बंद
आहे कलम	१ सिंघाकडेस आपला तैनाती बगैर
जावसाल किंवा संमंच व कसे काय.
आहे कलम
१ मुळापासून चाकरी कोणती [ती] लिहिणे
कलम	१ सिंदेहेळकर यांचे बराबरीची सरदारी
आहे की कम व्याप्ती आहे [ते] समजले
पाहिजे. कलम

(२९५) ही व लेखांक २०७ ची कलमबंदी एकच होय. पैकी 'प्रयत्न केलास साध होईल'
 या वाक्यावरून ही प्रजावली झालीकर शिवराम हरी किंवा त्याचा कारभारी गोपाळराव भाऊ यांची
 असावी व दुसरी लाचीच किंवा Macdonald यांची देखील वसू शकते.

१ बराबरीची सरदारी आसल्यास उमयेता १ उपरी कळमें ल्हा आहे तयाखेरीज
सरदाराचे तहनामे जाले असतां धारहेन आपले सादनाचा भार येथील व तेथील
इंग्रजाकडे जावसाल अजापावेतो कां न आपले घ्यानास येईल तो लिहिणे कळम
केला याचे कारण समजले पाहिजे. कळम १ प्रयत्न केल्यास साध्य होईल येसे
वाटते कळम

लेखांक [२०५]

श्री * संवत् १८७४ माघ वा ५
[२५ फेब्रुवरी १८९८]

नकल

यादं संवस्थान धारं पवार सरकार याजकडील माहाल येणेप्रमाणे सुा समान
आशर मयातैन व आरुफ

१ सिंदेसाहेब याचे सरकारात माहाल होळकरसाहेब याजकडे जप्तीस आहेत	२ प्रमाणे ताल व संडाबळ
जप्तीत आहेत	त्याची सुटका होणे
१ प्रमाणे बेरखो हा माहाल पेंढारी याजकडे	१ प्रमाणे सुनेळ
दिल्ला होता त्याची सोडविठी दिल्ली	१ प्रमाणे डंग
परंतु दखल होणे आहे.	१ प्रमाणे गंगरा
१ प्रमाणे आगर या माहालची सुटका होणे	
१ प्रमाणे सोपुर येथील हिंसा साल्दरसाल	
येणे.	

३

८

सदरह याद राजश्री सदासिव कान्हेरे, दाजीबा पोतर्नीस यास नकल दिल्ली मि.
राखर वा माघ वा ५*

लेखांक [२०६]

श्री * संवत् १८७४ फाल्गुन शुभा २
[९ मार्च १८९८]

यादी श्रीमंताकडील सनदा सुा समान आसेर मयातैन व आरुफ संवत् १८७४
शके १७३९ माहे जावळ उर्फ फाल्गुण शुभा* २

(१९६) ही यादी परिपूर्ण म्हणता यावयाची नाही कारण नानासाहेब पेशवे यांची कारकीर्द
अजिबात वगळी आहे. तथापि ती फार महत्वाची असून तिजवरून धारकर पवारानीं कोणते महाल
कोणापासून मिळविले हैं स्पष्ट होते. सनदेच्या मूळ तारखा दिल्या असल्या तर विशेष बद्दल श्रांती अस्वी.

३४ बाजीरावसाहेब [पेशवे] याचे नावाच्या
सनदा यशवंतराव पवार याचे नावे

३ प्रो धार

१ आनंदराव पवार

२ यशवंतराव पवार

३

१ प्रो ताळ

१ प्रो नाळसे वाटणी तुकोजी पवार
जिवाजी पवार रसदे कोस खासगत
बाणी रसदे को १६

१ प्रो डोंगळे प्रांत माळवा वाटणी
तुकोजी व जिवाजी पवार रसदे
कोस बाकी रसदे को १६ प्रो

२ प्रो खैराबाद प्रांत माळवा वाटणी
तुकोजी व जिवाजी पवार रसदे
कोस बाकी को १६ प्रो

१ आनंदराव पवार

१ यशवंतराव पवार

२

१ प्रो धर्मपुरी प्रांत माळवा

२ प्रो नेवासे येथील निमे मोकासा

१ आनंदराव पवार

१ यशवंतराव पवार

२

१ प्रो गुजराथ येथील चौथाई
मोकास बाव

३७ भाषवराव वलाळ [पेशवे] याच्या
नावाच्या सनदा खंडेराव पवार याचे

नावे

१ प्रो पिपलोद प्रांत माळवा

१ प्रो बदनावर प्रांत माळवा

१ प्रो नाळसे प्रांत माळवा दरोवस्त
अमळ

२ प्रो ताळ प्रांत माळवा येथील
निमे अमळ राजभी सदाशिव राम-
चंद्र^{११०} याजकडेस होता तो साळ
भारी सळास सितेनच्या सार्जत
खंडेराव पवार याजळा सगळा
अमळ देवन रघुनाथ बाजीराव
याचे नावे खंडेराव पवार याचे
नावे सनद

१ प्रो कोटे प्रांत माळवा येथील
अमळ रसदे को १६ प्रो

१ प्रो डोंगरपुर प्रांत माळवा येथील
आमळ रसदे को २३ पो
तुकोजी व जिवाजी पवार
याजकडे रसदे को ७ बाकी १६

१ प्रो काठवे व कुंदी प्रांत माळवा
रसदे को २३ पो तुकोजी पवार
रसदे को ७ बाकी को १६

१ प्रो धर्मपुरी प्रांत माळवा पो
वजा मोजे गुगाव देह १ बाकी

(२१७) याचे उपनाव सुखटणकर रामचंद्रबाबा लेखी याचा हा मुक्या असून तो रघुनाथराव
दादा पेशवे याचा आनंभ कस पक्षाभिमाणी राहिला.

- १ मोजे भराडी प्रो केरडे प्रांत दक्षण
येथील मोकासी निमे
- २ मोजे पिपळगाव प्रो लुजेनी
१ आनंदराव पवार
१ यशवंतराव पवार
—
२
- १ प्रो नगर हाविली प्रांत करडे
येथील मोकासी निमे
- २ प्रो बदनावर प्रांत माळवा
१ आनंदराव पवार
१ यशवंतराव पवार
—
२
- १ प्रो वासवाडा प्रांत माळवा
- १ प्रो जहनाबाद प्रो खानदेश येथील
मोकासी आनंदराव पवार याचे
नावे
- ३ प्रो सावेर प्रांत माळवा येथील
मोकासी आनंदराव पवार याचे
नावे १ यशवंतराव पवार याचे नावे
- १ प्रो कोयडे येथील समाईक
आनंदराव पवार याचे नावे
- १ प्रो सुनेल प्रांत माळवा यशवंत-
राव पवार याचे नावे
- २ प्रो वाकाणी प्रांत माळवा
१ आनंदराव पवार
१ यशवंतराव पवार
—
२
- वाटणी तुकोजी [व] जिवाजी पवार

अमळ दरोवस्त

- १ प्रो धार प्रांत माळवा आमळ
दरोवस्त
- १ प्रो मोहान प्रां गुजराथ येथील
मोकासी
- १ प्रो बेरसे प्रांत माळवा आमळ
दरोवस्त
- १ प्रो सुंदरसी प्रांत माळवा पो
रसदे शो १६ प्रो
- १ प्रो मुलतानाबाद सरकार बिजया-
गढ मोकास बाब खेरीज करून
आमळ दरोवस्त
- १ प्रो बलखेड सरकार बिजयागढ
मोकास बाब खेरीज करून
आमळ दरोवस्त
- १ प्रो वासवाडा प्रांत माळवा
- १ मोजे धरणगांव प्रो देपूर प्रांत
दक्षण
- १ मोजे कवठे ता पावळ प्रो जुनर
- १ प्रो शहरपूर प्रांत माळवा येथील
आकार पो रसदे शो १६ प्रो
- १ प्रो इंदगढ प्रांत माळवा येथील
समाईक आमळचे शो पो रसदे
शो १६ प्रो
- १ प्रो डांगले प्रांत माळवा तुकोजी
व जिवाजी पवार रसदे शो ७
बाकी रसदे शो १६ प्रो
- १ प्रो खेराबाद प्रांत माळवा रसदे

दरसदे सो ७ बाकी रसदे सो १३

२ प्रो डग प्रांत मालवा

१ आनंदराव पवार

१ यशवंतराव पवार

२

१ प्रो डोंगरपुर प्रांत मालवा वाटण्या

तुकोजी [ब]. जिवाजी पवार रसदे

सो ७ बाकी रसदे सो १६

१ प्रो वासवाबा प्रांत मालवा

१ प्रो गगराड प्रांत मालवा

२ प्रो आगर बोरडे [बरो] प्रांत

मालवा

१ आनंदराव पवार

१ यशवंतराव पवार

२

१ भोजे फाकटे ता पावल सरकार

जुनर

३४

सो २३ पो तुकोजी जिवाजी

पवार बाकी सो १६

१ प्रो किरवाड प्रांत मालवा रसदे

सो १६

१ प्रो वकाणी प्रांत मालवा रसदे

सो २३ पो तुकाजी [ब] जिवाजी

पवार बाकी सो १६

१ भोजे फाकटे ता पावल प्रो

जुनर

१ सोपार

१ भोजे करनगाव प्रांत दक्षण

२७

लेखांक [२०७]

श्री

[१८१८]

यादी कलमबंदी इंग्रेज कंपनी बाहादुर याजकडील सुा समान आशर मयातैन व
आलफ. कलम येणेप्रो.

१ चाकर पूर्वीपासून शाहू राज्याचे किंवा
आलीकडे पेशवे यापासून कलम

१ सिंदे व होळकर याजकडे माहाल
कोमने जमीन आहें व किती याचे जमीन

१ पूर्वीपासून सरंजाम किती व जागा
किती चालत आली चाकरी प्रथम कोठे
करीत आले कलम

१ कोटेवाले याजकडे दरसाळ खंडणी
किती व आजपरियेंत बाकी किती येणे

त्याचा आकार आज तागाईत कोठे होता
तो तपसीलवार समजला पाहिजे कळम

१ राजेरजवाडे यांजकडे सुदामत खंडणी
कोणाकडे किती येणें व मागील बाकी
आजपरियेत त्याचा आकार तपसीलवार
कळम

१ संवस्थानाकडे सुदामत किले कोट व
माहाल किती व राजेरजवाडे यांजकडे
खंडण्या येणें ते तपसीलवार समजले
पाहिजे कळम

१ पंवार भाउबदमंडळी यांचे सरंजाम
प्रथक प्रथक सुदामत कोणाकडे किती
माहाल काय आकार ते समजली पाहिजे
कळम

९

सदरद्व नव कळमे लिहिली आहेत त्याची उत्तरे तपसीलवार लेहून पाठवावी. त्या
प्रो संवस्थानाचा नदोबस्त कपणी बाहादुर यांजकडून मुस्तकीम करून दिलहा जाईल.

लेखांक [२०८]

श्री

[१८१८]

याद^{१८}

१ चाकर पुर्वीपासून शाहू राज्याचे किंवा आलीकडे पेशव्यापासून याचे उत्तर
पूर्वी पवार यांची सरदारी शाहू राजे यांचे वेळची, नंतर पेशवे मुखत्यार जाहाले. ते समई
पेशवे व सेनापती दामाडे यांची परस्परे विषवल्ली त्या वेळेस उदाजी पवार पेशव्यास आनकूळ
न होता दामाडे यांस सामिल जाहले. तेव्हां उदाजी पवार यांचे कनिष्ठ बंधु आनंदराव
पवार यांस पेशवे याणीं आनकूळ करून घेतले. नंतर पेशवे याची व दामाडे याची

(२१८) ही याची अत्यंत महत्वाची आहे. इंग्रजांनी पवाराचा जो तह झाला त्याचे बीज म्हणजे
ही याची होय. उत्तरे मोठी मार्मिक असून सकृत्दर्शनीं समर्पक दिसतात आणि त्यावरून बाळाजीपंताच्या
मुत्सहेमिरीची बरीच कल्पना होते.

लढाई जाहाली. शम्भाडे सिरुस्त जाहाळे. ते समई उदात्री पवार यांस आनंदराव पवार याणी धरून आणिले. सन्न पेशवे यांणी आनंदराव पवार यास सरदारीची वखे देउन कायम केले. त्यांचे पुत्र येशवंतराव पवार यानपतचे स्वारीत कामास आले. त्यांचे पुत्र खंडेराव पवार. त्यांचे पुत्र आनंदराव पवार, त्यास पुत्र रामचंद्रराव पवार जाहले होते. ते सन इसने आशरचे सालीं मृत्य पावले. ते समई दुसरा मूळ आनंदराव पवार यास दत्तपुत्र करून त्यांचे नांव रामचंद्रराव पवार. यांचे नावे सरदारीचा क्रम प्रस्तुत सर्वत्र प्रसिध्द चालत आहे. पवार यांची सरदारी राजमंडळपासून चालत आहे. नूतन नाही.

कलम.

१ पूर्वीपासून सरंजाम किती व जागा किती चालत आली. चाकरी कोठें करीत आले. त्यांचे उतर: पूर्वीपासून पवार यांची सरदारमंडळी प्रथक प्रथक व सरंजामही प्रथक प्रथक आजपर्यंत चालत आहे. त्यांत धार संवस्थान मुख्य. या संवस्थानाबद्दल नवा लंकाची जागा हा वेळपर्यंत चालत आहे. सरंजाम हारहामेश पांचसातशे शार हुजूर पुण्यात चाकरीस राहातात. आलीकडे आली बाहादर यांचे तैनातीस हिंदुस्तानचे स्वारीस होते. आनंदराव पवार मृत्य पावले. यावर धार संवस्थानचे माहाळ सिंदे व होळकर यांणी दावले व कोटेवाले वगैरे रजवाड्याकडील टांक्याचा येवज बंद जाहला. सा सरंजाम संवस्थानीच आहे

कलम

१ सिंदेसाहेब यांजकडे प्रांते बदनाकर व प्रांते बेरसे हे दोनही बालसा माहाळ जप्त आहेत व हुंदगढ खातोली व सोपूर येथे टांक्याचा येवज सालाबादी येणे तो सिंदेसाहेब यांचे जवरीमुळे येत नाही. पवार यांजकडील सरंजाम सिंदेसाहेब यांचे तैनातीस नाही वगैरे कोणताही समझ नाही. पेशवेसाहेब यांचे आज्ञेसिवाय जवरीचे पोटी माहाळ वगैरे दावून घेतले आहेत ते सोडवावयाचे

कलम

१ होळकरसाहेब याणी प्रांते ताल व प्रांते भंडावळ हे दोनही माहाळ सरकार आज्ञे सिवाय जप्त केले आहेत ते सोडवावयाचे. होळकरसाहेब यांजकडे तैनाती वगैरे कोणताही समझ नाही

कलम

१ कोटेवाल्याकडे खंडणी पूर्वी कधीपासून व आलीकडे किती वरें बंद आहे. त्यांचे उतर पूर्वी पेशवेसाहेब हिंदुस्तानचे शारीस आले ते समई कोटेवाले यांजकडे खंडणी दरसाल ठराव ४००००० रुपये प्यार लक्ष ठराव केला त्यापो द्विशे पेशवे साहेब येक लक्ष व सिंदे येक लक्ष व होळकर येक लक्ष व पवार येक लक्ष

याप्रमाणे च्यार लक्षांची धांदणी खंडणी ठरल्या दिवसापासून चालत आहे. आलीकडे पंवार याची सरदारी मोडकळीस आली साा कोटेवाले सुदामतप्रमाणे खंडणीचा येवज देत नाही. पूर्वी कैलासवासी माहादजी सिंदे याणी खंडणीची तोडजोड केली त्याप्रमाणे बाकी पंवाराचे हिशाची येणे त्यासुधा साल मजकूरपरियेत रुपये २५,००,००० पंचवीस लक्ष येणे आहेत. मागील तोडजोडीच्या यादी माहादजी सिंदे याचे वेळेच्या ठरावाच्या आहेत. त्या अलीकडे वसूल आला तो बजा होउन बाकी आजपर्यंत हिशेबआन्वय पंचवीस लाख रुपये येणे आहेत. कलम.

१. मुळपासून चाकरी कोणती ती कुळकट त्याहावी म्हणून कलम. त्याचें उत्तर मुळपासून सरदारी सिंदे होळकर यांच्या बराबरीची. भाउबंद पवार यांचा हिंसा जाउन धार संवस्थानचे सरदारीचा पांचसातशे सरंजाम झुजूरचाकरीत राहतातो. हरवक्त दहापांच हजार सरंजाम ठेउन पेशवेसाहेब उपयोग घेत आले. जास्ती सरंजाम ठेवीत होते. त्याची पुरवणी पेशवेसाहेब डुजुरून करीत होते. वरकड कुळकट पहिले कलमात लिहिले आहे. कलम.

१. बराबरीची सरदारी असल्यास उभयेता सरदाराचे तहनामे जाले आसता धारेडून इम्रिजाकडे जावसाल आजपावेतो कां न केला यांचे कारण सरदारी सिंदे होळकर उभयेता सरदार यांचे बराबरीचीच पवार यांची सरदारी आहे. सिंदेसाहेब व कंपनी बहादुर यांचा विघाड जाहला. त्याचा तहनामा बराणपुरचे सुकामी जाहला. होळकर-साहेब यांचा कंपनी बाहादुर यांचा विघाड जाहला. पुढें सल्लुक होउन तहनामा दिल्ली-कडेस जाहला. उभयेता सरदार यांचे तहनामे प्रथक प्रथक विघाड होउन नंतर सल्लुक जाहला ते समई जाहले. पवार यांचा कंपनी बाहादुर यांसी विघाड जाहलाच नाही. तेव्हा धारेडून बोळणे येउन तहनामा ब्यावयाचे कारणच काय. उभयेता सरदार प्रथक प्रथक तैसे पवारही सरदार स्वतंत्रच आहेत. कंपनी बाहादुर यांसी विघाडच नाही. याजमुळे तहनामा वगैरे बोळणे याचे कारण पडले नाही. उभयेता सरदाराचे तहनामे येकतंत्रे जाहले नाहीत. कलम

१ पूर्वीपासून पवार सरदारीचा सरंजाम चाकरीस थोडा व जागाही थोडी परंतु भान पान प्रतिष्ठा उभयेता सरदाराचे बराबरीची चालत आहे. पूर्वी हिंदुस्तानात जयपूर वगैरे जागाहून पवार याणी खंडण्याही घेतल्या आहेत. गेशवंतराव पवार यांस सवाई जैसिंग याणी ' सवाई ' दिल्ली ते आजपरियेत चालत आहे. कलम

१ आजपरिणेत धार संवस्थानचे बहिर्वटीची कलमे लिहिणी आहेत. प्रस्तुत उभयेता सरदारानी संवस्थानचे माहाळ दावले आहेत व कोटेवाळे वगैरे रजवाडे सुदामत खंडणीचा येवज देत नाहीत. येविती कंपनी बहादुर याणी पवार सरदार यांच्या ठिकाणी लोम करून दोस्तीचा हाक वाढउन उभयेता सरदाराकडील माहाळ सोडउन घ्यावे व रजवाड्याकडील खंडणीचा येवज झा ताा फडशा करून देउन पुढे खंडणी सुदामतप्रोो चाले ते करून देविले पाहिजे. कंपनी बहादुर याणी संवस्थानी आंतःकर्णपूर्वक पंवार याचा पक्ष धरून सदरहूप्रो सरदारीचा बंदोबस्त केला असता राजश्री गोपाळराव भाउ निा संवस्थान झांसी यांचे विचमाने धार संवस्थान पो येक ^{११}महाळ व खंडणीचा येवज वसूल करून देवितीळ त्यापो हिसा गोपाळराव भाउच्या विचारे ठरले त्याप्रो पवार सरकाराकडून नमुंदात येईल. सारांश कंपनी बहादुर याणी धार संवस्थानी देस्तीचा हाक ठेउन सरदारीचा बंदोबस्त करून देउन लोम करावा. संवस्थानचा बंदोबस्त सदरहू लिाप्रो करण्याचा विचार कंपनी बहादुर यांचे लक्षांत पूर्तपणे आल्याचे उत्तर आले म्हणजे धार संवस्थानाडून पंवार सरकारची पत्रे ज्याआन्वय पाहिजे तसी आणून देव. कलम

१ धार संवस्थानासिवाय दुसरे भाउबंद पंवार सरदार आहेत त्यांच्याही जाग व खंडणीचा येवज सदरहू प्रोच दावला गेला आहे. तेही सरदार पूर्वीपासून नेमल्या प्रो जागा खाउन प्रथक प्रथक हुंजूरचाकरी करीत आहेत. त्यास कंपनी बहादुर याणी धार संवस्थानचा सदरहूप्रो बंदोबस्त केला आसता भाउबंदाचाही बंदोबस्त कंपनी बहादुर यांचे हाते करून घेतीळ. भाउबंदसुधा सारे सरदारीचे माहाळ येकंदर आकार तीसपत्तीस लक्षाचा आहे कलम

१०

१ धार संवस्थान येथील दिवाणगिरीचा कारभार सीताराम रावजी [फणिसे] याजकडे श्रीमंताचे आज्ञेवरून कैलासवासी गोविंदराव गायेकवाड सेनासामखेल समशेर बहादुर यांच्या विचमाने x x x खराब याजमुळे फौजेच्या वगैरे खर्चांमुळे पंचवीस सत्तावीस लक्षाच्या पेचांत आहेत. प्रस्तुत कारभार मारनिळ कडेसच आहे. मारनिळेचे बंधू संवस्थानीच मूल पांढले व पांचशे घोडे वगैरे आसवाव कलम संवस्थानी खराब जाहले

(१९९) हा महाळ कोणता हें निश्चित नाही. काली. जवळ हमीरपूर पवाराकडे होतें. तें तर नसेल ? पण हें नांव कोठेही कायदोपची येत नाही.

लेखांक [२०९]

श्री

[१८१८]

- यादी संस्थान कोटे याज[वर] वराता उभेदसिंग राणाजी [कोटेकर] याचे नावे
 ४,००,००० घुआ इसने मयातैन व आल्फ माहे रमजान छ ४ रो देविले राजश्री
 दौलतराव सिंदे आलिज्या बहादुर याचा घारचे नजीक गुा जाल्हा
 सबब रो
 ४०,००० घुआ सबा मयातैन व आल्फ देविले जगनायराम निा दौलतराव सिंदे
 याचे फौजेचा गुा प्रो वदनावरचे नजीक आल्हा सबब वरात दिल्ली
 ३८,५०० गुा सित मयातैन व आल्फ देविले राजश्री संभाजी आंगरे याचे फौजेचा
 गुा वदनावरा नजीक आल्हा सबब वरात दिल्ली रो
 ५०,००० गुा इहिदे आसेर मयातैन व आल्फ देविले वापुजी सिंदे प्रो वदनावर
 नजीक मुक्तामास आले सबब माहे जावळ रो
 ५,००० गुा अर्बा आसेर मयातैन व आल्फ देविले गोसानी माहाराज याजला
 मुरहरराव पवार याही लुटले सबब माहे जिलकाद छ ९ रो येवज रो

५,३३,५००

लेखांक [२१०]

श्री

[१८१८]

याद संवस्थान घार येथील बंदोबस्ताविसीची कलम गुा समान आशर मयातेन
 व आल्फ

१ कंपनी बाहादुर याजकडून बंदोबस्त

१ होळकरसाहेब याजकडेस माहाल जप्त

आहेत त्याची मोकळीक

२ प्रो ताळ व मंडावळ ५००००

१ प्रो मुनेळ ५००००

२ प्रो डग व गंगराड १२५०००

५ यो माहळ ५

१ संस्थान कोटे येथील येवज टाक्यावदळ

हा ता संवत १८७४पावतो येणें त्याचा

आकार आजमास रु २६,००,०००

पो किरकोळ वसूल जाहाळा असेल तो

वजा होउन बाकी येणे रु

१ प्रो घेरशे येथील सोडचिठी सरकार

आलीज्या बाहादुर याजकडून जाहाली

(३००) दौलतराव सिंदे व त्यांचे सरदार यांनी वेळोवेळी घारकराकडून पैसा घेतला त्याची ही
 इशमबारी वेरीज होय. वराता सर्व कोटेकरावर दिल्या आहेत ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे.
 पदमोड न होता टाक्याचा पैका कोटेकराकडून परस्पर शिंयास मिळवा असा हेतू स्पष्ट आहे.

आहे त्याप्रो कंपनी बाह्यदुर याजकडील
वकील येथे आहेत त्याची चक्की दखल
देणें याविशी

१ संवस्थानी सरंजाम आजपरि येत बंडवखेडे
यामुळे जमून राहिला आहे. पुढे
सरेजामास फिरण्यास जागा राहिली नाही.
निर्वाहा होणे कठिण. तेव्हा सरंजामाची
वेवस्था कशी करावी येविशीची आज्ञा.

१ संवस्थानची बरदास्त राखून परसपरे
दोस्तीचा हाक चालवा येविशीचा ठराव
होउन करारात आणिले पाहिजे कळम

४

२

लेखांक [२११]

श्री

याद संवस्थान धार

नकल.

आकार.

१ प्रगणे धार	१,००,००१	१ प्रगणे धर्मपुरी गांत नेमाळ	६५,००१
१ प्रगणे बदनावर	१,००,००१	१ प्रगणे कुक्षी	३५,००१
१ प्रगणे ताल व मंडावळ	५५,००१	१ सुळतानाबाद व बलखेड	२०,००१
१ प्रगणे बेरखे	७५,००१	१ प्रगणे नाळखे उज्याब	४०,००१
२ प्रगणे आगर व सुनेल	१,००,००१	१ प्रगणे सुंदरसी	१,५०१
४ टांकेबंदी माहाळ			१,८०,००१

१ संवस्थान कोटे	६५,००१
१ प्रगणे वासवाडा	७०,००१
१ प्रगणे डोंगरपुर	३०,०००
१ प्रगणे सो.पूर व इंदगळ खातोली	१५,००१

४

१,८०,००४

७७१,५०१

१ स्वदेशी कुंवटे व फाकटे वगैरे किरकोळ बोंदेकर याणी दाखले. पो माहाळ
जरीस व टांक्याचा येवज येत नाही आचा आकार. रुपये.

६ जसी माहाळ.

१ आळीच्या बाह्यदर यांजकळे जत.

२ होळकर यांजकळे माहाळ जतीस.

१ पो वदनाकर १,००,००१

१ पो ताळ व मंडावळ ५५,००१

१ पो बेरळे ७५,००१

१ पो सुनेळ ५०,०००

१ पो जागर ५०,००१

१ पो सोपूर व इंद्राळ १५,००१

खातोळी

४ २,४०,००१ २

१,०५,००१

१ संवत्थान कोटे येथील येवज येत नाही झाचा आकारशा ता संवत १८७४ पावेतो आकार २५,०२,००१ रुपये.

२. १ प्रो बांसवाडा व होंगरपुर खराब सबब टाक्याचा येवज येत नाही आकार १,००,००१ रुपये

१. प्रो नाळ्हे उज्याळ बेचिराख मीळाचे व भुम्याचे गरदीमुळे ४०,००१

१. स्वदेशीचे गांव कवठे फाकटे कोरे वोढेकर याणी दावळे आहेत ५,००१

बाकी संवत्थानी माहाळ आहेत परंतु उमयेता सरदाराचे उपद्रवामुळे खराब आहेत त्याचा आकार सुदामत दाखल्यास रुपये

१ प्रो वार १,००,००१

१ प्रो धर्मपुरी ६५,००१

१ प्रो कुशी ३५,००१

१ प्रो सुलतानाबाद व बलखेड २०,००१

१ प्रो सुंदरसी १,५०१

१५

लेखांक [२१२]

अ

[१८१८]

याद संवत्थान चार सुा समान आकार मयातैन व बलखेड.

१ प्रो वार १,००,००१ १ प्रो धर्मपुरी ६५,००१

१ प्रो वदनाकर १,००,००१ १ प्रो कुशी ३५,००१

१ प्रो ताळ व मंडावळ ५५,००१ १ प्रो सुलतानाबाद व बलखेड २०,००१

१ प्रो बेरशे	७५,००१	१ प्रो नाळवे उज्याड	४०,००१
२ प्रो आगर व सुनेळ	१,००,००१	१ प्रो सुंदरसी	१,५०१

४ टांकेबंदी महाळ

१ संवस्थान कोटे	६५,००१
१ प्रो बांसवाडा	७०,००१
१ प्रो डोंगरपुर	३०,००१
१ प्रो सोपुर व इंदगढ खातोली	१५,००१

४

१,८०,००१

२. प्रगणे डग व गंगराड हे दोनही महाळ भावांबंदाकडे दिले आहेत १,२५,००१

१. किरकोळ गांव स्वदेशी कंवठे व फाकटे वगैरे ९,००,००१

पो महाळ जतीस व टांक्याचा येवज येत नाही त्याचा आकार रुपये
८ जप्ती महाळ

२ सिंदेसाहेब याजकडे	५ होळकरसाहेब याचकडे
१ प्रो आगर ५०,००१	२ प्रो ताल व मंडावळ ५५,००१
१ प्रो सोपुर	१ प्रो सुनेळ ५०,००१
	२ प्रो डग व गंगराड १,२५,००१

२

५

१ किरकोळ गांव कंवठे व फाकटे वगैरे
चोढेकर यानी दाबले आहेत ते.

८

२ टांकेबंदी महाळ

१ संवस्थान कोटे येथील येवज येत नाही	
पो त्याचा आकार झा ता संमत १८७४	२६००००१
१ प्रो बांसवाडा व डोंगरपुर खराब सवज येवज येत नाही	१९०००१

२

बाकी संस्थानी माहाळ आहेत परंतु उमयेता सरदाराचे उपद्रवामुळे खराब आहेत

१ प्रो घार	१००००१	१ प्रो वदनावर	१००००१
१ प्रो घर्मपुरी	६५००१	१ प्रो नाळसे उज्याड	४०००१
१ प्रो कुक्षी	३५००१	१ प्रो बेरसे सोडचिठी	
१ सुलतानाबाद व वलखेड	२०,००१	दिछी परंतु दखल नाही	७५,००१
१ पो इंग्रड व खातोळी	१५,००१	१ प्रो सुंदरसी	१,५०१

लखांक [२१३]

श्री

[१८१८]

यादी जाहागीर माहल संस्थान घार राजश्री रामचंद्रराव पवार झुमा तिसा असेर
मयातैन व आलफ समत १८७५ सन १२२६ सके १७४० कमाल बेरीज रुपये
४,९६,१२७ सुरळीत अमल रुपये

९०,००० प्रगणे घार	५०,००० प्रगणे घर्मपुरी
९८,६२७ प्रगणे वदनावर	१०,००० प्रगणे नाळसे
१,००,००० प्रगणे बेरसे	२६,५०० प्रगणे कुक्षी
१०,००० प्रगणे सुलतानाबाद	१,००,००० प्रगणे ताल मंडावल प्रो २
५,००० प्रगणे वलखेडा	३,००० प्रगणे डोंगाल

४,९६,१२७

२,२५,००० परभारे माहाळ

१,००,००० तीगा राजश्री विठ्ठलराव
पवार व धलवंतराव पवार याजकडे
वाटणीस गेले ते
६०,००० प्रगणे गंगराड
४०,००० प्रगणे डुंग

१,२५,००० राजश्री रंगराव बोदेकर
याजकडेस माहल अगर वसूल नव
लाखाचे जाहागिरीत सर [१] निघोन
सजनीस गेले तीन वर्ष तंटे वखेडे
करीतच राहिले

१,००,०००

येकूण [स]दर्दू माहलचा अमल होळ-
कर याजकडे आलीकडे वहिवाटीस
होता. हली फोटेवाले याजकडे कंपनी
सरकारानी लाउन दिव्हा म्हणोन
ऐकतो

१,८२,७८३॥ टाक्याचा अमळ

६४,००० संस्थान कोटे येकंदर खंडणी ४,००,००० पैकी श्रीमंत
व सिंदे व होळकर याची वाटणी हो ३,००,००० बाकी
येक लाख १,००,००० हो

तपसीळ

३६,००० देवासकर पवार

६४,००० खुद

१,००,०००

सदरहुप्रो आकार करून येकंदर जमा बोढेकर याचे कारकीर्दसुवा हो
२५,९५,४४५॥१॥

पैकी वराता देविल्या ते वजा

४,००,००० राजश्री दौळतराव सिंदे याचा मुकाम घारेस आला ते
समई वरात दिव्ही संमत १८५७

४०,००० वरात जगनाथराम निा दौळतराव सिंदे संमत १८६२

३८,५०० संभाजी आंगरे निा दौळतराव सिंदे संमत १८६४

५०,००० वरात बापु सिंदे निा दौळतराव सिंदे संमत १८६७

५,००० वरात गोसावीजी भट्टाराव संमत १८७०

५,३३,५००

बाकी

२०,६१,९४५॥१॥ हो

३५,००० प्रगणे वासवाडा संमत १८६० ता संमत १८७९

या आकार ५,६०,००० पैकी वसूल ८५,१७८॥१॥ हो

बाकी ४,८४,८२१॥१॥ हो

१७,५०० प्रगणे डोंगरपुर संमत १८६० ता १८७५ येकून

आकार २,८०,००० पैकी वसूल ६१०५१॥३॥ हो

बाकी २,१८,९४८॥१॥ हो

८,१८३॥ प्रगणे सोपार, कागदी मात्र आहे

२०,००० प्रगणे आळीमोहन प्रां गुजराथ कागदपत्री आहे. जमा-

खर्चात नाही

- २,००० प्रो इंदगढ कागदपत्री. जमाखर्चात नाही
 २,००० प्रो खातोली जमाखर्च नाही. प्रो खेराबाद जमाखर्च नाही
 ६,५०० प्रो बाकाणी जमाखर्च नाही
 ५,६०० प्रो लायेन जमाखर्च नाही
 ५,००० प्रो फिरवाढ जमाखर्चात नाही
 ५,१०० प्रो पिपलोद जमाखर्च नाही
 ४,७०० प्रो झोहरपुर जमाखर्च नाही

१,८२,७८३॥

- १९,१९४ विश्वासराई सरंजाम व फुटगांव ईनामी
 १०,१९४ विश्वासराई मोकासे
 ११,४४ प्रो कोंदळ
 ९८२ कसबा [कोंदळ]
 १२८ मोजे कोहणे
 ३४ भिरपुन

शो

१,१४४

२५० मोजे ललुंग	२५० प्ररगणे बावोली बोर
२५० प्रो चालीसगाव	२०० प्रो वारागाव नांदुर
२५० प्रो झोंडगे	२०० कसवे संगमनेर
१०० प्रो सातारें	७६५० विश्वासराई वाटणी
११४६२॥ ताा हवेली संगमनेर	८९१० ताा बेळापुर प्रो संगमनेर
७३०० चिंचोली गुरव	१८०० ब्राम्हणगाव मोठे
३६०० चंदनापुरी	१२६० चिंचोली खुद
६६२॥ को संगमनेर	२२५० आवे
११४६२॥	१२०० दोंयेगाबाद
६६३० प्रो संगमनेर ताा देपूर	१२०० पायवांकी
३००० दातली	१२०० कांनसे गाव
३६३० मराळ	

८९१०

६५३०	
२७८७ प्रो नाभित	
२४०० मक्षिगावणी	
१०७१ दापु	
२७०७१	
४२४९॥	
येकुण हिसा दर्या १८ प्रो	रुपे
१०००००	
९४०० फुटगाव ईनाभी	रुपे
विश्वासगर्द फुटगाव	
३००० मोजे कावटे ता पावल	
मोकासा गेरीज करून	
दरोवस्त	
१००० मोजे फाकटे ता पावल	
मोकासा खेरीज करून	
दरोवस्त	
३००० मोजे करनगाव दरोवस्त	
६०० मोजे घारणगाव	
५० मोजे मराडी मोकासा	

१९५९४

९३३५०४॥

सदरप्रो यादी पारसी उतरून मारनिलकळे, दिल्ली आहे. तेथेही याप्रा मामलात ईगा ता आपणास माहित आसल तसी पारसी लेहून गरवरनर लाटसाहेब याजकड रोडी पाहिजे. कांही माहळवी बहिवाट कसी जाली ते सरासरी लेहून दिले आहे. याकाणी, छायेण, खैराबाद, पिपलोद, शहरपुर, ईदरगड, खातोली, किर्वाड याचा पुर्तपेणे ठिकण लागल नाही. कोट्याचे जिल्हात आहेत म्हणोन ऐकतो. याचा शोब

१२७८७ प्रो शेवगाव

२४०० नावडी
४८०० श्रीडेगाव
३२०० अहपुर
२३८४ अंतरवली

१२७८४

२०० मोजे पिपरी ता पावल
मोकासा
४५० मोजे निंबगाव भोगी ता
करडे दरोवस्त
५०० मोजे कानकाटयाचे कोर
गाव मोकासा दरोवस्त
६०० मोजे मुलई ता पावल
९४००

तेथ करून याद चौकसीनी^{३०३} पहावी. येथील कागदपत्र आपले समजण्यात यावी म्हणोन लिहिल आहे कळावे.

लेखांक [२१४]

श्री

[१८१९]

यादी सावकारी व सिबंदीचे देणे वगैर अजमास ईजमायेली संस्थान किले धार राजश्री रामचंद्रराव पवार विद्यमान सीताराम राजजी दिवान सुभा तिसा आशेर मयातेन व अल्फ. शा संवत १८६४ सन १२१५ शके १७३० तागाईत संवत १८७५ सन १२२६ शके १७४० पर्यंत बहिवाट नक्त रुपये

९,३१,१२०॥॥। सावकारी देणे गुाहाय रुपये

५,५०,८०१॥॥। इंडोदेकर सावकार नक्त रुपये

३,०७,५८२॥॥। सुंदर भाईदास

६१,५२५॥॥= निसवत तीता मातोश्री बाहिनाबाई बया गायकबाळ

३५,४२६॥॥=॥ वृजलाळ पारख ३४,२५३॥॥=॥ बाा याद

१,१७३८= बाा याद

३५,४२६॥॥=॥

२,५३,५४८॥॥। खुशालचन्द आबाईदास

६४,२७६ बाा याद

१,५३,२०७॥॥=॥ बाा याद

३६,०६५८= बाा याद

२,५३,५४८॥॥।

७,८४१॥॥= कुंवेर जमियेत ३,८०६॥॥=॥ बाा याद

४,०३४॥॥=॥ बाा याद

७,८४१॥॥=

३६,१२०॥॥= गोविंद गोपाळ

१२,५२८८= सामल वेचर

१५,४९६॥॥=॥ केशो भैराल

(३०१) ही यादी घाऊन बाळाजीपंताकडे जाळी असे स्पष्ट होते.

१५,२५८।-॥ वा यादी

२३८॥ वा यादी

१५,४९६॥-॥

४,७४६॥-॥ गोकुल मंगलजी

९,६८४ मोघी समस्त आ ५

५,३०० वा याद

४,३८४ वा याद

२,६८४

९,३००॥॥ किरकोल नांविनीसी आलाहिदा

७,५०,८०१॥-॥

१,८०, १८॥-॥ धारकर व नवलाईकर सावकार

रुपये

१८,६२२॥- वेणीराम अक्षर धारकर

२,६२२॥- वा याद

१६,००० यादी

१८,६२२॥-

६०,००० अग्रचंद बारकर

५०,००० संतोकराम हरकचंद नवलाईकर

११,००० सिवगीर महंत रामदीन याचे हवालयाह्या वीर

५,००० छवेलचंद धारकर

२०,३०० मोतीराम व्यास नवलाईकर

३,२४६॥- अतब नयादार

३,९२९।- भिका भगवान पारख

३,३४५॥-॥ गालजी लक्ष्मण [वाकणकर]

४४६॥ गोविंद नाईक नवलाईकर

२८३ किशोर पारख

१,१२५ कृष्णराव काँडे
३,०२० हरीसिंह चिमणसिंह

१,८०,३१८॥१॥

९,३१,१२०॥॥

१२,४३,१७६॥॥ कारभारी दरकदार आश्रित कारकून सिवंदी कौर मिळोन
कवच देणे रुपये

१५,५१६॥॥॥ आश्रित मंडळी
१,३४,७३९॥॥॥ दरकदार व कारभारी व कारकून मिळोन
७,३०,८५५॥॥ दत्तक नारायणराव सीताराम [फणसे]
७,१८,७७८॥॥॥ बाा याद
१२,०७६६॥॥॥ बाा याद

७,३०,८५५॥॥

४४,७१८॥॥॥ तोफखाना पागा कौर
६७,२२७॥ येसवंतराव खानवळकर
१०,८०१॥॥ बाबुराव खानवळकर
५५,३१७॥ लाळा बस्तावरसिंह
३०,००० जुनी सिवंदी
१,५०,००० मुल्कागिरीसंगव्ये
३,७०० किता आसामदार
१,००० येसवंतराव रामाजी
२,७०० विठ्ठ लाडु

३,७००

१२,४३,१७६॥॥

२१,७४,२९६॥॥

लेखांक [२१५]

श्री

[१८१९]

नकळ,

यादी दरबारगर्च नावनिसीवार मुकाम लष्कर नजीक ग्वाल्हेर झा सुा सित सवा
आशेर मयातेन व आळफ सन १२२३ ता सुा। तिसा आशेर मयातेन व अळफ
सन १२२६ रुपये.

४,५०० खासगीकडे सरकारी आंतस्ताकडे.

२,४०० दरफदार मंडळी.

१,००० रामचंद्र भास्कर.

१,६१५०॥॥ हुंजरे मंडळ

३०० गोविंदराम मगवंत फडणीस.

५०० सादवा कोल्हे.

३०० दाजीबा चिटणीस.

५०० आनाजी दांगे.

१०० नारोपंत बापु कारफून निा

३०० जैसींग भाड.

सिकेनीस.

२०० कृष्णाजी.

१०० भीवराय बापु नाथवाले निा

११५०॥॥ किरकोळ हुंजरे व जासुद :

इंदुरावबाबा घाडगे.

वगेरे चोवदारसुबा.

१०० भैराळपंत साहेबवाले.

५०० बलवंतराव गोपाळ.

१,६१५०॥॥

२,४००

८,५१५०॥॥

लेखांक [२१६]

श्री

[श्रीराजाजी लक्ष्मण वाकणकर यांचे ताल्लेंबंद हिशेब व इतर कागदांतील महत्वाचें
उल्लेख]

ग्वाल्हेर—सित आशेर मयातेन व आळफ, जमादिलाखर आ वेशाख उ ३ शु ५

गुरुवार सन १२२३.

पासून

धार—तिसा आशेर मयातेन व अळफ सन १२२६ रजब उ ४ वैशाख शुआ ५

शुक्रवार.

'खर्च २७९८४०॥

जमा २७९७३०॥

सन १२२४ गुरूवार मुकाम लुंजन—गुजारतदार राजेश्वर भट हस्ते विठळ गोविंद—गु.दार म्हापतराव निंबाळकर हस्ते सदाशिव भाळ—५०० रु.ची घोडी विकत घेतली—बरोबर ऊंट २, घोडे ३, फरास, सिवंदी (यशवंतराव खानविळकराची माणसे बडनगर पावेतो, व इतर तसेंच ९ आणखी माणसे लुण्डाहून परत येतानां २० मानशे लुंजनपावेतो, १० माणसे शाहाबाद पावेतो). मोई, शार्गिर्दपेशा (खिदमतगार ३, अबदागिन्या १, मशालची १, आचारी १, पानक्या १, मोतदार १०, हलकारे ६, किरकोळ १ मानसे)—वस्तू, फरासखाना (राहूटी, चांदणी, मोघळ), छवी मिन्याची आगन्याची, पानदान जाळीदार सोनेरी मुलामदार १, फेटे चंदेरी ५, दुपठा १, पातळ चंदेरी—दौलतविजय जती सावकार लुंजन—गुलाबखां सावकार, दामोदर परशराम सावकार—अबदागिरी व छवी नवी केळी

२,६२१॥=॥ मेजवानी खर्च सन १२२६.

मेजवानी खर्च १,२२६ व्याचा तपसीळ.

१,१२३॥-	इष्टुबरसाहेब याजकडील.	६७५॥ छोटसाहेब.
२५॥-	तिवट (१ पैठणी शाळजोडी खा खरेदी).	२२॥ तिवट १.
४३	किनखाब १.	१०१ शाळजोडी.
१५	महमूदी थान २.	४१ किनखाब.
८८५	कंठी मोत्याची दाणे सुमारे ४०	१'॥ महमूदी २.
११५	सिरपेंच १.	४६५ कंठी मोत्याची दाणे सुमारे ५०
		३४ सिरपेंच.

१,१२३॥-

६७५॥

१२७॥ मुनसी.

१७॥ पागोटे.

९०६॥ शाळजोडी.

१३॥ किनखाब.

६॥ मेहमूदी.

१२७

२७७ राजश्री पारखजी, जाते समई श्रीमथुरेस तसेच इतर लखमाचंद मनीराम घटगतराव जर्गीदार खांलगेवर, महिपनराव बापूजी निंबाळकर (कुटुंबाकडे.)

८५१५८॥ दरबार खर्च.

लेगांक [२१७]

श्री

[१८१८]

यादी प्रगणे गांगली वागवेर येथील कळमवंदी मामलतीचे ठरावाची जाहागीर राजश्री येसगतराव पाटणकर ह्या तिसा आशर मयातैन व आलफ हजार करून देणें

सालमजकूर संवत १८७५ ता. संगत १८७८ १६,५०० संवत १८७७

येा साले प्यारचा ठराव करून घ्यावा येणेप्रो सन

१०,००१ संवत १८७५ सन मार रसद मीमा

रसद मीमा

रबी मीती

रबी मीती

१२,५०० संवत १८७६

सन आशरीन

रसद मीमा

रबी मीती

२५,००० संवत १८७८

सन

रसद मीमा

रबी मीती

ब्याज मनोती सदरहू ठराव रसदेचा जाहल
ब्याची सरकार सिरस्ते प्रो रसद व रबी
सिरस्ता आहे त्याप्रा मित्या ठराउन ब्याज
मनोती मुजरा थावी कलम १

चारसालाचा ठराव करून दिल्ला आहे त्या
प्रा पार पाडावे. दरम्यान मामलतीची घाल-
मेल करू नये. घालमेल केल्यास खादवीज
तगाई भरण्याचा वगैरे ऐवज माहाली आट-
केल त्याची निशा देउन ठाणे दखल थावी

कलम १

रसदेचा ऐवज माहाली घेतल्यास माहाल

माहाल मजकूरची नेमणूक करून थावी
माहाली बाहाली तगयीच्या उपयोगी पडेल
त्याप्रा थावी थावी कलम १

आफत आसमानी झुलतानी माहाली पडली
तरी दाखल पाहून मुजरा थावी कलम १

सनदा माहाली जाताच ठाणी वसावी दिकत
होउ नये याप्रा बंदोबस्त करून थावा
कलम १

होळकराकडील फौजेचा उपद्रव होतो त्याज-
कडील वकील येथे आहेत त्याजला ताकीद

चळनी व्यावा. लष्करात घेतल्यास चांदवड होउन उपद्रव न लागे असा बंदोबस्त
सिका देउ कलम १ करून घावा कलम १
संधत १८७९ पाचवे साली जमा समजाउन रसदेचा ऐवज ठाणे बसल्यावर करारप्रा
भागती ठराव करून घेउ कलम १ व्यावा कलम १
चार साले ठराव करून दिल्या आहे. दर- ठरावा शिवाय दरम्यान ज्याजती वरात
म्यान घालमेल जाहल्यास माहालसंमंची होउ नये कलम १
मसलतखर्च पडेल तो वाजवीचे रुईने मनावर तालुका आमदारेवाले रांगडे याजकडे
मुजरा व्यावा. ठरावाप्रा चार साले पार आहे त्याजवर टाका गांगलीकडील लागतो
पडल्यास साधून व्यावायास येईल कलम १ तो सुप्रतीने दिल्यास उचम. नाही तरी
संस्थान धार येथें श्रीमंत राजश्री आलीज्या जबरीने व्यावा लागेल त्याचा बोसाट येथे
बाहादरसाहेब यांजकडून हरयेकविसी आल्यास बंदोबस्त राखावा कलम १
बरदास्त होत असावी. येविसीचा उपराळा सन समान संवत १८७४ चे साली खंडे-
आपण ठेवावा कलम १ राव बलाळ यांजकडे मामलत होती ती
सन समान आसेर सालपावेतो खालसा घालमेल करून खालसा आमळ बहिवादीस
कारकून राहून बहिवाट करील त्यास ऐन- कारकून आहे त्यास सालमजकूरचा वसूल
जमा व सिवायजमेची बाकी आसेल ती वासलत तो वाजपा नगैर खासगीकडील
त्याणी वसूल करावी. नवीन फाळा पटी दांड कारकून बहिवाटीस आहे त्याजकडून समजून
पुरई करून रयेतीस उपद्रव करू नये व्यावा. आम्हाकडे संमंध नाही कलम १
कलम १

लेखांक [२१८]

श्री * संवत् १९०१ आश्विन वा ४

[२९ अगस्ट १९४७]

श्रीगणेशायनमः बखर श्रीमंत महाराज माधवराव सिंधासी व फिरंगीयासी लढाई
संमत १८३८चे साली होउन फिरंगी जेर झाल्यानंतर फिरंग्यानी महाराजासी सलूक
केळ. यावर हिंदुस्तान व लजेन वगैरे सर झाले. तो मजकूर ऐसा की श्रीमंत स्वार्ई
माधवराव पेशवे यांचे आज्ञेप्रमाणे माहाराज गुजराथच्या मोहिमेस राधोबादादा पेशवे
यास फिरंग्यापासून आणाव्याकरिता त्या प्रांती गेले. इकडे बवाल्हेर प्रांताच्या व
किल्याच्या बन्दोबस्तास अंबुजी इंगळे होते. हा मुलुक छत्रसिंग जाट राणा गोहदवाला

याचे हे संस्थान, ते महाराजांनी घेउन त्यास राहावयास गोहद दिल्ली आणि खायास खर्चास मुलुक दिले होते. मग महाराज दूरदेशी गेले हे जाणोन पूर्ववैर लक्षात आणून छत्रसिंग यांनी फिरंग्यांशी संधान करून वकिलास कळकत्यास पाठवून भाषणे करविली की आमचा मुलुक बलात्कारे दक्षिणी याणी घेउन आम्हास जेरदस्त करून ठेविले आहे. यास्तव तुम्ही आम्हांशी कुमक करून दक्षिण्याचे पारिपाल्य करावे आणि आमचा मुलुक आम्हास घावा, पुढे तुम्ही आम्ही एकविचारे होउन तुमच्या समागमे राहून हिंदुस्तान व माळवा आदि करून हे मुलुक तुम्हास सर करून देव. त्याजवरून छोट गौरनेल हेष्टीजसाहेब यांनी विलायतेस येविसी ठिबून हुकुम कंपनीचा आणउंन या मुहिमेस ज़रनेल हार्पर्ड (!) साहेब यास रवाना केला. समागमे प्यार पळटणा गोज्याची व सहा पळटणे पूर्वी व दाहा रजबना व रिसाले व पाठणसे तोफा व बारूद गोळा वगैरे आदि करून कडाकोटी जंगी सरंजाम देउन ज़रनेल यास राणाजी कडे वकिला समागमे रवाना केले. याप्रमाणे मजलदरमजल गोरनलाख्या आझेप्रमाणे ज़रनेल फौजसुधा गोहदेस दाखल जाहला. मग राणाजीची व ज़रनेल याची मेट होउन हुकुम कंपनीचा तो जाहिर केला. स्थाजवरून राणाजीस बहुत संतोष जाहला आणि ज़रनेलचा बहुत सत्कार करून आपली व गावबंदाची फौज समागमे दिली.

या प्रकारचे ताबडतोब फौजसुधा ज़रनेल हा सुधा ग्वाल्हेरीस तात्काळ कित्यास व शहरास फौजेचा वेढा देउन जागोजागी मोर्चेबंदी करून कित्यास खडन तोफाचा व लोखंडी बाणाचा मारा सुरू केला आंत अंबुजी इंगळे सरंजाम जकिरासुधा होता. तो जकिरा थोडा हे जाणोन कांहीं दिवसानंतर अंबुजी इंगळे यांनी उजैनचा मार्ग धरिला. मागे फिरंग्यांनी शहर व किला ग्वाल्हेर घेउन कंपनीच्या हुकुमाप्रमाणे राणाजीच्या खाचीन केला व मुलुक आत्म करून फिरंग्यांनी छत्रणी केली.

इकडे महाराज गुजराथची मोहिम करून उजनीस आले. तशा संपीत अंबुजी इंगळे इकडून उजनीस गेले. महाराजापासी दाखल जाहले सविस्तर मजकूर निवेदन केला. स्थाजवरून महाराजांनी इंगळे मजकूर यास बहुत निसेद केले. मसलत काठिण पडली. फौजेचा गळास मुलुक फिरंग्याने घेतला. शत्रु बळवान. यासी मुकाबला करून यास जिंकून मुलुक मागती घेणे या मोहिमेस बहुत फौजेचा मरणा आसंख्यात रुपया पाहिले तेव्हा वखले हे जाणोन अहिल्याबाई होळकर यास पत्र सधेश्वरी सांगून पाठविले. या प्रसंगी कांहीं खर्चाची कुमक करावी. हे तिणे कांहीं मान्य केले नाही. तेव्हा अत्यंत

विचार कठिण पडला. तेव्हां सदाशिव मल्हार व भाउ बक्षी याणी हे वर्तमान येकोन राजश्री आबाजी नाईक वानवले पुणे औरंगाबादकर सावकार हे उजनीस होते त्यासी संधान केले की तूर्त एक कोटी रुपये महाराजास नगदी द्यावे व तुम्ही आम्हासमागमे चलावे. पुढे मोहिमेस खर्चास द्यावे. जगेल तो पैका द्यावा. शत्रुसी जिंकून मुलुक सर जाहला म्हणजे तुमचे रुपये व्याजसुधा फेडून जहागीर तुम्हास देठ. याप्रमाणे बोलण्याचे ठराव ठरउन महाराजापासी आणून मेट करउन नाईक याचे व महाराजांचे बोलणे होउन नाईकाची येविसी कागदपत्री निशा नाईकाची करउन खातरजमा करविली. त्याजवरून नाईकाने रुपयेचा भरणा केला. तेव्हांच आपले फौजेची हाजरी महाराजानी घेउन आणखी फौज ठेवण्यास कळम ज्यारी [किली.]

सदाशिव मल्हार व भाउ बक्षी यास आरदलीच्या सूर्याची वळे दिली. समागमे हुंजरात फौज व पागा व बाबुराव पांडुरंग व नारो कृष्ण दवाले [?] व थेसा भिमाजी निठळ व कुसाजी रामचंद्र महादेव आदि करून सेणवाई याच्या पागा व विठ्ठजी तांबे व मोताजी थोरात आबंतर पागा व पतके मिळोन भरणा पंधरा हजाराचा व पांच हजार पठाण व दहा हजाराचे आखाडे दोन भोसावी बैरागी यांचे ज्याच्यापासी बाणाच्या कैच्या यासिबाय दहा तोफा व दोन आलीगोल याप्रकारे तैनात भाउ बक्षीच्याकरून मोहिमीचा सिकेकटार व हत्तीवरील नौबत व बाण वालम हे सलतनत[त] देउन महाराजानी फौजेस उजनीहून पुढे रवाना केले. खता महाराज याजसमागमे पस्तीस हजार स्वार व जिनसी तोफखाना व राणेखां भाई व रायाजी पाटीळ व बाळेराम दिवाण व खुंडोपंत आप्त खासगीवाले व आबाजी चिठणीस व कृष्णाजीपंत मूजुमदार व भवानी शंकर तात्या पोतनीस आदि करून मुसदी व रवळोजी शिंदे व धारराव शिंदे व भागीरथराव शिंदे व विठोजी शिंदे [पिंगोरीकर] व खलाजी घाडगे व हैबतराव व माधवराव फाळके सरनोबत बहिर्जी जंगताप व निंबाळकर फदम आदि करून हे सरदार सरंजामी याप्रकारे फौजेचा एक गोल करून फौजेचा बंदोबस्त व जरीपटका व लष्करचा बंदोबस्त चालेराम दिवाण याचे खाचीन केला व अंजुजी इंगळे यासमागमे वीस हजार स्वार सिलेदार मिळून याप्रकारे सर्व फौजा येकंदर प्राचीन व नवीन मिळून पाठण लक्ष स्वार. यासिबाय पेंढारी व गिरासे पायदळ आदि करून फौजेचा भरणा माधव महाराजांनी त्या फौजेस सर्वांस खर्चास देउन उजनीहून कूच केले.

हे वर्तमान ग्वालेरीस जनरेल यास समजले. लाजवरून त्याणे पत्र कंपनीस लिहिले की घेतला मुलुख सोडवावयाकरिता दक्षिणचा सुमे महादजी शिंदे

•
•

ठेउन गुजराण करावी आणि स्वामीकार्यास तत्पर असावे. जिकडून फिरंगी चालेल त्याचे आसपास चालावे. संधी लागेल तेथे आगाड पिड्याही मध्यमगी घोडे घालून फिरंग्याच्या फौजेचे विध्वंसन करावे, ज्या मार्गाने ते चाळणार त्या मार्गानेच गांव आधी छुटून घेराण करून द्यावे. कडवा व गवताच्या गंज्या यांत आपले फौजेची कही करून राहील त्यास अग्नी लावून द्यावा. मार्ग चालते कूपात व तळावांत स्याचे वाटेवर त्यांत जेव्हा ठाकावे. रस्ते अणुमात्र बाहेर जाऊ देऊ नये. आशा तऱ्हेनी छडाई पाहून फिरंग्यास बहुत त्रास आला. तशांत मैदान धरले. दोनतीन वेळ छढायाही मातवर जहाल्या. त्यांत दहावीस मानकरी इकडील व पांचव्यार हजार स्वार गारद झाले व फिरंग्याचे ही पांचव्यार पळटना गोऱ्याच्या कापून टाकल्या. हे विपरीत तरहा दक्षण्याची छडाईची पाहून पुढील फिरंग्याचे धैर्य चालेना. त्यांनी छजनीचा रूख सोडून माघारे ग्वाल्हेरीकडे कूच केला.

नंतर फौजेच्या पाठी लागावे. छडाईची तरतूद पूर्ववतप्रमाणे पाहून फिरंग्यास अत्यंत मय प्राप्त झाले की याजपासून वाचून जाऊ शकत नाही. तसेच छडाई घेत, निषेध करित, मार्ग क्रमीत सुरंजेच्या मैदातांत आले. पुढे घाटी उतरण झाडी व अडचणीची जागा अत्यंत हे जाणोन सरदारास भाषव महाराजाची आज्ञा की या अडचणीच्या जागेस फिरंग्याची फौज गारद करावी. हे सरदारास आज्ञा जाहली. हे फिरंग्यास ही माहित जाहले. त्याज वरून त्यांनी फौजेचा गोल बांधून बांधून बाहिरवुणगे मधी करून आसपास प्रळटनेचा किला केला. तोफा जंगीवार भरून रात्र समई कूच केले की, रात्रीत मजळ क्रमणुक करून घाटी पार आले मग चिंता नाही. हा बेत फिरंग्यानी करून कूच केले. हे वर्तमान आडुजी इंगळे यास व भाऊ वक्षीस समजले. त्याजवरून आपल्या फौजेनिशी फिरंग्याचे पाठीमागे लागले. मध्यान दोन प्रहर रात्रीपासून फिरंग्यासी छडाई घेत मार्ग क्रमीत त्याचे मागोमाग चालले. तो जागोजाग फिरंग्यानी लोखंडी फळ्याच्या ताठ्या मार्गाच्या अवरोधार्थ फौजा विध्वंसनार्थ व तोफाचे भडमार व गोळ्याचे व छरेचे मार करित तशात गोऱ्याच्या पळटना व फिरंगी कपतान कर्णेल जो अफसर त्याची डोकी माल्यानी व तळवारीनी तोडून सिर महाराजाकडे पाठविले तो सूर्योदय जाहला. त्या संधीस फिरंगी घाटी तोंडी पोहचला. परंतु पळटनाचा किला काही तुटला नाही. हे पाहून भाऊ वक्षीकडील फिरंग्याचे आलाड्यावर त्या संधीस वेसुमार बाणांची वृष्टि फिरंग्याचे फौजेवर केली. तेही सावरून फिरंगी याणी घाटी उतरून जाव-यास प्रारंभ केला. चौरई फौज फिरंग्याची बाहिरवुण्यांसुधा आदि करून घाटी चढून

वर पोहचले. माथून फौजेच्या हलाक्या वरचेवर हे पाहून फिरंग्यास भय अत्यंत प्राप्त होउन गर्दीचा प्रसंग जाणून ज्या ज्या पळटणे गोऱ्याची व रजबाना व तोफा त्या मागील तोंडी ठेउन निशंक घाटी उतरो लागला. सदरहू घाटी उतरों नये. पार जाहला असतां महाराजाची आज्ञा वृथैव गेली हे जाणून दहा हजार स्वार माठ बक्षी याणी निशंक फिरंग्याचे फौजावर केला. हे त्यांनी पाहून वेसुमार गोळ्याचा व छरेचा मार फौजेवर दिला. तितकेही सावरून त्यांच्या पळटणात मेसळ जाहले तोपर्यंत दीड हजाग स्वार छन्याने बहुत पडला. स्वता माठ बक्षी ज्या घोडीवर स्वार ते घोडीस छरे लागून पडली. नंतर दुसरे घोडीवर स्वार होउन फिरंग्याची एक लाईन गारद केली. त्यांत पांच प्यार सेणवार्ड मंडळीचे पागे व पांच सात मराठे सरदार पडले व पांचप्यारवे मनुष्य आणिक पडले. हे ऐकून हजार स्वार इकडील पडला तेव्हां दोन पळटणा फिरंग्याचे गारद जाहले. नंतर ते घाटी चढून वर मैदान होते तेथे त्याणी आसपास तोफा पसरून मुकाम करून आसपासच्या फौजा वेढून उभा राहिला. हे वर्तमान महाराजास समजले. त्यावरून पांच घोडी व पोषाक व मोत्याची माळ व सिरपाव कुशळ जाहल्याचे फिरंग्याचे विश्वसन केल्याचे याप्रमाणे माठ बक्षीस महाराजांनी पाठविले.

दुसऱ्या दिवशी फिरंग्यांनी कूच करून घाटी उतरून पार जाहले. मागे फौज तशांत त्यास वेढून चालल्या. याप्रकारे सिप्रीच्या मैदानात आले. तेव्हां अतिशय फौजांनी लागत केला. हे जाणोन फिरंग्यांनी सिप्रीच्या किल्याचा आश्रय केला. आसपास फौजा वेढा घालून उतरली आहे. त्याप्रकारे सातवाठ दिवस फिरंग्यांनी तेथे गुजराण केली, रस्त बंद समामे, भरती होती ती खर्च होउन वेवाक जाहली. तेव्हां जैनवर आदिकरून त्याचे आहार करून दिवस काढिले. याप्रमाणे आत्यंत कठिण आवस्ता जाणोन फौजेवर छपा टाकावयाचा विचार फिरंग्यांनी करून पळटणे व चार रजबाना नरवरचे रुकाकडे पुढील नाकेबंदी वर पाठविले. वरकड पळटणे व रजबाना व तोफा आदिकरून सरंजाम दऱ्या खऱ्यावर रात्र समई तयार होउन छविन्याचा मार्ग सोडून अकस्मात फौज तेज सळले तेव्हां येकच गर्दी जाहली. आंबुजी इंगळे याचे निशान हत्तीवरी ते फिरंग्याचे हाती लागले. फौज केवळ बेफाम नव्हती. तात्काळ जिनबंद होउन फौज व लष्कर आवकून पुढे लष्कर चालीवर लागली. महाराज व जिनसी तोफखाना लष्करच्या पुस्तगारीवर चालले. तीन प्रहर लष्कर व गुणगे व फौज चालली. मागेमागे फिरंगीही चालत आला. सूर्योदयाच्या सुमारास फौज कुवरीवर पोहोचली. लष्कर नदी उतरोन पार जाहली.

परंतु निम्ने पलटणे फिरंग्याचे नदीत दवा घरून होती. त्याणी कांही एक गळवला केला नाही. ज्या प्रसंगी खासी खासी स्वारी व तोफा नदीचे जवळ पोहोचताच फिरंग्याचे पलटणानी तोफा व बंदुकाचा मडिमार आकस्मात दिली. यात फौज तितुरवितुर होउन गेली. फिरंग्यानी तोफा हस्तगत करून जे स्वास सापडले ते घेउन मुकाम नदी उतरून पुढे वीस कोसावर मुकाम केला. त्या प्रसंगी कोणी कोणीकडे गेले हा सुमार राहिला नाही.

त्या प्रसंगी कोठून असणार. दोनतीन रोजात फौज व लष्कर येकत्र जाहिल्यावर साभोता होउन पुन्हा फिरंग्याचे पाठीमागे लागले. फिरंग्यानी ज्या अवजड तोफा जिनसीच्या [होत्या] त्याच्या कानांत खिले ठोकून नदीत व तळावात टाकून दिल्या. जे चांगले निमावयाजोगे ते समागमे घेउन इंगळे मजकूर याच्या फौजेवरून कूच केला. हे वर्तमान सर्वांनी पाहून सरदार मानकरी याणी निशंक घोडे घालवयाचे लागत आले की निशंक तोफा आज पाडाय करणे किंवा गारद होणे हा निश्चय सर्वांचा पाहून महाराजानी आज्ञा केली की तूर्त जल्दी करू नये. ज्या प्रसंगी आम्ही सांगू त्या प्रसंगी करणे ते करावे. हे ऐकून पुरातन सरदार मानकरी व हिर्जा जगताप व खळोजी घाटगे आदिकरून या सर्वांनी महाराजास बहुत बल्गना केल्या. परंतु सरकार आज्ञेपुढे उपाय नाही. तशात फिरंग्याचे मागोमाग फौज चालली पुढे उपाय नाही. तशात फिरंगी पुढे व फौज मागे या प्रकारे नरवरच्या मैदानात आले.

पुढे घाटी उतरणे फिरंग्यासमागमे रस्त अनुमात्र राहिली नाही. केवळ गळाठा जाणोन फिरंग्यानी राणाजीस खलीता पाठविली की आम्हास या प्रसंगी कांही रस्त व कुमक पाठवावी हे वर्तमान महाराजास समजले. त्याजवरून महाराजानी पत्र राणाजीस पाठविले की जर तुम्ही फिरंग्यास रस्त व कुमक पाठविली अगर स्वताह जरी सामिल जाहला तरी मी फिरंग्यास कळकल्यापर्यंत सोडत नाही नंतर तुम्ही कोणत्या भूमीवर राहाऊ ते पाहून घेईन. हा आपला प्रताप व याचा पाहून घेऊ. याप्रमाणे रस्त व कुमक राणाजीनी फिरंग्यास पाठविली नाही. इकडे महाराजानी कांही फौजा दुसरे मार्गाने पाठविल्या. पाठउन मध्ये फिरंगी मागून पुढून फौजचा जथा फुटून निमावयास मार्ग नाही. अशा अडचणीत सापडले, केवळ वेळग जाणून त्याणी मधेच मुकाम केला. तीनचार निशंक फिरंग्याच्या फौजास घडले. तेव्हां बंदुका टाकून पळावयास लागलेत. ते आले मागून फौजेचे हले वरचेवर होउन पलटणात फौज मेसळवयाचा हाहा वरचेवर होउन पलटणात मिसळले. असी गरदीचा प्रसंग

जरनेल पोफाम याणे जाणून महाराजास अर्जी पाठविली की आम्ही सिकस्त जाह्यो. तुमची फतेह जाह्यी. आता केवळ आम्हास मार्ग मोकळा करून द्यावा. अतःपर आम्ही इकडे कदापी येणार नाही. जो तुमचा सरंजाम असेल तो भरून देतो. तोफा व निशाण तुम्ही आपले व्यावे परंतु आम्हास येथून सोडावे. हीच अर्जी फिरंग्यानी केली. ती अर्जी पाहून महाराजांनी आज्ञा केली की, तीन कोटी रुपये याचा असवाव गेला. त्याचे रुपये नगदी व निशाण व तोफा ह्या आदिकरून देउन अथपर इकडील आमच्या मुलुकात तुम्ही आल्यास फिरंगी बीज मात्र राहू देणार नाही, ऐसी आज्ञा महाराजांची. तसे सविस्तर जरनेल पोफाम याणे मान्य करून सरंजाम पाठउन दिल्या. तैलाखीनामा लिहून दिल्या याजवरून महाराजांनी पुढे घाटीचे तोंड मोकळे करून दिले. फिरंगी तात्काळ घाटी नरवरची उतरून मार्ग पुर्वीचा बरिला. मजळदरमजळ निघून कळकल्यास गेला.

महाराज जयवंत होउन फौजेसुधा ग्वाल्हेरीस आले. परंतु राणाजीची राणी ग्वाल्हेरचे किल्यावर होती. ती कांही दिवस महाराजासी किल्यावरून सेवटी महाराजांनी किल्याच्या आसपास पर्वतावरून दमदमे बांधून स्थावरून प्रचंड तोफाचे भडिमार देउन सफिली ढासळून पराक्रमाने किल्ला घेतला. ते समई राणी बारूद आणून उडून गेली. महाराजांनी किल्याचा बंदोस्त करून मुलुकात गडीबंद प्रवास होते त्याजवरून फौजा व सूमे पाठउन त्या गडिया घेउन पारिपल करून मुलुकाचाही बंदोस्त करून आमळ बसविला. राणाजीकडे फक्त गो[हद]धरा मात्र राहिली. महाराजांनी फौजासुधा शहर मुरेवर छावणी करून राहिले. आणि ज्याणी लढाईत कामकाजे केली त्यास बक्षीस व कदम निवाळकर आदिकरून मानकरी सरदार खासे लढाईत पडले त्याच्या कुटुंबास जाहागिरी यासिवाय जो ज्याप्रमाणे त्यास त्याप्रकारे देणगी देउन फौज केली.

इकडे जरनेल पोफाम कळकल्यास दाखल होउन लाट गोरनेल लाट बहुतेक वीरश्रीयेचे निवेदन केले. स्थाजवरून गोरनेलाने पुन्हा लढाईचा [कं]पू आपला जरनेल इंग्रसेनसाहेब व त्याचा बंधू घाकटा इंग्रसेन याचा कारमारी वाकरसाहेब करून पुन्हा इकडे रवाना केले. समागमे बावीस पळटणे व येकवीस रजवना व दोनसे तोफा या प्रकारे देउन रवाना केले. ते मजळदरमजळ कांही एक दिवसात कानपुरास दाखल जाह्ये. जितका सरंजाम कंपनीचा व तोफा व फौज तितकी व्यासमागमे देउन या

सिवाय मागे कोठें कांही सरंजाम राहिल नाही हे जाणोन जरनेल इंदसेन याणी कानपुरास दाखल होउन निमे फौज कानपुरास छावणीस ठेविली. पुस्तगारीवर निमे सरंजाम घेउन बरोबर दोघे इंदसेन बंधु व त्याचा कारभारी पाकरसाहेब हे त्रिवर्ग निमे सरंजामानिशी समागमे घेउन कूच करून जगमनपुराचे घाटीने फौज यमुना उतरून आलिकडेस आले.

हे वर्तमान महाराजांनी ऐकिले. त्यावरून पुन्हा माठ बक्षीस फौजसुधा पुढे रवाना केले. यासिवाय धासीकर व बुंचेल्याची फौज दाहा हजार लक्ष्मणराव पांडुरंगपंत नाना हे तैनात दिले. कांही येक दिवसी हेही त्याच्या मुकाबल्यावर जाउन पोहोचले. तो तशा संघीत ते त्रिवर्ग फिरंगी कोठे सिकारीस गेले होते. हे बातमी माठ बक्षीस समजली. यावरून दाहा हजार स्वाराजिनी जाउन त्या त्रिवर्गास फिरंग्यास वळून आपल्या फौजेत घेउन सांगितले की आता ताबडतोब तुम्हास ग्वाल्हेरीस रवाना करितो. महाराज तुम्हास टाकितील. मग तुमची पलटणे कसीसी आहेत ते पाहून घेऊं. हे ऐकून फिरंग्याने सांगितले की आता आमचा सरंजाम आहे त्यास आम्ही पत्रे लिहितो आणि आमची शरमे तुमच्या हाती आहे कळेल तसे करून कंपनीसी व महाराजासी सलूख पूर्ववतप्रमाणे करून देवावे. आमची पलटणे तुम्हासी छडावयाची नाहीत. ऐसे बोलून त्याणी आपल्या फौजेत चकदी पाठविली. इकडेसुद्धा सलूखेचे बोलणे टाकले. त्यावरून कांही सरंजामानिशी त्या त्रिवर्ग फिरंग्यास माठ बक्षी समागमे घेउन ग्वाल्हेरीस महाराजापासी आले. महाराजांनी ऐकोन बहुत संतोष पावले. आणि महाराजांनी फिरंग्याच्या मेटी हासिल कळमे ती त्यापासून लिहून घेतली. की आम्ही गंगाच्या आलिकडे मुल्काचा दायकरून छडाईकरिता येणार नाही. तुमचे शत्रु पाठीशी बालणार नाही. रघुनाथ[राव] पेशवे व मडोचचा किल्लासुद्धा तुम्हास दिल्या. अनेक प्रकारे तहनामे माठ बक्षीचे विद्यमाने लिहून घेतले. त्याणी त्यावर कंपनीचा मोहर करून महाराजास दिले व कंपनीच्या तर्फेने रजिदंट म्हणोन वकील सुरवी पाकरसाहेब यास ठेउन उभयता अडसरसून फिरंगी रूकसत होउन खिलअत महाराजांनी घेउन कलकत्त्यास गेले. महाराज याणी बक्षीवर मेहरवानगी करून जाहगीर पंधरा हजाराची त्या प्रांती व मडोच खाचीन केली. बंडु[मान] मद्याबळे दिले. पुढे बिंदुस्तान व दिल्ली आगरे वगैरे सर होणार. या प्रकारे माघव महाराजाचा व फिरंग्याचा युद्धप्रसंग होउन सलूक जाहला. या मजकूराची बखर नरसिंगराव सदाशिव नवळेकर याणी

किली. हे जो वाचील अथवा अरण करील त्यास महाभारत पारायणे केली[या]चे फल प्राप्त होउन त्याचे शत्रु पराजय होउन तो मान्यवंत जगवंत होईल हे सत्य जाणावे. ही वखर समाप्त संवत् १९०१ शके १७६५ सन १२५२ मुकाम लष्कर नजीक ग्वाल्हेर आषाढ वद्य ५ रोज शनिवार ते दिवसी समाप्त. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

—ॐ—

વ્યક્તિસૂચી.

વ્યક્તિવિશેષ.	વર્ષ. લેખાંક	પૃષ્ઠ.	વ્યક્તિવિશેષ.	વર્ષ. લેખાંક.	પૃષ્ઠ.
	અ		અબાજી સખારામ [કંપુવાલે]	૫૦	૫૩
અણા મકીલ	૧૮૧૬ ૧૫૭	૨૩૦		૫૨	૫૫
	૧૬૦ ૨૩૪—૨૩૫			૯૦	૧૧૮
અતાબ હામાદાર.	૧૮૧૯ ૨૧૪	૩૦૪		૯૫	૧૩૦
અનુપરામ.	૧૮૧૭ ૧૩૯	૨૦૩		૧૦૫	૧૪૬
	૧૮૧૮ ૧૪૨	૨૦૯		૧૦૬	૧૪૭
અપાલેવ.	૧૮૨૧ ૧૯૪	૨૬૮		૧૨૬	૧૮૫
અબદુલ ગિલખ્યા	૧૭૬૦ ૨૦૦	૨૭૯		૧૨૭	૧૮૬
અમલેકર.	૧૮૧૭ ૧૭૦	૨૪૪		૧૨૯	૧૮૯
અનુતરાય [સાફુકાર].	૧૮૧૪ ૩	૫		૧૩૧	૧૯૧
અ [લ] પિટન. [Elphinstone]				૧૩૩	૧૯૫
	૧૮૧૭ ૯૮	૧૩૩		૧૩૬	૧૯૮
	૧૩૨	૧૯૪		૧૩૮	૨૦૧
	૧૮૧૮ ૧૪૫	૨૧૬		૧૩૯	૨૦૨
અલીગોહર.	૧૭૬૦ ૨૦૦ ૨૭૭—૨૭૯			૧૪૦	૨૦૪
	અ			૧૪૧	૨૦૫
અતાબી હામોદર.	૧૮૧૮ ૫૫	૬૧		૧૬૭	૨૪૨
	૫૬	૬૩		૧૮૧૮ ૧૧૨	૧૬૩
અતાબી માળકેશ્વર.	૧૭૬૦ ૨૦૦	૨૭૫		૧૧૮	૧૭૩
અતાબી સિદ્દેશ્વર.	૧૭૬૦ ૨૦૦	૨૭૭		૧૭૪	૨૪૮
અબાજી સખારામ [કંપુવાલે]				૧૮૨	૨૬૦
	૧૮૧૬ ૨૭	૨૮		૧૮૧૯ ૧૮૩	૨૬૧
	૧૫૮	૨૩૨	અલુજી હંચલે.	૧૮૪૭ ૨૧૮ ૩૧૦—૩૧૪	
	૧૮૧૭ ૪	૬	આગરવેદ [ઘારકર]	૧૮૧૬ ૧૨૬	૧૮૪
	૫	૭		૧૮૧૮ ૧૭૬	૨૫૨
	૮	૮		૧૮૧૯ ૨૧૪	૩૦૪
	૧૦	૧૦	આઠલે બાપુ.	૧૮૧૭ ૯૦	૧૧૮
	૪૯	૫૦		૧૬૧	૨૩૭

વ્યક્તિનિમેષ	વર્ષ.	ટેરાર્ક	શુદ્ધ.	વ્યક્તિનિમેષ	વર્ષ.	ટેરાર્ક.	શુદ્ધ.
ભાટતે નારો ત્રિપાઠી.	૧૮૧૬	૧૫૬	૨૨૯	ઓટેકર રંગરાવ મહાદેવ	૧૮૧૮	૧૧૯	૧૭૬
		૧૬૦	૨૩૩			૧૪૫	૨૧૬
		૧૬૧	૨૩૫			૨૧૨	૨૯૮
	૧૮૧૭	૧૨૭	૧૮૫			૨૧૩	૨૯૯
		૧૩૯	૧૯૪	આમે સંમાજી.	૧૮૧૮	૨૦૯	૨૯૫
		૧૩૯	૨૦૪	આવાજી આપા	૧૮૧૯	૧૮૫	૨૬૧
		૧૬૨	૨૩૮		૧૮૨૨	૧૯૮	૨૭૩
		૧૬૪	૨૪૦				
		૧૬૮	૨૪૨				
	૧૮૧૮	૫૪	૫૮				
		૧૪૨	૨૦૮	હન્ટર [Stuart]	૧૮૧૮	૬૧	૬૭
		૧૫૦	૨૨૩			૧૧૮	૧૭૬
		૧૭૪	૨૪૮—૨૪૯			૧૪૫	૨૧૬
		૧૮૨	૨૬૦			૧૪૬	૨૧૭
આરમારામવાલા[વાકહે]	૧૮૧૬	૨૧	૨૩			૧૪૯	૨૨૧
		૧૫૫	૨૨૯			૧૫૦	૨૨૪
	૧૮૧૭	૧૩૩	૧૯૬			૧૫૧	૨૨૬
આનાજી ઇંગે,	૧૮૧૯	૨૧૫	૩૦૬			૧૫૪	૨૨૮
આર્યા,	૧૮૧૪	૭૦	૮૨			૧૭૯	૨૫૧
આનંદરાવ કાકા.	૧૮૧૯	૧૨૦	૧૭૭			૧૮૦	૨૫૭—૨૫૮
આનંદરાવ જાધવ,	૧૮૦૭	૧	૩			૨૧૬	૨૭૭
આનંદરાવ મિમાળી.	૧૮૧૬	૩૭	૪૦	હનુરકર.	૧૮૧૮	૧૭૫	૨૫૦
		૧૫૭	૨૩૧			૧૭૬	૨૫૧
આવાજી વિલ્હીસ,	૧૮૪૭	૨૧૮	૩૧૧			૧૭૮	૨૫૩
આવાજી નાર્દિક યાનવહે	૧૮૪૭	૨૧૮	૩૧૧	હંડરસન [Anderson]	૧૮૪૭	૨૧૮	૩૧૬—૩૧૭
	૧૮૧૭	૧૨૯	૧૮૯				
		૧૪૧	૨૦૬				
આવાજી નારાયણ.	૧૮૧૭	૧૦	૧૧૮	હલેનકર સાવકાર.	૧૮૧૦	૬૫	૭૨
ઓટેકર રંગરાવ મહાદેવ	૧૮૧૪	૩	૫	હમેદાસિય કોટેકર	૧૮૧૮	૨૦૯	૨૯૫
	૧૮૧૬	૨૦૩	૨૮૬				
	૧૮૧૭	૧	૪				
		૧	૯				
	૧૨૩	૧૨૬	૧૨૬	કલેશ્વર વંશી.	૧૮૧૬	૧૫૫	૨૨૧
					૧૮૧૮	૧૫	૬૧—૬૨

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
		१११	१५९
काईत ...		१९९	२७४
कारनेक [Carnac]	१८१४	६९	७९
	१८१७	४६	५०
		९८	१३३
		१०३	१३८
		१३४	१९६
	१८१८	५६	६४
		५८	६५
		१११	१५९
		११४ १६७—१६८	
		११५	१७०
	११७ १७१—१७२		
		१४९	२०८
		१४३	२११
		१४७	२१८
		१४९	२२१
कासीकर.	१८१७	९०	११८
कियर [kier]	१८१८	५५	६१
		१७२	२४५
कुस्तुवशाहा ...	१७६०	२००	२७८—२८०
कुपणी सरकार बहादर.	१८१६	२७	२८
	१८१७	५२	५६
		५३	५७
		९३	१२५
		९७ १३१—१३३	
		१०७	१५१
		१०८	१५३
		१२८	१८८
	१८१८	६२	६८
		११०	१५७
	१११ १५९—१६०		
	११२	१६१	

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
कुपणी सरकार बहादर.	११३		१६४
	११५		१७०
	११७		१७१
	११८		१७३
	१४५	२१४—२१५	
	१४७		२१९
	१४९	२२१—२२२	
	१५१	२२५—२२६	
	१७९		२५५
	१८०		२५६
	२०७	२९०—२९१	
	२०८	२९३—२९४	
	२१०	२९५—२९६	
		१८४७ २१८ ३११—३१७	
कुसाबा नाना चिटणीस	१८१८	१४७	२१८
	१८१९	१५३	२२७
कुसाबी रामचंद्र.	१८४७	२१८	३११
केसो गंगाधर	१८१४	७०	८०
	१८१६	६३	७०
		६४	७१
		१५७	२३१
	१८१८	६७	७३
		१५८	२३२
		१५९	२३३
	१७९		२५४
	१८०		२५६
	१८१		२५८
	१८२०	१९२	२६५
केशवदास बापु	१८१७	८६	११०
केशवराव महालीक.	१८१६	१२६	१८४
	१८१७	१३४	१९७
केशवराव बाजी,	१८१४	७१	८३
	१८१७	१०९	१५६

व्यक्तिविशेष	वर्ग	लेखांक.	पृष्ठ	व्यक्तिविशेष	वर्ग	लेखांक.	पृष्ठ.
केदार संगल,	१८१९	२१४	६०३	गणपतराय	शुभनाथ	बहनगरवाले,	
तोटेवाले,	१८१६	६३	७०		१८१६	२३	२५
		६४	७१		१८१७	४८	५१
केदार गगनायगम,	१८१८	२०९	२९५		१३१		१९१
		२१४	३००		१३५		१९७
केदार गिरीजी बलाल,	१८१८	५५	६०	गंगाधर विठ्ठल मंदोगरवाले,			
कुलनराय वाळे,	१८१९	२१४	३०५		१८१७	१०	१०
गंगाधरबाबा केडिंग,	१८१७	१६८	२४३			२८	२९
कुलनाजी लमण मोदरेकर						४८	५१
	१८१७	१२८	१८७			१२९	१८८
	१८१८	११३	१६७			१४०	२०५
कुलनाजीपत सुलुगार,	१८४०	०१८	३११			१६७	२४२
					१८१९	१८३	२६०
रुख				गंगाधर देवसुख,	१८१९	१८६	२६२
म्यालीराम,	१८१८	१७७	२५३	गायकवाट,	१८१७	५२	५६
गुजालनंद अबागम	१८१९	२१४	३०३			८३	१०५
गंडुजी जासुर,	१८१९	१८०	२६२			९३	१२७
दोटेराव बलाल,	१८१६	१५८	२३२			१२८	१८८
	१८१७	१३१	१९१			१३२	१९४
		१३९	२४३		१८१८	५५	६०
		१४१	२०६			११०	१५७
	१८१८	१४२	२०९			११४	१६८
रंडो रामाराम,	१८१९	१८९	२६४	गायकवाट अन्नपूर्णाबाई	१८१६	१६	१८
रंडोपंत कामगीवाले,	१८४७	२१८	३११		१८१७	१२७	१८६
					१८१८	१४७	२१८
रा				" गहिनाबाई	१८१४	६९	७६-७९
बकारनामक,	१८१७	१०३	१४०			७०	८०-८१
बाजरे,	१८१७	१०४	१४३			७१	८३
गणेश चमाजी,	१८१६	२३	२४			७२	८४
गणपतराय बीवान,	१८१८	१८१	२५९		१८१६	१५	१५-१६
गणपतरावजी,	१८१६	१६१	२३६			१६	१७
	१८१७	१६२	२३९			७४	८८
		१६८	२४३		१८१७	१७	१८
		१७०	२४४				

व्यक्तिविशेष	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ	व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
गायकवाढ गहिनाबाई.	१८	२०		गायकवाढ फतेसिंग.	५५		६२
	२०	२२			११४		१६७
	४४	४७			१४२		२०८
	४५	४८			१४३		२११
	४६	५०			१४७		२१७
	६०	६६		गिरभाजी देवराव.	१८१७	१०	१०
	७९	९९		गुलाबखान जमादार.	१८१६	२६	२७—२८
	८०	१०१—१०२			१८१८	५९	६६
	८२	१०४			१४८		२१९
	८४	१०८			१८१९	१८३	२६०
	८५	१०९			१८४		२६१
	८८	१२१			१८६		२६२
	९०	११८		गोखले बापू.	१८१८	१७५	२५०
	९१	१२७		गोपालभट्ट गुरजर.	१८२१	१९३	२६६
	९९	१३४		गोसावी महाराज.	१८१८	२०९	२९५
	१०२	१३७			२१३		३००
	१३४	१९६		गोरनर लटसाहब.	१८१७	१०३	१४२
१८१८	१९	२१			१०४		१४५
	५७	६४			१०७		१५१
	१११	१५९			१८१८	५८	६५
१८१९	११	११			१४३		२११
	१२	१२			१४५	२१५—२१६	
	१२०	१७६			१४६		२१७
	२१४	३०३			१४९		२२१
" गणपतराव सावखेडवाले.					१५०		२२३
	१८१८	१४७	२१८		१५१		२२६
" गोविंदराव.	१८१७	९२	१२४		१७४	२४८—२४९	
	९३	१२६			१७७		२५३
	१८१८	२०८	२९४		२१३		३०२
" फतेसिंग	१८१४	६९	७९		१८४७	२१५	२१०—२१६
	१८१६	१६	१७	गोविंद कृष्ण काळे.	१८१७	१०३	१४२
	१८१७	१०३	१४१	गोविंद गोपाळ [वकील]	१८०७	१	१
	१८१८	२०	२०		१८१७	४८	५२

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
	१४१		२०७
	१८१९	२१४	३०६
गोविंद नाईक नवलईकर.			
	१८१९	२१४	३०४
गोविंदराव भगवत फन्नीस,			
	१८१९	२१५	३०६
गोंडवण देशवाल.	१८१७	१०३	१४०
गंगाराम फोळारी.	१८१८	१४६	२२१
गंगाधर शास्त्री.	१८१६	१२४	१८१
	१८१७	९२	१२५
	१०३		१३८
ग			
गजधुज अंबाराम.	१८१४	३	६
चिटणीस,	१८१८	११८	१७५
विमणासाहेब.	१८१८	१७८	२५४
चोमाजी.	१८१८	११५	१७०
चंद्रभाक.	१८१८	१७४ २४७—२४८	
छ			
छत्रपती,	१८१७	१०४	१४४
छत्रपती शाहुराजे.	१८१८	२०७	२९०
	२०८		२९१
छत्रसिंग जाट.	१८४७	२१८ ३०९—३१५	
छत्रेनरेंद्र भारकर.	१८१९	२१४	३०४
ज			
जनोभाक,	१८२१	१९३	२६७
	१९५		३७०
जयानी बाजी मोहिदे.	१८१८	६२	६९
	१८२२	१९८	२७३
जलधर.	१८१६	१२५	१८३
	१८१८	५४	५८
	५६		६९
जानराव महाशिक.	१८१७	१६९	२४३
जयसिंग [आज्य].	१८१८	५५	६१

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
	१८१९	१२	१२
जिवानी बट्टीरव नाटकर.			
	१८१६	६३	७०
		६४	७१
	१५७		२३०
	१५८		२३१
	१५९		२३२
	१८१८	५६	६४
		५८	६५
		६१	६७
	११४		१६७
	११७		१७२
	१४९		२०८
	१८१८	१४३	२११
	१४४	२१२—२१३	
	१४८		२१९
	१७४		२४८
	१७५		२४९
	१७९	२५४—२५५	
	१८०		२५७
	१८१		२५८
	१८१९	१२०	१७७
जेसिंग खेची.	१८१७	१२९	१८९
जयसिंग भाक हुजरे.	१८१९	२१५	३०६
झ			
झासीनाके सिधराव हरी	१७१७	४६	५०
		४७	५०
	९१		१२०
	९४		१२१
	९७		१२२
	१०२		१२६
	१०७		१५१
	१२४		१५६

व्यक्तिविशेष	वर्ष	लेखांक.	पृष्ठ.
	१८२०	९०	११६—११९
	१८४७	२१८	२१७
झाझीकर गोपाळराव भाऊ.	१८१७	९२	१२४
		११४	१२६
	१८१८	२०८	२१४
	१८२१	१९७	२७१
ठ			
ठकाबाई डेंगळे.	१८१८	१८०	२५६—२५७
त			
तात्या आळेकर.	१८१७	६६	७२—७३
तात्या नागोठणेकर.	१८१९	१२०	१७७
तिमबा गोसावी.	१८१८	२०१	२८२
द			
दयाराम आत्माराम	१८१७	१०६	१४९
दयेंसिंग.	१८१७	१७१	२४५
दाजीबा चितणीस.	१८१९	१८३	२६१
		२१५	३०६
दाजीबा पोतनीस	१८१८	२०५	२८७
दाभाळे [सेनापती].	१८१७	१५	१२८—१२९
	१८१९	१२०	१७७
	१८२१	१९४	२६७—२६८
	१९५—१९६		२७०
	१८२३	१९८	२७३
	१८१८	२०८	२९१
दासोदरदास परशाराम भारवाडी	१८१७	१३५	१९८
		१६२	२३८
		१६३	२३९
दिचे अमृतराव महादेव	१८१८	१७२	२४५
" अमृतराव विठळ	१८१७	४८	५१
		१३१	१९३
		१३२	१९४
		१३५	१९८

व्यक्तिविशेष.	वर्ष,	लेखांक.	पृष्ठ.
दिचे अमृतराव विठळ	११६		१९९
	१८१८	५५	६२
	१४२	२०७—२०८	
	१५१		२२६
	१७४		२४७
	१७७		२५३
" बापुजी रघुनाथ.	१८१६	१५	१५
		१६	१७
		२४	२६
		३५	३७
		३७	४०
		४०	४३
		४१	४४
		४२	४६
		४३	४६
		७४	८८
		७५	९२
		७६	९३
		७८	९८
		१२४	१७९
		१२५	१८१
		१५६	२२९
		१५७	२३०
		१५८	२३२
		१५९	२३४
		१६१	२३७
	१८१७	१०	१०
		२८	९२
		४५	४८
		४६	४९
		४८	५२
		५०	५४

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
दिने बापुजी रघुनाथ.	५३	५५		दिने बापुजी रघुनाथ.	६६	७३	
	५२	५५			१११	१६०	
	८२	१०५			११२	१६२	
	८८	११३			११३	१६६	
	९०	११८			११८	१७३	
	९५	१३०			१४२	२०७	
	९८	१३३			१४३	२११	
	१०१	१३५			१४४	२१२	
	१०३	१३७			१४५	२१३	
	१०६	१४७			१४८	२१९	
	१०७	१५०—१५१			१४९	२२०	
	१०९	१५४			१५०	२२३	
	१२८	१८६			१५१	२२४	
	१२९	१८८			१७३	२४६	
	१३१	१९१			१७४ २४७—२४९		
	१३२	१९३			१७९	२५५	
	१३३	१९४			१८१	२५८	
	१३५	१९७			१८२	२६०	
	१३६	१९८			१८१९ १२० १७६—१७७		
	१३७	१९९			१५२	२२७	
	१३८	२०१			१५३	२२७	
	१३९	२०२			१९०	२६५	
	१४०	२०४			१८२२ १५४	२२८	
	१६३	२३९	दक्षितपुत्र.	१८१८	५५	६०	
	१६७	२४२	दक्षितवावा.	१८१६	१६१	२३७	
	१७०	२४४	दक्षित मोरोसा.	१८१७	१०३	१३८	
१८१८	५४	५८	देवकरण बोशी.	१७८४	२०२	२८५	
	५५	६२	दोलतविजय जती.	२१६	३०७		
	५६	६३					
	५८	६५					
	५९	६६	घ				
	६१	६७	बाकजी दादाजी पातेणा.	१८१६	७४	९०	
	६२	६८		१२४	१८१		
				१२५	१८३		

व्यक्तिविशेष,	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष	वर्ष	लेखांक.	पृष्ठ
नगरकर.	१०१	१३५		पवार आनंदराव दुसरे.	१८१८	१४३	२१२
नथो सिकाजी.	१८१४	६९	४५—७६		१४९		२२१
	१८१७	१६६	२४१		१८१८	२०८	२९२
नवाब छल्लौ.	१८१७	१०३	१४०	॥ कृष्णराव सिवाजी	१७८४	२०२	२८२
नरसिंगराव सदाशिव मवलेकर.	१८४७	२१८	३१७		१८१८	२०६ २८८—२९०	
नाइकजी भावे.	१८१७	१६३	२३९	॥ खंडेराव.	१७६२	२०१	२८०
	१८२१	१९३	२६७		१८१७	९३	१२६
नगेश्वरमठ डेंकणे.	१८१८	१७५	२५१		१८१८	२०६	२८८
नारो कृष्ण	१८४७	२१८	३११		२०८		२९३
नारोबा नारिक बडनगरकर.	१८१८	१८१	२५९	॥ गहिनाबाई.	१८०७	२	५
नारोपंत वासु	१८१९	२१५	३०६		१८१०	१३	१३
निजाम.	१८१७	१०३	१३९		१८१६	२४	२६
निपाणकर.	१८१८	१८०	२५६—२५७			४०	४३
निंबाळकर	१८४७	२१८	३११		१८१७	९३	१२७
निंबाळकर महिपतराव.	१८१८	१२२	१७८	॥ गोविंदराव.	१७६२	२०१	२८२
	२१६	३०७		॥ मुकोजी देवासकर	१८१८	१४३	२१२
नीळकंठरावजी.	१८१७	१६५	२४१		२०६ २८८—२९०		
नीळकंठ मछादेव	१७६२	२०१	२८२		१८१९	१९०	२६४
प				॥ देवासकर.	१८१७	१२९	१८९
पटवर्धन.	१८१७	१०३	१४२		१८१८	१४९	२२२
पदमसिंग.	१८१७	१७१	२४५		२१३		३००
पवार आनंदराव [पहिले].	२०६ २८८—२९०			॥ बळवंतराव.	१८१८	२१३	२९९
	२०८ २९१—२९३			॥ मुरारराव.	१८१६	२४	२५
॥ आनंदराव दुसरे.	१७८४	२०२	२८२		३२		३३
	१८०७	१	१—४		३३		३५
	२		५		३५		३७
	१८१४	३	५—६		३९		४१
	१८१६				४०		४३
	३४	३६			७३		८५
	१८१७	९३	१२६		७४		८८
					७६		९३
					७७		९६
					१२३		१७९

व्यक्तिविशेष.	वर्ष	खेतांक	पृष्ठ.
पवार सुरारराव	१९६		२३०
	१६१		२३६
	१८१७	४४	४७
	९३-१२६-१२७		
	१८१८	२०९	२९५
१, मैनाबाई [दुर्गाबाई]	१८०७	२	९
	१८१४	६९	७५-७९
		७०	८०-८१
		७१	८३
		७२	८४
	१८१३	१५	१५-१६
		३२	३३
		३३	३४
		३४	३६
		३५	३७
		३६	३८
		३७	३९
		३८	४०
		३९	४१
		४०	४२
		४१	४४
		४२	४५
		४३	४६
		४४	४९
		४७	५०
		४८	५१
		४९	५२
		५०	५३

व्यक्तिविशेष.	वर्ष	खेतांक.	पृष्ठ
पवार मैनाबाई.	५१		५५
	५२		५५
	५३		५७
	९०	११७-११८	
	९२		१२५
	९३	१२६-१२७	
	१०२		१३६
	१३२		१९४
	१४०		२०४
	१४१		२०७
	१८१८	५४	५७
		५५	६०
		५६	६३
		५७	६४
		५८	६५
		५९	६६
		६१	६७
		६२	६८
		१११	१६०
		११३	१६६
		११४	१६८
		११९	१७६
		१४३	२११
		१४९	२२१
		१८२	२६०
	१८१९	१२०	१७७
		१८८	२६३
		१९०	२६५
	१८२१	१९४	२६८
१, यशवंतराव.	१८१८	११९	१७६
		२०६	२८८-२९०
		२०८	२९१
२, रामचंद्रराव.	१८१०	१३	११

व्यक्तिविशेष,	वर्ष, लेखांक,	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष,	वर्ष, लेखांक	पृष्ठ.
पवार रामचंद्रराव	१४	१५		२१३	२९९
	१८१६ २१	२३	परसुदास सेठ,	१८१७ ८५	१०९
	२२	२४	पाटणकर,	१८१७ १३१	१९२
	२३	२४	पाटणकर आपासाहेब,	१९८	२७२
	२४	२५		१८२२ १९८	२७३
	२५	२६	„ कारकोजीराव,	१८२२ १९८	२७३
	२६	२७	„ यशवंतराव,	१८१७ १७	१८
	२७	२८		२१७	३०८
	२०३	२८५	पाणखे,	१८१८ १७५	२५०
१८१७ ४	७	७		१७६	२५१
५	६	६	पापळ [Popham],	१८४७ २१८ ३१२—३१६	
६	७	७	पारख गोकुळ,	१८१४ ६९	७८
७	८	८		७१	८२—८३
१०	१०	१०		१८१६ १५	१५
२८	२९	२९		१६	१७
१८१८ २९	३०	३०		२४	२६
१४८	२१९	२१९		३२	३३
१७५	२५०	२५०		३३	३५
२०८	२९२	२९२		३३	३५
२१३	२९९	२९९		३४	३६
१८१९ १२०	१७७	१७७		३५	३७
२१४	३०३	३०३		३६	३८
१८२२ ३१	३२	३२		३७	३९
१७६२ २०१	२८०	२८०		३९	४१
१८१६ २४	२६	२६		४०	४२
६३	६९	६९		४१	४४
६४	७१	७१		४२	४५
६५	७२	७२		४३	४६
६६	७२	७२		७३	८५
१५७	२३१	२३१		७४	८७—९१
१५८	२३२	२३२		७५	९१—९२
१८१८ ६७	७३	७३		८९	११५
१८० २५७—२५८				७६	९२—९४

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
पारस गोकुल	७७	९५—९७	
	७८	९८	
	१२५	१८२—१८३	
	१२६	१८४—१८५	
	१५९	२३३	
	१६०	२३४	
	१६१	२३५	
१८१७	१७	१८—१९	
	१८	२०	
	४४	४७	
	४५	४८	
	४६	४९—५०	
	४९	५२	
	५०	५४	
	५२	५६	
	५३	५७	
	६५	७३	
	७२	८४	
	७३	१००	
	८०	१०१	
	८१	१०३	
	८२	१०४	
	८३	१०५	
	८४	१०७—१०८	
	८५	१०८—१०९	
	८६	१०९—११०	
	८७	१११	
	८८	११२	
	८९	११४—११६	
	९०	११६—११९	
	९१	१२०—१२२	
	१०१	१३५	
	१०५	१४६	

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
पारस गोकुल	१०९	१५५	
	१२८	१८६	
	१२९	१८८	
	१३०	१९०	
	१३१	१९२	
	१३३	१९५	
	१३४	१९७	
	१३७	२००	
	१३८	२०१	
	१७१	२४५	
१८१८	५५	६२	
	११०	१५७	
	११२	१६१—१६३	
	११३	१६४—१६६	
	११४	१६८	
	११६	१७०	
	१२४	१८०—१८१	
	१४४	२१३	
	१७९	२५४	
१८१९	२१४	३०३	
	२१६	३०७	
१८२२	१९८	२७३	
	१९९	२७४	
१८१७	४६	४९	
	८०	१०२	
	८८	११४	
	८९	११६	
	१३३	१९४	
१८१९	२१४	३०४	
१८१६	१५	१६	
१८१७	८९	११५	
	९०	११७—११८	
	१३७	२०१	

॥ बाळगारी.

॥ कियोर.

॥ नरोत्तम.

व्यक्तिविशेष	वर्ष, केसांठ,	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष	वर्ष, केसांठ,	पृष्ठ.
पारस कुलकर्ण.	१८१९ २१४	३०३		२०६	२८८
" मिश्रामयनाथ.	१८१९ २१४	३०४		१८२१ १९४	३६८
पारस [Palmer].	१८४० २१८	३१०	" रामोबा राय.	१८४० २१८	३०९—३१०
पिराजी हुजरे.	१८१४ ६९	७८	" भास्कराष्ट्रिय.	१७६० २००	२७५
पुत्रामाई फानसो	१८१९ १८९	२६४	" भावनराय बळाल	१८१८ २०६	२८८
पुराणिक सरासिबगट.	१८१४ ६९	७८	" सवाई भावनराय.	१८४० २१८	३०९
	१८१७ ५९	५६	पेंवारी.	१८१४ ६९	७५—७६
	१०	११८		१८१६ २७	२८
	१८	११३		१९५०	२३१
	१०७	१२२		१८१० ५३	५७
	१८१८ ५४	५९		८२	१०४
	५५	६२		१०	११८
	११०	१५७		१०१	१३५
	११९	१६२		१०५	१४६
	१४२	२०७		१०६	१४८
	१४५	२१५		१०७	१५१
	१४६	२१७		१०९	१५५
	१४९	२२१		११६	१७१
	१५०	२२४		१२७	१८६
	१७६	२४६		१८१८ ५४	५८
	१८१९ १५२	२२७		५६	६३
	१८२१ १५४	२६८		१४५	२१४
पुरंदरे.	१८१८ १७१	२५०		२१८	२११
पेठवे.	१८४७ १	३	" लीरखां.	१८१७ १०३	१४०
	१८१८ २०८	२११—२१३	" क(ग)हरखां.	१८१८ ११५	१७०
पेठवे नानासाहेब.	१७६० २००	२७५—१७८	" करीमखां.	१८१७ १०३	१४०
" बाजीराय खुलस.	१८१८ १४४	२१३	" भावनरायनाथ.	१८१७ ६	७
	१४७	२१८		१६६	२४१
	१४९	२२०	मेहानंद यादव	१८१७ १७	१९
	१५०	२२३		४४	४७
	१७५	२५०		६०	६६
	१७६	२५१		८४	१०८
	१७८	२५४		८५	१०९

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक	कुल.	व्यक्तिविशेष	वर्ष.	लेखांक	...
पेमनन्द भार्गव.	८६	११०	११०	पुस्तक संग्रह	१९	१११	
	८६	१११	१११		१०९	१११	
	८९	११२	११२		१०९	११२	
	९०	११६	११६		१०९	११६	
गोविन्द बल्लभ धर्मपुरीवर.					१०९	११६	
१८१८ १४९	११०				११०	११७	
फ					११५	११०	
बगदीम [French]. १८१८	५५	१०		१८१८	१०		
चिरंजी.	१८४३ २१८	११५			१११	१०९	
फनसे अनाभार्ग.	१८१७ ८६	११०			११२	१११	
	१८१८ ११९	१०५			११३	११४	
	१३०	११०			११४	११५	
" नारायणराव सीताराम.					११५	११५	
१८१९ २१४	१०५				११५	११५	
" रघुनाथ गङ्गिपन. १८१४	६९	७९			११०	११६	
	७१	८३			१११	११७	
	७९	८४		१८१९ ११०	१११	११७	
१८१६ ५४	८७			" गङ्गुली गङ्गुली. १८१३	८९	१११	
	७९	९१		" गङ्गुली गङ्गुली १८१३	७९	८९	
	७९	९४			७९	९५	
	७८	९८			११९	११६	
	११५	१०९		१८१३ ८६	११६	११६	
१८१७ १८	८०				८९	११९	
	४४	४०			८०	११०	
	४४	४०			८१	११०	
	४०	४१			१०६	११९	
	४९	४९		गङ्गुली गङ्गुली १८१६	८०	८०	
	८३	१०३			८०	८०	
	८४	१०९			८१	८१	
	८५	१०९			८१	८१	
	८६	१०९		१८१६ ८१	८१	८१	
	८८	११३			८०	८१	
	९०	११६			११३	८१	

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
फणसे सीताराम रावजी	१२५		१८२	बळवंतराव गोपाळ.	७४	८९—९११	
	२०३		२८६		७८	९८	
	१८१७				१२३	१७९	
	५२		५६		१५६	२३०	
	८०		१०१		१६१	२३८	
	८२		१०२		१८१७ १०७	१५०	
	८३		१०५		१८१८ ११४	१६९	
	८६		११०		११७	१७१	
	८७		१११		११८	१७३	
	८९		११४		१२२	१७८	
	९२		१२४		१८१९ २१५	३०६	
	९३		१२५	बळवंतराव महिपत	१८१० १३	१४	
	१३०		१९०	बाफानेरवाळे,	१८१६ ३७	४०	
	१६५		२४१	बाजी अणाचे बंधू	१८१६ १६१	२३५	
	१८१८ १११		१६०	बापुखान दंडी	१८१९ ११	१	
	११८		१७४	बापु जुनीकर.	१८१७ १६५	२४१	
	१२१		१७७	बापुसाई.	१८१७ ८५	१०९	
	१४३		२११		८६	११०	
	१४५		२१४	बापु रामधंन.	१८१६ १२६	१८५	
	१४९		२००		१८१७ १३१	१९१	
	२०८		२९४	बापुणीराव	१८१६ १५९	२३३	
	१८१९ २१४		३०३	बापु सरमंडळ	१८१७ १२९	१८८	
फालके माधवराव.	१८४७ २१८		३११	बापुसाहेब चिटणीस	१८१७ १०९	१५६	
„ हेबतराव.	२१८		३११		१८१८ ११८	१७५	
					१८१९ १८४	२६१	
बहोदेकर.	१८१६ अ३३		३५	बाबा सुभे	१८१७ १२८	१८७	
भयाजी केशव	१८१८ ५७		६४	बाबाजी फडणीस.	१८१८ १७९	२५५	
भया (बाकण कराची बहीण).				बाबुराव खानविलकर.	१८१९ २१४	३०५	
	१८१६ १६०		२३४	बाबुराव पाहुरंग	१८४७ २१८	३११	
	१८२० १९२		२६६	बालाजी बापुजी	१८१७ १२९	१८८	
बहिरजी जगताप.	१८४७ २१८		३११	बालटण	१८१८ १११	१५९	
बळवंतराव गोपाळ वकील				बाळराव दिवाण,	१८४७ २१८	३११	
	१८१६ ७३		८६	बाळराम आगरवाले.	१८१० १४	१४	

व्यक्तिविशेष,	वर्ष.	लेखांक	पृष्ठ.
	१८१७	६६	७३
		६८	७४
बाळाजीपंत सिंगोदावाले	१८१७	१३१	१९१
बाळाबाई छितीले,	१८१९	१८८	२६३
बाहुबान	१७६०	२००	२७७
बालेभट वैद्य.	१८१६	१६१	२३८
ब्रिजमान मनसारास सेठ	१८१८	१७६	२५२
बुंदेले,	१८४७	०१८	३१७
	म		
भगवंतराव सरळ,	१८१९	१८८	२६३
भगवानराव.	१८१६	१५९	२३३
भरतपुरकर जाट.	१८१७	१०३	१४०
भाऊ वैद्य.	१८१८	२०	२९
		६१	६७
भाऊसाहेब	१८१८	१४७	२१८
भिकाजी मन्हार.	१८१६	१५८	२३२
	१८१८	१७३	२४६
		१७५	२५०
	१८१९	१८३	२६०
		१८४	२६१
		१८५	२६१
भिमराव बापु नाथवाले.	१८१९	२१५	३०६
भिमबाई घुली.	१८१६	१२६	१८५
	१८१७	१२९	१८९
		१३१	१९१
		१४१	२०६
		१७४	२४८
	१८१९	१९०	२६४
सीकनदास मल्लखवंद.	१८१७	१७१	२४५
मोसले नागपुरकर	१८१७	१०३	१३९
		११६	१७१
	१८१८	१८१	२५८

व्यक्तिविशेष	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ
	म		
मकडालण (Macdonald).			
	१८१८	५९	६६
		६१	६७
	१४८		२१९
	१४९		२२०
	१५०		२२३
	१८१		२५८
	२०४		२८६
मथुरादास.	१८१७	८५	१०९
मलका जमानी	१७६०	२००	२७७
मायाजी कांडगे.	१८२१	१९४	२६७
		१९५	२६८
मालकम [Malcolm]	१८१७	१०३	१३९
	१८१८	५४	५८
		५५	६०—६१
		५६	६३
		५८	६५
		६१	६७
		६२	६८
		११०	१५७
		११३	१६४
	११४	१६७—१६८	
	११५		१७०
	११७		१७२
	११९		२१०
	१४३		२११
	१४५		२१३
	१४७		२१८
	१४८		२१९
	१४९		२२०
	१५०		२२४
	१५१		२२६

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	ले.ंक.	पृष्ठ.
मालकम [Malcolm].	१७४		२४८	य			
	१७५		२५०	यशवंतराव खानविलकर	१८१४	६९	७५—७७
	१७९		२५४			७०	८२
	१८०		२५७		१८१८	१७४	२४८
	१८१		२५८		१८१९	२१४	३०५
	१८१९	१५२	२२७	यशवंतराव रामाजी	१८१९	२१४	३०५
	१८२१	१५४	२२८	येसा भिकाजी विठ्ठल.	१८४७	२१८	३११
मीर कमाळुद्दीन.	१८१७	१०७	१५२	र			
	१८९		१५५	रघुनाथ भट.	१८१६	१६१	२३७
	१८१८	५५	६०	रघोपत	१८१६	१६१	२३८
	११०		१५७	रणजीतसींग	१८१७	१०३	१४
	१७६		२५१	रतनजी भाई.	१८१७	१३९	२०२
	१७७		२५३			१६२	२३८
	१८०		२७५			१६३	२३९
						१६४	२४०
मीर सफीराजभली.	१८१८	१११	१५९	रणछोडजी राव.	१८१६	१६	१७
मुकुंदराव कृष्ण.	१८१४	६९	७५—७६	रवलोजी घाटगे.	१८४७	२१८	३११—३१५
	१८१७	१६९	२४३	राधोगडवाळे.	१८१७	१२९	१८८
मुसाफर.	१८१७	४८	५२			१३०	१९०
	९०		११७	राजेश्वरभट.		२१६	३०७
	१०८		१५३	राजेबाई भाई.		२१८	३११—३१२
	१३१		१९१	रामचंद्रपंत भेष्या.	१८१६	२२	२४
	१३६		१९९	रामचंद्र केसाव.	१७८४	२०२	२८२
	१४१		२०३	रामचंद्रराव मैयाजी.	१८२९	१९८	३७३
	१८१८	१४५	२१४	रामचंद्र भास्कर.	१८१९	२१५	३०६
	१५१		२२५	रामराव माधवराव इंदानकर.		१८८	
मैराळ नारायण.	१८१८	११८	१५५		१८१९	१८८	२६३
मैराळपंत साहेबवाळे.	१८१९	२१५	३०६	रामरावबाबा.	१८१४	७२	८४
मोहम्मदसिंग टाकवाळे.	१८१७	११२	२३८	रामराव आबा शिकेनबीस.			
	१६३		२३९		१८१६	१५५	२२९
	१६४		२४०			१५८	२३२
मोताजी धोरात.	१८४७	२१८	३११			१६०	२३४
मोतीरामजी.	१८१६	१६१	२३६			१६१	२३७
	१८१९	२१४	३०४	रामजीन.	१८१४	६९	७५
					१८१७	१०	१०
					१८१८	५५	६०

व्यक्तिविशेष	वर्ष,	लेखांक,	पृष्ठ
रामजी.	१८१६	१६१	२३८
रामदीन.		१४७	२१८
रामराय बिनराम.	१८१४	३	५
रायाजी पाटीळ.	१८४७	२१८	३१२
रावजी बापुजी अमोहरकर	१८१६	१५९	२३३
	१८१७	१२७	१८५
रामरत्न बमाले,	१८१९	१८८	२६३
रंगो महादेव	१८१७	५०	५९
रंगिडे,	१८१६	१५८	२३२
	१८१४	१३३	१९५
		१६८	२४३
		१९९	२७४
	१८१८	१५१	२२८
छ			
		९८	१३३
लटूछा [Latouche].	१८२१	१९४	२६८
लाला जगजीवन.	१८१९	१८३	२६१
लालाजी रामचंद्र	१८१४	३	६
लाला बालाबरसीह	१८१९	२१४	३०५
लालाबाहे,	१८१६	१६१	२३६
	१८१७	१२८	१८४
झ			
वाकणकर बालाजी लक्ष्मण.	१८१४	६९	७५
		७०	८०
		७१	८२
		७२	८४
	१८१६	१५	१५
		१६	१७
		२१	२३
		२१	२३
		२३	२४
		२३	२५
		२४	२५

व्यक्तिविशेष.	वर्ष,	लेखांक,	पृष्ठ,
वाकणकर बालाजी लक्ष्मण.	२६		२७
	२७		२८
	३२		३४
	३४		३५
	३५		३७
	३६		३८
	३७		३९
	३८		४०
	३९		४१
	४०		४२
	४१		४४
	४२		४५
	४३		४९
	४३		४९
	४४		७१
	७३		८६
	७४		८७
	७५		९१
	७६		९२
	७७		९४
	७८		९७
	१२२		१७८
	१२४		१७९
	१२५		१८१
	१५५		२२९
	१५७		२३०
	१५८		२३१
	१५९		२३२
	१८१७	१०	११
		१७	१८
		१८	२०
		४४	४७
		४५	४८

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
भाकणकर बालाली लक्ष्मण	४६	४९		विठ्ठल गोविंद.	१८२२	१९८	२७३
	४७	५०				२१६	३०७
	१८१८	१२०	१७३	विठ्ठल महादेव जोग,	१८१६	६३	७०
	१२१	१७७				६४	७१
	१२२	१७८			१८१८	५५	६२
	१४२	२००-२१०				१४३	३१२
	१४३	२११		विठ्ठल लख	१८१९	२१४	३०५
	१४४	२१२		विठ्ठली तांबे	१८४७	२१८	३११
	१४४	२१३-२१६		विठ्ठली बाणा.	१८१९	१८४	२६१
	१४५	२१३-२१६				१८६	२६२
	१४८	२१९			१८१७	१०६	१३८
	१४९	२२०		विजय	१८१८	५५	६१-६२
	१५०	२२३		विसाजीपंत,	१८१७	१७०	२४४
	१५१	२२४-२२६		विश्वनाथ बाबा.	१८१९	२१४	३०४
	१७२	२४५		वेणीराम भुवर	१८१७	१०६	१५०
	१७३	२४६		व्यासजी मोतीराम.	१८१८	१७९	२५४
	१७४	२४७-२४८			१८१	२५८-२५९	२५४
	१७६	२५१		वृंदावनदास लाळा.	१८२२	१९८	२७३
	१७८	२५३				३१	७८
	१७९	२५४		श्रीपतराव	१८१४	६९	२४८
	१८०	२५७		(श्रीमंत) नानासाहेब.	१८१८	१७४	१७६
	१८१९	१९०	१७६		१८१९	१२०	३११
	१५२	२२७			१८४७	२१८	३७८
	१५३	३०४		शिंदे रवळोजी	१७६०	२००	३७७
	२१४	३०६		" जनकोजी	१०६०	२००	१
	२१६	३०६		" दत्ताजी	१८०७	१	५
" बाई	१८२०	१९२	३१	" दीनतराव	१८१४	३	५
	१८२२	३०	३२		१८१६	१५	१५
		३१	३२			२५	२६
		१५४	३३			३७	२८
		१९८	३४			३२	३३
	१८१८	१७२	३४			३५	३७
" आका	१८१६	१६०	३४			३६	४१
		१६१	३५			३८	४२
	१८२०	१९२	३५			४०	४५
" बाबाजी.	१८१६	१९८	३५			४२	८९
		१६०	३६			७४	१८०
		१६१	३६			१२४	१८२
	१८१७	१३७	३६			१२५	२३४
		१६८	३६			१६०	
विठ्ठल गोविंद.	१८२१	१९४	३७				
		१९५	३७				

व्यक्तिविशेष,	वर्ष, जिलांक,	पृष्ठ.
शिंदे दौलतराव	१८१७ ४	६
	५	७
	६	७
	७	८
	८	८
	९	९
	१०	१०
१८१७ २८	२९	२९
	४९	५२
	८२	१०४
	८३	१०५
	८५	१०८
	९१	१२०
	९९	१३४
	१३७	२००
	१३९	२०२
	१६६	२४१
	१६७	२४२
१८१८ ५५	६१	३१
	५८	६५
	१४३	२११
	१४४	२१३
	१४७	२१८
	११०	२९५
	२११	२९७
	२१३	३००
	२१७	३०९
१८१९ ११	११	११
	१२	१२
	१९५	२६८
१८४७ २१८	३११	३११
१८१८ २०९	२९५	३००
	२१३	३३
१८१६ ३२	३३	३३
	३८	४०
	४०	४४
१८४७ २१८	३११	३११
१८८४ २०३	३८३	३८३
१८१६ ७४	८९	८९

व्यक्तिविशेष,	वर्ष, जिलांक,	पृष्ठ,
शिंदे महादजी.	७६	९१
	१८१७ ७९	१००—१०१
	१८१८ २०८	२९३
	१८४७ २१८	३०९
॥ मिठोजी पिंगोरीकर	१८४८ २१८	३११
स		
सदाशिव कान्हेर,	१८१८ २०५	२८७
सदाशिव अष्टार बक्षी,	१८४७ २१८	३११—३१७
सद्गुणनकुसेन,	१८१८ १११	१६०
सादब कोल्हे,	१८१९ २१५	३०६
सामल बैचर,	१८१९ २१४	३०३
साहेबराव कावत,	१९९	२७४
सिकरद,	१८१८ १४९	२२०
सिदगिरबाबा महंत,	१८१६ १६०	२७५
	१८१९ २१४	३०४
स्मिथ [Smith],	१८१७ १०३	१३९
शिकारवागक,	१८१७ १०३	१४०
सुभानराव	१८१८ ५५	६१
संतोकराम हरचंद	१८१७ १३५	१९८
	१६२	२३८
	१६३	२३९
	१६४	२४०
	१८१९ २१४	३०४
सुंदर मेहता,	१८१६ ७४	८८
	१८१७ ८९	११५
	९०	११७
	१८१९ २१४	३०३
ह		
हरिमर्चि	१८१७ १७	१९
हरिसिंग नियमसिंह,	१८१९ २१४	३०५
हिरेसा नमदादर,	१८१४ ३	५
होलकर अहिल्याबाई	१८४७ २१८	३१०
॥ हुळसाबाई	१८१० १४	१४
॥ मल्हारराव योगसे	१७६० २००	२८०
॥ मल्हारराव दुसरे	१८१७ ९	९
॥ यशवंतराव	१८१० १३	१३
॥ काकाबाई	१८१० १४	१४
	१८१७ ६६	७२

स्थलसूची.

स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष	लेखांक	पृष्ठ.
अजमेर. अमरावती.	अ	२५७	आंतरवली.	२०१	२८१
	१८०	१३७	आवे.	२१३	३०२
	१०२	१८७		२०१	२८०
	१२८	२०२		२१३	३०१
	१३९	२०६	इ		३
	१४१	२०६	ईश्वरगढ़.	१	५२
	१४२	२११		४८	१५३
	१४३	२२५		१०८	१७५
	१४१	२७२		११९	२२०
	१९८	३०९		१४९	२८९
गढीमोहन.	२१७	३१४		२०६	३९२
	१४५	३००		२०८	३९६
	२१३	३५०		२११	२९८
	१७५	३५९	ईश्वरस्थ.	२१२	३०१
	१८१		ईश्वर.	२१३	१४२
आगर.	अ	११		१०४	६१
	११९	१७६	ईश्वरस्थ.	५५	२१३
	१४९	२२०	ईश्वर.	१४४	२४५
	१५१	२३४		१७२	
	२०५	२८७	उ		६
	२०६	२९०	उजेन (अवतिका).	३	१९
	२११	२९६		१७	२५
	२१२	२९८		२४	३७
	२१८	२९८		३५	४३
	२१८	३१७		४०	४८
आगरे. आवीत. आमदाबाद.	२०१	३१८		४५	५८
	१०७	३१८		५४	१०९
	१३२	३१८		८५	१७२

स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
उजेन (अवंतिका).	१२०	१७३	कवठे (तां पवल).	२०६	२८९
	१२५	१८३		२११	२९६
	१२६	१८४		२१३	३०२
	१३९	२०२	कन्हाड.	८९	१०४
	१४०	२०४	कराव्या.	५१	५५
	१४३	२११		१२९	१८८
	१५७	२३०	कत्याण.	१३५	१८६
	१६१	२३५	कवठे.	११३	३०२
	१६८	२४२	काछी बडोदा		
	१७४	२४८	कानपुर.	२१८	३१६
	१८८	२६३	कानसगाव.	२१३	३०१
	१९३	२६६	कायनवेडे.	२०१	२८१
	२१६	३०७	कालपी.	११६	२७१
	२१८	३१०	कासी.	११६	१७१
उडावद.	१३७	१९९		१७६	२५१
उदेपुर (मेवाड)	१४	१४	कान्हेगाव.	२०१	२८१
	१४९	२२१	किरवाड.	२०६	२९०
उदेपुर राजपुर	११०	१५७		२१३	३०१
	११२	१६२	किछूर.	१५६	२३०
				१६१	२३६
क				२१८	३१४
कडोद.	१२९	१८९	कुमरी नदी.	५५	६२
कथली.	१७५	२५०	कुशलगाव.	१७२	२४५
कनबाडा	५०	५४		२४	२५
कर्नाटक.	८३	१०४	कुशी.	४८	५९
	१३९	१९४		९०	११८
करनगांव (दक्षिण).	२०६	२९०		१०८	१५३
	२१२	३०२		११०	१५७
कलकत्ता.	९१	१२१		१२१	१५१
	९९	१२५		१३५	१९८
	९७	१३२		१३६	१९९
	९८	१३३		१४५	२१४
	२१८	३१०		१४९	२२१
कलिंगदेश	१०३	१४२		१५१	२२५
कवठे (तां पवल).	१४५	२१६			

स्थल विशेष	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
१.	१५५	२२९	कोय.	१८७	२६३
	१६१	२३७		२०२	२८२
	१९०	२६४		२०३	२८५
	२०६	३८८		२०६	२८८
	२११	२९६		२०९	२९५
	२१२	२९७		२११	२९६
	२१३	२९९		२१३	३००
	२०६	२८९		२०१	२८१
	२४	२५		२१३	३०१
	५५	६१		२०६	२८९
रहे. खर.	१७३	२४५	कोडील, कोदुल, कोयडे, कोरगांव, कोरेगांव, कोरेगांव कानकोट, कोहणे.	२०१	२८१
	८२	१०४		१२७	१८६
	१०१	१३५		२०१	२८३
	१२०	१७७		२१३	३०६
	१२७	१८६		२०१	२८१
	१३२	१९३			
	१४७	२१९		ख	
	१८०	२५७		खरगोण.	१२९
	१	३		१४४	२१२
	१२	१२		१७५	२४९
कोदा.	७७	९५	खाचरोद.	१०	१०
	८३	१०५		२८	२९
	८६	११०		१२५	१८३
	८७	१११		१४९	२२०
	९०	१११		१६७	२४२
	९१	११८		१	३
	१०९	१२३		४८	५३
	११३	१५५		१०६	१५०
	११५	१६५		१०८	१५३
	१२५	१८३		११९	१७६
कोदा.	१३१	१९३	खातोली.	१४९	२२०
	१३८	२०१		२०८	२९२
	१४५	२१४		२११	२९७
	१४९	२२०		२१२	२९९
	१५१	२२४		२१३	३०१

स्थल विशेष	केलांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	केलांक.	पृष्ठ.
खानदेश.	२०१	२८२	गौतमपुरा.	२४	२६
खैराबाद.	१४९	२९०	गंगातीर.	१९१	२६७
	१५१	२२४	गांगली.	१३३	१९५
	२०६	२८९		२१७	३०८
	२१३	३०१	घ		
खैरोद.	१६१	२३६	चोगे.	११८	१७४
ग			ज		
गढेपंडल.	११६	१७१	चाकण	२०१	२८१
गयाकोट.	११३	१६६	चालिसगाव.	२०१	२८२
गढ्हाण.	२०१	१८२		२१३	३०१
गवाल्लेर.	२०	२२	चिखली.	१०१	१३५
	३७	३९	चितोली.	२०१	२८१
	१२४	१८०	चिचणी.	१२७	१८६
	१५२	२२७	चिचोली छुर्द.	२०१	२८०
	१५४	२२८		२१३	३०१
	१५४	२३९	चिचोली शुरव.	२०१	२८०
	१६५	२४०	चिचोली बाग.	२०१	२८०
	१६६	२४१		२१३	३०१
	१६९	२४४	चंदनापुरी	२०१	२८०
	१८६	२६२		२१३	३०१
	२१५	३०६	चंद्रगागातीर	१०३	१३८
	२१६	३०६			
	२१८	३०९	छायेन.	१४९	२१०
	३९	७९		२१३	३०१
हुजराय.	१३४	१९६	ज		
	१४७	२१९	जगमनपुर.	२१८	३१७
	२०६	२८९	जनोच्चा	१२८	१८७
	२१३	३००	जयपुर.	१४९	२२१
	११३	१६६		२०८	२९३
गोदरे.	१६०	२३४	जातप.	२०१	२८०
	१०३	१३९	जावद.	५५	६०
गोडवण.	१८१	२५९	जिनहोडे.	२०१	२८०
	८२	१०४	खुनर.	२०६	२९०
गोवे.	२१८	३१०	जंझसर	१२२	१५४
गोहद.					

स्वतंत्र विधेय.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्वतंत्र विधेय.	लेखांक.	पृष्ठ.
			हम (गंगराठ).	२०५	२८७
जोधपुर.	१४९	२२१		२०६	२९०
जेहनाबाद.	२०६	२८९		२१०	२९५
				२१३	२९९
				१३२	१९४
झाकणावदा.	५४	५९	बबई.	१	३
झगडावदा.	१६०	२३४	डोगरपुर.	११२	१६२
	१६१	२३६		११३	१६६
	२४	२५		१४५	२१४
झाबवा.	१२८	१८७		१५१	२२४
	१३१	१९३		२०६	२८८
	१५१	२२५		२११	२९६
	१५०	२३४		२१३	३००
	१६१	२३६		२०६	२८८
	११	११	डोगाळे.		
ताकरापाटण.	५४	५९	त	१२७	१८६
झाकोद.	११३	१६६	तारापुर.	१	२
	१६०	२३४	ताल (मंडावल).	९	९
	१६१	२३६		१४	१४
	४७	५०		१५	१६
झाशी.	४८	५२		१८	२०
	१०६	१४९		५२	५६
	१९३	२६७		५४	५८
	१९८	२७३		५५	६१
	२०८	२९४		५६	६४
	२०१	२८२		५८	६५
झोडगे.	२१३	३०१		७४	८८
				९०	११८
हम (गंगराठ).	५५	६१		१०५	१४६
	६३	७०		१०६	१४८
	६४	७१		१०७	१५१
	११२	१६१		१०८	१५३
	१४५	२१४		१०९	१५३
	१४९	२२०		११२	१६१
	१५१	२२४			
	१५७	२३१			

स्थल विशेष,	खेतांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष,	खेतांक.	पृष्ठ.
ताल (मंडावल).	११४	१६७	दिगठाण,	१२८	१८७
	११७	१७१		१२९	१८९
	११८	१७३		१३४	१९७
	११९	१७५		१५१	२२५
	१४५	२१४		१६०	२३४
	१४९	२२०		१६१	२३५
	१५१	२२४		१६९	२४३
	१५७	२३१		१८९	२६४
	२०५	२८७		१९८	२७२
	२०६	२८८	दिपगाँव मठ,	२०१	२८१
	२०८	२९२	दिली.	१८०	२५७
	२१०	२९५		२०८	२९३
	२११	२९७		२१८	३१७
तांबाघाट,	५४	५९	वेकर,	८२	१०४
	५५	६१	वेपालपुर,	१५६	२३०
	१२९	१८९		१५७	२३१
तिगाँव,	२०१	२८०		१७१	२४५
तिरलाकोट,	११७	२३०	वेपुर,	२०६	२८९
थ				२१३	३०१
थांदला,	१३६	१९८	वेवरी,	१०९	१५६
द			देवास,	१९०	२६४
दत्तिगारा,	५५	६१		१९०	२६४
दसई,	१६१	२३६	देहेर,	२०१	२८०
दक्षिण प्रसाग (माहुली),	९८	१३३		२१३	३०१
	१०३	१३८	दोहद,	५४	५९
दांतली,	२०१	२८०		१०९	१५५
	२१३	३०१		११३	१६६
दापु,	२०१	२८१		१४१	२०७
	२१३	३०२		१६०	२३४
दायमाबाद,	२०१	२८०		१६१	२३६
	२१३	३०१	घ		
दिगठाण,	५५	६१	धरणगाँव,	१४५	२१६
	१२५	१८३		२०६	२८९
	१२६	१८४		२१३	३००

स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
धरमपुरी,	४५	४८	धार.	९०	११६
	१०८	१५३		९१	१२३
	१४५	२१४		९२	१२४
	१५१	२२५		९६	१३१
	१६०	२३५		९८	१३२
	२०६	२८८		१०५	१४६
	२११	२९६		१०७	१५१
	२१३	२९९		११०	१५७
असे,	२०१	२८१		१११	१५८
धार,	३	६		११२	१६२
	१५	१५		११३	१६४
	१६	१७		११४	१६७
	१७	१९		११७	१७२
	१८	२०		११९	१७५
	१९	२१		१२३	१७९
	२०	२२		१२५	१८२
	२४	२५		१२६	१९४
	३१	३२		१३७	१९९
	४३	४६		१३९	२०२
	४४	४७		१४२	२०७
	४५	४८		१४५	२१४
	५०	५३		१५०	२२३
	५५	६१		१६६	२४१
	५८	६५		१७३	२४६
	६७	७३		१७४	२४८
	६९	७५		१७५	२५१
	७०	८१		१८०	२५७
	७४	८७		१८८	२६३
	७७	९७		१९८	२७३
	७९	९९		२०६	२८८
	८०	१०२		२१४	२०३
	८२	१०५		२१६	३०६
	८६	१०९	धारवाड.	१३२	१९४
	८९	११५	धारसीखेडा.	१७४	२४८

स्थल विशेष	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
धांदले.	१५१	२५६	नवसारी.	७८	६७
धारणगांव.	२१३	३०२		७९	१००
धूलकोट.	१८०	२५६		८२	१०३
न				८३	१०५
नगर.	१०१	१३५		९०	११६
	२०६	२८९		९२	१२५
नरसदा (रेवा).	५५	६०		९४	१२८
	१२९	१८८		९८	१३३
	१४२	२१०		११२	१६२
	१८१	२५९		११३	१६६
नरवर.	२१८	३१६		११७	१७३
नवलगाई (बलनगर).	३	६		११८	१७४
	१०	१०		१२४	१८१
	२८	२९		१२५	१८३
	१४१	२०६	नवसारी.	१२७	१८६
	१४९	२२०		१३७	२०१
	१५०	२२३	नागदा.	१२९	१८८
	१५६	२२९	नागपुर.	११६	१७०
	१६०	२३४	नागेश्वर.	५१	६०
	१६१	२३५	नागोठणे.	१२७	१८६
	१६४	२४०	नाथद्वार.	८४	१०८
	१६७	२४२		८५	१०९
	१६८	२४२	नावडी.	२१३	३०९
	१७०	२४४	नाशिक.	२०१	२८०
	१७१	२४५		२१३	३०२
	१७४	२४७	नालघ.	१४५	२१४
नवलगाणा	१७१	२४५		१५३	२२७
नवसारी.	१६	१७		२०६	२८८
	४०	४३		२११	२९६
	५५	६२		२१२	२९८
	७४	९०	नालवडी	२०१	२८१
	७५	९२	निपाणी.	१८७	२५७
	७६	९३	निबहेडा.	५५	६०
	७७	९५	निबगाव भोगी करडे.	२१३	३०२

स्वतंत्र विधेय	लेखांक.	पृष्ठ.	स्वतंत्र विधेय.	लेखांक.	पृष्ठ.
नेमाह.	२४	२५	पुणे (मुख्यस्थल).	१७६	२५१
	३७	४७		१७८	२५४
	१२४	१८०		२०१	२८२
	१३१	१९१		२१८	३११
नेमाहे.	२०६	२८८	पुससावली.	८२	१०४
बंदवणा,	१७७	२४४	पुष्पवाव.	१०४	१४४
नांदुर.	२०१	२८१	पेढलावद.	१३२	१२६
	५	१८६	पेज.	१५१	१८६
	१२७	२९२	पतापपुर.	१२७	२८०
पतवेल.	२०८	२८१	प्रयाग.	२०१	१२९
पानिपत	२०१	३०२	फ	१४५	२१६
पावळ.	२१३	२८१	फाकटे.	२०६	२९०
	२०१	३०१		२११	२९७
पायबाकी.	२१३	५९		२१२	२९८
		२८८		२१३	३०२
पावागळ.	५४	३०१	ब	१४९	२२०
पिपळ्या.	२०६	२१६	बकाणी.	२०६	२८९
पिपळोद.	२१३	२०९		२०८	२१०
	१४५	२८१		२१३	३०१
पिपळे.	२०६	३		२०१	२८१
पिपळगांव.	२०१	१९	बरवडी.	५०	५४
पिंपरी.	१	५०	बल्लतवळ.	५४	५९
पुणे (मुख्यस्थल).	१०	६०		१२३	१७९
	४६	७८		२३	२५
	५५	१२९	बळनगर (नकलई).	३५	३७
	६९	१३३		४३	४६
	९४	१३४		४८	५१
	९८	१३५		५४	५८
	९९	१८६		१२३	१७९
	१०१	१९३		१२४	१८०
	१२७	२१६		१२५	१८३
	१३२	२२१			
	१४५				
	१४९				

स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
बडनगर (नवलाई).	१२७	१८५	बडोदे.	१२७	१८६
	१२९	१८९		१३०	१९०
	१३१	१९३		१३०	१९४
	१३४	१९७		१३४	१९६
	१३५	१९८		१३९	२०२
	१३८	२०१		१४२	२०८
	१४०	२०५		१४९	२२१
	१४२	२१०		१७९	२५५
	१५७	२३०	बडोदिया.	१७५	२५०
	१६१	२३५		१७६	२५१
	१६२	२३८		१७७	२५२
	१७४	२४७	बडनाबर.	१	२
	२१६	३०७		४	७
बडोदे.	३	५		५	७
	११	११		८	८
	१२	१२		९	९
	२४	२६		१५	१६
	३३	३५		१८	२०
	४०	४२		२७	२८
	४३	४६		२९	३०
	४७	५१		४१	४५
	४८	५१		४२	४६
	५२	५६		४६	५०
	५४	५९		५३	५७
	५५	६१		५४	५९
	५६	६४		५५	६१
	५८	६५		५६	६४
	६१	६७		७३	८६
	७८	८८		७७	९६
	८१	१०३		९०	११३
	९३	१२७		९१	१२३
	१०२	१३६		९५	१३०
	१२४	१८१		१०५	१४६
	१२५	१८२		१०६	१४७

स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
बदनावर,	१५२	१५३	बलछेड,	२०६	२८९
	११२	१६३		२१२	२९७
	११३	१६६		२१३	२९९
	११४	१६८	बलवन,	२०१	२८१
	११९	१७५	बलेडी,	१५७	२३०
	१२१	१८३		१५८	२३२
	१२७	१८६	बन्हाणपुर,	११६	१७०
	१२८	१८७		१८१	२५९
	१२९	१८९		२०८	२९३
	१३१	१९१	बाग बाकानेर,	१२६	१८५
	१३३	१९५		१२९	१८९
	१३५	१९७		१३१	१९२
	१३६	१९९		१३९	२०३
	१३७	२०१		१४१	२०६
	१३९	२०२		१४२	२०९
	१४०	२०४		१४३	२२१
	१४५	२१४		१५१	२२५
	१५१	२२५		१७४	२४९
	१५९	२३३		१९८	२७३
	१६०	२३४	बागबोर,	१३३	१९५
	१६१	२३६	बागड,	५४	५८
	१६२	२३८		६९	७५
	१६३	२३९		१२८	१८७
	१६५	२४०	बावोलीबोर,	२१३	३०१
	१६८	२४३	बासवा घाट,	१०१	१३५
	१७०	२४४	बादवलीबोर,	२०१	२८२
	१७२	२४५	बापामाव नांदुर,	२०१	२८१
	१७७	२५३	बारिया,	१२८	१८७
	१७९	२५५		१४१	२०७
	१८२	२५९	ब्रिडगाव,	२०१	२८१
	२०६	२८८	वासवाडा,	१	३
	२०९	२९५		४३	४६
	२११	२९६		५५	६०
	२१३	२९७		११२	१६२

स्थल विशेष.	लेखांक	पृष्ठ.	स्थल विशेष	लेखांक.	पृष्ठ.
वासवाडा.	१४५	११४	वेरसे.	१३९	२०३
	१५१	२२४		१४५	२१४
	१६०	२३४		१५१	२२५
	१६१	२३५		१६२	२३८
	२०६	२८९		१८१	२५९
	२११	२९९		२०५	२८७
	२१२	२९८		२०६	२८९
बालोदा.	१२४	१८०		२०८	२९२
	१५७	२३१		२०९	२९५
	२०६	८९		२१३	२९९
विजागड.	१२८	१८७	बारी अक्षेरी).	१७५	२५०
बीरपुरा.	१५०	२२१	बोले.	२०१	२८१
बेटमा.	१	२	बंगाल	११६	१७१
बेरसे.	९	९	ब्राह्मणगाव.	२०१	२८०
	१८	२०		२१३	३०१
	२७	२८	धुदेभ्रंखड.	११६	१७१
	६८	५१	म		
	४९	५२	अडोच.	२१८	३१७
	५२	५६	भराडी (पा केरडे).	२०६	२८९
	५८	५८		२१३	३०२
	५५	६१	भायवत.	२०१	२८१
	५६	६३	भागानगर	११६	१७०
	५८	६५	भिडोता.	१०९	१५५
	७४	८८		१२१	१७७
	९०	११८		१९१	२३६
	१०५	१४६	भिवंडी.	१२७	१८६
	१०६	१४८	भोगुर.	२०१	२८९
	१०७	१५१	भेलसा.	११६	१७१
	१११	१६४		२१८	३१२
	११४	१६७	भोपाल.	११६	१७१
	११७	१७१		१४६	२०१
	११८	१७३	म		
	११९	१७५	मटवाडा	१७७	२१२
	१२५	१९७		१७८	२५१

स्थल विशेष.	लेतांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेतांक.	पृष्ठ.
मथुरा.	५४	५७	महिरावणी.	२०१	२८१
	६२	६९		२०३	३०२
	११४	१६८	मोहन.	२०६	२८९
	११७	१७९	मंदीसर.	२८	२९
	१५९	२५४		१४०	२०४
मनावर	१३१	१९१		१४१	२०५
	२१७	३०९		१४२	२१०
मराल.	२०१	२८०		१६७	२४२
	२१३	३०१	सावाता.	१२९	१८८
महीनदी.	१३६	१९८	गाँव.	९३	१२६
	१४२	२०८		१३३	१९३
	१४५	२१३		१५४	२३८
महु [छावनी].	१७५	२५०		१७६	२५१
	१७५	२५०		१७७	२५३
	१७९	२५४	मुंजातलाव	३६	२७
	१८०	२५७	मुबई (सुकार).	७४	९०
	१९२	२६५		७७	९५
महेश्वर.	२१८	३१०		९६	१३०
भारवाह	१४७	२१९		११८	१७४
मालकुंद.	२०१	२८२		१२४	१८१
मालवण.	१८०	२५७			
मालवा.	१०	१०	य		
	२८	२९	यमुना नदी.	२१८	३१७
	५४	५८	गरहगाव.	२०१	२८१
	५६	६३		२	
	८३	१०६	रतलाम.	११०	१५७
	१०१	१३५		१११	१५९
	१०९	१५३		१२५	१८३
	११३	१६२		१७४	२४८
	११७	१७२	राजपूर.	११२	१६२
	१३१	१९१	राजगढ़.	५०	५४
	१४०	२०४		५४	५९
	१४२	२१०		५५	६१
	१४७	२१९		१२९	१८८
	१६७	२४२		१३९	२०३
	१७०	२४४		१४२	२०८
	२०६	२८८		१५७	२३०
	२१८	३१०		१५८	२३२
	१२७	१८६		१६१	२३५
माहाह.	२१८	३१६		१६१	२३६
मुरा[र] नदी.	५०	५४	रामपूर.	३१	३२
मुलथान.	१५७	२३०		५५	६०
	१६१	२३६		१०९	१५५
मेवाह.	१४७	२१९		१२१	१७७

स्थल विशेष.	लेखां.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखां.	पृष्ठ.
रामपुर	१६१	२३६	मायेर.	१२०६	२८९
राजसगड.	११६	१७१	मिलोदा.	१२९	१८९
रिडोडा	१८२	२५९	मुनन्द.	११९	१७६
रिंगणोद.	४७	५१		१२५	१८३
	१२९	१८९		१४५	२१४
	१३१	१९१		१४९	२२०
रमसाग.	२००	२७७		१५१	२१४
	ल			२०५	२८७
लालिग	२०१	२८२		२०६	२८९
	२१३	३०१		२१२	२९८
लालभाउ.	१३९	२०३	सिराँज.	११६	१७१
लोणीबाटा	४३	४६		२१८	३१२
	५४	५९	सुसारी.	१३१	१९१
	११२	१६२	सुत.	१	४
	१२८	१८७		१२८	१८७
	१५८	२३२	सुलतानाबाद.	६९	७७
लोहारी.	५०	५३		१४५	२१४
	१२९	१८८		१५१	२२५
	१३६	१९८		२०६	२८९
	१४१	२०६		२११	२९७
	१९१	२६५		२१२	२९७
	घ			२१३	२९९
वसई.	१३२	१९३	सोनकळ	१२९	१८९
	१८०	२५७		१५६	२३०
	२१३	३०२	सोपार.	१	३
	२१८	३१०		४८	५९
निलगुत.	घ			१४९	२२०
	२०१	२८१		१५१	२२४
वाडापुर.	२१३	३०२		२०५	२८७
	२१६	३०७		२०६	२९०
वाडाबाद.	२०१	२८१		२०८	२९९
बेलगे.	२०१	२८१		२१२	२९८
बेवगाँव	२१३	३०२	संगमनेर.	२०१	२८०
	१४९	२३०		१	३
बोहरपूर	२०६	२८९	सुदरसी.	१४५	२१४
	२१३	३०१		२०६	२८९
	ख			२११	२९६
	२०१	२८१		२१२	२९८
समबाहुद.	१९८	२७२		ख	२७५
सागोर.	१७६	२५९	हस्तनापुर.	२००	२८०
सातारा.	१८०	२५६	हिनरगाव.	२०१	३०९
	२०१	२८२	हिंदुस्मान	२१८	
	२४	२६			
सादलपूर.					

‘ शिंदेशाही इतिहासाचीं साधनें ’

—१३४—

१ श्रीमंत सरकार जीवाजीराव महाराज शिंदे	
आलिबाहू बहादुर.	
१ श्रीमती मातोश्री महाराणी गजराजासाहेब शिंदे	
१ श्रीमहाराजाधिराज महाराव उमेदसिंगजी बहादुर	कोटा.
१ रेगे बाळकृष्ण रामचंद्र दौडकर	ग्वाल्हियर.
१ सरदार स्कूल	किला.
१ जयाजी मराठा बोडिंग हाउस	लष्कर.
१ बोकील, गुरुवर्य बाळकृष्ण रामचंद्र	"
१ शिंदे, लक्ष्मणराव तात्याजी कुडाळकर	"
१ भाणगावकर, यशवंतराव तानाजी	"
२० गुलगुले सरदार पुरुषोत्तमराव	कोटा.
१ अलगीवाले, विश्वासराव खंडेराव नेवालकर	लष्कर.
१ अबाड, लक्ष्मणराव सभाजी	"
१० आगरे, सरदार चंद्रोजीराव	"
१ आपटे, सरदार भाववराव श्रीवर	"
१ एचू हेरास	सेंट जेव्हियर कॉलेज मुंबई.
*१ इगळे, खंडेराव सरजेंराव	"
१ कदम, सरदार कृष्णराव बलमीमराव सापकर	लष्कर.
१ काकडे, कर्नल दत्ताजीराव	"
१ कालेवार, कैशवराव विठलराव	इंदूर.
१ काशीवाले, राजा विमणसिंगजी	ग्वाल्हेर.
१ खासगीवाले, सरदार नारायणराव गोविंद	इमलीबाजार इंदूर.
१ खांडेकर, गणपतराव गोपाळ	इनामदार पय पिपलोदा.
१ खिरवडकर, डाक्टर गंगाधर लक्ष्मण	उज्जैन.
१ खीची, राजा बहादुर रतनसिंगजी चौहान	नया किला मकसूदनगढ
१ गरूड, रणजीतराव रामराव	लष्कर.
१ गूजर, सरदार आनंदराव	"
१ गौड, राजकुमार शंभुसिंगजी (नायब सूबा)	सरदारपुर.
१ गंगाजळीवाले, बाबुदेव कैशव	लष्कर.
१ घाडगे, क्यापटन मानाजीराव	"
१ घोरपडे, बाळासाहेब	२७३ सोमवार पेठ पुणे.

१ धोरपडे, सरदार याववराव वापूसाहेब	लष्कर
१ चिटणीस, गोपाळराव बलवत	"
१ चिटणीस, नारायणराव रघुनाथ	"
१ चौहान, ठाकुर मदनसिंगजी	जिले मदसोर बडोदिया
१ जटार, गंगाधरराव रामराव	लष्कर
१ जाधव, रघुनाथ गोविंद कीर्तनकार	औष
१ जाधव, सरदार सात्पासाहेब भुइकर	भुइकर
१ जामनिया, भूमिया रघुनाथसिंगजी	जामनिया
१ जिनसीवाले, सरदार माधवराव	लष्कर
१ जैन, सेठ मदनमोहनजी	उज्जैन
१ टेमक, वापूसाहेब माधवराव	लष्कर
१ दुबे, मेजर माधवप्रसादजी	"
१ निगुडकर, वामनराव कृष्ण	छोटा सराफा उज्जैन.
*१ निवाळकर, नीळकंठराव पाहुरण नाईक	लष्कर
१ निवाळकर, सरदार व्यंकटराव नाईक	"
१ पागनीस, मंगेशराव शंकर	"
१ पागनीस, सरदार बलवतराव भास्कर	"
१ पाटणकर, सरदार त्रिवकराव	"
१ पुस्तके, त्रिवक दामोदर बी ए एल एलबी	उज्जैन
१ पोतनीस, माधवराव	लष्कर
१ प्रेसीडेंट, मुनसीपालटी	"
१ फडणीस, क्यापटन सदाशिवराव गणपत	"
१ फडणीस, हुजूर बरजार	मोतीमहाल लष्कर
१ फाळके, महीपतराव	"
१ फाळके, सरदार नजानीराव	"
१ फाळके, सरदार माधवराव	"
१ बडगूजर, ठाकुर इसरीसिंहजी	बावलाधीर.
१ भट, भास्कर वामन बी ए एल एल बी	धुळें
३ भारतेतिहास, संशोधक मंडळ	सदाशिव पेठ पुणे
१ भालेराव, भास्कर रामचंद्र (तेहसीलदार)	गोरा.
१ भोसले, कर्नल समाजीराव (तिरवडेकर)	लष्कर
*१ भोसले, मोरोजीराव खडेराम	"
१ भडारी, कन्हैयालालजी नदलाल	इंदूर.
१ मल्गावकर, लक्ष्मणराव गणेश दही	"
१ महाडिक, सरदार कृष्णराव	लष्कर
१ महाडिक, सरदार गोविंदराव	"

- १ भाने, कृष्णराव वाजीराव वकील
(कारभारी थोरात बाळवीकर.)
- १ मिर्जा, नईम बेग
- १ मंत्री, युवराज लायब्ररी
- १ मृतजिम, जागीरदारान
- १ यादव, तात्याजीराव
- २ रजिस्ट्रार, सेक्रेट्रियट लायब्ररी
- १ राजवाडे, रामराव माधव
- १ राठोर, ठाकुर रघुनाथसिंगजी
- १ राठोर, ठाकुर सावतसिंगजी
- १ लेले, काशीनाथ कृष्ण
- *१ बळे, आनदराव विठल
- *१ बळे, विश्वासराव
- १ वाकणकर, वामन अनंत
- १ वाकसकर, विनायकराव सदाशिव
- १ बाबळे, शिवाजीराव रामराव
- १ विपट, रघुनाथ त्रिवक्
- १ वैश्य, लाला रामजीदास
- १ शिंदे, कर्नल भाऊसाहेब
- १ शिंदे, जनरल नानासाहेब
- १ शिंदे, मेजर रामचंद्रराव (२ ब्याटरी)
- १ शिंदे, सरदार माधवराव काकासाहेब
- १ शिंदे, सरदार विठलराव पिंगोरीकर
- १ सरनोबत, सरदार शंकरराव सिंदे
- १ साठे, डसपेक्टर आफ स्कूल
- १ सिकरवार, राजा पंचमसिंहजी

- १८३५ रणकाळा कोल्हापुर.
- लष्कर.
- चीक गोपाल मंदिर उज्जैन.
- भोतीमहाल लष्कर.
- "
- भोतीमहाल लष्कर.
- "
- चिरोला.
- जिले उज्जैन भाटपचलाना.
- हिस्ट्री ऑफीसर किले धार.
- लष्कर.
- "
- धानमंडी किले धार.
- बडोदे.
- पिंपरी.
- उन्हेल.
- लष्कर.
- "
- मकरपुरा रोड बडोदे
- लष्कर.
- "
- "
- "
- जिला मयसोर मदसोर.
- पहाडगड